Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

4 Aylık Uluslararası Akademik
Hakemli Dergi
ISSN: 2148-5933
E-ISSN: 2529-0088
SAYI/ISSUE: 19
Ağustos/August 2022

Akademik Hassasiyetler / The Academic Elegance
4 Aylık Uluslararası Akademik Hakemli Dergi
Yıl/Year:8 Sayı/Issue:19 Ağustos/August 2022
ISSN: 2148-5933 E-ISSN:2529-0088

Sahibi / Owner
Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief
Şenol DURGUN

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Director
Hüzeyfe Süleyman ARSLAN

Yürütücü Editör / Executive Editor
Alper MUMYAKMAZ

Yürütücü Editör Yardımcısı / Assistant Executive Editor
Derya KAHRAMAN

İngilizce Yayın Editörü / English Publication Editor
Batuhan SELVİ

Yönetim Yeri / Adress
Yavuz Selim Mah. 543. Sok. Turaykent Villaları No:10/18 Eryaman/ANKARA

İletişim / Contact
Maraşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/4 Bahçelievler/ANKARA
Tel: 0 506 223 85 73
E-mail: academicelegance@gmail.com

Yapım / Production
A Kitap

Yayın Tarihi / Release Date
Ağustos 2022

Yayın Kurulu / Editorial Board
Alper MUMYAKMAZ, Ayşegül SONCU, Batuhan SELVİ, Fatih Fuat TUNCER, Murat TOPCU, Mustafa ALTUNOK, Semra BOĞA.

Alan Editörleri / Scope Editors

İktisat Alan Editörü	: Doç. Dr. Semra BOĞA
Sosyoloji Alan Editörü	: Doç. Dr. Alper MUMYAKMAZ
Uluslararası İlişkiler Alan Editörü	: Doç. Dr. Fatih Fuat TUNCER
Yönetim Bilimi Alan Editörü	: Doç. Dr. Mustafa ALTUNOK

Danışma ve Hakem Kurulu / Advisory Board
Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ANIK (İstanbul Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Deniz ÜNAL (Adana Çukurova Üniversitesi)

Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Gonca BAYRAKTAR DURGUN (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan REYHAN (Çorum Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim AQUDE (U.S.A. University of Hawaii)
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM (Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan AKSOY (Samsun 19 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. İlyas SÖZEN (İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Latif TOKAT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK (Ankara Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim BAHÇEKAPILI
Prof. Dr. Ömer KESKİNSOY (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Volkan ÖNGEL (İstanbul Beykent Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdilaziz KALBERDİEV (Kırgızistan Oş Üniversitesi)
Doç. Dr. Akhmet A. YARLYKAPOV (Rusya Federasyonu Rusya Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Çağatay SARP (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Elmira MURATOVA (Kırım Akmescit Taurida National V. I. Vernodsky Üniv.)
Doç. Dr. Fatih DURGUN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice ALTUNOK (Ankara Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi)
Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV (Rusya Humanitar Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. İskender GÜMÜŞ (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemal ERKİŞİ (Antalya Bilim Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KOÇANCI (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep REHİMLİ (Azerbaycan Academi of Publie Administration)
Doç. Dr. Rufat SATTAROV (Almanya Berlin Freie University)
Doç. Dr. Samaghan MYRZAİBRAİMOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Senem ATVUR (Antalya Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf PUSTU (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali PİŞKİN (Yalova Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Zafer SAĞIROĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GÖNGEN (Gaziantep Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem SANRI (İstanbul Yeditepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Suna GÖNÜLTAŞ (İstanbul Doğuş Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Volkan ERTİT (Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)
Dr. Didem ÖZDEMİR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Muhammed ADİL (Tunus Turc-Arab Association for Science Cultur and The Arts)
Dr. Özlem KÜÇÜK (Kocaeli Üniversitesi)
Dr. Tarık AK (Ankara Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İnternet Gazeteciliği ve Değişen Seo Faktörleri
Internet Journalism and Changing Seo Factors
Konur Alp Koz **1**

Rapçi Dünyaları: Kolektif Eylemin Yalnız İcrası
Rapper Worlds: Solo Performance of Collective Action
Meryem Sarıköse **29**

Güvenlik Boyutuyla Doğu Akdeniz Krizi
The Eastern Mediterranean Crisis in terms of its Security Dimension
Ramazan İzol **57**

Covid-19 Salgını Bağlamında Medyada Göçmenler:
Eleştirel Bir Değerlendirme
Migrants in the Media in the Context of the Covid-19 Pandemic:
A Critical Evaluation
Kerem Özbey **77**

Philipp Schwartz ve Yükseköğretim Sistemine Katkıları
Philipp Schwartz and his Contributions to Higher Education System
Sibel Demirci **97**

Kimlik ve Güvenlik Bağlamında Avrupa'da ve Türkiye'de Romanlar
Romani People in Europe and Turkey in context of Identity and Security
Fatma İlknur Akgül **123**

Rusya-Ukrayna Savaşında Rusya'yı Anlamak:Tek Sorumlu Putin mi?
Understanding Russia in the Russia-Ukraıne War: Is Putin the only One Responsible?
Mustafa Yıldız **143**

Borsa İstanbul'da Faaliyet Gösteren Sigorta Şirketlerinin Finansal Performasını Belirleyen Firmaya Özgü Faktörler: Panel Veri Analizi
Company Specific Factors that Define the Financial Performance of Insurance Companies Operating in Borsa Istanbul: Panel Data Analysis
Cemil Şenel & Enes Akkurt **169**

Çağdaş Siyaset Felsefesinde Hayvan Hakları Tartışmaları Üzerine Bir Literatür İncelemesi
Main Debates on Animal Rights in Contemporary Political Philosophy:
A Literature Review
Mehmet Kanatlı **189**

Çevresel Kuznets Eğrisi: Türkiye'de Küreselleşme ve Ekonomik Büyümenin Çevre Üzerindeki Etkisinin Yeni Dinamik Ardl Simülasyon Modeli ile İncelenmesi
Environmental Kuznets Curve: Investigation of the Impact of Globalization and Economic Growth on the Environment in Turkey Via Novel Dynamic Ardl Sımulations Model
Mustafa Necati Çoban & Oktay Özkan **207**

Muhafazakâr İdeolojinin Özgürlük ve Eşitlik Anlayışında Toplumsal ve Siyasi Otoriteler
Social and Political Authorities in Conservative Ideology's Understanding of Freedom and Equality
Meryem Kartal & Haluk Yaman 229

Kırıkkale Üniversitesi'nin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Değişime Etkisi: Yenişehir Örneği
Effects of Kırıkkale University Over Social, Cultural and Economical Change: Yenisehir Case
Günce Demir 251

Mahallelerin Katılım ve Dayanışma Kültürünün Oluşturulmasına Etkisi Üzerine Nitel Bir Araştırma
A Qualitative Research on the Effect of Neighborhoods on the Culture of Participation and Solidarity
Miray Özden 277

Kurumsallaşmanın Aile Şirketlerinin Sürdürülebilirliğine Etkisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz
Comparative Analysis on the Effect of Institutionalizatıon on Sustainability of Family Companies
Ayşe İlgün Kamanlı & Eray Karaaslan 301

Consumer Behavior During Sales Promotion Fastivals in Turkey
Türkiye'de Satış Festivallerinde Tüketici Davranışı
Anastasia Işık & Celile Özçiçek Dölekoğlu & Müzeyyen Kokangül 325

Tarımsal Destek, İktisadi Kalkınma ve Enflasyon Arasındaki İlişkilerin Bootstrap Panel Nedensellik Testi ile Analizi
Analysıs of the Relations between Agricultural Support, Economic Development and Inflation by Bootstrap Panel Causality Test
Şerif Canbay & Veysel İnal & Mustafa Kırca 347

Ilo'nun 190 Sayılı Şiddet ve Taciz Sözleşmesi: Kadın İstihdamına Etkileri
Ilo Conventıon No. 190 on Violence and Harassment: Impacts on Women's Employment
Nuran Halise Belet 365

Alternatif Finansal Varlıklar ile Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Brics-T Örneği
The Relationship between Alternative Financial Assets and Stock Markets: Brics-T Example
Melih Sefa Yavuz & Gözde Bozkurt &
Murad Kayacan & İsmail Ercan Çelik 393

Sosyal Bilimlerde İki Farklı Yöntem: Pozitivizmin "Açıklama"sından Hermeneutiğin "Anlama"sına
Two Different Methods in Social Sciences: From Positivist Explanation to Hermeneutic Interpretation
Fırat Kaya & Burcu Büyükekmekci 415

Balkan Savaşlarının Bakü'deki Yansımaları
Reflections of the Balkan Wars in Baku
Nurten Çetin..... 443

Uluslararası Hukukta Kuvvete Başvurmama ve Gürcistan Örneği
Non-Recourse to Force in International Law and the case of Georgia
Hatice Rumeysa Dursun & Aslı Büşra Kurakcı 461

Dürtüsel Satın Alma ile Depresyon İlişkisi ve Demografik Değişkenlere Göre Farklılıkların Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma
A Study on the Relationship between Impulsive Buying and Depression and the Determination of Differences According to Demographic Variables
Hande Ayhan Gökcek & Ahmed Esad Yurtseven 487

Editörden

Akademik Hassasiyetler Dergisi Nisan, Ağustos ve Aralık olmak üzere yılda üç sayı yayımlamaktadır. Dergimiz, “düşünceyi" esas alan sosyal bilimler alanındaki çalışmaları yayımlayarak çalışmalardan sadece akademik değil, entelektüel alana da katkı sağlamasına önem göstermektedir.

Bu sayımızda toplamda 22 makale yer almaktadır. 19. Sayımızın, araştırmacı ve okurlarımızın akademik çalışmalarına katkı sağlamasını diler, bu sayıya emek veren alan editörlerimize, tüm yazarlara ve hakemlere teşekkür ederiz.

20. Sayıda buluşmak ümidiyle…

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 1-27**
Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 02/06/2022 **Makale Kabul Tarihi: 24/06/2022**

İNTERNET GAZETECİLİĞİ VE DEĞİŞEN SEO FAKTÖRLERİ

Konur Alp KOZ*

Öz

İnternet pek çok insan için birincil bilgi kaynağı haline gelmiştir. Günün her saati, farklı amaçlarla çevrimiçi olan bu kitle, çeşitli ağlarda veri tüketerek trafiğe neden olmaktadır. Arama motorları ise belirtilen bu devasa internet trafiğinin yüzde 93'ünü yönetmektedir. Google, bu trafiği yönetirken arama evreninde daha görünür olmak isteyen yayıncılar için birtakım yönergeler sunmaktadır. Bu yönergelere rağmen, algoritmada birçok bölüm gizli tutulmaktadır. Sektörel bağlamda bu bir yerde zorunluluktur, zira aksi durum arama evreninde büyük karmaşaya neden olmaktadır. Mevcut muğlaklık, yayıncılar ve SEO profesyonelleri için büyük bir keşfe benzemektedir. Bir anahtar kelimenin, Google evreninde kimi zaman milyon dolarlık hacim yarattığı düşünülürse, belirtilen keşfin ödülü, bu kaşifler için ekonomik anlamda oldukça büyüktür. SEO, çevrimiçi yayıncıların içeriklerini, arama motorlarında öne çıkarma gayretleri olarak tanımlanmaktadır. Bu çaba, çevrimiçi içerik üreticilerinin haber üretim biçimlerini ve iş akışlarını değiştirirken; SEO editörlüğü gibi yeni iş alanlarının oluşmasına neden olmuştur. İnternet haber sitelerinin toplam trafiğine bakıldığında ise SEO etkisiyle kazanılan trafiğin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Gelirlerin önemli bir kısmını reklamların oluşturduğu çevrimiçi yayıncılar, ayakta kalabilmek için belirli bir trafiğe ihtiyaç duymaktadır. Haber sitelerinde trafiğin büyük bölümünün aramalardan geldiği düşünülürse, Google trafiği yayıncılar önemli bir ekonomik kaynak olmaya devam etmektedir. Çalışmada, Google'daki SEO uygulamalarının internet gazeteciliği üzerindeki etkileri literatür taraması yapılarak incelenmiştir. Araştırma Türkiye'de yayın yapan internet haber siteleriyle sınırlandırılmıştır. Literatür taramasından elde edilen bulgular ışığında; Türkiye'de yayın yapan ve en çok ziyaret edilen haber siteleri incelenmiş, SEO'nun haber içerikleri üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise değişen SEO faktörleri analiz edilerek, internet gazeteciliğine olası etkileri sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İnternet Gazeteciliği, SEO, Arama Motoru Optimizasyonu, Yeni Medya*

* Dr., AHBV Üniversitesi İletişim Fakültesi, konur.koz@hbv.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-6969-8660

Önerilen Atıf: Koz, K. (2022). İnternet Gazeteciliği ve Değişen Seo Faktörleri, *Akademik Hassasiyetler*, *9*(19), 1-27.

INTERNET JOURNALISM AND CHANGING SEO FACTORS

Abstract

The Internet has become the primary source of information for many people. These people, who are online for different purposes every hour of the day, cause traffic by consuming data on various networks. Search engines manage 93% of this huge internet traffic. Google provides guidelines for publishers who want to be more visible in the search universe while managing this traffic. Despite these guidelines, many parts of the algorithm are kept secret. In the sectoral context, this is a necessity, as otherwise, it leads to great confusion in the search universe. The current ambiguity seems like a big discovery for publishers and Search Engine Optimization (SEO) professionals. Considering that a keyword sometimes generates millions of dollars in volume in the Google universe, the reward for the mentioned discovery is quite large in economic terms for these explorers. SEO is defined as the efforts of online publishers to make their content stand out in search engines. Even though this effort has changed the way online content producers produce news and their workflow, it has resulted in the creation of new business areas such as SEO editorial. The total traffic of internet news sites reveals that the traffic gained with the effect of SEO is quite high. Online publishers whose sole income is advertising need a certain amount of traffic to stay afloat. Google traffic remains an important economic resource for online publishers, given that most of the traffic on news sites comes from searches. In this study, the effects of SEO practices in Google on internet journalism were examined based on a review of the literature. The study is limited to internet news sites broadcasting in Turkey. Based on the findings in the literature, the most visited news sites broadcasting in Turkey were examined, and the effects of SEO on news content were tried to be analyzed. In the last part of the study, the changing SEO factors were analyzed and their possible effects on internet journalism were listed.

Keywords: *Internet Journalism, SEO, Search Engine Optimization, New Media*

Giriş

İnternet teknolojileri, bilginin iletilmesini kolaylaştırırken, gazetecilik pratikleri ve haber üretim süreçlerinde de köklü değişimlere neden olmuştur (Giomelakis ve Veglis, 2015:30; Prawira ve Rizkiansyah, 2018:263; Khan ve Mahmood, 2018:41). Bu değişim, geleneksel medyada daha pasif olan okuyucuyu, yeni medya ekosisteminin omurgası haline getirirken, geleneksel medyanın ekonomik dengesini de bozmuştur.

Medya endüstrisine ilişkin verilere bakıldığında, ABD'de 2005-2011 yılları arasında, dijital taraftaki her 1 dolarlık reklam harcaması, gazetelerde 22 dolarlık bir gelir kaybına neden olmuştur (Sridhar ve Sriram, 2015:283-284). Dijital taraftaki ekonomik büyüme, pandemi nedeniyle birçok sektörde yaşanan daralmaya rağmen devam etmiştir. Avrupa'da dijital reklam harcamalarında, 2020 yılında yüzde 6,3'lük bir artış kaydedilirken, aynı yıl 7 pazarda çift haneli büyüme yaşanmıştır. Bu süreçte büyüyen ülkelerden olan Türkiye, yüzde 34,8 oranla dijital dünyanın en dinamik pazarı haline gelmiştir (IAB Avrupa AdEx Benchmart, 2020). Dijital taraftaki bu büyümenin bir sonucu olarak, geleneksel medya kuruluşlarının gelirlerinde daralma

yaşanmış, özellikle gazetelerin hem gelirlerinde hem de tirajlarında son dört yılda büyük düşüşler kaydedilmiştir.

Reklam harcamalarına ilişkin Türkiye'de yapılan iki araştırmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Türkiye Reklam Verenler Derneği'nin 2017 raporunda, basılı medyanın reklam pastasındaki yüzde 12'lik payı 2021 raporunda yüzde 2,6 olarak açıklanmıştır. Aynı raporda dijital medya yatırımlarındaki yükseliş ise dikkat çekmektedir. Türkiye'de toplam reklam harcamalarında dijital medyanın 2017'de yüzde 25,9 olan reklam payı 2021'de yüzde 46,7'ye yükselmiştir (RDV, 2021; RDV, 2017). Reklam gelirindeki düşüşe paralel olarak gazete tirajlarında da azalma yaşanmıştır. TÜİK'in 2019 ve 2020 verilerine bakıldığında gazetelerin tirajlarında yüzde 20,9'luk bir daralma söz konusudur (2021).

Bu ve benzeri veriler, internetin pek çok insan için birincil bilgi kaynağı haline geldiğine işaret etmektedir (Pew Research Center, 2013). We Are Social ve Hootsuite'ın Dijital 2021 raporuna göre, dünya nüfusunun yüzde 59,5'i internet kullanırken, internette geçirilen süre 6 saat 54 dakika olarak açıklanmıştır. Araştırmada, kullanıcıların yüzde63'ü interneti bilgi edinmek için kullandığını belirtirken Google, Youtube ve Facebook en çok ziyaret edilen internet siteleri olmuştur (2021) Günün her saati, internette farklı amaçlarla çevrimiçi olan bu devasa kitle, büyük trafiğe neden olmaktadır. İnternet kullanıcı istatistiklerine bakıldığında ise arama motorlarının bu trafikte, video platformlarından sonra önemli bir paya sahip olduğu ve internet trafiğinin ise yüzde 93'ünü yönettiği görülmektedir (Khan ve Mahmood, 2018:1).

İnternetin dinamosu olan arama motorlarının algoritma mimarisi; (a) tarayıcı modülü, (b) sayfa deposu, (c) indeksleme modülü, (d) dizinler, (e) sorgulama modülü ve (f) sıralama modülünden oluşmaktadır (Akt. Gedik, 2022:150). Mimarinin son aşamasında yer alan sıralama modülünde, web siteleri, azalan önem sırasıyla, çıktı olarak kullanıcıya sunulmaktadır. Arama motorları, içeriğe odaklanılan geleneksel bilgi erişim sistemlerinden bu noktada ayrılmaktadır. Arama motorları geleneksel bilgi erişim sistemlerinde olduğu gibi sadece içeriği değil, yer aldığı ortama dair de (web sitesine gelen ve giden bağlantılar, etiketler vb.) bilgi toplamaktadır. Tüm bu bilgiler, belirli bir sistematik dahilinde sıralama modülünde kullanılmaktadır. Arama motorları süreç boyunca, kullanılan erişim fonksiyonlarını ve dizinlemede kullanılan teknikleri gizli tutsalar da birtakım tahminler yürütülebilmektedir (Tonta ve Sever, 2006:1-4).

Çevrimiçi içerik üreticileri, arama trafiğinden pay almak için web sitelerinde birtakım optimizasyonlar yapmaktadır. Bahsedilen optimizasyon, web sitelerinin arama motorları tarafından erişebilir hale gelmesini ve daha yüksek sayfa sıralaması elde etmek için yapılan düzenlemelerin bütününü temsil etmektedir (Weideman, 2009:14; Khan ve Mahmood, 2018:42). Arama motoru optimizasyonu (SEO) disiplinine dair ilk çalışmalara bakıldığında ise iki ana dönemden oluştuğu görülmektedir. SEO'ya dair ilk çalışmaların başladığı 1990'lı yılların ortalarında sadece anahtar kelimeler dikkate

alınırken, 2003 yılından itibaren metin ve sayfaların birbirine bağlanma stratejileri algoritmaya dahil edilmiştir (Khan ve Mahmood, 2018:1).

SEO çalışmaları olgunlaştıkça ve isabet oranı arttıkça, internet kullanıcılarının arama motorlarına olan ilgisi de artmıştır. Web kullanıcı istatistiklerine bakıldığında, Google 66 milyar 52 milyon ziyaretçi oranıyla, dünyanın en çok ziyaret edilen sitesi olmuştur. İkinci sıradaki Youtube'un ziyaretçi sayısı ise 20 milyar 42 milyon olarak açıklanmıştır. Arama motoru pazarına ilişkin 2020 verilerine bakıldığında en büyük pay yine yüzde 91,4 ile Google aitken, Bing yüzde 2,7 ve Yandex ise yüzde 1,5'lik bir paya sahiptir (WeAreSocial, 2021).

Arama motorlarına ilişkin bu yoğun ilgiye rağmen, küresel arama motorlarının indeks sayılarına bakıldığında, web'in ancak yüzde 40'ını dizinledikleri görülmektedir. Bu veriler, bir taraftan web'in ne kadar hızlı büyüdüğünü gösterirken, diğer taraftan mevcut arama motorlarının yetersizliğine işaret etmektedir. Arama motorları, giderek internet kaynaklarının daha azını görünür hale getirmektedir. Bu konudaki göstergeler ise şimdilik ümit verici olmaktan uzaktır (Kaynak, 2001:191; Tonta ve Sever, 2006:3).

Çalışmanın odaklandığı "internet gazeteciliği ve SEO" başlıkları için önemli olan bir diğer veri ise Google'un sonuç sayfalarıyla (SERP) ilgilidir. İyi bir indeks, bilgiyi arayan kişiyi kolayca ilgili bilgi kaynağına yönlendirebilmelidir (Kaynak, 2001:192). Yukarıda da belirtilen "isabet oranı" bu bilgiye ulaşma sürecini temsil etmektedir ve bu oran ne kadar yüksekse, indeks kalitesi de o kadar yüksektir.

İndeksler, arama sonuçlarında belirli bir hiyerarşiye göre sıralanmaktadır. İstatistiklere bakıldığında, çoğu kullanıcının, arama sonuçlarının yalnızca ilk üç sayfasındaki indekslere tıkladığını göstermektedir (Weideman, 2009; Kritzinger ve Weideman, 2013). Sistrix'in Google kullanıcılarının SERP'lerle etkileşimini ölçtüğü bir çalışmada ise arama yapanların dörtte birinden fazlasının ilk sıradaki organik sonuçlara tıkladığını, ikinci ve üçüncü sıradaki sonuçların sırasıyla yüzde 15 ve yüzde 11 tıklanma oranına sahip olduğunu göstermektedir (2020). Arama sonuçlarındaki bu farklı tıklama oranları, daha üst sırada çıkarak daha fazla tıklama isteyen içerik üreticileri arasında büyük yarışa neden olmaktadır.

Literatüre bakıldığında, Google'da üst sıralara çıkma çabalarının, internet haber siteleri üzerindeki etkilerine yönelik iki farklı görüşün ağırlık kazandığı görülmektedir. Bunlardan ilki SEO'nun haber üretim süreçlerine ilişkin olumsuz etkilerinin yer aldığı çalışmalardır. Bu araştırmalarda SEO'nun; haber üretim süreçlerini etkilediği, editörleri bağımsızlıklarını zedeleyerek baskı altına aldığı, telif sorunlarına yol açtığı, gazetecilik dili açısından sorun oluşturduğu ve bir takım etik sorunlara neden olduğu belirtilmektedir (Richmond, 2008:52, Dick, 2011:474-476, Işık ve Koz, 2014). Bu tür çalışmaların ortak noktası, araştırmacıların kendi ülkelerindeki gazetecilik örneklerinden yola çıkarak hazırlanmasıdır.

İnternet gazeteciliğinde SEO uygulamalarının etkilerine yönelik çalışmaların ikinci ağırlık noktası ise konuya daha olumlu yaklaşmaktadır. Bu yaklaşımlardaki genel perspektif, SEO'yu pazarlama stratejisi olarak nitelendirmekte ve kullanıcı deneyimlerinin tespitinde önemli bir araç olarak görmektedir. Belirtilen çerçevenin odak noktası ise "iyi gazetecilik" vurgusudur. Bu açıdan değerlendirildiğinde SEO, internet gazeteciliği için fırsat olarak görülmektedir. Bunun nedeni ise SEO ile elde edilen deneyimlerin, gazetecileri "kopyala ve yapıştır"dan uzaklaştırdığı ve internet kullanıcılarını ilgilendiren kendine özgü kaliteli içerik üretilmesine aracılık ettiği belirtilmektedir (Prawira ve Rizkiansyah, 2018:268; Codina, Iglesias García, Pedraza ve García Carretero, 2016:940; Karyotakis, Lamprou, Kiourexidou ve Antonopoulos, 2019:10; Duman, 2018:285).

Çalışmada, Google'daki SEO uygulamalarının internet gazeteciliği üzerindeki etkileri, literatür taraması yapılarak incelenmiştir. Arama motoru optimizasyonlarının, haberin anatomisi üzerindeki etkileri, araştırmanın temel problematiğini oluşturmaktadır. Literatür taramasından elde edilen bulgular ışığında; Türkiye'de yayın yapan ve en çok ziyaret edilen internet haber siteleri incelenmiş, SEO'nun haber içerikleri üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde internet haber sitelerinin trafik kaynakları analiz edilerek, SEO'nun tarihi gelişimi ve bugünü değerlendirilmiş, arama motoru optimizasyonun yeni medya ekolojisindeki pozisyonu tanımlanmaya çalışılmıştır. SEO gazeteciliğine ilişkin kavramsal çerçevenin konulmaya çalışıldığı ikinci bölümde, "SEO haber döngüsü" modellenmiş ve SEO'nun haber üretim süreçlerine olan etkileri, örnekler üzerinden analiz edilmiştir. SEO'nun geleceği ve sektöre ilişkin olası yansımalarının yer aldığı üçüncü bölümde, sektöre ilişkin gelecek senaryosu karalanmıştır.

Çalışma, internet gazeteciliği ekolojisinde önemli bir yere sahip olan SEO uygulamalarının, haberin anatomisine yönelik etkilerinin ortaya konulması açısından önemli görülmektedir. "SEO haber döngüsüne" ilişkin kurulan modelin, haber üretim sürecine ilişkin bilgi edinmek isteyenlere kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

1. İNTERNET HABER SİTELERİ VE SEO

Google Marketing Platform markası olan Analitcs'e göre web sitelerinin trafik kaynakları; (a) doğrudan (b) organik (c) sosyal (d) yönlendirme (e) ücretli ve (f) e-posta trafiği olarak başlıca altı ana kategoride analiz edilmektedir (Google, 2022).

"Doğruda" trafik, web sitesi URL'sini doğrudan tarayıcıya yazan veya site ismini yer işaretlerine ekleyen kullanıcıların ziyaretlerini temsil etmektedir. Linkler aracılığıyla, diğer web sitelerinden sağlanan trafik ise "yönlendirme" trafiği olarak adlandırılmaktadır. Arama motorları üzerinden elde edilen trafik "organik", sosyal medya platformlarından gelen ziyaretçi "sosyal", reklam tıklamalarından gelen ziyaretçi "ücretli", e-postalardaki

bağlantılar aracılığıyla elde edilen trafik ise "e-posta" trafiği olarak tanımlanmaktadır (Google-2, 2022).

Doğrudan trafik, sitenin bilinilirliğiyle ilgiliyken; çalışmanın da konusu olan organik trafik, arama motorları aracılığıyla elde edilen trafik olarak tanımlanmaktadır. Sitenin arama motorlarına ilişkin optimizasyondaki iyileştirmeler (SEA), organik trafikte artış sağlarken, internet gazeteleri için birincil öneme sahiptir (Richmond, 2008:51: Işık ve Koz, 2014:33). Bu açıdan bakıldığında SEO, web sitesinin organik arama sonuçlarındaki görünürlüğünü etkileme süreci olarak da nitelendirilmektedir (Deniz ve Özel; 2018:84).

Arama motorları mimarileri; botlar, indeksleme ve sıralama yazılımları olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır. Literatürde örümcek bazen de bot olarak da anılan "tarayıcı", web bağlantılarını izleyerek internet sitelerini otomatik olarak belirli periyodlarda keşfedip taramaktadır (Google-3, 2022). Sonsuz bir döngüye sahip olan bu süreçte (Işık, 2013:25) Google'un ana tarayıcısı olan Googlebot, masaüstü ve mobil kullanıcıları simüle ederek, web sitelerine ilişkin olası aramalara yönelik indeksleme yapmaktadır. Son olarak, her arama sorgusuna yönelik bir sıralama hazırlanır (Hu, W. C., Chen, 2001: 22). Kullanıcı, arama motoru arayüzüne yazılan sorgu formülasyonu ile sistemi tetikler ve sorguyla eşleşen bir dizi arama sonucu listelenir. Son olarak kullanıcı, bu sonuçlardan birine tıklayarak ziyaret gerçekleştirilmiş olur (Fesenmaier, Xiang, Pan ve Law, 2011:5).

Tarayıcılar, web sayfalarını sürekli kontrol etmek yerine web sayfalarının güncelleme aralıklarını belirlemektedir. Web siteleri, algoritmalar aracılığıyla elde edilen bu veriler ışığında, belirlenen zaman aralıklarında tarayıcılar tarafından ziyaret edilir. İnternet haber siteleri, güncellenmelerine bağlı olarak anlık olarak taranmaktadır (Işık, 2013:25).

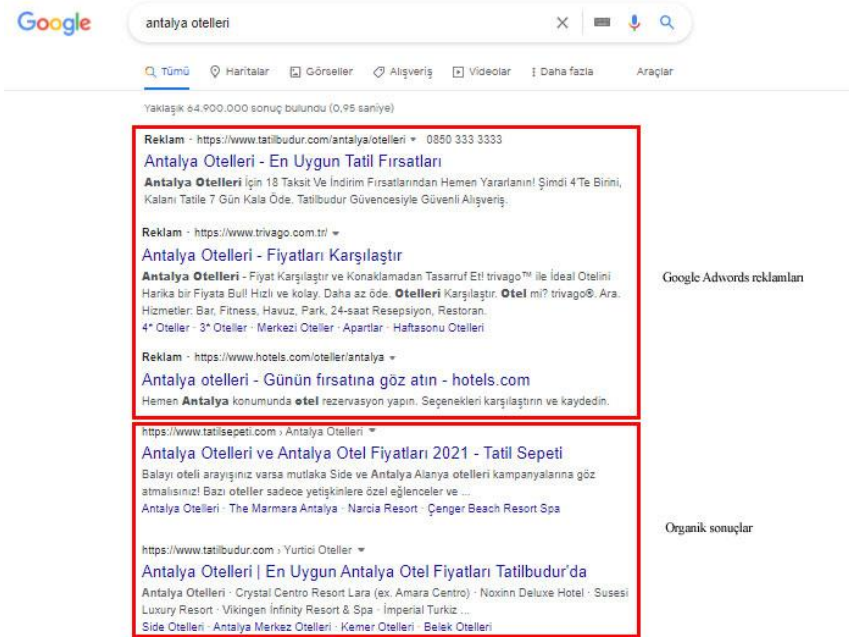
Google, SEO tarafında yayıncılar için yönergeyi asıl kılsa da arama algoritmasındaki birçok bölüm karmaşık ve gizlidir (Richmond, 2008:51-52). Sektörel bağlamda bu bir yerde zorunluluktur zira aksi durum, arama evreninde büyük karmaşaya neden olacaktır. Mevcut muğlaklık, yayıncılar ve SEO profesyonelleri için büyük bir keşfe benzemektedir. Bir anahtar kelimenin, Google evreninde kimi zaman milyon dolarlık hacim yarattığı düşünülürse, belirtilen keşfin ödülü bu kaşifler için oldukça büyüktür. Google, kaşiflerine arama algoritmasının dehlizleri için belirli bir yol haritası sunmaktadır; ancak birçok alan gizli tutularak, belirli periyodlarda SEO oyununun kurallarının değiştiği unutulmamalıdır.

Kullanıcılar, Google arayüzünde herhangi bir anahtar kelime ile arama yaptığında, Resim 1'de yer alan sayfaya benzer bir sonuç sayfasıyla karşılaşır. Arama sonuçları, sonuç sayfasında iki ayrı bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde Google reklamları yer alırken, bu kısımdaki sıralama reklam verenlerin bütçelerine ve tıklama başı maliyet (TBM) için verdikleri teklife dayanır[1] ve

[1] Reklam verenler, Google Ads. tarafındaki fiyat tekliflerini, odaklanmak istedikleri hedefe göre belirler. Reklamlarının üst sıraya çıkmasını ve tıklanmasını isteyen bir reklam veren, maksimum tıklama başına maliyet (TBM) teklifi için bir fiyat sınırı belirler. Belirlenen fiyat sınırı, bir rekabet yaratır ve algoritma diğer unsurları da dikkate alarak, reklamlar verenler arasında bir sıralama yapar. Bu sıralama; bütçeye reklamın optimizasyonuna ve verilen TBM'ye göre sürekli değişim göstermektedir.

gün içerisinde çok fazla değişkenlik gösterir. İkinci bölümde ise organik sonuçlar yer alır. Bu bölümdeki sıralama Google'un SEO analizleri sonucunda oluşur ve sıralamada çok değişim olmamaktadır.

Resim 1 : Google Arama Sonuç Sayfası

Arama motorları optimizasyonunun giderek önem kazanmasındaki en temel unsur, Google reklamlarındaki maliyet artışlarıdır. Tablo 1'de Keşfet Turizm'in e-ticaret platformu (www.kesfet.com) için Google Adwords üzerinden, 2009-2020 yılları arasında üçer yıllık periyodlarda verilen Google reklamlarındaki, anahtar kelimelerin Ortalama Tıklama Başı Maliyetleri (Ort. TBM) çıkarılmıştır.

Tablo 1'de de görüleceğe üzere 2009 yılında "Antalya otelleri" (alt bilgi ekle/tam eşleşme) anahtar kelime maliyeti 0.20 TL iken bu rakamlar 2012 yılında 1.23'e, 2015 yılında 1.95'e, 2018 yılında 2.96'ya ve 2021 yılında ise 3,45 TL'ye yükselmiştir. Tabloya göre bu artış, yüzde 1.625'lik bir fiyat artışına tekabül etmektedir.

Tablo 1: 2009-2021 Google adwords anahtar kelime maliyet artış tablosu[2]

Yıl	Anahtar Kelime	Ort. TBM
2009	Antalya Otelleri	0,20 TL
2012	Antalya Otelleri	1,23 TL
2015	Antalya Otelleri	1,95 TL
2018	Antalya Otelleri	2,96 TL
2021	Antalya Otelleri	3,45 TL

[2] Karşılaştırmalı fiyat analiz tablosu, Keşfet Turizm'in Google Adwords hesabından alınmıştır.

Maliyetlerdeki bu büyük artış nedeniyle, arama ekolojisinde daha görünür olmak isteyen yayıncıların, tek çıkış yolu organik arama sonuçlarıdır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için internet haber sitelerinin Google'dan aldıkları trafik payının analiz edilmesi gerekmektedir. Açık kaynak olan Alexa'nın en çok ziyaret edilen 100 site sıralamasında ilk 10'a giren haber sitesinin Google trafiği Tablo 2'de sıralanmıştır.

Tablo 2: Türkiye'de en çok ziyaret edilen 10 haber sitesi 2021 yılı Google trafiği

Web sitesi	Google trafiği	Web sitesi	Google trafiği
Hurriyet.com.tr	46,22	Haberler.com	36,18
Milliyet.com.tr	44,02	Sozcu.com.tr	31,88
Yenisafak.com	41,79	Mynet.com	25,75
Yeniakit.com.tr	39,20	Ensonhaber	23,70
Haberturk.com	38,13	Milligazete.com.tr	25,2

Kaynak: *Alexa, 2020.*

Tablo 2'ye göre arama motorlarından gelen ziyaretçi trafiği; Hürriyet gazetesinin web sitesinde yüzde 46.22, Milliyet gazetesinin web sitesinde yüzde 44.02, Yenişafak gazetesinin web sitesinde yüzde 41.79, Yeniakit gazetesinin web sitesinde yüzde 39.20, Habertürk web sitesinde yüzde 38.13, Haberler.com adlı web sitesinde yüzde 36.18, Sözcü gazetesinin web sitesinde yüzde 31.88, Mynet.com'da yüzde 25.75, Milli gazetenin web gazetesinde yüzde 25.2 ve Ensonhaber.com adlı haber sitesinde ise yüzde 23.7'dir.

Bu verilerden de anlaşılacağa üzere Google trafiği, Türkiye'deki internet haber sitelerinin toplam trafiğinde önemli bir paya sahiptir. Çevrimiçi yayıncıların tek gelirleri reklam gelirleridir ve bunun için belirli bir trafiğe ve sayfa ziyaretine ihtiyaç duyulur (Özel ve Deniz, 2019:462). İnternet haber sitelerinde, trafiğin büyük bölümünün aramalardan geldiği düşünülürse, Google trafiği çevrimiçi yayıncılar için birtakım olumsuzluklara rağmen önemli bir ekonomik kaynağı olmaya devam etmektedir.

2. SEO GAZETECİLİĞİ

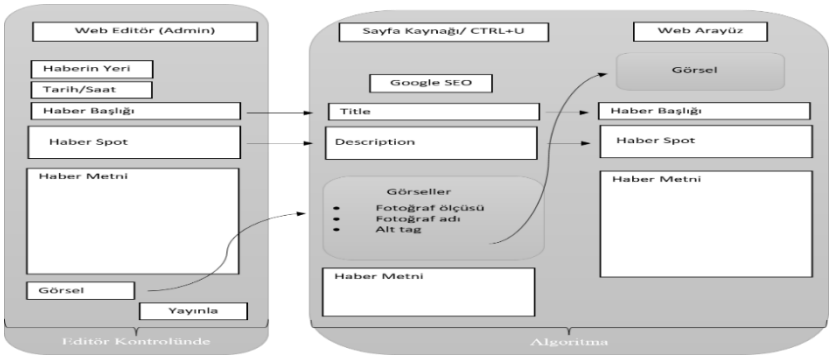
Arama motorlarının başat oyuncusu Google, aynı zamanda sektörün dinamosu konumundadır. Organik trafikten pay almak isteyen yayıncılar, Google'un belirlediği yönergelere uygun olarak site optimizasyonunu gerçekleştirmektedir. İngilizce "Search Engine Optimization" kelimelerinin baş harfleri ile kavramsallaştırılan SEO, internet kullanıcılarının aradıkları bilgiler konusunda, çevrimiçi yayınların arama motorlarında kendi içeriklerini öne çıkarma gayretleri olarak tanımlanmaktadır.

Konuya gazetecilik çerçevesinden bakıldığında, SEO gazeteciliği olarak da adlandırılan ve gazeteciliğe yeni bir alan kazandıran bu süreç (Işık ve Koz, 2020:1277), arama hacimlerine ya da arama trendlerine bakılarak, en çok aranan konularda veya anahtar kelimelere ilişkin haber üretim pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni pratik, internet haber kuruluşlarının organizasyon yapılarını da değiştirirken yeni iş alanlarının oluşmasına neden olmuştur. Bugün pek çok haber merkezinde, arama trafiğinden pay almak için

SEO uzmanlarının istihdam edildiği ya da ajans desteği aldıkları görülmektedir (Duman, 2018:284).

a. SEO gazeteciliğinde haber yazımı: İnternet haber kuruluşlarında haber üretim süreçleri incelendiğinde, Şekil 4'de yer alan bir döngüye sahip olduğu gözlemlenmektedir. Haber sitelerinin[3] web admin panellerinden derlenerek yazar tarafından oluşturulan bu döngü, iki bölümden oluşmaktadır. Web editörünün yer aldığı ilk bölüm, haber editörlerinin kontrolündedir ve haber bu kısımda yazılır. En basit anlatımla; haberin başlığı, spotu, haber metni yazıldıktan sonra fotoğraf eklenir[4] ve haberin yeri (manşet, sürmanşet, kutu vb.) belirledikten sonra içeriğin okuyucuyla buluşacağı tarih ve saat seçilerek[5] haber yayınlanır. Bu bölümün tamamı, editör tarafından hazırlanmaktadır.

Şekil 1: Haber-SEO Döngüsü[6]

Döngünün ikinci bölümü, ilk bölüm esas alınarak algoritma tarafından oluşturulmaktadır. İkinci bölümün ilk kısmı, sayfa kaynağı[7] olarak adlandırılmaktadır. Web site mimarisinin yer aldığı bu bölümde, arama motorları için içeriğe dair bilgiler yer almaktadır. Sayfa kaynağının üstünde bulunan <title> kısmında sayfanın başlığı bulunurken, <description> bölümünde arama motorları için sayfa içeriğiyle ilgili özet bilgi sunulmaktadır. Son olarak sayfa kaynağında, haberde kullanılan tüm görsellere ilişkin; fotoğrafın ölçüsü, fotoğrafın adı ve fotoğrafa dair kısa bilginin yer aldığı "alt tag" yer almaktadır.

[3] www.ankarahaber.com, www.habera.com

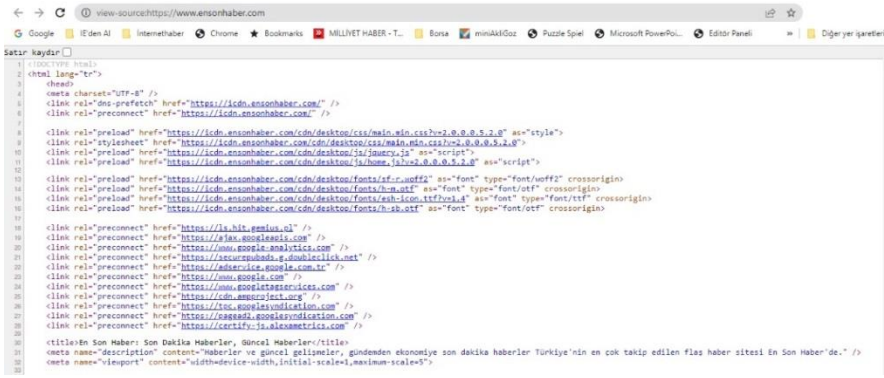
[4] Haberde kullanılacak görsel birden fazla olabilir. Manşet haberler için daha büyük boyutlu fotoğraf kullanılırken, kategoride daha küçük fotoğraflar yer alabilir. Bu nedenle, admin panellerinde her bir haber türü için ayrı fotoğraf ekleme alanları yer alabilmektedir.

[5] Haberin yayınlanacağı tarih ve saat, sistem tarafından otomatik olarak güncellenir. Editör, ambargolu haberlerde olduğu gibi haber yayına hazırlandığı tarih ve saatte değil, daha ileri bir zaman periyodunda yayınlanacaksa ona göre tercihte bulunur.

[6] SEO Haber döngüsü, Türkiye'nin önde gelen haber sitelerinin admin panelleri dikkate alınarak hazırlanmıştır.

[7] Sayfa kaynağı, web arayüzünde ctrl+u kısa yoluyla görüntülenebilir.

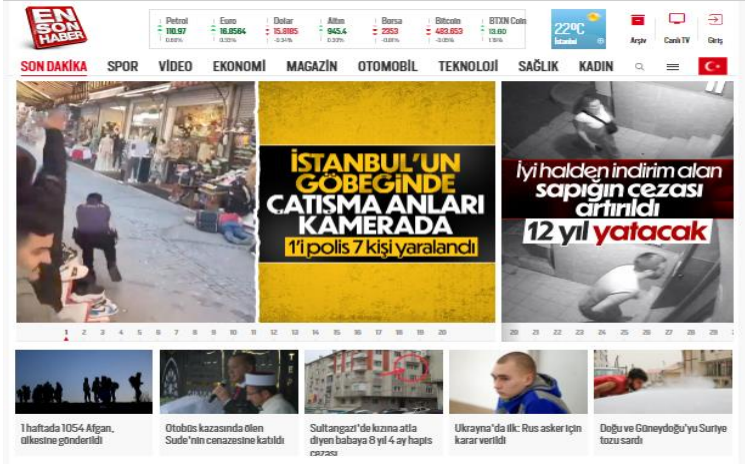
Resim 2: Web sitesi sayfa kaynağı (ctrl+u)

Kaynak: *Ensonhaber.com, 2022.*

İkinci bölümün son kısmı web arayüzüdür. Bu bölüm, okuyucunun içerikle buluştuğu sayfadır ve basılı gazetelerde yaygın olan "vitrin sayfa" düzenine benzer bir tasarıma sahiptir. Ana sayfalar; başlık, spot ve fotoğraflardan oluşur. Kullanılan fotoğraflar, basılı gazetelerin aksine belirli bir düzen ve boyuta sahiptir. Okuyucu, haber başlıklarına tıklandığında haber detayına yönlendirilir.

Resim 3: Web arayüzü

Kaynak: *Ensorhaber.com, 2022.*

Web arayüzünün görüntülenmesiyle belirtilen Haber-SEO döngüsü tamamlanmış olur. Burada dikkat edilmesi gereken en temel husus, SEO'ya ilişkin sürecin temeli ilk bölümde, editör haberi yazarken atılmaktadır. İlk bölümde yazılan haber başlığı, <title> kısmına spot ise <description> bölümüne otomatik olarak yerleşmektedir. Bu durum, üzerlerinde trafik baskısı hisseden editörleri, haber başlıkların oluştururken anahtar kelime tekrarlarına itmekte bu da haberin anatomisini bozmaktadır.

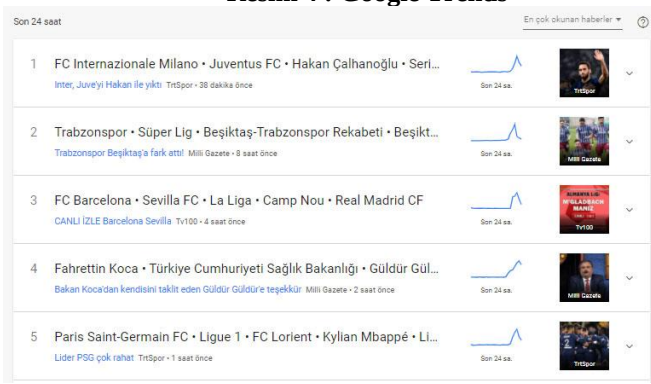
Tablo 3: SEO Haberleri

Haber Başlığı/ Haber Linki	Spot	Title
SON DEPREMLER KANDİLLİ: Az önce deprem mi oldu? Nerede, kaç şiddetinde deprem oldu? Deprem listesi *https://www.milliyet.com.tr/gundem/son-depremler-kandilli-az-once-deprem-mi-oldu-nerede-kac-siddetinde-deprem-oldu-deprem-listesi-6759452*	Son dakika depremler araştırılmaya devam ediyor. Vatandaşlar bulundukları bölgede deprem olup olmadığını Kandilli Rasathanesi son depremler listesine bakarak görüntüleyebiliyor. İşte 23 Mayıs son dakika depremler.	SON DEPREMLER KANDİLLİ: Az önce deprem mi oldu? Nerede, kaç şiddetinde deprem oldu? Deprem listesi
Son depremler: Deprem mi oldu? 23 Mayıs Kandilli Rasathanesi son dakika açıklaması *https://www.hurriyet.com.tr/galeri-son-depremler-deprem-mi-oldu-23-mayis-kandilli-rasathanesi-son-dakika-aciklamasi-42068299*	Son depremler, günün ilk saatleri itibariyle sarsıntı hisseden pek çok kişi tarafından sorgulanıyor. Peki, deprem mi oldu, nerede oldu? İşte AFAD ve Kandilli Rasathanesi tarafından yapılan açıklamalara göre son depremler listesi.	Son depremler: Deprem mi oldu? 23 Mayıs Kandilli Rasathanesi son dakika açıklaması

b. SEO Gazeteciliğinde Haber Kaynakları: İnternet haber merkezleri, büyük oranla çevrimiçi haber kaynaklarından beslenmektedir. Tartışma listeleri, açık veri kaynakları (open data), sosyal medya ve diğer çevrimiçi kaynaklar profesyonellerin en popüler haber kaynakları arasındadır (Aydoğan, 2012: 23). Listede sosyal medya başlığında yer alan; Twitter, Tiktok ve Youtube trend listeleri SEO editörlerine popüler haber konuları konusunda rehberlik etmektedir. SEO editörleri oldukça büyük sayılabilecek bu bilgi havuzlarından, kamuoyunun gündemini takip ederken en çok ilgi gören konularda içerik hazırlamaktadır (Hermida, 2010:298, Işık ve Koz, 2020:1280).

SEO editörlerinin, okuyucu eğilimleri için baktıkları bir diğer kaynak da 3 milyar arama verisinin belirli bir bölümünün analiz edildiği Google trendleridir (Nuti, Wayda, Ranasinghe, Wang, Dreyer, Chen ve Murugiah, 2014:1). Google Trends, arama kelimelerinin ne sıklıkla aratıldığını gösteren, kullanıcıların arama eğilimlerini analiz eden ve bugüne dair bilgi veren ücretsiz bir Google servisidir (Choi ve Varian 2012:3; Öztürk, 2019:15). Bu verilerde, kullanıcı kimlikleri yer almaz ve sonuçlar konu başlıkları ile birlikte kümelenmiş halde sunulmaktadır. Gerçek zamanlı veriler, son yedi günü kapsarken 36 saate kadar geri gidilebilmektedir (Googl-4, 2022).

Resim 4 : Google Trends

Kaynak: *Google Trends, 2022.*

İlk kez 2004 yılında kullanılmaya başlanan uygulamada; yapılan arama sayısı, artış azalış grafikleri, arama yapılan ülke/bölge/şehir analizleri gibi pek çok konuda bilgi paylaşılmaktadır. Google Trends verileri, doğrudan arama sayısı yerine arama hacimleri 1 ila 100 arasındaki değerlerle endekslenmektedir. En çok arama yapılan dönem (gün, ay ya da yıl olarak), 100 olarak belirlenirken en az arama yapılan dönem ise 1 zaman serisi ile gösterilmektedir (Kocabıyık, Teker ve Aksoy, 2020:231-262).

Google Trends'in "Gerçek Zamanlı Arama Trendleri", internet kullanıcılarının anlık arama eğilimleri konusunda SEO editörlerine önemli veriler sunmaktadır. Son 24 saatlik veriler, kullanıcıların gün içerisinde aradıkları konu başlıklarını listelemektedir. Altı farklı kategoride yer alan bu verilerde ayrıca "en çok okunan haberlere" ilişkin ayrı bir kategoride listeleme yapılmaktadır. "En çok okunan haberler" kategorisi, Google'un 11 Eylül saldırıları sonrası arama hacimlerindeki artış üzerine uygulamaya soktuğu Google News'te yer alan haberler üzerinden derlenmektedir.

c. SEO Haber İçerikleri: haberle ilgisi olsun olmasın arama hacmine sahip tüm popüler konularda içerik üretebilmektedir. İnternet haber sitelerinin içerikleri incelendiğinde, günlük arama hacimleri dikkate alınarak hazırlanan haberlerin sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Arama hacimlerine göre hazırlanan haberlerin başında, stok ya da evergreen/ölümsüz içerikler gelmektedir (Özel ve Deniz, 2018:179). Evergreen içerikler güncelliğini yitirmeyen, aylık olarak belirli arama hacimlerine sahip ve doğrudan haberle ilgili olmayan konularda üretilen içeriklere stok içerikler olarak tanımlanmaktadır. SEO editörleri tarafından üretilen evergreen içerikler, site dışı SEO unsurlarıyla desteklenerek Google'da üst sıralamalar hedeflenir. Bu içerikler sayesinde günün her saatinde internet haber sitelerine önemli ölçüde trafik sağlanmaktadır.

Tablo 4'de üç anahtar kelimenin Google'daki arama hacimleri ve üretilen evergreen içerikler görülmektedir. SEO editörlerinin, arama hacimlerini dikkate alarak hazırladıkları bu tür haberlerle, web sitelerine trafik sağlamaya çalışmaktadır. Anahtar kelimelere ilişkin hazırlanan haber

metinlerinde; içerik tekrarlarının olduğu, imla hatalarının yapıldığı ve haber başlıklarının bozulduğu görülmektedir.

Tablo 4: Evergreen içerikler Google arama hacimleri ve örnek içerik

Anahtar Kelime	Google Aylık Arama Hacmi[8]	Haber Başlığı/ Link	Google Sıralama[9]
İyi ki nasıl yazılır?	22.200	'İyiki' nasıl yazılır, birleşik mi ayrı mı? TDK 'iyi ki' yazılışı https://www.cnnturk.com/kultur-sanat/iyiki-nasil-yazilir-birlesik-mi-ayri-mi-tdk-iyi-ki-yazilisi	2
Öksürüğe ne iyi gelir?	165.00	Evde öksürüğe ne iyi gelir? Kuru ve balgamlı öksürüğü en çabuk ne keser? Yetişkinde ve çocuklarda en hızlı öksürük kesici https://www.sabah.com.tr/saglik/2021/10/14/bitkisel-yontemlerle-oksuruge-ne-iyi-gelir-evde-dogal-tedavi-ile-oksuruk-nasil-gecer-iste-iyi-gelen-besinler	1
Elma sirkesinin faydaları	14.800	Elma sirkesinin faydaları nelerdir? (Evde elma sirkesi nasıl yapılır?) https://www.ntv.com.tr/saglik/elma-sirkesinin-faydalari-nelerdir-evde-elma-sirkesi-nasil-yapilir,yO1Pg7cQqk2t0YMWgCodxg	7

Aşağıda yer alan Tablo 5'de ise Türkiye'de Google trafiği yüksek olan bazı haber sitelerindeki evergreen içerikleri sıralanmıştır. Arama hacimleri dikkate alınarak oluşturulan listede, "faydaları" anahtar kelimesinde 9 haber sitesinde toplam 226 bin 290 içerik üretildiği görülmektedir. Belirtilen bu durum, haber sitelerinin sadece haber sitesi olmadığı, başta sağlık olmak üzere haberle ilgili ilgisiz pek çok konuda bilgi sunan web siteleri haline geldiğini göstermektedir.

[8] Google aylık arama hacimleri, Google Adwords verilerinden alınmıştır.
[9] İlgili anahtar kelime aramalarına ilişkin Google'un sonuç sayfasından alınmıştır. İlgili tarihteki sıralama sonrasında değişebilmektedir.

Tablo 5: Evergreen içerik tablosu

Anahtar Kelime	Web sitesi	Serp Analizi[10]
Faydaları	Haber7.com	76.200
	Milliyet.com.tr	25.900
	Hurriyet.com.tr	22.500
	Sabah.com.tr	16.400
	Haberler.com	15.900
	Mynet.com	13.300
	Haberturk.com	11.800
	İnternethaber.com	9.180
	Ensonhaber.com	8.310

SEO'da web sitelerindeki özgür içerikler kadar görsellerde önemlidir. Google, görselleri "webdeki bilgileri keşfetmenin bir yolu" olarak tarif etmektedir. Google'un görsel kullanımına dair yönergesindeki temel vurgu ise kalitedir. Web sitelerinde, yüksek çözünürlüklü görsellerin kullanıcı trafiğini artıracağı belirtilmektedir. İçerik üreticileri, etkili bir SEO için görsellere; açıklayıcı başlıklar, alt yazılar, dosya adları ve metin eklenmesi gerekmektedir (Google-5, 2022).

Tablo 6: İnternet Haber Sitelerinde Görsel Kullanımı

Haber Sitesi	Haber Başlığı	Yayın Yeri	Boyut	Başlık	Alt tag
hurriyet com.tr	https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ukraynadan-buyuk-kacis-istikamet-putinden-en-uzaga-42011607	Haber detay	750x422	-	+
milliyet com.tr	https://www.milliyet.com.tr/dunya/ukraynada-catismalar-devam-ediyor-6708461	Haber detay	731x410	-	-
yenisafak. com	https://www.yenisafak.com/dunya/isgalde-34uncu-gun-istanbuldaki-rusya-ukrayna-gorusmesinde-bazi-maddelerde-anlasma-saglandi-3772099	Haber detay	840x471	-	+

Tablo 6'da Türkiye'de Google trafiği en yüksek üç haber sitesinin haber görselleri incelenmiştir[11]. Tabloda yer alan haber sitelerinin tümünde, yüksek kalite görsel kullanılırken, hiçbirinde başlık[12] (dosya ismi) yer almamış, uzantılar otomatik olarak sistem tarafından oluşturulmuştur.[13] Alt taglar, Hürriyet ve Yenişafak'ta haberin başlığından çekilirken, Milliyet gazetesinde yer almamıştır.

[10] Serp Analizi, ilgili sitelerin Google arama çubuğuna "site:siteadı" kodu yazılarak çıkarılmıştır. Örnek: site:haber7.com faydaları

[11] Görsellerle ilgili; boyut, başlık ve alt tag yazılım tarafından otomatik oluşturulmaktadır. Bir web sitesindeki görsel kullanımı bu nedenle tüm içerikler için aynıdır.

[12] Başlık, fotoğrafın adlandırılmasıdır. Örnek: "turkiye.jpg"

[13] Haber sitelerinde oldukça yoğun görsel kullanımı vardır. Yazılım mimarisinde görsellerin karışmaması için kimi sistemler, görselleri otomatik olarak adlandırır. Örnek: 43888d37c2e6bsdfsd.jpg

3. SEO'DA DEĞİŞEN FAKTÖRLER

Search Engine Land'ın yayınladığı SEO başarı faktörleri tablosu hem yayıncılar hem de SEO ile ilgilenenler için önemli kılavuz olma özelliği taşımaktadır. Başarılı bir SEO için yapılması gerekenler, site içi ve site dışı olarak iki ayrı kategoride değerlendirilmektedir (Malaga, 2008:147; Koç ve Tarhan, 2019:74). Tablo 'de, 2017 yılında güncellenmiş ve yedi alt kategori eklenmiştir. Tabloda site içi SEO faktörleri; içerik, mimari ve HTML olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır (Zeo, 2017).

Site içi SEO, doğrudan yayıncıların etki edebileceği unsurlardır. Bu konudaki eksiklikler giderilebileceği gibi, hatalı unsurlarda düzeltilebilmekte ve zamanla bu değerlere ilişkin iyileşmeler görülebilmektedir. Site dışı SEO faktörleri ise hem diğer kullanıcılar hem de doğrudan Google gibi dış etmenler tarafından belirlenen değerlerdir.

Tablo 7: Site içi ve site dışı etki karşılaştırması

Site içi SEO			**Site dışı SEO**			
İçerik	**Mimari**	**HTML**	**Güven**	**Linkler**	**Kişisel**	**Sosyal**
Cq (+3) (Kalite)	**Ac** (+3) (Crawl/tarama)	**Ht** (+3) (Title etiketi)	**Ta** (+3) (Otororide)	**Lq** (+3) (Kalite)	**Pc** (+3) (Ülke)	**Sr** (+2) (Saygınlık)
Cr (+3) (Araştırma)	**Am** (+3) (Mobil)	**Hd** (+2) (Meta Description)	**Te** (+2) (Bağlılık)	**Lt** (+2) (Metin)	**Pı** (+3) (Bölgesel)	**Ss** (+1) (Paylaşımlar)
Cw (+2) (Kelimeler)	**Ad** (+2) (Çift içerik)	**Hs** (+2) (Yapı)	**Th** (+1) (Geçmiş)	**Ln** (+1) (Sayı)	**Ph** (+2) (Geçmiş)	
Cf (+2) (Taze)	**As** (+2) (Hız)	**Hh** (+2) (Header)	**Vd** (-1) (Korsanlık)	**Vp** (-3) (Ücretli)		
Cv (+2) (Dikey)	**Au** (+1) (URL'ler)	**Vs** (-2) (Doldurmak)	**Va** (-1) (Reklamlar)	**VI** (-3) (Spam)		
Ca (+2) (Cevaplar)	**Ah** (+1) (HTTPS)	**Vh** (-1) (Gizlenmiş)				
Vt (-2) (Sığ)	**Vc** (-3) (Cloaking)					

Yukarıdaki karşılaştırma ve etki tablosunda, büyük karakterle olan ilk harf, doğrudan ana kategoriyi temsil ederken ikinci küçük harf ise öğenin kendisini temsil etmektedir. Her harf kombinasyonunun parantez içerisindeki rakamlar ise geçmiş dönemlere göre SEO'ya olan etki değerleri yer almaktadır. Tabloda olumsuz faktörler "V" harfi ile gösterilmiştir. Bu olumsuz faktörler, yayıncıların kesinlikle içerisinde olmamaları gereken kategorilerdir. Spam gibi bazı değerlerin varlığı ilgili web sitesinin tamamen arama indekslerinden çıkartılmasına neden olabilmektedir.

SEO'da geçmişte olduğu gibi içeriğin kalitesi, doğru sayfa başlıkları ve yerinde anahtar kelime kullanımı etkisini artırarak devam etmektedir. Özetle SEO'da içeriklerin; iyi hazırlanmış, güncel, benzersiz, kullanıcının beklentisini karşılıyor ve tüm bunların da indekslenebilir ve erişilebilir olması beklenir.

Yukarıda tabloların daha iyi anlaşılabilmesi için her bir faktörün geçmiş yıllara göre SEO'daki etkilerinin de analiz edilmesi gerekmektedir. 2017 tablosunda; mobil sayfalar, direkt cevaplar ve site hızı faktörlerinin daha ön plana çıktığı, arama geçmişiyle ilgili faktörlerin etkisinin azaldığı, sitenin tarihi ve kimliği ile sosyal paylaşım faktörlerinin ise tamamen devre dışı kaldığı görülmektedir.

Grafik 1: Haber sitesine ait 1 Ocak 2014- 31 Ocak 2020 tarihleri arasında mobil giriş grafiği[14]

Yeni hazırlanan SEO etki tablosunda dikkat çeken unsurlar şu şekilde sıralanmaktadır:

Mobil: Web sitesi kullanıcı istatistiklerine bakıldığında mobil kullanımın yüzde 85'lere vardığı görülmektedir. Google, SEO tarafında sayfaların mobil kullanıma uygun olmasına önem verirken 2015'te +2 olan değerin 2017'de +3'e çıktığı görülmektedir.

Mobil içeriklerde dikkat çeken bir diğer özellik video, fotoğraf ve diğer görsellerle ilgilidir. Dikey içerik, mobil kullanımlarda telefonun dikey konumunda tüketilebilen tüm görsel içerikleri temsil eder (Katai, 2017). Mobil site hazırlanmasına rağmen içeriğe eklenen videoların dikey olarak yer alması ziyaretçilere kare videolardan daha iyi bir deneyim sunar.

Hız: SEO'daki bir diğer etkin unsur ise site hızıdır. 2017 güncellenmesinde bu değer +1'den +2'ye yükselmiştir.

Öne Çıkan Snippet'ler: Google aramalarındaki payı giderek artmaktadır. Snippet'ler, kullanıcılara arama sorgularında hızlı cevap sağlarlar. Bu bölümdeki içerikler, "konum 0" olarak nitelendirilir ve organik sonuçların üstünde gösterilir. Öne çıkan snippet kutusu, organik arama sonuçlarından daha belirgin biçimde yerleştirildiğinden diğer web sonuçlarına göre tıklanma oranı daha yüksektir ve daha fazla trafik kazandırmaktadır (Search Metrich, 2022).

Sonuç

Geleneksel medyanın ikonik temsilcisi konumundaki gazeteler, reklam mecrası olarak cazibesini hızla kaybetmektedir. Gazetelerin, reklam gelirlerindeki gerileme ve tirajlarında yaşanan kayıplar, belirtilen gözden

[14] *Yukarıda, Türkiye'de yayın yapan bir haber sitesine ait mobil kullanım grafiği yer almaktadır. Mobil kullanımındaki artış bugün klasik anlamdaki SEO kavramını da değiştirmiştir. Bu açıdan SEO haberciliğine ilişkin değerlendirmeler her geçen yıl geçersiz kalmakta, gazeteciler için oyunun kuralları her Google güncellemesinde değişiklik arz etmektedir.*

düşüşü doğrular niteliktedir. Çizilen bu olumsuz tablo, ne yazık ki sadece basılı gazeteler için değil, yapısal sorunlardan dolayı çevrimiçi haber kuruluşlarını da etkilemektedir.

Dijital tarafta reklam pastası büyürken, internet haber sitelerinin belirtilen pastadan her geçen yıl daha az pay alması, sektörel anlamda üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. İnternet haber siteleri için belirtilen sorunsalın gemici düğümünü ise dijital içerikler oluşturmaktadır. Dijital içeriklere odaklanıldığında; içerik üretim sürecinin, içerik üretim maliyetlerinin ve içeriklerdeki kalite farklılıklarının dijital şirketlerin ekonomilerini doğrudan etkilediği görülmektedir.

Çözülmesi zor bu düğümün ilk ilmeğini, "kullanıcı yaratımlı" içerikler oluşturmaktadır. İnternet trafiğinin önemli bir kısmını Google ile paylaşan Facebook'ta, milyonlarca kullanıcı milyarlarca sayıda içerik üretmekte ve paylaşmaktadır. Şirketin üretim modeli incelendiğinde, üretilen milyarca içerik için içerik yaratıcılarının önemli bir kısmına hiçbir ücret ödememektedir.

Çevrimiçi haber kuruluşlarında ise durum tam tersidir. Bu kuruluşlar, içerik üretmek için profesyonel gazeteciler/editörler istihdam etmektedir. Bu üretim modelinde, her içeriğin bir maliyeti vardır ve ücretsiz sunulan içeriğin maliyeti reklamlarla karşılanmaya çalışılmaktadır. Bu noktada, çevrimiçi haber kuruluşlarının; kullanıcı sayısı, içerik miktarı ve içerik maliyetleri noktasında, belirtilen platformlarla yarışmaları mümkün gözükmemektedir. Özetle, dijital tarafta sürekli artan reklam harcamalarına rağmen, çevrimiçi haber kuruluşlarının reklam gelirlerinde, mevcut şartlarda herhangi bir iyileşme emaresi gözükmemektedir.

Bu grift düğümün ikinci ilmeği, yine kullanıcı yaratımlı bir başka platform olan Google'da atılmaktadır. İnternet haber siteleri, sosyal medyadan sonra içeriğin en yoğun olduğu web ortamlarındandır. Sık güncellenmeleri ve üretilen özgün içerikler nedeniyle, internet haber siteleri Google botları tarafından diğer web ortamlarına göre daha sık taranmaktadır. Belirtilen hususa, kullanıcıların habere olan ilgisi de eklenince, bu web siteleri Google için önemli bir platformlar haline gelmektedir. Belirtilen döngü, ilk etapta her iki taraf için de kazançlı gibi gözükmektedir. Bu hikâyede, Google, içerikleri tarayarak reklam geliri elde ederken, internet haber siteleri de Google üzerinden sağladığı trafik üzerinden kazanç sağlamaktadır.

Google'ın oldukça masum olan bu kurgusu, biraz daha derine inildiğinde gazetecilik için Grimm Kardeşler'in derlediği halk masalındaki zehirli elma şekerine benzemektedir. Görüntü, çevrimiçi haber kuruluşları için oldukça iştah kabartıcıdır; ancak Google kendisine ait olmayan içerikler üzerinden yönettiği bu trafik için, içerik üreticilerine herhangi bir ücret ödememektedir.

Gazetecilik evrenini zehirleyen bu hususa ilk tepki ise Avrupa'daki medya kuruluşlarından gelmiştir. Google, ardı ardına açılan davalarla, Avrupa'daki 300 medya kuruluşuna, derlediği haber içerikleri nedeniyle 2022 yılı itibariyle telif ödemeyi kabul etmiştir. Sadece Avrupa'daki yayın

kuruluşlarını kapsayan bu düzenlemeden, Türkiye'deki çevrimiçi haber kuruluşlarının da yararlanması için gerekli adımların atılması gerekmektedir. Google'un Türkiye'deki yayıncılar içinde telif ödemeyi kabul etmesi halinde, gazeteciler için çevrimiçi daha rekabet edilebilir bir ortam haline gelecektir.

Çevrimiçi haber kuruluşları için düğümün üçüncü ilmeği, çalışmanın da odağını oluşturan SEO haberlerinde atılmaktadır. İnternet haber siteleri için daha önce bahsedilen reklam pastasındaki gerileme düşünüldüğünde, ayakta kalmak isteyen çevrimiçi haber kuruluşları daha fazla trafiğe ve sayfa ziyaretine ihtiyaç duymaktadır. İnternet haber sitelerinde, trafiğin büyük bölümünün aramalardan geldiği düşünülürse (Tablo 2), Google trafiği çevrimiçi yayıncılar için yukarıda bahsedilen olumsuzluklara rağmen önemli bir ekonomik kaynak olmaya devam etmektedir.

SEO gazeteciliği, arama hacimlerine ya da arama trendlerine bakılarak, en çok aranan konularda veya anahtar kelimelere ilişkin haber üretim pratiği olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada, çevrimiçi haber kuruluşlarının haber üretim süreçleri dikkate alınarak hazırlanmış "SEO haber döngüsü" modeline bakıldığında (Şekil 1), editörlerin haberi sadece okuyucu için değil, aynı zamanda arama motorları için de yazdığı gerçeğini göstermektedir. Bu husus, haberin anatomisinde de ciddi sorunlara neden olduğu gibi internet haber editörleri üzerinde tıklama baskısı oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında, Türkiye'de en çok ziyaret edilen haber sitelerinin SEO içerikleri analiz edilmiştir. Bu haberlere bakıldığında; haber başlıklarının anahtar kelimelerle uzatıldığı, içeriklerde dil ve anlatım bozukluklarının bulunduğu ve başta telif hakları olmak üzere bir takım etik ihlallerinin yapıldığı görülmüştür. Çalışmanın bulguları; çevrimiçinde haberin anatomisinin bozulduğunu ve geleneksel gazetecilik formlarından uzaklaşıldığını göstermektedir. Bu bulgular, SEO haberciliğine yönelik eleştirileri, Türkiye'deki yayıncılar için de doğrulamaktadır.

Haberin anatomisindeki bu erozyon, çevrimiçindeki kaliteyi de düşürmektedir. Hürriyet ve Milliyet gazeteleri gibi Türkiye'nin en köklü gazetelerinin web sitelerinde karşılaşılan kötü SEO örnekleri, gazetecilik dili açısından sorun oluşturmaktadır. Gazetelerin, marka değerini zedeleyen bu dil, sektör açısından da ikilem oluşturmaktadır. Gazetelerin basılı nüshalarında, başta etik olmak üzere, gazetecilik değerleri konusunda hassasiyet gösterilirken, web tarafı kalitesiz içeriklerle devasa çöp yığınlarına dönmektedir. Bu noktada, internet gazetecilerinin kurumsal ve meslek itibarları için etik kodlarını gözden geçirmesi gerekmektedir. Aksi halde, asıl amacı haber vermek olan internet haber siteleri, her türlü bilginin bulunduğu forum sayfalarına dönüşecektir.

SEO uygulamaları, bahsi edilen olumsuzluklara rağmen medya endüstrisi için inovatif güç olma potansiyeline sahiptir. Sektörel bir gelecek senaryosu resmedildiğinde, birçok şeyde olduğu gibi SEO'nun da kullanıcı verilerine odaklanacağını işaret etmektedir. Web 3.0 benzeri uygulamalarla, arama motorları haber sitelerindeki içerikleri analiz ederek, her kullanıcıya kendi eğilimlerine göre sonuç getirecektir. İlk örneklerini Google Keşfet'te

gördüğümüz bu yeni algoritmada, "Web ve Uygulama Etkinliği" verilerine dayalı olarak ilgi alanlarına göre arama yapılmadan seçilen içerikler gösterilmektedir (Google-6, 2022). Kullanıcılar tarafında da optimize edilen bu yeni algoritmada, kaliteli içerik vurgusunun yapılması, sektör için "iyi gazetecilik" umutlarını yeşertmektedir.

Son olarak, SEO uygulamalarını haber evrenini saran zehirli sarmaşık olarak görmek yerine, okuyucu için iyi bir rehber olarak konumlandırmak, sektör için önemli bir fırsat niteliğindedir. Diğer taraftan Google'ın çevrimiçi haber kuruluşlarına ödeyeceği telif ücretleri, çevrimiçi haber kuruluşlarının gelirlerini artıracak, gazetecileri özgün içerik üretmeye teşvik edecektir. Türkiye'deki yayıncılar, Avrupalı meslektaşları gibi bu konuda ortak hareket etmeli ve Google'ı masaya oturmaya ikna etmelidirler. Yine internet haber sitelerinin, basılı gazeteler gibi resmi ilanlarla desteklenmesi gerekmektedir. Bu konuda yapılacak bir düzenleme, çevrimiçindeki kaliteyi yükseltecek, gazeteciler üzerindeki trafik baskısını azaltacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Konur Alp Koz %100
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Konur Alp Koz %100
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Alexa (2020). *Alexa Türkiye top 100 listesi*. Erişim Tarihi: 11.05.2021. www.alexa.com

Aydoğan, A. (2012). İletişim araştırmalarında internet gazeteciliği: bağlamsal çalışmaların eksikliği. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. *35*. ss.19-41.

Choi, H., & Varian, H. (2012). Predicting the present with Google Trends. *Economic record*. *88*. ss.2-9.

Codina, L., Iglesias García, M., Pedraza, R., & García Carretero, L. (2016). Search engine optimization and online journalism: *the SEO-WCP*

framework. Erişim Tarihi: 26.03.2022. www.repositori.upf.edu/handle/10230/26098

Çakır, P. ve Temir, E. (2021). İnternet haberciliğinde etik sorunlar: aldatıcı başlık üzerine ampirik bir çalışma. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*. (7). ss.1-26.

Çevekil, T. (2004). Türkçe haber siteleri ve Türkiye'de internet gazeteciliğinin gelişimini sınırlayan faktörler. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*. (1). ss.147-163.

Çevikel, T. (2020). *Dijital çağda gazeteciliğin krizi ve finansmanı*. Ankara: um:ga Vakfı Yayınları.

Dick, M. (2011). Search engine optimisation in UK news production. *Journalism practice, 5*(4). ss.462-474-476.

Duman, K. (2018). Arama motorları ve internet haberciliğine etkileri: Türk internet haber medyası örneği. *Selçuk İletişim*. *11*(1). ss.257-287.

Duman, K. ve Özdoyran, G. (2018). Dijital emek ve kullanıcı içeriğinin metalaşması: Katılımcı sözlük yazarları üzerine inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*. 5(4). ss.75-99.

Ensonhaber (2022). Erişim Tarihi:11.03.2022. www.ensonhaber.com

Facebook (2022). *Facebook yayın içi reklamlari için gelir istatistikleri*. Erişim Tarihi:15.05.2022. www.facebook.com/business/help/372100366658322?id=1200580480150259

Facebook, (2022). *35+ Facebook statistics & facts for 2022*. Erişim Tarihi: 15.04.2022. www.websiterating.com/?s=facebook

Fesenmaier, D. R., Xiang, Z., Pan, B. ve Law, R. (2011). A framework of search engine Use for travel planning. *Journal of Travel Research.* 50 (6). pp.577-601.

Gedik, Y. (2022). Arama motoru pazarlaması: Avantajları, zorlukları ve stratejileri üzerine kavramsal bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 13(1). ss.146-163.

Giomelakis, D., & Veglis, A. (2015). Employing search engine optimization techniques in online news. *Studies in media and communication*. *3*(1). ss.22-33.

Google Trends (2022). *Google Türkiye trendleri*. Erişim Tarihi:14.03.2022. https://trends.google.com/trends/?geo=TR

Google/1 (2022). *Google Analytics*. Erişim Tarihi:05.03.2022. https://support.google.com/analytics/answer/3297892?hl=tr&ref_topic=6010089

Google/2 (2022). *Google varsayılan kanal tanımları*. Erişim Tarihi:19.02.2022. https://support.google.com/analytics/answer/3297892?hl=tr&ref_topic=6010089

Google/3 (2022). *Google kullanıcı araçları.* Erişim Tarihi:24.02.2022 https://developers.google.com/search/docs/advanced/crawling/overview-google-crawlers

Google/4 (2022). *Google Trendler verileri hakkında.* Erişim Tarihi:21.02.2022 https://support.google.com/trends/answer/4365533?hl=tr&ref_topic=6248052

Google/5 (2022). *Google görselleri en iyi uygulamaları.* Erişim Tarihi:17.01.2022 https://developers.google.com/search/docs/advanced/guidelines/google-images?hl=tr

Google/6 (2022). *Google keşfet ve web siteniz*. Erişim Tarihi:11.01.2022 https://developers.google.com/search/docs/advanced/mobile/google-discover?hl=tr

Güzel, M. ve Özmen, K. (2018). Google tekelinde haberciliğin dönüşümü. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (29), 206-229.

Hermida A. (2010). "Twittering the news: the emergence of ambient journalism", *journalism practive.* 4(3). pp. 297-308.

Hu, W. C., Chen, Y., Schmalz, M. S., & Ritter, G. X. (2001, July). An overview of world wide web search technologies. In *the proceedings of 5th World Multi Conference on Systems, Cybernetics, Informatics.*pp. 22-25.

IAB Avrupa AdEx Benchmart (2022). The Global DEI Census. Erişim Tarihi: 08.02.2022.

https://iabtr.org/UploadFiles/Reports/WFA%20DEI%20Survey%20 2021%20-
%20Turkey%20Market%20Report1012022173650.pdf

Iglesias-García, M., & Codina, L. (2016). Los cibermedios y la importancia estratégica del posicionamiento en buscadores (SEO). *Opción.* 32(9). pp.929-944. Erişim Tarihi: 28 Şubat 2022. https://bit.ly/2J8Skcu.

Işık, M. (2013). Arama motorları mimarisi, web sayfalarının içerik skoru ve google pagerank formülünün incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul.

Işık, U. ve Koz, K. A. (2014). "Çöp yığınlarında haber aramak: İnternet gazeteciliği üzerine bir çalışma." *Humanities Science*. 9(2). ss.27-43.

Işık, U. ve Koz, K. A. (2020). Türkiye'de internet gazeteciliği: Meslek profesyonellerinin gözünden gazetecilik ortamı. *Selçuk İletişim*. 13(3). ss.1264-1295.

Karaca, P. (2021). Sosyal medya çağında dijital emek kavramı ve bir ticari medya platformu olarak Google. *Aksaray İletişim Dergisi*. 3(1). ss.131-164.

Karyotakis, M. A., Lamprou, E., Kiourexidou, M., & Antonopoulos, N. (2019). SEO practices: A study about the way news websites allow the users to comment on their news articles. *Future Internet*. 11(9). pp.188.

Kaynak, E. A. (2001). Elektronik kaynakların bibliyografik denetimi ve metadata. *Bilgi Dünyası*. 2(2). ss.188-205.

Khan, M. N. A., & Mahmood, A. (2018). A distinctive approach to obtain higher page rank through search engine optimization. *Sādhanā*. *43*(3). pp.1-12.

Kılıç, N. (2021). Yeni medyanın dönüştürdüğü gazetecilik. *İnsan ve Toplum*, 117.

Kocabıyık, T., Teker, T., ve Aksoy, E. (2020). Google trends 'dolar'aramaları ile dolar kuru arasındaki ilişkinin keşfi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*. (6). ss.258-271.

Koetsier, J. (2018). Digital duopoly declining? Facebook's, Google's share of digital ad dollars dropping. Erişim Tarihi: 01.04.2022.

https://www.forbes.com/sites/johnkoetsier/2018/03/19/digital-duopoly-declining- facebooks-googles-share-of-digital-ad-dollars-dropping/?sh=2e105ad660a8

Korap Özel, E. ve Deniz, Ş. (2018), "Google gazeteciliği" mi "empati editörlüğü' mü? Gazetecilikte SEO editörlüğü ve dönüşen gazetecilik pratikleri üzerine bir araştırma", *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (AKİL)*. Aralık (30). ss.164-190.

Köseoğlu, Ö. (2012). Sosyal ağ sitesi kullanıcılarının motivasyonları: Facebook üzerine bir araştırma. *Selçuk İletişim*. 7(2). ss.58-81.

Kritzinger, W.T. & Weideman, M. (2013). "Search engine optimization and pay-per-click marketing strategies", *Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce*. 23(3). ss.273– 286.

Levent, S. (2022). *Telif yasası çıkarsa Google masaya oturur*. Erişim Tarihi: 23.05.2022. https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sefer-levent/telif-yasasi-cikarsa-google-masaya- oturur- 42067218

Malaga, R. A. (2008). Worst practices in search engine optimization. *Communications of the ACM*. 51(12). ss.147-150.

NTV, (2022). *Google'ın gelirleri rekor kırdı: Hisseler yükselişe geçti, Google'ın gelirleri rekor kırdı: Hisseler yükselişe geçti*. Erişim Tarihi: 19.04.2022. https://www.ntv.com.tr/teknoloji/googleingelirleri-rekor-kirdi-hisseler-yukselise-gecti,eRZVom_8Q06QU9rVU5-Gww

Nuti, S. V., Wayda, B., Ranasinghe, I., Wang, S., Dreyer, R. P., Chen, S. I., & Murugiah, K. (2014). The use of google trends in health care research: a systematic review. *PloS one*. 9(10). pp.1-49.

Pew Research Center, (2013). *Health online 2013*. Erişim Tarihi: 01.03.2022. https://www.pewresearch.org/internet/2013/01/15/health-online-2013/

Prawira, I., & Rizkiansyah, M. (2018). Search engine optimization in news production online marketing practice in ındonesia online news media. *Pertanika Journal of Social Sciences & Humanities*. 26 (T). pp.263-270.

Richmond, S. (2008). How SEO is changing journalism. *British journalism review*. 19(4). ss.51-55.

RVD, (2017). *Türkiye'de tahmini medya ve reklam yatırımları*. Erişim Tarihi: 08Şubat2022. https://rd.org.tr/www/rd/assets/doc/RD-medya-ve-reklam-yatirimlari-2017-Raporu.pdf

RVD, (2021). *Türkiye'de tahmini medya ve reklam yatırımları*. Erişim Tarihi:03.02.2022.https://www.rvd.org.tr/uploads/2022/04/medyayatirimlari_2021yilsonu_raporu_final.pdf

Search Metrics, (2022). Erişim Tarihi: 22.01.2022 https://www.searchmetrics.com/glossary/featured-snippets/#:~:text=Featured%20snippets%20are%20highlighted%20excerpts,users%20enter%2 0informational%20search%20queries.

Sedat, Ö. (2019). Sosyal medya ve arama motorları trend karşılaştırması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.

Sistrix, (2020). Wieso (fast) alles, was du bislang über die Google CTR wusstest, nicht mehr s timmt. Erişim Tarihi:18.02.2022. https://www.sistrix.de/news/wieso-fast-alles-was-du-bislang-ueber-die-google-ctr- wusstest-nicht-mehr-stimmt/#285-der-Google-Nutzer-klicken-auf-den-ersten-organischen-Treffer

Sridhar, S., & Sriram, S. (2015). Is online newspaper advertising cannibalizing print advertising?. *Quantitative Marketing and Economics*. 13(4). ss.283-318.

Tarhan, Ç. ve Koç, H. (2019). Site içi arama optimizasyonunun bir websitesi trafiğinde neden olduğu değişimlerin ölçümlenmesi. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*. 5(2). ss.69-80.

Tonta, Y., & Sever, H. (2006). *Arama motorları*. *Türkiye Bilişim Ansiklopedisi*. İstanbul: Papatya Yayınevi

TÜİK, (2021). *Yazılı medya ve uluslararası standart kitap numarası istatistikleri*. Erişim Tarihi: 21.01.2022. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yazili-Medya-ve- Uluslararasi-Standart- Kitap- Numarasi-Istatistikleri-2020-37204.

WeAreSocial, (2022). Erişim Tarihi: 24.01.2022. https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital- 2022-another-year-of-bumper-growth-2.

Weideman, M. (2009). Website visibility: The theory and practice of improving rankings, Chandos Publishers, Oxford.

Zeo, (2017). *Search Engine Land, SEO Başarı Faktörleri Tablosunu Yeniledi!* Erişim Tarihi: 07.02.2022. https://zeo.org/tr/kaynaklar/blog/seo-periyodik-tablosu.

Extended Abstract

Internet technologies have caused radical changes in journalism practices and news production processes (Giomelakis and Veglis, 2015:30; Prawira and Rizkiansyah 2018:263; Khan and Mahmood, 2018:41). This change made the reader the backbone of the new media ecosystem and disrupted the economic balance of traditional media. In the last four years, decreases have been recorded in the revenue and circulation of newspapers, which are the iconic figures of the traditional media (TÜİK, 2021).

According to We Are Social and Hootsuite's Digital 2021 report, 59.5% of the population uses the internet (2021). This mass, which is online for different purposes on the Internet, causes huge traffic. When the specified user traffic is examined, it is seen that search engines manage 93% of internet traffic (Khan and Mahmood, 2018:1).

Online content producers make some optimizations to get a share of search traffic. Optimization is conceptualized with the word SEO, which is an abbreviation of "Search Engine Optimization" (SEO). SEO represents the whole of the arrangements made to make websites accessible by search engines and to achieve higher page rankings (Weideman, 2009:14; Khan and Mahmood, 2018:42). As SEO studies improve, users' interest in search engines also increases (WeAreSocial, 2021).

Another important data for the "internet journalism and SEO" is that the study focuses on is related to Google's search engine results page (SERP). Websites are ranked according to a certain hierarchy in the search results. The statics show that users only click on indexes in the first three pages of search results. A study where Sistrix measures the interaction of Google users with SERPs demonstrates that more than a quarter of searchers click on the first organic results, with the second and third-ranked results having a click-through rate of 15% and 11%, respectively (2020). These different click-through rates in search results cause a great race among internet news sites that want more clicks by ranking higher.

In this study, the effects of Google's SEO practices on internet journalism were examined through conducting a literature review. The effects of SEOs on the anatomy of the news constitute the main problem of the research. Based on the findings in the literature, the most visited internet news sites in Turkey were examined, and the effects of SEO on news content were revealed.

The study consisted of three parts, firstly, the traffic sources of internet news sites were analyzed, the historical development and presence of SEO were evaluated, and the position of SEO in the new media ecology was defined. In the second part, in which the conceptual framework of SEO

journalism was set, the "SEO news cycle" was modelled and the effects of SEO on news production processes were analyzed through examples. In the last part, which includes the future of SEO and its possible reflections on the sector, the future scenario of the sector was provided.

The study is considered important in revealing the effects of SEO applications, which have an important place in the ecology of internet journalism, on the anatomy of the news. In addition, the model established for the "SEO news cycle" will be a source for those who want to learn about the news production process.

The most fundamental factor in the increasing importance of SEO is the cost increase in Google ads. The only solution for publishers who aim to be more visible in the search ecology is organic search results. Examining the 10 most visited news sites in Turkey revealed that the visitor traffic from search engines was up to 40%. With most of the traffic on internet news sites coming from searches, Google traffic is an important economic resource for online publishers.

Analyzing from the perspective of journalism, this process, SEO journalism, gives a new field to journalism (Işık and Koz, 2020:1277) and appears as a practice of producing news on the most sought-after topics or keywords with search volumes or search trends. “SEO news cycle” model (Figure 1) illustrates that editors write the news not only for the reader but also for the search engines. This issue causes problems in the anatomy of the news and creates economic pressure on internet news editors concerning click rates.

Within the scope of the study, the SEO contents of the most visited news sites in Turkey were analyzed. It was observed that the headlines of the news were extended with keywords, there were language and expression disorders in the content, and ethical violations, especially copyrights, were made (Richmond, 2008:52, Dick, 2011:474-476). These findings confirmed the criticism of SEO journalism for publishers in Turkey.

This corruption in the anatomy of the news reduces the quality online. Bad SEO examples encountered on the websites of Turkey's most established newspapers, such as Hürriyet and Milliyet, pose a problem regarding journalistic language (Işık and Koz, 2021). Damaging the brand value of the newspapers, this language creates a dilemma for the sector. While the copies of the newspapers are sensitive about journalistic values, especially ethics, the website turns into huge garbage heaps with poor quality content (Işık and Koz, 2014). At this point, internet journalists need to review their ethical codes for their corporate and professional reputations. Otherwise, internet news sites, which should be providing news, will transform into forum pages where all kinds of information are available.

SEO practices have the potential to be an innovative force for the media industry despite the aforementioned disadvantages. When a sectoral future scenario is depicted, SEO will focus on user data, as in many things (Çakır and Temir, 2021:10). With Web 3.0-like applications, search engines will analyze the content on news sites and bring results to each user according to

their own trends. In this new algorithm, one of the first examples of which we have seen in Google Discover, content selected without searching according to interests based on "Web and App Activity" data is shown. Emphasizing quality content in this new algorithm, which is also optimized by users, raises the hopes of "good journalism" for the industry.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 29-55**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 21/03/2022 **Makale Kabul Tarihi: 03/07/2022**

RAPÇİ DÜNYALARI: KOLEKTİF EYLEMİN YALNIZ İCRASI[*]

Meryem SARIKÖSE[**]

Öz

Bu çalışma Türkiye'de rap müziğin üretim sürecine odaklanmaktadır. Popüler müzik konumunu güncelleyen rap yalnızca icracının değil; aynı zamanda düzenleyicinin, yapımcının, dinleyicinin vb. üyelerin de ürünüdür. Dolayısıyla kaçınılmaz olarak bir sanat dünyası inşa edilir ve bu sanat dünyasını sürdürme taktikleri izlenir. Bu nedenle çalışmada rapin üretim sürecindeki sanat dünyaları açığa çıkartılmaya çalışılmış, popüler kültüre eklemlenmesiyle bu dünyadaki değişimlere odaklanılmıştır. Rapin ortaklaşa inşasını keşfetmek üzere üçü kadın, on ikisi erkek olmak üzere toplamda on beş rap icracısı, dağıtıcısı ve düzenleyicisi ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Araştırma neticesinde rape isyan, öfke, muhaliflik, gerçeklik anlamları atfedildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu ortak anlamlandırmalar vasıtasıyla rap bir gençlik altkültürüne işaret etmiştir. Dolayısıyla rapçiler öncülüğünde; gündelik yaşam pratiklerinin, belirli nesneler ve duyguların yeniden kurgulandığı ortaya çıkmıştır. Ancak rapin popüler kültüre eklemlenmesiyle birlikte; altkültürün muhalif tavrı yumuşamış, kültür içerisindeki cemaatleşmeler mikro cemaatlere bölünmüş, dinleyici-müzisyen/ müzisyen-müzisyen gerilimleri giderek şiddetlenmiştir. Neticede rapçilerin tek başına sürdürüyor göründüğü icra eylemi, perde arkasında bir dizi sosyal, kültürel, toplumsal süreçleri barındırdığı sonucuna ulaştırmış; toplumsal yaşamın diğer aktör ve ögeleri rapin sanat dünyasında bütünleştirici rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sanat Dünyaları, Sanat Alanları, Altkültür, Gençlik, Rap Müzik.*

RAPPER WORLDS: SOLO PERFORMANCE OF COLLECTIVE ACTION

Abstract

This study focuses on the production process of rap music in Turkey. Updating the popular music position, rap is the product of not only the performer, but also the organizer, producer, listener, etc. Therefore, inevitably an art world is built and

[*] Bu çalışma Doç. Dr. Oğuzhan BİLGİN danışmanlığında, Meryem Sarıköse tarafından hazırlanan "Müzik Sosyolojisi Bağlamında Bir İfade ve Kültür Biçimi Olarak Rap Müzik" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[**] Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Bölümü, meryemsarikosee@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-6428-184X.

Not: Bu araştırmanın yapılabilmesi için Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan 09.07.2021 tarih, 31983 sayı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

Önerilen Atıf: Sarıköse, M. (2022). Rapçi Dünyaları: Kolektif Eylemin Yalnız İcrası, *Akademik Hassasiyetler, 9*(19), 29-55.

tactics are followed to maintain this world. Hence, in this study, the art worlds in the production process of rap were tried to be revealed and the changes in this world were focused on with its articulation to popular culture. In order to explore the collaborative structure of rap, in-depth interviews were conducted with a total of fifteen rap performers, distributors, and organizers, of whom three were women and twelve were men, as they were rap music's experiencers, listeners, and performers. As a result of the research, it was concluded that the meanings of rebellion, anger, opposition, and reality were attributed to rap. Through these common meanings, rap pointed to a youth subculture, and under the leadership of rappers, it emerged that daily life practices, certain objects, and emotions were fictionalized. However, with the articulation of rap into popular culture, the oppositional attitude of the subculture softened, the communities within the culture were divided into micro-communities, and the tensions between the listener and musician, musician and musician intensified. In conclusion, the performance act, which rappers seem to maintain alone, led to the outcome that there was a series of social, cultural, and societal processes behind the scenes; other actors and elements of social life played an integrating role in the art world of rap.

Keywords: *Art Worlds, Art Field, Subculture, Youth, Rap Music.*

Giriş

Bu çalışmanın konusu olan rap müzik temelde bir isyanın sesidir. Amerika'da yaşayan siyahiler, ırkçı söylem ve davranışlara maruz kalmış, ötekileştirilmelerine isyanlarını raple duyurmak istemişler böylece ilk tohumlar toplumsal bir isyan aracılığıyla ekilmiştir. Giderek yükselen seslerini tüm dünya duymuş ve ardından eşlik etmeye başlamıştır. Eşitsizliğin, ötekileştirilmenin, ırkçılığın karşısında rap bir direnç sembolüne dönüşmüştür. Almanya'ya göç eden Türkler de benzer sorunları yaşadıklarından, kısa sürede Almanya'da, Cartel grubunun kurulmasıyla Türkiye'de Türkçe rap icrasına başlanmıştır. Son on yıl öncesine kadar icracıların inisiyatifinde organize edilen rap partilerinde, sınırlı mekân ve sınırlı dinleyici kitlesine sahip rap; günümüzde popüler müzik kategorisine yerleşmiş, herkese/her yere/her zamana erişir hale gelmiştir. Popüler müzikler standartlaşmanın pençesinde, estetik ve toplumsal beklentilerden uzaklaşmış, toplumu gerçeklikten ve tarihinden koparan müziklerdir (Adorno, 2019: 89-90). Rap de bu yeni konumuna ait niteliklere bürünmüş; bilhassa anlatısı, anlatma biçimi, üretimi ve tüketimi ortaya çıktığı döneme kıyasla değişmiştir.

Toplumsal yaşam; değişimin, sosyal etkileşimlerin, iş bölümü ve dayanışmanın kaçınılmaz olduğu bir alandır. Sanatçı da bu duruma paralel olarak ne tek başına sanatının öznesi ne de bütünüyle toplumun yaratımıdır. Bilakis sanatçı, sanatını hem kendisinden hem de sosyal bir varlık olarak toplumdan, bu toplumun politik, kültürel, ekonomik vb. ögelerinden devraldıklarıyla aynı potada eriterek yaratır (Bourdieu, 2016: 242-244; Danko, 2017: 8). Bu nedenle müzik eserleri salt icracının anlam dünyasını açığa çıkarmaktan ziyade toplumun başka bir deyişle icrada rol alan bestecinin, söz yazarının, yapımcının, dinleyicinin; icradaki etkin rolünü, vazgeçilmezliğini ve bütüncüllüğünü ifşa eder. Böylelikle müzik kolektif bir

eylem olarak inşa edilip sürdürülerek, sanat dünyalarının oluşumuna vesile olur (Becker, 1974; Schtüz, 1951; Martin, 2006). Rapin de bahsi geçen toplumsal bir isyandan doğması ve altkültür olarak değerlendirilmesi kolektifliğini sergilemektedir. Bu düşünceden hareketle çalışmada on beş rap icracısıyla derinlemesine görüşmeler yürütülmüştür. İcracıdaki toplumsal itkilerin yanı sıra seslendireni, dağıtıcısı, üreticisi, düzenleyicisi vasıtasıyla rapin ortaklaşa inşası araştırılmıştır. Amaç doğrultusunda, araştırmaya dahil olmayı kabul eden görüşmecilerin söylemleri betimsel analiz yöntemiyle yorumlanmış, sanat dünyalarının bütüncül yapısını açığa çıkartmak hedeflenmiştir.

1. KİMLİĞİN SESİ VEYA SESİN KİMLİĞİ: KOLEKTİF EYLEM OLARAK MÜZİK

Gençlik, modern öncesi ve sonrası dönemlerde farklı deneyimlere tekabül etmektedir. Modern öncesi dönemde çocuk ve yetişkinler bir arada yaşamakta, benzer gündelik pratikleri yerine getirmekteyken; modern dönemde çocukluktan yetişkinliğe geçiş süreci uzamış, gündelik yaşamda gençlik-yetişkinlik pratikleri birbirinden uzaklaşmıştır (Şahin, 2005). Aynı zamanda modern dönemde gençlik için kimliğin inşası tüketim merkezinde, sembolik anlamlar yüklü tarzlardan, boş zaman aktivitelerinden ve müzikten geçmekle birlikte; kimlikler farklılıklardan daha ziyade benzerlikler üzerinden edinilmektedir (Furlong & Cartmel, 2007: 81-84). Bahsi geçen benzerlik-farklılık vasıtasıyla gençlik-yetişkinlik arasında kesin sınırlar çizilmekte; ortak anlatılar, değerler, müzik ve tüketim biçimleri etrafında gençliği bir araya getiren benzerlikler, yetişkinlikten ayrışmaya da katkı sağlamaktadır (Gottlieb & Heinsohn Lienhard, 1973). Öyle ki gençliğin ortaklığının istikrarı Hebdige'ye göre (2004: 5), altkültürlerle sonuçlanmaktadır zira onda altkültür kavramı, egemen kültürün yadsınması yoluyla nesnelere ötekilerden farklı anlamlar yüklemeyi içermektedir. Altkültür oluşumları, kendilerine özgü yaşam, giyim, müzik ve estetik tarzları inşa eder, bir başka deyişle varolan estetik anlayışı ters yüz ederler (Akay, Fırat, Kutlukan ve Göktürk, 1995: 123). Aksine Jenks (2007: 22) altkültürleri, egemen kültürün yadsınmasından ziyade uzantıları, bu kültüre eklemlenen ögeler olarak tanımlamakta, Bennett (1999) de bu fikre pararlel olarak kavramın sabitsizliğinden söz etmektedir. Altkültürler tüketime iten merkezsiz yapılardır, dahası isyan ettikleri şeylere tüketim aracılığıyla hizmet etmekte; bir nevi isyanlarını bağlamından koparıp sahteleştirerek isyan pazarlarının kurulumuna vesile olmaktadır (Heath & Potter, 2012: 74). Müzik ise bu kurulumun başat ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü değişen altkültürlerin, değişiminin habercisi ve sözcüsü müziktir. Bununla birlikte asıl *sözcü* rolüyle işaret edilen müzisyenler, görüldüğü üzere bir kültürün, toplumun öznesi ve taşıyıcısıdır. Dolayısıyla eserleri yalnızca kendilerinin değil; toplumun, kültürün, eserde payı olan üyelerin ortak çıktılarıdır. Bir müzik altkültürünün oluşumunda da görünürde müzisyenler kültür yaratıcısı olarak değerlendirilirken, bu kültürün yaratımında dinleyicilerin, dağıtıcıların, düzenleyicilerin vb. üyelerin payı

perde arkasına itilmektedir. Oysaki sosyoloji geleneğinin temel kavramları arasında işbölümü ve toplumsal dayanışma yer almaktadır. Durkheim (2014: 83) geleneksel toplumlardaki iş bölümünün, modern toplumlarda farklı yollar takip edilerek sürdürüldüğünü başka bir deyişle her halükarda toplumlarda iş bölümünün kaçınılmaz olduğunu; bu iş bölümlerinin de toplumsal dayanışma duygusunu pekiştirme işlevi gördüğünü belirtmektedir. Bu doğrultuda müzik hatta müzik altkültürleri söz konusu toplumsal iş bölümü ve beraberinde getirdiği dayanışma duygusu kaçınılmazdır. Ancak sıklıkla müzisyen dışındakilerin payı göz ardı edilir.

Becker ise bu payı ifşa edercesine *sanat dünyaları* olarak kavramsallaştırmakta, kavramı sanat eserlerinin oluşumuna hizmet edenlerin ortaklığı, iş bölümleri olarak tanımlamaktadır (Becker, 2008: 13). Herhangi bir sanat eseri üretilirken, daha önceden yürütülmüş geleneksel, üretimi kolaylaştırıcı, tehlikesiz, tanıdık yollar izlenir. Bu yollar için Becker zorunlu ve geleneksel adımlar tanımlamaktadır. Bu adımlardan ilki eserin üretilecek alanı hakkında bilgi, ikincisi bilgiler ışığında oluşturulmuş fikir/tasarım, üretim için gereken malzemeler, aktörler -para, kelimeler, ekipmanlar, çalışanlar vb.- bir diğeri eserin dağıtımı, tanıtımı ve sonuncusu kahve getirme, sahne hazırlıkları, kayıtları düzenleme gibi destekleyici nesneler, özneler ve eylemlerdir (Maanen, 2009: 35). Sanat dünyaları içindeki aktörler tüm bu geleneksel adımların yürütülmesinde iş birliği kurmakta (Becker, 2008: 15) böylelikle hem üretim hızlandırılmakta hem de izleyici/dinleyici kitlesinin yorumları izlenen güvenli yollar sayesinde öngörülebilir kılınmaktadır.

Üretime katkı sunan aktörlerin ve destek personellerinin, yeni bir sosyal dünya olarak inşa ettiği sanat dünyalarında sanatçı, sanatçı olmayanlardan kesin çizgilerle ayrışır (Fuente, 2007). Zira destek personellerine göre sanatçıya özel yetenekler, özel hassasiyetler bahşedilmiştir. Özel yetenekleri dışındaki zekâsı, çalışkanlığı gibi esere hizmet etmeyen kişisel meziyetler "sanatsal" kabul edilmediğinden, daha az değerli görülmektedir (Becker, 1974). Sanatçının sanatsallığına ek olarak eserin sanatsal olup olmadığı sorgusunu açan Becker'a göre (1976), sorgunun kararı dışarıdakilere/haricilere değil, sanat dünyalarına aittir. Sanat dünyalarına dahil olan üyelerin fikir birliği elzemdir, sanatsal/sanatsal olmayan ancak bu fikir birliğiyle karara vardırabilir.

Becker, caz müzisyenleri dışındaki icracıları "*dans müzisyenleri*" olarak etiketlemekte; caz müzisyenleri ve dans müzisyenlerinin sanat dünyalarını birbirinden ayrıştırmaktadır. Dans müzisyenleri ekonomik kaygılar güttüğünden popüler müzikleri icra etmektedir. Dahası müzisyen olmayanların beklentisine göre bir rota çizmekte ve neticede hem diğer müzisyenlerin saygısını hem de kendisine karşı saygısını yitirmektedir (Becker, 2019: 112-115). Şayet bu rotadan ayrılıp, kendi müzik anlayışını ortaya koyarsa, "başarısız" "yeteneksiz" olarak etiketlenecektir. Bu nedenle Becker (1951) müzisyen ve dinleyici arasında görünmez, devamlı bir gerginliğin var olduğunu; müzisyenlerin yine bu nedene bağlı olarak müzisyen olmayanları "kazmalar" olarak nitelendirdiğini belirtmektedir.

Kazmalar, müzisyenlerin aksine müzik hakkında bilgisiz, yetersiz, ilgisiz ve yeteneksizdirler. Bu özelliklere binaen müzisyenler, kazmalarla aralarına gerek konserlerde yüksek platformlar aracılığıyla gerekse gündelik yaşamlarında sınırlar çekmekte, kendi müzisyen konumlarını korumaya çalışmaktadırlar. Süregiden görünmez dinleyici-müzisyen çatışması ise çoğu zaman bir altkültürün doğumuyla neticelenmektedir.

Becker'ın sanat dünyaları, Bourdieu'de *sanat alanları* kavramıyla izah edilmekte olup (Bottero & Crossley, 2011; Fuentene, 2007), bu iki düşünüş sanatsal üretimin kolektifliğini farklı açılardan ele almaktadır. Alan ile oyunun sürdürüldüğü yeri tanımlayan Bourdieu (2016: 137), sanat alanları ile sanata dair eylemlerin motivasyonuna odaklanmaktadır. O Becker'ın sosyal etkileşim temelli ve fail kuruculu sanat alanlarına, kültürel-ekonomik sermayeyi eklemleyerek sanatın kolektifliğine yapıyı da dahil etmektedir. Zira sanatta üretim, tüketim ve anlam, kişisel deneyimlerin yanı sıra kültürel-ekonomik sermayeden bağımsız düşünülemez (Bourdieu, 1993: 216). Bu nedenle sanatın üreticisi, sanatçı-toplum ikiliğinin yanı sıra alanla habituslarla da ilintilidir (Bourdieu, 2016: 244). Aynı zamanda müzik özelinde mercek altına alındığında, tıpkı sanatçı gibi dinleyicinin de anlamlandırma süreci habitusuyla, bir başka deyişle kültürel perspektiflerin istikametinde üretim ve üretim ilişkileriyle ilişkilenmektedir (Güven, 2017). Neticede müzik, gerek dinleyicisi gerek sanatçısı ile ardında bir dizi toplumsal serüven barındırmakta; icrada payı olan kurum ve üyelerin işbirliğine, başka bir deyişle toplumsallığına dayanmaktadır (Faulkner, 1973b).

2. TÜRKİYE'DE RAP

Ritmik şiir, ritim ve şehir açılımlarına sahip rapin temeli, 1970'lerin başında New York Bronx'ta siyahi işçi ve orta sınıfın bir arada yaşadığı gecekondularda, kentsel-toplumsal ötekileştirilmeye dayanmaktadır (Price, 2006: 4-10). Ötekileştirilmeye isyanlarını raple duyuran siyahilerin seslerinin ardından rap, popüler müziğe eklemlenmiş bilhassa beyazların da katılımıyla isyan kültürü yerini tüketime, ırkçı söylemlerin yeniden üretimine bırakmıştır (Vito, 2019: 16-17). Altın Çağ olarak adlandırılan bu yeni dönem rapin, pop müziğe yanaştığı, sokak/getto mekanlarının ötesine geçtiği fakat en önemlisi bir kültürün, ötekileştirilmenin sesinden ziyade ticari kaygıların ön plana çıkışının başlangıcı olmuştur (Watkins, 2005: 52).

Türkçe rap de rapin kökenine sadık kalarak ötekileştirilmenin sonucunda açığa çıkmış, Almanya'da dışlanan Türk gençlerinin imdadına yetişmiştir. Savaş ve işçi göçlerinin ardından kimlik bunalımı, yalnızlık, ötekileştirme sebeplerinden ötürü sokak kavgalarına, çeteleşmeye yönelen gençlerin öfkesi hip hop kültürü, bilhassa kültürün kamusal yüzü olan rap ile kontrol altına alınmıştır (Nakiboğlu, 2020: 140; Güney, 2015: 114). Türkiye'ye ise Cartel grubu ile gelen Türkçe rap anavatanına kavuşmuş, Cartel'in tohumlarını attığı kültür çok kısa sürede yeşermiştir. Öyle ki Islamic Force, Grup Vitamin, ModeXL, Jöntürk gibi grupların yanı sıra Ceza, Sagopa Kajmer, Dr. Fuchs mahlaslı bireysel icracılar her ne kadar sınırlı bir kitleye

hitap etseler de rap icrasını başlatmış, sürdürmüşlerdir. İcracılar bu dönemde rapin tanıtılmasında öncü rolünü üstlenmişler, partiler düzenleyerek rapi duyurmaya çalışmışlardır. Bu durumun bir çıktısı olarak Türkçe rap, mekanla ilişkisine göre dekore edilmiş; Eskişehir, İzmir, Ankara, İstanbul gibi kentlerin, kente özgü rap ekolleri açığa çıkmıştır. Daha da ileri giderek 2010'da Türkiye'ye özgü bir tür olarak rap, arabeskle buluşturularak arabesk rap inşa edilmiştir. Bu dönem sosyal medyanın, dijital dönüşümlerin, müzik platformlarının gündelik yaşamda giderek daha fazla yer kaplamasından ötürü rap ve arabesk rap git gide daha çok dinleyiciyle buluşmuştur. 2015'te ise bu buluşma Ezhel, Ben Fero mahlaslı rapçilerle birlikte zirveye ulaşmış; rap herkesin aşina olduğu popüler müzik kategorisine yerleşmiş, her yere ve her zamana sızmayı başarmıştır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, rap müziğin popüler müzik kategorisindeki konumu, üretim süreci baz alınarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle üretimde etkin rol aldıkları düşüncesinden hareketle üçü kadın, on ikisi erkek olmak üzere on beş rap icracısı, beatmakerı, yapımcısı, ses düzenleyicisi ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. İcracının etkin rolünde, özne olarak tek başına var olmaktan ziyade belirli sosyal ilişkiler, kültür ve toplum ağının parçası olduğu gerçeği göz önünde bulundurulmuş; rapin ortaklaşa inşasını açıklayabilme hedefi doğrultusunda altkültür sorgusu sanat dünyaları ve sanat alanları kavramlarıyla sürdürülmüştür. Nitel araştırmalar da bahsi geçen etkileşimlere, kültürel süreçlere, değer ve anlama odaklandığından (Neuman, 2016: 233) çalışma, nitel araştırma olarak tasarlanmış; yorumlayıcı paradigma aracılığıyla öznel deneyimlerin keşfini açığa çıkartmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda rap müziğin üretim sürecinde yer alan katılımcılar seçilmiş, farklı görevleri yerine getirmeleri unsuru esas alınmıştır. Gerçekleştirilen görüşmelerde kartopu örneklem yöntemiyle katılımcılara ulaşılmış, yarı yapılandırılmış sorularla sınırlandırılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği esnek cevaplara ulaşabilmeye, araştırmanın bağlamından uzaklaşmamaya; bir taraftan da yüz yüze ve e-mülakat tekniğine imkân sağlamaktadır (Böke, 2014: 291). Bu nedenle görüşmeler yüz yüze ve e-mülakat tekniği bir arada kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler betimsel analiz tekniği ile yorumlanmıştır. Betimsel analiz çerçeve oluşturma, oluşturulan çerçeveye göre verileri işleme, bulguların tanımlanması ve yorumlanması aşamalarını gerektirdiğinden (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 240); çalışmada rapi anlamlandırma, gündelik yaşamda rapçi olmak ve rapin popüler müzik konumunda değişen sanat dünyası temaları oluşturulmuş, veriler belirlenen temalar ışığında işlenmiştir.

3.1. Etik Konular

Bu araştırmanın yürütülebilmesi için Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan 09.07.2021 tarih ve 31983 sayı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Demografik Bilgiler

Araştırmaya katılan katılımcılara ait meslek, yaş, şehir ve cinsiyet bilgileri Tablo-1'de sunulmuştur:

Tablo-1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı	Meslek	Yaş	Şehir	Cinsiyet
K1	Öğrenci/Rapper	23	İstanbul	Erkek
K2	Prodüktör/Rapper	26	Ankara	Erkek
K3	Öğrenci/Rapper	21	İstanbul	Erkek
K4	Öğrenci/Rapper	20	Sakarya	Erkek
K5	Beatmaker/Rapper/Öğretmen	26	Ankara	Kadın
K6	Mastering Engineer	26	İstanbul	Erkek
K7	MC	33	İstanbul	Erkek
K8	MC	28	İstanbul	Kadın
K9	MC	34	İstanbul	Erkek
K10	İşletmeci/Rapper	26	Eskişehir	Erkek
K11	Rapper	20	Ankara	Erkek
K12	Öğrenci/MC	23	İstanbul	Kadın
K13	Mastering Engineer	24	İstanbul	Erkek
K14	Beatmaker	24	İstanbul	Erkek
K15	Beatmaker	27	İstanbul	Erkek

K5 ve **K10** haricindeki tüm katılımcılar, müziği bir meslek olarak icra etmektedir. Öğrenci katılımcılar ise süregelen eğitim hayatlarının yanı sıra müzikle ilgilenmektedir. Yaş aralığı 20-33 olan katılımcılar, görüldüğü üzere başta İstanbul olmak üzere kentlerde icra faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu icracıların on ikisi erkek, yalnızca üçü kadındır. **K1**, **K2**, **K3**, **K4**, **K10** ve **K1** rapper[1] ; **K7**, **K8**, **K9**, **K12** ise kendilerini MC[2] olarak tanımlamaktadır. **K5**, **K14**, **K15** beatmaker kısacası rap parçalarının altyapısını oluşturanlar, **K6** ve **K13** ise mastering engineer yani bu parçaları, sesleri düzenleyenlerdir. **K2** prodüktör, üretim aşamasının ardından eserlerin dağıtım ve pazarlama görevini üstlenen kişidir. Son olarak görüldüğü üzere, **K2** ve **K5** aynı zamanda

[1] Rap parçalarını seslendiren, hip hop kültürünün yalnızca müziğiyle ilgilenen kişi.
[2] Parçaları seslendirmesinin yanı sıra hip hop kültürünün diğer ögeleri -graffiti, breakdance, dj- ile de ilgilenen kişi.

sanat dünyasında çoklu görevlere sahiptir: **K2** hem prodüktör hem rapper, **K5** ise beatmaker ve rapperdır.

4.2. Rapi Anlamlandırmak

Rap sokağın politik sesi, çoğunlukla reddediş içeren isyan ve bu isyanın ifade biçimi olarak tanımlanmaktadır (Greene, 2008: 94). Katılımcılar bu tanımlamaları onaylamalarına ilaveten, aşağıdaki ortak anlamlandırmalara sahiptir:

> "**İsyan**, kesinlikle isyan demek. Bize rahatsız olunan durumlardan, şikayetlerden söz etmek nedense ayıp olarak öğretildi. Bu yüzden rap hiç de alışık olmadığımız bir şeyi yapıyor aslında; bizim sorunlarımızı, rahatsızlıklarımızı, **nefretimizi**, **öfkemizi** dile getiriyor. Bu zamana kadar sessizliğimize isyan edememiştik, raple edebiliyoruz. **Kendimizi ifade edebilmek** için en estetik yol diyebilirim" (**K11**).

> "**Gerçekliğin** ifadesi anlamına geliyor benim için. Zenginlerin, elitlerin sesi değil. Benim, bizim sesimiz yani sokağın, altta kalanların, sesi daha önce susturulmuşların, duyulmayanların sesi. Sokağın derdinin müziğe taşınmasını sağladı rap, sadece bu özelliğine bakarak bile ona değer biçebiliriz ya. Bizim anlattıklarımıza kulağını tıkamıştı herkes, görmüyorlardı, duymuyorlardı. Rap bizim varlığımızı, sorunlarımızı herkese gösterdi. Böylece **kendimizi ifade etmek için oldukça öfkeli, isyankâr** alanımızda görünür, duyulur olmaya başladık" (**K12**).

K11 ve **K12** için rap nefret, öfke, isyan, gerçeklik anlamlarına tekabül etmekte; icralarını bahsi geçen duyguları pekiştirdiği gerekçesiyle sürdürmektedirler. Müzik görüldüğü üzere duygular ve ruhla ilişkilendirilirken, bir yandan da kişinin konumunda belirleyici rol oynamaktadır. İçten, duyguların eşliğiyle açığa çıkan müzik kıymetli ve toplumsal statüsü yüksek kişilere özgü; aksine müziğe sessiz kalmak, üretim sürecine duyguları eklemlememek de barbar ve ruhsuzlara özgüdür (Bourdieu, 2016: 186). Bu nedenle katılımcılar rapin ortak anlamlandırmasında olumsuz duygulara başvurmuşsa da rape olumlu duygular biçerek, *kendini ifade etme* aracı olarak değerlendirmiştir. Caldwell (2008) rapçilerin olumsuz duygularla sürdürülen ifade biçimini, dinleyicisiyle ortak paydada buluşma arzusuyla açıklamaktadır. Böylelikle dinleyicisinin kendi kendini onaylama, destekleme, duygularını ifade etme ihtiyacını gidermektedir. Zira müzisyenler -müzisyen olmayanların aksine- hangi melodinin hangi duyguya karşılık geleceğini bilerek, önceden öngörerek bir başka deyişle dinleyicisinin duygusal beklentisine göre eserlerini üretmektedir (Becker, 2003: 251).

Öte yandan **K11**'in *bizim sorunlarımız*, **K12**'nin *bizim sesimiz* tanımlaması, "biz" ve "ötekiler" arasında keskin sınırlar çizildiğine işaret etmektedir. Rap sanat dünyasında biz-ötekiler, zenginler-fakirler, iyiler-kötüler, ahlaklılar-ahlaksızlar gibi sınırlandırılmış ikiliklere sık sık başvurulmaktadır. Müzisyenler ise daima bu karşıt ikiliklerin, yine

dinleyicinin olmasını istediği tarafında durma zorunluluğundan ötürü dinleyicisiyle arasına görünmez duvarlar örer (Becker, 1951). Görünmezliğin sebebi müzisyen olmayanla ortaklığını sürdürme gerekliliğinden ve bu gerekliliğe duyduğu tiksintiden kaynaklanmaktadır. Nitekim **K8** rapin ortaklığını, yalnızlıktan kaçış olarak yorumlamaktadır:

> "Yaşadığım duyguyu, sorunları yaşarken **yalnız olmadığımı hissediyorum**. Bazen de benden daha kötü durumda olan insanlar var ve daha kötü durumda da olabilirdim diyorsun. Ama bu birlikte olmak, yalnız olmama duygusu çok daha hâkim. Bir şeyler için çabalarsan ulaşabilirsin, yalnız değilsin mesajı veriyor. **Düzeni değiştirebilirsin**, değiştiremesen bile adım atmış olabilirsin. Bu yüzden rap insanı sürekli **güdüleyebilen bir alan**" (**K8**).

Yalnızlıktan kaçma maksadıyla başvurulan sanal/fiziksel olmayan ortamlar kişiyi daha çok yalnızlaştırmasına karşın (Calap ve Çebi, 2020), müzisyenlerini diğer müzisyenlerle ortak fikirlerde buluşturabilen rap söz konusu olduğunda yalnızlık yükünden kurtarmakta, ortaklığı güçlendirmektedir. Aynı zamanda *düzeni değiştirebilirsin* ve *güdüleyen bir alan* söylemi, rapin müzik yapma etkinliğinin ötesine geçerek; müzisyenler aracılığıyla eyleme, belirli düşünce kalıplarına yönelttiğini işaret etmektedir. **K2** de benzer bir görüştedir:

> "Ruhen etkiliyor beni. Müzik bir kere çok matematiksel bir şey. Müziğin içerisindeki matematik, bpm[3] diyebiliriz. Asla janra[4] faşizmi yapmıyorum, arabesk dinleyen ve seven birisiyim. Ama arabesk dinlediğim dönemlerde beynimin çalışma hızı yavaşlıyor, rahatlamak için yavaşlamak için arabesk dinlerim. Rap dinlemediğim dönemlerde düşünme hızım gerçekten düşüyor, bunun sanırım üretken olmayla da alakası var. Ben mesela bir söz yazarken bunu bir beyin jimnastiği olarak görüyorum çünkü aklına kafiye gelmeli, o kafiyeler belirli bir ritme ve ölçüye uymalı, beatin moduyla paralel gitmeli. O yüzden bunun benim beynimi, düşüncelerimi geliştirdiğini düşünüyorum" (**K2**).

K2'nin müziğin *matematikselliğine* dair anlatısından yola çıkarak, Weber'in müziğin rasyonelleştiği düşünüşünün günümüz Türkçe rapinde geçerliliğini koruduğu söylenebilir. Weber modern müziklerde enstrümanların, müzikal performansların ve müzik yazımının standartlaştığından ötürü rasyonelleştiğini fakat bu rasyonelliğin müzik alanları içerisindeki özgürlükleri, farklılıkları sınırlandırdığını belirtmektedir (Turley, 2001; Darmon, 2015). **K8** ve **K2**'nin görüşlerinden hareketle rapin ritim, ölçü gibi nosyonlarla icrası rasyonelleştiğine işaret etmiş; bu rasyonelliğin özgürlüğe ket vurduğu fikrinin aksine icracıyı düşünmeye, yaratıcı süreçlere, eyleme sevk ettiğini ifade etmişlerdir. Neticede rap kendi sanat dünyasında hem nefret, öfke gibi, yalnızlıktan kaçış gibi duygularla hem

[3] Kavram, bir dakika içerisindeki vuruş sayısını ifade etmekte olup, tempo olarak nitelendirilmektedir.
[4] Janr veyahut genre olarak da yazılabilen kavram; tür, çeşitlilik anlamına gelmektedir.

de akılcılık, düşünce ve karşı çıkılan fikre/ duyguya/ haksızlığa karşı eyleme geçiş olarak anlamlandırılmıştır.

4.3. Gündelik Yaşamda "Rapçi" Olmak ya da Olmamak

Modern toplumların gündelik yaşamında müzik olmazsa olmazdır. Alışveriş merkezleri, spor salonları, restoranlar vb. mekân, müzik üzerinden algılanır ve yorumlanır. Ayrıca müzik gündelik yaşamda kişilerin bedensel ve duygusal davranış biçimlerini, zamana dair deneyimlerini, tüketim tercihlerini biçimlendirme gücüne sahiptir (DeNora, 2000: 17). Bu bağlamda katılımcılara rapin gündelik yaşamlarındaki rolü sorulmuş, şu yanıtlar alınmıştır:

> "Rap müzik, hip hopın altında bir dal aslında, hip hop da bir altkültür. Hip hop altkültürünün graffiti gibi yine aykırı takılan ve bu aykırılığını dünyaya karşı başkaldırısını yazılarla duvara sanatsal yazılarla yazarak anlatanlar var. MC dediğimiz mikrofon kontrol yani rap yapan kişiler, beatmaker[5] dediğimiz müziklerimizi yapanlar var. Bu yüzden de bu bir yaşam biçimi çünkü yaşama dair her şeyimiz var, tabi giyimiyle de beraber. Önceden giyim, diğerlerinden daha da farklı olarak görülürdü de artık herkes benzer giyindiği için, bizim kıyafetlerimiz moda haline geldiği ve globalleştiği için çok da farklı görünmüyor. Konuşma tarzı da çok farklı çünkü rap biraz daha hızlı düşünüp hızlı konuşmayı gerektiriyor. (…) hızlı mı konuşuyorsun falan da şu an oturdu tabii ki. Çünkü çok büyük bir kesim rap dinliyor ama azınlıkken herkes dalga geçerdi. Bol giyinirsin, babanın pantolonunu mu giydin, hızlı konuşursun ne dediğin anlaşılmıyor derler. Ama şimdi bütün kültür yayıldı dünyaya, insanlar öyle olmaya çalışıyor, öyle olanla dalga geçmiyor" (**K7**).

> "Hem mental olarak hem de maddi olarak bir dil inşa ediyor rap öncelikle. Mental olarak şöyle, birisi bir beat açtığı zaman ikiniz de aynı frekansta oluyorsunuz. Bu yüzden en iyi featler[6] iki rapçinin bir stüdyoya kapandığı zaman ortaya çıkıyor, işte bu eski birlikte yapılmış parçalar ortak bir dilin sonucuydu. Şu an eskisi kadar güzel featler bulamamamızın sebebi stüdyoya kapanmadan internet ortamında dosya göndererek şarkı yapmalarıdır. İkincisi maddi olarak bir kültürün içerisine giriyorsun, her kültürün kendi dili oluyor, sen de o dile kendin artı bir şeyler ekleyebiliyorsun. Ve ne oluyor, ortaya yeni bir sentez çıkıyor, yeni terimler türüyor. Onun dışında rap olmasa da böyle giyinirdim. Daha resmi kıyafet de giyiniyorum ama gündelik hayatımda daha rahat şeyler giyiyorum. 2010'lu yıllarda çok bol giyiniyordum ve herkes, bu ne düzgün şeyler giyin diyordu. Şu an günümüzde herkes oversize giyiyor, bu moda" (**K9**).

K7 rapin gündelik yaşama etkisinden hemen önce rapin, bir sanat dünyası yaratımındaki ortaklaşa inşasını altkültür nitelikleriyle izah etmektedir. Writerların[7] sokak duvarlarına yazıp çizerek sanatını icra etmesi, MC'lerin seslendirmesi, beatmakerların bu parçalara altyapı hazırlaması rapin

[5] Rap parçalarının bestecisi, altyapıları bir başka deyişle beatleri yapan kişi.
[6] Düet, bir parçayı birlikte seslendirmek.
[7] Hip hop kültürünün bir elementi olan graffitti sanatını icra eden kişi.

sanat dünyasını açığa çıkarmakta; yeni rap parçaları üyelerin üzerine düşen görevleri geleneksel yöntemlerle yerine getirmesiyle oluşturulmaktadır. Bir başka yönden rapin altkültür konumu, beraberinde var olan gündelik yaşam pratiklerinin dönüşümünü getirmektedir. **K7** ve **K9**'un ifadelerinde görüldüğü üzere bu dönüşümler beraberce yaratılan dilde, duygu ortaklığında ve giyim tercihlerinde açığa çıkmaktadır. Rapçiler daha bol kıyafetler tercih ederek, rapçi-rapçi olmayan ayrımını somutlaştırmak istemektedir. Ancak günümüzde bol kıyafetlerin moda haline gelmesi ayrımı bulanıklaştırmış, rapçilerin dinleyicisiyle arasında yeni mesafeler eklemesine neden olmuştur. Zira müzisyenler, gündelik yaşamın sıradan pratiklerinden uzaklaşmalı; kazmalardan farklılığını gözler önüne sermeli böylelikle müzisyen konumunu hak ettiğini kanıtlamalıdır (Becker, 1951). Bu somut kanıtlar düşünme, hissetme ve davranışlarla desteklenmeli, velhasıl müzisyenin "eşsizliği/kutsallığı" herkes tarafından benimsenmelidir. Rapçiler bu nedenle eşsizliklerini kanıtlayan yeni taktiklere başvurmuş; sanat alanının dışında kalanlara biricikliklerini bol kıyafetlerindeki markaları, zenginlikleri, yetenekleri aracılığıyla göstermeye çalışmışlardır.

> "Hip hopın müziği olduğu için ister istemez bir yaşam biçimi sunuyor bize. Ama bu da kültürden kimin ne aldığına, nasıl anladığına göre değişiyor. Eskiden de markalar önemliydi ama herkes bol giymeye başlayınca daha da mı tarzımızı göstermek istedik bilmiyorum sebebini, daha da önemli oldu. Özel şeyleri giymeyi, kullanmayı, bunları da göstermeyi seviyorum. Bir kere konserlerde, kliplerde nasıl ki diğer janraların sanatçılarının bir tarzı var bizim de olmalıydı, oldu da. Gösterişse gösteriş, bir tek bizde yok bu dediğim gibi. Lüks arabalara, lüks evlere sahip olabiliriz de olamayabiliriz de ama kliplerimizde kullanabiliriz, gösterebiliriz. Yeteneğimizle geldik buralara, durduk yerde olmadı hiçbir şey. Sesimiz var, kalemimiz var, emeğimiz var" (**K12**).

K12'ye göre rapçi, müzikal yeteneklerinin yanı sıra giyim ve gösterişli yaşam biçimini sunmalı; tıpkı diğer müzik türlerinin sanatçıları gibi sanat alanları oluşturmalıdır. Ancak bu alanlara destek personelleri, dinleyiciler dahil değildir; bizzat müzisyenin kendisi diğerlerinden farkını somutlaştırmaktadır. Müzisyen, geleneksel davranış/düşünce/giyim örüntülerinden uzaklaşmayı gerekli ve kaçınılmaz görmektedir (Becker, 1951). Öyle ki **K12**'nin *özel şeyleri giymeyi, kullanmayı, bunları da göstermeyi seviyorum* söylemi, geleneksel örüntülerin dışına atılmış bir adım olarak değerlendirilmiş, müzisyen gündelik yaşamını müzisyen olmayanlardan farklarıyla inşa etmiştir. Öyle ki rap dünyasının destek personelleri müzisyenlerle ortak bir dili, ortak giyim tarzı ve hatta ortak duyguları paylaştıklarını belirtmelerine karşın; rapçilerin daima tüm bu unsurların bir adım ötesine geçme eğilimi taşıdığını ifade etmişlerdir.

> "Eskiden daha belirgin olsa da ortada bir tarz var, işte bol kıyafetler, ayakkabılar, dövmeler falan. Modaya dönüşünce fark kalmadı. Fark nedir, dilimizdir, hislerimizdir. Diğerleri ben konuşurken anlayamayabiliyor, bir

> parçadan ne anladığını da anlayamayabiliyor. Hepsi bize özel. Ama artık rapçi bunlarla yetinmiyor, dövmelerini yüzüne yaptırıyor, saçlarını pembe, mavi gibi garip, dikkat çeken renklere boyatıyor. İnsanlar artık imajına bakıyor çünkü. Ne kadar farklı görünüyorsan o kadar marjinal bir rapçisin" **(K6)**.

> "(…) dinleyicinin bile yaşamını etkiliyor rap, anlattıklarıyla, hissettirdikleriyle, giyimiyle, bizi zaten etkiliyor. Rapçileri bizden de çok etkiliyor. Sanki yedikleri içtikleri bile farklı anladın mı? Bilerek yapılıyor tabi işin ucunda birlikte yapsak da görünen yüz hep onlarınki, dikkat çekmek zorundalar. Ama bazen üzücü oluyor, çok ünlü bir mastering engineer olmadığın sürece adın bile geçmiyordu. Bir youtube videosunun altında adın dahi olmayabiliyordu, garip çünkü parçanın son halini ben yapmışım, onla paylaşan benim ama adım yok. Olanlar da bunlarla çalıştım ona göre der gibi yazılıyordu. Şimdi işler değişti, bizim de adımıza yer veriliyor, değerimiz geç de olsa anlaşıldı herhalde" **(K13)**.

> "(…) herkes eşofman giyiyor ya artık. Tek fark rapçilerin daha pahalı, yüksek markalardan giymesi tabi yani aslında aynı şeyi giyiyoruz da amblemi değişiyor" **(K15)**.

Her iki katılımcı da rap dünyasında mastering engineer pozisyonunda bulunan destek personelidir. Rapçilerle ortak bir kültürü paylaştıklarını ancak rapçilerin *bunla yetinmediğini* çünkü *dikkat çekmek zorunda* olduklarını belirtmişlerdir. Müzisyenlik mesleğinde performans ve dış görünüm unsurları, bütünleşik ağların vazgeçilmez parçası haline gelmiştir (Hennion, 2001). Türkiye'de müzisyen olma deneyimini araştıran Uğur Zeynep Güven (2020) de çalışmasında benzer bir sonuca ulaşmıştır: Müzisyen duyulmak, tanınmak adına sanatından fazlasını sunmak, benliğini gösterişe dökmek zorunda kalmaktadır. **K6** ve **K13**'ün anlatılarından hareketle rapçilerin de tanınma, duyulma arzusu güttüğü sonucuna ulaşılmış, aynı zamanda bu arzu destek personellerinden ve müzisyen olmayanlardan farklılığı sergileme işlevini yerine getirmiştir. Geçmişte kıyafet ve dil rapçilerin farklılığını sergilemeye yetmiş ancak günümüzde bu ögelerin popüler kültüre eklemlenmesi sergide yetersiz kalmış, yeni taktiklere başvurmaya başlamışlardır: Saçlarının rengi-biçimi, imajları, dövmeleri, diğerlerinin ulaşamayacağı pahalı eşofmanları ile yeni marjinal sınırlar çizmişler ve dinleyicilerden olduğu kadar, destek personellerinden de ayrışmaya çalışmışlardır. Destek personelleri bu isteği, rapçiler sanatlarının kamusal yüzü olduğundan ötürü doğal karşılamaktadır. Bir taraftan da **K13**'ün *parçanın son halini ben yapmışım, onla paylaşan benim ama adım yok* söylemi rapin sanat dünyasının rapçiyi takdir ederken, destek personellerini göz ardı ettiği sonucuna götürmektedir. Adının günümüzde anılmaya başlaması ise **K13** için emeğine takdir olarak yorumlandığından, destek personelleri de en az müzisyenler kadar tanınma, duyulma arzusu içindedir.

4.4. Rapin Değişen Sanat Dünyası: Popülerlik

Popüler müzik tanımları geçmişten günümüze, halka satılmak için başkaları tarafından üretilen, kitle medyasını pazar alanı olarak kullanan veya

kamusal mekanlarda, zaman fark etmeksizin çalınan müzik (Erol, 2017: 86-92) olarak tanımlanmaktayken; çoğunlukla sanat müziği ve halk müziğinden farkları gözetilerek anlamı inşa edilir. Bu bağlamda rapin popüler müzik konumunda her iki tanımlamayı da içerdiği, bu geleneksel müzik ayrımlarında geçişkenliğe sahip olduğu görülür: Rap, günümüzde bir kuşağın aitliğine indirgenmemesine karşın, çoğunlukla genç kuşağın kendisi tarafından ve yine kendisi için üretilen bir müzik türü olarak değerlendirilmiş fakat aynı zamanda da müzik endüstrisine eklemlenerek her yere, her zamana yayılmıştır. Bu durumun doğal bir çıktısı olarak da rapin sanat dünyası değişime uğramıştır. **K2** değişimi şu şekilde açıklamaktadır:

> "Popülerleştiğinden beri rap dinleyicileri, bir senelik bir dinlemenin ardından rap yapma kararı alıyor. Hiç pop dinleyicisinde böyle bir şey oldu mu ya da rock dinleyicisinde oluyor mu? Diğer janralarda dinleyici, dinleyici tarafta kalmayı tercih ediyor. Ama rap dinleyicisi birkaç senenin sonunda şunu diyor: E bu çocuk yaptıysa ben de yaparım. Çünkü rapin insana verdiği motivasyon, ilham çok fazla, inanılmaz bir gaz veriyor ve bunu ben de yaparım dedirtiyor yani. Zehir gibi bir şey bu. Sonra hemen gidiyor internetten stüdyo paketi alıyor, o paketle şarkılar yapmaya başlıyor. Bunun içinde iyi işler yapanlar da oluyor, kötü olup duymadıklarımız da. Ama bunu çok fazla kişi yapıyor. Her yıl on binlerce insan rapçi oluyor. Ve haliyle rap değişiyor, doğası gereği değişmek zorunda yani" (**K2**).

K2 rap dinleme etkinliğinin bir süre sonra icra etme isteğine dönüştüğünü, dinleyici olmanın yetmediğini vurgulamaktadır. Popüler müzikler dinleme ve üretmedeki erişim kolaylıkları, icrasının ekonomik oluşu, diğer müzik türlerine kıyasla gündelik tüketimlerinin fazla olması gibi nedenlerle üretim sürecine girerken; bir taraftan da ekonomik ve kültürel getirileri ile gündeme gelirler (Brown, O'Connor & Cohen, 2000). Rapin sanat dünyası da bahsi geçen nedenlerden ötürü bilhassa dinleyici söz konusuyken; görevlerin sabitsizliğini, sürekli değişimini içermektedir. Dinleyici, rolünü diğer dinleyicilere devrederken; icracı, rolünün yeni görevleriyle tanışmaktadır. Aynı zamanda **K2**'nin *bu çocuk yaptıysa ben de yaparım* söylemi dinleyicinin, rap icrasını kolay ve zahmetsiz olarak değerlendirdiğini fakat aynı zamanda rapçinin bulunduğu konuma yerleşmek istediğini kanıtlamaktadır. Diğer sanat dünyalarında müzisyenin, destek personellerinden daha yetenekli, biricik, sanatsal görüldüğü gibi (Becker, 1976), rapte de rapçi en üst konuma yerleştirilir. Çünkü rapçiler eser üretirken parçaların sözlerini kendisi yazar ve yine kendisi seslendirir. Böylelikle doğuştan sahip olduğu ses yeteneğine, yazma yeteneğini de eklemleyerek, sanat dünyasının tepesine yerleşir. Faulkner (1973a) orkestraların toplumsal organizasyonunu araştırdığı çalışmasında, sanat dünyası içerisinde bir hiyerarşinin var olduğu ve değerli görülen statülere erişmek için üyelerin fırsat kolladığı sonucuna ulaşmıştır. Benzer bir durum rapte de söz konusudur: Dinleyici, hiyerarşik düzlemin tepesindeki rapçi olmak için eline geçen fırsatları değerlendirir. Dinleyici-müzisyen arasındaki görev devrinin bir başka nedeni ise, popüler müziğe dönüşen türlerin dinleyicisinin ticari

kaygılar güttüğü gerekçesiyle müzisyene duyduğu öfkedir (Riesman, 1950). Zira ancak müziği çıkar gütmeden sürdüren kişi, sanatçıların en üst mertebesindeki saf sanatçı konumundadır (Bourdieu, 1993: 63); bu nedenle dinleyici, öfkelendiği müzisyene saf sanatçılığı çıkarlardan arınmış haliyle nasıl yapılabileceğini göstermeye girişir. Ancak icra süreci başladığında, eleştirdiği müzisyenin konumuna kendisi yerleşir. *"Herkes rapçi oldu bu dönemde. Komik olan herkes fotokopi makinesinden çıkmış gibi, bin tane aynı rapçi var. Sorsan hepsi marjinal" **(K1)**.*

K1, **K2**'ye paralel olarak popülerleşmeyi, dinleyicinin icraya yönelmesiyle açıklamış; dinleyicinin müzisyenin konumuna yerleşmek adına geleneksel yolları izlediğini vurgulamıştır. **K7** ve **K8** ise rapteki popülerleşmeyi, toplumsal değişimlere paralel olarak ilerleyen doğal bir süreç olarak değerlendirmiştir.

> "(…) poplaştığı için popülerleşen bir rap var. Poplaştığı için dediğim yani rap müziğin ana direklerini, ana hatlarını atladıkları için şu an popülerleşen ama gerçek rapten çok uzakta bir rap müzik var. Tabi bu nicelik nitelik muhabbeti önemli, sayılara bakarsanız Türkçe rap belki on yıl daha çok iyi gidecek. Ama her şey sayı da değil, her şey albüm satmak da değil. Yirmi yıl önce çok satan, youtube'da on bin bile dinlenmiyor. Rapi poplaştıranlar da en başta dinlenmiyordu, şimdi herkes bunu gerçek rap diye baş tacı etti. Ben 13 14 yıldır üretiyorum, ondan önce de dinleyici olarak söz yazarak yine içinde olmaya çalıştığım bir piyasa var. Yükseldiğimiz, düştüğümüz dönemler oluyor tabi ama her zaman sabit kemik bir kitlemiz oluyor, hala da var. Var olmaya da bu şekilde devam edecek. Rap dinleyen, dinlemeyen herkes şu anda dinliyor. Öyle olunca da şarkının ismini bilmiyor, sanatçının ismini bilmiyor. Sadece şarkıyı dinliyor, şey gibi oluyor yaz şarkıları gibi, dönemsel, yani dört mevsim değil" (**K7**).

> "Hayatımız değişti, teknolojimiz, kültürümüz akla gelebilecek her şey yani. Rap nasıl değişmeyecekti? Mesela eskiden daha lirikal bir şeyler duyuyorduk, sözlerin daha ön planda olduğu eserler vardı. Şu anki parçaları aç beatin, müzikalin ön planda olduğu eserler duyarsın. Bu yanlış ya da kötü değil, şu anki durum da şartlara göre değişecek ileride. Eskiden beğendiğim şarkılar da var, yenilerden beğendiklerim de var. Bence zaten bir çağın haterı ya da fanı olmak bir insanı yobaz yapar" (**K8**).

Poplaştığı için popüler ve *beatin, müzikalin ön planda olduğu eserler* söylemleri, rapin popüler müzik olma yolunda ilk adım olarak söz merkezli odağını, liriğe çevirdiğine işaret etmektedir. Popüler müziklerde lirik veyahut var olan sözlerin belirli ritimlerle okunuşu dinleyicinin belleğinde yer edinme amacından kaynaklanmaktadır (Halbwachs, 2019: 213; Aktulum, 2017: 179). **K7** rapin bu amaç doğrultusunda ilerlemesini rapin ana direklerinden, sözlere odaklanarak mesaj verme gayesinden vazgeçmek olarak değerlendirmiş; **K8** ise müziğin etkileşimsel doğasını vurgulayarak toplumsal değişimlerin, müziği doğal olarak değiştirdiğini belirtmiştir. Sanatçıların, sanatın değişimi karşısında takındığı tavır Becker'a göre (1976; 2008: 278-320) belirli sanatçı tiplerini açığa çıkartır. Bahsi geçen iki katılımcı söz konusu iken bu tipler

entegre profesyoneller ve tam karşısında konumlanan uyumsuz sanatçılardır. Entegre profesyoneller tıpkı **K7** gibi değişimin, sanata zarar verdiği gerekçesiyle geleneksel sanat kalıbından çıkmazlar. Bu bağlamda **K7**'nin *gerçek rap* söyleminin arka planında, günümüz rapinin geleneksel rap kalıbına uymadığından, gerçek rap olarak değerlendirilmemesi gerektiği fikri yatmaktadır. Aksine **K8**'in rapin değişimini onaylaması onu, Becker'ın kavramıyla uyumsuz sanatçı yapmaktadır. Uyumsuz sanatçılar, sanatlarına eklemledikleri yeniliklerle diğer sanatçıların düşmanlığına maruz kalır çünkü geleneksel sanat kalıplarını izlememeleri entegre profesyonellere saygısızlık olarak yorumlanır. **K7** bu nedenle uyumsuz sanatçıları suçlamakta, dinleyici sayısıyla sanatın kalitesinin doğru orantılı ilerlemediğini belirtmektedir. Öte yandan suçladığı uyumsuzlar iki temel soruna neden olmaktadır. Bu temel sorunlardan biri; dinleyicilerin sanatçıdan bihaber olduğu halde parçaları bilmesi diğer sorun da bu parçaların kalıcılığını yitirip *yaz şarkısına* dönüşmesidir. Temelde popüler müzik konumundan kaynaklanan bu iki durumun yükümlülüğü **K7'**de kendisi gibi icra etmeyen icracılara devredilmiştir. Zira tıpkı diğer entegre profesyoneller gibi o da müzisyenin asli görevinin sanat dünyasını sürdürebilmek adına diğer müzisyenlerle iş birliği içinde, geleneksel yolları takip ederek icra etmesi gerektiğine inanmaktadır.

4.4.1. Muhalif Tavrın Bulanıklaşması: Dinleyici-Müzisyen Gerilimi

Rapi anlamlandırma bölümünde değinildiği üzere, katılımcılar rapi anlamlandırmada sık sık isyan ve öfke kavramlarına başvurmuştur. Ancak bu isyanın/öfkenin neye, kime karşı olduğu hususunda fikir birliğine varılamamış dahası popüler müzik serüveninde geçmişteki var olan isyan kültürünün izleri de gitgide kaybolmuş; zaman zaman politikleşmişse de çoğu zaman ana akıma kapılmıştır (Arıcan, 2021). Benzer doğrultuda herhangi bir müziğin, popüler müzik konumuna sıçrayışı Adorno'ya göre (2001: 99), kültür endüstrisine eklemlenmesine ve ardından endüstri içerisinde var olanların öznelikten, nesneliğe sürüklenmesine yol açmaktadır. Bu nedenle müziğin toplumsal aksaklıkları, isyanları dışavurma niteliği görünür alandan uzaklaşmakta; sanat dünyası metalar ve özneliğini kaybetmiş üyelerince sürdürülmektedir. Ancak rapin kültür endüstrisine eklemlenme sürecinde, rapçiler gidişatın günah keçisini yalnızca dinleyiciler olarak belirlemektedir.

> "Popüler olma sorunundan önce çok daha muhalifti rap. Çünkü sesimizi duyan insan sayısı bir elin parmaklarını geçmezdi. Şimdi beni küçükler de dinliyor, abiler ablalar da dinliyor. Onlar da benden protest bir şeyler beklemiyor. Böyle olunca havaya yazmışım gibi yapamam, istediğimiz kadar popüler olmak istemiyorum falan diyelim, sonuçta dinlenmek için yapıyoruz. Paramızı müziğimizden kazanıyoruz, bunlar pek görülmüyor" **(K4).**

> "(…) başkaldırmaya devam etse bu kadar popüler kalmaz. Ama gerçek rape ilgi tabii boom bap[8] dediğimiz, protest rape de halen ilgi oturmuş bir kitleyle devam ediyor. Bu kitle geçmişte ne dinliyorsa popüler mi değil mi diye takmadan onu dinliyor, bizden de bunu yapmamızı bekliyor ama sayıca çok azlar. Daha büyük bir dinleyici kitlesi protest olmayan, basit şeyleri anlatan parçaları talep ediyor. Bir yerde çoğunluğun talebini karşılamak zorunda hissediyorsun" **(K5).**

K4 ve **K5**' e göre rapin popülerleşmesi *bir sorun* üstelik isyan kültürünün tam karşısında konumlanan bir sorundur. Rapin her alt türü olmasa da muhalif/protest rap olarak adlandırılan türü, şarkı sözlerinde doğrudan politik bir kişi ya da kurumu hedef alması veyahut toplumsal sorunlar, mağduriyetler karşısında bilinçlendirmesi ve bu sorunlara çözüm sunulması gerektiğini öne sürmektedir (Bonnette, 2015: 22-26). Katılımcılar da protest rapin bahsi geçen tanımına bağlı kalmasını beklemiş ancak popülerleşmeden önceki döneme nazaran dinleyicinin protest rape ilgisini kaybettiğini belirtmiştir. Bu durumda dinleyicinin, parçalar üzerinde içeriği değiştirebilme gücünü elinde tuttuğu çıkarımı yapmak mümkündür. Müzisyenler tam da bu noktada hem dinleyicinin istediği türde ve içerikte sanatını icra eder hem de neyi, nasıl çalacağını belirleyen dinleyiciden yakınır (Becker, 1951; 2019: 126-127). Zira popüler müzik icrası hem müzisyeni hem de tüketicisini eğlendirmekten ziyade susturur ve standartlaşmaya mecbur bırakır. Çünkü müzisyenin yalnızca popüler müziklerin kendisine çizdiği sınırlar çerçevesinde icrasına imkân tanınır. Bu sınırlar, bizzat kültür endüstrisi tarafından tekrarlama niteliğiyle gündeme getirilir. Popüler müzikler, tekrara dayalı biri ötekinin neredeyse aynısı eserleri üretmekte böylece dinleyicinin aşinalığını sürdürülebilir kılmaktadır (Adorno, 2019: 132-135) Bir taraftan da müzisyenin bahsi geçen kültür endüstrisine dayalı, dinleyiciyi merkeze alan icrası, diğer müzisyenlerle ilişkisini belirleme işlevi görür. Kazmalara ödün verenler statüsünü kaybederken, ödün vermeyenler en tepeye yerleştirilir. Ters orantılı olarak tepedeki müzisyenlerin kazandığı para oldukça az, tabandakilerin müzikten elde ettiği gelir fazladır. **K10** bu düşünüşle benzer bir görüştedir:

> "Protest rap, rap popüler kültürün bir parçası olmadan önce daha çok elle tutulur, çok daha yaygındı. Çünkü bu müziği icra edenler olarak hayatla mücadelesi süren, hayatını idame ettirmek için çeşitli işlerde çalışan, ezilen kimselerdik. Fakat popülaritenin artması dolayısıyla insanların kat be kat fazla kazanmasıyla tabiri caizse etliye sütlüye karışmama halini aldı. Bu popülarite sonrası diğer icracılar, sahip olduklarını koruma ve bu keyif ve varlık halini sürdürme arzusu taşımaya başladı. Ben bundan kaçınmak için kendi işime de devam ettim, kendi istediğim müziği özgürce yapabilmek için yani. Protest rap de aslında yaşam mücadelesini ifade eden, sert hiciv içeren, her durum için yapılabilen bir tür. Örneğin politik bir durumdan veya yırtık ayakkabıyla gezmenizden bahsetmeniz de protest raptir. Çünkü bu bir karşı duruş, bu

[8] Davul ve trampetin sesinin ön planda olduğu rap biçimi.

şekilde sürdürülemezliği anlatma çabası söz konusu. Dolayısıyla hayatla bir derdiniz varsa, protest rap sizi de ifade eder, konusu fark etmeksizin" (**K10**).

K10'un anlatısından hareketle geçmiş dönemde rapçi olmak ve popüler kültür sonrası dönemde rapçi olmak farklı anlamlara tekabül etmektedir. Geçmiş dönemde rap yalnızca rap için, bir başka tanıdık ifadeyle sanat için sanat yapılmaktadır. Rapçiler bu dönemde icra ettikleri müzik üzerinde tek yetkilidir çünkü henüz dinleyici, sanat alanına dahil edilememiştir. Dinleyici rolünün etkisizliğinin bir diğer çıktısı da müzikten gelir elde edilememesidir. **K10**'un *hayatını idame ettirmek için çeşitli işlerde çalışan* söylemi müziğin temel iş/ekonomik getiri olarak değil; çeşitli mesleklerin yanı sıra sürdürülen bir hobi gibi değerlendirildiğini göstermektedir. Ancak dinleyicilerin sanat alanına katılmasıyla birlikte müzisyenlerin yetkisi zedelenmiştir. Rap dünyasında dinleyici dinlediği müziğe, müziğin beraberinde getirdiği kültüre, duyguya vb. katılmak, müdahale etmek böylece sanat dünyasındaki rolünü aktif hale dönüştürmek istemektedir. Bu istek müzisyenlerin görüşlerinde görüldüğü üzere, rapin popüler kültüre eklemlenmesiyle gerçekleşmiş; dinleyici hizmet verilen olmanın çok daha ötesine geçerek rapi hem popüler müziğe dönüştüren hem de bu popüler müziğin içeriğini dönüştüren üye konumuna yükselmiştir. Dinleyicilerin katılımının bir başka yönü, **K10**'un sözünü ettiği *çeşitli işlerde çalışmanın* neredeyse kaybolması, müzisyenin geçimini müzikten sağlamasıdır. Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde **K5** ve **K10** haricindeki tüm katılımcıların sanatları üzerinden geçimini sağladığı görülmüştür. **K10** *kendi işime de devam ettim, kendi istediğim müziği özgürce yapabilmek için* söylemiyle dinleyiciyle arasına bilinçli olarak duvarlar ördüğünü bu sayede müziğinin tek söz sahibi kendisi olmak için çabaladığını göstermektedir. Ona göre diğer müzisyenler başka bir meslekle uğraşmadıkları için dinleyiciye bağımlı, para odaklı üretim yapmaktadır. **K12** de aynı fikirdedir: *"(...) bir sanatçının ek işi, başka geliri olması gerektiğini düşünürüm. Aksi halde sanatlarına para hırsı bulaşır. Sanatçının paraya ihtiyaç duymaması gerekiyor, ihtiyaç duyunca kendi istediğini değil, toplumun istediğini yapar"* ***(K12)***.

Greene (2008: 93) kendini rapçi olan tanımlayan müzisyenlerin, üretimdeki asıl amacın para olduğunu, üstelik dinleyicinin de bu amacın farkında olduğunu belirtmektedir. Ancak müzisyenlerin söylemlerinden hareketle, rapin para için mi sanat için mi sorgusuna popülerleşmeyle birlikte girişildiği görülmüştür. Freelance olarak tabir edilen serbest meslekten; şirketlere, ortaklaşa çalışmalara, konser takvimlerine geçiş yapmak görece daha düzenli, daha öngörülebilir düzeyde gelir elde etmeye kapı aralamıştır. Freelance müzisyenlik bir sanat dünyasına veyahut örgütlü gruba bağlı olmadığından; müzisyen kimliğinden şüpheyi, destek personellerin vazgeçilemez rollerini, maddi belirsizlik ve kaygıları içerir (Frederickson & Rooney, 1988). Özellikleri baz alındığında tam karşısında konumlanan stüdyo müzisyenleri ise genellikle bir şirkete, destek personellerine bağlı olarak üretimini gerçekleştiren bir başka deyişle müzik endüstrisine katkı sunan müzisyenlerdir (Peterson & White, 1979). Rapçiler söz konusu olduğunda

şirketlerin rap sanat dünyasına girmediği, rapçilerin destek personellerinden bağımsız çalıştığı dönemin müzisyenlerinin freelance müzisyen konumunda icralarını sürdürdükleri; popülerleşmeyle birlikte ise stüdyo müzisyenlerine dönüşümün gerçekleştiği sonucuna ulaşılır. **K10** ve **K12** stüdyo müzisyenliğine karşı çıkan rapçilerdir. Çünkü protest rapin yaşamın tüm aksaklıklarına, haksızlıklarına karşı çıkabileceğini fakat popülerleşmenin ve dinleyicilerin, karşı çıkışın önünde engel teşkil ettiğini üstelik müzisyeni sınırlandırdığını belirtmektedirler. Diğer müzisyenler hem bu engelleri onaylamış hem de geçimlerini sanat üzerinden sağladıklarının unutulmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Ancak sonuç olarak her iki durumda da rap sanat dünyasının dinleyici dışındaki tüm üyeleri, dinleyicinin ve popülerliğin rapin muhalif tavrına zarar verdiğinde hemfikirdir.

4.4.2. Bağların Yitimi: Altkültürün Çözülüşü ve Müzisyenler Arası Gerilim

Rapin ortak duygular, anlamlar, yaşam biçimleri çerçevesinde bilhassa gençlik grupları tarafından benimsenen; hip hop kültürünün de bir parçası olduğundan ötürü bir altkültür olarak değerlendirildiği belirtilmişti. Ancak katılımcılar altkültür niteliklerinden git gide uzaklaşıldığını, müzisyenlerin diğer müzisyenlerle olan ilişkisinde geçmişe nazaran kopuşlar ve çıkar çatışmaları yaşadığını dolayısıyla ortaklığın hasar gördüğünü ifade etmiştir. *"Rapçiler arasındaki gruplaşmalar, hep menfaat gruplaşmaları. En masumu bile yalnız kalmamak, işini halletmek için ilişki kuruyor" (**K14**).*

> "Her şey bussines'a dönüştü, her şey bir pazar. Biraz senin pazarından alayım, biraz benim pazarımdan alayım. Belki de adamların geçimi sadece buna bağlı, seni beni tatmin etmiyor olabilir ama adam bunu yapmadan para kazanamayacak olabilir. Ben de bussines'a yönlenseydim pazar için, hit şarkılar yapmaya çalışır, toplumun istediklerini yapmayı denerdim. Ama kendi istediğini yapmayana, pazarı düşünene sanatçı diyemem ben. Ben mesela kendi görmek istediğimi yaptığım için, kendi kendimi besliyorum" (**K1**).

> "Batuflex diyor ya, "burada sevgi yok her şey ticari" aynen öyle. İkili ilişkilerin, arkadaşlıkların artık çok da öyle dostluk, arkadaşlık olduğunu sanmıyorum, geneli pazarlama yani. Dış politikada birini koruyup gözleriz, gözetleriz. Geçenlerde bir rock grubunun davulcusu ben de rap yaparım ne olacak ki çok basit, bakkal amca bile yaptı gibi bir açıklama yapmış, tanıdığım tüm rapçiler ve rap dinleyen arkadaşlarım linç etti mesela. İç politikada karmaşalar olabilir ama dış politikada hala birlikteyiz" (**K3**).

K14 bir destek personeli olarak rapçilerin, sanat dünyasındaki müzisyen konumlarını koruyabilmek, bu dünya içerisindeki üyelerin işleri kolaylaştırıcı rolünden vazgeçmemek adına ilişki içerisinde olduğunu belirtmiştir. Birer müzisyen olan **K1** ve **K3** ise iş bölümünün vazgeçilmezliğinden ziyade müzisyenler arası ilişkilerin çıkar çatışmalarından kaynaklandığını belirtmiştir. Dahası çıkar çatışmaları ekonomik sebeplerle çerçevelendirilmiştir. Rap dünyasında müzisyenler,

icralarından para kazanmayı umdukları takdirde küçük görülmekte, diğer müzisyenler tarafından sanat dünyasının uzağında konumlandırılmaktadır. Nitekim **K1**'in *kendi istediğini yapmayana, pazarı düşünene sanatçı diyemem* söylemi bu düşünüşü kanıtlamaktadır. Becker'a göre (1951) müzisyen meslektaşlığının en belirgin normlarından bir tanesi diğer müzisyene neyi, nasıl, hangi amaçla çalacağını söylemektir. **K1**'in anlatısı, diğer müzisyen meslektaşlarının amaçlarını, icralarını sorgulamakta bu nedenle meslektaşlarıyla gerilime itmektedir. Ancak gerilim sanat dünyasının kendi içerisine gömülmekte, başka bir sanat dünyasıyla karşılaştığında ortaklığını ilan etmektedir: *iç politikada karmaşalar olabilir ama dış politikada hala birlikteyiz* söylemi, ortaklığın hala devam etmesine karşın bağların zayıfladığını gösterir niteliktedir. Ortaklık yalnızca tehdit altındayken, tıpkı **K1**'in rock dünyasını hedef göstermesi gibi başka bir sanat dünyasının eleştirisi söz konusuyken gündeme gelmektedir. Bir yandan da görüldüğü üzere rap meslektaşlığında, profesyonel iş ilişkileri-arkadaşlık ilişkileri ayrımı henüz net değildir. Rap dünyası, icracıları "iş" "gereklilik" sebepleriyle bir araya getirmez aksine arkadaşlık gibi birincil ilişkilere yönlendirir. İkincil ilişkiler yaygınlık kazanmamışken, birincil ilişkilerin de çıkarları, amaçları sorgulanır. Öte yandan bu ilişkilerin zaman içerisinde, kuşak farkına ve bireyselleşmeye bağlı olarak değiştiği gözlemlenmiştir:

> "(…) bir grubun içerisindeyim evet, bir gruplaşma da var bunun da farkındayım. Çabuk biten, çıkarlar ortadan kalkınca yok olan gruplardan bahsediyorum burada. Abilerimin kendi aralarında daha birbirine bağlı, mesafeli de olsa saygılı olduklarını söyleyebilirim, bizde böyle değil ya pek" (**K11**).

> "Yeni dönem arkadaşlık ilişkileri, birliktelikler biraz değişti. Eskiden yediğimiz içtiğimiz ayrı gitmeyen insanlarla, görüşmez konuşmaz olduk. Çünkü eskiden stüdyolar ortak kullanılırdı, zaten kaç tane stüdyo vardı? İstemesen de görüşürdün. Şimdi herkesin kendi stüdyosu var. Ama rapte şöyle bir sıkıntı var, özellikle müzik eğitimi veren okullar, kurumlar artık her neyse, rapi müzikten saymadıklarından eğitimini vermiyorlar. Haliyle günümüzde hala usta-çırak ilişkisi var, herkes kendinden büyüğünden ya da işe daha önce başlayandan bir şeyler öğrenmeye çalışıyor. Dijitalden öğrenenler de var ama onlar bile bir büyüğüne danışıyor, olmuş mu diye. Halbuki diğer türlerin standart eğitimi veriliyor, bizde birbirine mecbur olduğun zamanlar oluyor çünkü sevmesen bile biliyorsun, sizin sizden başka kimseniz yok. Evet çok da bir arada bulunamıyoruz artık ama aramızdan birine, dışarıdan biri bir şey dediğinde yine biriz, beraberiz çünkü derdimiz ortak" (**K9**).

K11 Z kuşağına, **K9** X kuşağına mensup rapçiler olduklarından, rapin sosyal ilişkilerini ait oldukları kuşaktan ve dönemden deneyimlemişlerdir. **K11**'in *abilerimin kendi aralarında daha birbirine bağlı* söylemindeki abiler, **K9**'un dönemini kapsamakta, **K9** da **K11**'le ortak paydada buluşmaktadır. Sanat dünyasına yeni katılanlar, geçmiş bağları zayıflatmıştır. Üzerine eklemlenen dijitalleşme, kuşak farklılıkları, bireyselleşme ise **K9**'a göre bağların kopmasında tetikleyici diğer unsurlar arasında yer almaktadır. Fakat

aynı zamanda rapin eğitim süreçlerine eklemlenmemesi ve bu nedenle meşk usulüyle öğretilmesi, dijital araçlardan öğrenildiğinde dahi daha deneyimlilere danışmayı gerektirmesi bağların sürdürülmesini mecbur kılmaktadır. Böylelikle rap sanat dünyasının günümüzde mecburi de olsa, dayanışma ve düzen içerdiği görülmektedir. Kadın icracılar ise bu dayanışmanın, düzenin ve ortaklığın yalnızca erkeklere özgü olduğunu belirtmektedir.

> "(…) görünürde biz de varız. Gerçekte hiç de öyle değil. Mainstream[9]olmak için kliplerinde kadını objeleştirmeler, ağızlarından küfür düşmemesi falan çok irrite edici. Arkadaş olarak sevdiklerim, saydıklarım var. Diğerleriyle aynı gemide değilim, kadın gibi rap yapma diye hakaret ediliyor ya burada" **(K5).**

> "Gruplaşmalar kesinlikle var, grupların içinde ben var mıyım? Olduğum zamanlar da olmadı değil de kadınlığım, rapçiliğim hepsi masaya yatırılınca bitti her şey. Biz oyun oynuyoruz, erkekler rap yapıyor gibi. Rapçi olmayan kadınlar da gold digger[10] zaten, bir erkek rapçiler iyi yani" **(K8)**.

Rap, aşırı erkeklik normlarının somutlaşmasını, yaygınlaşmasını, olağanlaşmasını sağlarken (Vito, 2019: 19); seks satar sloganıyla da kadını metalaştırır ve metalaştığı için suçu yine kadının kendisindeymiş gibi sunar (Price, 2006: 69). Bu nedenle rapin alanı hem icra edilen fiziksel mekanları hem de üretimdeki diğer unsurları açısından erkek egemen olarak tanımlanır (Isoke, 2013: 159). **K5** ve **K8** de bahsi geçen sebepleri ifade etmiş, ortaklaşa inşa sürecine kendilerinin dahil edilmediğini belirtmiştir. Erkek müzisyenlerin, kendilerini yalnızca cinsiyetlerinden ötürü ötekileştirdiğini bir başka deyişle diğer müzisyenler tarafından kadın kimliklerinin, müzisyen kimliklerinin önüne geçirildiğini ifade etmişlerdir. Hal böyleyken rapin sanat dünyası, kadın müzisyenleri ortaklıktan, dayanışmadan uzakta konumlandırmıştır. Neticede rapin altkültür konumu, sanat dünyasının bizzat üyeleri tarafından müzisyenler arası gerilimler, kuşaklar arası farklılıklar, bireyselleşme, cinsiyetçi tavrı sebepleriyle çözüldüğünü savunmaktadır.

Sonuç

Toplumsallıklara aracı olan bir yandan da bu yeni toplumsallıkları müziğe aktif katılım için yönlendiren rap müzik; hip hop kültürünün parçası ve toplumsal isyanın bir sonucu olarak açığa çıkan kolektif bir yapıya sahiptir. Türkiye'deki Türkçe rap icrası ise ilk dönemlerde yeni toplumsallıklara gebe olsa da sınırlı bir kitlenin hakimiyeti altındadır. Zira bahsi geçen dönemde rap, yalnızca müzisyenlerin inisiyatifinde ulaşılabilir ve dinlenebilir haldedir. Rapçiler yeni çalışmalarını düzenledikleri partilerde, birincil ilişkileriyle kısıtladıkları sosyal çevreleri içerisinde tanıtırlar. Dolayısıyla rap müzik mekân, zaman ve dinleyiciye erişim açısından birtakım sınırlılıklara sahiptir.

Rap müziğin bu sınırlı çevreden sıyrılıp popüler müzik konumuna ulaşması ise nispeten yakın bir zamana tekabül etmiş, sözü edilen sınırlılıklar

[9] Kavram ana akım, popüler anlamına gelmektedir.
[10] Kavram, para amacıyla ilişki kuran kişi olarak tanımlanmaktadır.

ortadan kalkmıştır. Rap her mekâna, her zamana sızmış ve dinleyicisine erişmeyi başarmıştır. Müzisyenin tekelindeki rapin sanat dünyasına, dinleyicilerin dahil olması müzisyendeki tekelin devrolmasını bir başka deyişle yeni erklerin doğmasını beraberinde getirmiştir. Artık müzisyene ek olarak müzik şirketleri, yapımcılar, beatmakerlar, mastering enginerlar bu alanın yeni karar vericileri, dönüştürücüleri, düzenleyicileridir. Bu nedenle çalışmanın örneklem grubunu, rapin üretim sürecinde yer alan rapçiler ve destek personelleri oluşturmaktadır. Araştırmaya dahil olmayı kabul eden 15 katılımcı ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiş, rapin sanat dünyasının ortak inşası üzerine bir okuma gerçekleştirilmiştir.

Araştırmaya katılan rapçiler ve destek personelleri, görüşmeler süresince rapi anlamlandırma, gündelik yaşamda rapçi olma ve popüler müziğe dönüşüm sonrası sanat dünyasının değişimi gibi pek çok temaya ilişkin veriler sunmuştur. Özellikle gündelik yaşamda "isyan", "öfke", "kendini ifade etme aracı", "yalnızlıktan kurtarıcı" olarak nitelendirilen rap, hem müzisyenler hem de destek personelleri tarafından benzer atıflarla tanımlanmıştır. Fakat bu ortak anlamlandırmalar vasıtasıyla rapin sanat dünyası dışındakiler ötekileştirilmiştir. Destek personeli ve rapçisi dünyanın içerisindeyken; rape benzer anlamlar atfetmeyenler ve rap sanat dünyası için gerekli hizmeti sağlamayanlar dışarıdaki, öteki etiketlerine hapsedilmiştir.

Gündelik yaşamda rapçi olma ya da olmama pratiklerine bakıldığında ise, rapin gündelik yaşamı organize eden bir araç olduğu fark edilmektedir. Somut göstergeler olarak grubun dışında kalanların anlamayacağı bir dil inşa etmeleri ve benzer giyim tarzlarını sergilemeleri, duygularını benzer şekilde ifade edip örgütlemeleri bunun bir örneğini teşkil etmiştir. Rap sanat dünyasına aitlik hissini pekiştiren, sanat dünyasından olmayanları ayrıştıran bu pratikler ise destek personellerine göre rapçiler için zaman içerisinde dönüşmüştür. Bilhassa kendi giyim tarzının popüler hale gelmesi ve destek personellerinin de benzer giyinme eğilimi, müzisyenin farkını sergilemek için yeni taktiklere başvurmasına yol açmıştır. Geçmiştekinden daha şaşaalı, dışarıdakilerin erişemeyeceği kadar pahalı giyinmek rapçiliğin önkoşulu haline gelmiştir. Destek personelleri bahsi geçen önkoşulları, müzisyen mesleğinin getirisi ve rapçinin kendi sanat dünyalarını temsil eden kamusal yüz olmasından ötürü olağan karşılamakla birlikte destek personellerinin de kamuya açılması gerektiği hususunda hemfikirdir.

Popüler müzik konumu, rapin sanat dünyasını belirli değişimlere itmiştir. Dinleyiciler, dinleme görevini terk edip icraya yönelmişler, rapçiler sanattaki değişime tutumlarıyla ilintili olarak entegre profesyoneller ve uyumsuzlar şeklinde ikiye ayrılmaya başlamıştır. Öte yandan popüler müzik konumu rap anlatısının değişmesiyle sonuçlanmıştır. Çünkü dinleyiciler kolektiviteye uyum sağlayarak daha popüler hale gelen rap müzikleri, protest rape tercih ettikleri için rap icracılarının muhalif tavrı yok olmaya yüz tutmuştur. Tam da bu nokta üzerinden müzisyenlerin sıkça pasif biçimde tepki gösterdikleri yeni eleştiri odakları dinleyicilerin popülerleşen zevkleridir. Dinleyici-müzisyen gerilimi akabinde müzisyenler arası gerilimle

sürdürülmüştür. Müzisyenin ekonomik çıkar taşıması, cinsiyetçilik, kuşak farklılıkları, dijitalleşme gibi sebepler müzisyenler arasında gerilime yol açmış; ortaklığın sembolik, çoğu zaman mecburi ve müzisyenden bağımsız olarak sürdürüldüğü tespit edilmiştir. Neticede rapin sanat dünyasında daha önce bahsi geçen altkültür niteliklerinden uzaklaşılmış, ortak bağlar yitirilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Meryem Sarıköse %100
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu araştırmanın yapılabilmesi için Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan 09.07.2021 tarih, 31983 sayı ile Etik Kurul izni alınmıştır.
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Meryem Sarıköse %100
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: Ethical approval of the study was obtained from the Ethics Committee of Ankara Hacı Bayram Veli University (09.07.2021 dated / approval no: 31983).
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Adorno, T. W. (2001). *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture.* New York: Routledge.

Adorno, T. W. (2019). *Müzik Yazıları.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Akay, A., Fırat, D., Kutlukan, M., & Göktürk, P. (1995). *İstanbul'da Rock Hayatı: Sosyolojik Bir Bakış.* İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Aktulum, K. (2017). *Müzik ve Metinlerarasılık: Müziklerarası/Göstergelerarası Etkileşimler ve Aktarımlar.* Konya: Çizgi Kitabevi.

Arıcan, T. (2021). Türkçe Rap'in Dönüşüm Evrelerinde Geçişkenlikler: Direniş, Marjinalleşme ve Tarz. *Eurasian Journal of Music and Dance, 18,* 53-69.

Becker, H. S. (1951). The Professional Dance Musician and His Audience. *American Journal of Sociology, 57,* 136-144.

Becker, H. S. (1974). Art As Collective Action. *American Sociological Review,* 39(6), 767-776.

Becker, H. S. (1976). Art Worlds and Social Types. *American Behavioral Scientist,* 19(6), 703-718.

Becker, H. S. (2008). *Art Worlds.* University of California Press.

Becker, H. S. (2019). *Hariciler (Outsiders) Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması.* Ankara: Heretik Yayınları.

Bennett, A. (1999). Subcultures or Neo-tribes? Rethinking the Relationship Between Youth, Style and Musical Taste. *Sociology*, 33(3), 599-617.

Bonnette, L. M. (2015). *Pulse of the People: Political Rap Music and Black Politics.* University of Pennsylvania Press.

Bottero, W., & Crossley, N. (2011). Worlds, Fields, and Networks: Becker, Bourdieu and the Structures of Social Relations. *Cultural Sociology*, 5(1), 99-119.

Bourdieu, P. (1993). *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. Columbia University Press.

Bourdieu, P. (2016). *Sosyoloji Meseleleri.* (L. Ünsaldı, B. Çetin, Dü, A. Sümer, M. Gültekin, F. Öztürk, & B. Uçar, Çev.) Ankara: Heretik Yayın.

Böke, K. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri.* İstanbul: Alfa Yayınları.

Brown, A., O'Connor, J., & Cohen, S. (2000). Local Music Policies within a Global Music Industry: Cultural Quarters in Manchester and Sheffield. *Geoforum*, 31(4), 437-451.

Calap, C., & Çebi, E. (2020). Social Media in Terms of Youth's Socialization and Loneliness Experiences: Case of Karadeniz Technical University. *İMGELEM*, *4*(7), 439-467.

Caldwell, D. L. (2008). Affiliating with Rap Music: Political Rap or Gangsta Rap? *Novitas Royal*, 2(1), 13-27.

Danko, D. (2017). *Sanat Sosyolojisi.* (N. Z. Arslanoğlu, Çev.) Ankara: Hece Yayınları.

Darmon, I. (2015). Weber on music: Approaching music as a dynamic domain of action and experience. *Cultural Sociology*, 9(1), 20-37.

DeNora, T. (2000). *Music in Everyday Life.* Cambridge: Cambridge University Press.

Durkheim, E. (2014). *Toplumsal İşbölümü.* İstanbul: Cem Yayınevi.

Erol, A. (2017). *Popüler Müziği Anlamak: Kültürel Kimlik Bağlamında Popüler Müzikte Anlam.* İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Faulkner, R. R. (1973a). Career Concerns and Mobility Motivations of Orchestra Musicians. *The Sociological Quarterly* , 334-349.

Faulkner, R. R. (1973b). Orchestra Interaction: Some Features of Communication and Authority in an Artistic Organization. *The Sociological Quarterly* , 147-157.

Frederickson, J., & Rooney, J. F. (1988). The Free-Lance Musician as a Type of Non-Person: An Extension of the Concept of Non-Personhood. *The Sociological Quarterly*, 29(2), 221-239.

Fuentene, E. (2007). The "New Sociology of Art": Put in Art Back into Social Science Approaches to the Arts. *Cultural Sociology*, 1(3), 409-425.

Furlong, A., & Cartmel, F. (2007). *Young People and Social Change: New Perspectives.* McGraw-Hill/Open University Press.

Gottlieb, D., & Heinsohn Lienhard, A. (1973). Sociology and Youth. *The Sociological Quarterly*, 14(2), 249-270.

Greene, J. S. (2008). *Beyond Money, Cars, and Woman Examing Black Masculinity in Hip Hop Culture*. UK: Cambridge Scholars Publishing.

Güney, S. (2015). *Zor İsimli Çocuklar.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Güven, U. Z. (2017). Popüler Kültür ve Senfonik Müzik Karşılaşması: 2000'li Yıllarda Bir Sınıfsal Gösterge ve Pazarlama Mekanizması Olarak "Popüler Klasik Müzik". *Sosyoloji Dergisi*, 36, 131-156.

Güven, U. Z. (2020). Hoping for the Best, Preparing for the Worst: A Sociological Study on Being a Musician in Turkey. *Journal of Economy Culture and Society, Supp*(1), 139-155.

Halbwachs, M. (2019). *Kolektif Bellek.* (Z. Karagöz, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Heath, J., & Potter, A. (2012). *İsyan Pazarlanıyor: Kültür Niçin Parazitlenemez?* (T. Tosun, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hebdige, D. (2004). *Altkültür: Tarzın Anlamı.* İstanbul: Babil Yayınları.

Hennion, A. (2001). Music Lovers. Taste as Performance. *Theory, Culture, Society*, 18(5), 1-22.

Isoke, Z. (2013). *Urban Black Women and Politics of Resistance.* London: Palgrave Macmillan.

Jenks, C. (2007). *Alt Kültür: Toplumsalın Parçalanışı.* (N. Demirkol, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Martin, P. J. (2006). Musicians' Worlds: Music-Making as a Collaborative Activity. *Symbolic Interaction*, 29(1), 95-107.

Maanen, H. V. (2009). *How to Study Art Worlds: On the Societal Functioning of Aesthetic Values*, Amsterdam University Press.

Nakiboğlu, M. (2020). *Hip Hop Kültürü: Küçük İstanbul Kreuzberg ve 36 Boys.* İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Neuman, L. W. (2016). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar.* Ankara: Yayın Odası.

Peterson, R. A., & White, H. G. (1979). The Simplex Located in Art Worlds. *Urban Life, 7*(4), 411-439.

Price, E. G. (2006). *Hip Hop Culture*. USA: ABC-CLIO.

Riesman, D. (1950). Listening to Popular Music. *American Quarterly*, 2(4), 359-371.

Schtüz, A. (1951). Making Music Together: A Study in Social Relationship. *Social Research*, 18(1), 76-97.

Şahin, C. (2005). Türkiye'de Gençliğin Toplumsal Kimliği ve Popüler Tüketim Kültürü. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25*(2), 157-181.

Turley, A. C. (2001). Max Weber and the Sociology of Music. *Sociological Forum*, 16(4), 633-653.

Vito, C. (2019). *The Values of Independent Hip-Hop in the Post-Golden Era: Hip Hop's Rebels.* USA: Palgrave Macmillan.

Watkins, C. S. (2005). *Hip Hop Matters: Politics, Pop Culture and The Struggle for the Soul of a Movement.* ABD: Beacon Press.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayınevi.

Extended Abstract

Reasons that lead societies to music production are to revive music's social functions. The initial reason for rap music, which is the subject of this research, was based on marginalization: Black people, excluded by local people in America, could not express injustices they suffered in daily life, but they cried out through rap. Rap enabled people in other geographies to hear and join them in a very short time. It became a symbol of resistance in the face of different inequalities, in other words, it fulfilled its political functions since the anger of marginalized people was taken under control through rap. Turkish rap performance arose from the need for this function. The anger of the Turkish youth, who were excluded in Germany, was tried to be suppressed with rap in the established youth centers. The production was transferred from Germany to Turkey under the leadership of Islamic Force and Cartel groups. Although, until the last ten years, it has been performed in limited times and places with a quite limited number of musicians and audience, today, it has become a popular music genre and the mentioned limitations have disappeared. In this context, this study focused on the production process of rap, taking into account its historical background.

Social solidarity is one of the basic concepts of sociology tradition but it is ignored in musical fields. However, the production of a work does not just include the musician's meaning world or his/her labor. In contrast, it bears traces of the musician's society, culture, and politics, behind the scenes, hiding the countless aid personnel who have a role in this performance.

Therefore, in this study, the production process of rap was examined not only through its musicians, but also through its members with different roles such as distributor and producer. It aimed to reveal the world of rap, and in-depth interviews were carried out with 15 participants both face-to-face and online. Sample selection was limited based on participants' responsibilities in rap production, and thus duty variation was crucial. Accordingly, one producer, two mastering engineers, three beatmakers. Six rappers, and four MCs were included in the study. In addition, two of the participants had multiple roles. Among the beatmaker and producer participants, two were also rappers. Semi-structured questions were asked to the participants, who were reached by snowball sampling method. The data were interpreted using descriptive analysis. The data were analyzed on the basis of the themes of making sense of the determined rap, being a rapper in daily life, and the changing art world in the position of rap in popular music.

The findings showed that support personnel and musicians attributed some common meanings to rap, which included revolt, anger, the savior from loneliness, and self-face expression tool. Common attributions had a determinative role in the position of rap in the art world. While the support

staff and rappers are in this world, those who lack common meaning and do not serve the production of the work are the outsiders. On the other hand, those included in the art world of rap were not equally positioned, instead they were hierarchized among themselves. The practices of being a rapper in daily life are among the concrete indicators of this hierarchy. Though all participants specified that rap organized their lives, it was concluded that being aid personnel or a rapper changed the form and level of this organization. A common language that the others cannot understand was built in rap's art world and clothing style's function was to prove differences from the others. However, musicians also tend to separate their uniqueness not just from the outsiders but also from the support personnel. This tendency, which is especially revealed with musician's clothing, is apparent in expensive clothes of the musician, which others cannot afford. Image as a prerequisite for rapping was presented as displaying the difference from non-rappers. Support personnel accepted the rapper's attitude because they were the public faces in their art worlds but they specified that support personnel also should be the public face. Either way, rappers were placed at the top of their hierarchy with the approval of support personnel about their uniqueness.

Transforming into popular music led to changes in rap's art world. Listeners started to abandon their tasks of listening, they handed over their listener roles to the new listeners of rap music. Rappers, on the other hand, were divided into two with Becker's concept, profiles of integrated professionals and misfits according to their attitudes to approve or disapprove of changes in art. Integrated professionals adopted listeners' expectations by blending change with traditions. Misfit rappers considered producing different works from others as marginality and the necessity of being an artist. Besides, the new status of rap music caused to loss of dissenting attitude. Musicians blame listeners for this situation's guilt: Entertaining pieces are made because the listener determines the content of the pieces. Therefore, musicians had to stay away from dissent. Both fulfilled the listener's expectations and complained from the production of listener focused thus they created invisible tension between listeners.

The tension between listener and musician revealed the tension between musicians. Especially the rap music creating a youth subculture declined because the rapper's common bond among themselves was damaged according to the participants. Rappers were set up primary relationships before rap articulated in popular culture, then even if tried to set up secondary relationships they could not be successful and unlike that was interpreted as a step in conflicts of interest by all of the participants. At the same time, factors of individualism, digitalization, and man rapper's sexist attitude pointed out that boundaries of the subculture qualities were expanded. It was determined that existing partnerships were symbolic. Thus, rap's art world was defined by conflicts and interests.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 57-75**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 06/05/2022 **Makale Kabul Tarihi: 07/06/2022**

GÜVENLİK BOYUTUYLA DOĞU AKDENİZ KRİZİ

Ramazan İZOL*

Öz

Doğu Akdeniz nispeten küçük ve kapalı bir deniz olduğundan, sahildar devletler arasında Doğu Akdeniz'deki deniz alanlarının sınırlandırılması meselesi önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada da güvenlik kavramı üzerinden Doğu Akdeniz'deki deniz alanlarının sınırlandırılması meselesi irdelenmiş ve Doğu Akdeniz Krizi'nin perde arkasına ışık tutulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın temel amacı Doğu Akdeniz'deki Türk-Yunan geriliminin sebeplerini ortaya koymak ve deniz yetki alanlarının sınırlandırılması meselesini uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde ele almaktır. Bu minvalde çalışmada öncelikle, güvenlik kavramının hangi bağlamda çalışmaya katkı sağlayabileceği gösterilmiştir. Akabinde Doğu Akdeniz'deki Türk-Yunan geriliminin tarihsel arka planına değinilmiş ve bu gerilimin Doğu Akdeniz'deki deniz alanlarının sınırlandırılması meselesi ile ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmada Doğu Akdeniz'deki deniz alanlarının sınırlandırılması meselesinde tarihsel sürecin yanı sıra küresel ve bölgesel güçler arasındaki jeopolitik rekabet, ontolojik güvenlik ve enerji güvenliği gibi hususların nasıl bir rol oynadığı ortaya koyulmuştur. Çalışmada son olarak ise Doğu Akdeniz'deki krizin çözümü adına neler yapılabileceğine dair tavsiye ve önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Yunanistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Güney Kıbrıs, Deniz Yetki Alanları, Güvenlik*

THE EASTERN MEDITERRANEAN CRISIS IN TERMS OF ITS SECURITY DIMENSION

Abstract

the issue of delimitation of maritime areas in the Eastern Mediterranean has emerged as an important problem among coastal countries since it is a relatively small and closed sea. In this study, the issue of limiting the maritime areas in the Eastern Mediterranean was examined through the concept of security and it was tried to shed light on the behind-the-scenes of the Eastern Mediterranean Crisis. The main purpose of the study was to reveal the reasons for the Turkish-Greek tension in the Eastern Mediterranean and to deal with the issue of delimitation of maritime jurisdiction areas within the discipline of international relations. In this context, first of all, the significance of the concept of security to the study was stressed.

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, ramazanizol@akdeniz.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-2028-3477.

Önerilen Atıf: İzol, R. (2022). Güvenlik Boyutuyla Doğu Akdeniz Krizi, *Akademik Hassasiyetler, 9*(19), 57-75.

Subsequently, the historical background of the Turkish-Greek tension in the Eastern Mediterranean was mentioned and the relationship of this tension with the issue of delimitation of maritime areas in the Eastern Mediterranean was discussed. In the study, besides the historical process, issues such as geopolitical competition between global and regional powers, ontological security, and energy security in the delimitation of maritime areas in the Eastern Mediterranean were revealed. Finally, recommendations and suggestions about what can be done for the solution of the crisis in the Eastern Mediterranean were provided in the study.

Keywords: *Turkey, Greece, Turkish Republic of Northern Cyprus, South Cyprus, Maritime Jurisdiction, Security*

Giriş

Türkiye coğrafi olarak Akdeniz'e dört bin kilometreden fazla kıyısı olan ve tarihsel geçmişine bakıldığında da bu bölgeyle önemli bağları olan bir ülkedir. Ancak Akdeniz kavramı genellikle Türk tarihi, coğrafi ve siyasi bilincinde uzun süre gerekli önemden yoksun kalmıştır. Akdeniz'in temsili Türk kolektif tasavvurunda sabit ve durağan olmamış, tarihsel koşullara bağlı olarak, zaferler veya yenilgilere göre değişkenlik göstermiştir. Böylece, Akdeniz, Türklerin kolektif hafızasında çelişkili olarak, zafer ve yenilgi, istikrar ve istikrarsızlık, barış ve yüzleşme gibi imgelerle ilişkilenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun XI. yüzyılda Ege Denizi kıyılarına yayılmasından XIX. yüzyılda Tanzimat dönemine kadar, Akdeniz havzası doğal bir genişleme ve fetih alanı olarak algılanmıştır. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren ve XX. yüzyılda Türklerin Akdeniz ile ilişkisi kökten değişmiş, Akdeniz yenilgiyle eş anlamlı hale gelmiş ve olumsuz bir imajı yansıtmaya başlamıştı. Gerçekten de "Avrupa'nın hasta adamı" olan Osmanlı İmparatorluğu, XVIII. yüzyıldan itibaren büyük askerî yenilgiler ile karşılaşmış ve 1821'de Mora, 1878'de Kıbrıs, 1882'de Mısır, 1911'de Libya ve 1918'de Rodos olmak üzere birçok Akdeniz toprağını kaybetmiştir.

Bu tarihi arka planda yaşanılanların bir sonucu olarak Akdeniz bölgesine ilişkin Türk bakış açısı inişli ve çıkışlı olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Türkiye Atlantik ittifakına bağlı ve Soğuk Savaş'ın dayattığı stratejik gereksinimlerin yönlendirmesiyle şekillenen bir dış politika izlemiştir. Sovyet yayılmacılığına karşı tampon bölge olan Türkiye, bağımsız ve kendine özgü bir dış politika geliştirememiş ve Akdeniz havzasına yönelik kendi politikasını tam manasıyla oluşturamamıştır.

Akdeniz havzasına yönelik böyle bir tarihi geçmişe sahip Türkiye'nin, bölgeye yönelik bilinçaltında reddetme değilse de çoğu zaman bir kaçınma refleksi olduğu söylenebilir. Ancak Soğuk Savaşın bitişi, Türkiye'de yeni iktidar elitlerin başa gelmesi gibi sebeplerle Akdeniz, kaçınılması gereken bir alandan, yatırım yapmak için kullanışlı ve işlevsel bir alan haline gelmeye başlamıştır.

Bu dönemden sonra Doğu Akdeniz, çok kutuplu sistemde daha çok manevra olanağı bulabilen Türkiye için siyasi ve ekonomik fırsatlar sunan ve değerlendirilmesi gereken bir alan olarak görülmüştür. Kısaca, yenilikçi bir

dış politika vizyonuyla, Akdeniz bölgesi; bir sıçrama tahtası, Türkiye'nin uluslararası arenada hak ettiği yere yeniden entegre edilmesinde gerekli bir araç olarak işlevsel kılınması amaçlanmıştır.

2009'dan 2011'e kadar olan dönemde, İsrail ve Kıbrıs açıklarında hidrokarbon bakımından zengin üç büyük doğal gaz yatağının keşfedilmesi bölge için yeni bir dönüm noktası olmuştur. O zamandan beri Gazze Şeridi açıklarında ve Mısır sularında da yeni yataklar bulunmuştur. Ayrıca, Lübnan, Suriye ve Yunan sularında da sondaj araştırmaları devam etmektedir. Türkiye ise bu süreçte özellikle Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile sorunlar yaşamaya başlamıştır.

Ankara'nın özellikle Doğu Akdeniz'de savunduğu "Mavi Vatan" politikasına göre, Türkiye, bölge ülkeleri içerisinde en geniş kıyı şeridine sahip olmasına rağmen, "Yunan Gölü"nü andırdığını söylediği bu denizde artık kendini "hapsedilmiş" hissetmektedir. Son dönemlerde, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki kararlılığına, tabii ki enerji güvenliği arayışının da yön verdiğini söylemek mümkündür. Türkiye, bölgenin önde gelen ekonomik, askeri ve demografik gücü olmasına rağmen, uzun yıllardır Akdeniz'deki bölgesel bölünmeler nedeniyle kendini izole edilmiş hissetmektedir. Enerji güvenliği meselesi enerjide çok büyük oranda dışa bağımlı olan Türkiye açısından çok önemlidir. Türkiye, Ege Denizi'nin, 1923 Lozan Antlaşması'ndan bu yana, Osmanlı İmparatorluğu'nun neredeyse tüm adalarının Yunanistan'a bırakıldığı, Akdeniz'deki birçok deniz alanından yoksun kaldığı, Akdeniz'i adeta bir "Yunan Gölü" yapan bu fiili durumdan oldukça rahatsız durumdadır.

Son zamanlardaki Yunan-Türk hesaplaşması, her şeyden önce Doğu Akdeniz'de nüfuz alanı için jeopolitik bir rekabete işaret etmektedir. Bu, Türkiye'nin jeostratejik özerklik arayan yükselen bir güç hâline gelmesi ve Yunanistan'ın, geleneksel olarak kendi etki alanının bir parçası olarak gördüğü bir bölgede Ankara'nın artan iddialı dış politikasından duyduğu rahatsızlığı ile ilişkilidir. Doğu Akdeniz'deki Yunan-Türk rekabeti, Libya, Suriye ve Lübnan gibi birkaç cephede de ortaya çıkan jeopolitik bir güç mücadelesinin yansımasıdır. Ankara'nın geniş ulusal egemenlik tanımı ve Doğu Akdeniz'deki büyük hedefleri, Yunanistan'ının Akdeniz vizyonuyla ve bölgedeki çıkarlarının tanımıyla çelişmektedir. Doğu Akdeniz'deki son zamanlarda sıklıkla duyulan gaz keşifleri, Türkiye ile komşuları arasındaki rekabeti canlandırmış ve bölgede yeni bir çatışma düzlemine yol açmıştır. Kıbrıs meselesinin çözülememiş olması ve Türkiye ile Yunanistan arasında öteden beri süregelen anlaşmazlıklar ise Doğu Akdeniz'deki krizi tetiklemiştir. Bu durum bölge ülkelerini olduğu kadar uluslararası yapıyı da etkilemiştir.

Bu çalışmanın temel amacı ise son dönemde önemli bir kriz olarak belirginleşen Doğu Akdeniz'deki deniz alanlarının sınırlandırılması meselesini uluslararası ilişkiler disiplini boyutuyla ele almaktır. Çalışmanın temel soruları ise şunlardır: Doğu Akdeniz Krizi'nin ortaya çıkmasına yol açan jeopolitik ve güvenlikle ilgili meseleler nelerdir? Buradaki krizin

şiddetlenmesinde hangi faktörler etkili olmuştur? Doğu Akdeniz Krizi'nde tarafların bakış açıları nelerdir ve bu kriz nasıl bir güç mücadelesi üzerinden şekillenmektedir? Çalışmada nitel yöntem analizi benimsenmiş ve Doğu Akdeniz krizine dair karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır.

Doğu Akdeniz Krizi, özünde Türkiye ile onun bölgesel rakipleri arasındaki güç mücadelesinin yansımasıdır. Türkiye'nin Yunanistan ve Kıbrıs ile olan deniz sınırı anlaşmazlıkları Mısır ve İsrail gibi ülkelerle var olan diğer anlaşmazlıklarla örtüşmüştür. Ayrıca Doğu Akdeniz'in coğrafi yapısı 200 deniz mili menzilinin uygulanmasını engellediğinden ikili ve çok taraflı anlaşmazlıkların çözümü de zorlaştırmıştır (Adar ve Toygur, 2020). Türkiye, Yunanistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında (Bayram, 2015) Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarının sınırlandırılması ile ilgili 2000'li yılların başında başlayan çekişme, bölgede doğal gaz rezervlerinin keşfinin artmasıyla daha da derinleşmiştir. Ayrıca 2016 FETÖ darbe girişimi, Batı'nın bu darbe girişimine karşı kayıtsız kalması, yine Batı'nın Suriye'deki iç savaşta PYD ile arasına mesafe koymaması, Yunanistan ve GKRY'nin Doğu Akdeniz'de artan faaliyetleri ile bir araya gelince, Türkiye'nin Batı'ya yönelik tehdit algıları tırmanmıştır. Bu süreçte Doğu Akdeniz'de deniz silahlanma yarışı hızlanırken gaz kaynaklarını bulma ve çıkarma faaliyetleri artmış ve MEB (Münhasır Ekonomik Bölge) alanlarını güvence altına almaya yönelik askeri ve siyasi faaliyetler yoğunlaşmıştır. Nihayetinde Türk karar vericiler, Mısır ve İsrail gibi bölgesel rakiplerinin ve Batılı ortaklarının Yunanistan ve Kıbrıs ile hizalanmasını temel güvenlik sorunu olarak dikkate almıştır (Rubin ve Eiran, 2019:17).

Yunanistan ile Türkiye arasında Doğu Akdeniz'de yaşanan sorunlar özünde deniz yetki alanlarının sınırlandırılması etrafında şekillenmektedir. Uluslararası deniz hukukuna göre bir kıyı devletinin kıta sahanlığı ilan edilmesi zorunlu olmayan doğal bir haktır. Diğer taraftan MEB'in ilgili devlet tarafından ilan edilmesi gerekmektedir. Bir bölgede kıta sahanlığına ya da MEB alanına sahip olan ülke o bölgedeki deniz tabanı ve deniz alanları üzerinde egemenliğe ve kullanım yetkisine sahiptir (Pazarcı, 1986). Kıta sahanlığı eğer deniz alanlarının genişliği yeterli ise iki yüz mil ve ötesine kadar uzanabilmektedir. Ancak Doğu Akdeniz'de olduğu gibi dar bir deniz etrafında yer alan devletler için MEB alanının belirlenme süreci ise, deniz hukuku sözleşmesine göre, tek taraflı girişimlerden ziyade uluslararası antlaşmalar yoluyla ve hakça ilkelere uygun olarak gerçekleşmelidir (Türkoğlu vd., 2018:599). Bu minvalde, Doğu Akdeniz'de MEB alanlarının belirlenebilmesi için taraflar arasında uluslararası antlaşmaların akdedilmesi gerekmektedir. Doğu Akdeniz Krizi ise işte bu tür antlaşmaların yapılamamasından kaynaklanmıştır. Ayrıca bölgesel ve küresel güçlerin bölgeye yönelik ilgi ve rekabetleri Doğu Akdeniz'deki krizi derinleştirmiştir.

1. GÜVENLİK VE DOĞU AKDENİZ KRİZİ

Güvenlik literatürüne bakıldığında özellikle Soğuk Savaş'ın bitimine kadarki süreçte, devlet merkezli ve güç politikası odaklı realist teorinin de önemli etkisiyle, askeri güce ve askeri tehditlere odaklanan bir düzlem göze çarpmaktadır. Daha çok fiziksel güvenliğe vurgu yapılan bu güvenlik anlayışı klasik güvenlik anlayışı olarak bilinmektedir (Kanat ve Aktel, 2019:90-91). Jeopolitik(Öztürk ve İrfanoğlu, 2021) bir okumayı da beraberinde getiren klasik güvenlik anlayışı Soğuk Savaş sonrasında değişime uğramıştır. Bu anlamda güvenlik kavramına sosyal, ekonomik ve çevresel konuları ele alan yeni boyutlar eklenmiştir (Buzan vd., 1998). Örneğin insani güvenlik, enerji güvenliği, ontolojik güvenlik ve çevre güvenliği gibi kavramlar literatürde kendilerine önemli bir yer bulmaya başlamıştır.

Konumuz Doğu Akdeniz'deki Türk-Yunan gerilimi mevzubahis olduğunda ise güvenlikle alakalı olarak hem klasik güvenlik anlayışının vurguladığı noktaların hem de enerji güvenliği ve çevre güvenliği gibi görece yeni gündeme gelen konuların da işin içine dahil edilmesi gerektiği görülmektedir. İlk olarak Doğu Akdeniz'de yaşanan krizin küresel ve bölgesel olarak jeopolitik ve stratejik anlamda pek çok önemli boyutu bulunmakta ve bu sebeple de klasik güvenlik anlayışının bakış açısından yararlanılması gerekmektedir. Nitekim Doğu Akdeniz'de işin içinde pek çok aktörün dâhil olduğu reel-politik bir mücadele düzlemi bulunmaktadır. Diğer taraftan Doğu Akdeniz'de özellikle hidrokarbon enerji kaynakları temelinde de bir politik-ekonomi düzlemi bulunmakta ve Doğu Akdeniz artık enerji merkezi olarak dikkate alınmaktadır. Bu bağlamda enerji güvenliğini sağlamak isteyen pek çok devlet gerek Doğu Akdeniz'de petrol ve doğalgaz rezervleri üzerinde pay elde etmek gerekse de enerji taşımacılığının istasyonu olmak amacıyla mücadele vermektedir.

İlk olarak Doğu Akdeniz'deki mücadelenin jeopolitik ve jeostratejik güvenlik sağlama gibi amaçlar çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Nitekim Doğu Akdeniz bölgesi tarihin ilk dönemlerinden itibaren önemli ve ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Kıbrıs Adası'nı da içerisinde barındıran Doğu Akdeniz Havzası hem Orta Doğu coğrafyasından batıya hem de Hint Okyanusundan diğer bölgelere yönelik ticaretin merkezlerinden biri olmuş, bunun yanında Doğu Akdeniz'de egemenlik kuran devletlerin güvenliğinde merkezî bir yer teşkil etmiştir (Kedikli ve Deniz, 2015:402). Öte yandan Doğu Akdeniz Havzasının jeopolitik teoriler açısından da önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Nitekim Mahan'ın deniz teorisi yaklaşımına göre Doğu Akdeniz bölgesi doğu ile batı arasındaki ticaret yollarında bulunması, önemli limanlara sahip olması ve Karadeniz'in çıkışında yer alması açısından oldukça önemlidir. Mackinder'ın kara hâkimiyeti teorisi açısından bakıldığında da Doğu Akdeniz kalpgâha giden deniz yollarının odak noktalarından biridir. Spykman'ın kenar kuşak teorisi açısından bakıldığında ise Doğu Akdeniz bölgesi kenar kuşağın önemli bir kısmını çevreleyen oldukça stratejik bir konuma sahiptir (Özgen, 2013:104).

Ayrıca Doğu Akdeniz'de özellikle doğalgaz rezervlerinin çokça olduğunun tahmin edilmesi çevre güvenliği açısından da önemlidir. Zira doğalgaz diğer enerji ve fosil kaynaklarına nazaran daha temiz ve çevreci bir enerji hammaddesidir (Yılmaz, 2005:4). Son olarak Türkiye ile Yunanistan arasında Doğu Akdeniz'de patlak veren krizin ontolojik güvenlik boyutunun olduğu da söylemek mümkündür. Güvenlik literatüründe görece yeni bir yaklaşım olarak görülebilecek ontolojik güvenlik; bir devletin fiziksel güvenliğinden ziyade nisbeten istikrarlı bir kimliğe sahip olma hissini ifade etmektedir (Steele, 2007). Bu anlamda Türkiye'nin Mavi Vatan kavramını öne çıkarması ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile birlikte Doğu Akdeniz'deki deniz alanlarının paylaşılması meselesini hayatî çıkar olarak görmesi, diğer taraftan Yunanistan ve GKRY'nin Türkiye ile masaya oturup pazarlık sürecine girmek yerine uzlaşmaz ve tek taraflı bir tutum benimsemesi, her iki tarafın da Doğu Akdeniz meselesine ontolojik önem atfetmesinden kaynaklanmaktadır. Zira iki taraf için de Doğu Akdeniz'deki mücadelede Ben/Öteki karşıtlığı ve kendi benliklerini sağlamlaştırma kaygılarına dayanmaktadır. Doğu Akdeniz Krizi, özellikle Yunan ve Rum tarafı açısından kendi kimliklerini perçinledikleri bir sürece dönüşmüştür.

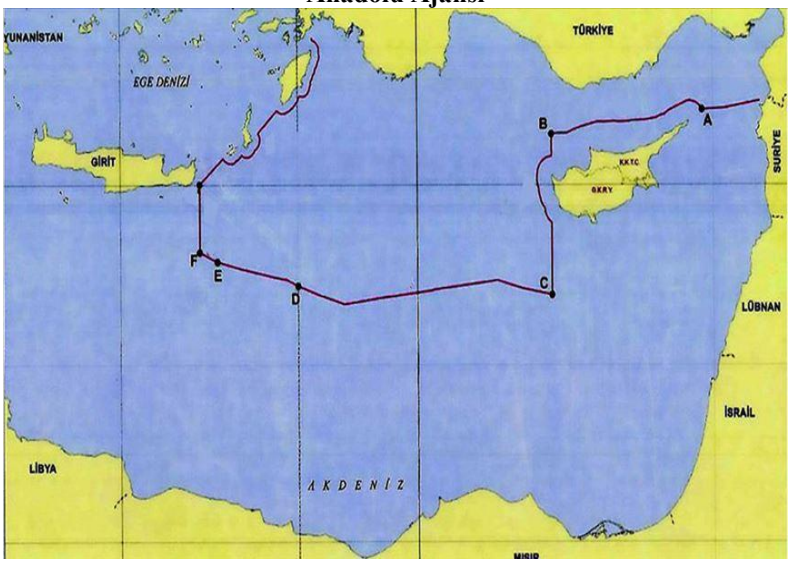
2. DOĞU AKDENİZ KRİZİ'NİN PERDE ARKASI

Doğu Akdeniz'de yetki alanları paylaşımı meselesi ise 2000'li yıllarda belirginleşmeye başlasa da aslında Türkiye ile Yunanistan arasındaki yetki alanları paylaşımı anlaşmazlığının kökleri 1950'li yılların sonuna Kıbrıs meselesine kadar götürülebilir. Zira Kıbrıs meselesiyle Türk-Yunan ilişkileri gerginleşmeye başlarken iki ülke arasındaki ilişkilerde uzlaşı atmosferi yerini güvenlik ikileminin belirleyici olduğu bir rekabet düzlemine bırakmıştır. Nitekim yetmişli yıllara gelindiğinde Türk-Yunan ilişkileri Kıbrıs meselesinin yanında kıta sahanlığı, karasularının genişliği, hava kontrol sahası gibi anlaşmazlıklarla kuşatılmıştır (Armaoğlu, 1999:418). İlerleyen dönemlerde de Türk-Yunan ilişkileri bu sorunlar etrafında şekillenmiş ve bahsi geçen sorunlara çözüm bulunamamıştır. İki binli yıllarda ortaya çıkan Doğu Akdeniz'de yetki alanlarının paylaşımı sorunu da aslında diğer sorunların etkisinde kaldığından dolayı aniden tırmanmış ve neticede yeni bir gerilim konusu hâline gelmiştir. Bu anlamda Doğu Akdeniz'deki sorunları ele alırken Türk-Yunan ilişkilerinin tarihsel süreci de dikkate alınmalıdır.

Çalışmanın asıl konusuna gelindiğinde ise Doğu Akdeniz'e kıyıdaş devletler olan Türkiye, KKTC, Mısır, İsrail, Filistin, Lübnan, Suriye, Libya, Yunanistan ve GKRY arasında MEB alanlarının sınırlandırılması çerçevesinde pazarlık, iş birliği ve rekabet ilişkisi yaşandığı görülmektedir. Doğu Akdeniz'de deniz alanlarının sınırlandırılmasına dair bugüne kadar yapılan en önemli antlaşmalar ise şunlardır: 17 Şubat 2003'te GKRY-Mısır MEB Sınırlandırma Antlaşması, 17 Ocak 2007'de Lübnan-GKRY MEB Sınırlandırma Antlaşması (bu antlaşma Lübnan parlamentosu tarafından onaylanmadığı için henüz yürürlüğe girmemiştir), 17 Aralık 2010'da İsrail-GKRY MEB Sınırlandırma Antlaşması, 21 Eylül 2011'de Türkiye-KKTC

Kıta Sahanlığı Sınırlandırma antlaşması, 27 Kasım 2019'da Türkiye ve Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti arasında deniz yetki alanlarına dair imzalanan antlaşma ve son olarak 6 Ağustos 2020'de duyurulan Mısır ile Yunanistan arasındaki MEB sınırlandırılması antlaşması (Acer, 2020:13).

Görsel 1: Türk tezlerine göre Türkiye'nin Kıta Sahanlığı, Kaynak: Anadolu Ajansı

Görsel 2: Yunan tezlerine göre Doğu Akdeniz'deki Kıta Sahanlıkları, Kaynak:21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü

Doğu Akdeniz'deki krizde Türkiye ile Yunanistan arasında deniz yetki alanlarının paylaşılması noktasında ise temel olarak iki sorunun yer aldığı söylenebilir. İlk sorun Yunanistan'ın Türkiye'nin "Mavi Vatan"ın bir parçası olarak gördüğü kıta sahanlığı alanını sınırlandırmak isteyen uzlaşmaz bir politika izlemesidir. Bu anlamda Türk tarafı, Yunanistan ve Kıbrıs'ın transatlantik ittifakının desteğiyle Doğu Akdeniz'i kontrol etme girişimlerini engellemek için "Mavi Vatan" doktrinini gündeme taşımıştır. Deniz üstünlüğünün gerekli olduğunu vurgulayan Mavi Vatan doktrini, Ankara'nın Kuzey Kıbrıs'la ilgili geleneksel güvenlik endişelerini bölgedeki doğal kaynaklara erişim vurgusu ile bir araya getirmektedir. Bu görüş hükümet çevrelerinden, muhalefetten ve toplumun büyük kısmından önemli ölçüde destek almaktadır (Adar ve Toygur, 2020:3). Yunanistan ise Ege ve Akdeniz'deki adaların da kıta sahanlığı alanına sahip olduğunu ileri sürerek Türkiye'nin kıta sahanlığı alanını ve Mavi Vatan olarak gördüğü bölgeyi sınırlandırmaya çalışmaktadır. Nitekim Yunan tarafı deniz yetki alanlarıyla ilgili olarak "Girit, Kaşot, Kerpe, Rodos ve Meis hattını esas alarak orta hatta dayalı deniz yetki alanı sınırlandırması" yapmak istemektedir (Yayci, 2012: 19). Bu anlamda Türkiye'yi Antalya Körfezi'nde sınırlayan az bir kıta sahanlığı ve MEB alanı bırakmayı öngören Yunan tarafı uluslararası hukuk normları ile de bağdaşmayan bir tutum sergilemektedir. Zira bahsi geçen adalar "Ters Tarafta yer alan adalar olduklarından dolayı" kıta sahanlığına gerekçe oluşturamaz (Yayci, 2012:20). Üstelik Yunanistan'ın Ege ve Akdeniz'deki adalar üzerinden kıta sahanlığı talepleri uluslararası hukuka uygun görünmemektedir. Buna rağmen Yunanistan ve GKRY uluslararası hukuka aykırı olarak kıyıdaş devletlerle antlaşmalar imzalamıştır. Bu durum Türkiye'nin tepkisini de beraberinde getirmiştir (Blanc, 2013) Türk tarafı Ege ve Akdeniz'deki Yunan adalarının kıta sahanlığının olamayacağını, Türkiye ile Yunanistan arasındaki kıta sahanlığının ana karaları baz alan ve uluslararası hukukun işaret ettiği hakça ilkeler çerçevesinde belirlenebileceği görüşünü savunmaktadır (Kedikli ve Deniz, 2015:415) İkinci temel sorun ise GKRY'nin kendisini tüm Kıbrıs'ın temsilcisi olarak görmesi ve bu bağlamda Doğu Akdeniz'le ilgili tek taraflı uluslararası antlaşmalara girişmesidir. İlk olarak "Kıbrıs Cumhuriyeti" adı altında 2003 yılında MEB ilanında bulunan GKRY ilerleyen dönemlerde Mısır, Lübnan ve İsrail ile antlaşmalar imzalamıştır. Dahası deniz yetki alanları konusundaki antlaşmalarını güvence altına almak isteyen Rum yönetimi ABD ve Fransa'ya kendi ülkesinde askeri üs kurma yetkisi dahi vermiştir. Ayrıca GKRY 7 Kasım 2018 tarihinde ABD ile savunma ve iş birliği antlaşması imzalamıştır (Yorulmaz, 2019: 82). ABD ve AB'nin de desteğini alan GKRY bir LNG (sıvılaştırılmış doğalgaz) tesisi kurup enerjide ticaret merkezi olmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda GKRY İsrail ile doğalgaz boru hattı antlaşması dahi imzalamış durumdadır ("Greece, Israel, Cyprus Sign EastMed Gas Pipeline Deal", 2020). Yunanistan'ın da desteklediği Rumların bu politikası ise Türkiye ve KKTC tarafından tepki ile karşılanmaktadır. Nitekim Doğu Akdeniz meselesi, klasik güvenlik açısından incelendiğinde Güney Kıbrıs'ın uygulamaya çalıştığı politikalarla bir nevi

Türkiye'nin jeopolitik bütünlüğüne bir risk oluştururken, Yunanistan'ın Meis adası ve diğer adalar üzerinden uygulamak istediği politikalar aracılığıyla da Türkiye'nin jeopolitik bütünlüğüne de bir tehdit oluşturmaktadır. Bu anlamda Türkiye'nin jeopolitik güvenliği için Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarının paylaşımı sorunu hayatî bir öneme sahiptir. Türkiye de Yunanistan ve GKRY'nin iddia ve faaliyetlerine Mavi Vatan Doktrini bağlamında cevap vermektedir.

3. DOĞU AKDENİZ'DEKİ DİĞER ÖNEMLİ AKTÖRLER VE ÇÖZÜM İÇİN ÖNERİLER

Doğu Akdeniz bölgesindeki tansiyonun bu denli yükselmesinin en temel sebeplerinden birisi bölgede bulunan hidrokarbon kaynaklarıdır. Nitekim Doğu Akdeniz bölgesi deniz ticareti ve enerji taşımacılığının yanında önemli miktarda bulunduğu düşünülen hidrokarbon kaynaklarıyla da istisnai bir yere sahiptir (Kedikli ve Deniz, 2015:403) Tahmini olarak bölgede on beş trilyon metreküp doğalgaz ve petrol kaynakları olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple de Doğu Akdeniz bölgesi Avrasya, Avrupa ve Ortadoğu ülkelerinin enerji ve ekonomik güvenlikleri için önemli bir mücadele alanı haline gelmiştir (İstikbal ve Boyraz, 2019:71). Bu anlamda bölgede ABD (Noble, Exxon Mobil), Fransa (Total), İtalya (Eni) gibi pek çok ülkenin enerji şirketleri sondaj faaliyetlerinde bulunmaktadır (Türkoğlu vd., 2018:601). Bu sondaj faaliyetleri, genellikle Yunanistan-GKRY ikilisinin Doğu Akdeniz'deki ortak girişimleri çerçevesinde gerçekleşmektedir. Ancak asıl sorun bu faaliyetlerin Türkiye'nin kıta sahanlığı haklarını yok sayan bir tutumla ve Türkiye'nin deniz alanları ile çakışan bölgeleri de içeren bir şekilde gerçekleşmesidir (Şeker, 2020:310). Bu anlamda Yunanistan ve GKRY tek taraflı eylemlerle Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon kaynakları üzerinde hakimiyet kurmak istemektedir. Öte taraftan KKTC'nin bölgedeki saha faaliyetleri için Türk Petrolleri'ne tam yetki vermesiyle Türkiye ve KKTC arasında Doğu Akdeniz bölgesinde eşgüdüm sağlanmıştır. Bu şekilde Türk tarafı Doğu Akdeniz'de Yunan tarafının oldubitti çabalarına hem fiili hem de diplomatik olarak karşı koymaktadır (İstikbal ve Boyraz, 2019:81). Yunan tarafı Kıbrıs civarındaki Türk MEB'inin kırk bir bin kilometre kareye tekabül ettiğini ileri sürerken, Türk tarafının belirlediği MEB alanı ise yüz kırk beş bin kilometre karedir. Kıbrıs'la alakalı en önemli sorunlardan biri de bu farklı rakamlardan kaynaklanmaktadır. 2008'deki kriz ile ekonomisi büyük bir zarar gören Yunan ve Rum tarafı umutlarını bölgede bulunacak hidrokarbon rezervlerine bağlamış, bu konuda da AB ülkelerinden ve ABD'den de destek bulmuştur. Örneğin, AB'nin de destek verdiği Doğu Akdeniz Doğalgaz Boru Hattı projesi (EastMed) ile İsrail ve Kıbrıs kıyılarında bulunan doğalgaz kaynaklarının Avrupa'ya aktarılması planlanmaktadır (İstikbal ve Boyraz, 2019:75).

Doğu Akdeniz'deki denklemin diğer bölgesel aktörleri ise İsrail, Lübnan, Mısır, Filistin ve Suriye gibi bölgesel aktörlerdir. Adı geçen

devletlerin Doğu Akdeniz krizi bağlamındaki tutumu ise kısaca şöyledir: Suriye özellikle 2011 yılından önce bölgede çeşitli hidrokarbon arama çalışmaları yapmış olsa da ülkesindeki olayların kontrolden çıkması üzerine Doğu Akdeniz'e yönelik faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. Ancak bu süreçte Rusya, Suriye'nin Akdeniz kıyılarında etkinliğini arttırmaya başlamış ve Esad rejimi ile yaptığı çeşitli antlaşmalarla Doğu Akdeniz'in önemli limanlarında konuşlanmıştır. Dahası çeşitli Rus firmalarının Doğu Akdeniz'de doğalgaz çıkarılması ile alakalı Esad rejimi ile antlaşmalar yaptığı bilinmektedir (Türkoğlu vd., 2018:605). Asıl dikkat çekici husus ise Suriye'nin Doğu Akdeniz'de en uzun kıyılardan birine sahip olması ve bu anlamda Suriye'nin alacağı tavrın çok önemli olacağıdır. İlerleyen süreçte Suriye'yi MEB tartışmalarında yanına alacak tarafın önemli bir avantaj sağlayacağı açıktır.

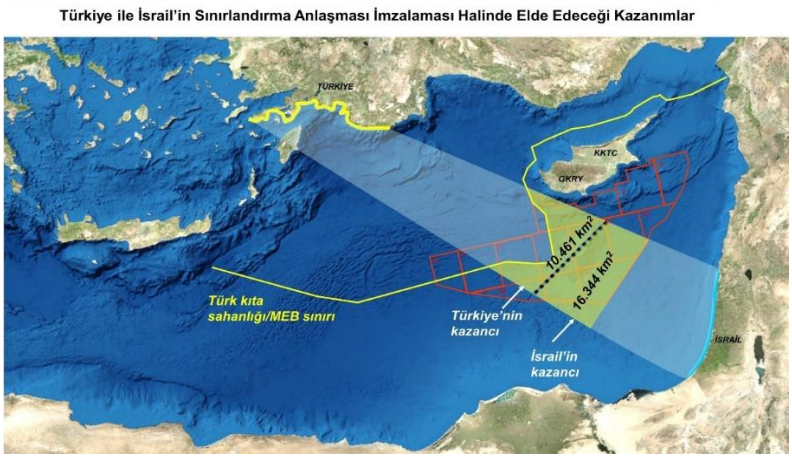
Doğu Akdeniz'deki bir diğer önemli aktör ise İsrail'dir. Doğu Akdeniz'de bulunan hidrokarbon rezervleri açısından en avantajlı ülkelerden birisinin İsrail olduğu görülmektedir. İsrail, kendi kıta sahanlığında bulunan rezervler sayesinde enerji bağımlılığından kurtulmanın yanı sıra enerji ihracatçısı bir ülke haline gelme potansiyeli barındırmaktadır (Kedikli ve Deniz, 2015:410). Lübnan ise enerji konusundaki ithal bağımlılığına rağmen gerek İsrail'le yaşadığı siyasi sorunlar gerekse de karşı karşıya kaldığı iç krizler sebebiyle Doğu Akdeniz meselesine yeterince eğilememiştir. Son olarak Lübnan patlamalarında görüldüğü üzere bu ülkenin etkinliği ve hareket kabiliyeti iç dinamikler sebebiyle sınırlıdır (Cinal Özdemirci, 2020:10) Lübnan'la benzer şekilde Filistin'in de İsrail sebebiyle Doğu Akdeniz üzerinde etkili bir politika uygulayamadığı görülmektedir. Mısır ise Doğu Akdeniz denkleminde İsrail ve Yunan-Rum tarafı ile benzer bir konumdadır. Ekonomik sorunlarla boğuşan ve enerjide dışa bağımlı olan Mısır için Doğu Akdeniz'deki rezervler adeta bir can simidi gibidir.

Bölgesel aktörlerin yanında Doğu Akdeniz'deki enerji güvenliği meselesine dahil olan başka aktörler de bulunmaktadır. Bunların en önde gelenleri ise ABD, AB ülkeleri (Fransa ve İtalya daha belirgin olarak) ve Rusya'dır. Özellikle ABD ve Fransa Yunan-Rum tarafına yakın bir tutum takınırken bölgedeki enerji denkleminde kendilerine kazanç sağlama peşindedir. Örneğin Fransa, Doğu Akdeniz'de herhangi bir kıta sahanlığı ya da MEB bölgesine sahip olmamasına rağmen; hem daha bağımsız bir Avrupa dış politikası arayışı, hem de 2020 başlarındaki Türk müdahalesinin ardından Libya'daki güç dengesinin kendi aleyhine değişmesinden duyduğu rahatsızlık sebebiyle Yunanistan ve GKRY'e yönelik desteğini arttırmıştır. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Pax Mediterranea adıyla Türkiye'yi dışlayan bir Akdeniz koalisyonun kurulmasını hedeflemektedir (Adar & Toygur, 2020, ss. 3-4). Diğer taraftan Rusya Suriye'nin Tartus kentindeki deniz tesisini genişletmiş ve beraberinde uzun vadeli bir kiralama anlaşması yapmıştır. Bu minvalde Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki nüfuzu artmaktadır. Ayrıca Çin de bölgeye yakın ilgi göstermektedir. Öyle ki Rusya ve Çin

bölgede on günlük bir deniz tatbikatı dahi gerçekleştirmiştir (Rubin ve Eiran, 2019:982).

Türkiye ise Libya ile yaptığı MEB antlaşmasıyla belirli bir avantaj sağlamış olsa bile yine de kendisine karşı kurulmuş bir Doğu Akdeniz cephesi (Mısır, İsrail, Yunanistan ve GKRY) ile karşı karşıyadır. Bu bloku kırmak ise Türkiye'nin önceliği olmalıdır. Ancak Türkiye'nin Mısır ve İsrail'le yaşadığı siyasi anlaşmazlıklar bu iki ülkenin Doğu Akdeniz bölgesinde Yunanistan ve Güney Kıbrıs'la yakınlaşmalarını kolaylaştırmaktadır. İsrail ve Mısır'ın, GKRY ve Yunanistan'la yakınlaşması Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki etkinliğini ve nüfuzunu aşındırmaktadır. Her ne kadar Türkiye'nin Libya ile yaptığı deniz yetki alanlarına dair antlaşma önemli bir gelişme olsa da Mısır ve İsrail ile en azından asgari konularda mutabakata varılmadığı takdirde bu anlaşma tek başına yeterli olmayacaktır. Türkiye'nin Mavi Vatan olarak belirlediği alanı başta Yunanistan olmak üzere diğer devletlere ve uluslararası topluma kabul ettirebilme süreci; Lübnan, Mısır, İsrail, Filistin ve Suriye gibi devletler yapılacak antlaşma ve müzakereler çerçevesinde şekillenecektir. Örneğin Türkiye'nin Libya ile yaptığı antlaşmanın benzerini İsrail ile imzalaması durumunda GKRY ve Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'deki Türkiye aleyhindeki faaliyetleri ve gayri hukuki girişimleri akamete uğrayacaktır. Ancak İsrail'in GKRY ile 2011 yılında yaptıkları antlaşma, Yunan ve Rum tarafının elini güçlendirmiştir. Bu durumu, dönemin GKRY Ticaret, Sanayi ve Turizm Bakanı Nicos A. Rolandis "sınır olarak ortay hattın belirlenmesinin çok önemli ve kendileri için çok büyük bir başarı olduğunu, GKRY'nin bu anlaşma ile sahip olduğunun dört katı fazlası bir alanda egemenlik haklarına sahip olduğunu, GKRY'nin hakkından fazlasını aldığını" belirtmek suretiyle açık bir şekilde ortaya koymuştur (Yaycı vd., 2020). Bu anlamda GKRY, İsrail ve diğer ülkelerle yaptığı antlaşmalarla neredeyse eşit deniz yetki alanına sahip olurken, diğer kıyıdaş devletlerin deniz yetki alanını da sınırlandırmaya çalışmıştır. Türkiye ve İsrail arasında deniz yetki alanı sınırlandırılması antlaşması imzalanması ise her iki ülke için de avantajlı olacaktır. İsrail ile yapılacak olası bir deniz yetki alanı anlaşması Türkiye için yaklaşık 10.462km2 deniz alanı kazancını ifade ederken, İsrail için 16.344 km2, Filistin için ise 10.200 km2 deniz alanı kazancına tekabül etmektedir (Yaycı vd., 2020). Şekil 3'te İsrail ve Türkiye'nin olası bir antlaşmadan elde edecekleri kazançları görmek mümkündür.

Görsel 3: Türkiye ile İsrail'in Sınırlandırma Anlaşması İmzalaması Hâlinde Elde Edeceği Kazanımlar, Kaynak: BAU DEGS

Türkiye'nin Mısır ile mutabakat sağlaması durumunda ise yine Yunanistan ve GKRY büyük bir kayıp yaşayabilecekken Türkiye ve Mısır avantajlı çıkacaktır. Ancak güncel gelişmeler tam aksi bir süreci beraberinde getirmiş ve Ağustos 2020 yılında Yunanistan ve Mısır arasında deniz yetki alanlarının paylaşımına dair bir antlaşma imzalanmıştır. Aslında Yunanistan ve GKRY'nin Akdeniz'deki deniz yetki alanları ile alakalı olarak Mısır'ı kendi yanlarına çekme mücadeleleri 2000'lerin başına kadar uzanmaktadır. Ancak bu ilk evrede Mısır, Yunanistan ile Türkiye arasındaki deniz yetki alanlarına dair ihtilafa direk dahil olmaktan kaçınmıştır. Bu anlamda Mısır yöneticileri, Yunanistan'ın girişimlerine "öncelikle Türkiye ile antlaşma yapmaları yönündeki telkinlerle" cevap vermiştir (Acer, 2020:15). Ancak 2014 yılında Sisi'nin Mısır'da iktidara gelmesiyle Türkiye-Mısır ilişkileri bozulmuş ve taraflar farklı bloklara doğru yakınlaşmıştır. 2019 yılındaki Türkiye ile Libya arasındaki deniz yetki alanlarına dair antlaşma ise Mısır açısından bir başka kırılma noktası olmuştur. Türkiye ile Libya arasındaki antlaşmaya en az Yunanistan kadar itiraz eden Mısır, bu antlaşmanın Mısır'ın haklarına ve yetki alanlarına aykırı olduğunu, antlaşmanın yalnızca siyasi ve ekonomik boyutunun olmadığını askeri boyutunun da önemli bir yer tuttuğunu ileri sürmüştür (Kızılay, 2021:38-39). Böylece Mısır ile Yunanistan arasındaki öteden beri süren görüşmeler hızlanmış ve akabinde bu iki ülke yukarıda belirtilen deniz yetki alanları antlaşmasını imzalamıştır. Şekil 4'te görülebileceği üzere bu antlaşmayla iki devlet kırmızı çizgiler arasında kalan bölgeyi kendi aralarında deniz yetki alanlarına ayırdıklarını deklare etmişlerdir. Ayrıca bu iki ülke kendi aralarındaki antlaşma ile Türkiye ve Libya arasındaki deniz yetki alanları antlaşmasının da geçersiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak Mısır ve Yunanistan arasındaki antlaşma Türkiye'nin 28 Kasım 2019 tarihinde Libya ile yaptığı antlaşmaya aykırı olmasının yanı sıra Türkiye'nin Ege ve Akdeniz kıyılarındaki deniz yetki alanlarını da dikkate almadan yapılmıştır. Türkiye bu antlaşmanın hukuka aykırı olduğunu ifade etmiş ve yok hükmünde gördüğünü deklare etmiştir. Zira Mısır ve Yunanistan

arasında deniz sınırı çizmelerine dayanak olacak bir coğrafi ve hukuki altyapı olmadığı gibi antlaşmanın içeriği uluslararası hukukun hakça ilkeler prensibi ile de uyuşmamaktadır. Nitekim "hakça bir çözüm oluşturma yönündeki temel kural gereği, özellikle anakara coğrafi unsurları temelinde bir esas (primary) sınır belirlenmesi ve ancak ikinci aşamada hatta ikincil bir unsur olarak adaların çeşitli nitelikleri bağlamında değerlendirilmesi, hakça bir çözümü bozmadıkları derecede etki tanınması yerleşmiş bir içtihattır" (Acer, 2020:23)

Şekil 4: Mısır-Yunanistan ve Türkiye-Libya Sınırlandırma Anlaşmaları, Kaynak: Timeturk

Bu minvalde Mısır ve Yunanistan'ın Yunan adalarını deniz yetki alanına esas teşkil eden bir antlaşma imzalaması, Türkiye'nin deniz yetki alanlarını hiçe sayan ve hakça ilkelerle bağdaşmayan bir tutumdur. Mısır ile Yunanistan arasında imzalanan ve Türkiye'nin onaylamadığı antlaşmada, dikkat çekilmesi gereken bir başka nokta ise Meis adasının antlaşmaya dahil edilmemiş olmasıdır. Bu durum, Mısır'ın halen Türkiye'yle köprüleri tamamen atmadığını gösterdiği gibi ilerleyen dönemlerde olası bir müzakere sürecinin de önemli bir boyutunu oluşturacak bir konuya işaret etmektedir. Bu anlamda Türkiye'nin Mısır'la yapıcı ilişkiler kurması Mısır-Yunanistan arasındaki deniz yetki alanları antlaşmasının akamete uğramasına imkân tanıyabilir. Üstelik Mısır'la Türkiye arasında olası bir deniz yetki alanı antlaşması, GKRY'nin temelsiz iddialarını da büyük ölçüde boşa çıkaracaktır. Türkiye Mısır ve İsrail'in yanı sıra Lübnan, Filistin ve Suriye gibi ülkelerle deniz yetki alanı antlaşmaları imzalayabildiği takdirde ilerleyen dönemlerde elini önemli ölçüde güçlendirecek ve Doğu Akdeniz'deki konumunu da pekiştirecektir.

Öte yandan Doğu Akdeniz bölgesindeki rekabetin şiddetlenmesi tüm taraflar için olumsuz sonuçlara yol açmaktadır (Jabbour ve Rebière, 2014:33). Öncelikle tarafların güvenlik maliyetleri artmakta, ikinci olarak tartışmalı

sınırlar üzerinde sondaj yapacak firma bulmak zorlaşmaktadır. Ayrıca sermaye yoğun yatırımlar konusunda bu tür firmalar isteksiz kalabilmektedir. Diğer taraftan bölgede entegre bir boru hattı kurulmasının getireceği faydalardan taraflar mahrum kalmaktadır (Rubin ve Eiran, 2019:988).

Sonuç

2000'li yıllardan itibaren Doğu Akdeniz'de önemli miktarda hidrokarbon kaynaklarının bulunduğunun anlaşılması; birçok devletin dikkatini bu bölgeye çekmiş, böylece Levant (Doğu Akdeniz) bölgesinde jeopolitik, ekonomik ve ontolojik bir mücadele baş göstermiştir. Bu mücadeleye bölgesel ve küresel pek çok aktör dahil olmuştur. Üstelik Yunanistan ve GKRY'nin çeşitli devletlerle MEB antlaşmaları yapma yönündeki adımları ve Kıbrıs'ta sondaj faaliyetlerini hızlandırması Türkiye ve KKTC'nin karşı hamlelerde bulunmasını beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin Mısır ve İsrail ile yaşadığı siyasi krizlerden de yararlanan Yunanistan ve GKRY, bu iki ülkeyle ilişkilerini geliştirerek Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin etkisini zayıflatmaya yönelik hamlelerde bulunmaya başlamıştır. Örneğin İsrail ile GKRY 2012 yılında Savunma ve İş birliği Antlaşması imzalamıştır (Kedikli ve Deniz, 2015:410). Türkiye, Doğu Akdeniz'deki bu denklemi kendi lehine değiştirebilmek için Libya'nın meşru hükümeti ile ilişkilerini geliştirmiş ve akabinde Libya Mutabakat Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında "Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat" antlaşması imzalanmıştır (Acer, 2019:11). Bu antlaşmayla Türkiye Doğu Akdeniz'deki denklemde kendisi açısından önemli bir kazanım sağlamıştır. Öte yandan Türkiye'nin Libya'daki kazanımlardan ve faaliyetlerinden birçok Avrupa ülkesi rahatsız olmuş ve Türkiye'ye cephe almıştır. Bunun yanında Yunanistan, ABD nezdindeki diplomatik çabalarını arttırmıştır ("Libya Crisis: France Suspends Nato Mission Role Amid Turkey Row", 2020). Dahası Yunanistan ve Mısır Türkiye ile Libya arasında imzalanan bahsi geçen antlaşmayı geçersiz gördüklerini deklare etmişler ve bu süreçte birbirlerine giderek daha çok yakınlaşmaya başlamışladır. Neticede Mısır ile Yunanistan arasında 6 Ağustos'ta ilan edilen ve parlamentoları tarafından onaylandığı takdirde yürürlüğe girecek olan deniz yetki alanlarının sınırlandırılması ile ilgili bir antlaşma imzalanmıştır. Tüm bunlar Doğu Akdeniz Krizi'ni derinleştirmiştir.

Türkiye denizlerdeki kendi egemenlik alanı yani "Mavi Vatan'ı" olarak gördüğü bir bölgenin başka devletler tarafından paylaşılamayacağını ifade etmiş ve bunu NAVTEX ilanları ile de fiiliyata dökmüştür. Türkiye'nin bu hamlelerine ise Yunanistan ve GKRY, AB liderlerine Türkiye'ye yaptırım uygulaması yönünde çağrıda bulunarak ve Savunma Konseyini acil olarak toplayarak cevap vermiştir (Türkiye yeni bir NAVTEX ilan etti, 2020). Dahası; İsrail, Mısır ve Fransa gibi ülkeler Yunanistan ve GKRY'ne desteğini açıklayarak Türkiye'nin karşısında yer almışlardır. Türk yetkililer ise kendi kıta sahanlığı ve MEB alanları olarak gördüğü bölgelerde egemenlik haklarını koruma yönünde adımlar attıklarını ve uluslararası hukuka uygun olarak

hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu çerçevede de sondaj arama faaliyetlerini arttıran ve Doğu Akdeniz'de kendi kıta sahanlığı ve MEB bölgesi olarak gördüğü bölgelere donanmasını yönlendiren Türkiye bir anlamda egemenlik haklarını korumaya çalışmaktadır. Fransa'nın bile askeri firkateyn gönderdiği, AB'nin de çeşitli yaptırım tasarılarıyla dâhil olduğu, ABD, Rusya ve Çin gibi ülkelerin de dikkatle gözlemlediği bu krizin belli bir süre bölgesel ve küresel olarak önemli bir yer tutacağı görülmektedir. İlerleyen süreçte Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanları denkleminin bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler üzerinden şekilleneceği söylenebilir. Bu anlamda Türkiye'nin Mısır, İsrail ve Lübnan ile ilişkilerinde yapıcı adımlar atması ve böylece Yunanistan ile GRKY arasındaki deniz yetki alanları anlaşmazlığı meselesinde elini güçlendirmesi yararlı olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Ramazan İzol %100
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Ramazan İzol %100
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Acer, Y. (2019). Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanları ve Türkiye-Libya Mutabakatı. *SETA Analiz*.

Acer, Y. (2020). Doğu Akdeniz'de Yunanistan-Mısır Deniz Sınırı Antlaşması ve Türkiye. *Adalet Dergisi*, 65, 13-26.

Adar, S., & Toygur, I. (2020). Turkey, the EU and the Eastern Mediterranean Crisis. *The Centre for Applied Turkey Studies*, SWP.

Akgönul, S. (2014). *Vers une nouvelle donne dans les relations gréco-turques ?* Içinde *Vers une nouvelle donne dans les relations gréco-turques ?* Institut français d'études anatoliennes. http://books.openedition.org/ifeagd/149

Armaoğlu, F. (1999). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Alkım Yayınları.

Bayram, M. H. (2015). Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Tartışmalı Deniz Yetki Alanları. *Sahil Güvenlik Dergisi*, 25, 52-58.

Blanc, P. (2013). Chypre: Un triple enjeu pour la Turquie. *Hérodote*, 148, 83-102.

Buzan, B., Wæver, O., Wæver, O., & De Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.

Cinal Özdemirci, A. S. (2020). *Lübnan'ın Kalbinde Yangın: Beyrut Limanı Patlamaları*. Orsam Bakış. https://www.academia.edu/43839800/ORSAM_Bak%C4%B1%C5%9F_132_A_Selcan_%C3%96zdemirci_Cinal_L%C3%BCbnan_%C4%B1n_Kalbinde_Yang%C4%B1n_Beyrut_Liman%C4%B1_Patlamalar%C4%B1_A%C4%9Fustos_2020

Greece, Israel, *Cyprus Sign EastMed Gas Pipeline Deal*. (2020). Reuters. https://www.reuters.com/article/us-greece-cyprus-israel-pipeline/greece-israel-cyprus-sign-eastmed-gas-pipeline-deal-idUSKBN1Z10R5

İstikbal, D., & Boyraz, H. M. (2019). Doğu Akdeniz Enerji Kaynaklarına Ekonomi-Politik Bir Yaklaşım. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 3(5), 69-86.

Jabbour, J., & Rebière, N. (2014). La Turquie au coeur des enjeux géopolitiques et énergétiques régionaux. *Confluences Méditerranée*, 91(4), 33-51. Cairn.info. https://doi.org/10.3917/come.091.0033

Kanat, D. Ö. Ü. S., & Aktel, P. D. M. (2019). Küreselleşme ve Güvenlik: Ulusal Güvenliğe Yönelik Yakın Yeni Tehditler. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 6(15), 112-126.

Kedikli, U., & Deniz, T. (2015). Enerji Kaynakları Mücadelesinde Doğu Akdeniz Havzası ve Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı. *Alternatif Politika*, 7(3).

Kızılay, Ş. (2021). Doğu Akdeniz'in Güney Ülkesi: Mısır. *Ds Journal*, 2(1), 29-39.

Libya Crisis: France Suspends Nato Mission Role Amid Turkey Row. (2020). BBC News. https://www.bbc.com/news/world-europe53262725?intlink_from_url=https://www.bbc.com/news/topics/cddqqndv7rmt/mediterranean-sea&link_location=live-reporting-story

Özgen, C. (2013). Doğu Akdeniz'de Enerji Güvenliğine Yönelik bir Girişim: Akdeniz Kalkanı Harekâtı. *Akademik Orta Doğu: Altı Aylık Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 101-114.

Öztürk, T., & İrfanoğlu, E. (2021). Amerikan Dış Politikasında Jeopolitiğin Önemi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21(1), 17-27. https://doi.org/10.25294/auiibfd.809368

Pazarcı, H. (1986). Le contentieux gréco-turc en Mer Egée. CEMOTI, *Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-Iranien*, 2(1), 67-85. https://doi.org/10.3406/cemot.1986.870

Rubin, A., & Eiran, E. (2019). Regional maritime security in the eastern Mediterranean: Expectations and reality. *International Affairs*, 95(5), 979-997. https://doi.org/10.1093/ia/iiz146

Steele, B. J. (2007). *Ontological Security in International Relations: Self-Identity and the IR State*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203018200

Şeker, B. Ş. (2020). Doğu Akdeniz Enerji Güvenliği Ekseni: Yunanistan-GKRY'nin Muhtemel Politikalarının Analizi ve Türkiye'nin Tutumu. Içinde Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz, TASAM, (ss. 280-319).

Türkiye yeni bir NAVTEX ilan etti. (2020, Temmuz 29). Sputnik Türkiye. https://tr.sputniknews.com/20200729/turkiye-yeni-bir-navteX-ilan-etti-1042550663.html

Türkoğlu, N., Bayar, R., Karabacak, K., Ceyda, K., Anlı, H., Kılar, E., Gökkaya, Acar, I., & Yılmaz, M. (2018, Eylül). *Doğu Akdeniz Kıta Sahanlığı Sorunsalı Üzerinden Doğalgaz Paylaşımı*. TÜCAUM 30.Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, Ankara.

Yaycı, C., Turan, A. B., & Dikmen, H. F. (2020, Eylül 19). *Türkiye ve İsrail Deniz Yetki Alanları Sınırlandırma Antlaşması İmzalarsa, Bu Antlaşma Türkiye ve İsrail'in Yararına Olduğu Gibi Filistin'in de Yararına Olur* [Türk Denizcilik ve Global Stratejiler Merkezi]. https://baudegs.com/turkiye-ve-israil-deniz-yetki-alanlari-sinirlandirma-antlasmasi-imzalarsa-bu-antlasma-turkiye-ve-israilin-yararina-oldugu-gibi-filistinin-de-yararina-olur-2/

Yayci, C. (2012). Doğu Akdeniz'de Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu Ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 4(6), 1-70.

Yılmaz, N. F. (2005). Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Tesisat Mühendisliği Dergisi*, 87, 4-14.

Yorulmaz, R. (2019). Sıcak Gündem: Doğu Akdeniz. *ORSAM Orta Doğu Analiz*, 10(88), 80-83.

Extended Abstract

The main purpose of this study is to deal with the issue of delimitation of maritime areas in the Eastern Mediterranean, which has emerged as an important crisis in recent years, in the context of international relations discipline.

The Eastern Mediterranean is a region marked by history and strategic rivalries. In recent decades, it has been the scene of several conflicts between Turkey and two EU Member States, Greece and the Republic of Cyprus, linked to the unresolved dispute over the island of Cyprus and the contestation of certain borders maritime. With the recent discovery of large deposits of natural gas under the seabed and the prospect of finding still more, the Eastern Mediterranean takes on an increased strategic role. This situation comes against the background of Turkey's heavy dependence on natural gas imports, which encourages it to try to diversify its sources of energy supply.

One of the issues that the recent discovery of gas deposits off the coast of Cyprus has brought back to the fore is that of the exclusive economic zone (EEZ) of the island. Normally, the United Nations Convention on the Law of the Sea of 1982 grants States EEZs, that is to say maritime areas whose resources they have the exclusive right to exploit. These areas extend up to 200 nautical miles (about 370 km) from the country's baseline, which is generally the low-water mark.

The "Blue Homeland" doctrine (Mavi Vatan in Turkish) is a naval doctrine first expressed in 2006. It advocates a more assertive attitude on the part of Turkey in order to assert its control over the maritime spaces surrounding the country, especially the Eastern Mediterranean. The stated goal is to increase Turkey's influence regionally and internationally and provide it with access to energy resources that will support its economic and demographic growth without having to depend on other players. Although enunciated in the 2000s, this doctrine has only recently taken hold in Turkish foreign policy discourse. It fits perfectly with the new attitude adopted by Ankara and its manifest desire to reconnect with the past glory of the Ottoman Empire by expanding its influence throughout the region.

Research questions are what are the geopolitical and security issues that led to the emergence of the Eastern Mediterranean Crisis? What factors contributed to the exacerbation of this crisis? What are the perspectives of the parties in the Eastern Mediterranean Crisis and what kind of power struggle is this crisis shaped on?

When we look at the domestic and foreign literature on the Eastern Mediterranean crisis, first of all, some studies evaluate this crisis in terms of

international law. In this sense, according to the Turkish theses, the Greek side, which envisages leaving a small continental shelf and Exclusive Economic Zone Area that borders Turkey in the Gulf of Antalya, also exhibits an attitude that is incompatible with international legal norms because the aforementioned islands cannot constitute a justification for the continental shelf "because they are islands on the opposite side" (Yayci, 2012:20). According to the Greek theses, the Greek islands in the Aegean Mediterranean and the Greek Cypriot Administration have a continental shelf area, in this way, the Greek side is trying to limit the continental shelf area of Turkey and the region it sees as the Blue Homeland (Akgönul, 2014). Secondly, some studies interpret the crisis here as geopolitical competition and power struggle. In this respect, the Eastern Mediterranean crisis is mostly considered a reflection of the power struggle between Turkey and its regional rivals (Rubin & Eiran, 2019).

In this study, mostly qualitative research methods were used. In this respect, books, articles, and news sites were reviewed and a comparative analysis was made. In addition, diagrams and pictures were also used.

The problems between Greece and Turkey in the Eastern Mediterranean are shaped around the delimitation of maritime jurisdiction areas. According to international maritime law, the declaration of a coastal state as a continental shelf is a non-obligatory natural right. On the other hand, the continental shelf must be declared by the relevant state. The country with a continental shelf or EEZ area in a region has sovereignty and authority over the seabed and sea areas in that region. The continental shelf can extend to two hundred miles and beyond if the width of the sea areas is sufficient. However, for the states located around a narrow sea, as in the Eastern Mediterranean, the process of determining the EEZ area should be realized through international agreements and by equitable principles, rather than unilateral initiatives, according to the law of the sea convention. In this context, the parties must conclude international agreements to determine the EEZ areas in the Eastern Mediterranean. The Eastern Mediterranean Crisis resulted from the inability to make such agreements. In addition, the interests and rivalries of regional and global powers in the region deepened the crisis in the Eastern Mediterranean. Understanding that there are significant amounts of hydrocarbon resources in the Eastern Mediterranean, especially since the 2000s; attracted the attention of many states to this region, thus a geopolitical, economic, and ontological struggle emerged in the Eastern Mediterranean region. Many regional and global actors have been involved in this struggle.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 77-95**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 21/04/2022 **Makale Kabul Tarihi: 20/07/2022**

COVID-19 SALGINI BAĞLAMINDA MEDYADA GÖÇMENLER: ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME

Kerem ÖZBEY[*]

Öz

Bu çalışma, COVID-19 salgını bağlamında medyada göçmenlerin sunumunu Türkiye'den örneklerle anlamayı amaçlamaktadır. COVID-19 salgınının göçmenleri nasıl etkilediği, göçmenlerin salgın şartlarında ne tür sorunlarla karşılaştıkları, COVID-19 salgını bağlamında göçmenlerin medyada ne şekilde sunulduğu ve Türkiye'de salgın şartlarında göçmenlerin medyada nasıl ele alındığı, bu çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, salgınla birlikte sınırların kapatılması sebebiyle, göçmenlerin göç edemediği gibi, geriye dönüş göçlerini de yapamadığı gözlenmiştir. Salgın sebebiyle göçmenler işsiz kalmış ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Türkiye'de dijital medyanın göçmenleri sorunların kaynağı olarak göstermesi, göçmen karşıtlığının yükselmesine neden olmuştur. Türkiye'de dijital medyada göçmenlerin virüsün taşıyıcıları olarak sunulduğu görülmüştür. Bununla birlikte Türkiye'deki Suriyelilerin dijital medyada, Suriyeli, sığınmacı, mülteci, Türkiye'ye muhtaç, Türkiye'nin desteğini almış, yasadan muaf, kuralları hiçe sayan, cezadan muaf, düzeni bozan, işsiz, korunmasız, şiddete uğrayan, kaderlerine terk edilmiş, virüsün taşıyıcıları, hastalıklı ve riskli kişiler olarak yer aldıkları görülmüştür. Her ne kadar dijital medyada Türkiye'deki Suriyeliler sorunların kaynağı olarak görülse de, Türkiye'nin milyonlarca Suriyeli göçmene ev sahipliği yapıyor olması Türkiye'nin göçmen karşıtı bir ülke olmadığını göstermektedir. Medyanın göçmenleri manipüle etmesi ve dezenformasyona dayalı haberler üretmesi karşısında, Türkiye'nin COVID-19 pandemisi koşullarında da Suriyeli ve Afgan göçmenlere sahip çıktığı ve onların sorunlarına çözümler ürettiği görülmüştür. Türkiye, geçmişten günümüze birbirinden farklı göç hareketlerine ve değişik göçmen kimliklerine ev sahipliği yapmış olsa da, medyanın göçmenlere bakış açısının söz konusu tarihsel ve sosyolojik gerçeklikten kopuk bir biçimde gerçekleştiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Medya, Medya Sunumu, Göç, Suriyeli Göçmenler, COVID-19 Pandemisi.*

[*] Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ozbey-kerem@hotmail.com, https://orcid.org/ 0000-0001-8824-359X.

Önerilen Atıf: Özbey, K. (2022). Covıd-19 Salgını Bağlamında Medyada Göçmenler: Eleştirel Bir Değerlendirme, *Akademik Hassasiyetler, 9*(19), 77-95.

MIGRANTS IN THE MEDIA IN THE CONTEXT OF THE COVID-19 PANDEMIC: A CRITICAL EVALUATION

Abstract

This study aims to understand the presentation of immigrants in the media within the context of COVID-19 pandemic through examples from Turkey. The main problematic of this study consists of how COVID-19 pandemic affect the immigrants; what kind of problems the immigrants face in pandemic conditions; how the immigrants are presented in the media within the context of COVID 19; and how immigrants are treated in the media under pandemic conditions in Turkey. In this sense, as the borders were closed along with the pandemic, it was observed that the immigrants cannot perform remigration, apart from migration. Because of the pandemic, the immigrants became unemployed, and faced with economic problems. The fact that digital media in Turkey shows immigrants as the source of problems led to an increase in anti-immigrant sentiment. It was observed that migrants were presented as carriers of the virus in digital media in Turkey. It was seen that the Syrians in Turkey were presented in the digital media as Syrian, refugee, asylum seeker, dependent on Turkey, supported by Turkey, exempted from laws, disregarding the rules, exempted from punishment, perturbator, unemployed, unprotected, exposing to violence, doomed, virus carriers, diseased and risky people. Although Syrians in Turkey were seen as the source of problems in the digital media, the fact that Turkey is home to millions of Syrian immigrants shows that Turkey is not an anti-immigrant country. In the face of the manipulation of migrants by the media and the production of disinformation-based news, it was observed that Turkey took care of Syrian and Afghan migrants in the conditions of the COVID-19 pandemic and produced solutions to their problems. Although Turkey hosted different migration movements and different immigrant identities from past to present, it was seen that the media's perspective on immigrants was realized in a way that is disconnected from the historical and sociological reality in question.

Keywords: *Media, Media Presentation, Immigration, Syrian Immigrants, COVID-19 Pandemic.*

Giriş

Göçler, günümüz dünyasının temel meselelerinin başında gelmektedir. Küreselleşmeyle birlikte göçler, toplumları yeni, farklı ve değişik göç hareketlerinin merkezine dönüştürmektedir. Göç hareketlerinin hız kazanması, göçlerin hedef ve transit ülkelerde toplumsal yapıları değiştirdiğini ve ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel açılardan çeşitli sorunların oluşmasına sebebiyet verdiğini göstermektedir. 21. yüzyılda artan düzensiz göçler, kayıtdışı istihdam, çalışma ve oturma izninin olmaması, sosyal güvenceden yoksul kalma, göçmen karşıtlığı, göçmenlerin dışlanması, şiddete maruz bırakılması, göçmen kaçakçılığı, insan ticareti gibi sorunlar, göçmenlerin karşılaştıkları sorunların başında gelmektedir (İçduygu, 2003). Sözü edilen sorunlar sebebiyle göçmenler, göç ettikleri ülkelerde en riskli gruplar olarak görülmektedir. Bu yönüyle göçmenler, toplumdaki dezavantajlı gruplardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumun en dezavantajlı gruplarından biri olan göçmenler, genellikle ve çoğunlukla, göç ettikleri

toplumda sorunların birincil sorumluları olarak görülmekte, olumsuz olanla etiketlenmekte ve çözümün önündeki engel olarak kodlanmaktadır. Değişen koşullar ve yeni dinamikler her ne kadar göçmenlerle ilgili konularda fırsatlar ortaya koysa da, göçün getirdiği olumsuzluklar ve göçmen kimliği üzerinden ortaya çıkan gerilimler, çelişkiler ve çatışmalar kendini yeniden üretmektedir (Abadan-Unat, 2006). Ev sahibi toplum açısından göçmenlerle birlikte yaşama ve göçmenlerin topluma uyum süreçleri, en temel sorunlardan birini oluşturmaktadır.

Göç ve göçmenlerle ilgili mevcut sorunlara yeni sorunların eklenmesiyle göç süreci daha fazla karmaşık hale gelmekte, daha çok çözümsüzlüğe sürüklenmekte ve katmerleşerek devam etmektedir. 2019'un sonlarında Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan ve kısa zamanda pandemiye dönüşen koronavirüs hastalığı (COVID-19) göçmenler açısından yeni ve büyük bir sorunu oluşturmuştur. Kısa sürede bütün ülkelerde görülen COVID-19 salgını sebebiyle milyonlarca insan yaşamını yitirmiş ve yitirmeye devam etmektedir. Henüz nedenleri tam olarak bilinmese de, sonuçları itibariyle küresel ölçekte toplumları etkisi altına alan salgın, her ülkenin kendi imkân ve potansiyelleri doğrultusunda çözümler üretmeye çalıştığı, ülkelerin birbiriyle aşı bulmak amacıyla rekabete girdiği ve virüsün mutasyona uğrayarak yeniden çoğaldığı bir süreci içermektedir. Bireysel ve toplumsal açıdan izolasyonun gerçekleştirildiği salgın döneminde, her ülke sınırlarını kapatarak kendisini dünyadan soyutlamaya başlamış ve kendi içinde soruna çözümler üretmeye başlamıştır. Maske, sosyal mesafe ve hijyen kurallarına uymadan evde karantina uygulamasına, işyerlerinin, okulların ve eğlence mekanlarının kapatılmasından sosyal hayatın hemen hemen her alanındaki kısıtlamalara kadar uzanan çizgide, toplumlar salgınla mücadelesini sürdürmeye devam etmiştir.

Salgının yayılmasında insan hareketliliği birincil düzeyde etkili olduğundan, salgınla mücadelede insan hareketliliğinin sınırlandırılması en temel yollardan birini oluşturmuştur. Bir insan hareketliliği olarak göçler, salgını önlemede kısıtlama yapılan alanların başında gelmiştir. Yerel, ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte göç hareketlerinin kısıtlandığı salgın şartlarında, bu kısıtlamadan en çok etkilenen kesim kuşkusuz göçmenler olmuştur. Göçmenler, salgın kısıtlamaları sebebiyle başka bir kente veya ülkeye göç edemediği gibi, göç ettiği ülkeden veya kentten de geriye doğru göç edememiştir. Özellikle küreselleşmeyle birlikte artan ekonomik göçler çerçevesinde, çalışan göçmenler salgının en çok olumsuz etkilediği grupların başında gelmektedir. Ekonomik açısından yoksul, işsiz ya da geçimini sürdüremeyen göçmenler, çalışmak amacıyla göç etmek istediği kent ya da ülkeye girişi kısıtlanmış ya da daha önce göç ettiği ülkede işyerlerinin kapatılmasıyla hem işsiz kalan hem de ülkesine dönemeyen göçmenler, salgının getirdiği olumsuzluklardan çok yönlü bir şekilde etkilenmişlerdir. Dahası, salgının bulaşması ve yayılması insan hareketliliği vasıtasıyla gerçekleştiği için, göçmenlerin hareketli oluşları, onların salgının

bulaşmasından ve yayılmasından birincil düzeyde sorumlu tutulmalarına neden olmuştur.

Günümüz küresel göçlerinin karşısında Türkiye'nin göç deneyimi farklı özelliklere sahiptir. Türkiye, tarihsel olarak farklı göç hareketlerine ev sahipliği yapmış bir ülke konumunda olup, milyonlarca göçmene kapılarını açmış ve onları kabul etmiştir (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014; Erdoğan ve Kaya, 2015; Adıgüzel, 2016). Bu tarihsel ve sosyolojik temelden hareketle, Türkiye'nin toplumsal yapısı yabancı düşmanlığına, göçmen karşıtlığına, göçmenlerin ötekileştirilmesine, nefret söylemine ve göçmenlere yönelik ırkçı anlayışlara müsaade etmemiştir. Kuşkusuz hiçbir toplumun milyonlarca göçmeni bir anda absorbe etmesi beklenemez. Suriye'den Türkiye'ye yapılan göçleri Türkiye'nin kolayca absorbe etmesi olanaklı değildir. Başlangıç aşamasında çeşitli gerilimler ve çatışmalar olabilir ancak süreç içerisinde göçmenler ev sahibi toplumun bir parçasına dönüşmeye başlar. Türkiye'ye yapılan göçleri de bu perspektiften anlamak gerekir. Türkiye, geçmişten günümüze değin göçmenlere kapılarını açık tutmuş, göçmenlere yer vermiş ve onları kabul etmiş bir toplum olduğu için, Türkiye'yi göçmen karşıtı bir toplum olarak tanımlamak doğru bir tanım olmayacaktır. Buna karşın göçmenlerin sorunların kaynağı olarak gösterilmesi, göçmenlerin medyadaki sunumlanma biçimlerini yeniden düşünmeyi gerektirmiştir. İşte bu sebeple, medyanın göçmenleri ele alış biçimi önem taşımaktadır.

Küresel salgın şartlarında göçmenlerin karşılaştıkları sorunların boyutunu anlamada medya önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü medya, göçmenlerin sorunlarına çözüm ürettiği gibi yeni sorunlarla karşılaşmalarına da neden olmaktadır. Salgın şartlarında zor günler geçiren göçmenler açısından medya, bir taraftan kurtuluşun bir anahtarı olurken, diğer taraftan da zorlukların katmanlaşmasına neden olan bir aygıt olarak görülmüştür. Bu çalışma, COVID-19 salgını bağlamında dijital medyada göçmenlerin sunumunu Türkiye'den örneklerle anlamayı amaçlamaktadır. COVID-19 salgınının göçmenleri nasıl etkilediği, göçmenlerin salgın şartlarında ne tür sorunlarla karşılaştıkları, dijital medyanın göçle ve göçmenlerle nasıl bir ilişkisinin olduğu, COVID-19 salgını bağlamında göçmenlerin dijital medyada ne şekilde sunulduğu ve Türkiye'de salgın şartlarında göçmenlerin dijital medya tarafından nasıl ele alındığı, bu çalışmanın temel sorunsalını ifade etmektedir. Bu sorunsal bağlamında, çalışmada, habertürk, milliyet, haber7, bbc, birgün ve euronews gibi dijital medya ortamlarında yer alan örnek olaylar ele alınmış ve bu örnek olaylar üzerinden Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin dijital medyada nasıl sunumlandıkları anlaşılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, söz konusu örnek olaylar hareketle, medyanın göçmenleri ele alış biçimleri eleştirel açıdan değerlendirilmiştir.

1. GÖÇMENLERE MEDYADAN BAKMAK

Medya büyük bir toplumsal bütünün temel öğelerinden biridir. Bu yönüyle aileden toplumsal cinsiyete, kentlerden ulusa varıncaya dek toplumsal ilişkilerin yer aldığı alanlarda bilgi üretmektedir (Maigret, 2014).

Bir değişim aracı olarak medya, kültürel alanlar başta olmak üzere toplumu anlama, tanımlama ve toplum/birey ilişkilerinde ötekinin ortaya çıkışı, kurumsallaşması ve sürdürülebilirliğinde etken araçlardan biri olarak görev yapmaktadır (Ayhan, Baloğlu ve Demir, 2018: 128-129). Medya, geleneksel medyadan günümüzdeki yeni medyaya doğru bir dönüşüm yaşamıştır. Gazete, televizyon, radyo, sinema gibi araçlar geleneksel medyayı oluştururken, bilgisayar merkezli, cep telefonu, tablet, ipad gibi mobil teknolojilerin yer aldığı, internet tabanlı kullanımın olduğu, interaktif katılımı esas alan, kesintisiz yayıncılığın öne çıktığı, zaman-mekan sıkışmasının ortadan kalktığı, küre üzerinde yayılmış ağlar üzerinden örgütlenen ortam, mecra ya da sanal ağlar dünyası ise yeni medyayı ifade etmektedir (Çakır, 2014).

Genel olarak göçmenler, daha özelde ise düzensiz göçmenler, tanım gereği, savunmasız ve güvencesiz bir durumdadır. Tehlikeli işlerinde hastalık izni koruması olmadan, halk sağlığı sistemine veya diğer sosyal koruma biçimlerine, hatta sosyal yardıma erişim olmadan; sınır dışı edilme korkusuyla el ele yaşamak, özellikle endişe verici bulaşıcı hastalık vektörleridir (MacKellar, 2020: 12). Bu yönüyle göçmenler, toplumun dezavantajlı kesimlerinin başında gelmektedir. COVID-19 salgınıyla birlikte göçmenler, salgından olumsuz etkilenen gruplardan olmuştur. Evsizlerden yoksullara, engellilerden yaşlılara, çocuklardan kadınlara ve göçmenlere varıncaya dek toplumun dezavantajlı kesimleri salgın sürecinde ve sonrasında en olumsuz etkilenen gruplar olmuştur (Akbaş, 2020). Göçmenlerin sürekli hareketli oluşları, bir yere göç etme veya geriye dönme çabaları, salgın döneminde onları hem risk altında olan hem de riskin taşıyıcılığını yapan gruplar olarak etiketlenmesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca göçmenlerin salgın sebebiyle işsiz kalmaları, onları en çok olumsuz etkileyen sorunların başında gelmektedir. Bu ve buna benzer sorunlar, göçmenlerin dezavantajlılığının somut yansımalarını oluşturmaktadır. Göçmenlere medyadan bakıldığında, göçmenlerin dezavantajlılığının medyaya yansıdığı, bu bağlamda toplumun göçmenlerle ilgili algılamalarının şekillenmesinde medyanın belirleyici bir role sahip olduğu görülmektedir. Medyada göçmenler, bir imaja, bir imgeye, bir nesneye dönüşmekte, çeşitli kalıplarla, farklı görünümlerle ve değişim biçimlerle sunumlanmaktadır. Medya, göçmenlerle ilgili olarak gösterilen değil, gösterilmesi düşünülen bir göçmen kimliği oluşturmaktadır.

Medyanın toplumsal gerçekliği inşa sürecinde göçmenler önemli bir yere sahiptir. Günümüzde televizyon ve gazetenin yanı sıra yeni medyanın yaygın kullanımıyla göçmenlerin medyadaki görünümü giderek artmıştır. Geleneksel ve yeni medyadaki haberlerde göçmenler, ölüm, açlık, sefalet gibi durumlarda yer aldıkları gibi doğrudan negatif algıları içeren haberlerde de görünür hale gelmişlerdir. Bu da göçmenlerin medyadaki sunumlanma biçiminin toplumsal algının şekillenmesinde etkili olduğunu göstermektedir (Ayhan, Livberber ve Baloğlu, 2018). Medyadaki haberlerde göçmenler, haberin diliyle doğrudan ilişkili bir biçimde sunumlanmakta, haberler göçmenlere yönelik birbirinden farklı dillerde algı oluşturarak toplumun göçmenlere dönük bakış açısını yönlendirmektedir (Yıldırım, 2018).

Göçmenlerin medyada temsil edilme biçimleri ön yargıları pekiştirmektedir. Özellikle yeni medya (sosyal medya) araçlarıyla, denetlenmesi imkânsız iddialar ve haberler üretilebilmekte ve bu yolla ön yargılarla dolu göçmen imajları dolaşıma sokulmaktadır (Taştan, İrdem ve Özkaya, 2018: 51). Sıtkı Yıldız'ın belirttiği gibi, genelde yabancı düşmanlığı, özelde ise Suriyeli göçmenlere karşı nefret söylemi; gazete, televizyon ve radyo gibi geleneksel medya olarak bilinen kitle iletişim araçlarından ziyade daha çok yeni medya aygıtlarından Twitter, Facebook, Instagram ve Youtube gibi sosyal medya araçları yoluyla gerçekleştirilmektedir (Yıldız, 2020: 226). Türkiye'de mültecilerle ilgili iki önemli husus olduğunun altını çizen Emine Kübra Usta'ya göre, ilki düşük gelir ve eğitim gruplarının mültecileri ekonomik tehdit olarak algılaması, diğeri orta eğitim ve yüksek gelir gruplarının mültecileri kültürel tehdit olarak algılamasıdır (Usta, 2021: 110). Bu anlamda Türkiye'de mültecilere yönelik olumsuz algının varlığı, mültecilerin medyada temsil edilme biçimini de belirlemektedir. Göç alan ülkelerde mülteci ve göçmenlere yönelik ayrımcılık ve nefret söylemleri uzun vadede yerli halk ile mülteciler arasında çatışmaların doğmasına neden olabilmektedir. Bu tür söylemlerin topluma kolayca nüfuz etmesinin temel mecrası ise medyadır. Pek çok bilinmezlik ve şehir efsaneleri ile sarılmış olan mülteciler konusunda sıradan vatandaşın ortaya koyacağı tavır ve beklentilerde medyanın oynadığı önemli rol herkes tarafından kabul edilen bir gerçekliktir (Erdoğan, Kavukçuer ve Çetinkaya, 2017: 12).

Göçmenlere medyadan bakıldığında, tek bir göçmenden ve tek bir göçmen kimliğinden bahsetmek olanaksız görünmektedir. Daha ziyade, medya, göçmenleri çok boyutlu sunmakta ve çok yönlü bir göçmen kimliği oluşturmaktadır. Topluma, kültüre, zamana, mekâna, bağlama göre göçmenler medyada farklı şekillerde sunumlanmakta ve göçmen kimliği imajların, imgelerin, göstergelerin, sembollerin, ideolojilerin, çelişkilerin ve çatışmaların yeniden üretildiği alanlara dönüşmektedir. Göçmenler her ne kadar dezavantajlı gruplardan biri olsa da, medya açısından belirli zamanlarda avantaja dönüşmektedir. Medyadaki göçmenler, yeni imkânların, yeni fırsatların ve yeni avantajların kaynağını oluşturan kişiler olarak yer almaktadır. Göçmenler ve medya arasındaki ilişkinin kırılgan yapısı, COVID-19 salgını bağlamında yeniden düşünmeyi gerektirmektedir.

2. COVID-19 SALGINI DÖNEMİNDE GÖÇMENLER

Göçler, yaşanılan yerin mevcut sınırların dışına doğru değiştirilmesidir (Faist, 2003). Uluslararası göçlerde göçmenler, ulusal sınırları aşan kişilerdir (Valtonan, 2008). Tüm dünyada, farklı ulusal kökenden insanlar, farklı dilleri konuşanlar ve farklı gelenekler, dinler ve yaşam tarzları insanları birbirleriyle görülmemiş bir düzeyde temas haline getirmektedir (Koser, 2007). Küreselleşmeyle birlikte göçler, farklı içeriklerde, değişik şekillerde ve yeni görünümlerde ortaya çıkmış ve günümüz dünyası birer göçler çağına dönüşmüştür (Castles ve Miller, 2008). Uluslararası göçlerin küresel bir nitelik kazandığı günümüzde, ülkeler göç alan ve veren hale gelmiş, geçmişle

kıyaslandığında insan hareketliliği olağanüstü bir şekilde hız kazanmış ve göçler küresel ölçekte bütün toplumları etkisi altına almıştır. Göçün hızlandığı, farklılaştığı ve çoğaldığı çağımızda, COVID-19 salgını göç hareketlerini önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. Çünkü salgın insan hareketliliğiyle yayılmakta ve yakın temasla virüs bulaşmaktadır. Küresel göçlerin artan hızıyla birlikte salgın da hızla yayıldığı için, salgını durdurabilmek amacıyla göçler kısıtlanmıştır. Göçün hızını kesen salgından göçmenler de olumsuz bir biçimde etkilenmiştir.

Ortaya çıkışından bu yana COVID-19 salgını, küresel ölçekte toplumları etkisi altına alan, gündelik yaşamın her yönüne nüfuz eden ve sonuçları itibariyle hastalıkların ve ölümlerin oluşmasına sebebiyet vererek bütün bir insanlığı tehdit eden bir salgındır. Bu salgın toplumun bütün kesimlerini ve bireyleri olumsuz yönde etkilemiştir. Göçmenler, salgından en çok olumsuz etkilenen gruplardan biri olmuştur. Göç ettiği ülkelerde, mevcut durumda zaten sorunlu bir alanda tanımlanan göçmenler, salgınla birlikte daha çok sorunlu görünmeye başlamıştır. Göçmenlerin sorunlu olarak görünmesinde kuşkusuz medya önemli bir yer tutmaktadır. Hüseyin Köse'nin de vurguladığı gibi, medya çeşitli işlevleriyle kitleler üzerinde belli tutumları ve davranış kalıplarını ekmektedir (Köse, 2010). Söz konusu kitlelerden biri de göçmenlerdir. Göçmenlerin göç edilen toplumlarda halihazırda potansiyel sorunlu kişiler olarak görülmesinin yanı sıra salgınla birlikte medya bu potansiyelleri kullanılışlı bir hale dönüştürerek göçmenleri daha fazla sorunlu kişiler olarak sunmakta ve göçmenler toplumsal tepkilerin, şiddet olaylarının ve dışlanma reflekslerinin hedefinde yer almaktadır. Geleneksel medyayla birlikte yeni medya, göç ve göçmenlerin salgın şartlarındaki karşılaştıkları sorunları manipüle etmede önemli bir araç olmuştur.

COVID-19 salgını kısa sürede kitlesel işsizliğe neden oldu ve ekonomik krizleri genişletti. Kuraklık, hava kirliliği, doğal kaynakların aşırı kullanımı gibi devam eden çevre sorunları, refah devletlerinin kendi başlarına üstesinden gelemediği ve küresel düzenlemelere ihtiyaç duyduğu ekonomik krizlere, göç dalgalarına ve sosyal memnuniyetsizliğe neden oldu (Aysan, 2020: 692). Şebnem Köşer Akçapar ile Aysima Çalışan'ın yaptıkları çalışmada görüşmeler sırasında, sadece dört erkek katılımcının çalıştığı öğrenilmiştir. Diğer katılımcılar ise, pandemi ile birlikte kendilerinin/hanede çalışan diğer kişilerin işlerini kaybettiğini veya haneye giren toplam gelirlerin azaldığını ifade etmişlerdir (Köşer-Akçapar ve Çalışan, 2021: 231-232). COVID-19 salgınıyla bağlantılı seyahat ve sosyal kısıtlamaların göçmenlerin yaşamları ve yolculukları üzerinde birçok etkisi oldu. Göçmenlerin yasal statüsüne ve sosyoekonomik özelliklerine bağlı olarak etkiler büyük ölçüde değişebilir. Önceki krizlerde olduğu gibi, düzenli statü, daha iyi istihdam ve barınma koşulları, varış ülkelerinde tanınan beceriler, daha iyi dil becerileri, bilgiye daha iyi erişim ve destekleyici sosyal ağlara sahip göçmenler muhtemelen salgının sağlık riskleri, geçim krizleri, işsizlik, kötüleşen çalışma koşulları ve damgalanma gibi kısa ve uzun vadeli olumsuz etkilerine daha az maruz kalacaktır. Bu hem geçiş halindeki göçmenler hem de varış ülkeleri için

geçerlidir. Kamplarda ve kamp benzeri ortamlarda, kabul merkezlerinde ve yatakhanelerde yaşayan göçmenler, virüse karşı koruma önlemlerini daha az benimseyebildikleri ve genellikle yeterli sağlık hizmetlerine erişemedikleri için daha büyük risklerle karşı karşıyadır (Schöfberger ve Rango, 2020: XXV).

COVID-19 salgınının Suriyeli göçmenler içerisinde etkilediği önemli bir grup ise Suriyeli göçmen girişimciler olmuştur. Hilal Barın'ın da vurguladığı gibi, COVID-19 Türkiye'de ortaya çıktığı ilk andan itibaren ekonomik, sosyal, eğitim, sağlık, üretim, tüketim, çalışma biçimleri, gündelik yaşam pratikleri açısından ülkemizde dezavantajlı kesimler içinde yer alan Suriyelilerin geçim kaynakları kaybına ve sosyo-ekonomik krizi yaşamasına neden olmakla birlikte COVID-19'un yarattığı endişe ve korku dezavantajlı gruplar olan Suriyeli göçmen girişimciler için çifte yük yarattığı; gelir kaybı ve gelecek için umut veya istek kaybına neden olmuştur. COVID-19 sürecinde sahadan elde edinilen bilgiler ışığında Ankara'daki Suriyeli göçmen girişimcilerin işletmeleri, geçim kaynakları, hane gelirleri, temel ihtiyaçları, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılık deneyimleri, çocuklarının eğitimi ve teknolojiye erişim ve yeni dijitalleşme imkânları konusunda yaşadıkları krizler görülmüştür (Barın, 2022: 57). Bu açıdan pandemi sürecinin oluşturduğu olumsuzluklardan genel olarak Suriyeli göçmenler, daha özelde ise Suriyeli göçmen girişimciler doğrudan etkilenmişlerdir. Kuşkusuz bu durum salgın döneminde göçmenlerle ilgili haberler yapan medyaya da yansımıştır.

3. COVID-19 SALGINI BAĞLAMINDA MEDYADA GÖÇMENLERİN SUNUMU

Salgının ilk ortaya çıktığı andan itibaren artan yeni medya kullanımı, gelecekte pandemiyle mücadeleye yardımcı olan ve kontrol sağlayan uygulamalarla günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası haline geldi. Başlangıçta bilginin kontrolsüz bir şekilde yayıldığı yeni medya, sürecin işleyişine ilişkin gerçek verilerin yetkili makamlarca doğrudan kamuya açıklandığı ortam haline geldi. Kullanılan hashtag'ler ile farkındalık yaratmaya yönelik kampanyaların gerçekleştirildiği sosyal platformlar, gelecekte oynayacakları roller hakkında bilgi verme potansiyelleri ile daha fazla dikkat çekmiştir. Önlemler öncekilere benzer olsa da COVID-19 salgını, tüm insanların gönüllü veya istemeyerek dijitalleşmeyi benimsediği bir salgın olarak diğerlerinden farklıdır ve insanlık tarihinde bahsedilmekten onur duyulduğu görülmektedir (Bulduklu ve Yeşil, 2020: 964). Bu anlamda, COVID-19 salgını pek çok ülkede gündelik yaşam için gerekli olan fiziksel teması sınırlandırılmasını içeren fiziksel mesafe stratejileriyle yönetilmiştir. Bu, iş, eğitim ve sosyal amaçlarla bağlantıda kalmak için sosyal medya platformlarının kullanımını ve bağımlılığını artmıştır (Wong, Ho, Olusanya, Antonini ve Lyness, 2020: 1).

Günümüz toplumları bilginin, enformasyonun, iletişim teknolojilerinin ve yeni medya kültürünün hâkim olduğu ve buna bağlı olarak yeni toplumsal

ilişki ve etkileşim biçimlerinin gün yüzüne çıktığı bir tarihsel dönemeçte yer almaktadır. Küreselleşmiş dünyanın yeni yüzlerinden biri olan yeni medya, bireylerin gündelik yaşamlarına nüfuz ederek yeni iletişim ve etkileşim süreçlerini oluşturmuştur. COVID-19 salgınıyla birlikte dijital medyanın hayatımızda daha fazla yer edinmesi ve hayatımızı her yönüyle etkilemesi, medyanın önemini, etkisini ve gücünü artırmıştır. Sosyal izolasyon, fiziki mesafe ve karantina uygulamalarının yaşandığı süreçlerde medya, bireylerin algılamalarını, tutumlarını, davranışlarını, düşünme biçimlerini, ilişkilerini belirleyen ve değiştiren bir güce dönüşmüştür. Dijital medyanın gücü, bireylerin, grupların ve toplumların medyanın yönlendirmesine açık hale geldiği ve medyanın topluma daha fazla hükmettiği bir yapıdadır. Salgın sürecinde medyanın gücünü artırdığı alanlardan biri de kuşkusuz göçmenlerdir. Salgın döneminde göçmenlerin Türkiye'nin dijital medya ortamlarında farklı şekillerde sunumlandıkları görülmüştür.

Türkiye'de dijital medyadaki mültecilerle ilgili haberlerin yüzeysel, çözümden uzak ve sıradan olduğu ve mültecilerle ilgili kaçak, yabancı ve göçmen gibi kavramları kullanmaları kullandıkları dilin sorunlu olduğunu, konuya uzak olduklarını ve eldeki verilerin eksik olduğunu göstermektedir (Kolukırık, 2009). Suriyeli sığınmacılar için en çok kullanılan kelimeler sırasıyla Suriyeli, mülteci, sığınmacı, göçmen ve son olarak misafirdir (Efe, 2015: 48). Türk medyasının Suriyelilere yönelik genelde kullandığı kavram misafirdir. Teknik, hukuki ve uluslararası bağlamından farklı olarak toplum içinde mülteci, sığınmacı, geçici korumaya tabi kişiler, misafir gibi kavramların tartışılması, aslında Suriyelilerin öngörülenin çok ötesinde uzun kalmaları ile ilişkilidir. Başlangıçta sadece bir hafta, bir ay, en fazla birkaç ay kalma gibi bir öngörü varken, Suriye'deki iç karışıklığın savaşa dönmesi ile birlikte hem sayıların artması hem de kalıcılık sürelerinin 3-3,5 yılı bulması, özellikle misafirlik kavramının içeriğinin daha sıklıkla sorgulanmasına yol açmıştır (Erdoğan, Kavukçuer ve Çetinkaya, 2017: 21).

Göçmenlerin medyada sunumuyla ilgili literatürdeki çözümlemelerin yanı sıra COVID-19 salgınıyla birlikte medyanın göçmenleri haberlerde nasıl sundukları ve Türkiye'deki Suriyeliler örneğinde göçmenlerin salgın şartlarından nasıl etkilendiklerinin ve hangi sorunlarla karşılaştıklarının medyaya yansıma biçimleri bu çalışma açısından önemli bir yere sahiptir. COVID-19 salgını sürecinde Türkiye'de göçmenlerin, özelde Suriyelilerin medyada nasıl sunulduğu konusunda çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu örneklerden birinde, Nevşehir'de yaşayan 28 yaşındaki bir Suriyeli gencin koronavirüse yakalandığı, Türkiye sayesinde virüsten kurtulduğu haberi yapılmıştır (Bkz. URL-1). Bu haberde Suriyeli gencin yaşadığı salgın deneyimi üzerinden Suriyeli sığınmacı ve mültecilerin Türkiye'ye sadakatle bağlı oldukları, Türkiye'ye muhtaç bir pozisyonda oldukları ve Türkiye'nin desteğini arkasına aldıkları görülmüştür. Bunun temel sebebi, Türkiye'nin en fazla Suriyeli sığınmacı ve mülteciyi barındıran ülkelerin başında geliyor olmasıdır. Murat Erdoğan'ın da vurguladığı gibi, Türkiye'de sayıları 3,6 milyonu aşan ve her gün sayıları daha da artan Suriyelilerin ülkelerine geri

dönme eğilimleri ve imkânları ortadan kalkmakta, Türkiye'deki kalıcılıkları ise güçlenmektedir. Türkiye'de yaşayan Suriyeliler, ülkelerinde barış ve huzur ortamı sağlanırsa geri dönebileceklerini söyleseler de bunun kısa ve orta vadede imkânsızlaştığını da kabul etmektedirler. Yani Türkiye'deki Suriyelilerin çok ciddi bir bölümünün, hatta %80'inden fazlasının, artık geri dönmeyecekleri ve sürekli olarak Türkiye'de yaşayacakları bir gerçekliktir (Erdoğan, 2019: 24).

COVID-19 salgını sürecinde Türkiye'deki Suriyelilerle ilgili medyadaki bir başka haberde, koronavirüs tedbirleri kapsamında İstanbul Okmeydan'da denetimlerini sürdüren polis, bu esnada dışarıda maskesiz dolaşan bir genci durdurup, neden maskesizsin diye uyarınca, "ben Suriyeliyim" cevabı alan polis memuru, "Suriyelilere virüs bulaşmıyor mu?" diyerek genci uzaklaştırdı (Bkz. URL-2). Benzer bir haberde, İstanbul'da trafik ışıklarında görülen Suriyeli çocuk dilencilerin, muhabirin "size yasak değil mi?" sorusuna, "biz Suriyeliyiz, bize yasak değil" diyerek yanıt vermiştir (Bkz. URL-3). Medyadaki bu haberlerde, Suriyelilerin pandemi kurallarını hiçe saydıkları, kendilerinin kurallardan muaf sayıldığını ve kurallara uymadıkları gibi kendilerini cezadan da muaf saydıkları görülmüştür. Yazılı basında Suriyeli mülteciler üzerine bir araştırma yapan Ülkü Doğanay ve Hatice Çoban Keneş, Türkiye'deki Suriyelilerin ayrıcalıklı olduklarına ilişkin argümanların yer aldığını vurgulamaktadırlar (Doğanay ve Çoban Keneş, 2016).

Salgın şartların Türkiye'deki Suriyelilerin medyadaki sunumuyla ilgili diğer bir örnekte, geçim sıkıntısı, yoksulluk, eğitime ve sağlık hizmetlerine erişimde zorluklar yaşayan mültecilerin, koronavirüs salgını sürecinden en çok etkilenen dezavantajlı gruplar arasında yer aldıkları vurgulanmış ve Türkiye'deki mültecilerin % 70'inin pandemi sürecinde işini kaybettiği belirtilmiştir (Bkz. URL-4). Söz konusu haberde Suriyeli mültecilerin medyada pandemi sürecinden olumsuz etkilendikleri, dezavantajlı gruplardan biri oldukları ve işsiz kaldıkları ifade edilmiştir. Relief International'a göre, Türkiye'deki COVID-19 salgını, Suriyeli mültecileri hayatlarının farklı yönlerinden önemli ölçüde etkilemiş görünüyor: % 87'si salgın nedeniyle evlerinde birinin işini kaybettiğini, % 71'i sağlık hizmetlerine erişemediğini ve % 81'i büyük olasılıkla işlerini kaybetmelerinin bir sonucu olarak acil karşılanmamış ihtiyaçları olduğunu bildirdi (Relief International, 2020: 7).

Göçmenlerin ve onlarla etkileşime girenlerin önemli enfeksiyon riski altında olduğu çeşitli ortamların yanı sıra, pandeminin ele alınmasının ve sonuçlarının yalnızca göçmenleri değil aynı zamanda genel olarak göç sistemini de etkilediği çeşitli yollar vardır (Selm, 2020: 41). Türkiye'deki Suriyelilerin Yunanistan üzerinden Avrupa'ya gitmek için Edirne'deki Pazarkule sınır kapısındaki bekleyişleriyle ilgili medyada yer alan bir habere göre, Avrupa Birliği'nin kesin bir şekilde sınırın açılmayacağını bildirmesiyle sığınmacıların koronavirüs salgını döneminde hijyenik olmayan koşullarda uzun süre bekledikleri, çadırlarının yakıldığı ve karantinaya alındıkları belirtilmiştir (Bkz. URL-5). Söz konusu haberden hareketle, Suriyeli

sığınmacıların koronavirüs şartlarında medyada korunmasız oldukları ve şiddete uğradıkları ifade edilmiştir. Konuyla ilgili medyada yer alan bir başka haberde, Türkiye-Yunanistan sınırındaki mültecilerin koronavirüs salgınının başlamasıyla kaderlerine terk edildiği, kamplarda kalan mültecilerin, yerlerinden edilmiş göçmenlerin ve kapalı mekânlarda sınır dışı edilmek üzere bekletilen mültecilerin koronavirüs nedeniyle risk altında oldukları belirtilmiştir (Bkz. Fıstık, 2020). Söz konusu haberde, Suriyeli mültecilerin risk altında oldukları vurgulanmıştır. Medyada yer alan bir diğer haberde, Türkiye'de koronavirüs sebebiyle giderek vaka sayılarının arttığı, mültecilerin hastalığın taşıyıcıları oldukları, bunun da risk faktörü olduğu vurgulanmıştır (Bkz. URL-6). Konuyla ilgili önceki haberde Türkiye'deki Suriyelilerin risk altında oldukları belirtilirken, bu haberde virüsün taşıyıcıları ve hastalığa kalmaları sebebiyle riskli grupların başında geldikleri vurgulanmıştır. Diğer bir ifadeyle, koronavirüs koşullarında Türkiye'deki Suriyeliler medyada hem risk altında hem de riskli gruplar olarak sunumlandıkları görülmüştür.

Genel olarak bakıldığında, Türkiye'de COVID-19 pandemi döneminde medyada Suriyeli göçmenlerin "Suriyeli", "sığınmacı", "mülteci", "Türkiye'ye sadakatle bağlı", "Türkiye'ye muhtaç", "Türkiye'nin desteğini arkasına almış", "ben Suriyeliyim", "yasadan muaf", "kuralları hiçe sayan", "cezadan muaf", "işini kaybetmiş", "işsiz", "korunmasız", "şiddete uğrayan", "kaderlerine terk edilmiş", "risk altında olanlar", "sağlık ve hijyen koşullarına erişemeyen", "virüsün taşıyıcıları", "hastalıklı", "riskli gruplar" olarak sunumlandıkları görülmüştür. Her bir sunum şekli, Türkiye'deki Suriyelilerin pandemi şartlarında medyaya ne şekilde yansıdıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte, yeni medyada yer alan göç haberlerinin analiz edildiği bir çalışmada, göçmenleri tanımlama şekilleri incelenmiş ve hurriyet.com.tr'de kaçak göçmen, milliyet.com.tr'de düzensiz göçmen ve yenisafak.com'da ise mülteci tanımlaması en çok kullanılan kavramlar olmuştur (Ata ve Tamer, 2018: 733). Söz konusu kavramlar, göçmenlerin medyada nasıl sunumlandığını göstermesi bakımından önemli bir yere sahiptir.

Sonuç

2019 yılının sonlarında başlayıp halen devam eden COVID-19 salgını, milyonlarca insanın yaşamını yitirdiği ve hastalığa yakalandığı küresel ölçekteki bir hastalık olarak insan yaşamını tehdit etmeye devam etmektedir. Salgının ortaya çıkışıyla birlikte, insan ve toplum yaşamı salgının olumsuz sonuçlarıyla karşı karşıya kalmış ve gündelik yaşamda bireyler salgına karşı hayatta kalma mücadelesi vermeye çalışmaktadır. Ekonomiden dine, eğitimden siyasete, kültürden aile, toplumsal cinsiyetten gündelik yaşama kadar her alanda etkilerini gösteren salgının etkilediği alanlardan biri de göçtür. Salgının yayılmasında veya virüsün bulaşmasında insan hareketliliği birincil düzeyde etkili olduğundan, göç hareketleri, bu süreçte olumsuzlukların oluşmasında ana nedenlerden biri olmuştur. Göç hareketlerinin küreselleşmesiyle birlikte, göçmenler için bütün ülkeler göçün hedefi halini almış ve geriye göçler kaçınılmaz hale gelmiş, bu da salgın

dönemindeki sorunların artmasına sebebiyet vermiştir. Bu bakımdan salgının en çok etkilediği toplumsal gruplardan biri olan göçmenler, aynı zamanda salgın üzerinde de etkileri görülen gruplar biri olmuştur. Göçmenlerin salgın koşullarında olumsuz bir imaja bürünmesinde medya doğrudan etkili olmuştur. Çünkü medya, göçmenlerle ilgili toplumsal gerçekliği farklı bir şekilde sunarak yeni bir göçmen kimliğinin oluşmasına da neden olmuştur. COVID-19 salgını bağlamında göçmenlerin medyada sunumuyla ilgili olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Salgının yayılmasında insan hareketliliği etkili olduğundan, göçmenler, salgının yayılmasından ve virüsün bulaşmasından sorumlu tutulan gruplardan biri olmuştur. Küreselleşmeyle birlikte artan göç hareketleri sebebiyle, bütün toplumlar aynı anda hem göç alan hem de göç veren hale dönüşmüş, bu da salgın şartlarında her toplumu salgının yayılması ve virüsün bulaşması risk ve tehdidiyle karşı karşıya bırakmıştır.

2. Salgınla birlikte artan kısıtlamalar sebebiyle, göçmenler göç edemediği gibi, geriye dönüş göçlerini de yapamamışlardır. Özellikle salgınla birlikte her ülkenin sınırlarını kapatarak önlem alması, uluslararası ve küresel göç hareketlerini belirli ölçüde sekteye uğratmış, bu şartlar altında göçmenler kendi ülkelerine dönemeyip göç ettikleri ülkelerde kalmışlardır.

3. Salgın sebebiyle göçmenler işsizlikten en çok etkilenen kesimlerden biri olmuştur. Salgın her ülkede insanların işinden olmasına neden olduğu gibi, göçmenlerin de işsiz kalmasına neden olmuş, bu da geçimini sağlamak için göç edenleri olumsuz etkilemiştir. Ekonomik göçler doğrultusunda göçmenler, işyerlerinin kapatılmasıyla işsiz kalmış ve ekonomik zorluklar yaşamak zorunda kalmışlardır.

4. Salgın şartlarında, göçmenlerin dezavantajlılığı, medya açısından bir avantaja dönüşmüştür. Medya, kendi ideolojisi, çıkarı ve karı için her bir olayı avantaja dönüştüren bir güç olduğundan, göçmenlerin içinde bulundukları dezavantajlılığı kendi avantajı çerçevesinde kullanılışlı hale dönüştürmüştür. Göçmenlerin sorunlu kişiler olarak görüldüğü göç sürecinde, salgınla birlikte göçmenler medya tarafından daha fazla sorunlu kişiler olarak kodlanmıştır.

5. Salgın döneminde medya, göçmenleri olumsuzlukların kaynağı olarak sunmuş ve göçmenleri sorunlu kişiler olarak göstermiştir. Bu da göçmenlerin toplumsal tepkilerin, şiddet olaylarının ve ötekileştirme ve dışlanma pratiklerinin hedefi haline getirmiştir. Ev sahibi toplum salgınla mücadelede ciddi zorluklar yaşarken bir de göçmenlerle uğraşmak istemediğinden, göçmenler salgın şartların sorunları artıran gruplar olarak görülmektedir. Salgınla birlikte göçmenlere yönelik toplumsal tepkiler artmaya başlamış, şiddet olayları görünür hale gelmiş ve göçmenler bu süreçte ötekileştirilen ve dışlanan gruplar olmuştur.

6. Türkiye'deki Suriyelilerin salgın şartlarında genel olarak medyada Suriyeli, kaçak, sığınmacı, mülteci, misafir şeklinde sunulduğu görülmüştür. Medyada göçmenlerin, daha özelde Türkiye'deki Suriyelilerin literatürdeki sunum biçimi söz konusu kimlikler üzerinden şekillenmiştir. 2011'den bu yana Türkiye'ye milyonlarca Suriyelinin göç etmesiyle birlikte Suriyeliler

Türkiye'de dönemlere, mekânlara ve eylemlere bağlı olarak farklı şekillerde ifade edilmiştir. Genelde Suriyeli, kaçak, sığınmacı, mülteci, misafir gibi kimlikler ön plana çıksa da, farklı şekillerde ifadeler de bulunmaktadır.

7. Bu çalışma kapsamında, salgın şartlarında Türkiye'deki Suriyeliler medyada şu şekilde sunulmuştur: Suriyeli, sığınmacı, mülteci, Türkiye'ye sadakatle bağlı, Türkiye'ye muhtaç, Türkiye'nin desteğini arkasına almış, ben Suriyeliyim, yasadan muaf, kuralları hiçe sayan, cezadan muaf, işini kaybetmiş, işsiz, korunmasız, şiddete uğrayan, kaderlerine terk edilmiş, risk altında olanlar, sağlık ve hijyen koşullarına erişemeyen, virüsün taşıyıcıları, hastalıklı ve riskli gruplar.

Salgın döneminde Türkiye'deki Suriyelilerin medyadaki sunum biçimleri, Suriyeli, sığınmacı, mülteci, şiddete uğrayan gibi klasik sunumlardan farklı olarak, gündelik yaşamdaki toplumsal etkileşimlere, eylemlere ve iletişim tarzlarına göre farklılık gösterdiği şeklindedir. Medyaya yansıyan haberlerde Türkiye'deki Suriyelilerin bağımlı, muhtaç, destek gören, ayrıcalıklı, düzeni hiçe sayan, kurallara uymayan, yasayı çiğneyen gibi kavramlar üzerinden sunumu yapılmıştır. Özellikle COVID-19 salgınıyla birlikte, Türkiye'deki Suriyelilerin korumasız, riskli, kirli, virüslü, hastalıklı ve taşıyıcı gibi insan ve toplum sağlığı açısından tehlike arz eden kişiler olarak sunumlandıkları görülmüştür. Bu bağlamda, dijital medya ortamlarındaki haberlerde Türkiye'deki Suriyeliler sorunların kaynağı olarak etiketlenmiş olsa da, Türkiye'nin sayıları dört milyona yaklaşan Suriyeli göçmene ev sahipliği yapıyor olması ve Suriyelilerle birlikte Afgan göçmenlerin de Türkiye'ye göç etmeleri, esas olarak Türkiye'nin göçmen karşıtı bir ülke olmadığını, daha ziyade, göçmenleri kabul eden, onların sorunlarına çözüm üretmeye çalışan ve onları koruyan bir ülke olduğunu göstermektedir. Her ne kadar literatürde COVID-19 pandemisi döneminde göçlerin sekteye uğradığı, göçmenlerin istedikleri ülkelere göç edemedikleri vurgulansa da, pandemi koşullarına rağmen Türkiye göçmenlere kapılarını kapatmamış, pandemi döneminde de göçmenleri kabul etmiştir. Ancak bu sosyolojik gerçeklik medyada görünmez hale gelmekte, daha ziyade medya yapay gerçeklikler inşa ederek göçmenleri farklı şekillerde sunmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Kerem Özbey %100
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Kerem Özbey %100
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Abadan-Unat, N. (2006). *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Adıgüzel, Y. (2016). *Göç Sosyolojisi*. İstanbul: Nobel Akademi Yayınları.

Akbaş, E. (2020). "Covid-19'un Toplumsal Etkileri". *Disiplinlerarası Politika Vizyonu ve Stratejiler*. (Edt. İ. Demir). Ankara: İksad Yayınevi.

Ata, F. ve Tamer, M. (2018). "Yeni Medyada Yer Alan Göç Haberleri Üzerine Bir Analiz". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 11(61). ss. 726-733.

Ayhan, B., Baloğlu, E. ve Demir, Y. (2018). "Medya ve Kimlik". *İletişim Sosyolojisi*. (Edt. B. Ayhan). Konya: Literatürk Akademi Yayınları.

Ayhan, B., Livberber, T. ve Baloğlu, E. (2018). "Dijital Medyada Göçmenlerin Sunumu". *7. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi*. 11-14 Ekim, Bakü/Azerbaycan.

Aysan, A. F. (2020). "Conceptualization of Uncertainty and Trust After the COVID-19 Outbreak Affecting the World". *Reflections On The Pamdemic: In the Future of the World*. (Edt. M. Şeker, A. Özer ve C. Korkut). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Barın, H. (2022). "Ankara'daki Suriyeli Göçmen Girişimcilerin Covid-19 Pandemisi Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlar". *Göç Dergisi*. 9(1). ss. 37-64.

Bulduklu, Y. ve Yeşil, M. M. (2020). "Media, Sports and Entertainment Industry in the Post-Pandemic Period". *Reflections on the Pamdemic: In the Future of the World*. (Edt. M. Şeker, A. Özer ve C. Korkut). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Castles, S. ve Miller, M. J. (1998). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. UK: Macmillan Education.

Çakır, M. (2014). "Küresel Şirketlerin Yeni Medya Odaklı Tüketim Ve Tüketici Tasarımları". *Medya ve Tasarım*. (Edt. S. Çakır). İstanbul: Urzeni Yayınları.

Doğanay, Ü. ve Çoban Keneş, H. (2016). "Yazılı Basında Suriyeli 'Mülteciler': Ayrımcı Söylemlerin Rasyonel ve Duygusal Gerekçelerinin İnşası". *Mülkiye Dergisi*. 40(1). ss.143-184.

Efe, İ. (2015). *Türk Basınında Sığınmacılar*. Ankara: SETA Yayınları.

Erdoğan, M. M. Ve Kaya, A. (2015). *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erdoğan, M. M., Kavukçuer, Y. ve Çetinkaya, T. (2017). *Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Mültecilere Yönelik Medya Algısı*. Ankara: Özgürlük Araştırmaları Derneği Yayınları.

Erdoğan, M. M. (2019). *Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler*. Kondrad AdenauerStiftung.

Faist, T. (2003). *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*. (Çev. A. Z. Gündoğan ve C. Nacar). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Fıstık, F. (2020). "Medyascope araştırdı: Türkiye-Yunanistan Sınırındaki Mülteciler, Koronavirüs Salgınının Başlamasıyla Kaderlerine Ter Edildi". Erişim Tarihi: 06.04.2021. https://medyascope.tv/2020/04/10/medyascope-arastirdi-turkiye-yunanistan-sinirindaki-multeciler-koronavirus-salgininin-baslamasiyla-kaderlerine-terk-edildi/.

İçduygu, A. (2003). *Irregular Migration in Turkey*. Geneva: International Organization for Migration.

İçduygu, A., Erder, S. ve Gençkaya, Ö. F. (2014). *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere*. İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, Mirekoç Araştırma Raporları.

Kolukırık, S. (2009). "Mülteci ve Sığınmacı Olgusunun Medyadaki Görünümü: Medya Politiği Üzerine Bir Değerlendirme". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(1). ss. 1-20.

Koser, K. (2007). *International Migration: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.

Köse, Hüseyin. (2010). *Medya ve Tüketim Sosyolojisi*. Ankara: Ayraç Kitabevi Yayınları.

Köşer-Akçapar, Ş. ve Çalışan, A. (2021). "Neoliberal Düzende Artan Kırılganlıklar: Pandemi Döneminde Mülteci Sağlığı. *Göç Dergisi*. 8(2). ss. 223-241.

MacKellar, F. L. (2020). "COVID-19: Demography, Economics, Migration and the Way Forward". *Migration Policy Practice*. X(2). ss. 8-14.

Maigret, E. (2014). *Medya ve İletişim Sosyolojisi*. (Çev. H. Yücel). İstanbul: İletişim Yayınları.

Relief International. (2020). Impact of the COVID-19 Outbreak on Syrian Refugees in Turkey. Results from Rapid Needs Assessment Conducted in Istanbul, Izmir, Manisa, Gaziantep, Kilis And Reyhanli. Erişim Tarihi: 05.03.2021. https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/76504.pdf

Schöfberger, I. ve Rango, M. (2020). "COVID-19 and Migration in West and North Africa and across the Mediterranean". *Migration in West and North Africa and Across the Mediterranean: Trends, Risks, Development and Governance*. (Edt. P. Fargues, M. Rango, E. Borgnas ve I. Schöfberger. Geneva: International Organization for Migration.

Selm, J. (2020). "A Pandemic-Fueled Approach to Immigration in the United States and the Neighbouring Region". *Migration Policy Practice*. X(2). ss. 40-47.

Taştan, C., İrdem, İ. ve Özkaya, Ö. (2018). *Politika ve Uygulama Boyutlarıyla Göç ve Uyum*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

URL-1, "Suriyeli genç koronavirüs'ten Türkiye sayesinde kurtuldu. Koronavirüse yakalanan Suriyeli Genç: Türkiye olmasaydı koronavirüsten kurtulamazdım". https://www.haberturk.com/nevsehir-haberleri/79867132-suriyeli-genc-korona-virusten-turkiye-sayesinde-kurtuldukorona-viruse-yakalanan-suriyeli, (Erişim Tarihi: 04.04.2021).

URL-2, "Corona denetiminde ilginç diyalog: "Suriyelilere virüs bulaşmıyor mu?". https://www.milliyet.com.tr/gundem/corona-denetiminde-ilginc-diyalog-suriyelilere-virus-bulasmiyor-mu-6189071, (Erişim Tarihi: 04.04.2021).

URL-3, "Suriyeli çocuk dilenciler, yasak dinlemedi!". https://www.haber7.com/istanbul/2960572-suriyeli-cocuk-dilenciler-yasak-dinlemedi, (Erişim Tarihi: 04.04.2021).

URL-4, "20 Haziran Dünya Mülteci Günü: "Türkiye'deki mültecilerin yüzde 70'i pandemi sürecinde işini kaybetti". https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53119206, (Erişim Tarihi: 04.04.2021).

URL-5, "Çileleri Bitmedi: Suriyeli sığınmacılar için virüs korkusu". https://www.birgun.net/haber/cileleri-bitmedi-suriyeli-siginmacilar-icin-virus-korkusu-294204, (Erişim Tarihi: 06.04.2021).

URL-6, "Koronavirüs Türkiye'deki mültecileri nasıl etkiliyor? Sosyal mesafe kuralı uygulanabilir mu?". https://tr.euronews.com/2020/03/17/koronavirus-turkiye-deki-multecileri-nasil-etkiliyor-sosyal-mesafe-kural-uygulanabiliyor-m, (Erişim Tarihi: 06.04.2021).

Usta, E. K. (2021). "Mültecilere Yönelik Tutumlar: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz". *Sosyal Bilimlerde Göç*. (Edt. V. Öngel, S. Boğa ve H. S. Tatlı). Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.

Valtonen, K. (2008). *Social Work and Migration: Immigrant and Refugee Settlement and Integration*. Great Britain: Ashgate Publishing Limited.

Wong, A., Ho, S., Olusanya, O., Antonini, M. V. ve Lyness, D. (2020). "The Use of Social Media and Online Communications in Times of Pandemic COVID-19". *Journal of the Intensive Care Society*. ss. 1-6.

Yıldırım, M. (2018). "Türkiye'deki Uluslararası Göç ve Göçmen Algısında Medyanın Rolü ve Toplumsal Uyuma Etkileri". *Route Educational and Social Science Journal*. 5(14). ss. 846-856.

Yıldız, S. (2020). "Suriyeli Göçmenlere Yönelik Nefret Söylemi", *Göç Sosyolojisi: Türkiye'den Örneklerle*. (Edt. Ç. Sarp). Ankara: Orion Kitabevi Yayınları.

Extended Abstract

The coronavirus disease (COVID-19), which emerged in Wuhan, China at the end of 2019 and turned into a pandemic in a short time, led to a new and big problem for immigrants. Since human mobility was primarily effective in the spread of the pandemic, limiting human mobility in the fight against the pandemic formed one of the most basic ways. Migration, as a human mobility, was one of the areas that were restricted in preventing the pandemic. In the pandemic conditions, in which migration movements were restricted on a local, national, regional and global scale, the people most affected by this restriction were undoubtedly the immigrants. Immigrants could not migrate to another city or country due to pandemic restrictions, nor could they migrate backwards from the country or city they migrated to. Especially within the

framework of increasing economic migrations with globalization, working immigrants are among the groups most negatively affected by the pandemic. Immigrants who were economically poor, unemployed or unable to make a living, immigrants who were restricted from entering the city or country they want to migrate to in order to work, or immigrants who were both unemployed and could not return to their country due to the closure of their workplaces in the country they migrated to, were affected in many ways by the negative effects of the pandemic. Moreover, since the transmission and spread of the pandemic occurred through human mobility, the mobility of immigrants caused them to be held primarily responsible for the transmission and spread of the pandemic.

The media has an important place in understanding the extent of the problems faced by immigrants in the conditions of the global pandemic since the media not only produces solutions to the problems of immigrants, but also causes them to encounter new problems. This study aims to understand the presentation of immigrants in the media in the context of the COVID-19 pandemic with examples from Turkey. The following conclusions were reached regarding the presentation of immigrants in the media in the context of the COVID-19 pandemic:

1. Since human mobility was effective in the spread of the pandemic, immigrants were one of the groups held responsible for the spread of the pandemic and the transmission of the virus. Due to the increasing migration movements with globalization, all societies became both immigrant and emigrant at the same time, and this left every society with the risk and threat of the spread of the pandemic and the transmission of the virus.

2. Due to the restrictions that increased with the pandemic, the immigrants could not emigrate, nor could they emigrate back. In particular, the fact that each country took measures by closing its borders with the pandemic hindered the international and global migration movements to a certain extent, and under these conditions, the immigrants could not return to their own countries and stayed in the countries they immigrated to.

3. Immigrants were one of the sectors most affected by unemployment due to the pandemic. As the pandemic caused people to lose their jobs in every country, it also caused immigrants to be unemployed, which negatively affected those who migrated to make a living. In line with economic migration, immigrants became unemployed and had to experience economic difficulties after their workplaces were closed.

4. In pandemic conditions, the disadvantage of immigrants turned into an advantage for the media. Since the media is a power that turns every event into an advantage for its own ideology, interests and profits, it turned the disadvantage of immigrants into a useful one within the framework of its own advantage. In the migration process, where immigrants are seen as problematic people, immigrants were coded as more problematic people by the media with the pandemic.

5. During the pandemic, the media presented immigrants as the source of negativities as problematic people. This made immigrants the target of social reactions, acts of violence and practices of marginalization and exclusion. While the host society had serious difficulties in combating the pandemic and did not want to deal with immigrants, immigrants were seen as groups that increased the problems of pandemic conditions. With the pandemic, social reactions towards immigrants began to increase, violence became visible, and immigrants became marginalized and excluded groups in this process.

6. It was seen that the Syrians in Turkey were generally presented in the media as Syrian, illegal, asylum seeker, refugee, and guest under the pandemic conditions. The way of presentation of immigrants in the media, more specifically Syrians in Turkey, in the literature was shaped by these identities. With the migration of millions of Syrians to Turkey since 2011, Syrians were expressed in different ways depending on periods, places and actions in Turkey. Although identities such as Syrian, fugitive, asylum seeker, refugee and guest came to the fore in general, there were different expressions as well.

7. Within the scope of this study, Syrians in Turkey under pandemic conditions were presented in the media as follows: Syrian, asylum seeker, refugee, loyal to Turkey, in need of Turkey, backed by Turkey's support, I am Syrian, exempt from the law, disregarding the rules, exempt from punishment, jobless, unemployed, vulnerable, exposed to violence, abandoned to their fate, at risk, carriers of the virus, diseased and risky groups.

As a result, it was observed that the presentation of immigrants in the media differed according to time, place, actions and relationship styles. As can be seen in the example of Syrians in Turkey, in the context of the COVID-19 pandemic, it was seen in the media that immigrants were carriers of the pandemic, spread the virus, are in an unprotected environment, and in this sense acted in behaviors that endanger human and social life.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 97-122**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 10/06/2022 **Makale Kabul Tarihi: 05/08/2022**

PHILIPP SCHWARTZ VE YÜKSEKÖĞRETİM SİSTEMİNE KATKILARI

Sibel DEMİRCİ*

Öz

Türk yükseköğretim tarihinin en önemli dönüm noktalarından birisi Darülfünun'un İstanbul Üniversitesi'ne dönüştüğü, 1933 reformu olarak literatüre geçen ünlü tenkisattır. Bu dönüşüm sadece eğitim hayatımız açısından değil aynı zamanda siyasal ve kültürel manada önemli tartışmalara sebep olmuştur. Çeşitli veçheleri ile günümüze de tesir eden bu hadisenin dikkat çeken yönlerinden bir tanesini özellikle Hitler'in baskısı ile ülkelerini terk etmek zorunda kalan ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu bazı ülkelere sığınan Yahudi kökenli Alman bilim adamları oluşturmaktadır. Hatta 1933 reformu sebepleri ve sonuçları ile bu akademisyenler ile özdeşleştirilmiş, varlıkları reformun övülmesi veya yerilmesi sürecine konu olmuştur. Bu minvalde makalemizin konusunu bahsi geçen mülteci Alman akademisyenlerin Türkiye'ye gelme sürecini koordine eden, ülkemize gelişinden kısa süre sonra dilimizi öğrenerek derslerini Türkçe vermeye başlayan, 1948'te Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan ve 1952'ye kadar Türkiye'de kalan Ord. Prof. Dr. Philipp Schwartz oluşturmaktadır. Çalışma yapılırken dönemi konu alan anılardan, gazete haberleri ve arşiv belgelerinden faydalanılmıştır. Yükseköğretim sistemimize dair görüşleri ve tıp eğitiminin kurumsallaşmasına katkıları oldukça özgün olan Schwartz yükseköğretim sistemine dair tespitleri ve ülkemize ilgisi ile dikkat çeker. Schwartz'ı ve katkılarını anlamak yükseköğretim reformunun sonuçlarını değerlendirmede perspektif sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Darülfünun, İstanbul Üniversitesi, Üniversite Reformu, Alman Bilim Adamları, Prof. Dr. Philipp Schwartz.*

PHILIPP SCHWARTZ AND HIS CONTRIBUTIONS TO HIGHER EDUCATION SYSTEM

Abstract

One of the most important turning points in the history of Turkish higher education is the famous criticism, which was referred in the literature as the 1933 reform, in which Darülfünun was transformed into Istanbul University. This transformation resulted in significant debates not only in our educational, but also political and cultural terms. One of the striking aspects of this event, which is still influencing even the present day with its various aspects, was the settlement of

* Dr., YÖK Başkanlığı, sibel.demirci@yok.gov.tr, https://orcid.org/0000-0001-6281-1966.

Önerilen Atıf: Demirci, S. (2022). Philipp Schwartz ve Yükseköğretim Sistemine Katkıları. *Akademik Hassasiyetler, 9*(19), 97-122.

German scientists of Jewish origin, who had to leave their country mainly due to Hitler's pressure, as refuge in some countries including Turkey. In fact, the causes-and-results of the 1933 reform were identified with these academics, and their existence was employed as a subject of the process for positive or negative evaluation of the reform. In this respect, this study focused on Ord. Prof. Dr. Philipp Schwartz, who coordinated the process of the aforementioned refugee German academics to come to Turkey, started to teach in Turkish having learned our language shortly after his arrival in our country, became a citizen of the Republic of Turkey in 1948 and stayed in Turkey until 1952. Memories, newspaper news and archive documents about the period were used in the study. Schwartz, whose views on our higher education system and contributions to the institutionalization of medical education are unique, stands out with his detections about the higher education system and his interest in our country. Understanding Schwartz and his contributions is considered to provide a different perspective in evaluating the outcomes of the higher education reform.

Keywords: *Darülfünun, Istanbul University, University Reform, German Scientists, Prof. Dr. Philipp Schwartz.*

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk askeri ve siyasi zaferin ardından en önemli mücadelenin ilmi ve iktisadi alanda olacağını beyan etmiş ve bu konularda büyük irade göstermiştir. (Sayılı, 1981, s. 36) Cumhuriyetin ilk yıllarında yükseköğretimin yapılandırması bu amaç doğrultusunda ele alınmış, Darülfünunun ıslahı ve yeni Üniversitelerin kurulma süreci başlatılmıştı.[1] Ayrıca yükseköğretim kurumlarının yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesine uygun olarak tarih ve dil alanlarında araştırmalar yapan özgün kurumlar inşa edildi böylece yükseköğretimin ve bilimin geliştirilmesine yönelik strateji belirlendi.

Özellikle Hükümetin bu süreçte görüşlerine başvurduğu ünlü Alman Hukukçu Hirsch'in ifadesiyle 1923 ve 1932 arasında dokuz yıl boyunca hiçbir konu Türkiye kamuoyunu Darülfünun meselesi kadar meşgul etmemişti.[2] Darülfünun tenkisatı ile başlayan bu ilk dönemde Maarif Vekili Reşit Galip Bey'in başkanlığında, Avni (Başman), Rüştü (Uzel), Kerim (Erim) ve Osman (Horasanlı) Bey'den oluşan bir "Islahat Komitesi" kurulmuş, üniversite

[1] Mustafa Kemal Atatürk 25-26 Ocak 1923'te Manisa'yı ziyaret etmiş ve Alaşehir'de halkla yaptığı bir konuşmada Yunan işgali günlerinden söz ettikten sonra şunları söylemişti; "Arkadaşlar! Bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zaferler süngü zaferleri değil, iktisat ve ilim ve irfan zaferleri olacaktır. Ordumuzun şimdiye kadar istihsal ettiği muzafferiyetler memleketimizi halâsı hakikîye şevketmiş sayılamaz. Bu zaferler ancak müstakbel zaferimiz için kıymetli bir zemin hazırlamıştır. Muzafferatı Askeriyemizle mağrur olmayalım. Fen, ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım."

[2] 20 Ocak 1902'de Almanya'da Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Hirsch, 1933-1943 yılları arasında İstanbul Üniversitesinde Ticaret Hukuku, Fikri ve Sınai Haklar alanlarında lisans ve doktora öğretiminde bulunmuştur. Hirsch, 1943–1952 yılları arasında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi (AÜHF) öğretim üyeliği görevindeyken özellikle Türk Ticaret Kanunu, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile Marka ve Patent Kanunu projelerinin hazırlanmasında "kodifikatör" olarak büyük rol oynamıştır. Hirsch'in hukuk eğitimine katkıları için bknz. Bknz. Süleyman Yüksel, Av. Ord. Prof. Dr. Ernst Hirsch (20 0cak 1902–29 Mart 1985), Hukuk Gündemi Dergisi, 2014/2, s. 31-37. Ernst E. Hirsche, *Anılarım, Kayzer Dönemi,Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi*, Çeviri Fatma Suphi, TÜBİTAK Yayınları, 8. Basım Temmuz 2000, Ankara, s. 210.

reformu ile ilgili tüm çalışmaları bu komite yürütmüştür. Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip tarafından Türk yükseköğretiminin yeniden kurulması için önce durum tespiti ve öneri maksadı ile Cenevre Üniversitesi eski rektörü, İsviçreli pedagog Profesör Albert Malche, Türkiye'ye davet edilmişti.[3]

1932 yılında ülkemize gelen Malche, geniş bir rapor hazırladı ve mevcut sistemimize dair yükseköğretimin hemen her alanına ilişkin tespit ve önerilerde bulundu.[4] Albert Malche'ın bu ünlü çalışmasının ne kadar önemli veya faydalı olduğu hususu tartışılmakla birlikte Türkiye'ye gelişi aslında hazırladığı rapordan daha önemli başka bir sürece yol açmış, birçok yabancı akademisyenin de Türkiye'ye gelmesine önayak olmuştu.[5] Türkiye'deki

[3] 22 Şubat 1876 tarihinde İsviçre'nin Cenevre şehrinde doğdu. Ana dili Fransızca olan bir Musevidir. Cenevre Üniversitesi Edebiyat Fakültesini bitirdikten sonra 1910'da asistan doktor olarak akademik kariyerine başladı. 1912'de aynı üniversitenin Pedagoji Kürsüsünde profesör olarak devam etti. Bu yıllarda ilkokul müdürlüğü de yaptı. 1918-1920 arasında senato sekreterliğinde çalıştı. 1927'de ise senato üyeliğine ulaştı. Cenevre'yi temsilde çok başarılı bulunan Malche, 1930'da senato başkanlığına seçildi. Albert Malche, 1931'de Türk yükseköğretiminin yeniden düzenlenmesi amacıyla incelemelerde bulunması için Türkiye'ye davet edildi. O sıralarda Cenevre Üniversitesinde Pedagoji profesörü ve aynı zamanda Cenevre şehir konseyi üyesiydi. Davet sürecinde, Reşit Galip'in tıp fakültesinden hocası Akil Muhtar'ın etkisinin olduğu söylenir. Akil Muhtar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girerek 1896'da İsviçre'ye kaçmış, tahsiline Cenevre Üniversitesi'nde devam ederek, tıp alanında doçent olmuştu. Muhtar ile bu süreçte tanıştığı düşünülen Malche, Mustafa Şekip Tunç ve İbrahim Alaattin Gövsa'nın da hocasıdır. Malche 1932 başlarında Türkiye'ye geldi. Türkiye hakkında daha önce geniş bir malumatı olmamasına karşın, ön yargılarından uzak biçimdeki davranışları ve Türk yöneticilerle kurduğu iyi iletişim neticesinde bir değerlendirme süreci gerçekleştirmeye çalıştı. Resmî olarak 18.02.1932 tarihinde başladığı incelemesi sürecinde, Darülfünuna bağlı bütün yapıları, (fakülte, klinik, seminer salonları, kütüphaneler vs.), İstanbul'daki diğer yüksekokulları, bazı hastaneleri ve belli başlı liseleri inceledi. Darülfünunun hocaları, öğrencileri ve memurlarıyla bir dizi görüşmeler yaptı. 29.05.1932'de tamamladığı raporu, araştırma yöntemini açıkladığı giriş kısmı ve iki ana bölümden oluştu. Raporun ilk bölümünde, Darülfünunun hukuki durumu, bütçesi, öğretim kadrosu, müderrislerin tayini, tedrisat, yabancı dil yeterlilikleri, öğrenci hayatı, binalar, fakülte ve enstitülerin durumunu eleştirel biçimde inceledi. İkinci kısımda ise yapılması gereken reform önerilerine yer verdi. Bknz. Ahmet Şimşek, "Albert Malche (1876-1956)", *Atatürk Ansiklopedisi,* https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/albert-malche-1876-1956/

[4] Malche, İsviçre'de yaşadığı süreç içinde, özellikle zor durumda kalan Alman akademisyenlerin çalışabilecekleri ülke bulmasına ilişkin yardım ve koordinasyonuna katkısı nedeniyle 1951 ve 1953 yıllarında iki kez Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterildi. Bknz. Ahmet Şimşek, *Albert Malche (1876-1956),* Atatürk Ansiklopedisi maddesi, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/albert-malche-1876-1956/

[5] Söz konusu kararın yayınlanmasından sonra gerçekleşen işten çıkarılmalar, çağın gelişmelerine uygun olarak öne çıkan ve gelişmekte olan sosyoloji, ekonomi, siyaset bilimi, psikoloji, biyokimya, atom fiziği gibi bilim dallarına Almanya'da ağır bir darbe vurmuştur. Mart 1933'te Leipzig'te yürütülmüş Üniversitelerin Millileştirilmesi Kongresi sonrasında yürürlüğe giren bu karar, üniversiteler için bir dizi yeni uygulama ve kuralı da beraberinde getirmiştir. Dersliklerde "Hitler Selamı" verilmesi, alanların nasyonal sosyalist amblem ve göstergelerle donatılması, üniversitede yürütülecek resmi organizasyonlarda veya Hitler'e sadakati gösteren törenlerde ve yemin törenlerinde siyah veya kahverengi üniforma giyilmesi zorunlulukları bunlardan bazılarıdır. Ayrıca akademisyenlerin, Hitler'in talep ettiği toplanmalara, askeri düzende yapılacak savunma tatbikatlarına veya nasyonal sosyalist meslek birliklerine ve onların toplantılarına katılmaları da zorunlu hale gelmiştir. Arı ırktan olmayanlara yönelik uygulamalar ise sadece akademisyenlerin işten çıkarılmasını değil, yetişmekte olan akademisyenleri ve üniversite öğrencilerini de kapsamaktadır. Yahudilere, Nisan 1933 itibariyle tıp öğrenimi hakkı, 13 Kasım 1933 itibariyle tıp doktoru unvanı verilmesi, 12 Nisan 1933 itibariyle Alman Öğrenci Birliği üyeliği, 19 Aralık 1933'te ise öğretmenlik eğitimi ülkenin tüm üniversitelerinde yasaklanmıştır. 17 Temmuz 1934'te alınan bir kararla devlete, vatandaşlıktan çıkarılan Yahudilerin diplomalarını iptal etme hakkı da tanınmış, 13 Aralık 1934 tarihli "İmparatorluk Doçentlik Yükseltmesi Kanunu" ile, doçentlik unvanı için arı ırk olmak şartı getirilmiştir. Tüm bu uygulamalar sonucunda Almanya Üniversitelerinden 1933/34 döneminde 1684 akademisyen işinden ayrılmak zorunda kalmıştır. 1938 yılına gelindiğinde Almanya'nın toplam akademisyen sayısının %39'u, yayınlanmış bu karar ve kanunlar kapsamında tasfiye edilmiştir. Ayrıntılar için bknz. Melda Keser,

yükseköğretimin kuruluş çalışmaları ile Almanya'da Hitler rejimince akademisyenlerin sınır dışı edilmesi süreci eş zamanlı olarak yaşandı ve bu zorunlu sürgün Türk yükseköğretim sistemine önemli katkı sağladı. (Keser, 2020; 75)

Makalenin konusunu bu akademisyenlerden birisi olan, misyonu ve faaliyetleri ile belki de Malche'dan bile tesirli olan, 1948'de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçen, derslerini Türkçe olarak veren, Ülkemize olan sevgisi ve yükseköğretim sistemimize dair gerçekçi tespitleri ile öne çıkan patoloji alanında ihtisaslı Ord. Prof. Dr. Philipp Schwartz (1894-1977) ve onun Üniversitelerimize ve ilim adamlarımıza dair özgün önerileri oluşturmaktadır.

Çalışma esnasında; Almanya'dan Türkiye'ye göç eden bu ilginç yaşamlar hakkında özellikle muhacir akademisyenlerin anılardan ve literatürde yer alan önemli çalışmalardan faydalanılmıştır. Bunlar; Prof. Neumark'ın "Boğaziçine Sığınanlar" Prof. Nissen'in "Aydınlık Sayfalar-Karanlık Sayfalar: Bir Cerrahın Anıları", Prof. Ernst Hirsch'in "Anılarım" Prof. Philipp Schwartz'ın "Kader Birliği", Arnold Reisman'ın "Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu" başlıklı anı kitapları önemli kaynaklardır. Yine dönemin gazete haberlerinin yanında Prof. Dr. Horst Wıdman'ın "Atatürk ve Üniversite Reformu" adlı kitaba dönüştürülen doktora tezi tafsilatlı bir çalışma olup Prof. Dr. Klaus- Devtlev Grothusen'in 1981'de Alman Kültür Merkezi'nde verdiği "1933 Yılından Sonra Alman Bilim Adamlarının Türkiye'ye Göçü: Kemal Atatürk Döneminde Alman-Türk İlişkileri" başlıklı konferansın Belleten Dergisi'nde yayınlanmış hali konuya dair önemli kaynaklardır.

1. PHİLİPP SCHWARTZ VE TÜRKİYE'DEKİ FAALİYETLERİ

1.1. 1933 Reformu- Darülfünundan İstanbul Üniversitesine Geçiş

Cumhuriyetin kurulduğu tarihte mevcutta tek yükseköğretim kurumu 1845 yılında kurulan Darülfünundur. 1 Ekim 1919 Nizamnamesi ile "ilmi muhtariyet" kazanan Darülfünun Cumhuriyetin ilk yıllarında yükseköğretime ilişkin tartışmaların ve reform çabalarının da odağındadır. Darülfünunun *"ıslah ve tensik edilerek"* yeniden yapılandırılması maarifteki en önemli sorunların başındadır. Bu süreç basit bir reform çabası olmayıp Malche'ın tabiri ile Türkiye'nin fikri, manevi hatta içtimai istikbali meselesidir. [6]

3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunun da yer alan "*Türkiye dâhilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekaletine merbuttur"* hükmü ile

Philipp Schwartz: Türkiye'ye ve Alman Göçmenlere Katkıları, *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:2020, Cilt:3, Sayı:5, S. 75-89.

[6] Prof.Dr. Ernst Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Ankara Üniversitesi Yayınları, İkinci Baskı, 1998, Cilt 1, s.294-295. Hirsch'in sözkonusu eserinde Darülfünun başta olmak üzere tüm yükseköğretim tarihimize dair bilgi ve belgelere ayrıntıları ile yer verilmektedir. Prof.Dr. Ernst E. Hirsch, bahsi geçen Alman bilim adamlarından olup Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde uzun yıllar ders vermiştir.

tüm eğitim kurumları bütçeleri ile birlikte Maarif Vekaletine bağlanmıştı.[7] Darülfunun da bu öğretim kurumları arasındaydı.[8] 1924 yılında İstanbul'un en simge binalarından biri olan eski Harbiye Nezareti binası, Darülfununa verilmiş, 1924'te 493 sayılı kanunla, Darülfununun bütçesi Maarif Vekâleti bütçesinden ayrılarak "katma bütçeli" ve "tüzel kişilikli" hale getirilmiştir.[9]

Ancak tüm bu iyileştirmeler yeterli olmamış, Tekeli'nin tespiti ile Darülfununun hem içinden hem de dışından eleştirilmeye devam etmişti (Tekeli, 2019, s. 286). İçeriden yapılan eleştiriler üniversitenin eğitim ve araştırma performansı üzerinde dururken dışarıdan yapılan eleştiriler Darülfununun inkılapçılığı üzerinde duruyordu.[10]

Malche 1932 yılı başları hazırlamaya başladığı raporunu 1 Haziran 1932 de Türk Hükümeti'ne sunmuştu. Bu rapor kısa sürede hazırlanmasına rağmen oldukça ayrıntılı bir değerlendirmeyi içermekteydi. Prof. Malche

---

[7] 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasını müteakip, 2 Mayıs 1920 ve 3 sayılı Kanun'la kurulan ve on bir vekâletten oluşan İcra Vekilleri Heyeti'nde (Bakanlar Kurulu) Maarif Vekâleti de bulunmaktaydı. 1923 yılında İstanbul'da bulunan Maarif Nezareti kaldırılmış, Ankara'da bulunan Maarif Vekâleti teşkilatının İlk Tedrisat Müdürlüğü, Orta Tedrisat Müdürlüğü, Hars (Kültür) Müdürlüğü, Sicil ve İstatistik Müdürlüğü birimlerine Müsteşarlık, Yüksek Öğretim Dairesi, Teftiş Heyeti, Telif ve Tercüme Dairesi, Özel Kalem ve Evrak Dairesi birimleri eklenmiştir. Taşra teşkilatı da Maarif Müdürlükleri ve Maarif Memurlukları olarak düzenlenmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı, Cumhuriyetimizin kuruluşundan bugüne kadar aşağıda belirtilen isimler altında çalışmalarını sürdürmüştür.
1923-1935 yılları arasında "Maarif Vekâleti"
1935-1941 yılları arasında "Kültür Bakanlığı"
1941-1946 yılları arasında "Maarif Vekilliği"
1946-1950 yılları arasında "Millî Eğitim Bakanlığı"
1950-1960 yılları arasında "Maarif Vekâleti"
1960-1983 yılları arasında "Millî Eğitim Bakanlığı"
1983-1989 yılları arasında "Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı"
1989 yılından günümüze kadar da "Millî Eğitim Bakanlığı" adıyla çalışmalarını sürdürmektedir.
Bknz.http://www.meb.gov.tr/milli-egitim-bakanliginin-kisa-tarihcesi/duyuru/8852

[8] Dârülfünûn'un açılması için ilk çalışmalar 1846 yılında başlamış, 1863, 1870 ve 1874'te bazı teşebbüsler olmuşsa da bu müessese Dârülfünûn-ı Şâhâne ismiyle II. Abdülhamit'in saltanatında 30 Ağustos 1900'de kurulmuştur. Dârülfünûn'un bünyesinde İlahiyat Şubesi (fakültesi) de yer almaktaydı. 1914 yılında İstanbul'daki bütün medreselerin, "Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medreseleri" adı altında toplanması üzerine Dârülfünûn İlahiyat Şubesi de Âlî kısmı olarak buraya devredilmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreselerin Maarif vekaletine bağlanması sonucu Medreselerin Âlî Kısmı İstanbul Dârülfünûnu bünyesinde açılan İlahiyat Fakültesi'ne devredilmişti. Bu fakültede tefsir, hadis, fıkıh gibi temel dini derslerin yanında, Arap edebiyatı, felsefe-kelam, ahlak-içtimaiyat, İslam tarihi, dinler tarihi gibi dersler de okutulmaktaydı. Ayrıca Arapça, Farsça, Fransızca da okutulan dersler arasındaydı. Darulfünun ve bağlı fakülteler 31 Temmuz 1933 tarihinde kapatılmıştır. Böylece Darulfununun bünyesinde yer alan İlahiyat Fakültesi de kapanmış oldu. 1933 tarihinde Dârülfünûn'dan Üniversiteye geçilince İlahiyat Fakültesi de İslam Tetkikleri Enstitüsü'ne dönüştürüldü. 1992 yılında ise İstanbul Üniversitesi çatısında İlahiyat Fakültesi yeniden kuruldu. 1996 yılından beri öğrenci almakta ve eğitim–öğretime devam eden İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, lisans eğitimi yanında, yüksek lisans ve doktora eğitimini de sürdürmektedir. Ayrıntılar için bknz. https://ilahiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/fakultemiz/tarihce

[9] İlhan Tekeli, *"Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin ve YÖK'ün Tarihi",* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, Ekim 2010, s.163-164.

[10] Tekeli'nin bu tespiti önemlidir zira Darülfünun reformunu anlatan çalışmaların birçoğu konuyu sadece siyasi bir bakış açısı ile değerlendirir. Halbuki Darülfünun' un ıslahı meselesi sadece Cumhuriyet dönemi projesi değil bizzat Osmanlı devleti zamanında başlatılmış bir süreçtir. Tekeli'ye göre yirminci yüzyılın başında dünyada ideal olan üniversite modeli Alman von Humbold araştırma/eğitim üniversitesiydi. Osmanlılar 1915 Darülfünun reformu ile bu modele ulaşmak istemişler ama başarılı olamamışlardı. Cumhuriyet sonrasında da göreli özerk yapıya kavuşan kurum beklenen gelişmeyi gösteremiyordu. Elbette siyasetin de bu süreçte aldığı birtakım kararların varlığı da göz ardı edilmemelidir.

raporu hazırlamadan önce siyasi yöneticiler, Darülfünun hocaları ve öğrencileri ile görüşmüş dersleri izlemiş, öğrenciler hakkında yazılı bir anket yaptırarak onların sosyal yaşantıları hakkında bilgi sahibi olmuştu. Üç bölümden oluşan raporun birinci bölümünde raporun içeriğinden bahsedilmektedir İkinci bölümde Darülfünun'un var olan yapısı incelenmiştir. Üçüncü bölüm ise yapılması gereken ıslahat önerilerini içermekteydi.

Malche Fransızca olarak hazırladığı raporunda; Darülfünun'da derslerin sadece belli saatlerde yapıldığını, akademik çalışmaların azlığını, öğrencilerin savaş kuşağına mensup olduklarını dolayısıyla lise eğitim seviyelerinin birbirinden farklı olduğunu, yabancı dildeki yayınları takip etmek için gerekli lisan bilgisine sahip olmadıklarını belirtmiştir. Aynı raporda Darülfününda müderris, muallim, müderris muavini ve asistan olmak üzere toplam 240 akademik, 355 memurun bulunduğu belirtilerek bu sayının fazlalığı ve profesörlerin az maaş almaları, bilimsel iş birliği yerine çekişmenin varlığı eleştirmektedir. (Cumhuriyet, 1933) Rapor Darülfünun hakkında binalarından, yönetimine kadar birçok yönden tespite yer vermektedir. (Kocatürk, 1984, s. 3-84)

Malche raporunda İstanbul Darülfünununun Türk İnkılabına yaraşır bir dinamizmden mahrum olduğunu, kendisini şuurlu bir şekilde belli bir noktaya sevk edecek ilmi ve fikri bir hıza sahip olmadığını da kaydetmiş, Üniversite adı verilen fikri ve ilmi kuruluşla hayat arasında sıkı bir bağ bulunduğunu bu sebeple üniversitede nazariyecilik sistemiyle mücadele edilmesi gerektiğini de savunmuştu. Malche'ın raporu bir yandan hükümet tarafından tetkik edilirken bir yandan da Mustafa Kemal tarafından titizlikle incelendi. Atatürk tarafından raporun önemli görülen hususlarının altı çizilmiş ve üzerine bazı notlar alınmıştır. (Kocatürk, 1984, s. 5)

Aslında Mustafa Kemal'in ilgisi Darülfünun reformu üzerinde değildir. O "Türkiye'de nasıl bir kültür planı yapılmalıdır" sorusuna yanıt aramaktadır. Bu zihnindeki ulus inşası sorunundan kaynaklanmaktadır. Tekeli'nin yorumu ile Mustafa Kemal Malche raporunda istediğini bulamamıştır ama reform uygulanacaktır. Hükümet Malche ile uzlaşarak, bir reform kanunu tasarısı hazırlar. 2252 sayılı İstanbul Üniversitesinin kuruluş kanunu 31 Mayıs 1933'te kabul edilerek yürürlüğe konulur.

Akabinde Malche'dan bir "Islahat Programı" hazırlamasını istenir ve Maarif Vekaleti'nin onayından geçen bu programın uygulanmasında müşavirlik yapması için de A. Malche ile yeniden mukavele yapılmıştır. Ayrıca, Maarif Vekaleti Müsteşarı Salih Zeki Bey, Talim ve Terbiye Kurulu üyeleri Avni ve Rüştü Beyler, Yüksek Mühendis Mektebi Müdürü Prof. Dr. Kerim Bey ve Ankara Lisesi Müdürü Osman Bey'den oluşan bir "Islahat Komitesi" kurulmuştur. (Widmann, 2000, s. 37)

Üniversite tarihimizin önemli dönüm noktalarından biri, 1933 Üniversite Reformu ve bu reformun bir yönünü oluşturan tasfiye hareketi idi. Özellikle Darülfününda daha önce müderris olan kişiler yeni yapıda kadro dışı bırakılmış, hoşnutsuzluklar kamuoyunda sıklıkla tartışılmış, özellikle ecnebi memleketlerden gelen yabancı profesörlerin sayısı tepkilere sebep olmuştu.

Yasa gereği 31 Temmuz 1933'te Darülfünun kapatılarak, 1 Ağustos 1933'te İstanbul Üniversitesi kurulduğunda, Komite kararları uyarınca Darülfünunun 156 öğretim üyesinden 87 öğretim üyesi İstanbul Üniversitesi dışında açığa alınmıştı ve bu yüzde 56'lık bir ayıklamaydı. (Tekeli, 2019, s. 287)

Bu tasfiye iki aşamada gerçekleştirilmişti. Birinci tasfiye 1933'te, ikincisi ise 1934'te gerçekleşmişti. Her iki tasfiye hareketi ister istemez bazı isimler için mağduriyet havası yaratmıştı. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu birinci tasfiye ve Tevfik Sağlam ise ikinci tasfiye hareketinin muhatapları arasındaydılar. 1938 sonrasında İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasıyla, sınırlı sayıda da olsa, üniversite reformunun tasfiye mağdurlarının üniversiteye kazandırılması doğrultusunda adımlar atılmıştı. (Güler, 2022, s. 496) Dolayısıyla bu tutum tasfiyelerin siyasi olarak yapıldığına dair iddiaları güçlendiriyordu. [11]

[11] Cafer Güler'in tespiti ile İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun 1933 Üniversite Reformu ile birlikte tasfiye edilen öğretim üyeleri arasında yer almasına yol açan gelişmeler zinciri adı geçen kişinin 1930 yılında kurulan ve kısa ömürlü olan Serbest Cumhuriyet Fırkası adlı muhalefet partisindeki faaliyetleri idi. Baltacıoğlu, Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulduktan kısa bir süre sonra bu fırkanın İstanbul il başkanlığını üstlenmişti. 1930 Ekim ayının başlarındaki belediye seçimlerinden sonra Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Cumhuriyet Halk Fırkası arasındaki ilişkiler, gerginleşmişti. İşte bu gergin günlerde Baltacıoğlu, Serbest Cumhuriyet Fırkası taraftarı olan Yarın Gazetesi'nde, Atatürk'ün iki fırka arasında tarafsız kalmasını isteyen bir makale kaleme almıştı. Bu makale Atatürk'ün tepkisini çekmiş ve Atatürk'ün isteğiyle Dr. Reşit Galip Bey CHF. Yayın organı Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde çok sert bir cevabi yazı yazmıştı. Serbest Cumhuriyet Fırkası iki fırka arasındaki gerginliğinin giderilememesi üzerine yöneticileri tarafından feshedilmişti. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ile Serbest Cumhuriyet Fırkası günlerde yukarıda bahsedilen polemiğe giren Dr. Reşit Galip Bey, 19 Eylül 1932 tarihinde Maarif Vekâlet'ine getirilmiştir. Kısa bir süre sonra Baltacıoğlu'nun Güzel Sanatlar Akademisi'nde vermiş olduğu "Resim pedagojisi" dersi kaldırılacaktı. Dolayısıyla Maarif Vekâlet'inin bu tasarrufu, gelecek yıl yapılacak olan üniversite reformunun bir parçası olan tasfiye hareketinin içine Baltacıoğlu'nun gireceğinin bir işareti olarak değerlendirmek mümkündür. Baltacıoğlu'nun II. Meşrutiyet'ten 1933'e kadar yaklaşık 20 yıllık akademik kariyeri esnasında vermiş olduğu eserlerle tasfiye listesine girmesi, bizzat 1933 reformuna kaynak teşkil eden İsviçreli Albert Malche tarafından bile uygun görülmemiştir. Bundan dolayı Baltacıoğlu'nun maruz kaldığı bu muamele Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndaki faaliyetleri ile ilişkilendirmek daha makul bir yorum olacaktır. Çünkü Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ileri gelenlerinden Ağaoğlu Ahmet Bey de yapılan tasfiyeden nasibini almıştı. Bknz. Güler, a.g.m. s.501-502

Yine Güler'in çalışmasında yer alan bilgiye göre; Tevfik Sağlam'ın üniversiteden uzaklaştırılma süreci Baltacıoğlu'nunkinden farklıdır. Baltacıoğlu 1933 Üniversite Reformu'nun bir sonucu olarak yeni kurulan İstanbul Üniversitesi'nin yeni akademik kadrosuna alınmayarak tasfiye edilmişti. Tevfik Sağlam ise İstanbul Üniversitesi'nin yeni akademik kadrolarını belirleyecek ıslahat komisyonunun her fakültede oluşturulan tasfiyede görüşlerine başvurulduğu resmi hüviyeti olmayan uzman "eksper heyeti"nin Tıp Fakültesi'ndeki heyette yer alan üç kişiden biriydi. Yani Sağlam Tıp Fakültesi'nde yapılan tasfiyede görüşü alınan akademisyenlerden biriydi.Tevfik Sağlam'ın Tıp Fakültesi Dekanı sıfatıyla görev yaptığı on ay süresince karşılaştığı iki büyük sorun vardı, bu sorunlardan birincisi Haydar Paşa'daki Tıp Fakültesi'nin Avrupa yakasına taşınmasının getirdiği sorunlardı. İkinci sorun ise Tıp Fakültesi bünyesinde Almanya'dan kaçan bilim adamlarının yüksek sayıda diğer fakültelere nispetle istihdamıydı ve bu istihdamın ortaya çıkardı uyum sorunlarıydı. Bu gelişmeler yaşanırken T. Sağlam'ın Tıp Fakültesi'ne Dekan olarak tayin eden Dr. Reşit Galip Millî Eğitim Bakanlığı'ndan ayrılmış yeni Milli Eğitim Bakanı Hikmet Bayur olmuştu. T. Sağlam yeni bakanla uyumlu bir çalışma içine giremeyecekti. Hikmet Bayur bu durum karşısında ve mali açıdan tasarruf kaygılarıyla Tıp Fakültesi'nde üç tane dâhiliye kliniğine yer olmadığı gerekçesiyle T. Sağlam'ın kliniğini kaldırma yoluna gitmiştir. Bunun için kullandığı yöntem 2467 Sayılı ve 29 Mayıs 1934 Tarihli "İstanbul Üniversitesi'nin Muvazene-i Umumiyeye Alınmasına İlişkin Kanun"du. Bu kanunla yeni İstanbul Üniversitesi'nin nihai kadrosu ortaya çıkmış oluyordu. Tıp Fakültesi'nde artık üç yerine iki dâhiliye polikliniği olacaktı. Bu kliniklerden birisi Almanya'dan gelen Erich Frank'ın yönetimine verilecek, ikinci klinik ise eskiden olduğu gibi Atatürk'ün özel doktorluğunu da yapan Neşet Ömer İrdelp'in

Kadro değişikliğinin diğer bir veçhesi ise Üniversitede istihdam edilen yabancı uyruklu kişilerin sayılarının kamuoyunda yarattığı tepkiydi. 1936 yılında yapılan bir saptamaya göre İstanbul Üniversitesinde bulunan 390 öğretim elemanından 90'nı yabancıydı. Üniversitenin toplam 69 kürsüsünden 31'nin başında Türk, 38'inin başında bir yabancı bulunuyordu Beş yıl sonra bu sözleşmeler yenilendiğinde sözleşmelere eleman yetiştirme görevi eklendi. Bu minvalde Türkiye'deki Alman akademisyenlerin varlığı Almanlarda hükümetinde de tepkiye sebep olacaktı. Türkiye'de III.Reich karşıtı bir Alman akademiyasının oluşumu Hitler'i rahatsız etmiş, Türkiye'deki bu öğretim üyelerinin bir kısmı vatandaşlıktan çıkarılmışlardır. (Tekeli, 2019, s. 287)

1.2. Yurtdışındaki Alman Bilim Adamlarına Yardım Cemiyeti

Ord. Prof. Philipp Schwartz, 19.07.1894 yılında Macaristan'ın Werschetz şehrinde Yahudi bir ailede dünyaya geldi. Budapeşte'de tıp öğrenimi gören Schwartz, doktorasını tamamladıktan sonra savaş sonrası gelişen güçlü anti-semitizm nedeniyle Frankfurt Üniversitesi'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Macaristan'daki Patoloji Enstitüsü'nde çalışmaya başladı ve 1923'te Patalojik Anatomi Doçentliğini alan Dr. Schwartz 1928 yılında profesörlüğe yükseldi.

Hitlerin 30 Ocak 1933 tarihinde Reich Başbakanı von Hindenburg tarafından Reich Şansölyesi ilan edilmesi ve parlamentonun feshi nasyonal sosyalistlerin iktidarı ele geçirmelerine yol açmış, bu durum özellikle Yahudi ve rejim karşıtı kişiler için sonun başlangıcı olmuştu. (Hirsch, 2017;181) Bu süreçten etkilenen akademisyenler de Almanya'dan ve Avusturya'dan kaçarak organize olmaya başlamışlar, New York'da Emergency Committee, Londra'da Academic Assistance Council gibi kuruluşlar faaliyete geçmiş, kimi bilim adamları ABD'ye göç ederken Avrupa'da kalmayı yeğleyen çoğunluğun ilk durağı ise Almanca lisanı hâkim olduğundan Zürih olmuştur. İsviçre'ye iltica eden, Frankfurt Tıp Fakültesi Patoloji Enstitüsü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Philipp Schwartz öncülüğünde, Mart 1933'te, Notgemeinschaft deutscher Wissenschaftler im Ausland- NdWA (Yurtdışındaki Alman Bilim Adamlarına Yardım Cemiyeti) adlı bir cemiyet kuruldu. [12]

Nisan ortalarında *Yeni Zürih* gazetesinde küçük bir haberle *Alman Bilim Adamları İçin Danışma Merkezi*'nin kuruluşu kamuoyuna duyurulmuş, merkezin adı sonrasında *Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları Yardımlaşma Derneğine* dönüşmüştü. Amaç rejim sebebiyle Almanya'dan kaçmak zorunda kalan akademisyenlere istihdam sağlamak, yaşam alanı açmaktı. (Hirsch, 2017;198) Bu amaçla kurulan dernek 1945'e gelindiğinde, yaklaşık 2.600 kadar işten atılan Yahudi akademisyenin çeşitli ülkelerde yerleştirilmesine yardımcı oldu (Astrid, Juedische Allgemeine, 2014) .

yönetiminde olacaktı. Diğer yandan bu kanunla diğer fakülteleri de kapsayan çok sınırlı da olsa küçük bir tasfiye yapılmıştı. Bknz. Güler, a.g.m. s.507-508.

[12] Şalom Gazetesi, 9 Ocak 2008 tarihli sayısında yer alan Türkiye`ye gelen çoğu Yahudi Kökenli Alman profesörler ve Albert Einstein başlıklı haberinden alınmıştır.

Mayıs 1933'te Türk Millî Eğitim Bakanlığının talebi üzerine Profesör Malche (Cenevre) tarafından hazırlanan İstanbul Üniversitesi için reorganizasyon ve reform planı uyarınca bir dizi yabancı üniversite öğretim elemanının istihdam edileceği öğrenildi. Türk yetkililerin tek şartı ise gelecek akademisyenlerin kendi aralarında akademik itibarı olan kişiler olmasıydı. Philipp Schwartz'ın anılarında bu süreç şöyle anlatılmıştı (Schwartz, 2003, s. 41-42):

> "…Mayıs sonlarına doğru Cenevreli pedagoji profesörü A. Malche'dan Türkiye'de yeni bir Üniversite reformu yapıldığına ve bunun yönetiminin Dr. Malche tarafından yürütüldüğüne dair bir haber aldık. Hemen cevap verdim. Prof. Malche reform için hazırlıkların başladığını ve bizden de bazılarının oluşuma kabul edilebileceğini söyledi. Yardımlaşma Cemiyeti'nin bir temsilcisini Türkiye'ye göndermenin gerekli olup olmadığını sordum. Telgraf ile gelen cevap şöyle diyordu: 'Göndereceğiniz kişiyi bekliyoruz.' Katzenstein bunun için 100 İngiliz Sterlini sağladı. 5 Temmuz'da İstanbul'a vardım. İstasyonda bir süre son yolcu olarak bekledim. Biraz sonra tereddütle bir bey gelip Prof. Schwartz olup olmadığımı sordu. Daha sonra da gülerek öğrencilik zamanlarında Göttingen'de sakallı bir matematikçi Prof. Schwartz tanıdığını söyledi[13]... Reform Komisyonu üyesi matematikçi Prof. Kerim birkaç saat içinde yönetimin bulunduğu Ankara'ya yolcu olduğumu bildirdi. Benden mucize bekleniyordu… Kerim sayesinde durumu yavaş yavaş kavramaya başlıyordum. Mükemmel şekilde Fransızca ve Almanca konuşuyordu... Ertesi öğlen Ankara'da beni Prof. Malche ile Eğitim Bakanlığı sekreteri Salih Zeki Bey ve Bakanlık Müdürü Rüştü Bey kabul ettiler. Güzel, kuru ve sıcak bir yaz günüydü. Saat ikide bizi Bakan Dr. Reşit Galip ve yirmi kadar bakanlık çalışanı bekliyordu. Uzun masa reform Komisyonu üyeleri ve ağzımızdan çıkan her sözü not alan bakanlık çalışanları ile dolmuştu… Konuşmalar Fransızca yapılmaktaydı..."

Schwartz'ın anılarına göre Reşit Galip, çeşitli alanlarda profesör isim önerileri almış, son olarak maaş ve anlaşma koşulları tartışılmış ve karara bağlanmıştı. Yedi saat çalışmanın ardından Schwartz Zürih'e telgraf çekmiş ve üç değil tam 30 kişinin istihdam edileceğini duyurmuş ve toplantının ertesi günü görüştüğü Reşit Galip ile yaptığı şu ilginç konuşmayı da aktarmıştı. (Schwartz, 2003:45)

"…Bakan bana ister toplama kampında ister hapiste isterse serbest olsun, görevi kabul eden herkesin devletin bir memuru olarak görüleceği ve Türk Devleti'nin koruması altında olacağını söyledi. Almanlar için bize zorluk çıkarmazlar. Onlarla nasıl başa çıkılacağını biliyoruz..."

Yine Schwartz'ın anılarından anlaşıldığı üzere söz konusu görüşmede başkaca planlardan da bahsedilmeye başlanmış, orta öğretim için de 150-200 kadar yurtdışından gelecek öğretmene ihtiyaç olduğu dile getirilmişti. Schwartz aynı

[13] Sözkonusu matematikçinin Karl Hermann Amandus Schwarz (25 Ocak 1843 – 30 Kasım 1921), olduğu düşünülmektedir. Yine birtakım kaynaklarda makalenin konusu Philippe Schwartz ile aynı dönemde Türkiye'ye gelen ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Medeni Hukuk kürsüsünde profesör olarak görev alan Andreas Bertalan Schwarz karıştırılmaktadır.

gün Sağlık Bakanı Refik Saydam ile Ankara'da kurulacak tıp fakültesi ve hastane hakkında da görüşmüştü. (Schwartz, 2003:46)

Görüşmeler tamamlanınca aynı gün Doğu ekspresiyle Zürih'e gitmek için yola çıkan Schwartz, tüm hazırlıklarını tamamladıktan sonra 25 Temmuz 1933 tarihinde yeniden İstanbul'a yola çıktı. Yeniden bira araya geldiği Reşit Galip yabancı öğretim üyelerine ilişkin önerileri kabul ettiğini beyan etti. Schwartz ve Nissen bu esnada Türkiye'de çalışacak yabancı uzmanların imzalayacağı ve son şeklini Prof. Malche'ın vereceği sözleşme taslağını hazırlamaya başladılar. Schwartz'ın taslak sözleşmesinde; üç yıl sonra derslerin Türkçe verilmesinin zorunlu olması, Türkçe ders kitapları yazma, üniversite muhtariyeti, halkı geliştirecek ve bilgilendirecek toplantılara aktif olarak katılma ve hükümetin talep etmesi üzerine hiçbir ücret almadan bilirkişi raporu düzenleme gibi hükümler bulunuyordu. Yine sözleşmede yabancı akademisyenlere 500 ile 1000 TL arası bir ücret ile taşınma ve yolculuk ücreti ile sağlık sigortasının temini öneriliyordu.

Ancak ağustos ayında sürecin mimarı Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip ağır bir kaza geçirdi ve 14.08.1932'de görevinden ayrıldı ve yerine vekaleten Sağlık Bakanı Refik Saydam getirildi. Bu değişim süreci kısmen sekteye uğratsa da eski koşullar değişmedi ve Türkiye'de bulunan Nissen ve Malche Zürih'teki Schwartz'a müjdeyi verdiler. Kontrat süreleri ve şartları, maaş çizelgeleri Zürih'e gönderildi. Anlaşmalar Cenevre Büyükelçisi Hüseyin Cemal Bey tarafından parafe edildi. Anlaşmalarını imzalayan profesörler Türkiye'ye doğru harekete geçtiler. Schwartz bu süreci anılarında şöyle aktarmıştı. (Schwartz, 2003:59)

> "… Bazı arkadaşlar karar vermeden önce kişisel bir izlenim edinmek için Türkiye'ye gelmek istiyorlardı. Bu durumda Türk Hükümeti cömert bir şekilde seyahatin masrafını üstleniyordu. Yavaş yavaş bugün benim ve arkadaşlarımın üstünde hüküm süren, Türk Halkına bir bağlılık, bir rahatlama ve minnet duygusu şekilleniyordu…"

1933'ten sonra Türkiye'ye gelen Alman göçmenlerin önemini belirtmek için birkaç ismin zikredilmesi oluşturulan akademik kadroyu anlamak bakımından kafidir. Bütün bu isimler Almanya'nın milletlerarası düzeyde takdirle tanınan temsilcileriydiler. İstanbul'a gelenlerden bazıları: Tıp Fakültesine: Fricdrich Dessauer, Erich Frank, Josef Igers- heimer, Adolf Kantorovvicz, Wilhelm Liepman, Rudolf Nissen, Philipp Schwartz, Max Sgalitzer; Matematik ve Tabii İlimler Fakültesine: Fritz Arndt, F. L. Breusclı, Curt Kosswig, E. F. Freudlinch, Alfred Heilbronn, Arthur v. Hippcl, Richard v. Mises, Willy Prager; Hukuk ve sonradan bağımsız hale gelen İktisat Fakültesine: Josef Dobretsberger (Avusturya), Ernst Hirsch (daha sonra Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesine geçecektir), Richard Honig, Gerhard Kessler, Fritz Neumark, Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow, Andreas Schwarz, Kari Strupp; Yüksek Teknik Okulu Mimari bölümüne: Clemens Holz-meister (Avusturya), Gustav Oelsner, Bruno Taut. Ankara'ya daha az sayıda göçmen gelmiş olmakla beraber aralarında en başta Ernst Reuter olmak

üzere isim yapmış şahsiyetler vardır. Türkiye'de kısa bir süre kalmış olmasına rağmen modern Türk müzik çalışmalarının başlamasında önemli katkısı bulunan ve kendisinden sonra Cari Ebert, Ernst Pratorius ve Eduard Zuckmeyer'in de gelmelerini sağlayan Paul Hindemith, Fritz Baade, Hans Brcmcr, Wolfram Eberhard, Albert Eckstein, Otto Gerngross, Emil Gotschlich (Avusturya), Hans Gustav Gütcrbock, Benno Landsberger, August Laqucur, Alfred Marchionini, Eduard Melchior, Kari Mcıigcs, Paul Pulewka, Georg Rolıdc, Walter Ruben, Wilhelm Salomon Calvi, Martin Wagner. (Grothusen, 1981;541)

İstanbul Üniversitesi ve diğer kurumlarda çalıştırılacak yabancı profesörlerin seçiminde bir kıstas sözkonusu değildi. Bu konuda bütün yetki Prof.Dr. Schwartz'a bırakılmış ve mülakatlar İsviçre'de Schwartz tarafından yapılmıştı. Ancak Schwartz'ın bu görüşmeleri çalışma koşulları ile sınırlıydı ve zaten sözleşme koşulları da daha önceden Malche ile Schwartz tarafından belirlenmişti. Yardımcılar ise doğrudan doğruya görev kabul eden profesörler tarafından belirlenmişti. Hatta bazı profesörler ile yapılan sözleşmelerde yardımcıların adları da yer almaktaydı. (Dölen, 2010, s. 120-121)

Böylece belli süre sonra sözleşmeleri imzalanan ve yerleri belli olan bu akademisyenler için yaklaşık 1945'in sonuna kadar devam edecek bir huzur dönemi başlayacaktı. Schwartz ise 27.10.1933'te İstanbul'a vardı ve aynı gün İstanbul Üniversitesinde genç bir tarih profesörü olan Yusuf Hikmet Bayur Reşit Galip'in yerine Milli Eğitim Bakanı oldu. Kasımın başında Üniversitenin ilk öğretim yılı başladı. (Wıdman, 2000;97)

Birinci yarı yıl oldukça zor geçti. Prof. Malche'ın istifa etmesi ve mülteci öğretim üyelerine karşı oluşturulmaya çalışılan kamuoyu, henüz başlamış reformun başarısız olduğuna dair yaratılmak istenen algı, fiziksel imkansızlıklar, laboratuvar ve araç gereç yokluğu, başlatılan ama durma noktasına gelen inşaatlar, ders planlarının olmayışı, cevap verilemeyen dilekçeler ve ödenmeyen maaşlara bir de Üniversite yönetimine dair mevzuat eksikliği eklenince Schwartz ve arkadaşlarını umutsuzluğa düşürmeye başlamıştı. Ancak bazı çevrelerin ve bizzat Atatürk'ün desteğiyle buhranlı dönem kısa sürede düzelmeye başladı.

Bu akademisyenlerden birisi olan ünlü hukukçu Ernst Hirsche yabancı akademisyenlerin siyasi tartışmaların ortasında kaldıkları bu süreci anılarında şöyle özetlemektedir.

> "… Şayet yabancı profesörlere, daha çalışmalarının başlangıcında bilgi verilse ve Darülfünun konusunun on yıldan beri, yani Türkiye Cumhuriyetinin ilânından, halifeliğin kaldırılmasından ve Devletin lâikleştirilmesi olayından bu yana, İslâmî tesirlerin ve bu görüşte olanların, özellikle Darülfününda öğretim kadrosunda etkili olanların saf dışı edilmesi ya da geriletilmesi konusunun ne denli çetrefil bir konu olduğuna, bir an olsun ışık tutulsaydı, nice yanlış anlama, gerginlik, bunalım ve çekişmeden kaçınılmış olurdu. Çalışmaya başlamamızın üzerinden çok geçmeksizin, gerçi Türk meslektaşlarımız ile yaptığımız konuşmalardan, eski kurumun öğretim / kadrosundan ancak küçük bir bölümünün yeni Üniversiteye alındığını öğrenmiştik ama yalnızca bir

> reformla yetinmeyerek eski kurumu radikal bir şekildi kapatmaya ve yepyeni bir üniversite kurmaya yol açan nedenleri, işin özünü bilmiyorduk…" (Hirsche, 2017, s. 211)

Tüm imkansızlıklara rağmen derslere devam edildi ve Schwartz'ın ifadesi ile bu süreçte Mazhar Osman ve Akil Muhtar gibi Türk akademisyenler çok çaba sarf ettiler. Yine Prof. Nissen (Cerrahi), Prof. Liepmann (Kadın doğum), Prof. Igersheimer (Göz hastalıkları) çok önemli ameliyatlar gerçekleştirerek Türk halkı nezdinde Üniversite kurumuna saygınlık kazandırdılar. Bu arada Schwartz Şubat 1934'te önemli bir görüşme yaptı. Atatürk'ün silah arkadaşı Ali Fuat Bey ile irtibat kuran Schwartz böylece Üniversitenin durumu hakkında önemli bir devlet büyüğüne bilgi verme fırsatı bulmuştu ve bu görüşmeden sonra sorunların çözülmesine hız verildi. Ayrıca Ankara'dan hukukçu ve başarılı bir idareci olan Cemil Bilsel İstanbul Üniversitesine Rektör olarak atandı. Cemil Bey sıkıntıların özellikle Tıp Fakültesinden çıktığına karar verdi ve yabancı profesörlerin tutumundan ve ders yönetimlerinin etkinliğinden emin olduktan sonra onların önerilerine uydu. (Widmann, 2000, s. 113)

1.3. Schwartz'ın Türkiye'de Tıp Eğitimine Katkıları

Schwartz'ın Türkiye'deki yükseköğretime katkısı sistemin kurumsallaşmasına yöneliktir ve özellikle tıp eğitimine katkıları oldukça mühimdir. Yirmi yıla ulaşan hizmet süresinde binlerce öğrenci, pek çok uzman, tümü daha sonra profesörlüğe yükselen yedi doçent yetiştirmiştir. Ülkemizde bulunduğu yıllar içerisinde yurt içi ve yurtdışında yayınlanan makaleleri dışında, 1935 yılından itibaren yayınlamaya başladığı, her biri birkaç kez basılan, "Genel Patoloji", "İltihap", "Ur Bilgisine Giriş", "Selim ve Habis Urlar", "Hemoblastozlar", "Genel Histopatologia", "Hususi Histopatologia", "Autopsia Tekniği" başlıklarını taşıyan sekiz kitap yayınlanmıştır. (Namal, 2007; 663) Kitaplarının Türkçe'ye çevrilmesini, Avusturya'dan gelerek onun enstitüsünde görev yapan ve kısa sürede Türkçe'yi çok iyi derecede öğrenen Dr. Rosa Rössler gerçekleştirmişti.[14] Schwartz'ın ülkemizdeki araştırmaları içerisinde tüberküloz önemli bir yer tutmuştur. Bu konuyu geniş bir materyalle incelerken, kürsüde çalışanları aktif olarak araştırma alanında görevlendirmiş, böylece bir öğretim üyesinin öğretim ve eğitim kadar araştırma yapması gerektiğine işaret ederek, araştırmanın nasıl yapılacağını ve ekip çalışmasını öğretmiştir. Yurtiçi ve yurtdışında düzenlenen kongrelere katılımlar, laboratuvar olanaklarının geliştirilmesi, elektron mikroskobu çalışmaları, onunla yerleşik uygulamalar

[14] 1901'de Viyana'da doğan Dr. Rosa Maria Rössler, 1934'te Türkiye'ye diğer Avusturyalılardan daha önce geldi. 1937'den itibaren İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Patolojik Anatomi Enstitüsü'nde Prof. Dr. Philipp Schwartz'ın yanında sürekli olarak çalıştı; on yıl sonra aynı fakültede Prof. Dr. Erich Frank'in İç Hastalıkları Kliniğine geçti. Her iki bölümde de eğitimlere katıldı ve her iki amirinin kitaplarını Almancadan Türkçeye çevirdi. Türk Üniversitesi'nin en önemli reform hedeflerinden biri, öğrencilere modern ders kitapları sunmaktı. Rössler, 1954 yılında, yirmi yıldır yalnız yaşadığı Türkiye'de genç yaşta öldü. Bknz. Namal Fatma Arın, agm. s.663-668.

halini almıştır.[15] İstanbul Üniversitesi Senatosu onu 04.01.1973 tarihli kararıyla Şeref Doktoru (Doctor Honoris Causa) unvanı ile 2002 yılında ise Avicenna Madalyası ile onurlandırmıştır.

Yabancı bilim adamlarının Türk bilimine ve hekimliğine en önemli hizmetleri öğrencilere ve birlikte çalıştıkları genç öğretim görevlilerine bilimsel çalışma yöntemlerini tanıtıp öğretmek olduğunu söyleyen Koptagel'e göre bu bilim adamlarının hasta muayenelerini ve tanıya varış yöntemlerini izleyen yaptıkları araştırmalara katılan genç hekimler bu yöntemleri benimsemiş ve gelecek kuşaklara öğretmişlerdi. Alman profesörler anılarında Türk öğrencilerinden gördükleri ilgiyi ve hoşnutluğu dile getirmişlerdi. Cumhuriyetin ilk yıllarında halk sağlığı ve sağlık taramalarının gelişmesinde önemli katkıları olan bilim adamlarının özellikle sıtma ile savaş, verem ile mücadele konularında başarılı projeleri bulunmaktadır. Hatta Alman Hocalardan eğitim almış bu tıp hekimlerinin diplomalarındaki doktor unvanları 1960'ların sonuna kadar Almanya'da sorunsuz olarak tanınmıştır. (İlal, 2010, s. 296-299)

Yine mülteci profesörlerinin üniversite reformunun uygulanmasına yardım ettikleri, ders metotlarını düzenledikleri, ders kitapları yazdıkları ve bazılarını çevirdikleri bilinmektedir. Böylelikle kaynak kitap sayısının attığı, öğrencileri konuşmaya, düşünmeye ve araştırma yapmaya teşvik ederek pratik çalışma metotlarını öğrettikleri, ülke çapında bazı araştırmalar yaptıkları, bilimsel dergiler çıkardıkları, üniversitede halka yönelik seminerler ve konferanslar düzenledikleri gibi katkılarının bulunduğu ifade edilmektedir. Alman profesörlerin Türk öğrencilerle iyi ilişkiler kurdukları, binlerce Türk öğrencisinin Alman bilim insanlarından ders almasıyla bilimsel çalışmaların nasıl yapıldığını öğrendikleri açıktır. Birçok mezunların hâlen İstanbul, Ankara ve Atatürk Üniversitelerinde öğretim üyesi olarak görev yapmaları, İstanbul Üniversitesi ile bazı Alman üniversitelerinin belli bölümlerinin kardeş üniversite/ bölüm ilan etmeleri gibi olumlu gelişmeler mülteci profesörlerinin izlerinin devam ettiğinin göstergeleridir. (Widman, 2000;314)

1.4. Schwartz'ın Türkiye'de Yükseköğretimine İlişkin 1952 Raporu

Ord. Prof. Dr. Philipp Schwartz sadece İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesindeki çalışmaları ile değerlendirilemez aynı zamanda yükseköğretim sistemimizle ilgili gözlemleri de bir o kadar kıymetlidir. 1952 yılında

[15] Schwartz'ın yetiştirdiği isimlerden, daha sonra uzun yıllar Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Patoloji Kürsüsü'nü yöneten Prof. Dr. Talia Bali Aykan, Hocası için "O, bize Batı'nın çalışma disiplinini getiren ilk isimdir ve morfolojik yöntemlere büyük bir başarı ile hâkim bir Morfolog'dur. Bir Pedagog olarak, düşünmeye sevk eden bir sistemi benimsemişti. Öğrencilere sorun içeren konular verir ve onların düşünme yeteneğini geliştirmeye çalışırdı. Eğitimde ağırlığı Mikroskopi'ye vermiş ve Mikroskopi için harikulade bir eğitim sistemi geliştirmişti. Ona göre, en az 100 otopsi yapmayan bir asistan, uzman olamazdı. Onun zamanında her gün ortalama üç otopsi yapılırdı." Namal Fatma Arın, "Ord. Prof. Dr. Phılıpp Schwartz (1894-1977) 1933 Türk Üniversite Reformu ve Patoloji'ye Katkılarıyla", *Nobel Medıcus*, Cilt: 12, Yıl: 2016, Sayı: 2, s. 87-90. Bknz. Keser, Melda, (2020), *Philipp Schwartz: Türkiye'ye ve Alman Göçmenlere Katkıları*, AUSBD, 3 (5), 75-89.

ülkemizden ayrılırken, zamanın Cumhurbaşkanı Celâl Bayar ile diğer bazı yetkililere sisteme dair kıymetli bir rapor sunmuştur. "*İstanbul Üniversitesi'nin Bugünkü Durumu ve İstikbali"* başlıklı ayrıntılı rapor Üniversitenin tanımı, misyonu, Darülfunun ıslahının gayeleri ve üniversite reformunun başarısızlığına dair Schwartz'ın görüşlerini içermektedir. Raporda aynı zamanda Üniversitenin istikbaline dair tedbirler de yer almaktadır. (TÜBA, 2010, s. 474-497)

Ord. Prof. Dr. Philipp Schwartz tarafından Türkçe olarak yazılmış bulunan 53 sayfalık raporun başlangıç kısmında Üniversitenin gayesinden bahsedilmekte ve şöyle denilmektedir: (TÜBA, 2010, s. 431)

> "…Üniversitenin gayesi, bir memleket gençliğinde ilme karşı alaka uyandırmak suretiyle vatandaşlara, hatta bütün insanlığa karşı mes'uliyet duygusunu terbiye etmek ve böylece vicdanı şuurlandırmaktır. Bir memleketin prosperitesi ve muvazenesi için kat'i önemi haiz olan bilgi zihniyeti, yani çıplak hakikatleri aramak ve çekinmeden ifade etmek kabiliyetini sağlayan Üniversitenin milli hayattaki rolü her türlü takdirin üstündedir…Bir Üniversitenin seviyesi, bir milletin kendi istikbali için ideal olarak kabul ettiği seviye ile hemâyar olmak zaruretindedir. Hatta daha ileriye giderek diyebiliriz ki, Üniversite, insanlığın en mükemmel şahsiyetlerinin istediği ideal yaşama şartlarını temin etmek için uygun bir teşkilât olmalıdır. O halde "Türkiye fakir bir memlekettir" diye, Üniversitesini de memleketin umumi seviyesine uydurarak mütevazi ölçüler içinde kalmasını istemek hiç de doğru değildir. Üniversite, memleket ve millet için, hatta insanlık için vazolunan ileri ve yüksek ideallerin gerçekleşmiş bir örneği haline gelmelidir…"

Schwartz'ın raporunda 1933 reformunun amacı ise şu şekli ile yer almaktadır. (TÜBA, 2010, s. 431)

> "…1933 senesinde, Türkiye Hükümeti, o zamana kadar mevcut olan Darülfünûnun ıslâhile yukarda tarif ettiğimiz manâda bir Üniversitenin kurulmasına karar verdi. Bu Üniversitenin iki mühim gayesi vardı: Biri, tatbiki: yani Üniversiteden memleket idaresi için lâzım olan her türlü teknisyenlerin yetişmesi; öteki de ideal, yani eski ve eskimiş olarak kabul edilen entellektüel kültürün yerine, yeni bir şeyin konulması ve kıymetini kaybetmiş, itibardan düşmüş olan dini ve moral ideallerin yerine yeni nasyonal ve human gayelerin vaz'ı idi.
> Bu suretle bütün millette hâkim bir birlik duygusu uyandırarak Türk milletini entellektüel ve moral bakımlardan birleştirip kaynaştırmak, Türk milletini dünyanın en ilerlemiş milletleri seviyesine yükseltmek gayesi güdülüyordu…"

Bu gayelere ulaşmak için takip olunan usul hakkında ayrı bir başlık açan Schwartz'a göre;

> "…Türkiye'de modern manada İlmî bir gelenek mevcut olmadığından yeni teşkilat için Garp memleketlerindeki Üniversiteler örnek olarak alındı. Garbin meşhur Üniversitelerinde mevcut olan kürsüler yeni Türk Üniversitesinde de kuruldu. Bu tamamen yeni kadroların, gayelerin, usullerin tatbiki için de Garp Üniversitelerinden büyük mik-tarda profesörlerin daveti kararlaştırıldı. Ve

> hakikaten kısa bir zaman içinde, İstanbul Üniversitesine Garp memleketlerinden hemen hemen 50 mühim kürsünün dünyaca tanınmış sahipleri geldiler. Bunlar, kendilerinin yetiştirdikleri kendi hususi çalışma metodlarının bütün teferruatına vakıf yardımcılarını da beraberlerinde getirdiler. Böylelikle İstanbul Üniversitesinde adetâ bir mûcize vukûbuldu. O zamana kadar ancak ya Hükümetin yahut da ferdlerin büyük fedakarlıkları neticesinde garp Üniversitelerinde işitilebilen sesler pek kısa bir zaman içinde Türkiye'nin yeni Üniversite-sinde kurulan kürsülerden konuşmağa başladılar. Ve sayısı gitgide büyüyen dinleyicilerin ve öğrencilerin kulağına ve ruhuna o zamana kadar işitilmemiş yepyeni fikirler sokmağa başladılar. Eski Darülfünûnu tanıyan talebeler eski ve yeni arasında mukayeseler yapabiliyorlardı. Fakat birkaç sene sonra eskinin hatırası da hemen hemen kalmadı. Üniversiteye yeni gelen öğrenciler, birkaç sene önce yapılan inkılâp mahiyetindeki yenilikleri artık hayatın normal ifadeleri olarak telakki etmeğe başladılar. Çünkü reformdan üç beş sene sonra, İstanbul Üniversitesinde yüksek seviyede olan yalnız profesörler değil, bu seviyeye alışmış ve artık onu normal olarak kabul etmeğe başlamış bir Türk gençliği de mevcuttu. Ayrıca, Üniversite kadrosunda kalmış olan Türk profesörlerin de gayreti, bilgisi, umumî seviyesi değişmişti. Bunlar da meşhur ecnebî arkadaşlarının örneklerine kendilerini uydurmak zaruretinde kalmışlar, hatta yukarıya doğru yapılan bu tesviye ameliyesinden de büyük bir memnuniyet duymuşlardı…"

Schwartz raporunda; 1933 Darülfünun reformunun başarı ve başarısız taraflarını sıralar ve özellikle başarısızlığın ana sebebi olarak gösterilen "talebelerin yıldan yıla sayısının çoğalması" iddiasına karşı çıkar. Schwartz, mevcut imkânların çok üzerinde olan bu sayının üniversite reformunun hayırlı bir neticesi olduğunu belirtir. Schwartz'a göre başarısızlığın sebepleri büyük miktarda ve çok çeşitlidir. "…*Mesela, ecnebî profesörlerin birçokları reformdan beş sene sonra memleketi terk ettiler. Bu, büyük bir zarar olmuştur. Fakat biz bunu muvaffakiyetsizliğin esas sebebi olarak kabul etmiyoruz. Çünkü eğer daha derin sebepler olmasaydı, aynı seviyede başka profesörler çağrılabilirdi. Reformun muvaffak olmamasının esaslı bir sebebi olarak cihan harbinin araya girmesi de öne sürülmektedir. Halbuki Türkiye devamlı bir tehlike altında bulunmuş olmasına rağmen gençliğin hayatını hemen hemen arızasız geçirmek imkânını bulmuştur. Profesörler gibi Üniversite gençliği de mecburî hizmetten muaf tutuldular. Harbe giren memleketlerin hemen hepsi Türkiye'nin teveccühünü kazanmak için Üniversite reformuna faydalı olabilecek bütün dileklerimizi adeta hibe olarak vermeğe amade idiler. Sebepler arasında Üniversiteye gelen gençlerin liselerde kâfi derecede yetişmemiş olduğu da zikredilir. Hakikaten bu sebep variddir. Ve bu hal, daha aşağıda bahsedeceğimiz gibi hakikî bir zarar teşkil etmektedir. Fakat yine de muvaffakiyetsizliğin esas sebebi bu değildir. Çünkü Üniversiteye gelen gençlikte öğrenmek arzusu gayet kuvvetlidir. Ve yukarda ifade ettiğimiz Üniversite gayelerine intibak etmek zaruretini anlamakla ve bu istikamette harekete hazır bulunmaktadır. Başka bir sebep olarak da Üniversitede çalışan Profesör, Asistan, Teknisyen ve diğer Yardımcı Personelin az maaş aldıkları söylenmektedir. Bu yüzden bütün bu unsurların geçimlerini Üniversite dışında*

aramak mecburiyetinde kaldıkları anlaşılır bir hadise olarak kabul edilmektedir. Bu da daha sonra zikredeceğimiz sebepler arasında yer almaktadır. Fakat maaşların azlığına rağmen bilhassa profesörler ve bunların aştırma ve öğretme personeli verilen maaşlarla geçinebilecek durumdadırlar. Üniversite hayatı üzerine tazyik eden diğer daha mühim âmillerin mevcudiyetini örtmek içindir ki, bu maaş unsuru muvaffakiyetsizliğin bir sebebi olarak daima öne sürülmektedir. Bu ve bunlara benzeyen mühim gibi görünen sebepleri muvaffakiyetsizliğe mazeret olarak zikretmek mümkün, hatta çok kolaydır. Fakat bütün bunlar, bizce mûteber değildirler. Burada başka bir noktaya temas etmek istiyorum: Bu da Üniversitenin umum Bütçesidir. Bu da birçokları tarafından kifayetsiz olarak gösterilir. Ve her sene Üniversite tarafından bir az daha yükselmesi ve Hükümet tarafından bir az daha indirilmesi için devamlı bir münakaşa yapılır. Bütçe, hakikaten tam manâsile yaşayan ve vazife gören bir Üniversite için azdır. Ve Üniversitenin tekâmülü ile birlikte mantıkî bir şekilde artmalıdır. Fakat Üniversitenin bugünkü şartlarına göre uygundur. Üniversitenin bazı Enstitüleri senenin sekiz ayında parasız kalırsa, veyahut ancak en büyük güçlüklerle günlük hayatları için lâzım gelen asgari tahsisatı bulabiliyorlarsa, bunun sebebi daha ziyade idaresizliktir. Ve yine reformun muvaffak olmamasının en derin sebepleriyle ilgilidir.

Schwartz'a göre muvaffakiyetsizliğin hakiki sebepleri başkadır. 18 sene Türkiye'de yaşayan Schwartz şöyle demektedir.

> "…Üniversite reformunun muvaffakiyetsizliğinde iki mühim ve Türkiye tarihi ile izah edilebilen amilin en büyük rol oynadığını sanıyorum. Biri, Türk münevverlerinin birçoğunda derin kökleri olan kifayetsizlik hissidir. İkincisi gerek münevverlerde gerekse halkın birçok unsurlarında Türk milletinin mukadderatlarını idare edenlere karşı mevcut olan itimatsızlıktır..." [16]

Önce kifayetsizlik hissini ele alan Schwartz şöyle devam eder. *"...Bu ilk görünüşte kolaylıkla tespit edilemez. Hatta Üniversitenin kaderini ele almış şahsiyetlerin bazıları kendilerini çok üstün göstermektedirler. Fakat hakikati biraz araştırırsak, kifayetsizlik hissinin hayret edilecek ifadelerle karşılaşırız. Kaç defa Türk arkadaşlarımdan şu tarzda hitaplara maruz kaldım: "Siz Türkiye'yi tanımıyorsunuz. Burada hiç birşey yapılamaz…"* Bu tip ifadelerin münevverlerin kendilerine ve milletlerine karşı duydukları güvensizliğin çok tipik ifadeleri olduğunu belirten Schwartz bu kadar

[16] Schwartz'ın Türk münevverlerinin birçoğunda derin kökleri olan kifayetsizlik hissinin bulunduğuna dair tespiti önemlidir. Zira Mustafa Kemal Atatürk Üniversite reformunun hazırlanması esnasında Türkiye'yi istenilen bilim seviyesine yabancı alimlerin çıkarmayacağını kendi münevverimizin buna muktedir olacağını şöyle söylemektedir: *"...Bundan şunu çıkarmak ve arkadaşlarımın dikkat nazarına vaz'etmek isterim; Biz Türkler, bilhassa bu yüksek Türk İnkılâbını yapmış olanlar bilmelidirler ki; bizi lâyık olduğumuz seviyeye çıkarmakta herhangi bir yabancı âlim, dâhi olsa bile muktedir olamayacaktır. Düştüğümüz uçurumdan bizi kurtaracak âlemin en yüksek tabakalı sahasına çıkaracak, yine bu uçurumdan çıkıp yükselmesini bilenler olacaktır."*.

ilerlemiş bir kifayetsizlik hissinin çok çeşitli tesirleri ve tecellilerinin görüldüğünü söyler ve devam eder. (Cumhuriyet Gazetesi, 1968, s. 1-5)

> "…Ekseriyetle rastlanan sathî bedbinlik, haksız tenkit iptilâsı, hakikatlerin ve hadiselerin yanlış bir zaviyeden takdimi, daima haklı çıkmak hırsı, böbürlenmek, alâyişe düşkünlük, toleranstan mahrumiyet, başkalarını hakir görmek, birbirini çekememek, başkalarının üstünlüğüne tahammül edememek, başkalarına nisbetle daha iyi olmak iddiası, gösterişi kurtarmak arzusu, bütün bu gibi vasıfların neticeleri günlük hayatta bile çok derin tesirler yapmaktadır. Eğer idareciler sınıfı arasında menfî bir istifa cereyan ediyorsa, bunun sebeplerini de bu ruhî âmillerde aramalıdır. Yukarda zikrettiğimiz ikinci sebeb, yani itimatsızlık unsuru da bu birinci sebeple çok yakından alâkalıdır. Bütün bu sebepler neticesinde münevverlerin çoğu kendi şahsi kaderlerini milletinkinden ayırmakta haklı olduklarını zannetmektedirler. Vatanları için ölmeği göze alanların çoğunda vatan için yaşamak arzusu çok gevşektir. Bundan dolayıdır ki, hayat mücadelesinde hile, kanundan daha büyük bir itibara sahiptir. Kurnazlık, ilim ve sanat bakımından yaratıcı dehadan daha yüksek bir kıymet taşımaktadır. Üniversitede mevcut olan mevkiler, birçoklarınca hayat gayesi değil telakki edilmektedir. Bilakis ancak hariçteki şahsi ve maddi işler için bir temel olarak kullanılmaktadır. Üniversite reformunun başarısızlığındaki esas sebepler bence bunlardır…"

Schwartz'a göre; bilhassa geri kalmış ve manevi buhranlar geçiren bir memlekette, zaman ve emek israfına meydan vermeden terakki etmek imkânları ancak sağlam ve emin bir ilmî rota takib etmek sayesinde temin olunabilir ki bunun da tek kaynağı kuvvetli, yaratıcı Üniversitelerin varlığıdır. *Bu itibarla Üniversite*; *Türkiye'miz için milli müdafaa mefhumunun en asil müessesesidir.* Türkiye'deki yükseköğretimin 18 senelik tekâmülünden memnun olmamasının sebebi olarak Schwartz şunu gösterir: Türkiye'nin varlığında ve istikbalinde bütün diğer müesseselerden daha ehemmiyetli tutulması lâzım gelen Üniversitenin kâfi derecede takdir edilmemektedir. Schwartz, Üniversitenin bütün milletlerin hayatında olduğu gibi, Türk milletinin hayatında da çok hayırlı bir rol oynayabileceğine inanır ve ekler: *Eğer Türkiye Üniversiteleri, bu millette mevcut olan kabiliyetlere ve cevherlere kendilerini uydurabilirlerse, sulh ve terakki yolunda en büyük bir kudret kaynağı olacaktır. Aksi takdirde mevcut ihtiyaç dereceleriyle ilmî araştırma ve yetiştirme arasındaki kifayetsizlik ve ahenksizlik devam ederse, yakın veya uzak bir zamanda iç teşebbüslerle beraber binbir türlü muvazene bozukluklarını bekleyebiliriz.* Yine raporda dikkat çeken bir diğer unsur ise "*öğretim üyelerinin tüm işi, öğretim ve araştırma olmalıdır"* şeklindeki meslek etiğine verdiği önemdir.

Schwartz raporunda Üniversitenin geleceğine dair tedbirleri ise özetle şöyle sıralar:

1. Gençliğimizde mevcut olan nefse itimatlarını korumak.
2. Gençlerimizin memleket idare edenlere karşı itimatlarını uyandırıp

sağlamlaştırmak.

Bu gayelerin tahakkuku için Schwartz'ın teklif ettiği müspet tedbirler ise şunlardır:

1. Üniversiteye girmek isteyen gençlerin miktarını hiçbir şekilde tahdide tabi tutmamak.
2. Üniversite hocalarının ve bunlarla tedrisat ve araştırma gayelerinde iş birliği yapanların bütün kuvvetlerini ancak ve yalnızca üniversiteye hasretmelerini temin etmek.
3. 1933 senesinde başlanan Üniversite reformunun aynı ölçüde devam etmesini ve hatta yeniden başlamasını sağlamak.
4. Üniversite muhtariyetinin muhafazası ile beraber hükümet tarafından daimî bir koordinasyon makamı ittihaz etmek.

Schwart'a göre modern bir millet parti değişikliklerinden müstakil olarak üç esas sütuna dayanarak istikrarını temin eder. Bunlar; millet ve memleketin maddi varlığını müdafaa eden Genel Kurmay Teşkilatı, milletin yaptığı kanunların yani ahlakın hakimiyetini temin eden Yüksek Mahkemeler, milletin ruhunun, hayatının yani tarihi varlığı ile temin olunmuş milli kültürel kıymetlerin muhafazası ve bunların tekamülünü temin eden Üniversitelerdir.

1.5. Scurla Raporu

Schwartz özelinde tüm mülteci Alman bilim adamlarının Türkiye'deki günlerine dair bahsedilmesi gereken önemli bir konu ise bu kişiler hakkında Alman hükümetince yazılan rapordur. Bonn'daki Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunan çok önemli bir belge sayesinde, Reich hükümetinin 1934 yılından itibaren belgedeki ifadesi ile İstanbul Üniversitesindeki "Yahudileşmiş göçmen kliği" ni takip ettirdiği ve hatta haklarında rapor yazdırdığı bilinmektedir. Scurla raporu olarak bilinen bu rapor Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Herbert Scurla tarafından yazılmıştır. (Şen, 2019, s. 12-91) 1939 yılında Türkiye'ye gelerek Maarif Vekili Hasan Ali Yücel ile görüşen Scurla "*Bu bilim adamlarını bize geri veriniz. Size Almanya'nın en parlak beyinlerini gönderelim"* mesajını Türk tarafına iletir. Ancak Türkiye, o an Avrupa'nın ve belki de dünyanın en güçlü devleti durumunda olan Almanya ile ilişkilerinin bozulması pahasına da olsa baskıya boğun eğmez ve profesörler görevlerine devam eder. (Grothusen, 1981, s. 539-540) Scurla'nın dönüşünde Hitler'e tevdi ettiği, Türkiye'nin tutumunu belirten raporu 1987 yılında Alman arşivlerinde bulunur ve Türkiye Araştırmalar Merkezi (Berlin) tarafından kitap haline getirilir.

2. SCHWARTZ'IN TÜRKİYE'DEN AYRILMASI

1939 yılında kendisi ve ailesi için Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmek için başvuruda bulunan Schwartz'ın 27 Ocak 1949 tarihli gazete haberinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğu bilgisi yer alır. Schwartz

aynı habere göre daha önce yurtdışında aldığı diplomaların tanınması için Millî Eğitim Bakanlığına başvuru yapmıştır.

27 Aralık 1952 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde yer alan haberde ise Prof. Schwartz'ın fakülte ile yapmış olduğu mukavele sona erdiğinden ülkemizden ayrılacağı duyurulmuştur. Haberde Schwartz'ın, yazmış olduğu 12 ciltlik kitabının tabı, neşir ve satış hakkını Talebe Cemiyetine bıraktığı, Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti tarafından 29 Aralık Pazartesi günü Marmara lokalinde hocaları için bir veda tertip etmişlerdi. Yapılan konuşmalarda Profesörün meziyetleri, İstanbul Üniversitesine hizmetleri belirtmiş, kendisine teşekkür edilmişti. Bundan sonra Schwartz söz almış, 1933'te Atatürk'ün yaptığı büyük reformla Türkiye'ye nasıl geldiğini, Tıp Fakültesinin nasıl organize edildiğini anlatmış Türk gençliğinin müstesna zekâ ve kabiliyetini övmüştür. Talebe Cemiyeti tarafından Profesöre Atatürk'ün bir büstü hediye edilmişti.

Schwartz Amerika'ya gitmeden önce 1952'de Frankfurt Üniversitesi'nde iş bulabilmek için uğraşmış ise de çabaları sonuç vermemiş ve bunun üzerine Philipp Schwartz, karısı Vera ve oğlu Andreas ile ABD'ye göç etmiştir. ABD'de Warren State Hospital'de Patolog olarak çalışmıştır. 1957'de tekrar Frankfurt Üniversitesi'ne başvurarak, Üniversiteye dönme isteğini yinelemiştir. Tıp Fakültesi, bu isteği yine reddetmiş ve gerekçe olarak da yaşını ileri sürmüştür. Oysa üniversite altmış yaşını geçmiş pek çok başka profesöre kapılarını açmıştı. Philipp Schwartz'ın bir konferans vermek ya da konuk hoca olarak dahi hiç davet edilmemiş olması, 1982'lerde bile halâ var olan çekincelere işaret eder. Schwartz 1977 yılında hayata gözlerini yummuştur.[17]

İstanbul Üniversitesi, 1972'de Philipp Schwartz'a şeref doktoru payesi verdi. Başlangıç safhasında İstanbul Üniversitesi reformunu yöneten ekip arasında yer alan Dr. Schwartz daha sonra Ordinaryüs Profesör unvanı ile Tıp Fakültesi Patolojik Anatomi Enstitüsü Direktörlüğüne getirilmiştir. 1952'ye kadar ondokuz yıl Türkiye'de kalan Prof. Schwartz, anılarda büyük bir Türk dostu ve fazilet sahibi bir bilim adamı olarak yaşamaktadır. (Şen, 2019, s. 12-91)

Sonuç

Malche'ın raporu ve 1933 reformu olarak adlandırılan Darülfünundan İstanbul Üniversitesi'ne geçiş tarihimiz ile Türkiye'ye gelen Yahudi Alman akademisyenlerin tesiri meselesi birçok çalışmaya ve tartışmaya konu olmuştur. Hadiselerin cereyan ettiği yıllarda kamuoyuna yansıyan haberler değerlendirildiğinde; Cumhuriyetin hedeflediği nesilleri yetiştirmediği iddia

[17] Philipp Schwartz'ın adıyla, Humboldt Foundation altında bir burs programı mevcuttur. Özellikle ülkelerinden ayrılmak zorunda kalan akademisyenler için verilen burs, Türkiye'den de başvuru kabul etmektedir. Vakıftan burs hakkı kazanan kişilerin seçiminin Schwartz'ın hatırası ve hayat mücadelesine uygun yapılması beklenmektedir. Zira Schwartz'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Atatürk'e olan minneti ve sevgisi tüm hayatına tesir etmiş olup Schwartz Cumhuriyetimizin değerlerini benimsemiş, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bir bilim adamıdır.

edilen Darülfünun kadroları bizzat dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip ve ekibinin iradesiyle tasfiye edilmiş buna mukabil bu tenkisatı siyasi bir karar olarak gören ve Darülfünun muallimlerinin ilişiklerinin kesilmesini haksız ve siyasi bulan görüşlerin çatışması döneme damgasını vurmuştur. Buna bağlı olarak Alman kökenli bilim adamlarının Türkiye'deki varlığı da zaman zaman sorgulanmıştır. Ancak bahsi geçen bilim adamlarının yükseköğretim sistemimize katkıları maalesef tartışmaların gölgesinde kalmış, siyaset bilimsel kazanımların önüne geçmiştir. Zira yabancı uyruklu öğretim elemanlarının bu çatışmanın öznesi konumuna getirilmeleri doğru bir yaklaşım olmamakla birlikte Darülfünundan Üniversiteye geçişte yapılan tasfiyelerin neden ve sonuçları başkaca çalışmaların konusu olmalıdır. Zira bu tarz ideolojik yaklaşımların Türk yükseköğretim sistemine katkı sağlamayacağı gibi Üniversite sistemimizin özgün ve zengin yönlerini de göz ardı edilmesine sebep olacaktır.

Özellikle Nazi rejiminden kaçan ve çoğu Almanya'da eğitim almış, alanında önemli bu kişiler Türk yükseköğretimine öğrenci ve araştırmacı yetiştirmede ve Üniversiteye has birtakım teamüllerin yerleştirilmesine katkı sağladılar. Bu kişiler sadece teknik bilgilerini aktarmakla kalmamışlar aynı zamanda yerleştirdikleri akademik kültür, bilimsel disiplin vb. konularda genç Cumhuriyetimizin genç akademisyenlerine önemli faydalar sağlamışlardır. Bu minvalde Ülkemize ve kültürümüze olan sevgisi bilinen, kısa sürede Türkçe öğrenen ve dersleri Türkçe veren, vatandaşlığa geçen, yükseköğretim sistemimize önemli katkılar sağlayan ve on dokuz yıllık birikimini bir rapor şeklinde Türkiye Cumhuriyeti'nin yetkililerine sunan Schwartz'ın katkılarının ehemmiyeti büyüktür. Özellikle Türkiye'deki akademisyenlerde gözlemlediği bedbinlik ve güvensizliği eleştiren Schwartz münevverlerin şahsi menfaatlerinin ötesinde Üniversiteyi milli müdafaa mefhumunun en asil müessesesi olarak görmeleri gereğine işaret eder. Türk yükseköğretim tarihinde Schwartz'ın münevverliği ve Ülkemize olan sevgisi oldukça özgün ve önemli bir örnektir.

Son olarak şu hususa dikkat çekmek icap etmektedir. Schwartz özelinde anlatılmaya çalışılan Alman bilim adamlarının yükseköğretim sistemi üzerindeki kuvvetli tesiri, sistem için zengin katkılar sağlamakla birlikte bu kişilerin yetiştirdiği Türk bilim adamları kendi ekollerini kurabilmişlerdir. Malche'ın ünlü raporuna Mustafa Kemal Atatürk'ün aldığı bir milleti ancak o milletin içinden çıkanlar yükseltebilir not bu minvalde kıymetlidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Sibel Demirci %100
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Sibel Demirci %100
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

1933'teki reform neden başarısız geçti? (1968, 08 06). Cumhuriyet e-Gazete: https://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar adresinden alındı

Albert Malche (1876-1956). (2022, 02 05). Atatürk Ansiklopedisi: https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/albert-malche-1876-1956/ adresinden alındı

Astrid, L. (tarih yok).

Astrid, L. (2014). *https://www.juedische-allgemeine.de/kultur/der-vergessene-retter/*.

Astrid, L. (2014, 11 25). *Juedische Allgemeine*. 06 03, 2022 tarihinde https://www.juedische-allgemeine.de/kultur/der-vergessene-retter/ adresinden alındı

Aytaç, P. D. (Mayıs 1978). Baltacıoğlu'nun Eğitim Sisteminin Ana Gelişimi. *Yeni Adam*(921), 4-8.

Bahadır, O. (2010). *Türkiye'de üniversite anlayışının gelişimi (1861-1961)*. Ankara: TÜBA.

Cumhuriyet. (1933, Mayıs 11). Darülfünun Lahiyası Başvekalete Veriliyor.

Cumhuriyet Gazetesi. (1968, Haziran 8). 1933'teki reform neden başarısız geçti? *Cumhuriyet*, s. 1-8.

Darülfünun lâyihası başvekâlete veriliyor. (1933, 05 11). *Cumhuriyet Gazetesi*. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi.

Die Frankfurter Goethe-Universität ehrt den jüdischen Pathologen und ehemaligen Professor Philipp Schwartz mit einer Gedenkstele. (2014, 11 25). 06 02, 2022 tarihinde juedische-allgemeine: https://www.juedische-allgemeine.de/kultur/der-vergessene-retter/ adresinden alındı

Dölen, P. E. (2010). İstanbul Darülfununu'nda ve Üniversitede Yanabcı Öğretim Elemanları. *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961)* (s. 89-162). içinde Türkiye Bilimler Akademisi.

Grothusen, K. (1981). 1933 Yılından Sonra Alman Bilim Adamlarının Türkiye'ye Göçü. *Belleten Dergisi*, 537-550.

Güler, C. (2022). İsmet İnönü'nün "Barış Politikası"nın Üniversite Boyutu: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu Ve Tevfik Sağlam'ın Üniversiteye Geri Dönüşleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi, 41*(71), 496-515.

Hirsche, E. (2017). *Anılarım.* Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

İlal, G. K. (2010). Türkiye'de Üniversite Reformunda Alman Hekimler ve Sonrası. *Türkiye'de Üniversite Anlayışı'nın Gelişimi (1861-1961)* (s. 288-304). içinde TUBA.

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Enstitüsü Ordinaryüs Profesör Philipp Schwartz'ın Tayini. (1948, 02 12). 02 05, 2022 tarihinde Devlet Arşivleri: https://www.devletarsivleri.gov.tr/ adresinden alındı

Keser, M. (2020). Philipp Schwartz: Türkiye'ye ve Alman Göçmenlere Katkıları. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 75-89.

Kobal, Y. (tarih yok). 1933 Üniversite Reformu'nun Atatürk'ün Kültür Politikasındaki Yeri. http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/1933.htm adresinden alındı

Kobal, Y. (2022). 1933 Üniversite Reformu'nun Atatürk'ün Kültür Politikasındaki Yeri.

Kocatürk, P. U. (1984). Atatürk'ün Üniversite reformu İle İlgili Notları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergis, 1*(1), 3-95.

Namal, A. (2009). Ord. Prof. Dr. Phılıpp Schwartz (1894-1977) 1933 Türk Üniversite Reformu ve Patoloji'ye Katkılarıyla. *Nobel Medicus*, 87-90.

Neumark, F. (2017). *Boğaziçine sığınanlar.* İstanbul: Kopernik.

Sayılı, A. (1981). Atatürk, Bilim ve Üniversite. *Belleten Dergisi*, 36-42.

Schwartz, P. (2003). *Kader birliği 1933 sonrası Türkiye'ye göç eden Alman bilimadamları.* İstanbul: Belge Yayınları.

Şen, F. (2019). Ayyıldız altında sürgün ve Almanya'ya kök salanlar. İstanbul: Türkiye-Avrupa Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı Yayınları.

Şen, F. (2019). *Ayyıldız Altında Sürgün ve Almanya'ya Kök Salanlar.* İstanbul: Türkiye-Avrupa Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı.

Tekeli, İ. (2019). Modern Türkiyede Bilim ve Üniversite (1923-2019). A. Şimsek (Dü.) içinde, *Modern Türkiye Tarihi* (s. 284-311). Pegem Akademi.

TÜBA. (2010). *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961).* Ankara: TÜBA Yayınları.

Üniversite ülkenin örneği haline gelmeli. (1968, 08 05). 02 05, 2022 tarihinde Cumhuriyet e-Gazete: https://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar adresinden alındı

Widmann, H. (2000). *Atatürk ve Üniversite Reformu.* İstanbul: İ.Ü Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.

Yahudi Kökenli Alman Profesörler ve Albert Einstein . (2008, 01 09). Şalom Gazetesi: https://www.salom.com.tr/ adresinden alındı

Extended Abstract

One of the most important turning points in the history of Turkish higher education is the famous reduction in-force, which was recorded in the literature as the 1933 reform, in which Darülfünun was transformed into Istanbul University. This transformation caused important debates not only in terms of our education life, but also in political and cultural terms. One of the striking aspects of this event, which has had an impact on the present day with its diverse aspects, was the German scientists of Jewish origin, who had to leave their country, especially due to Hitler's pressure, and took refuge in some countries, including Turkey. In fact, the causes and results of the 1933 reform were identified with these academics, and their existence was the subject of the process of praising or vilifying the reform.

In this study, especially the memories of immigrant academicians and important studies in the literature about these figures who migrated from

Germany to Turkey were used. These included Prof. Neumark's "Asylum in the Bosphorus" Prof. Nissen's "Light Pages - Dark Pages: A Surgeon's Memoirs", Prof. Ernst Hirsch's "My Memories" Prof. Philipp Schwartz's "Unity of Destiny", Arnold Reisman's memoirs titled "Those Who Flee Nazism and Atatürk's Vision". In addition to the newspaper news of the period, Prof. Dr. Horst Widman's doctoral thesis, which was transformed into a book titled "Atatürk and University Reform", the conference titled "Immigration of German Scientists to Turkey After 1933: German-Turkish Relations in the Era of Kemal Atatürk" by Klaus-Devtlev Grothusen at the German Cultural Center in 1981, published in Belleten Magazine, are important sources on the subject.

In this respect, this study focused Ord. Prof. Dr. Philipp Schwartz who coordinated the process of the refugee German academics coming to Turkey, started to teach in Turkish by learning our language shortly after his arrival in our country, became a citizen of the Republic of Turkey in 1948 and stayed in Turkey until 1952. Memories, newspaper news and archive documents about the period were used in the study. Schwartz, whose views on our higher education system and contributions to the institutionalization of medical education were quite original, drew attention with his determinations about the higher education system and his interest in our country. Understanding Schwartz and his contributions will provide a perspective in evaluating the outcomes of higher education reform.

The history of our transition from Darülfünun to Istanbul University, which is called the 1933 reform, and the issue of the influence of Jewish German academics who came to Turkey have been the subject of many studies and discussions. The news reflected to the public in the years in these years showed that the staff of the Darülfünun, who was claimed to have not raised the generations targeted by the Republic, was liquidated by the will of the Minister of National Education Reşit Galip and his team. On the other hand, the opposite side who considered this reduce in-force as a political decision and regarded the dismissal of Darülfünun lecturers unfair and political, left its mark on the period. Accordingly, the existence of German-origin scientists in Turkey was occasionally questioned. However, the contributions of the aforementioned scientists to our higher education system were unfortunately overshadowed by the debates and politics. However, it is not an appropriate approach to make foreign lecturers the subject of this conflict, such ideological approaches will not contribute to the Turkish higher education system, and will also cause the original and rich aspects of our university system to be ignored. These important people, especially those who escaped from the Nazi regime and most of whom were educated in Germany, contributed to the training of students and researchers in Turkish higher education and to the establishment of some university-specific practices. These people not only conveyed their technical knowledge, but also they provided important benefits to the young academics of our young Republic on these issues such as the academic culture, scientific discipline they placed.

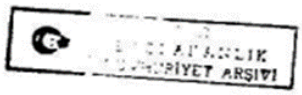
In this respect, Schwartz's contributions are of great importance, who is known for his love for our country and our culture, learnt Turkish in a short time and conducted lessons in Turkish, became a naturalized citizen, made significant contributions to our higher education system and presented his nineteen years of experience to the authorities of the Republic of Turkey in the form of a report. Schwartz, who especially criticized the unhappiness and insecurity observed in academics of Turkey, pointed out that intellectuals should see the university as the most noble institution of the concept of national defense beyond their personal interests. Schwartz's intellectualism and his love for our country was a very unique and crucial example in the history of Turkish higher education.

Finally, it is necessary to draw attention to the fact that the strong influence of German scientists on the higher education system, which was tried to be explained in the context of Schwartz, provided rich contributions to the system, but the Turkish scientists trained by these people were able to establish their own schools. In Malche's famous report, only those who came out of that nation can elevate a nation that Mustafa Kemal Atatürk received. In this respect, it is valuable.

EK:

T. C.
Milli Eğitim Bakanlığı
Üniversiteler Bürosu
Sayı.....

Ankara / / 194
Özet:

KARAR
22131

1- Açık bulunan İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Patolojik-Anatomi Enstitüsü Ordinaryüs Profesörlüğüne 4936 sayılı Üniversiteler kanununun 28 inci maddesi gereğince Fakülte Profesörler Kurulu tarafından seçilmiş, Senatoca uygun görülmüş ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmiş olan aynı Fakülte Ordinaryüs Profesörlerinden Dr. Philip Schwartz'ın tayini tensip edilmiştir.

2- Bu kararı Millî Eğitim Bakanı yürütür.

2 Aralık 1948

CUMHURBAŞKANI

Başbakan

Millî Eğitim Bakanı

930 | 11 | 1 | 202 | 32 | 4

Resim: 28 Nisan 1948'te Türkiye Cumhuriyeti uyruğuna geçen Schwartz'ın atanma kararından örnek.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 123-142**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 30/04/2022 **Makale Kabul Tarihi: 24/06/2022**

KİMLİK VE GÜVENLİK BAĞLAMINDA AVRUPA'DA VE TÜRKİYE'DE ROMANLAR[*]

Fatma İlknur AKGÜL[**]

Öz

Bu çalışmanın amacı güvenlik ile kimlik arasındaki ilişkiden hareketle Avrupa'da ve Türkiye'de Romanlarla ilgili algı ve politikalara dikkat çekmektir. Araştırmada öncelikle kimlik algısının aynı zamanda bir güvenlik sorunu oluşturduğu tezi işlenmektedir. Bazı kimliklere karşı geliştirilen ön yargılar bu kimlikleri aynı zamanda bir güvenlik sorunu haline getirmektedir. Romanlar bu konuda en fazla ön plana çıkan kesimlerden birini oluşturmaktadır. Çalışmada ikinci olarak Avrupa'da Romanlara karşı uygulanan insan haklarına aykırı uygulamalara dikkat çekilmektedir. Avrupa'da Romanlar, soykırım, sürgün, yerinden edilme, kısırlaştırılma, ayrımcılık ve dışlanma gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu tür uygulamaların bir kısmı bazı Avrupa ülkelerinde bugün de varlığını sürdürmektedir. Çalışma üçüncü olarak Türkiye'de Romanların nasıl bir güvenlik sorunu oluşturduğuna odaklanmaktadır. Türkiye'de de Romanlara yönelik güvenlik kaynaklı bir algı söz konusudur. Bu algı zaman zaman dışlayıcı politikalara dönüşmekle birlikte Romanlar Türkiye'de Avrupa'dakine benzer bir soykırım ve kısırlaştırma gibi gayri insani muamelelerle karşılaşmamıştır. Özellikle 2009 yılında başlatılan Roman Açılımı ile birlikte Romanların kamu hizmetlerinden yararlanmasının önündeki engeller kaldırılmıştır. Bu da Romanların sivil toplum alanının yanı sıra siyasette ve kamu kurumlarında yer almasının yolunu açmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kimlik, Güvenlik, Roman, Toplumsal Algı, Damgalanma, Ayrımcılık*

ROMANI PEOPLE IN EUROPE AND TURKEY IN CONTEXT OF IDENTITY AND SECURITY

Abstract

The aim of this study is to examine the perceptions and policies regarding Roma in Europe and Turkey, based on the relationship between security and identity. In the study, firstly, the thesis that the perception of identity develops a security problem is discussed. Prejudices developed against some identities make them a security problem. The Romani identity constitutes one of the most prominent identities in this regard. Secondly, the study concentrates on the practices against the Romani

[*] Bu çalışma, 28 Mart 2022, İstanbul Rumeli Üniversitesi II. Uluslararası Güvenlik Sempozyumu'nda sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

[**] Dr., fatakgul@hotmail.com, https://orcid.org/0000-0002-2280-3897.

Önerilen Atıf: Akgül, F. İ. (2022). Kimlik ve Güvenlik Bağlamında Avrupa'da ve Türkiye'de Romanlar, *Akademik Hassasiyetler, 9*(19), 123-142.

people in Europe. It argues that in Europe, Romani people experienced problems such as genocide, exile, displacement, sterilization, discrimination and exclusion. Some of these practices still exist in some European countries today. Thirdly, the study focuses on how the Romani people pose a security problem in Turkey. The article argues that there is also a security-based perception towards Romani people in Turkey. Although this perception occasionally turns into exclusionary policies, Romani people have not faced inhumane treatment such as genocide and sterilization as they experienced in Europe. Especially with the Romani Initiative started in 2009, the barriers preventing Romani people from benefiting from public services have been removed. This paved the way for Romani people to take part in politics and public institutions as well as civil society activities.

Keywords: *Identity, Security, Romani people, Social Perception, Stigmatization, Discrimination.*

Giriş

Kimlik, çok boyutlu bir kavram olarak dış siyasetten iç siyasete, ekonomiden hukuka, birçok alanda belirleyen ve ayrıştıran özelliğiyle literatürde yerini almaktadır. Kimlik, bir bireyin kendini nasıl konumlandırdığını ve toplum tarafından nasıl tanımlandığını belirtmektedir. Kimlik sadece görünenden ibaret değildir; arka planında uzun yıllar boyunca toplumun hafızasında biriken çeşitli düşünceler ve eylemler ile somut bir şekle bürünmektedir. Bireylerin toplumsal hayatta sahip oldukları birçok kimlikleri vardır. Çoklu kimliklerin bazıları doğuştan bazıları da sonradan edinilir. Birey kendi tercihinin dışında cinsiyet, aile, coğrafya, din, mezhep, ırk ya da milliyet gibi çeşitli kimliklere sahiptir. Bireylerin sonradan edindiği kimlikler aslında toplumsal bir inşanın ürünüdür (Bilgin, 2007: 35). Bu inşa sürecinde birey toplumun inşa edilmesini sağlarken, toplum da aynı şekilde bireyin inşa edilmesini sağlamaktadır (Dalbay ve Avcı, 2018: 18). Kimlik, çok yönlü olmasını sağlayan bu özelliği sayesinde toplumdaki farklılıkların resmini ortaya koyarak onları sınıflandırmaya yardımcı olan bir araç görevi görmektedir.

Romanlar, haklarında dilden dile dolaşan çeşitli anlatı ve hikâyeler sebebiyle her zaman hem ilgi çeken ve merak edilen hem de kuşku duyulan ve çekinceli ilişki kurulan bir topluluk olmuştur. Bu sebeple Romanlar dünyanın farklı yerlerinde, yaşadıkları toplumların içinde ötekileştirilen en büyük azınlık grubunu oluşturmaktadırlar (Alp, 2015). Romanların farklı olarak değerlendirilip ötekileştirilmelerinin ve toplumsal yaşamda güvenlik açısından tehlikeli olarak algılanmalarının altında Roman kimliğine karşı duyulan güvenlik endişesi yatmaktadır. Süleyman İlhan ve Muhammet Fırat'ın (2017: 226) çalışmalarında ifade ettiği, "Çingeneliğin inşa sürecinde edindiği konum, Çingeneler ve Çingene olmayanlar arasındaki sosyal mesafeyi de belirlemektedir" sözleri, toplum tarafından bir kimliğin nasıl algılandığına giden süreci açıklamaktadır. Bu toplumsal inşa sürecinde, Roman kimliğine karşı birçok toplumun algısında yer edinmiş olan "tehlikeli olma", kimlik ve güvenlik arasındaki ilişki bağlamında ele alındığında Roman toplumu örneğinde somut bir hal almaktadır. Roman kimliğinden kişilere

karşı duyulan "tehlikeli olabileceği" algısı, tarihte Romanların soykırıma kadar varan çeşitli yaptırımlarla karşı karşıya kalmalarına sebep olmuştur.

Çalışmada öncelikle kimlik ve güvenlik arasındaki ilişki teorik bir çerçeveden ele alınmaktadır. Kimliğin ne zamandan beri bir güvenlik sorunu olarak ele alındığı, kimlik ve güvenlik ilişkisi bağlamında yabancı düşmanlığı ve onun daha ileri bir boyutunu oluşturan ırkçılık kavramları üzerinde de bu çerçevede durulmaktadır. Çalışmada ikinci olarak geçmişten bugüne Romanların en fazla oranda yaşadığı Avrupa'da, güvenlik tehdidi olarak görülmelerinden dolayı maruz kaldıkları ayrımcılık ve dışlanma sorununa değinilecektir. Çalışmada üçüncü olarak, Türkiye'deki Romanların kanunlar karşısında durumu ele alınmaktadır. Bu doğrultuda kimlik ve güvenlik arasında birbiriyle iç içe geçmiş olan ilişkinin geçmişten günümüze konu Romanlar olduğunda nasıl tezahür ettiği anlatılmaktadır. Çalışmada dördüncü olarak toplumsal düzeyde Romanlarla kurulan ilişkilerde kimliğin nasıl bir güvenlik tehdidi haline dönüştüğüne değinilmektedir. Son olarak Roman kimliği örneğinden hareketle, kimlik ve güvenlik arasındaki ilişki ile ilgili bir değerlendirme yapılmaktadır.

1. KİMLİK VE GÜVENLİK İLİŞKİSİ

Güvenlik kavramı da tıpkı kimlik kavramı gibi sosyal bilimlerin birçok disiplinine konu olan, üzerinde kuramsal tartışmalar yapılan temel bir kavramdır. Barry Buzan'ın (2005: 29) ifade ettiği gibi, "Güç, adalet, barış, eşitlik, aşk ve özgürlük kavramları gibi tartışmaya açık ve oldukça muğlâk" anlamların tümü olarak çeşitli kaynaklarda güvenlikten söz edilmektedir. Bill McSweeney de Buzan gibi güvenliğin tanımlanmasındaki zorluğa değinerek güvenliği, *"tanımlanmaya direnen bir terim"* şeklinde ifade etmiştir (1999: 13). Kavramın anlamsal karmaşıklığı nedeniyle genel olarak güvenlik kavramı, İnsanların yaşamlarında önemli bir yere sahip olan ana değerlerin güven altında olması şeklinde açıklanmaktadır (Baylis, Smith, Owens, 2008: 229). Hans G. Brauch da güvenlik kavramını, "Sosyal bilimlerde genel çerçeve ve boyutlara tekabül eden, bireylere, konulara, toplumsal adetler ile değişen tarihsel şartlara ve durumlara uyarlanan temel bir kavram" şeklinde açıklamaktadır (2008: 2).

Devleti temel alan ve asıl konusu, "bir devletin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak" olarak tanımlanan güvenlik anlayışına geleneksel güvenlik anlayışı denilmektedir (Haser, 2018: 12). Geleneksel güvenlik anlayışına göre güvenlik tehdidi yalnızca askeri tehdit olarak algılandığı için, devletin varlığını sürdürmesi en temel değer ve mesele olarak kabul edilir (Baysal ve Lüleci, 2015: 66). Her gün değişen dünyada güvenlik tehditlerinin ve risklerin de dönemin koşullarına ve yaşanan olaylara göre farklılık göstererek değiştiği görülmüştür. Temelleri 1985 yılında atılan, Buzan ve Ole Wæver'ın güvenliğin anlam ve tanımlamasında esas alınan geleneksel yöntemlere karşı çıkan bir güvenlik anlayışını benimsedikleri yeni yaklaşıma Kopenhag Okulu denilmektedir. Buzan ve Wæver'in, birbirlerinden bağımsız bir şekilde yürüttükleri çalışmalarından, Wæver'in güvenlikleştirme,

Buzan'ın da sektörel analiz ve bölgesel güvenlik kompleksi teorisini harmanlayarak, ortaya ortaklaşa koydukları özgün düşünceleri literatürde Kopenhag Okulu olarak bilinmektedir (Irkörücü, 2019: 37-57). Bu yaklaşıma göre, her şey güvenlik sorunu olarak kabul edilmez. Güvenlik ancak bir söz-edim olarak kabul edilmekte ve söylem yoluyla inşa edilmektedir (Baysal ve Lüleci, 2015: 71). Wæver'a göre, "Tüm kimlikler, bireyin kendini ve çevresini anlama ve anlamlandırma pratiklerini inşa eden yapılardır. Bireysel düzeyde yaşanan güvensizlikler (yerinden edilme, toplumsal dışlanma, asimilasyon vb.) arttıkça, toplumsal kimliklerin siyasallaşması ve güvenlikleştirilmesi süreci de hızlanacaktır" (2008). Özetleyecek olursak, güvenlik olarak kabul edilen bir durum, onun güvenlik problemine dönüştüğünü göstermektedir.

Kopenhag Okulunun temel sorunsalı, toplumsal kimliklere ilişkin kaygıların nasıl somutlaştırıldığı ve hangi söylemsel pratiklerle inşa edilerek siyasileştiğini anlamaya çalışmaktır (Hisarlıoğlu, 2019: 3-4). Yabancı düşmanlığı ve ırkçılık sözü geçen söylemsel pratiklerin inşasında bir araç olmaktadır. Yunanca kökenli bir kelime olan *Xenophobia* kelimesi, *phobia* (korku) ve *xenos* (yabancı) sözcüklerinden türeyerek yabancıdan korkma anlamına gelmiş olan bir kelimedir (Özmete, Yıldırım, Duru, 2018: 193). Yabancı düşmanlığı ya da yabancıdan korkma, ırkçılık kavramı ile ilişkili, birbiriyle yakın anlamda kullanılan kavramlardır. Yabancı düşmanlığı, "Yabancı düşmanlığı toplumsal anlamda üretilmiş görüntü ve fikirlere dayanan hisler ya da algılardır. Bu hisler tarafsız ve mantıklı verilerle temellendirilmez" olarak tanımlanmaktadır (Brander, Gomes, Keen, Lemineur, Oliveira, Ondrackova, Surian, Suslova, 2008: 333). Irkçılık kavramı ten rengi, saç rengi gibi kişilerin fiziksel özelliklerine ilişkin farklılıklarından dolayı toplumun yapı ve işleyişine nüfuz etmiş ayrımcılığı açıklamaktadır (Giddens, 2008: 540). Romanlar, Asyalılar, Siyahlar vb. bu kimliklere karşı çeşitli coğrafyalarda yapılan ötekileştirme ve ayrımcı uygulamalar ırkçılığa örnek teşkil etmektedir. Yöneticiler tarafından özellikle bu türden özellikleri olan topluluklara karşı uygulanan ayrımcı tutumlar da kurumsal ırkçılık olarak tanımlanmaktadır (A.g.e., 2008: 540-541). 1926 yılında İtalya'da çıkarılan bir genelgeyle, "Çingenelerin kamu sağlığı ve güvenliği için tehdit oluşturmaları" sebep olarak gösterilerek sınır dışı edilmeleri kurumsal ırkçılığa bir örnektir (Hammarberg, 2012b: 55).

Roman kimliğinin kanunlar ve uygulamalar düzeyinde bir güvenlik tehditi olarak kabul edilmesi, Kopenhag Okulunun güvenlik anlayışıyla bağdaşır. Geleneksel güvenlik anlayışının aksine Roman etnik kimliği, toplumsal güvenlik için tehlikeli kabul edilen siyasileşmiş kollektif kimliklerdendir. Yugoslavya'nın dağılışının ardından Sırp, Hırvat, Arnavut ve Boşnak kimliğine sahip kişiler arasında kimlik temelli yaşanan çatışmalar kolektif kimliklerin güvenlikleştirilmesiyle önce toplumsal, ardından da askeri ve siyasi bir probleme dönüşmüştür (Hisarlıoğlu, 2019: 5). Roman kimliğinin diğer kimliklerden farkı, yaşadıkları coğrafya ve toplumlarda barışçıl bir topluluk olarak davranmaları ve yaşadıkları ülkelerin kurallarını benimsemeleridir. Roman kimliğinin başlattığı ya da sebep olduğu kimlik

temelli kitlesel herhangi bir çatışma tarihte bilinmemektedir. Romanlar yaşadıkları coğrafyaların devletlerine karşı barışçıl ve uyumlu bir geçmişe sahip olsa da, Roman kimliği suç ile ilişkilendirildiği için toplumsal güvenlik için bir tehlike olarak algılanmaktadırlar.

2. DÜNDEN BUGÜNE AVRUPA'DA ROMANLAR VE GÜVENLİK

Roman topluluğuna yönelik hissedilen ayrımcılık ve nefret duygusu çok eski tarihlerden beri Avrupa'da yaygın bir durum olarak sürmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde Almanya'da Nazilerin iktidarında, Avrupa'da Romanlar aşağı ırk olarak görüldükleri, devletin ve toplumun varlığı için tehlikeli bulundukları için yok edilmiş, soykırıma uğramışlardır. Romanlar, "Avrupa kültürünü yozlaştıran, toplumun saf yapısını bozan, çalışma ve sosyal hayatı dejenere eden bir etnik grup" (Çetin, 2017: 92) şeklinde dönemin Almanya'sının yöneticileri tarafından tanımlanmışlardır. 1926 yılında Almanya'da yürürlüğe giren *"Çingene, Göçebe ve Tembellerle Mücadele"* adı altındaki yasaya istinaden Romanlar yok edilmesi gereken bir topluluk olarak kabul edilmişler ve yok edilmeleri için kurumsal olarak harekete geçilmiştir (Foggo, 2020: 8). Ayrıca Romanlar birçok tıbbi deneyde de kobay olarak kullanılmışlardır. 1933 ile 1945 yılları arasında yürütülen sistematik soykırımda Almanların işgal ettiği topraklarda 500 bin ile 2 milyon Romanın öldürüldüğü çeşitli kaynaklarda geçmektedir (Brander vd., 2008: 338). 1989 yılında Birleşmiş Milletler etnik sebeplerle Romanların soykırıma uğradığını kabul etmiştir. Bu soykırıma Romanca *Porajmos* (kıyım) adı verilmiştir. 2015 yılında da Avrupa Birliği 2 Ağustos gününü, *"Avrupa'da Roman Karşıtlığı ile Mücadele ve Roman Soykırımını Anma Günü"* olarak ilan etmiştir. Kıyım dünyanın birçok yerinde Romanlar tarafından, 2 Ağustos Roman Soykırım Anma Günü olarak her yıl anılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan iki kutuplu yenidünya düzeninde Romanlar, önceki durumlarının aynısı olan ötekileştirici ve dışlayıcı kaderi yaşamaya devam etmişlerdir. Özellikle Doğu Avrupa ve S.S.C.B. gibi ülkelerde yaşayan Romanlar sosyalist rejimlerin yönetimleri altında büyük baskılara maruz kalmaya devam etmişlerdir. Roman topluluğunun Almanlar tarafından uğradığı soykırımdan sonra yaşadıkları en büyük insan hakları ihlali, Christine Walsh ve Brigette Krieg (2007: 172)'in dile getirdiği gibi Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve Macaristan gibi ülkelerde olmuştur. Bu üç ülkede binlerce Roman kadın istek ve iradesi dışında kısırlaştırılmış ve çocuklar da zorla ailelerinden alınarak yetimhanelere yerleştirilmiştir.

Uluslararası Af Örgütü (AI), 2010 yılında yayınladığı *Dünyada İnsan Haklarının Durumu Raporu* ile bazı Avrupa ülkelerinde hala Romanlara karşı ayrımcı ve ötekileştirici bir tutum takınıldığına dikkat çekmektedir. Ayrıca, BM Irk Ayrımcılığını Önleme Komitesi (CERD) hazırladığı rapor, Bulgaristan'da birçok Romanın ciddi derecede ayrımcılığa maruz kalmasına ve zorla evlerinden tahliye edilmek istendiğine dikkatleri çekerken, en temel

insan hakları olan eğitim hakkı, barınma ve sağlık hakkı gibi birçok alanda da ayrımcılığın sürdüğünü belirtmektedir (2010: 93). Bazı Avrupa ülkelerinde Romanlar ile ilgili raporda geçen tespitler şöyledir:

- Çek Cumhuriyeti'nde aşırı sağ görüşlü partilerin ve onların destekçilerinin yaptığı Roman karşıtı eylem, konuşma ve yürüyüşlerin arttığından (2010: 103),
- Finlandiya'da Roman kimliğine yönelik uygulanan barınma ayrımcılığı ile eğitim ve iş konularında tanınan sınırlı haklar sebebiyle hissedilen endişeden (2010: 134),
- Hırvatistan'da yaşayan Romanların, en temel insan hakkı olan barınma hakkı, eğitim imkanlarına erişebilme hakkı, iş bulma ve istihdam edilme noktasında karşılaştığı ırk ayrımcılığından (2010: 153),
- Macaristan ve Yunanistan'da yaşayan Romanların barınma hakkı, eğitim hakkı, iş bulma ve istihdam edilme hususunda yaşadığı ayrımcılıktan (2010: 221-344),
- Slovakya'da yaşayan Romaların devlet yetkilileri ve bireyler tarafından ayrımcılık ve şiddetle karşılaştıklarından, eğitim, barınma ve sağlık haklarından büyük ölçüde yoksun olduklarından ve hiçbir zihinsel engeli olmayan birçok Roman çocuğun özel durumu olan çocukların okulunda eğitim aldıklarından (2010: 282-289),
- Slovenya'da Romanların mülkiyet garantisi olmadığından, temel insan haklardan suya, sağlık hizmetlerine ve elektriğe ulaşımda sorun yaşadıklarından, barınma yerlerinin çok tenha yerlerde olduğu için her türlü tehlikeye açık olduğundan (2010: 290),
- İngiltere'de Romanlara karşı yapılan sözlü ve fiziksel saldırıların artmasından, bu sebeple de 100 Roman ailenin Belfast'taki evlerini terk etmek zorunda kalmasından (2010: 84), bahsedilmektedir.

Fransa'da Hükümet Temmuz-Ağustos 2010 yılında AB ülkelerinden

Fransa'ya gelen Roman kimliğindeki kişilerin, gerektiğinde zor kullanılmak suretiyle sınır dışı edilmesi yönünde bir karar almıştır. Bu karar ile bir bütün olarak suçlu kabul edilen Roman topluluğu, kamu güvenliği için bir güvenlik tehditti olarak kabul edilmiştir. Romanların yaşadığı yerlerin "insan kaçakçılığı, çocuk istismarı ve fuhuş yuvası" olduğu ve "suç merkezine dönüştüğü"_hükümet tarafından kamuoyuna sunulmuştur (Köksoy, 2019: 106). Fransa'da "kamu güvenliği" terimi, "normal koşullarda, barışın ve devletin bekasının tehlikede olduğunun düşünüldüğü olağanüstü koşullarda kullanılan bir hukuk terimidir" (Hammarberg, 2012a: 3-4).

Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Komisyon'u tarafından imzalanan ve kurumlar arası ortak bir metin niteliğinde olan *Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi'nde* yer alan "Eşitlik" konusunu içeren 3. Bölümünün 20. Maddesinde "Herkes, yasa önünde eşittir" denilmektedir. Aynı bildirgenin 21. Maddesinde bu husus; "Cinsiyet, ırk, renk, etnik veya sosyal köken, kalıtımsal özellikler, dil, din veya inanç, siyasi veya başka herhangi bir görüş, bir ulusal azınlığın üyesi olma, hususiyet, doğum, maluliyet, yaş veya cinsel eğilim gibi

herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılması yasaktır" denilmek suretiyle karar altına alınmıştır. 22. Maddeyle karar altına alınan, "Avrupa Birliği, kültür, din ve dil farklılıklarına saygı duyar" ifadesi ile de çok kültürlülüğe karşı duyulan saygı ve hoşgörü anlayışı ortaya konulmaktadır (Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, 2000/C 364/01). 1950'de imzalan *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme* ile kişiler arasında farklı özellikleri nedeniyle ayrımcılık yapılması kesinlikle yasaklanmıştır (AİHM,1950). Avrupa Birliği'nin kuruluş değerlerine bakıldığında, Avrupalı olmanın esasının demokrasi ve insan haklarına saygı olduğu nettir.

Avrupalı ülkelerin Romanlar konusundaki fiili tutumları tarihsel süreç ve günümüz bakımından mevcut kanıtlar üzerinden değerlendirildiğinde, Roman kimliğine sahip bu topluluğa karşı ayrımcılık uygulandığı oldukça açıktır. Avrupa Birliği'nin Temel Haklar Bildirgesi'nin ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kurallarının gerek üye gerekse aday ülkeler tarafından söz konusu Romanlar olduğunda yeterince özenle uygulanmadığı, bu konuda yayınlanan mevcut raporlar, tavsiye kararları ve uygulamalarla görülmektedir.

3. TÜRKİYE'DE DEVLETİN YAKLAŞIMINDA ROMANLAR VE GÜVENLİK

Toplumsal düzeyde var olduğu bilinen "Romanlar tehlikelidir" algısının kanunlar karşısında da aynı karşılığı bulduğunu, 1926 yılında kabul edilen *İskan Kanunu'nun* 2. Maddesinde ve 1934 yılında yenilenen *İskan Kanunu'nun* 4. Maddesinde Romanların anarşistler ve casuslar ile aynı sınıflandırmada yer almasında görmekteyiz. *İskan Kanun'unun* 4. Maddesinde, Romanların adının geçtiği kısım şöyledir: "A: Türk kültürüne bağlı olmayanlar, B: Anarşistler, C: Casuslar, Ç: Göçebe çingeneler, D: Memleket dışına çıkarılmış olanlar, Türkiye'ye muhacir olarak alınmazlar" (Resmi Gazete, 1934: 4003). *İskan Kanunu'nda* yer alan bu madde, Roman topluluğu hakkında dönemin yöneticilerinin bu kimliğine karşı olan algısını göstermektedir. *İskan Kanununda* yer alan bu madde, Romanların toplumda düzen ve asayişi bozan bir topluluk olduğu yönünde bir fikir oluşturmaktadır.

Halkı Bulgaristan göçmeni olan ve öteden beri bir Roman köyü olan Çanakkale'nin Eceabat ilçesine bağlı Behramlı Köyü, II. Dünya Savaşı sırasında Bakanlar Kurulu Kararıyla boşaltılmıştır. Köyde yaşayan 25 hane, 125 nüfustan oluşan Roman vatandaşlar, Bakanlar Kurulu'nun kararıyla Çanakkale'nin daha iç bölgelerine dağıtılarak yerleştirilmişlerdir (Atabay, 2012: 62). 3 Şubat 1940 tarihli ve 2/12773 sayılı söz konusu kararname, Romanların askeri ve devlet güvenliği açısından bölgede casusluk yapabilecekleri gerekçesiyle tehlikeli görülmeleri sebebiyle çıkartılmıştır.

1950 yılında Bulgaristan hükümeti birçok Türk kökenli vatandaşına karşı bir asimilasyon politikası uygulayarak, onları zorunlu göçe mecbur bırakmıştır. 12 Eylül 1950 tarihinde Türkiye sınırına gelen Türk kimliğindeki bu göçmenlerin arasına Bulgaristan hükümeti tarafından Roman kökenli kişilerin sokulduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine dönemin Dışişleri Bakanı, 6

Ekim 1950'de Romanların ülkeye girişleri ve transit geçişlerini engellemek için vize verilmemesi konusunda hükümetin aldığı kararı tüm konsolosluklara bildirmiştir. Böylece Türkiye sınırlarını 7 Ekim 1950 tarihinde Bulgaristan'a kapatmıştır. 1934'de çıkartılan 2510 sayılı İskan Kanun'unu ile Romanlar Türk soylu sayılmadığı için bu ülkeden gelen 150 Roman'ın Türkiye'ye girişine izin verilmemiştir. Romanların ülkeye alınmamasının gerekçesi ise, "Ruslara hizmet etmek amacıyla Bulgarların göçmenler arasında Çingeneleri koyarak onlardan ajan olarak yararlanmak" (A.g.e., 2012: 64) istemeleri olarak kaynaklarda belirtilmektedir. Dönemin Cumhurbaşkanı tarafından bu sorunun Birleşmiş Milletlere götürüleceğinin bildirmesi üzerine Bulgaristan tarafı geri adım atmış ve iki ülke arasında bir mutabakat yapılmıştır (Zafer Gazetesi, 1950: 1-4). 2 Aralık 1950 tarihinde Türkiye tarafından aşağıda geçen şartlarla sınır tekrar açılmıştır. Bu mutabakata göre, göçmenler arasına karışmış olarak ülkeye vizesiz girenler geri çevrilecek ve Bulgar tarafı da bu göçmenleri geri alacaktır. Ayrıca, önceden ülkeye girmiş olan ve Edirne'de bulunan 360 nüfusa sahip 67 Çingene aile de Bulgar sınır yetkilileri tarafından geri alınacaktır (Ulus Gazetesinden aktaran, Atabay, 2012: 66). İki ülke arasında diplomatik ve uluslararası bölgesel bir krize dönüşen bu olay Roman kimliğine karşı gösterilen devletlerarası öneme bir örnek teşkil etmektedir. Roman kimliği özelinde farklı tarihsel dönemlerde yaşanan bu türden olaylara verilecek birçok örnek bulunmaktadır.

1993 yılında CHP Edirne milletvekili Erdal Kesebir, *İskan Kanun'unun* 4. Maddesinde geçen Roman kısmının değiştirilmesi isteğiyle TBMM Başkanlığı'na bir önerge vermiştir. Söz konusu önergeyi dönemin Başbakanı şu sözlerle reddetmiştir:

> Teklifte kabulü diğer milletlerden Çingenelerin yurdumuza göçmen olarak alınabileceği konusunda kamuoyu oluşturabilecek ve sınırlarımızda göç tazyikine yol açacaktır. Diğer taraftan, Türk kültürüne bağlı olan Çingenelerin Bakanlar Kurulu kararı ve göçmen statüsü ile kabullerinde yasal herhangi bir engel bulunmadığından Hükümetimizce teklif uygun görülmemiştir (Foggo, 2006).

23 Kasım 2003 tarihinde dönemin AK Parti hükümetinin İçişleri Bakanı, *Nüfus ve Vatandaşlık İl Müdürlüklerine* vatandaşlık için başvuruda bulunanlar konusunda dikkat edilmesi gereken hususları belirten bir genelge göndermiştir. Bu genelgede başvuru yapanlar değerlendirilirken, "dilencilik ve çingenelikle ilişkilerinin bulunup bulunmadığının" bir kıstas olarak görülmesi istenmiştir (Foggo, 2006). Genelgede geçen Çingene ifadesinin ayrımcılığa yol açıcı nitelikte olması, Bakan'ın çok fazla tepki almasına neden olmuştur. Bunun üzerine Bakan özür dilemiş, genelgeden Roman kimliğine karşı oluşan bu ayrımcı ifadenin kaldırıldığını açıklanmıştır.

Roman kimliğine sahip vatandaşlar için yürüttükleri bir proje kapsamında Başak E. Akkan, Goncagül Gümüş, Özlem Anadol ve Başak Erel, Erzurum, Konya, Samsun, İstanbul Ataşehir, İzmir, Bergama ve Hatay illerini kapsayan bir saha çalışması gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışma esnasında

görüştükleri Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfında görevli bir sosyal çalışmacının aşağıdaki sözleri bir kamu görevlisinin Roman kimliğine sahip bireylere karşı algısını göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir: "Orada on tane park olsa hiçbir işe yaramayacak. O on tane parkın bütün salıncakları, kaydırakları, kamunun yaptığı her şeye zarar verme politikası var. Bilinçli olarak emin olabilirsiniz bundan yani. Ne kadar park yaparsanız yapın, onları parçalayacaklar" (Akkan, 2011: 35).

Uzun yıllar boyunca gerek mecliste gerekse farklı platformlarda, hükümetlerin ve muhalefet partilerinin temsilcileri Roman kimliği konusunda İskan Kanunu'nda yer alan 4.Madde üzerinde çeşitli tartışmalar yapmışlardır. İskan Kanun'unda yer alan 4.Madde ve Roman topluluğuna karşı toplumda görülen dışlayıcı ve damgalayıcı tutumun 2006 yılına gelinceye kadar yalnızca toplumsal düzeyde kalmadığı, dönemin yöneticileri düzeyinde de aynı algının var olduğu örneklerle görülmektedir. 2006 yılına gelindiğinde İskan Kanunu'nda yeni bir düzenleme yapılarak Kanun'dan Romanların adının geçtiği bölüm tamamen kaldırılmıştır.

2009 yılına gelindiğinde dönemin hükümeti tarafından yapılan "Roman Açılımı" toplumsal ve kurumsal düzeyde Roman algısının değiştirilmesi, Romanların sosyo-ekonomik yaşam şartlarının iyileştirilmesi amacıyla gerçekleştirilen çeşitli düzenlemeleri içermektedir. Bu kapsamda 2016-2021 yılları arasındaki dönemi içeren iki aşamalı Eylem Planı'na göre, *"Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi"* hazırlanmıştır (AÇSHB, 2021). Bu planla, Roman vatandaşların, "barınma, eğitim, istihdam, sağlık, sosyal hizmet ve sosyal yardımlar" ana maddeleri altında karşılaştıkları sorunlar ve sorunları gidermeye yönelik yapılacaklar belirlenmiştir (Çetin, 2017). Romanların hakları, "T.C. Anayasasında eğitim ve öğrenim hakkı, çalışma ve sözleşme hürriyeti, sağlık hizmetlerine, konut olanaklarına ve sosyal güvenliğe erişim hakkı güvence altına alınmış ve temel kamu hizmetlerine erişimde eşitlik ve hakkaniyet ilkeleri benimsenerek" Anayasal düzeyde de güvence altına alınmıştır (AÇSHB, 2021). Açılım sonucunda 2015 genel seçimlerinde Roman kökenli bir vatandaş CHP'den milletvekili olarak seçilerek meclise girmiştir. Akabinde bir sonraki genel seçimde de bu sefer bir CHP'den bir de AK Parti' den olmak üzere birer Roman kökenli vatandaş milletvekili seçilmişlerdir.

Kısacası, 2009 yılında hükümet tarafından yapılan Roman açılımı ve sonrasında devam eden süreç ile birlikte Romanlar eşit vatandaşlık temelinde haklar elde ederek özgüven kazanmışlar ve siyasal alanda da görev almaya başlamışlardır. Romanların kendini nasıl tanımladıklarına dair yapılan anket çalışmalarının çoğunluğunda, "Kendilerini önce 'Türk' sonra 'Müslüman' veya önce 'Müslüman' sonra 'Türk' olarak tarif ediyorlar" sonucunun çıktığı görülmüştür (Çeko, 2014). Kanunlar karşısında Roman kimliğini içeren olumsuz ifadelerin kaldırılması, toplumsal düzeyde yerleşmiş olan olumsuz algıyı da kırmak adına oldukça önemli bir gelişmedir. Romanlar Türkiye'de de geçmişte 'öteki' olarak görülseler bile, Avrupa'da yaşananların aksine

kurumsal düzeyde sistemli bir zulüm ya da bir taciz yaşamamışlardır (Akdemir, 2015: 95).

4.TÜRK TOPLUMUNDA ROMAN ALGISI VE GÜVENLİK

Romanlar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye tarihinde her zaman toplumun ayrılamaz bir parçası olarak var olmuşlardır. Bütünleşmiş sosyolojik yapıya rağmen, toplumun bazı kesimlerinde var olan olumsuz Roman algısı sebebiyle Romanlarla toplumsal ve özel ilişki kurma noktasında tedbirli davranıldığı, uzak durmanın tercih edildiği görülmektedir. Dünyanın pek çok yerinde aynı kaderi paylaşarak, "tehlikeli, riskli gruplar, dışarıdakiler, ıslah edilmez suçlular vb. önyargılı sıfatlarla nitelendirilerek" (İlhan ve Fırat, 2017: 266) toplumun diğer kesimleri tarafından dışlanma ve ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Toplumsal yaşamda halk arasında mevzubahis Romanlar olunca birçok olumsuz ifadenin kullanıldığı görülmektedir. Toplum tarafından beğenilmeyen, kötü olarak nitelenen bir durumu ifade etmek için sıklıkla kullanılan "Çingene gibi" sözcükleri Roman kimliğine karşı hissedilen bu damgalayıcı ve dışlayıcı düşüncenin en açık örneğini oluşturmaktadır (Aksu, 2003). Bu yönüyle düşünüldüğünde Roman kimliğine karşı hissedilen olumsuz algının Türkiye'de de dünyadakinden farklı olmadığı görülmektedir (Uzpeder, 2008). Romanlara karşı toplumun bazı kesimleri tarafından takınılan damgalayıcı ve ötekileştirici tutum ile bütün bir Roman toplumuna atfedilen olumsuz imaj ve dezavantajlar üstünden Roman algısı inşa edilerek, bir topluluk toptan tehlikeli kabul edilmektedir. Judith Okely toplumdaki bu algıyı, "Çingene olmayanlarca resmedilen Çingene imgesi çoğunlukla, özgür, vahşi ve doğaya yakın olma gibi özelliklerdir. Çingeneler gizemli ve folklorik özelliklerin taşıyıcısıdırlar" (1983: 2) ifadeleriyle açıklamaktadır. Bu türden düşüncelere sahip bireylerin Roman vatandaşlara karşı sergiledikleri olumsuz yöndeki tutumlar, kimliğin güvenlikle arasındaki ilişkisinin toplumsal yaşama yansıdığını göstermektedir.

Akkan vd.'nin gerçekleştirdiği saha çalışmasının bulguları Roman olmayanlar tarafından, Roman mahallelerinin bulundukları şehirlerin güvenliği için tehlikeli olarak düşünülen mekanlar olduğu, Romanların da dikkat edilmesi gereken tehlikeli insanlar olduğu yönünde olmuştur (2011: 34). Araştırmanın bulguları arasında yer alan aşağıdaki ifadeler makalenin konusunu destekleyici nitelikte olması bakımından önemlidir. Söz konusu ifadeler şöyledir:

> Çalışmayı yürüttüğümüz tüm şehirlerde, şehir halkının Roman Mahallelerini 'yakınından bile geçilmemesi gereken' mahalleler olarak betimlediklerini gözlemledik. Kaldığımız otellerde, yemek yediğimiz lokantalarda, alışveriş yaptığımız bakkallarda iletişim kurduğumuz insanlar, çalıştığımız mahallelerin ismini duyduklarında hep aynı dehşeti ve şaşkınlığı yaşadılar. O mahallelere gitmememiz için tavsiyelerde bulundular: 'Dikkat edin, 'paranızı çalarlar, saldırabilirler size', 'güven olmaz onlara', 'yüzünüze gülüp arkanızdan küfrederler', 'onların yemeğinden yenmez, suyundan içilmez (Akkan, 2011: 34).

2010 yılında Manisa'nın Selendi ilçesinde yaşayan Romanlar ile ilçe halkı arasında basit bir tartışma başlamıştır. İlçe halkı ayaklanarak Roman Mahallesine saldırmış, sonucunda Romanlara ait ev ve arabalara zarar verilmiştir. İlçe halkının Roman kimliğine sahip kişilere karşı giriştiği bu tutumu Nazım Alpman "Selendi etnik çılgınlığı" (2010) olarak yazıya dökmüştür. Olayların büyüyerek bir linç girişimine dönüşmesi sonucunda, bu ilçede yaşayan 21 Roman aile, Manisa'nın bir başka ilçesine "valiliğin tuttuğu araçlarla, gece yarısı" zorunlu bir şekilde göç ettirilmişlerdir (Özbek, 2015: 3). Selendi ilçesinde Roman kimliğindeki vatandaşlara yönelik yapılan saldırı ile ilgili olarak süren Selendi Davası yargılaması, Uşak 2. Asliye Ceza Mahkemesi'nde yürütülmüştür. Davanın 17. duruşmasında taraflar arasında geçen ifadeler, Eşit Haklar İçin İzleme Derneği tarafından yayınlanan *Irk veya Etnik Ayrımcılığı İzleme Bülteni'nde* şöyle geçmektedir: "Bunlar buradan gidecek, yoksa biz halk olarak gereğini yapacağız… Çingeneler buradan gitsin. Saldıralım, bu Romanları sürelim. Çingeneler bizim camimize, dinimize, karımıza, kızımıza küfür ediyor, bunları burada istemiyoruz. Öldürelim..." (ESHİD, 2015: 4).

Buna benzer başka bir olay da 1970 yılında Çanakkale'nin Bayramiç ilçesinde yaşayan Roman topluluğuna karşı ilçe halkının ayaklanarak linç girişimine yeltenmesi ve sonucunda Romanların zorla ilçeden göç ettirilmeleriyle sonuçlanmıştır (Özateşler, 2016). Yine, 2013 yılında Bursa iline bağlı İznik İlçesi'nde trafikte basit bir yol verme münakaşası sebebiyle yaşanan kavga ilçede yaşayan Roman topluluğuna karşı linç girişimine dönüşmüştür (Vardar, 2013a). Yine aynı yıl, İhlas Haber Ajansının bir haberine göre, Bursa'nın Osmangazi İlçesi'nin Güneştepe Mahallesi'nde çıkan kavganın büyüyerek bütün mahalledeki Roman topluluğuna karşı bir linç girişimine dönüştüğü görülmektedir (2013). Yaşanan olaylar karşısında sessiz kalamayan Roman kanaat önderi ve aynı zamanda da İzmir Romanlar Yardımlaşma ve Dayanışma Dernek Başkanı olan Abdullah Cıstır, Roman kimliğine karşı duyulan öfkeye dikkat çekmektedir. Cıstır'ın şu sözleri, "Selendi'de vatandaşların yaptığı bir linç vardı. Burada vatandaş, kamu yani yerel yönetimler ortaklığında bir linç var. Yine cana ve mala kast eden nefret temelli bir ayrımcılık var" Romanların da kendi kimliklerine karşı duyulan nefret ve ötekileştirici tutumun farkında olduklarına vurgu yapmaktadır.

Benzer biçimde, Bursa'nın Osmangazi İlçesi'nin Yunuseli mahallesinde Romanlar ve mahalle sakinleri arasında çıkan kavga sonucunda Mahallenin Muhtarı şu değerlendirmede bulunmuştur: "Vatandaş birikmişti. Hırsızlık, uyuşturucu… Bizim insanımız gibi yaşamıyorlar. Yedi senedir böyle bir zulüm içindeyiz" (Vardar, 2013b). Muhtarın sözleri, Roman kimliğine sahip mahalle sakinleri için "toplumsal güvenlik açısından tehlikelidir" yönünde bir algının var olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Aynı konuyla ilgili olarak Bursa Roman Kültürünü Araştırma Geliştirme ve Yardımlaşma Dernek Başkanı olan Efkan Özçimen'in şu sözleri ise, "Soykırım ille de çukur kazıp insanları gömmek değildir. Evini yıkarsın, arabasını yakarsın aynı hesaba çıkar. İnanılmaz bir ırkçılık var, tüm Romanları

sürgün etmek istiyorlar. Başka mahalleye gittiklerinde sorunlar bitecek mi?" (Vardar, 2013b) aynı mahallede yaşayan farklı kimliklerin birbirine olan bakışını ortaya koymaktadır. Toplumda bu türden olaylara örnekler çoktur. Çanakkale'de doğu kökenli vatandaşlarla Romanlar arasında meydana gelen bir kavga neticesinde Roman Mahallesi polis ekiplerince çevrelenmiş ve abluka altına alınmıştır. Bu durum üzerine, kendisi de bir Roman olan Fevzipaşa Mahalle Muhtarı Ramazan Işıldak'ın, yaptığı açıklama, "Mahallemizin içinde gerçekleşmeyen bir olay için mahallemizin ablukaya alınmasına bir anlam veremiyoruz. Biz terörist değil, vatanına, milletine, bayrağına bağlı insanlarız", Romanların kimliklerinden dolayı tehlikeli olarak görülmelerinden duydukları üzüntü ve rahatsızlığı gözler önüne sermektedir (Arçukoğlu, 2017).

Roman Topluluğu üzerinde çeşitli çalışmalar yürüten Hacer Foggo, Mehmet Tıraş (2013) ile yaptığı bir mülakatta bir toplumda normal şartlarda tüm insanlar arasında yaşanabilen adli olaylar neticesinde oluşabilecek doğal sonuçların, konu Roman kimliği olunca nefret ve ayrımcılık duygusuna dönüştüğünü ifade etmektedir. Foggo, söz konusu Romanlar olduğunda olayların büyütülerek başka bir boyuta taşındığını, bunun da toplumda Roman kimliğine karşı hissedilen güvenlik algısından kaynaklandığını dile getirmektedir (Tıraş, 2013). Erving Goffman, "Kamusal Alanda İlişkiler" (2017) isimli eserinde, toplumsal ilişkiler içerisinde topluluk yaşamını mikro bir açıdan incelemektedir. Goffman'ın aşağıdaki sözlerinde geçen "çivilenmiş ilişkiler" olarak nitelediği karşılıklı ilişki biçimi, Roman kimliğine sahip bireyler ile toplumdaki diğer kesimler arasındaki ilişkiyi tanımlayıcı bir örnektir:

> Tüm toplumlarda her bir ucun, diğerini şahsen tanımadığı, diğerinin de aynısını yaptığını bildiği ve diğerine, aralarında geri dönülemez bir 'sabitlenmiş ilişkiler ya da çivilenmiş ilişkiler' söz konusudur. Söz konusu olan uçların kendi aralarındaki deneyimini sürdüren, düzenleyen ve uygulayan karşılıklı bilgi çerçevesidir (2017: 230).

2008 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ilkokul öğrencilerinin okuması için tavsiye edilen "100 Temel Kitap" içinden birisi olan "Yonca Kız" isimli kitapta geçen Romanların çocuk kaçırdığı şeklindeki şu sözler, "O gözü kör olasıcalar önlerine gelen her şeyi çalarlar. Küçükken ufak kız kardeşini Çingenelerin nasıl kaçırdıklarını anlatacaktı…" (Tokyay, 2014) çivilenmiş ilişkilerle Roman kimliği üzerinden inşa edilen tehlike algısının kaldırılması için alınacak yolun daha çok uzun olduğunu göstermektedir.

Özetle, kanun ile eşit vatandaşlık haklarına sahip olan Romanlar ne yazık ki toplumdaki bazı kişilerin algısında hala tehlikeli ve uzak durulması gereken bir topluluk olarak düşünülmektedir. Bu düşünce toplumsal ilişkilere de kutuplaşma olarak yansımakta ve Roman topluluğunun toplumdan dışlanarak ayrımcılığa uğramasıyla sürüp gitmektedir.

Sonuç

18. yy'da İspanyol yasalarında geçen "Çingeneler ateş ve kılıçla avlanarak öldürülmeli" (Brander vd., 2008: 338) ifadeleri Roman kimliğine karşı duyulan öfkeyi açıkça göstermektedir. Toplumlarda bazı topluluklar kültürel, ırksal ve etnik yapıları, sosyal statüleri nedeniyle olumsuz tutumlar ve ötekileştirilmeyle karşı karşıya kalabilmektedirler. Romanlar yaşam biçimi olarak toplu bir şekilde hep bir arada yaşamayı tercih eden bir topluluktur. Genellikle şehirlerin dış mahallelerinde Roman Mahallesi, Şen Mahalle, Tenekeli Mahalle, Çingene Mahallesi vs. gibi isimlerle adlandırılmış toplumla fazla bütünleşmeden yaşamlarını sürdürmektedirler. Kapalı bir toplum özelliğine sahip olmaları nedeniyle toplumla yeterince ilişki kuramadıkları için hep merak edilen, tehlikeli olacakları düşünülen bir topluluk olmuşlardır.

Kimlik ve kişilik birbiriyle karıştırılmaması gereken iki kavramdır. Kişilik bireyi diğer insanlardan ayıran, o bireyin kendine özgü olan duygu, düşünce ve davranışlarının tümünün bir arada harmanlanmış halidir. İyi, kötü, tehlikeli, dikkat edilmesi gereken kimlik değil aslında kişiliktir. Kişinin ne olduğu değil de ne olmadığı üzerine kurulu olan negatif kimlik inşası (Akpınar, 2021: 28) ile Roman kimliğini negatif inşa edilmektedir. Tarih boyu birlikte yaşadığı diğer toplumlar tarafından Roman toplumuna karşı ön yargıyla bakılmış ve bu kimliğe karşı hep bir güvenlik tehdidi algısı var olmuştur. Foggo bu durumu "İnsanların hayatında Romanlara hiç ama hiç yer yoktur" (Akçura, 2014) ifadeleriyle özetlemektedir.

1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile insanlar arasında herhangi bir ayrım yapılmaksızın, tüm insanların sadece insan olmaları nedeniyle özgür, onurlu ve tüm haklar bakımından eşit doğduğu kabul edilerek, tüm insanlık adına hak ve özgürlükler güvence altına alındığı ilan edilmiştir. Beyannameyle, "Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka bir kanaat, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş veya başka türden statü gibi herhangi bir ayrım gözetilmeksizin, bu bildirgede belirtilen bütün hak ve özgürlüklere sahiptir" (İHEB). Kurumsal düzeyde yayınlanan beyannameler, devletlerarasında imzalanan sözleşmeler, ne toplumda ne de kurumlarda Roman kimliğine karşı ön yargılı tutum ve davranışların son bulması için yeterli değildir. Roman kimliğine karşı duyulan hem toplumsal hem de kurumsal düzeyde bir güvenlik tehlikesi olabileceği algısının varlığı nettir. Devletler suç ile bağdaştırdıkları bu kimliğe karşı tedbir alırken, toplum da uzak durarak, yakın ilişki kurmayarak tavır almaktadır. Bu algının oluşmasının arka planında var olan gerçeklik de asla göz ardı edilmemeli ve araştırılması gereken bir başka konuyu oluşturmaktadır.

Sonuç olarak Roman kimliği nedeniyle bir topluluk toplumdaki diğer kimliklere sahip bireyler tarafından uzak durulması gereken tehlikeli bir topluluk olarak algılanmaktadır. Bütün bir Roman toplumuna atfedilen bu algı, hurafeler ve bilinçaltına yerleşmiş kalıp yargılar vasıtasıyla kendini yenileyerek gelecek nesillere miras kalmaktadır. Uzun yıllar kanunlar karşısında da bu olumsuz algı var olmuştur. Roman kimliğine karşı toplumlarda hissedilen tehlikeli algısının, soykırıma kadar uzanabildiği, en

ufak adi bir suçta bile kişisel bir olay olarak algılanmayıp, bütün bir kimliğe karşı linç girişimine dönüştüğü görülmüştür. Romanların da toplumdaki diğer farklı kimliklerdeki bireyler tarafından kendilerine karşı hissedilen bu olumsuz algının farkında olduğu görülmektedir. Bütün bir toplumun, yüzyıllardır süregelen güzel gelenekleri, müzik konusundaki doğal yetenekleri gibi özellikleri yerine, kimlikleri dolayısıyla tehlikeli, suçlu ve topluma uyumsuz olarak damgalanmalarından büyük bir rahatsızlık ve üzüntü duydukları anlaşılmaktadır. Avrupa ve Türkiye'de Romanların durumu karşılaştırıldığında ise Avrupa'da daha fazla ayrımcı ve dışlayıcı tutuma maruz kaldıkları, Türkiye'de ise toplum ile bütünleşmiş bir yapı sağlandığı görülmektedir. Avrupa da bazı ülkelerde Romanlara devlet eliyle sistematik bir soykırım uygulanmışken, Türkiye tarihinde böyle bir olay hiçbir zaman yaşanmamış olması bu durumun en açık örneğidir. Avrupa Birliğine üye ülkelerin imzaladıkları anlaşmalar ve her durumda dile getirdikleri Avrupalı değerlere rağmen bu coğrafyada Romanlar istenmeyen bir topluluktur. Türkiye'de ise yasalarda Roman kimliğini rencide edici tüm ifadeler kaldırılmış ve Roman açılımı ile birlikte Romanların mevcut koşullarını düzeltmeye yönelik birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Fatma İlknur Akgül %100
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Fatma İlknur Akgül %100
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

AÇSHB, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). *Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2016-2021)*. Ankara

Akkan, B. E., Deniz, M. B., Ertan, M. (2011). *Sosyal Dışlanmanın Roman Halleri,* Edirne: EDROM.

Akçura, B. (2014). *Birine Ötekinin Hakkını Sormak – Kimliğimizden Utandırıldık!* https://www.milliyet.com.tr/gundem/birine-otekinin-hakkini-sormak-ki m ligi m iz den - utandirildik-1843809 (Erişim Tarihi: 13 Kasım 2021).

Alp, H. (2016). "Çingenelere Yönelik Nefret Söyleminin Ekşi Sözlükte Yeniden Üretilmesi". *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,* 3(2). ss.143-172.

Akpınar, Ö. (2021). *Moldova, Sovyetlerden Sovyet Sonrası Dönem Kimlik Arayışları.* İstanbul: KDY Akademi.

Aksu, M. (2003). *Türkiye'de Çingene Olmak.* İstanbul: Ozan Yayıncılık.

Alpman, N. (2010). *Manisa'da Romanlara Saldırı Selendi Etnik Çılgınlığı*. https://www.birgun. net/ haber/ manisa- da-romanlara- saldiri-selendi-etnik-cilginligi- 11.01.201016365 (Erişim Tarihi: 06 Ocak 2022).

Arçukoğlu, T. (2021). *Tehlikeli Bir Gerginlik… 01.03.2017*. https://www. canakkalenin sesi.com/tehlikeli- gerginlikdogu-kokenli - bir- grup-ile-roman- vatandaslar-arasinda-kavga-12892-haberi (Erişim Tarihi: 13 Ekim 2021).

Atabay, M. (2012). "Çingene Sorunu ve 1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Çanakkale'ye Göçler". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* 10(13). ss.59-72.

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı. (2001). *2000/C 364/01*. http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/687_1.pdf (Erişim Tarihi: 10 Ekim 2021).

AİHM, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (1950). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.* https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Baylis, J., Smith, S., Owens, P., (2008). *The Globalization of World Politics*, Oxford: Oxford University Press.

Baysal, B. ve Lüleci, Ç. (2015). "Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi". *Güvenlik Stratejileri.* 11(22). ss. 61-96.

Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası.* İzmir: Aşkinar Kitapları.

Brander, P., Gomes, R., Keen, E., Lemineur, M., Oliveira, B., Ondrackova, J., Surian, A., Suslova, O. (2008). *Pusula: Gençlerle İnsan Hakları Eğitimi Kılavuzu.* (Çev. B. Yeşiladalı). İstanbul: Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık.

Brauch, H. G. (2008). "Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü", *Uluslararası İlişkiler,* 5(18). ss.1-47.

Buzan, B. (2005). *İnsanlar, Devletler & Korku. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Güvenlik Çalışmaları İçin Bir Dönem*. (Çev. E. Çıtak). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.

Çeko, Ç. (2014). *Çingenelerde Kimlik Bilinci Roman Açılımıyla Oluştu*. http:// www.sifirayrimcilik.org / 2014/02 / cingenelerde-kimlik -bilinci-roman-acilimiyla-olustu /#more-292 (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2021).

Çetin, B. I. (2017). "Kimlikleriyle Romanlar: Türkiye'deki Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi ve Birinci Aşama Eylem Planı'nın Değerlendirilmesi". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* 15(1). ss.85-111.

Dalbay, R. S. ve Avcı, N. (2018). "Kimlik İnşasına İlişkin Temel Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye'ye Yansımaları". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 23(1). ss.17-23.

ESHİD, Eşit Haklar İçin izleme Derneği. (15 Ocak-15 Mart 2015). *Irk veya Etnik Ayrımcılığı İzleme Bülteni*. http://www. esithaklar.org.tr/uploads /Irk-ve- Etnik -Ayrimciligi- Izleme-Bulteni-Sayi-1.pdf (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2021).

Foggo, H. (2006). *Çingeneleri Dışlamak Irkçılık Sayılmıyor mu?* https://m. bianet.org/ bianet/print /77 322 - cingeneleri-dislamak-irkcilik-sayilmiyor-mu. (Erişim Tarihi: 8 Kasım 2021).

Foggo, H. (2020). "2 Ağustos Roman Soykırımı'nı Anma Günü: Bir Daha Asla, Soykırım". *Gazete Duvar Dibi*, 8(54). ss. 8-9.

Giddens, A. (2008). *Sosyoloji, Irk, Etniklik, Göç*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Goffman, E. (2017). *Kamusal Alanda İlişkiler Toplu Yaşamın Mikro İncelemeleri*. (Çev. M. F. Karakaya). Ankara: Heretik Yayınları.

Hammarberg, T. (2012a). *Avrupa'da İnsan Hakları*. (Çev. A. Ekmekçi). İstanbul: İletişim Yayınları.

Hammarberg, T. (2012b). *Avrupa'daki Romanların ve Gezginlerin İnsan Hakları Raporu*. https://rm.coe. int/avrupa-daki -romanlar-n -ve-

gezginlerin-insan-haklar-rapordan-al-nt-lar/1680792eb8 (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2022).

Hisarlıoğlu, F. (2019). "Toplumsal Güvenlik*". Güvenlik Yazıları Serisi*, 29.

Haser, D. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı: Soğuk Savaş Sonrası Dönem Güvenlik. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İHEB, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi. (1948. https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/ (Erişim Tarihi: 09 Ekim 2021).

İHA, İhlas Haber Ajansı. (22 Temmuz 2013). *Bursa Güneştepe Mahallesi'nde Gerginlik Yaşandı*. https://www.haberler.com/bursa-da-merkez-osmangazi-ilcesi-ne-bagli-4855834-haberi/ (Erişim Tarihi: 21 Kasım 2021).

İlhan, S. ve Fırat, M. (2017). "Bir İnşa Süreci Olarak Çingenelik: Kuramsal Bir Çözümleme". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 27(2). ss. 265-276.

Irkörücü, S. (2019). Yirmi Birinci Yüzyılda Deniz Güvenliği Kavramının Kopenhag Okulu Güvenlikleştirme Yaklaşımı Çerçevesinde Analizi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Köksoy, F. (2019). "Avrupa Birliği'nin Azınlık Politikaları Çerçevesinde Fransa'da Romanlar: Nıcholas Sarkozy Dönemi". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34. ss.97- 112.

Mcsweeney, B. (1999). *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Okely, J. (1983). *The Traveller-Gypsies*. London: Cambridge Universty Pres.

Özateşler, G. (2016). *Çingene Türkiye'de Yaftalama ve Dışlayıcı Şiddetin Toplumsal Dinamiği*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Özbek, T. (2015). *Manisa Selendi İlçesindeki Linç Girişimi Sonrasında Başka İlçelere Sürülen Romanların Ekonomik Ve Psikolojik Durum Tespiti Araştırma Raporu*. Ankara: Roman Hakları Derneği.

Özmete, E., Yıldırım, H., Duru, S. (2018). "Yabancı Düşmanlığı (Zenofobi) Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışması". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, Göç Özel Sayısı* 1. ss.191-209.

Resmi Gazete. (1934). https:// www.resmigazete.gov.tr /arsiv/ 273 3. pdf (Erişim: 6 Ocak 2021).

Akdemir, Ş. D. (2015). Ayrımcılıkla Mücadele: Çingenelere Yönelik Ayrımcılık Kapsamında Pozitif Ayrımcılık Uygulamalarına Eleştirel Bir Yaklaşım. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tıraş, M. (2013). *Romanlara Uygulanan İnsanlık Dışı Linç Kültürü*. https:// www. duzceyerelhaber.com/ mehmet-tiras/36208 -romanlara-uygulanan-insanlik-disi --linc- kulturu (Erişim Tarihi: 9 Kasım 2021).

Tokyay, M. (2014). *Türkiye Eğitimde Romanlara Yapılan Ayrımcılığa Karşı Mücadele Ediyor*. http:// www.sifirayrimcilik.org /2014/04/ turkiye-egitimde -romanlara-yapilan-ayrimciliga- karsi-mucadele-ediyor/ (Erişim Tarihi: 1 Aralık 2021).

AI, Uluslararası Af Örgütü Raporu. (2010). *Dünyada İnsan Haklarının Durumu*. https:// www.amnesty.org/en/wpcontent/ uploads/ 2021/ 06 / pol 100012010 tr.pdf (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2021).

Uzpeder, E., Danova, R. S., Özçelik, S., Gökçen, S., (2008). "Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye Çingenelerinin Karşılaştığı Hak İhlalleri". (Der. E. Uzpeder vd.). *Biz Buradayız: Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*. Edirne: Edirne Roman Derneği. ss. 53-109.

Vardar, N. (2013a). *Linç Bugün de Devam Etti, Romanlar Evleri Terk Etti*. "https:// m.bianet.org/ bianet /toplum/ 149776-linc-bugun-de-devam-etti-romanlar-evleri-terk-etti (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Vardar, N. (2013b). *Romanlar Sürgünden Korkuyor.* https://m.bianet.org/bianet /toplum /148719 - romanlar-surgunden-korkuyor (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2021).

Waewer, Ole (2008). "Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi". *Uluslararası İlişkiler*, 5(18). ss.151-178.

Walsh, C. and Krieg, B. (2007)."Roma Identity: Contrasting Constructions". *Canadian Ethnic Studies*, 39(1-2). ss. 169-186.

Zafer Gazetesi. (3 Aralık 1950). *Bulgar Hududu.* https://tam-metni.nasil-yazilir .com / 2020/ 05/3-aralk-1950- zafer.html (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2022).

Extended Abstract

Based on Copenhagen School's understanding of security, this study aims at examining the perceptions and policies regarding Romani people in Europe and Turkey. The study argues that identity poses a security problem in many societies. Prejudices developed against certain identities make these identities a security problem. The Romani people constitute one of the most prominent identities in the world in this regard. The investigation of policies implemented against the Romani people because of their identity in Europe it shows that they have faced problems such as genocide, exile, displacement, sterilization, discrimination and exclusion. Some of these practices still exist in some European countries today. There has also been a security-based perception of the Romani people identity in Turkey. Although this perception has turned into exclusionary policies occasionally, Romani people have not faced a systematic genocide and inhumane treatment such as sterilization in Turkey. Especially with the Romani Initiative started by the government in 2009, the obstacles to the Romani people for benefiting from public services have been removed. This paved the way for Romani people to take part in politics and public institutions as well as civil society.

The ethnic identity of Romani people is one of the politicized collective identities that are considered dangerous for social security in Europe. The sense of discrimination and hatred towards Romani people has been common in Europe since ancient times. Especially during the World War II, under the Nazis' rule in Germany, the Romani people were exterminated and persecuted because they were seen as an inferior race and dangerous for the existence of the state and German society. The Romani people continued to live the same fate as their previous situation even after the Second World War not only in Western Europe, but also in Eastern Europe and the USSR. Romani people continued to be subjected to great oppression even under the rule of socialist regimes even though these regimes claimed to bring equality for everybody. In France, the Government took a decision in 2010 to deport Romani people who came to France from EU countries. With this decision, the Romani people community, which was considered guilty as a whole, was accepted as a threat to public security.

Turkey is no exception when it comes to identity and security in the context of Romani people community. Romani people are defined dangerous in Turkish Settlement Law adopted in 1934. In this law, they are included in the same classification with anarchists and spies. For many years, governments and opposition parties, both in the parliament and in different platforms, repeated this perception against Romani people. In 2006, a new regulation was made in the Settlement Law and the articles presenting negative image against Romani people were completely removed from.

However, the exclusionary and stigmatizing attitude towards the Romani people community still remains in Turkish society. The negative perception, which is attributed to the entire Romani people community, is inherited to future generations by renewing itself through superstitions and stereotypes.

The perception in different societies against the Romani identity have paved diverse attitudes and even crimes, as in the case of Nazi Germany, to an entire community. The collective image against Romani people is not stemmed from personal experiences, however, is originated from a prejudice which has been reproduced collectively through sayings, discourses and proverbs which degrade and humiliate them.

The United Nations Universal Declaration of Human Rights of 1948 declares that all human beings are born free, dignified and equal in all rights just because they are human, without any discrimination, and it is declared that rights and freedoms are guaranteed in the name of all humanity. In local laws and constitutions of the EU countries as well as that of Turkey all citizens are defined equal. However, when it comes to Romani people, there are deep prejudices against a community in both Turkey and EU countries.

Given all these, this article focuses on three points. First of all, the relationship between identity and security is discussed with a theoretical framework developed by the Copenhagen school. It goes to argue how an identity is collectively associated with the problem of security. Secondly, the problem of discrimination and exclusion against Romani people in Europe is discussed. The article presents practices and policies, applied against Romani people, in different European countries from past to present. Thirdly, the situation of the Romani people in Turkey is elaborated in the study. It is indicated how the intertwined relationship between identity and security manifests itself not only in the rules of the country but also in the cultural level. It argues that even though everyone is defined as equal in law, some people continue to be discriminated against and excluded because of their identities.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 143-168**
Derleme Makale
Makale Gönderim Tarihi: 06/07/2022 **Makale Kabul Tarihi: 19/08/2022**

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞINDA RUSYA'YI ANLAMAK: TEK SORUMLU PUTİN Mİ?

Mustafa YILDIZ*

Öz

Berlin duvarının yıkılması, iki Almanya'nın birleşmesi ve Soğuk Savaş Döneminin doğu blokunu şekillendiren Sovyetler Birliğinin dağılması, 20. Asrın dünya tarihini etkileyen en önemli olaylardandır. Unutulmaması gerekir ki Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra da, devamı niteliğinde olan Rusya Federasyonu dünyadaki küresel eğilimleri doğrudan etkileyebilen bir güç olarak kalmıştır. Rusya ve Batı arasındaki sosyal, ekonomik ve siyasi etkileşimin Rusya'nın iç işleri konusunda sınırları aştığı aşikârdır. Rusya hakkında düşman telakkisinin aksine farklı bir yaklaşım serdetmesi gerektiğini göstermektedir. Dağılma sonrası gerçekleştirilmeye çalışılan çatışma yerine uzlaşma yaklaşımının kendini Ukrayna meselesi nedeniyle yeniden çatışma ekseninde belirginleştirdiğini söylemek mümkündür. Batı basınında Rusya ile ilgili oluşturulan resmin realite ile ilişkilendirilmesi yine batılı basın mensuplarınca gerçekleştirilecektir. Putin dönemi öncesi Rusya'nın iç dinamiklerini bir mücadele içinde görürken, Putin'in iktidarı ile bu çekişmenin yatıştırıldığı gözlemlenmektedir. Batı dünyasının dağılma sonrası takındığı tek taraflı tavrın Rusya'nın günümüz politikalarının keskin çizgilerine sebebiyet verdiği gözden kaçmamaktadır. Bu çalışmada Sovyetlerin dağılmasından sonra yerini alan Rusya Federasyonu'ndaki iktidar ve güç mücadelesi ile Ukrayna'nın geliştirdiği politikalar sonucu yapılan referandumla Kırım'ın Rusya'ya bağlanması ele alınmaktadır. İlhakın neticesi sayılabilecek ve Rusya tarafından başlatılıp dünyayı da etkileyen Rusya-Ukrayna savaşı üzerine Rusya perspektifinden bir değerlendirme sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Rusya Federasyonu, Nükleer Savaş, Ukrayna, Putin, Enerji*

UNDERSTANDING RUSSIA IN THE RUSSIA-UKRAINE WAR: IS PUTIN THE ONLY ONE RESPONSIBLE?

Abstract

The fall of the Berlin wall, the German reunification and the disintegration of the Soviet Union, which shaped the Eastern Bloc of the Cold War Period, are among the most important events affecting the world history of the 20th century. It should be borne in mind that that even after the dissolution of the Soviet Union, the Russian Federation, which is its continuation, remained as a power that could directly affect

* Dr. Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, mustafa.yildiz@bozok.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-3990-6275.

Önerilen Atıf: Yıldız, M. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşında Rusya'yı Anlamak: Tek Sorumlu Putin Mi?, *Akademik Hassasiyetler, 9*(19), 143-168.

global trends in the world. It is obvious that the social, economic, and political interaction between Russia and the West exceeds the borders regarding Russia's internal affairs. It shows that Russia should take a different approach, contrary to the perception of an enemy. It is possible to say that the need for an approach of reconciliation, instead of the conflict that was tried to be realized after the disintegration, became evident again in the axis of conflict due to the Ukraine issue. The association of the Russia's image in the western press with reality, will again have to be carried out by the members of the western press. While the internal dynamics of Russia before the Putin era were in a struggle, it is observed that this conflict was calmed by Putin's power. It is not overlooked that the unilateral attitude of the Western world after the disintegration has led to the sharp lines of today's policies of Russia. In this study, the power struggles in the Russian Federation and the annexation of Crimea to Russia with the referendum that resulted from Ukrainian policies were discussed. Further, an evaluation on the Russia-Ukraine war from the Russian perspective was presented, which can be regarded as the result of the annexation.

Keywords: *Russian Federation, Nuclear War, Ukraine, Putin, Energy.*

Giriş

1989/90 Sovyetler Birliğinin dağılması uluslararası sistemde güç dengelerinin yeniden şekillenmesi bakımından ciddi değişiklikleri beraberinde getirmiştir. İki ana kutuptan önceleri çok kutuplu bir yapıya doğru evirilen anlayış daha sonra tek kutup altında farklı güç katmanlarının kendine yer edinmeye çalıştığı bir noktaya gelmiştir. ABD adım adım küresel güç olma noktasına ilerlerken, Avrupa doğu açılımı ile meşgul olduğundan küresel güç olma yolunda stratejik adımları atma konusunda geç kalmıştır. Rusya çalkantılı bir toparlanma evresinden geçerek bölgesel bir güç konumuna yükselmeye gayret etmiştir. Çin sessiz sedasız bir şekilde küresel güç olmanın hazırlıkları ile meşgul olmuş, Hindistan 1989/90 yıllarına göre atom gücü olmak hasebiyle jeopolitik olarak önem kazanmıştır (Seinitz, 2008). 11 Eylül olayları uluslararası düzende yeni dönüm noktasını beraberinde getirmiştir. Uluslararası sistem artık tek kutuplu bir yapıyla karşı karşıyadır.

Rusya ve siyasetini yazı konusu yapmak, içinden geçtiğimiz şu günlerde nerede ise bir zorunluluk gibi görünmektedir. Moskova merkezli vuku bulan olaylar Soğuk Savaş sonrası geçen zaman diliminde karşılaşılan gelişmeler sebebiyle bütün insanlığı ilgilendirmektedir. Haddizatında sahip olduğu nükleer başlıklı silah potansiyeli bakımından ve 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna'ya karşı başlattığı savaş da konuya eğilmeyi bir kez daha elzem kılmaktadır. O atom gücü ki, yeryüzündeki hayat emaresini birkaç kez silebilecek kapasiteyi içinde barındırmaktadır. Rusya dünyanın en büyük toprak parçasına sahip ülkesidir. Zengin doğalgaz ve petrol rezervleri dolayısıyla Avrupa Birliği üyesi ülkeler enerji ihtiyacı konusunda Rusya'ya bağımlıdırlar.

Michael Gorbaçov'a karşı gerçekleştirilen darbe ve 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Rusya dünya kamuoyunun odak noktası durumuna gelmiştir. Rusya Sovyetlerin atom gücü mirasını devralırken Boris

Yeltsin halkına batı tipi bir demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi sözü vermek durumunda kalmıştır. 1993 yılında Yeltsin'in emri ile tanklar Moskova caddelerinde yürütülüp reform karşıtlarının işgal ettiği Parlamentoya ateş açtıklarında, batı dünyası Rusya'da geçiş döneminin öyle kolay olmayacağı kanaatini bir kez daha pekiştirmiştir. Her şeye rağmen beklentilerin büyük olduğu gerçeği reddedilemez. Rusya ve batı dünyası arasında nelerin aksaklığa sebebiyet verdiği, hangi imkân ve fırsatların kaçırıldığı, günümüzde bile üzerinde tartışılan ve tartışılmaya da devam edecek konulardandır.

1991 yılı sonrası Rusya siyasetinin demokratik bir sistem yerleştirme istikametinde ilerlediği görülse de Yeltsin'in iktidarda kaldığı on yıl içerisinde bunu tamamen gerçekleştirmesi mümkün olmamıştır. Gorbaçov'un Perestroyka ve Glasnost, Yeltsin'in de sistem değişikliği ile iflas etmiş bir memleketi düzlüğe çıkarma gayretlerine rağmen, Sovyetlerin dağılmasına sebep olan liderler olarak anılmaları gerçeğini değiştirememiştir. Ne gariptir ki Yeltsin'i, Rusya'yı kargaşaya sürükleyen lider olarak tanımlayan aynı tarih, Vladimir Putin için ülkeyi kaostan çıkaran adam yaklaşımı sergilemektedir.

Bu çalışmada Rusya'yı Ukrayna'ya savaş açacak noktaya getiren sebepler ve Putin'i bu savaşa iten amiller irdelenecektir. Özellikle Putin öncesi dönemin kronolojik olarak ele alındığı, iktidara gelmesi ile izlediği yolun değerlendirildiği, Ukrayna ile tarihten kaynaklanan ayrıştırılamaz ilişkisinin incelendiği, Rusya'yı coğrafyada ayrı kılan jeopolitiğinin irdelendiği başlıklar dikey bir analize tabi tutulmaktadır.

Batıda savaşın tek müsebbibinin Putin olduğu savıyla ortaya konan anlayışa farklı bir perspektif imkânı sunmak hasebiyle çalışma yeni tartışmalara sebep olacağından alana katkı sunacağı konusunda ümitli olduğumuzda şüphe yoktur.

1. SOVYETLER BİRLİĞİ - PUTİN ÖNCESİ DÖNEM

Rusya hakkında önceden sahip olunan kanaat ile günümüz anlayışı arasında büyük bir farkın varlığından söz edilemez. Rusya eskiden olduğu gibi batı dünyasının güvenliği bakımından tehlike arz eden askeri bir devlet olarak algılana gelmiştir. Dışarıdan gelecek tehditlerin varlığına karşı sürekli teyakkuzda bulunması ve coğrafi yapısı bir merkezi askeri devlet olmasını gerekli kılmıştır. Sık ormanlar saldırganlar için bir engel teşkil ederken, yerleşimi de zorlaştırmaktadır. Rusya günümüzde de nüfus yoğunluğu düşük olan aynı zamanda nüfus dağılımı da nispeten eşit olmayan bir ülkedir. Dolayısıyla şehirlerin yoğun nüfus sahibi olması kırsal kesimler arası taşımacılığın zorluklarını beraberinde getirmektedir (Heinrich, 1994: 15).

Rusya 19. yüzyılda dünyanın en gelişmiş ağır ve silah sanayi ülkelerinden biridir. Köylülerin bile mülkiyet haklarını 20. Asrın başlarında kazanmadan önce vergi yükünü paylaşmak zorunda kalan bir kesim oldukları vurgulanmalıdır. Bolşevik devrimi sonrası da bu tür uygulamalar devam ettirilmiştir. Stalin döneminin acımasız sanayileşme politikası zaten mevcut olan eşitsizliği daha da artırmıştır. Demokratik anlayışların tamamı

kurutulmuş, sosyalizmin modern yaklaşımı 60'lı yılların başında ancak Kruşçev'le gerçekleşmiştir. Bu dönemde oluşan baskın sınıf (Nomenklatur), Stalin dönemine kıyasla daha yüksek bir standart yakalamış olmasına rağmen Kruşçev, parti bürokrasisi ve askeriye tarafından 1964 yılında düşürülmüştür. Sınıflar arası iletişim konusunda mahir olan Brejnev baskın sınıfın temsilcisi olarak partinin başına geçmiştir. Kendisini farklı sınıfların arabulucusu gibi gören ve özellikle kendilerine güvenlik sözü vermesine rağmen Brejnev'in gerçekleştirdiği reformların baskın sınıfı tatmin etmemesi, KGB'nin de Batıdaki gelişmeler hakkında yeterli bilgi sahibi olan ve reformları gerçekleştirebilecek yegâne kurum olması, başkanlığını yapan Yuri Andropov'un bu makama getirilmesini sağlamıştır. Komünist Parti sekreteri Konstantin Çernenko'nun ölümü üzerine görev Stalin'den sonraki en genç sekreter Gorbaçov'a tevdi edilmiş, böylece Sovyetler Birliğinin en güçlü adamı konumuna gelmiştir. Gorbaçov devletin sıkıntılı geçmişiyle hesaplaşmayı göze almış ve Brejnev doktrininden ayrılmış, yıkımı durdurmak için de Perestroyka ve Glasnostu uygulamaya koymuştur (Ackerl, 2011: 121).

1983 yılında Sovyetler Birliği için "Kötülük Krallığı" tabirini kullanan ABD başkanı Ronald Reagan batının en güçlü adamı ve parti genel sekreteri Gorbaçov'la arasında zirve görüşmeleri (1985 Cenevre, 1986 Reykjavik) başlamıştır (Gorbatschow1, 1987: 262-265). 1987 yılı Aralık ayı birinin diğerinin ülkesinde (Washington) misafir edildiği ve heyecanın yaşandığı tarihtir. Altı ay sonra karşı ziyaret konuyu biraz daha heyecanlı hale getirmiş, silahsızlanma ve dünya barışı için önemli zamanların geldiğinin göstergesi birer işaret olarak algılanmıştır. Perestroyka ve Glasnost sayesinde dış politika konusundaki açılım ve dayanışmaya olan yaklaşım ortaya çıkmıştır. Zira dünyanın tamamının güvenliği söz konusudur. Bu tür bir araya gelmeler silahlanmanın yarıya indirilmesine sebep olsa ve ilişkilerin düzelmesini teşvik etse bile mutlaka devam etmelidir. Batıyla olan bu yakınlaşma Almanya konusunda biraz daha öne çıkmakta, Hitler Almanya'sının Sovyetleri işgali ve emsalsiz yok etme azmine rağmen karşılıklı suçlamalar ve tahammülsüzlük yerine barışın hâkimiyeti ve kalıcı barış için bir fırsat niteliği taşımaktadır (Gorbatschow, 1993: 267). Doğu-Batı çatışmasının yerini alacak ve dünya barışını tesis edecek nükleer silahlardan arındırılmış bir dünyaya ulaşmak Sovyet halkı için öyle kabul edilecek bir kolaylıkta gerçekleşmemiştir.

Sovyetlerin dağılması sonrası dünyayı galip ve mağlup devletler kategorisinde görmek, batıda değişiklik istenmezken doğuda her şeyin değişmesini istemek, işlerin beklendiği gibi gitmediğini göstermektedir. Gorbaçov Berlin duvarının yıkılması sonrası birleşmiş bir Almanya ve Sovyetler arasındaki ilişkinin devamı konusunda kendisine sorulan soruya şu şekilde cevap vermiştir:

> "Bazılarından ders çıkarmak zorunda olsak da işbirliği her zaman olmuştur. Almanya'da faşistler iktidara geldiklerinde vuku bulan hadiseleri ve hem Almanlar hem de Sovyet halkı için getirdiği neticeleri unutamayız. Şimdi ise karşılıklı güven üzerine inşa edilmiş bir yol tutup ilişkilerimizi de bir esasa oturtup, hem ikili çıkarlarımız hem de dünya barışı için atılan adımların gerek

> iki halk gerekse iki devlet için kalıcı olması gereken bir kazanım olduğuna inanıyorum. Biz bunun böyle kalması için üzerimize düşen her şeyi yapacağız. Fakat burada unutulmaması gereken karşılıklı menfaatlerin büyük bir rol oynadığıdır. Görünüm iyidir. Federal Almanya'dan Almanların ve iş adamlarının ilgisinin büyüklüğünü görüyorum. Devletlerimiz ve halklarımız arasında entelektüeller, ilim adamları ve teknik imkânların birleştirilmesi iki ülke halkları için ancak avantaj getirecektir. Bu münasebetle çok iyimser olduğumu belirtmeliyim" (Krone-Schmalz, 2015:94)

Bu iyimserlik bakımından işlerin başta yolunda gittiği söylenmelidir. Rusya'nın uluslararası örgütlere entegrasyonu konusunda 1990 yılında AGİT zirvesinde "Yeni bir Avrupa için Paris Şartı" (Senghaas, 1996: 211) ABD, Kanada, Sovyetler Birliği ve 31 Avrupa ülkesi tarafından imzalanmış ve burada Avrupa'nın dağılması sonlanmış olarak dile getirilmiştir. Bu belge günümüze değin eski Çatışma-Alanının yerini yeni bir başlangıca bıraktığının göstergesidir. 1992'de IMF ve Dünya Bankasına kabul edilmiş, 1997 yılında AB ile Rusya arasında Ortaklık ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır (Jobst, 2022). 1998 yılında dâhil olduğu G7'ler G8 olarak adlandırılsa da (2014 Martında Kırım sorunu dolayısıyla) Rusya diğer üyeler tarafından dışlanmıştır. Moskova böylece birçok batılı kulübe girme imkânı elde etmiş olsa da ilişkilerin aynı seviyede yürüdüğünü söylemek zordur.

Rusya bidayetinden sıkı bir gözetim altında tutulmuş ve gerek altyapı gerekse toplumsal yapılanma için kendisine verilen sürede bunu başarması beklenmiştir. Rus anlayışında bir dilenci veya genç ortak izlenimi hâkimken, batılı bakış açısıyla "uzatılan el", "cömertlik" gibi kavramlar kullanılmıştır. 90'ların başında Sovyetlerin devamı olan Rusya'nın da yer aldığı yeni bir güvenlik mimarisi kaçırılmış, onun yerine batı kendini soğuk savaşın galibi gibi görüp Rus menfaatlerinin nazarı dikkate alınmadığı bir tavır takınmış ve bunu da devam ettirmiştir (Krone-Schmalz, 2015: 95).

Doğu-Batı ilişkisinin düğüm noktalarından önemli biri NATO'nun doğu genişlemesidir. Daha 1993 yılında ABD ajandasında yer bulan bu konu 1997 yılında Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan ile görüşmelerin başlaması 1999 Martında da üyelikleriyle sonuçlanmıştır. 2004 yılı Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya, 2009 yılında da nihayet Arnavutluk üyelikleri takip etmiştir (Marshall, 2018: 21).

NATO'ya başvurmak konusunda zorlanmamış ve özgür iradeleri neticesi üyelikleri gerçekleşmiş bu devletlerin kararlarını Moskova niçin kabullenmekte zorlanıyor gibi yaklaşımlara Rusya'da bütün kesimlerce, verilen sözün tutulmaması olarak bakılmıştır. Zira iki Almanya'nın birleşmesi söz konusu olduğunda Gorbaçov'un NATO'nun doğuya doğru genişlemeyeceği konusunda tarafların mutabık kaldıklarını, birleşme süreci için bunun çok önemli olduğunu ve fakat genişlemenin kendisi için de en büyük hayal kırıklıklarından birisi olduğunu ifadesi manidardır (Gorbatschow, 1993: 173; Schaake, 2004: 117). 1990 yılında dönemin dış işleri bakanı Eduard Şevardnadze birleşik Almanya'nın NATO üyeliğine

olumlu bakıp bakmadıkları sorusuna: "Hayır. Bunu kabul etmeyiz. Böyle bir şeyin iyi olacağını söyleyemeyiz" diye cevap vermiştir. Zira o dönemde NATO'nun doğudaki rakibi Varşova Paktı henüz dağılmamıştır. Birleşik Almanya'nın NATO üyeliği konusunda daha sonra iyi ilişkilerin bunu kabule vesile olduğu bir gerçektir. Bu konuda Almanya dış işleri bakanı Hans-Dietrich Genscher'in rolü de yadsınamaz (Şevardnadze, 1991: 245).

Oysa tarihin yeni gelişmeleri bu kadar erken getireceği gerçeği henüz tahmin edilmemiştir. Zira 31 Mart 1991 yılında Varşova Paktının askeri altyapısı lağvedilirken, 1 Temmuz itibarı ile pakt, 1991 yılı sonunda ise Sovyetler Birliği bile tarihten silinmiştir.

NATO'nun doğu genişlemesinin Rusya'nın hassasiyetlerinin gözetilmeden gerçekleştiği, 90'lı yılların ikinci yarısında kendini hissettirmektedir (Allım, 2020:85). ABD Polonya'ya büyük oranda silah satmış ve NATO üyesi olarak görmek istemiştir. Bunu da batılı kredilerle yapması, aynı dönemde kimi politikacıların batının Rusya'yı izole etmek istemediğini ifade etmelerine rağmen Amerika'nın bu bölgeleri batılı silah sistemleri ile donatmaya gayret etmesi ve üstüne ABD başkanının Polonya'yı ziyareti "NATO'nun ABD'ye sınırsız hükümranlığını tesis konusunda hizmet" ettiği savını güçlendirmiştir. Kosova savaşında BM Güvenlik Konseyinin By-pas edilmesi ve batıda buna ses çıkarılmaması da Rusya için batının kendi kurallarına uymadığı konusunda farklı bir tecrübe olmuştur. Zira 1994 yılında oluşturulan "Barış için Ortaklık" antlaşmasının hiçbir hükmü kalmamıştır. Karar aşamasında kendisine danışılmadığı gibi, çıkarları da hiç nazarı dikkate alınmamıştır. Fakat her şeye rağmen Rusya'dan bu hakikati kabullenmesi beklenmiştir (Riemer, K. A., Nissel, H., Korkisch, F. W., 2005: 148). Polonya ve Çek Cumhuriyeti'ne konuşlandırılan füze savunma sisteminin İran'a karşı olduğunun Rusya tarafından kabul edilmesi beklenmiştir.

Perestroyka (Gorbatschow1, 1987), sadece baskın sınıfın ve KGB'nin aydın kesiminin değil, Gorbaçov'un halkın büyük çoğunluğunun ihtiyaçlarını görmesi neticesi durgunlaşan sistemi değiştirmek maksadıyla attığı adım olarak nitelendirilmelidir (Gorbatschow, 1987: 309). Bidayetinde Brejnev taraftarlarına karşı Gorbaçov'u destekleyen baskın sınıf, Perestroykanın başarısızlığı karşısında hemen aksi tavır takınmıştır. Mücadele bu dönemde parti elitleri içindeki iki grup (Serbest Pazar isteyenler ve demokrasi taraftarları) arasında gerçekleşmektedir. Gorbaçov tarafından göreve gelmesi teklif edilen ve daha sonra siyasi rakibi olacak olan Yeltsin ve yandaşlarının da evvelinde Perestroykanın ateşli savunucuları olduğu görülmektedir (Jelzin, 1990: 255).[1] Sistemin çökme emaresi gösterdiği andan itibaren ise parti yöneticilerinin ekonomi ve siyaset taraflarından birini tercih ettikleri ve bu hareketlerden birinde yer aldıkları görülmektedir. Parti varlıklarının paylaşımının da özellikle yerel ve merkezdeki baskın sınıf için bir sorun teşkil

[1] 90'lı yılların sonunda Almanya ziyareti münasebetiyle Gorbaçov'un Yeltsin'le ters düşmüş olmaları dolayısıyla davet edildiği konferansının iptal edilmiş olması artık aralarındaki ilişkinin geldiği noktayı göstermesi bakımından önemlidir (Krone-Schmalz, 2015: 167).

ettiği belirmektedir. Yeltsin yerel elitlerin desteği sayesinde merkezin baskın sınıfına karşı iktidara gelmiştir. Bu da Gorbaçov ile Yeltsin arasındaki mücadelenin merkez ve yerel arasında bir kavgaya dönüştüğünü göstermektedir. Zamanla Yeltsin'in çevresinin de merkeziyetçi anlayışı içselleştirmesi, yerelin verdiği desteği kendisinden çekmesine sebep olmuştur. Mücadele artık "reform taraftarları" ve "reform karşıtları" arasında ve toplumsal hayatın her alanında göze çarpmaktadır (Heinrich, 1994: 19).

Başkan Yeltsin'le geçen 90'lı yıllar Rusya'daki insanlar için hem ekonomik hem de politik manada çileli yıllar olarak zihinlere kazınmıştır (Dox, 2008: 14). Ana sebepleri olarak ifade edilebilecek noktaların birincisi Oligarkların ortaya çıkışıdır. İnsanların varlık mücadelesine atılıp aylarca aylıklarını alamadıkları bir dönemde endüstrinin önemli kısımları şüphe götürecek şekilde özelleştirilmiş, bu da Yeltsin tarafından kabulün ötesinde teşvik bile edilmiştir. Kamu altyapısının yıkıldığı, rüşvetin ve suç ağlarının hayata yön verdiği görülmektedir. İkincisi, 1991 yılında Gorbaçov'un Perestroyka siyasetinde Yeltsin'in ihtilalcilere karşı tankın üzerinde verdiği resmin (Birand, 2005: 170) tam aksine, 1993 yılında Parlamentoyu vurmak üzere tankları gönderdiği ise hafızalardan silinmiş gibidir. 93 anayasası, bine yakın bireyin ölümüne sebep olan bu olayla önemli bir duraklama kaydetmiştir. Bunun sebebi de, Sovyetlerin dağılması sonrası oluşan Rusya'da başkan ve parlamento arasında yetki dağılımının nasıl olacağı konusu ve ekonomiden sorumlu bakanın Amerikalı danışmanlarla yön verdiği politikalardır. Onun reform politikaları tutulamayan enflasyonun da sebebi olarak gösterilmektedir. Parlamento destek vermeyip Yeltsin'in yetkilerini kaldırmaya yeltenince, parlamentonun feshi ve yeni seçimlere kararname ile yeltenmiştir. Tartışmalı olan kararlara rağmen olağanüstü halin uygulanması amaçlanmış, Ekim 1993 tarihinde yeni seçimler yapılmıştır. Silah üstünlüğü tartışmanın uzun sürmesini engellemiştir (Heinrich, 1994: 21). Batının paradoksal yaklaşımı kendini, Yeltsin 1993 yılı başında ülkeyi kararnamelerle yöneteceğini söylediğinde gerek ABD başkanı Bill Clinton gerekse Almanya Şansölyesi Helmut Kohl tarafından desteklenmiş olmasında göstermektedir. Yeltsin bu destek sayesinde güç kullanmak konusunda çekinmemiştir.[2] Böyle olunca Parlamentoya sığınanlara karşı kuvvet kullanımına batıdan herhangi bir olumsuz yaklaşım sergilenmemiş, Yeltsin de kritik ve yaptırım korkusu olmadan istediği gibi hareket etmiştir. ABD dışişleri bakanı Christopher'in "Yeltsin düşecek olursa, yeniden yüzleşme zamanı gelir ve silahlara el atılır" sözü o günden bu yana toplumda yer eden bir yara gibi kanamaktadır. Netice itibarı ile anayasa kabul edilmiş ve başkan olağanüstü yetkilerle donatılmıştır. Üçüncü nokta gülünç faiz oranları, yüksek enflasyon, söz verilen kredilerin vakitlice ödenmemeleri, şiddetli tasarruf programları gibi ekonomik konularla ilgilidir. Rublenin % 25'e varan değer kaybı bardağı taşıran son damla olmuş, 1998 yılında beklendik olay gerçekleşmiştir. Rusya vatandaşları bir seferde bütün tasarruflarını kaybetmiş, Ruble, değeri olmayan bir para durumuna düşmüş, dolar ve diğer dövizler ödeme aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır

[2] Aynı şey Putin için de benzer reaksiyon getirir mi, üzerinde durulması gereken konulardandır.

(Krone-Schmalz, 2015: 75). İşte tam da bu durumda Yeltsin 1999 yılı sonunda yerine Wladimir Putin'i halef olarak göstermiş ve fakat kendisi ve ailesi ile alakalı hukuki takibatın yapılmayacağı sözünü de almadan edememiştir (Dox, 2008: 22).

2. PUTİN DÖNEMİNDE RUSYA VE BATININ ÇİFTE STANDARTI

Wladimir Putin, Yeltsin'in halefi olarak dünya kamuoyu tarafından tanınmaya başlandığında şahsı ile alakalı bilenen şey, onun "Rusya'nın başkanı" olmaktan ziyade bir "İstihbaratçı" olmasıdır. Kendisi için daha sonra dost da olacakları Alman şansölye Gerhard Schröder'in "kusursuz demokrat" yaklaşımı kimi medya mensuplarınca "kusursuz ajan, bugünkü başkan" gibi yakıştırmalara sebep olmuştur (Bierling, 2007: 81).

Viktor Timtschenko'nun 2003 yılında yayımladığı Putin-Biyografisi, o günün genç başkanının düşünce dünyası ile alakalı bilgiler sunmaktadır. 1991 Ağustosunun 19'unda Gorbaçov ve Perestroyka siyasetine karşı gerçekleştirilen darbe girişiminde KGB çalışanı Putin, 20 Ağustos günü işinden istifa etmiştir. 1998 yılında ise Putin yeniden Rus İstihbarat Teşkilatının şefi olarak görülmektedir. İstihbarat çalışanlarının siyasette kariyer imkânıyla alakalı farklı ülkelerde örnekler olduğuna göre, Putin açısından da bir engelin olmaması gerekir.

Yeltsin'in tavsiyesi üzerine başkan olan Putin ilk dış seyahatlerini Londra, Madrid, Roma ve Almanya'ya yapmıştır. "Bu günün bize yüklediği vazife, Rusya'nın ve AB'nin geleceğini Partner ve müttefik olarak gerçekleştirmek" yaklaşımı başlangıçtaki ilkesi olmuştur. Her ne kadar doksanlı yılların başında ilginç hadiseler yaşansa ve gerek toplum gerekse Kremlin nezdinde henüz netlik oluşmasa da dış politikadaki istikamet Avrupa-Atlantik devletleriyle bir bütünleşmeyi öngören ve Rusya'nın yeni başkanının da kabul ettiği yaklaşım olmuştur. Putin Vladivostok'tan Vancouver'e uzanan bir "ortak güvenlik bölgesi" ve çok kutuplu bir dünyadan bahsettiğinde kimseden bir reaksiyon gelmediğini gördüğünde ciddiye alındığını düşünmüş olmalıdır. 2007 Münih Güvenlik Konferansında "tek güç merkezi ve tek bir karar merkezini ihtiva edecek", "tek kutuplu bir dünya egemenliğinin kabul edilemeyeceğini ve mümkün olmadığını" dile getirmesi de sonraları ABD'ye karşı tavrını öne çıkarmaktadır (Löw, 2007: 243).

25 Eylül 2001 tarihi bir günü işaret etmektedir, zira Alman-Rus tarihinde ilk kez bir Rusya başkanı Alman Federal Meclisinde hem de Almanca konuşmaktadır. Güvenlik politikaları, konuşmasında önemli yer tutmaktadır. "Rusya dost bir Avrupa ülkesidir. Bir asır boyunca savaş felaketiyle karşı karşıya kalmış ülkemiz için kıtada kalıcı bir barış ana hedeftir." NATO ülkesi kimi devletlerden bile önce silahsızlanma antlaşmalarını sadece imzalamakla kalmamış, gerekli mercilerde onaylamıştır. Üzerinde durulması gereken noktalardan biri de iki tarafın da eski değerler üzerine kurulu bir sistemi devam ettirdiklerini, aslında ortaklıktan bahsettiklerini fakat gerçekte hala bir birbirlerine

güvenmediklerini ifade etmektedir. Eski savunma altyapısının terör ve bölgesel çatışmalar gibi yeni tehditlere maruz kaldığını, daha birkaç gün önce ikiz kulelerin vurulmasıyla binlerce insanın hayatını kaybettiğini dile getirmektedir. Mevcut mekanizmalarda işbirliği eksikliğini vurgulamak babında:

> "Bugünlerde bizi hiç muhatap almadan kararlar verilmekte, akabinde de bizden bunları tasdik etmemiz beklenmekte, sonra NATO'ya sadakatten bahsedilmekte, hatta Rusya olmadan bu kararların gerçekleşemeyeceği dile getirilmektedir. Kendi kendimize bir soralım! Bu normal bir usul müdür, bu gerçek bir ortaklık mıdır?"

Şeklinde ifade ettikten sonra "biz de bütün bunlara katılıyoruz" sözleriyle kabulünü ortaya koymaktadır. Konuşmasında Rusya'da bu zaman diliminde sosyal politikaların bütçede ilk sırayı aldıklarını ve eğitim için ayrılan payın savunmaya ayrılan paydan daha fazla olduğunu dile getirmektedir. Artan petrol fiyatlarının atılan bu adımlarda payının olduğunu ve Rusya'nın böylece düzlüğe çıkıp borçlarını da ödediğini belirtmektedir (Putin, 2001).

90'lı yıllar Yeltsin'in özelleştirme politikaları neticesinde Oligarkların güç sahibi oldukları, devlet otoritesinin tamamen ortadan kaybolduğu bir durum ortaya koymaktadır. Putin bu sorunu onlarla bu oyunun kaidelerini yeniden konuşarak belirlemek istemiştir. 1996 yılında Yeltsin'in tekrar seçilmesi, bu sınıfla yaptığı görüşmede Kremlinin onların işlerine karışmaması karşılığında onların da siyasete karışmayacaklarına söz vermeleri neticesinde gerçekleşmiştir (Bierling, 2007: 59). İçeride batı standartlarını yakalamak bakımından atılan yasama faaliyetleri ve Alman danışmanlarla gerçekleştirdikleri vergi reformu burada dile getirilmelidir. Altyapı, sağlık, eğitim ulusal projeler olarak açıklanmış ve devlet tarafından desteklenmiştir.

Yolsuzlukla mücadele bir müddet siyaset ve medyanın gündeminde kalmıştır. Bu konuda yurttaşların da katkılarını kazanmak bakımından Hristiyan değerleri bile dile getirilmiştir. Gümrük idaresinde karşılaşılan yolsuzlukla mücadele kapsamında 2006 yılında buranın idaresi tamamen değiştirilmiş ve doğrudan hükümete bağlanmıştır. Sivil toplumla alakalı attığı adımlar batılı yaklaşım sergileyenlerce hep aşağılanan bir şekilde ele alınmış, takdir edilmemiştir. 12 Haziran 2001 tarihinde bağımsızlığın onuncu yılında otuz sivil toplum kuruluşu Kremlin'e davet edilmiş, bir halk forumu oluşturulmak istenmiştir. İnsan hakları ve çevre gibi konuların dile getirilmediği kamuoyunda protestolara sebep olmuş, beş ay sonra ülke çapında Kremlin karşıtı kesimlerin de bulunduğu ve 3000 kişinin katıldığı geniş çaplı toplantıda özellikle Çeçenistan ve insan hakları gibi bütün konuların ele alındığı bir forum düzenlenmiştir. Rusya'da bile bu konunun ciddiyeti konusunda şüphelerin olduğu bir gerçektir. Buna rağmen sivil toplum ve Kremlin arasında bir ortak eylem gerçekleşmiş olması, her şeyin olduğu gibi devam etmesinden başka bir derdi olmayan yerleşik bürokrasiye bir ders mahiyeti taşımaktadır. Atılan adımlar o dönemde gerçekleşmiş olsa

idi, günümüz Rusya'sının farklı bir noktada olacağını dile getiren siyaset bilimciler olmuştur (Krone-Schmalz, 2015: 83).

Batı basınının Putin'in açıklamalarını değerlendirirken yaklaşımı her sözünün nerede ise olumsuz bir noktada anlaşılmasına sebebiyet vermiştir. 2006 yılında halka seslenişinde ABD başkanı Roosevelt'i zikrederek Rusya zenginlerinin toplumsal sorumluluklarını yerine getirmeleri gerektiğini dile getirdiğinde, konuşması gelecek kamulaştırma politikalarına ve ekonomik alanda gidilecek sınırlandırmalara atfedilmiştir. Demografik yapının gelişmesinden ve aile destek programlarından dem vurduğunda, toplumun dayanıklılık kaybı korkusu dile getirilmiştir. Güçlü devlet kavramı Putin tarafından dile getirilecek olsa, demokrasiyi parçalamak anlaşılmıştır.

Rusya'nın bu dönemde iftira, küçümseme, alay ve başkanının kendisine güvenilemeyecek bir ajan gibi telakki edilmesinin ötesinde desteğe ihtiyacı olduğu ise aşikârdır. Batının hoşuna gitmeyen her bir konu gündeme geldiğinde renkli devrimlerden bahsetmesi ve her an bir rejim değişikliğine gidebileceğine inanması ise jeopolitik yaklaşımlarını insan haklarının önüne koyduğunun en açık göstergesidir. Neticenin bidayetinden daha kötüye gittiği ise coğrafyanın içine düştüğü hale bakınca herkesin malumudur.

Günümüzde bazı şeylerin artık geri dönüş imkânı kalmamış gibi görünmektedir. Rus halkının gözünde batı toplumlarının çoğu güvenilirliklerini kaybetmiş durumdadır. İç politikada ise evveliyatında atılan adımlardan çok farklı bir noktaya gelinmiştir. Güven telkin eden işbirliği artık eskide kalmıştır. Rusya artık kavgadan çekinmeyen ve dışarıdan gelecek telkinlere de kulak tıkayan bir duruma gelmiştir. Kısıtlayıcı değişimin aksiyon yerine reaksiyon olarak ortaya çıkması ise iki tarafı da düşündürmesi gereken üzücü noktadır (Malek, 2008: 156).

Putin'in ilk iki dönemi için omuzladığı, dünyanın en büyük devletini temelden altyapı değişikliğine tabi tutup egemen eşit seviyesine getirme sorumluluk azmi doğru karşılık bulmadığından, üçüncü dönem adaylık meselesi gündeme gelmiştir. Dışarının devletle ilgili kolladığı zayıf nokta yaklaşımı, özgür düşünüp hareket edecek toplumun korkularla ve panikle meselelere yaklaşmasına sebep olmuş ve toplumu yeniden kapalı bir hale getirmiştir.

İki Almanya'nın birleşmesi gibi Rusya'nın da batıyla işbirliği konusunda zamanın olgunlaştığı dönemde Rusya kapılarını batıya doğru sonuna kadar açmıştır. 2005/6 yıllarında petrol ve gaz fiyatlarındaki artış dolayısıyla ekonomik olarak durumu daha iyi olmaya başladığında ve uluslararası alanda egemen eşit olarak kabulünü beklediğinde ne batı başkentlerinden ne de AB yönetiminden olumlu cevap almıştır. AB bu dönemde Rusya'dan ayrılan doğu Avrupa ülkelerinin üyeliklerini gerçekleştirmekle meşgulken, ABD'de de Rusya ile ortaklık stratejisi geliştirmek şöyle dursun kimi karşıt reaksiyonlara girişmiştir.

2008 yılında Dimitri Medvedev'in başkanlığı döneminde Avrupa güvenliği için yeniden bir antlaşma imkânı doğmuş, bunu başkan Medvedev Berlin'i ziyaretinde takdim etmiştir. Bu yaklaşım ne danışma ne de müzakere

mahiyetinde ele alınmış, aksine tamamen yok sayılmıştır. Akabinde Gürcistan ve Rusya arasında meydana gelen çatışmalar, dünyayı saran finans krizi üst üste gelmiş ve Rusya'nın işbirliği tekliflerine de artık yer kalmamıştır.

Putin üçüncü kez başkan seçilip Kremlin'e yerleşince, Avro-Atlantik'ten Avrasya tarafına yönelmesi daha tutarlı bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Batının sürekli reddiyesi ve Rusya menfaatlerinin yok sayılması kendilerince şu şekilde ifade edilmektedir: NATO 90'lı yılların sonunda, Rusya'nın Güvenlik Konseyinde karşı çıkmasına rağmen Yugoslavya/ Sırbistan'ı bombalamıştır. 2003 yılında ABD ve Büyük Britanya sahte delillere rağmen Irak'a bir askeri harekât gerçekleştirmiştir (Löw, 2007:221). 2011 yılında batı, Libya halkını korumak maksatlı, Kaddafi'yi düşürmek için bir BM kararını istismar etmiştir. Suriye'de şüpheli isyancı grupları Esad rejimini sonlandırmak için desteklemiş ve "demokratikleşme" adı altında "rejim değişikliği" yapılan hangi ülke varsa orada Rusya'nın eski antlaşmalar gereği esamisi bile okunmamış, özellikle gelişmiş batı ülkeleri ve en önde de ABD kendileri açısından en kazançlı antlaşmaları yapmıştır.

Bütün bu arka plan ve Ukrayna konusunda batının aldığı tavır neticesinde, Perestroyka döneminin sevilen ve hayran kalınan "dost" Rusya'sının, kendisine güvenilmeyecek "düşman" veya en azından "rakip" kabul edilen noktaya gelmiş olması, pekte hayret edilecek bir şey olmasa gerektir. Tarih bir kez daha tekerrür etmektedir.

9 Eylül 2001 tarihinde gerçekleştirilen terör saldırısı Rusya ve ABD arasında teröre karşı işbirliğini öne çıkarmış, Rusya Amerikan ve batılı askeri varlığın Afganistan ve etrafındaki ülkelerde (kapısının önünde) konuşlanmasını kabul etmiştir (Adam, 2002: 205). 2001 Aralığında ABD 1972 yılında imzalanmış olan Anti Balistik Füze antlaşmasından tek taraflı olarak çıktığını ifade etmiş, Rusya da kendi çıkarları söz konusu olduğu zaman batının uluslararası antlaşmalar konusundaki tavrını yeniden müşahede etmiştir. Bunun Polonya ve Çek Cumhuriyeti'ne konuşlandırılan füze savunma sistemi ile uyuşması söz konusu değildir.

2003 yılında ABD, varlığı hala ispatlanamamış nükleer silahları imha bahanesiyle Irak'ı işgal edip Saddam Hüseyin'i düşürmek istediğinde de uluslararası hukuk tamamen ayaklar altına alınırken savaş meşru gösterilmeye çalışılmıştır (Riemer, K. A., Nissel, H., Korkisch, F. W., 2005: 151). Rusya'nın Ukrayna politikaları eleştiriye tabi tutulunca aynı tavrı görmek nerede ise mümkün olmamaktadır. Hukukun dokunulmazlığı demek ki, batılı bir devlet tarafından çiğnendiğinde söz konusu olmaktadır.

Başkan George W. Bush döneminde Rusya konusunda takınılan tavır pek öyle kabul edilir cinsten değildir. İhtilaflar söz konusu olduğunda saldırgan ve baş belası muamelesine tabi tutulmuştur. 2008 Gürcistan savaşında en keskin şekliyle bunu görmek mümkündür. Güney Osetya sivil halkına ve orada bulunan Rus barış birliklerine karşı girişilen saldırıya karşı Rusya cevap vermiş ve savaşa girişmiştir. Siyaset ve medya Gürcistan yerine

Rusya'yı cezalandırma yolunu seçmiştir.[3] Mihail Saakaşvili medyada söz söyleme imkânı bulmuş, Rusya için eleştiri sebebi olan konular bu dönemde Gürcistan için bile dile getirilmemiştir. Kosova için batı dünyası tarafından ön görülen kendi kaderini tayin meselesi Güney Osetya söz konusu olunca göz ardı edilmekten çekinilmemiştir. Oysa hem kendi halkı hem de Rus barış gücünü korumak maksatlı bu adımı uluslararası hukuka uygun düşmektedir. İsrail'in Filistinlilere karşı bu tür bir girişimi kabul görürken, Rusya için affedilmez bir cürüm olmaktadır.

Sovyetlerin dağılmasından sonra ABD'nin Gürcistan'a atfettiği önem artmıştır. Orta Asya'da etki sahibi olabilmek için Gürcistan'ın stratejik önemini gizleme ihtiyacı da hissetmemiştir. Zira 18 milyon dolar seviyesinde olan askeri yardımını 900 milyon dolara çıkarması ve 2008 yılında Gürcistan'da 150 kadar askeri danışman bulundurması bunun açık göstergesidir. Buna paralel NATO devletleri Gürcistan ve Ukrayna'nın üyelikleri ile de yakından ilgilenmişlerdir. Bükreş zirvesinde (3 Nisan 2008) nerede ise gerçekleşmek üzere olan bu işe Almanya şansölyesi mani olmuş olsa da ikisi için de üyelik yolu kapanmamıştır. ABD NATO sözcüsünün yıllar öncesinde dile getirdiği "Rusya'yı kırılma noktasına kadar kızdıracağız" sözü ve Bush'un kullandığı dil Saakaşvili'ye cesaret veren hususlardır (Krone-Schmalz, 2015: 111).

Batıya tam da adapte olmuş derken 2012 yılında Suriye meselesinde BM Güvenlik Konseyinde iç savaş yüzünden müdahale tartışılırken Rusya'nın veto kararı yeniden "Kötülük Krallığı'na" geri dönüş olarak algılanmıştır. Hatta dönemin Türk dışişleri bakanı 2012 Münih Güvenlik Konferansında BM Güvenlik Konseyinde soğuk savaş dönemine yeniden dönüldüğünü, aslında Rusya'nın vetosunun Suriye'den ziyade Batı'ya yönelik olduğunu ifade etmiştir.

Aşağıdaki sorular bizi farklı bir bakış açısına ihtiyaç duyulduğu konusunda düşündürmektedir. Son yirmi beş senede Rusya'yı batıya karşı takındığı bu sınırsız güvenden alıkoyan şey nedir? NATO'nun doğuya doğru genişlemesi, Rusya'nın NATO'nun güvenlik politikalarına katılımının önlenmesi ve uluslararası sorunlarda masadan uzaklaştırılması mı? Ukrayna'da o dönemde ABD, AB yanlıları ve Rusya taraftarları arasında bir güç mücadelesinin varlığı inkâr edilemez. Kafkasya ve Orta Asya'da ABD'li askeri danışmanlar cirit atmaktadır. Petrol etrafındaki mücadele sürmekte, ABD uygun gördüğü her yere silahlı müdahale konusunda kendini yetkili görmektedir. Böyle olunca Kuzey Afrika ve Arap coğrafyasında vuku bulan bütün bu hızlı değişime kayıtsız kalmasını Rusya'dan beklemek doğru mudur? Zira Libya konusu daha uzak değilken, meselelerin baskı ve güç kullanma yerine müzakerelerle çözülmesini istemek ne kadar yanlıştır? Suriye'de konunun Esad ile görüşülerek çözüme kavuşturulması Rusya ile müzakere edilmiş midir? Geçen zaman zarfında Libya, Mısır gibi ülkelerin halini düşünen kalmış mıdır? Dünyanın başka yerlerinde halkına zulmeden

[3] Kuzey ve Güney Osetya'nın bölünmesi Stalin'in keyfi kararı neticesi gerçekleşmiştir. Kuzey kesimi Rusya'da kalırken, güney kesimini kendi memleketi Gürcistan'a hediye etmiştir.

idarecilerle alakalı müdahale kararını kim hangi kıstaslara göre vermektedir? Yoksa karar sadece çıkarların söz konusu olduğu bölgeler için mi geçerlidir? (Schaake, 2004: 198).

Demir Perdenin yıkılışının üzerinden çeyrek asırdan fazla bir zaman geçmiştir. Karşılıklı merak zamanları geçmiş, güven ve emniyet ortamı kendini hayal kırıklığı ve ihtiyata bırakmıştır. Geride kalan, Rus halkının barışa olan hasretidir. Zira 2014 yılında yapılan bir halk oylamasında halkın % 75'i Rus askerlerinin Ukrayna'ya girişine karşı çıkmıştır. Aynı zamanda % 86'lık bir kesimin Putin'in politikalarını desteklediğini açıklamış olması batılı bakış açısıyla ancak bir çelişki gibi gözükmektedir.

3. UKRAYNA – RUSYA FEDERASYONU İLİŞKİSİ

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Ukrayna 1991 Aralığında bağımsızlığını ilan etti. Refah toplumu görüntüsü veren batı ve asırları aşkın birlikteliği ve barındırdığı Rus azınlığı da nazarı dikkate alarak doğuya yani Rusya'ya mı yönelmeliydi? Veya ikisinin arasında bir seçim yapmak zorunda mıydı? Tarihi ve jeostratejik yapısı münasebetiyle bu seçimi yapmak durumunda kalmasa da doğu ve batı arasında bir köprü rolü üstlenebilse belki de bölge barışı için atılabilecek en hayırlı sonuca ulaşılmış, Ukrayna da seçim zorunluluğundan kurtulmuş olacaktı (Kaçmaz, 2020: 160).

Yaşanan sorunla alakalı söylenmesi gereken şey haddizatında Ukrayna'nın varlığı konusundaki yaklaşımdır. Zira ülke içinde bile henüz bu konuda bir birlikten söz etmek mümkün değildir. Başkent Kiev Rus imparatorluğunun ortaya çıkışıyla birebir irtibatlı durumdadır. 882 yılında ilk Kiev Rus'u ortaya çıkmıştır (Sethe, 1968). Yüzyıllar boyunca sınırdaşı olan devletlerarasında bugünkü Ukrayna'nın gidip geldiğini görmek mümkündür. Polonya'nın bölünmesinden itibaren (1772-1795) Katoliklerin ağırlıklı oldukları batı bölgesi Avusturya-Macaristan imparatorluğuna, kalan Ortodoks bölüm ise Rus çarlığına aittir. Buna 18. Asırda Kırım'ı da eklemek gerekir, zira burası da Ukrayna'nın güneyini teşkil etmektedir.

Ukraynalıların kendilerini müstakil bir etnik grup olarak tanımlamaları konusu tartışmalı olmakla birlikte 16. Asra kadar bunu götürmek mümkündür. Günümüz Ukrayna topraklarında sadece Ukraynalılar değil, coğrafi konumu dolayısıyla Ruslar, Polonyalılar, Almanlar, Romanyalılar, Çekler veya Yahudiler ve Müslümanlar gibi farklı etnik ve dini azınlıkların yerleşik olduğunu söylemek gerekir (Al ve Özdil, 2017:155).

Birinci Dünya Harbi sonrası gerçekleşen Ekim Devrimi ve Avusturya-Macaristan imparatorluğunun dağılmasıyla Habsburg topraklarında kısa bir dönem de olsa Batı Ukrayna Halk Cumhuriyetinin ve rekabet mahiyetinde Rus İmparatorluğu tarafında da Ukrayna Halk Cumhuriyetinin kurulduğu görülmektedir. Sovyetlerin ortaya çıkışı sırasında ikisi de Polonya, Romanya ve Çekoslovakya tarafından baskıya maruz kalmışlardır. Polonya-Rus savaşında Polonya kuvvetleri kimi zaman Kiev'e kadar gelmiş olmalarına rağmen batı Ukrayna ile yetinmek durumunda kalmışlardır. Günümüz Ukrayna'sının büyük bir bölümü 1922 Aralığında Sovyet Cumhuriyetine

katılmış, Stalin'in kollektivizasyon çalışmaları ve açlık yüzünden yirmili yılların (1921-1923) ve otuzlu yılların (1932-1933) başında milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. 1939 yılında Hitler ve Stalin Polonya'yı aralarında paylaştıklarında batı Ukrayna da Sovyetler Birliği'ne katılmıştır.

İkinci Dünya Savaşında Ukrayna'nın büyük bölümü Almanya idaresi altına girmiş, iki milyon insan da zorunlu olarak imparatorluk topraklarına götürülmüştür. Bu dönem toplu ölümlerin yaşandığı bir dönemi işaret etmektedir. Ukrayna'nın bir bölümünün Hitlerle işbirliği yapması, diğer kesimin de Kızıl Ordu tarafında savaşa iştiraki bu dramın yaşanma sebeplerindendir. İkinci Dünya Savaşı sonrası galip ve mağlup devletlerarasında toprak paylaşımları gerçekleşince sadece batı Ukrayna değil Çek ve Romanya topraklarının bir kısmı da Birliğe katılmıştır. Nihayet 1954 yılında Kırım da halka sormadan ve hukuki herhangi bir işlem yapılmadan Sovyetlerin iç idari işleyişi sayesinde Ukrayna'ya verilmiştir. Sovyetler Birliği'nin bir iç meselesi olmak hasebiyle o dönemde bu durum politik olarak pek de anlam ifade etmemiş ve Rus halkı tarafından da asla kabul edilmemiştir (Heinrich, 1994: 178; Marshall, 2018: 31).

Yüzyıllara dayanan Ukrayna Rusya birlikteliği böylece daha da artmış, Sovyetler Birliği çatısı altında oluşan karşılıklı ekonomik bağımlılık da anlaşmazlık için sebep sayılmamıştır. Sovyetlerin dağılması sonucu bağımsızlığını ilan eden Ukrayna ile bu durum ilk kez değişme göstermiştir. Bugün kendisinden bahsedilen Ukrayna 1991 sonrası karşılaştığımız Ukrayna'dır. Bağımsızlık, beklenilen kalkınma yerine ağır ekonomik sorunlara sebep olmuş ve bu yüzden yüzbinlerce insan özellikle batıya ve Rusya'ya göç etmek durumunda kalmıştır. Zira Rusya'nın diğer Cumhuriyetleri ile kıyaslandığında Rusya ve Ukrayna arasında ailevi bağların çok daha ileri olduğu görülmektedir. Ne de olsa Ukrayna nüfusunun yüze 22'si etnik olarak Rus kökenlidir. Doğu ve Güneyde bu oran çok daha yüksektir. Hatta Kırım'ın yüzde 60'ı Rus'tur. Rusça sadece bu bölgelerde değil, bütün ülkede hâkim olan dildir. Halen Ukraynalıların tercih ettikleri dil Rusçadır (Heinrich, 1994: 178). Bu da meselenin zannedilenden daha karmaşık olduğunun göstergesidir.

Leonid Kravçuk bağımsız Ukrayna'nın ilk cumhurbaşkanı olarak ülkesinde yaşayan Ruslara başlangıçta barışçıl bir yaklaşım sergilemiştir. Sivastopol ve Kırım'la ilgili olarak ise bidayetinden Karadeniz filosu ve üs dolayısıyla çatışma kendini göstermiştir. 1992 yılında Kırım bağımsızlığını ilan etmiş fakat kendisine Ukrayna içinde özerk cumhuriyet yapısı sunan bir yaklaşımla bu sorun nispeten çözüme kavuşturulmuştur (Jobst, 2022). Rusya'ya bağlanmak için düşünülen halkoylamasından da vazgeçilmiştir. 1994 Kırım parlamento seçimlerinde ayrılıkçıların çoğunluğu ele geçirmeleri tartışmaları yeniden alevlendirmiş, merkezi yönetim de Kırım'ın özerkliğini yeniden kaldırmıştır. 1995 yılında tekrar otonomi imkânı sunulmuş ve fakat Kırımdaki güçlerin Kiev'den ayrılmaya ta baştan ne kadar istekli olduklarını göstermiştir.

Yeni Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma serbest Pazar ekonomisi ağırlıklı bir program tercih etmiş ve fakat parlamentoda başarısız olmuştur. İç politika, demokratikleşme yaklaşımı ve hukuk devleti anlayışı bakımından hep tartışılagelmiş olan Kuçma dış politikada iki taraflı bir yol takip etmiş, 1994 yılında AB ile geçici ortaklık ve işbirliği antlaşmasını imzalarken Rusya ile de 1995 yılında özel bir ticari antlaşmaya imza atmıştır. 1995 yılında Avrupa Konseyi üyesi olan Ukrayna 1997'de Rusya ile dostluk antlaşması imzalamıştır. AB'ye üyelik stratejik hedef olarak belirlenmesine rağmen bunun Rusya ile olan ilişkilere halel getirmeyeceğini de vurgulamıştır (Jobst, 2022; Krone-Schmalz, 2015: 122).

Anayasa gereği iki dönemden fazla seçilemeyen Kuçma'dan sonra iki aday söz konusu olmuştur. Biri Viktor Yanukoviç diğeri de Viktor Yuşçenko. "Turuncu devrim" zamanına denk gelen seçimleri küçük bir farkla Yanukoviç'in kazandığı açıklanınca Meydan'da başlayan protestolar sonucu seçimlerde hile olduğu düşüncesiyle tekrarlanan ara seçimde bu kez Yuşçenko Yargıtay tarafından seçimin galibi olarak ilan edilmiştir (Jobst, 2022). Bu da ülkenin yeniden bölünmesi manasına gelmektedir, zira hem güney hem de doğuda çoğunluk Yanukoviç için oy kullanmıştır. Turuncu devrime daha önceki devrimlerde olduğu gibi batının müdahil olduğu kanaati (Malek, 2008: 112), insanların aldatıldığı hissine kapılmalarına sebep olmuştur.

Yuşçenko dönemi, dış politikada tam bir U dönüşünü beraberinde getirmiştir. Kuçma'nın köprü rolü yerine Rusya'ya sırt dönüp batıya yönelmiştir. Daha seçim öncesi batının umudu olmuş ve Rusya'nın Avrasya ekonomik birliği düşüncesini ret edeceğine söz vermiştir.[4] Sadece AB tarafına yönelmiş, NATO'ya katılmayı da kendine hedef olarak belirlemiştir. O dönem yapılan araştırmalar halkın üçte birinin bile NATO'ya girmeyi istemediklerini göstermektedir (Jobst, 2022). Bu da ülke içinde batıya yanaşmak isteyenler ve Rusya yanlısı tavır takınanlar bakımından meselenin henüz çözülmediğini göstermektedir. Yuşçenko'nun havayı yumuşatmak yerine Rusçayı geri plana itmesi, eğitimi de Ukraynalı hale getirecek adımlar atması ortamı daha da germiştir.

Yuşçenko dönemi Rusya ile Ukrayna ilişkisinin en soğuk zamanıdır. Gürcistan savaşı sırasında Kırım'da Sivastopol'daki üssü, böylece Rus deniz filosunu bloke etmek ve 2017 yılında sona erecek olan Sivastopol iltizam mukavelesini uzatmamakla tehdit etmiştir. Üstüne NATO'ya giriş çabalarını da artırmış ve fakat Angela Merkel'in bu konuda aksi yönde girişimleri dolayısıyla netice alamamıştır (Krone-Schmalz, 2015: 125). Bütün bunlar Rusya'nın hayati önemi haiz jeostratejik çıkarlarına dokunulması demektir. Oysaki Rusya Ukrayna'nın batı açılımını Kuçma döneminde kabul etmiş, doğuya doğru tamamen kapanma söz konusu olunca rahatsız olduğunu göstermiştir.

[4] 1994 yılında Nur Sultan Nazarbayev tarafından dile getirilen ve 2000 yılında Kazakistan, Rusya, Belarus, Kırgızistan ve Tacikistan'ın bir araya geldikleri, Ukrayna, Ermenistan ve Moldova'nın da gözlemci olarak katıldıkları bir ekonomik birliktir.

Rusya Yuşçenko'nun bu yaklaşımına kayıtsız kalmamış, batı ve doğu arasında kararını izhar edince, 2005 yılında Ukrayna'ya gönderdiği gaz için dünya pazarı fiyatlarını talep edeceğini açıklamıştır (Jobst, 2022). Uzayan pazarlıklar ve çözüme kavuşmamış gaz kesintileri söz konusu olmuştur. Ukrayna üzerinden 2008/09 yıllarında Avrupa'ya da gaz gitmemeye başlayınca tartışma tırmanmıştır.[5] Sovyetler Birliği döneminde sübvanse edilen birçok kalem, dağılma sonrası müstakil devletler ortaya çıkınca konu sorun teşkil etmeye başlamıştır. Aynı yıllarda bütün dünyayı sarsan finans krizi de nazarı dikkate alındığında devletin içine düştüğü durum gözden kaçmamaktadır.

Batı Ukrayna'da da siyaset beklentilere cevap vermeyince 2010 yılında yapılan seçimleri Yanukoviç kazanarak ilk konuşmasında Kuçma'nın dış politikasına dönüşü vurgulamış, "Doğu ve Batı arasında köprü" vazifesi görecek bir Ukrayna'dan dem vurmuş, Yuşçenko'nun NATO'ya üyelik çalışmalarını da reddetmiştir. Tek taraflı bir siyaset izlemekten kaçınan Yanukoviç Rus gazına olan bağımlılıktan kurtulmanın yollarını aramış, ülke sınırlarındaki kaya gazı rezervleri bu arada ele alınmıştır. Daha 2010 yılında bu nedenle Exxon Mobil ve Shell'e, 2012 yılında da Chevron şirketlerine lisanslar verilmiştir (Krone-Schmalz: 131).

2008 yılında AB ile başlayan ortaklık ve serbest ticaret antlaşması bu dönemde de sürdürülmüş, 2011'de Kiev'de imzalanması beklenirken, AB'nin öne sürdüğü şartların yerine getirilmemiş olması dolayısıyla gerçekleşmemiştir. Bu Yanukoviç'i Rusya'ya yakınlaşmaya itmiş, 2010 yılında Sivastopol'daki üssün mukavelesini 2042 yılına kadar uzatmıştır. Bu da gaz ücretlerinde Rusya'nın indirime gitmesine sebep olmuştur (Jobst, 2022). Bu dönemde Avrasya Gümrük Birliğine üye olmasa da 2013 yılında gözlemci statüsü kazanmıştır. Bu tür girişimlerin batıda Putin'in Sovyetler Birliğini yeniden canlandırmak istemesi olarak değerlendirildiğini de vurgulamak gerekir.

Ukrayna halkının doğu ve batı arasında tercihi öyle kolay sonuçlanacak bir durum arz etmemesine rağmen, dışarının bu konuda karar vermek hususunda baskısı Ukrayna'yı bir ikileme sokmuştur. Daha o dönemlerde AB Komisyon başkanlığı yapan Barroso'nun Ukrayna'nın Avrasya Gümrük Birliği üyeliği ile AB ortaklık antlaşmasının bağdaşmadığını ifade etmesi 2013 yılı için düşünülen AB ortaklık antlaşmasının imzalanmasına gidilen yoldaki zorluğu işaret etmektedir. Batıdan yapılan açıklamalar ve ülkenin ekonomik olarak içinde bulunduğu sorunlara çözümden ziyade sadece retorikle yaklaşılması Yanukoviç'in AB ile düşünülen antlaşmayı imzalamaması ile sonuçlanmıştır (Krone-Schmalz, 2015: 134).

Yanukoviç'in bu tavrı AB yanlıları tarafından Meydan'a taşınmış ve protestolar siyasi bir krize yeniden kapı aralamıştır. Rusça konuşulan bölgeler,

[5] Dönemin Rusya başkanı Dmitri Medwedew Ukrayna'nın borçlarını ödemesini istemiş, talep edilenin altında bir meblağ ödenince 1 Ocak 2009 tarihinde Gazprom vanaları kapatmış, bunda da Türkiye, Bulgaristan gibi ülkeler etkilenmiştir. 7 Ocak 2009 tarihinde batılı devletler de etkilenince görüşmelere geçilme kararı alınmıştır.

özellikle Kırım, Donbass ve Odessa Meydan devrimine karşı tavırlarını gizlememiştir (Özel Özca, 2019: 381). Rusya'nın bu kesimlerle ilgili tavrı ise Ukrayna halkı içinde NATO'ya olan meyli artırmıştır. Kırım'da gerçekleşen referandum sonucu halkın Rusya'ya bağlanmayı istemesi ve Rusya'nın Kırım'ı ilhakı dünya kamuoyunda endişeye sebep olurken ABD ve AB ülkelerinin yaptırım kararları yanında G8 üyeliğinin de askıya alınmasını beraberinde getirmiştir (Ünalmış ve Oğuz, 2019: 6; Krone-Schmalz, 2015: 134).

Meydan olayları sonrası yapılan seçimlerde Petro Poroşenko Ukrayna'nın yeni Cumhurbaşkanı olmuştur. Siyasetini Batı yönünde belirginleştiren Poroşenko AB üyelik sürecinin yanında vizesiz rejimin uygulanmasını da öngörmüş, uygulama 2017 Haziran'ından itibaren yürürlüğe girmiştir. Rusya ile ilişkiler Batıya göre daha soğuk yürütülmüştür. Zira Aralık 2018 yılında parlamento tarafından onaylanan "Ukrayna ile Rusya Federasyonu arasındaki Dostluk, İşbirliği ve Ortaklık Antlaşması'nın Sonlandırılması" yasası ve bunun gibi Rusya'ya karşı yaptırımlar öngören yasaları imzalayarak bunu alenen göstermiştir. Poroşenko Mayıs 2015 tarihinde imzaladığı bir yasa ile Sovyet döneminin propagandasını ve sembollerini yasaklarken, yerleşim yerleri ve sokaklara verilen Rusça isimlerin de yeniden adlandırılmasını sağlamıştır. Okullarda, üniversitelerde azınlık dillerinin kullanılması, eğitim yasası (Temmuz 2019) ile kısıtlanmış, Ukrayna dilinin resmi dil olduğuyla ilgili yasa da yürürlüğe girmiştir. Resmi dil bundan böyle Ukraynacadır, herkes ve her kesim bu dili kullanmak zorundadır. Poroşenko'nun siyaseti ekonomide karşılığını bulmadığı için Ukraynalılar hayal kırıklığına uğramış ve protestolara başlamıştır. 2019 Ukrayna seçimlerinde halk Volodimir Zelenski'yi iktidara getirerek Poroşenko siyasetine faturayı kesmiştir (Memiş, 2019).

Yeni Cumhurbaşkanı Zelenski Rusya ile diyaloğu tekrardan başlatmış ve ülkelerinin tutuklu vatandaşlarının değişiminde ilerleme kaydetmişlerdir. Rusya siyasetinde Minsk sürecine atıfta bulunan Zelenski görüşmeleri Normand dörtlüsünün sürdürmesi gerektiğini de vurgulamıştır (Köroğlu, N.Ö. ve Satymova, S., 2021: 531).

4. RUS JEOPOLİTİĞİ

Jeopolitik, Rus tarihi içinde uzun müddet mahkûm rolüne bürünmüş bir kavram olarak kabul edilmiştir. Büyük Sovyet Ansiklopedisi birinci basımı (1929) için Macar komünist haritacı Alexander Rado "jeopolitik" kavramını: "Siyasi fenomenlerin coğrafi koşulluluk doktrini" olarak açıklamış, nispeten nesnel olan bu tanımın yerini 1971 yılında yapılan altıncı baskıda: "emperyalist devletlerin saldırgan politikalarının propagandasını haklı çıkarmak için fiziki ve ekonomik coğrafyaya ilişkin çarpık verileri kullanan burjuva, gerici anlayış" tanımı almıştır (Malek, 2008: 103).

1976 yılında yayımlanan Sovyet Askeri Ansiklopedisinde Jeopolitik, kavram olarak yer almazken, 1984 yılı basımında jeopolitik savaş

teorilerinden dem vurulmuş, Hitler Almanya'sı, ABD ve İsrail jeopolitik terimini kullanan devletler olarak zikredilmiştir (Malek, 2008: 104).

Sovyetler sonrası dönemde jeopolitik tartışma konusu olmuş, kimilerince Sovyet döneminde, hatta Stalin de bile kullanıldığı ifade edilmiştir. 2005 yılında Putin parlamentonun iki kanadı önünde yaptığı konuşmada SSCB'nin dağılımını "20. Asrın en büyük jeopolitik felaketi" olarak dile getirdiğinde, ülke insanın büyük bir kesiminin ve hatta politik elitlerin gönlünden geçene tercüman olduğu şüphe götürmeyecek bir açıklık göstermiştir. Jeopolitik, günümüzde Rusya dış politikası, askeri ve güvenlik politikalarında resmi ve merkezi bir rol oynamaktadır (Malek, 2008: 107). Ortodoks kilisesinin de Putin'in dış politikasını desteklerken jeopolitik ile ilgilendiğini belirtmek gerekir.

Rusya 17 milyon kilometrekareyi aşan toprağı, dokuz zaman dilimini kapsayan genişliği ile dünyanın en büyük ülkesidir. Ormanları, gölleri ve nehirleri, bozkırları ve dağları da bu büyüklüğe uygun olarak zihin dünyamızda yer edinmiştir. Uralların batısında Rusya'nın Avrupa kısmı, doğusunda ise Bering Boğazına ve Pasifiğe uzanan Sibirya bulunmaktadır. 21. YY da bile demiryolu ile iki ucu arasındaki seyahatin altı gün sürdüğü nazarı dikkate alınırsa, Rusya idarecilerinin bu uzaklıkları, üretecekleri siyaset için mutlaka değerlendirmeleri gerektiği kaçınılmaz bir gerçeklik olarak gözükmektedir. Yüzyıllardır bütün bu istikametleri gözledikleri halde, asıl bakışı batı istikametine yoğunlaştırdıklarını da ifade etmek gerekir (Marshall, 2018: 18).

Halford Mackinder coğrafya ile dış politika arasında doğrudan bir ilişki olduğunu söylemektedir. Avrasya için üç önemli savı ileri sürmektedir. Doğu Avrupa'ya hâkimiyetin Avrasya'ya (Hearthland-Ana kara) hâkim olmayı, orada söz sahibi olmanın da dünya hâkimiyetini beraberinde getireceğini dile getirmektedir. Doğu Avrupa'nın kenar (Rimland) olarak değerlendirilip ABD'nin hâkimiyetinde olduğu da nazarı dikkate alındığında, Rusya'nın Ukrayna konusundaki hassasiyeti daha da açık hale gelmektedir. Zira artık konu sadece bölge hâkimiyeti değil, dünyadaki hükümranlığını ilgilendirmektedir. Bu konuda da Rusya'nın ödün vermesi pek kolay olmayacaktır (Riemer, K. A., Nissel, H., Korkisch, F. W., 2005: 127).

Rusya'nın jeopolitikle uğraşma şekli, hayati öneme sahip etki ve ilgi alanları, tampon bölgeler, yeraltı zenginlikleri konusunda rekabetin olduğu ve transport koridorları gibi yerlerde kendini göstermektedir. Dünyada kaybetmekten korktuğu etki ve batının Rusya'nın kötülüğünü isteyen, etki alanını daraltan tavrına karşı ortaya koyduğu katı yaklaşım da batı yanlısı veya tarafsız bir jeopolitiğin olmayacağı yönünde hareketine sebep olmaktadır. Mevcut Rus jeopolitiğinin arka planda ana sebebi ise ne batıya ne de doğuya yönelik olan, *Rus tarzının* tercih edilmesidir (Malek, 2008: 114).

Bir paradigma değişimi yaşanmaktadır. Soğuk Savaş döneminde ABD'yi jeopolitik kavramları SSCB'ye karşı kullanmakla ilzam eden Rusya, şimdi aynı argümanı ABD'ye karşı kullanmaktadır. Rusya'nın güncel jeopolitik anlayışı 90'lı yılların ürünü olmasına rağmen, Putin'in hızlı

yükselişi için önemli bir sebep teşkil etmiştir. Rusya'nın jeopolitiği "ulus çıkarların en katı şekilde temsili" olarak belirmektedir. Batı yerine Avrasya odaklı politikaların geliştirilmesi de bunun neticesi gibi görünmektedir (Malek, 2008: 156).

5. RUSYA'YI SAVAŞA SÜRÜKLEYEN ETMENLER

Soğuk Savaş sonrası Rus insanının hayatını tamamen değiştiren basamakların farklı bir bakış açısıyla ele alınması gerekir. Bu konuda Krone-Schmalz (2015) geçirdikleri üç reformu ele alırken aslında bunlar için reform kavramının basit kalacağını, birer devrim niteliği taşıdıklarını ifade etmektedir. Bir kere ilk adım olarak planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş büyük bir gayret ve güç gerektirmiştir. İkincisi komünist parti diktatörlüğünden hukukun üstünlüğüne inanılan bir yapıya geçmektir. Hele bir de Çarlık yönetiminden despot bir parti yönetimine geçen Rusya gibi büyük bir ülke için bu adım düşünüldüğünde, değişimin bugünden yarına gerçekleşmesinin mümkün olmayacağı görülmektedir. Üçüncüsü de Sovyetler Birliğinden ulus devlet yapısına geçiştir. Bir anda kendi sınırları dışında kalan 25 milyonun üzerinde Rus vatandaşının, bugüne kadar yaşanılan sıkıntıların hesabını sormak isteyen egemen devletlerde kaldıkları düşünülürse, işin kolayca üstesinden gelinemeyeceği anlaşılmaktadır. Bütün bunların nazarı dikkate alınması ve Rusya'ya demokratikleşme yolunda eşlik edilmesi gerekirken, batının takındığı itici tavır ve açılan kredi ve yardımların nefes aldırmaz şartlara bağlanması her ne kadar batı anlayışıyla uyuşsa da Rusları alışık olmadıkları bir gerçeklikle karşı karşıya getirmiştir.

Rusya bir ortaktan ziyade paylaşımı düşünülen bir müflis tüccar mülkü gibi görülmüş, jeopolitik olarak radikal bir değişimden geçen Avrupa'nın güvenlik siyasetinde nazarı dikkate alınmamış, aksine NATO adım adım doğuya genişlemesini sürdürmüştür. Putin Rusya Federasyonuna başkan olup bütün iç dinamiklere rağmen batıya normalleşme konusunda bazı mesajlar gönderdiğinde, yeni bir başlangıç için fırsat olarak görülmek yerine, başkanın KGB geçmişi ağırlıklı konu olarak işlenmiştir.

Ekonomik toparlanmasını sağlayıncaya dek öncelikli olarak iç siyasetin tanzimini öncelemiş olan Putin Rusya'sı, artan petrol fiyatları sonucu borçlarını ödeyip düzlüğe çıktığı andan itibaren, tek kutupluluk yerine öne sürdüğü çok kutuplu dünyanın adımlarını atmaya başlamıştır. Yakın çevre politikası ile Sovyetler sonrası ayrılan devletleri bir arada tutmanın gayretini göstermiştir (Derman, 2019: 361). Batıdan beklediği yakınlığı görmediğinden Avrasya'ya ağırlık veren Rusya, Çin ve Hindistan ile bir üçgen kurup, yeniden küresel güç olmanın adımlarını atmıştır.

ABD'nin jeopolitik çıkarları nedeniyle Rusya'yı bölgesel güç olarak nitelendirip dünyada karar veren devlet rolünü oynamak istemesi ve bu yolda atılabilecek adımlardan çekinmemesi aşikâr görünmektedir. Ekonomik çıkarlar özellikle kaya gazının kazanılması konusunda sahip olduğu teknolojiyi Ukrayna'nın doğusunda bulunan gaz yatakları için kullanmayla bağlantılıdır. ABD şirketleri Avrupa'nın üçüncü büyük gaz rezervini

işlemenin gayreti içindedirler. Bu konuda Ukrayna'nın itiraz etmesi de beklenmemektedir. Bu sebepledir ki Kiev Meydan'a birçok rütbeli Amerikalı, CIA direktörü, Dışişleri bakanı John Kerry, başkan yardımcısı Joe Biden gibi ziyarette bulunmuştur. Meydan olayları esnasında Joe Bidenin oğlunun, Ukraynalı bir Oligarka ait Kıbrıs'taki bir şirketin direktörü olarak atanması da üzerinde durulması gereken konulardandır.

Rusya açısından değerlendirildiğinde, Ukrayna'nın Rusya ile olan ekonomik ilişkisi, AB ile yapacağı bir ortaklık antlaşması yüzünden zarara sebep olacaksa bu, Rusya'nın menfaatlerine aykırıdır. Ukrayna'nın Rus gazına bağımlılığı – bir de Amerikan yardımı ile- azalacak veya bitecekse bu da Rusya'nın menfaatine aykırıdır. Buna rağmen Rusya'ya karşı uluslararası alanda sebep olunan zararların kaldırılması yerine, yeni yaptırımlar getirilmiştir. 3 Ekim 2014 tarihinde Joe Biden esprili bir şekilde bunu "The Europeans didn't want to impose sanctions on Russia, we really had to embarrass them" (Avrupalılar Rusya'ya yaptırım uygulamak istemedi, onları gerçekten oraya sürüklemek zorunda kaldık) sözleriyle dile getirmektedir. Oysa sorumlu dış politika böyle olmamalıdır. Bütün bu olanlardan sonra Rus halkının Putin'in yerine batı odaklı birini seçmelerini beklemek saflık olsa gerektir.

24 Şubat 2022 tarihi, başkan Putin'in NATO'nun genişlemesine karşı ülkesini korumak ve Ukrayna'yı batının yeni genişleme alanı olarak görmek istememesi dolayısıyla askeri bir harekâta karar verdiği gün olarak kayıtlara geçmiştir. NATO her sahada Rusya'ya karşı yaptırım kararı almış olmasına rağmen savaşa müdahil olmayacağını ifade ederek, aslında savaşın ne zaman biteceği konusunda takvimi açık bırakmıştır. Yetkililerin yaptıkları açıklamalar da savaşın uzun süreceğinin göstergesidir.

Sonuç

Gorbaçov'un Perestroyka ve Glasnost ile başlatıp Berlin Duvarının yıkılması akabinde de Sovyetler Birliğinin dağılması ile sona eren Soğuk Savaş yerini bir karmaşaya bırakmıştır. 11 Eylül olaylarına kadar çok kutupluluk emaresi gösteren uluslararası sistem, bundan sonra tek kutuplu bir yapıya evirilmiştir. Dünyayı 'ya kendisinden yana ya da kendisine karşı' diye iki kutba ayıran ABD yönetiminin insanlığı içine ittiği durum ortadadır.

Rusya'nın dağılma sonrası yeniden toparlanması öyle kolay olmamıştır. Bunda hem kendi iç dinamiklerinin hem de dış dünyanın ülkeye karşı takındığı tavrın rolü vardır. Kendisinden kopan ülkelerin hemen karşı cenahta yer edinmek istemeleri ve bütün imkânlarını yeniden ayağa kalkmaması için kullanmaları, Rusya için hem kolay kabul edilemeyecek bir tecrübe hem de toparlanma konusundaki gayretini artırmak için iyi birer sebep olmuştur.

Rusya'nın içine itildiği durumundan hoşnutluğunu ifade babında Brüksel'de bulunan bir yetkilinin "Yaptırımlar iyi işliyor. Rusya'nın ekonomik zararı oldukça büyük, aynen devam etmek zorundayız" sözüne karşılık dönemin Alman dışişleri bakanı Frank-Walter Steinmeier, bunun çok tehlikeli olduğunu, istikrarını yitirmiş, çöken bir Rusya'nın hem kendi hem de

diğerleri için büyük tehlike arz edeceğini dile getirmesi, Rusya açısından kolay kabul edilebilecek cinsten bir yaklaşım olmasa gerektir.

Rusya ile ilişkiler nasıl düzelecek ve düzenlenecektir? Avrupa'nın veya dünyanın bunda çıkarı nedir? sorusuna gelecek olursak;

2014 yılında Ukrayna konusundaki gelişmelerden sonra buna cevap vermek kolay görünmemektedir. Zira normal zamanlarda bile Rusya ile ilişki kurmak konusunda bir strateji geliştirilmemiş, siyaset ve medyada "vazgeçmek veya güç göstermek" alternatif olarak sunulmuştur. Son yıllarda Rusya'nın tabi tutulduğu muamele başka hiçbir memlekete reva görülmemiştir.

İyi bir dış politika tarafların faydasını gözetmekle mümkündür. Karşıdakini ciddiye almak, sürekli yok sayacağı veya kötü muameleye tabi tutabileceği kuruntusuna kapılmamak ve karşılıklı çıkarlar üzerinde anlaşılabilmekle mümkündür. Unutmamak gerekir ki, dış politikanın ikili (bilateral) yapılabildiği alanlar her geçen gün azalmaktadır. Bu da işi daha karmaşık ve şeffaf olmayan bir konuma getirmektedir.

Bugün dünyanın nerede ise her tarafında bir yangın söz konusudur. Ukrayna, Suriye, Orta Doğu. Savaş artık tercih edilmesi gereken bir yol değildir. Yaşanılan savaşta Rusya'nın çözüm ve yanlışlıklarla baş etme konusunda atılması istenen adımlara dâhil edilmesi gerekir. Batı dünyasınca çok itibar edilen değerler ancak Rusya ile birlikte daha adil bir dünyanın kurulmasına imkân sağlayacaktır. Sovyetlerin Perestroyka ve Glasnost ile başlayan ve dağılmasıyla neticelenen süreç doğu ve batı arasında süregelen sorunun çözümü için kullanılmak durumundadır. Karşılıklı güven oluşumuna mani olacak yaklaşımlardan çekinilmeli, barışa en çok ihtiyaç duyulan şu günlerde itidal yolu tercih edilmelidir. Putin Sovyetler Birliği'ni yeniden diriltmek istiyor gibi yaklaşımlardan vazgeçilmelidir. Savaş bütün acımasızlığı ile insanların ölümünü ve ülkelerin yıkımını beraberinde getirmektedir. Savaş ve sonrasında suçlu aramak işinden ziyade, savaşa sebebiyet veren noktalar tahlil edilmelidir. Rusya'nın isteği konusunda soğukkanlıca yapılacak böyle bir tahlil bize ışık tutacak ve savaşın sonlandırılmasını beraberinde getirecektir. Dünya buna her zamankinden daha çok muhtaçtır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Mustafa Yıldız %100
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Mustafa Yıldız %100
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Ackerl, I. (2011). *Bedeutende Staatsmänner*. Köln: RHG.

Adam, W. (2002). *Unheilige Kriege im Herzen Asiens*. Wien: Holzhausen Verlag.

Al, A. & Özdil, B. (2017). *Karadeniz'in Uluslararası Politik Ekonomisi: Rusya ve Ukrayna İlişkilerinin Yeniden Analizi.* Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 5 (2) , 151-167. DOI: 10.14782/sbd.2017.70

Alım, E. (2020). *Ukrayna Örneğinden Hareketle Nükleer Silahsızlanmanın Olası Sonuçlarına Dair Bir İnceleme*. Gazi Akademik Bakış, 13 (26), 79-112. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/gav/issue/54827/750442

Alptekin, G. (2022). *Rusya'nın Yakın Çevresini Koruma Politikası ve Soğuk Savaş İzlenimleri (2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Ve 2014 Ukrayna Krizi).* R&S - Research Studies Anatolia Journal, 5 (1) , 164-204. DOI: 10.33723/rs.1034978

Bierling, S. (2007). *Europa muss die USA einspannen*. Hamburg: edition Körber Stiftung.

Birand, M.A. (2005). *20 Yılın Perde Arkası 32. Gün*. İstanbul: Doğan Kitap.

Derman, G.S. (2019). *Küreselleşmenin Krizi Yeni Güç Dengeleri*. (Ed. Ayata, A., Ercan, M.). İstanbul: Efeakademi Yayınları.

Dox, G. (2008). *Kampf um den Kreml*. Salzburg: Ecowin Verlag.

Gorbatschow, M.S. (1993). *Gipfelgespraeche*. Berlin: Rowohlt.

Gorbatschow1, M. (1987). *Perestroika*. München: Droemer Knaur Verlag.

Gorbatschow2, M.S. (1987). *Zurück dürfen wir nicht*. Bremen: Goldmann Verlag.

Heinrich, H.G. (1994). *Der Zerbrechliche Riese.* Wien: J&V Verlag.

Jelzin, B. (1990). *Aufzeichnungen eines Unbequemen*. München: Droemer Knaur Verlag.

Jobst, S.K. (2022). *Russland und Ukraine*. https://www.bpb.de/themen/europa/russland/303242/russland-und-ukraine/ (Erişim Tarihi: 15.03.2022).

Kaçmaz, M. (2020). *Avrasya denkleminde jeopolitik kırılma; Ukrayna*. Türk Coğrafya Dergisi, (74) , 157-165 . DOI: 10.17211/tcd.603247

Köroğlu, N. Ö. & Satymova, S. (2021). *Ukrayna Ulus İnşasının Yapıtaşları ve Bugüne Yansımaları*. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (1) , 525-534. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/mjss/issue/60054/768524

Krone-Schmalz, G. (2015). *Russland Verstehen.* München: Verlag C.H.Beck.

Löw, R. (2007). *Einsame Weltmacht Die USA im Abseits*. Salzburg:Ecowin.

Malek, M. (2008). *Geopolitik der Großen Mächte*. (Ed. Riemer, K.A.). Wien: Schriftenreihe der Landesverteidigung.

Marshall, T. (2018). *Die Macht der Geographie*. München: dtv.

Memiş, B. (2019). *Ukrayna Devlet Başkanlığı Seçimlerinde Bir İlk Komedyen Zelenskiy'in Zaferi*. EURO Politika, 3 (2) , 72-74. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/europ/issue/60585/892329

Özel Özcan, M.S. (2019). *Küreselleşmenin Krizi Yeni Güç Dengeleri*. (Ed. Ayata, A., Ercan, M.). İstanbul: Efeakademi Yayınları.

Putin, Wladimir. (2001). *Putin'in Bundestag'taki Konuşması*. https://www.bundestag.de/parlament/geschichte/gastredner/putin/putin-196934). (Erişim: 15.06.2022).

Riemer, A.K., Nissel, H., Korkisch, F.W. (2005). *Geopolitik*. Wien: Schriftenreihe der Landesverteidigung.

Schaake, E. (2004). *Condoleeza Rice*. München: Herbig.

Şchewardnadse, E. (1991). *Die Zukunft Gehört der Freiheit*. Hamburg: Rowohlt.

Seinitz, K. (2008). *Vorsicht China*. München: dtv.

Senghaas, D. (1996). *Friedensprojekt Europa*. Frankfurt a. Main: Suhrkamp.

Sethe, P. (1968). *Russische Geschichte*. Frankfurt am Main: Verlag Ullstein.

Ülger, İ. K. "*Rusya'nın Ukrayna Saldırısı ve AB İçerisinde Yeniden Yapılanma Arayışları".* Bilge Strateji 13 (2022): 9-17

Ünalmış, A. N. & Oğuz, Ş. (2019). *Karadeniz'de Rusya-ABD Rekabeti Ve Ukrayna Krizi*. Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 5 (7) , 1-10. DOI: 10.31765/karen.569063

Extended Abstract

The end of the East-West hostility as a result of the Cold War Era, brought about a change in the thought about security in Europe. Security is no longer defined solely as military, but also includes social, environmental and economic dimensions. This approach also provided the opportunity to reconsider the concept of armed forces. Forces created for regional defense are now involved in humanitarian aid, rescue efforts, crisis resolution and peacekeeping. Large numbers of soldiers have been replaced by more professional armies that can act immediately for international duty when needed. The attack of September 11, 2001 and the terrorist attacks that affected the world afterwards brought about a re-evaluation of the issue of security in the military field.

It should not be forgotten that Russia, which is the continuation of the Soviet Union after the disintegration of its states, still has a say in global issues. The nuclear weapons it contains within its borders and its geopolitical importance are clear indicators of this.

Russia has gone through very difficult times after the Soviet Union. Gorbachev's desire to unite with the West, which he tried to do with the Perestroika, failed due to internal dynamics. Yeltsin made an effort towards democratization, but he was unable to take the necessary steps to bring the country to a certain level. Although he was accepted into organizations such as the IMF, World Bank, and the G8s, he witnessed that the expectations of a bankrupt state were not met.

The most important factor affecting east-west relations at the time, is the expansion of NATO. Negotiations with Poland, Hungary and the Czech Republic in the second half of the 90s resulted in their membership before 2000, followed by the memberships of other states that left the Warsaw Pact. During this period, Russia's sensitivities were not taken into account. Weapons sales by the USA to Poland as well as missile defense systems deployed in the Czech Republic were not accepted by Russia.

The policy that Putin followed when he came to power showed signs of uniting with the West. Putin expressed this during his visits to western capitals such as London, Rome and Madrid. In his talk there, he mentioned a "common security zone" stretching from Vladivostok to Vancouver and a multipolar world. The incident of September 11, in itself, created a good opportunity in terms of eliminating the standoff with the USA. In fact, in his

speech both at the German Bundestag in German he said, "Russia is a friendly European country. For our country, which has faced the catastrophe of war for a century, a lasting peace on the continent is the main goal".

Putin fought against corruption internally, and even used Christian values in order to and gain the support his people.

As a former KGB member, the West has always approached Putin with caution and contempt, regarding him as an agent whose word cannot be trusted. This point of view has caused a negative attitude towards the West in the Russian people. Whenever he opened his doors to the West, he did not get the positive response he expected. After being elected for the third time, he changed his direction from Europe to Eurasia. There are many legitimate reasons for this, such as the fact that his name was not even mentioned wherever there was a regime change, referring to agreements from the Soviet period.

During President Bush's term, relations have moved to a different lane due to the NATO and EU memberships of the countries that left the Warsaw Pact, and the policies followed by the USA in its eastern enlargement. A new attitude towards Russia as a result of the events in Georgia, then Crimea, and Ukraine caused Russia to change its policies as well.

The declaration of independence of Ukraine in 1991 caused the country to fall into a decision-making dilemma between East and West. Because its relations with Russia are so deep and historical that it cannot be compared with other independent states. One-fifth of its population is of Russian descent. This rate is much higher in the eastern and southern parts of the country. The fact that it is dependent on Russia in many fields, especially in the energy field, and that almost 70% of Crimea is Russian, does not allow them to be separated from each other.

While the people's desire to join Russia after the referendum in Crimea and Russia's annexation of Crimea caused concern in the world, it brought along sanctions by western countries as well as the suspension of G8 membership (Ülger, 2022: 10).

After Putin came to power, Russia went through a paradigm shift. His assessment that the disintegration of the Soviet Union was "the greatest disaster of the century" reflects not only his but also many people's thoughts. Therefore, Russia, which is still the largest country in the world, strives to return to its former glory and take its deserved place in the world. Since he could not find what he wanted in the West, he accepted the choice of a road based on Eurasia.

It is not possible to understand the politics he pursued without considering the reasons that pushed Russia to this path (Alptekin, 2022: 182). The transition from planned economy to a free market economy after the disintegration, from the communist party dictatorship to a rule of law, and from the Soviet Union to a nation-state structure are difficult, revolutionary steps. During all these phases, Russia should have been helped on its way to democratization, but the repulsive attitude and the bankrupt merchant

approach, whose property is sought to be shared, is not accepted by the Russian and its people.

The fact that the USA treats Russia as a regional power and assumes the role of a global decision-making state does not seem like something Russia can easily accept. This should not be the responsible foreign policy that will ensure world peace and ensure cooperation rather than war between countries.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 169-188**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 20/06/2022 **Makale Kabul Tarihi: 23/08/2022**

BORSA İSTANBUL'DA FAALİYET GÖSTEREN SİGORTA ŞİRKETLERİNİN FİNANSAL PERFORMASINI BELİRLEYEN FİRMAYA ÖZGÜ FAKTÖRLER: PANEL VERİ ANALİZİ

Cemil ŞENEL[*] & Enes AKKURT[**]

Öz

Sigortacılık sektörü Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de önemli bir yere sahiptir. Sigorta bireylerin belirli teminatlar çerçevesinde oluşan zararlarını karşılarken ayrıca oluşacak risklere karşı kendilerini güvende hissetmelerini sağlamaktadır. Kişiler sigorta şirketlerini seçerken seçtikleri şirketin sunduğu imkânlara ve sektördeki performanslarına dikkat etmektedirler. Sigorta şirketlerinin iyi bir performans sergilemeleri hem sigortalılar için hem de sektörün gelişiminde rol oynamaktadır. Şirketler, göstermiş oldukları performanslarını analiz ederek hangi konularda arttırma veya eksiltme işlemlerini gerçekleştirmeleri gerektiğini ölçmeleri gerekmektedir. Bu analizleri gerçekleştirmeden önce şirketler ilk olarak performanslarına etki eden faktörleri tespit etmeleri gerekmektedir.. Bu amaçla Borsa İstanbul'da yer alan sigorta şirketlerinin performansını belirleyen firmaya özgü faktörler Dinamik Panel Veri Analizi yöntemi ile incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; Aktif Karlılık Oranı bağımlı değişkenini, Brüt Yazılan Primler, Özkaynak Karlılık Oranı, Alınan Primler / Toplam Aktifler en yüksek anlamlılık düzeyinde (P=0.000000) açıklayıcı değişkenler olduğu görülmüştür. Bu değişkenlerin katsayıları sırasıyla; -0.008358, 0.090293, -0.0.199566, 0.010062 ve 0.039127 düzeyinde; HPO (P=0.0009953) anlamlılık düzeyinde -0.012805; LO (P=0.000036) anlamlılık düzeyinde -0.006227 olarak aktif karlılık oranına etkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Finansal Kurumlar, Sigortacılık, Panel Veri Analizi*

COMPANY SPECIFIC FACTORS THAT DEFINE THE FINANCIAL PERFORMANCE OF INSURANCE COMPANIES OPERATING IN BORSA ISTANBUL: PANEL DATA ANALYSIS

Abstract

The insurance sector has an important role both in Turkey and in the world. While insurance covers the losses incurred by individuals within the framework of certain guarantees, it also makes them feel safe against the risks that may arise. When

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, cemil.senel@hbv.edu.tr , https://orcid.org/0000-0001-6506-6842 .
[**] Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sigortacılık Bölümü, enes.akkurt@hbv.edu.tr , https://orcid.org/0000-0002-7770-7704.

Önerilen Atıf: Şenel, C., Akkurt, E. (2022). Borsa İstanbul'da Faaliyet Gösteren Sigorta Şirketlerinin Finansal Performasını Belirleyen Firmaya Özgü Faktörler: Panel Veri Analizi, *Akademik Hassasiyetler, 9*(19), 169-188.

choosing insurance companies, people pay attention to the opportunities offered by the chosen company and their performance in the sector. Good performances of insurance companies play a role both for the insured and for the development of the sector. Companies need to measure which areas they need to increase or decrease their positions by analyzing their performance. Companies must first identify the factors that affect their performance before performing those analyses. For this purpose, firm-specific factors that determine the performance of insurance companies in Borsa Istanbul were examined using Dynamic Panel Data Analysis method. The findings revealed that the dependent variable of Assets Profitability Ratio, Gross Written Premiums, Equity Profitability Ratio, Premiums Received / Total Assets were explanatory at the highest significance level (P=0.000000). The coefficients of these variables were -0.008358, 0.090293, -0.0.199566, 0.010062 and 0.039127, respectively. The effect on the return on assets was found to be -0.012805 at the HPO (P=0.0009953) significance level and -0.006227 at the LO (P=0.000036) significance level.

Keywords: *Financial Institutions, Insurance, Panel Data Analysis*

Giriş

Dünya'da tarihi oldukça eski zamanlara dayanan sigorta işlemleri Osmanlı İmparatorluğu'nda 1872 yıllarında başlamıştır (Perçin ve Sönmez, 2018:566). Sigorta kelimesinin kökeni Latincede "güvence" anlamına gelen "sicurta" sözcüğünden türemiştir (Çevik, 2017:3). Sigorta; Sigortalının kendisini güvende hissetmesi için sigortacı ile bir araya gelerek riskin gerçekleşmesi durumunda oluşacak zararını birazını veya tamamının karşılanmasını sağlayabilmek isteğiyle belirli risk türlerini kapsayan güvence sistemidir (Özüdoğru, 2017:2). Sigortanın hem ülke açısından hem de toplumdaki bireyler açısından birçok faydası bulunmaktadır. Kişilere; güven duygusu yaratması, toplumda güveni ve insani ilişkileri kuvvetlendirmesi, gibi faydaları bulunmaktadır. Ülke ekonomisi açısından ise; ekonomiyi güçlendirme, fon yaratma, vergi geliri sonucu devlete katkı sağlama ve ekonominin büyümesine katkıda bulunma gibi faydaları bulunmaktadır (Karaköy, 2014:78).Sigorta sektörü, bütün sektörler içerisinde önemli payı ve yeri olan bir sektördür. Finans sektörü içindeki payı da her geçen gün artmaktadır. Fakat finans sektörü içerisinde sigortacılığın mevcut payı halen tam olarak beklenilen gelişmişliği gösterememiştir. Bunun nedenlerinden birisi Türkiye'de sigortacılık sektörünün bankacılık sektöründen daha sonra gelişmeye başlamasıdır. Bunun yanında her geçen gün artış olduğu ve sigorta bilinci arttırıldığı sürece sektörün finans sektöründe istenilen gelişmeyi elde edebileceği görülmektedir (Karaman, 2018:29 -31). Sigorta şirketleri sektörde varlığını sürdürebilmek ve gelişim sağlayabilmek için belirli planlar doğrultusunda iyi bir performans göstermeli ayrıca bu performanslarını da ölçerek planladıkları gibi ilerleyip ilerlemediğini kontrol etmek zorundadırlar (Akgül, 2019:2). Performans ölçümünde belirli amaçlar ve hedefler doğrultusunda oluşan ürünleri, hizmetleri ve / veya sonuçların birlikte değerlendirildiği analitik bir süreçte yürütülür. Ayrıca bu süreç yürütülürken veriler toplanır, analiz edilir ve raporlanır (Köseoğlu, 2005:12).

Bu çalışma sigorta şirketlerinin performanslarının analiz edilmesi için yapılmıştır. Çalışmada Borsa İstanbul'da (BIST) faaliyet gösteren yani BIST'e kote olan sigorta şirketlerinin performanslarını belirleyen faktörler analiz edilmiştir. Çalışmanın veri seti 2016 – 2021 yılları arası oluşturmaktadır. Toplanan veriler Panel Veri Analizi yöntemiyle analiz edilip ona göre bağımlı ve bağımsız değişkenler ışığında ilişkiler tespit edilmiştir. Çalışma da ilk olarak sigorta kavramı hakkında genel bilgi verilmiş olup, sigortacılık sektörünün genel hatları itibariyle tanıtıldığı bölüm ikinci bölümü, konuyla ilgili kaynak taraması diğer adıyla literatür taraması, çalışmada üçüncü bölümü oluşturmaktadır. Dördüncü bölümde araştırmanın yöntemi, kullanılan veri türleri, analiz sonuçları ve analiz sonucunda elde edilen bulgular hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

1. SİGORTACILIK SEKTÖRÜ

Bireylerin kendilerini güvende hissetmesini sağlayan ve onlara güvence veren tarihi 1872'li yıllara dayanan sigorta bütün sektörler içerisinde önemli bir paya sahiptir. İlk sigorta sözleşmesiyle birlikte ilk sigorta şirketinin doğuşunu sağlayan etmen Santa Clara adlı gemide taşınan yüklerin güvenliği için, yapılan sözleşmedir. 1435'te ise ilk Sigortacılık Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunun çıkarılmasındaki etkili olan durum Barcelona Kararnamesidir. İlk başlarda denizlerde yük taşıma sigortacılığıyla başlayan sigortacılık zamanla otomobillerin çıkmasıyla taşıt sigortalarına geçiş yapılmıştır. Zaman içerisinde gelişmeler sonucu 1900'lü yıllarda konut gibi alanlara da geçiş yapılarak birçok farklı branş geliştirilmiştir (Yayla, 2019:109). Cumhuriyetin dönemiyle birlikte 1925 yılında Türkiye İş Bankası tarafından Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi kurulmuştur. 1927 yılında 1149 ve 1173 sayılı Sigorta Şirketlerinin Teftiş ve Murakabesi hakkındaki yasalar TBMM'de sigortacılık yasal bir zemine kavuşturulmuştur. İlerleyen zaman içerisinde sektörün gereklerine göre çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. 3 Haziran 2007 tarihinde sigortacılık için kurumsal yapının temelini oluşturan 5684 Sayılı Sigortacılık Kanunu çıkarıldı. Böylelikle 1959'da çıkartılan 7397 Sayılı Sigortacılık Murakabe Kanunu yürürlükten kalkmış oldu. Bunu takriben 2008 yılında Sigorta Tahkim Komisyonu, Sigortacılık Eğitim Merkezi (SEGEM), Güvence Hesabı ve Sigorta Bilgi Merkezi (SBM) kurulmuştur. Ayrıca Sigorta Bilgi Merkezinin alt birimleri mevcuttur. Bunlar; Trafik Sigortaları Bilgi Merkezi (TRAMER), Sağlık Sigortaları Bilgi ve Gözetim Merkezi (SAGMER), Hayat Sigortaları Bilgi ve Gözetim Merkezi (HAYMER) ve Sigorta Hasar Takip ve Gözetim Merkezi (HATMER)'dir.

Sigortacılık sektöründe elde edilen prim gelirleri sayesinde finans sektörüne kaynak aratılırken, ortaya çıkan hasarlar sonucu yapılan ödemeler sonucu ise ekonomiye katkı sağlayarak devletin ve bireylerin maddi aynı zamanda manevi yükünü de azaltmaktadır (Umut, 2020: 285). Sigortanın avantajlarından bazıları; dayanışmayı arttırmak, bireylerde güven duygusunu hissettirmek, zararları tazmin ederek kayıpları ortadan kaldırmak ve

ekonominin gelişimine katkı sağlayarak ülkenin genel durumunu iyileştirmektir (Umut ve Akkurt, 2022:14).

Sigortacılık sektörü Türkiye'de hayat, hayat dışı ve emeklilik olarak üç gruba ayrılmaktadır. En çok prim üretim payı 84.426.372,628 TL ile hayat dışı sigortacılık sektörüne aittir (Türkiye Sigorta Birliği, 2021/Aralık).

Hayat dışı sigorta türlerinden bazıları; Kasko, trafik, ferdi kaza, DASK, konut, yangın gibi branşlar iken hayat sigortası türlerinde hayat, evlilik, doğum, sermaye itfa gibi branşlar mevcuttur (Kılınç, 2018:12). Sigortacılık sektörünün prim üretimi genel anlamda her yıl artış göstermekte odluğu bilinmektedir.

Türkiye'de sigorta sektörünün finans sektörüne girişi 1987 yılında Sigorta Murakabe Kanunu'nda yapılan düzenlemeler sonucunda sınırlandırmaların kaldırılması ile başlamıştır (Acar, 2019:137).

Türkiye'de sigortacılık sektöründe 2021 Aralık dönemi itibariyle toplam 67 sigorta şirketi bulunmaktadır. Bu şirketlerin 6 tanesi Borsa İstanbul'da işlem görmektedir. Bunlar; Aksigorta A.Ş., Anadolu Sigorta A.Ş., Ray Sigorta A.Ş., Agesa Hayat ve Emeklilik A.Ş., Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş. ve Türkiye Sigorta A.Ş.'dir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde sigortacılık sektörüyle ilgili yapılmış performans kriteri belirleme hususundaki ulusal ve uluslararası seçilerek belirlenen çalışmalar bu bölümde aktarılacaktır. Sigortacılıkta panel veriyle ilgili yapılan çalışmalar ve performans belirlemeye özgü diğer analiz yöntemlerinin kullanıldığı literatür çalışması aşağıdaki şekilde sıralanarak verilmiştir;

Beck ve Webb, yapmış oldukları çalışmada 68 ülke seçmişlerdir. Ayrıca bu ülkelerin 14'ü Avrupa ülkesidir. Çalışmada hayat sigorta sektörü ekonomik faktörlerle incelenmiştir. Panel veri analizi sonuçlarına göre, gelişmekte olan ekonomilerde hayat sigortaları ile tasarruf ve yatırımın büyüklüğü tespit edilmiştir (Back ve Webb, 2002).

Shiu, yaptığı çalışmada İngiltere'de faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin performanslarını belirleyen faktörleri analiz etmiştir. 1986 – 1999 yılları arasında toplanan veriler doğrultusunda performans düzeyleri ile likidite, enflasyon, faiz düzeyi ve teknik karın anlamlı ilişkileri olduğunu ortaya koymuştur (Shiu, 2004).

Sigortacılık sektöründe mali yeterlilik durumunu inceleyen Aydın, Oran Analizi yöntemini kullanarak Türkiye sigorta sektörü üzerine bir çalışma yürütmüştür. 2000 – 2004 yıllarını kapsayan çalışmasında çeşitli oranları kullanmıştır. Çalışma sonucunda mali yeterlilik üzerinde, devlet müdahalesinin kaldırılması eğiliminin bulunduğunu, artan globalleşme ve rekabet koşullarının etkili olduğunu düşünmektedir (Aydın, 2006).

Hayat sigortası piyasalarına yabancı sermayeli katılımların belirleyicilerini belirlemek amacıyla Ye ve diğerlerinin yapmış oldukları çalışmada 24 OECD ülkesini seçmişlerdir. 1993 – 2000 yıllarının ele alındığı dönemde hayat sigortası sektörü ele alınmıştır. Panel veri analizi kullanılarak

yapılan çalışmada makroekonomik politikaların etkilerinin olduğunu tespit etmişlerdir (Ye vd, 2009).

Prasetyantoko ve Parmono birlikte yürüttüğü çalışmada Endonezya Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören 238 firmayı kriz öncesi ve sonrası dönemlerini ele alarak firma büyüklüğünün performans üzerindeki etkisini ölçmüşlerdir. Çalışmada 1994 – 2004 dönemi ele alınmış olup kriz sonrasında aktif toplamı ile aktiflerin toplam getirisi arasında pozitif ilişki saptanmışken, firma büyüklüğü ile piyasa değeri arasında anlamlı düzeyde bir ilişki varlığının olmadığı saptanmıştır (Prasetyantoko ve Parmono, 2009). Malik, çalışmasında Pakistan'daki sigorta şirketlerinin karlılığını belirleyen faktörler analiz edilmiştir. 2005 – 2015 yıllarını kapsayan 35 şirketi kapsayan çalışma sonucunda şirketin karlılığı ile yaşı arasında ilişki saptanmamışken, şirketin büyüklüğü ve sermaye hacmi ile pozitif ilişki saptanmıştır. Hasar oranı ve kaldıraç oranı ile negatif ilişki saptanmıştır (Malik, 2011).

Alman Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören Ürdün'de yer alan sigorta şirketlerinin finansal performanslarını analiz eden Almajali, Alamro ve Al Soub, yapmış oldukları çalışmada 2002 – 2007 dönemleri arasında Borsa'ya kayıtlı 25 sigorta şirketinin verilerini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda borçlanma, likidite, büyüklük, yönetim yeterlilik endeksinin şirketlerin finansal performansı üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir (Almajali vd. , 2012).

Charumathi, çalışmasında 23 hayat sigortası şirketinin karlılığının belirleyicilerini analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışma verileri 2008 – 09, 2009 – 10, 2010 – 11 dönemleri arasından toplanmıştır. Çalışma sonucunda hayat sigortacılığının karlılığının büyüklük ve likiditeden olumlu, kaldıraç ve primlerin logaritmasından olumsuz etkilendiği tespit edilmiştir. Hasar prim oranı ile karlılık arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir (Charumathi, 2012).

İskenderoğlu, Karadeniz ve Atioğlu, çalışmalarında ticari bankalardaki büyüklük, büyüme ve sermaye yapısı kararlarının karlılığa olan etkisini incelemişlerdir. Çalışmada BIST'e kote olan 13 bankanın 2004 – 2009 yılları arasındaki çeyrek dönemlik verileri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda sermaye yapısı kararlarının ölçüldüğü oranların banka karlılığı üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu, büyüklük ve büyümenin karlılık oranı üzerinde olumlu etkisi varken kurumlar vergisi oranının ise karlılık üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı anlaşılmıştır (İskenderoğlu vd. , 2012).

Bosna Hersek'te faaliyet gösteren mevcut sigorta şirketlerinde karlılığa etki eden faktörlerin incelenmesi hususunda çalışma yapan Pervan ve diğerleri, 2005 – 2010 yılları arası verilerini veri setlerine dahil etmişlerdir. Dinamik Panel Veri Analizi sonuçlarına göre yaş, geçmiş performans ve pazar payı karlılık üzerinde anlamlı ve olumlu, hasar prim oranının ise anlamlı ancak negatif ilişkili bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir (Pervan vd., 2012).

Şener ve Behdıoğlu, regresyon analizi ile sigorta sektöründe etkili olan unsurları tespit etmeyi amaçlamışlardır. 1990 – 2010 yıllarını kapsayan zaman

aralığı ele alınarak Türkiye sigorta sektörünü incelemişlerdir. Sonuç olarak sigortacılık için nüfus ve şirket sayısının artmasının enflasyonun ise azalışının etkili olduğunu tespit etmişlerdir (Şener ve Behdioğlu, 2013).

Romanya'da 21 sigorta şirketinin finansal anlamda şirket performansına etki eden değişkenleri saptamak isteyen Burca ve Batrinca çalışmalarında 2008 – 2012 dönemleri arasında yer alan verileri kullanarak aktif karlılık oranı üzerinde etkili olan 13 bağımsız değişkenin düzeylerini ve yönünü saptamışlardır. Çalışma sonucunda bu 13 bağımsız değişkenden 6'sının şirketlerin finansal performansının belirleyicisi olduğu saptanmıştır (Burca ve Batrinca, 2014).

Kaya ve Kaya, yaptıkları çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren 17 hayat sigortası şirketinin finansal performansını belirleyen firmaya özgü faktörleri analiz etmişlerdir. Araştırmada 2008 – 2013 yılları arasındaki veriler incelenmiştir. Finansal performansın ölçülmesi için seçilen aktif karlılık oranı ile brüt yazılan primler ve şirket yaşının anlamlı ve olumlu ilişkisi olduğunu, şirket büyüklüğü, cari oran ve sigorta kaldıraç oranının anlamlı ve negatif ilişkisi olduğunu saptamışlardır (Kaya ve Kaya, 2015).

29 Avrupa Ülkesinin verileri doğrultusunda hayat ve hayat dışı primlerini dikkate alarak yaptığı çalışmada Cepekolava, ekonomik, kurumsal, demografik durumların sigortacılık sektörüne etkisini araştırmıştır. 2005 – 2013 yılları arasını kapsayan bir çalışmanın gerçekleştirilmesi sonucunda bağımsız değişkenlerin karşılaştırılan ülkelerin her birinde farklı etkilere sahip olduğu sonucuna varmıştır (Cepekolava, 2015).

Karakuş ve Küçük, yaptıkları çalışmada katılım bankalarında karlılığı belirleyen faktörleri analiz etmişlerdir. Çalışmada 4 katılım bankasının 2010 – 2014 yılları arasındaki çeyrek dönemlik verileri kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre katılım bankalarının aktif ve özkaynak karlılığının birçok faktörden etkilendiği ve bu faktörlerin sadece bankalara özel içsel değişkenler olmadığı tespit edilmiştir (Karakuş ve Küçük, 2016).

Akel, Torun ve Aksoy, çalışmalarında 2010 – 2015 yılları arasında 15 hayat sigorta şirketini seçerek hayat dışı sigortacılık sektöründe aktif karlılığın etkinlikten mi yoksa yoğunlaşmadan mı kaynaklandığını tespit etmek amacıyla firmaya özgü faktörler ile aktif karlılık ilişkisini analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda hayat dışı sigortacılık sektörünün yoğun olmayan bir piyasa görünümüne sahip olduğunu ve aktif karlılığın yoğunlaşmadan daha çok etkinlikten kaynaklandığını tespit etmişlerdir (Akel vd. , 2016).

Olumsuz ekonomik dönemlerdeki bankaların kredilendirme davranışlarını analiz eden Arslan ve Şenel, çalışmalarında 6 mevduat bankasını ele almış ve 2008 – 2016 dönemleri arasındaki çeyreklik verileri kullanmıştır. Yapıla analiz sonucunda toplam krediler bağımlı değişkeni toplam krediler / toplam aktifler oranı ve toplam aktifler en yüksek düzeyde açıklayıcı değişken olarak tespit edilirken, GSYH, aktif karlılık oranı, likit aktifler / toplam aktifler ve sermaye yeterlilik oranının anlamlı seviyede toplam kredilere etkisi tespit edilmiştir (Arslan ve Şenel, 2018).

Sigorta sektöründe uygulanan kurumsal yönetimin şirket performansına etkisini ölçen Başkan ve Vardar, çalışmalarında 2008 – 2016 yılları arasında BIST'te işlem gören 7 sigorta şirketinin verilerini kullanarak analiz yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda yönetim kurulu üye sayısının artışında aktif karlılık oranı ve kar marjının olumlu etkilendiğini tespit edilirken özsermaye karlılığı oranı ile kurumsal yönetime ilişkin hiçbir değişken arasında anlamlı ilişki saptanmamıştır (Başkan ve Vardar, 2018).

Karadağ, çalışmasında hayat dışı sigorta şirketlerinin finansal performans belirleyicilerinin seçimini analiz etmiştir. 30 hayat dışı sigorta şirketinin 2010 – 2014 yıllarına ait verileri kullanılarak yapılan analizler sonucunda şirket büyüklüğü ve aktif karlılık arasında anlamlı ve pozitif ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır (Karadağ, 2019).

Taysı, çalışmasında BIST100 endeksinde yer alan firmaların aktif karlılığına etki eden faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Analizde 35 firma seçilmiş ve 1998 – 2017 dönemlerinden ede edilen veriler kullanılmıştır. Çalışma sonucunda aktif karlılık oranını, aktif devir hızı, aktif büyüklük ve stok devir hızı anlamlı ve pozitif yönde etkilerken, aktifteki büyüme, çalışma sermayesi devir hızı ve kaldıraç oranı anlamlı ve negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir (Taysı, 2020).

Şirket büyüklüğünün aktif karlılık üzerindeki etkisini analiz eden Akgül, çalışmasında 2014:1 – 2019:3 dönemlerini ele alıp 50 şirketin verilerini kullanmıştır. Çalışma sonucunda şirket büyüklüğünün aktif karlılık oranını belirli bir süre olumlu etkilediğini bir noktadan sonra ise olumsuz yönde etkilediğini tespit etmiş ayrıca sermaye oranı ve hasar prim oranının da aktif karlılık oranını anlamlı seviyede etkilediğini ortaya koymuştur (Akgül, 2020).

Yılmaz ve Özgür, yapmış oldukları çalışmada katılım bankalarında karlılığa etki eden faktörleri analiz etmişlerdir. 2015 – 2019 yılları arasında mevcut 5 banka örneklem olarak seçilmiş ve analize dahil edilmişlerdir. Sermaye yeterlilik oranı ve kullandırılan fonlar / toplam aktifler oranı karlılık üzerinde anlamlı ve negatif bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya konulan çalışmada kar payı giderleri / toplam aktifler oranı, enflasyon oranı ve GSMH büyüme oranı ile karlılık arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir (Yılmaz ve Özgür, 2021).

3. ARAŞTIRMA METADOLOJİSİ VE BULGULAR

3.1.Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın amacı, Borsa İstanbul'da (BIST) işlem gören sigorta şirketlerinin finansal performansını belirleyen firmaya özgü faktörlerin performans ile ilişkisini ortaya koymaktır.

Çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören ve aktif büyüklük olarak sektörü temsil edebilecek 6 şirketin 5'inin verileri kullanılmıştır. Türkiye

Sigorta A.Ş. verilerin toplanma süresi içerisinde verilerinin süreklilik arz etmemesi ve bu durumun çalışmayı olumsuz etkilemesi nedeniyle kapsam dışında bırakılmıştır. 2016 – 2021 yılları arasına ait veriler Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP), Türkiye Sigorta Birliğinin istatistiki verileri ve şirketlerin resmi internet sitelerinden yayınlamış oldukları faaliyet raporlarından elde edilmiştir. Araştırmada yer alan sigorta şirketleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Analizde Yer Alan Sigorta Şirketleri

SIRA	KOD	ŞİRKET ÜNVANI
1	AKGRT	Aksigorta Anonim Şirketi
2	ANSGR	Anadolu Sigorta Anonim Şirketi
3	RAYSG	Ray Sigorta Anonim Şirketi
4	AGESA	Agesa Hayat ve Emeklilik Anonim Şirketi
5	ANHYT	Anadolu Hayat Emeklilik Anonim Şirketi

3.2. Araştırmada Kullanılan Değişkenlerin Açıklanması

Analizde kullanılan modelde Aktif Karlılık (ROA) bağımlı değişken, Hasar Prim Oranı, Brüt Primlerin Doğal Logaritması, Özkaynak Karlılığı (ROE), Kaldıraç Oranı, Likidite Oranı, Şirket Büyüklük Değeri ve Alınan Primler / Aktif Toplamı bağımsız değişkenlerdir.

Tablo 2. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

	DEĞİŞKENLER	FORMÜLLER	KISALTMA
Bağımlı Değişken	Aktif Karlılık Oranı	$\frac{Dönem\ Net\ Karı/Zararı}{Aktif\ Toplamı}$	ROA
Bağımsız Değişkenler	Hasar Prim Oranı	$\frac{Net\ Gerçekleşen\ Hasar}{Net\ Kzanılmış\ Primler}$	HPO
	Brüt Yazılan Primler	Brüt Yazılan Primlerin Doğal Logaritması	BYPDL
	Özkaynak Karlılığı Oranı	$\frac{Dönem\ Net\ Karı/Zararı}{Öz\ Sermaye}$	ROE
	Kaldıraç Oranı	$\frac{KVYK + UVYK}{Aktif\ Toplamı}$	KO
	Likidite Oranı	$\frac{Cari\ Varlıklar}{Kısa\ Vadeli\ Yabancı\ Kaynaklar}$	LO
	Şirket Büyüklüğü	Toplam Varlıkların Doğal Logaritması	SBYKLK
	Alınan Primler / Aktif Toplamı	$\frac{Alınan\ Primler}{Aktif\ Toplam}$	APBAT

Aktiflere yapılan yatırım ne kadar karlı olduğunu gösteren aktif karlılık oranı modelin bağımlı değişkenidir. Bu oranın yüksek çıkması istenir. Çünkü bu oranın yüksek çıkması sigorta şirketinin varlıklarından doğan getirileri yönetebilme oranının yükselmesi demektir (Arslan ve Şenel,2018:725).

Hasar prim oranı, sigorta şirketlerinin üstlendikleri riskleri ölçebilen bir orandır (Kaya ve Kaya, 2015:100). Bu oranın düşük olması şirketin performansını yükseltirken yüksek olması performansı düşürür.

Brüt yazılan primler, sigorta şirketlerinin en önemli gelir kaynağıdır. Brüt yazılan primlerin doğal logaritması modele dâhil edilmesindeki amaç primlerin arttıkça şirketin karlılığının da artması beklentisidir.

Özkaynak karlılığı oranı ile işletmenin sermaye karlılığı ölçülmektedir. Bu oran şirketin sermayesinin ne kadar etkili şekilde kullanıldığını gösterir. Bu oran arttıkça şirketin aktif karlılığı ve performansı da artacaktır.

Kaldıraç oranı varlıkların kaynaklarla finanse edilme oranını verir. Bu oran sigortacılıkta toplam borçların özsermayeye oranını açıklamaktadır.

Likidite oranı, sigorta şirketinin cari varlıklarının kısa vadeli borçlarının kaç katı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu oran arttıkça risk düşeceği için karlılık azalır.

Şirket büyüklüğü, sigorta şirketlerinin finansal performansını etkileyen bir unsurdur. Aktif toplamın doğal logaritması olarak alınan bu değişken türünün aktif karlılıkla ilişkisi belirsizdir. Yapılan analizler sonucunda ilişki ortaya konulacaktır.

Alınan primler / Aktif toplam oranı, sigorta şirketlerinin çıktı kaynağı olan primler varlıklar içinde önemli bir husustur. Bu oran yükseldiği zaman sigorta şirketlerinin açısından likiditeye gerekli önem verilmediği anlamına gelirken bu oran düştüğü takdirde ise şirketin prim üretimini yeterince yerine getiremediği sonucuyla karşılaşılır.

Tablo 3. Analizde Kullanılan Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Tanımlayıcı İstatistikler	N	Ortalama	Maximum	Minimum	Standart Sapma
ROA	120	0.019362	0.079500	-0.006500	0.017447
HPO	120	0.619324	1.562200	0.073700	0.275048
BYPDL	120	20.66996	23.09670	18.02140	1.117778
ROE	120	0.180027	0.516400	-0.097900	0.117140
KO	120	0.864381	0.987200	0.748500	0.087940
LO	120	1.598573	6.765500	0.972100	1.057247
SBYKLK	120	22.64356	24.66420	20.05850	1.239410
APBAT	120	0.337033	0.977900	0.006100	0.323167

Tablo 3'te analizde yer alan Borsa İstanbul'a kayıtlı 5 sigorta şirketinin 2016 – 2021 yılları arasında çeyrek dönemlik (üçer aylık) olarak toplanan verilerinin tanımlayıcı istatistikleri yer almaktadır.

3.3.Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, 2016 – 2021 yılları arsında Türkiye'de faaliyet gösteren Borsa İstanbul'a kayıtlı 5 sigorta şirketinin finansal performanslarını belirleyen firmaya özgü faktörler Panel Veri Analizi yöntemi ile analiz edilecektir. Aktif karlılık oranı modelde bağımlı değişken olarak yer alacaktır.

Genel bir regresyon modeli olan panel veri analizinde bağımlı değişken ve bağımsız değişkenlere göre bağımsız değişkenler için çözümleme yapılmaktadır. Modelde kullanılan değişkenler zamana ve elde edilen bilgilere

göre değişiklik arz edebilmektedir (Taysı, 2020:21). Bu modelde hem zamana hem de birimlere göre araştırma yapılabilmesi için uygun modeller geliştirilir ve tahmin yapılır. Yani zaman serisi ve yatay kesit verilerinin birleştirildiği verilere panel veri ismi verilmektedir (Arslan ve Şenel, 2018: 728).

Panel veri analizinin bazı avantaj ve kısıtlamaları mevcuttur (Tatoğlu,2021:9-14);

Avantajları:

- Birimler arsı değişkenlik gözlenemeyen heterojenlikler modele ilave edilebilmektedir.
- Tahmin sapması azalmaktadır.
- Çoklu doğrusal bağlantı problemi azalmaktadır.
- Daha kapsamlı modeller kurulabilmektedir.

Kısıtlamalar:

- Hata payında sapmalar oluşmaktadır.
- Verilere ulaşmak ve verileri düzenlemek problemli bir süreç oluşturabilecektir.
- Zaman serisi kısa olursa ekonometrik problemler yaratabilmektedir.

Panel veri analizinde genellikle kullanılan model aşağıda verilmiştir (Tatoğlu,2021:4-5);

$Y_{it} = a_{it} + \beta_{kit} X_{kit} + u_{it}$ i=1,….,N t=1,….,T

Y: Bağımlı Değişken

X_k : Bağımsız Değişkenler

α : Sabit Parametre

β : Eğim Parametreleri

u: Hata Terimi

i alt indisi: Birim

t alt indisi: Zaman

Panel veri analizinde kullanılan dört model vardır. Bunlar; Havuzlanmış veya Karma En Küçük Kareler Modeli (Pooled OLS Model), Yapay Değişkenli Sabit Etkiler En Küçük Kareler Modeli (Fixed Effects Least Squares Dmmy Variable – LSDV Model), Sabit Etkiler Grup İçi Modeli (Fixed Effects Within – Group Model) ve Rastgele Etkiler Modeli (Random Effects Model – REM)'dir (Kutlar, 2017;12-13).

Çalışmada, değişken sayısı ve elde edilen gözlem sayısına göre Sabit Etkiler Modeli ile tahminler yapılmıştır.

3.4. Analiz Sonuçları

2016 – 2021 çeyrek dönemlerinde, Türkiye'de Borsa İstanbul'a kayıtlı 5 sigorta şirketinin verileri bir araya getirilerek 120 gözlemden oluşan bir panel veri seti elde edilmiş ve analiz EViews.12 Paket bilgisayar programı ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada panel veri analizi yapılmadan önce değişkenler arasında çoklu doğrusal bağıntı sorunu olup olmadığı belirlenebilmesi için korelasyon analizi yapılmıştır. İki değişken arasındaki korelasyon katsayısı 0.80'in

üzerinde olması olumlu karşılanmamaktadır. Çünkü 0.80'düzeyinin üzeri olumlu ilişki anlamına gelmektedir.

Tablo 4. Değişkenlere Ait Korelasyon Analizi

	RAO	HPO	BYPDL	ROE	KO	LO	SBYKLK	APBAT
RAO	1	0.2965	0.5878	0.2389	-0.5987	-0.2820	-0.4097	0.7727
HPO		1	0.2780	-0.5666	-0.6092	-0.6847	-0.3955	0.4306
BYPDL			1	0.1130	-0.5388	-0.1419	0.0024	0.5772
ROE				1	0.4872	0.5572	0.4497	-0.1419
KO					1	0.5075	0.7757	-0.8006
LO						1	0.4075	-0.3526
SBYKLK							1	-0.6800
APBAT								1

Analiz sonucuna göre değişkenler arasında 0.80'in üzerinde korelasyon değeri saptanmamıştır. Yani değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunu bulunmamaktadır.

Literatürde birimler arası korelasyonun olduğu ve olmadığı durumlar için birinci ve ikinci nesil kök testleri yapılmaktadır (Yılmaz ve Özgür, 2021;12). Bu çalışmada korelasyon sorunu mevcut olmadığı için birinci nesil birim kök testlerinden Im, Pesaran, Shin Testi yapılmıştır. Birinci nesil birim kök testleri, seriyi oluşturan yatay kesit serilerinin birbiriyle bağımlı olmadığını yani bağımsız olduğunu, seri içerisindeki herhangi bir birimde ortaya çıkan etkinin, serideki birimlerin tamamının eşit oranda etkileyeceği varsayımıyla hareket etmektedir (Yalçınkaya ve Kaya, 2017: 5).

Tablo 5. Im, Pesaran, Shin Birim Kök Testi Sonuçları

Im, Pesaran, Shin Birim Kök Testi		
DEĞİŞKEN	**SEVİYE**	**BİRİNCİ FARK**
ROA	-6.03262*	
HPO	1.49991	-2.39671*
BYPDL	-8.89579*	
ROE	-5.20598*	
KO	-2.18103**	
LO	0.15758	-5.48484*
SBYKLK	1.59452	-4.67897*
APBAT	-9.8877*	

, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olma durumunu göstermektedir.*

Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağan olduğu Tablo 5'te görülmektedir. Verilerde birim kök yoktur. Serilerin birim kök içerip içermediği belirlendikten sonra analizin ikinci aşaması olan panel veri analizi yöntemi seçilmesi gereklidir. Bunun için sabit ve tesadüfi etkiler modellerini belirlemek için F testi ve LM testi uygulanmıştır. F testi ile verilerin değişkenlere göre farklılık göstermediğini, birim ve/veya zaman etkilerinin olup olmadığı test edilir (Tatoğlu, 2012:164). F Testi, klasik model ile sabit etkiler modeli arasında uygun modeli seçiminden birinin tercih edilmesi sağlanırken, LM Testi ise sabit etkiler modeli ile rassal etkiler modeli arasında birinin tercih edilmesi için yapılan bir testtir (Baltagi, 2005 : 57-66).

Tablo 6. F Testi ve LM Testi Sonuçları

	F Testi		LM Testi	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
NA_{it}	81.04715	0.0000*	23.90303	0.0079*

,,*** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olma durumunu göstermektedir.*

Tablo 6'da yer alan F testi ve LM testi istatistiklerine göre her iki testte anlamlıdır. Bundan dolayı sabit etkiler modelinin kullanılması uygun bulunmuştur.

Kullanılan modelde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arasında korelasyon bulunup bulunmadığını belirlemek maçıyla sırası ile Wald Testi, Durbin Watson Testi ve Hausmann Testi Uygulanmıştır.

Tablo 7. Modele Ait Varsayım Testleri

	Değişen Varyans		Otokorelasyon	Birimler Arası Korelasyon	
	İstatistik	Olasılık	Durbin Watson	İstatistik	Olasılık
NA_{it}	113.3060	0.0000*	1.082037	0.0000	1.0000

,,*** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olma durumunu göstermektedir.*

Tablo 7'de yer alan varsayım testlerine göre uygulanan modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunu bulunduğu görülmektedir. Aynı zamanda birimler arası korelasyon da mevcut değildir.

Modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunu olduğu için, standart hataları ve değişen varyans ve otokerlasyon durumlarına karşı düzeltilmesi durumu, Prais Winsten Regresyon modeli ile tahmin edilmiştir. Sonuç olarak çalışmaya söz konusu olan modelde Prais – Winsten AR(1) regresyon analizi kullanılmıştır. Bu analiz ile sorunlar düzeltilecektir. Ayrıca bağımlı değişken olan aktif karlılık oranı (ROA) ile bağımsız değişkenler arasında hangi yönde bir ilişki olduğu da tespit edilecektir.

Tablo 8. Prais – Winsten Regresyon Analizi Sonuçları

					%95 Güven Aralığı	
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	T - İstatistiği	Olasılık	Alt Sınır	Üst Sınır
HPO	-0.012805	0.004883	-2.622550	0.009953*	0.618829	0.619819
BYPDL	-0.008358	0.001242	-6.730415	0.000000*	20.467924	20.871995
ROE	0.090293	0.007238	12.475513	0.000000*	-0.031700	0.391754
KO	-0.199566	0.024667	-8.090359	0.000000*	0.862793	0.865968
LO	-0.006227	0.001446	-4.307156	0.000036*	1.407477	1.789668
SBYKLK	0.010062	0.001627	6.184692	0.000000*	22.419538	22.867581
APBAT	0.039127	0.002907	13.458413	0.000000*	0.278623	0.395443
Sabit Terim (c)	0.124717	0.028635	4.355469	0.000030*		
Gözlem Sayısı	120					
Şirket Sayısı	5					
R^2	0.885350					

,,*** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olma durumunu göstermektedir.*

BIST sigorta şirketlerinde aktif karlılığa etki eden finansal faktörler yukarıdaki tabloda incelenmiştir. Modelin bağımsız değişkenleri açıklama oranının (R2) %88,53 düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Oranın yüksek olması, model oluşturulurken bağımsız değişken seçiminin doğru yapıldığının bir göstergesi niteliğindedir.

Prais – Winsten Regresyon Analizi sonuçlarına göre, hasar prim oranı ile aktif karlılık oranı arasında, istatistiki olarak %1 anlamlılık seviyesinde, olumsuz bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre çalışmada yer alan sigorta şirketlerinin hasar prim oranlarının artması, ilgili şirketlerin aktif karlılık oranını azaltmaktadır.

Sigorta şirketlerinin brüt yazılan primleri ile aktif karlılık oranı arasında %1 anlamlılık seviyesinde ters yönlü ilişki tespit edilmiştir. Yani şirketlerin brüt yazılan primleri arttıkça aktif karlılık oranı düşmektedir.

Özkaynak karlılık oranının artması aktif karlılık oranını arttırmaktayken, kaldıraç oranının artması ise aktif karlılık oranını düşürmektedir. Bu durum kaldıraç oranı yüksek olan sigorta şirketlerinin kaldıraç oranı düşük olan şirketlerden daha düşük performansa sahip olduğunu göstermektedir.

Sigorta şirketlerinin likidite oranı ve aktif karlılık oranı arasında ise %1 anlamlılık seviyesinde ters yönlü ilişki bulunmaktadır. Likidite oranı azaldıkça aktif karlılık oranı artmaktadır. Bunun nedeni olarak bu oran arttıkça riskin düşmesi ve buna bağlı olarak karlılığın azalması gösterilebilmektedir.

Sigorta şirketlerinin şirket büyüklüğü yani aktif toplamının doğal logaritması ile aktif karlılık açısından %1 anlam düzeyinde olumlu yönde ilişki bulunmaktadır. Yani sigorta şirketlerinin aktif toplamı arttıkça aktif karlılık oranı da artmaktadır.

Alınan primlerin aktif toplamına bölümü sonucu çıkan oran arttıkça şirketlerin karlılığını %1 anlam seviyesinde arttırdığı görülmektedir. Yani sigorta şirketleri bu oranı arttırdıkça aktif karlılık oranının da arttığı oran düşerse aktif karlılık oranının da düştüğü tespit edilmiştir.

Sonuç

Sigortacılık, Türkiye'de ve Dünya'da hızla gelişen ve ilerleme durumunu sürekli devam ettiren bir sektör olma özelliğine sahiptir. Sigorta sektörünün şirketler arasında ve sektörel bazda gelişebilme gösterebilmesi için hem şirket hem de sektörel açıdan performans analizleri gerçekleştirerek sektörün gelişimine katkı sağlayabileceklerdir. Performans analizi yapılabilmesi için kriterlerin özenle seçilmesi gereklidir. Performans analizleri sayesinde şirketler eksiklerini fark edebilir, fazlalıklarını azaltabilir ve gerçekleşecek riskleri gerçekleşmeden önce öngörerek gerekli önlemleri alabilir ve bu sayede hem pazar payını hem de rekabet gücünü arttırabileceklerdir.

Bu çalışmada genel olarak sigortacılık hakkında bilgi verilmiş, finansal analizin önemi belirtilmiş, gerekli literatür taraması yapılmış ve seçilen

sigorta şirketlerinin verileri doğrultusunda performansı belirleyen firmaya özgü faktörler detaylı olarak incelenmiştir. Performansı belirleyen faktörlerin şirketlerin aktif karlılık oranını etkileme durumu panel veri analizi kullanılarak ölçülmüştür. Borsa İstanbul'a kayıtlı 2016 – 2021 yılları arasında borsada sürekli olarak işlem gören sigorta şirketleri araştırmanın örneklem grubunu oluşturmuştur. Çalışma Türkiye Sigorta Birliği(TSB) istatistiklerinden ve ilgili şirketlerin bağımsız denetimden geçmiş faaliyet raporlarından elde edilen veriler ile analize dâhil edilmiştir.

Bu çalışmada daha önce yapılan araştırmalardan farklı olarak Borsa İstanbul'a kayıtlı sigorta 5 sigorta şirketi seçilerek Panel Veri Analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bağımlı ve bağımsız değişkenler diğer çalışmalar örnek alınarak benzer şekilde seçilmiş ve Prais – Winsten Panel Veri Regresyon Analizi ile çalışma yürütülmüştür.

Analiz sonuçlarından elde edilen değerlere göre aktif karlılık oranı ile hasar prim oranı, brüt yazılan primlerin doğa logaritması, kaldıraç oranı ve likidite oranı arasında %1 anlam seviyesinde ters yönlü ilişki saptanırken, özkaynak karlılığı oranı, sigorta şirketlerinin büyüklüğü ve alınan primler / aktifler oranı ile %1 anlam seviyesinde olumlu yönde ilişki saptanmıştır. Bu doğrultuda sigorta şirketleri finansal performanslarını yükseltmeleri için özkaynaklarını ve aktif toplamlarını arttırıp, hasar prim oranlarını, borçlarını ve cari varlıklarını azaltmaları gerekmektedir.

Çalışmada kullanılan panel veri analizi sonucunda sigorta şirketleri açısından literatürde belirtilen Prasetyantoko ve Pardon, 2009, Malik, 2011, Burca ve Batrica, 2014 ve Taysı, 2020 çalışmaları ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bu konuyla ilgili yapılacak çalışmalarda sigortacılık sektöründe katılım sigorta şirketleri, Türkiye veya Dünya sigortacılık piyasasında pazar payı yüksek olan sigorta şirketleri veya diğer ülkelerin sigortacılık sektöründe yer alan sigorta şirketleri ile karşılaştırmalı olarak analizler yapılabilir.

Yazar Katkısı: Cemil Şenel %50, Enes Akkurt %50
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Cemil Şenel %50, Enes Akkurt %50
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Acar, M. (2019). "Finansal Performansın Belirlenmesinde ve Sıralanmasında TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Yönteminin Kullanılması: BIST Sigorta Şirketleri Uygulaması". *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. 11(21), ss.136 - 162.

Akel, V., Torun, T., & Aksoy, B. (2016). "Türkiye'de Hayat Dışı Sigortacılık Sektöründe Kârlılık, Sermaye Yapısı ve Yoğunlaşma İlişkisine Yönelik Ampirik Bir Uygulama". *International Journal of Finance & Banking Studies*. 5(5), ss.1 - 15.

Akgül, Y. (2019). "Borsa İstanbul'da İşlem Gören Sigorta Şirketlerinin Finansal Değerlerinin Gri İlişkisel Analizi". *Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi.* 3(1), ss.1 - 9.

Akgül, Y. (2020). "Şirket Büyüklüğünün Aktif Karlılığı Üzerindeki Etkisi: Türk Sigortacılık Sektöründen Kanıtlar". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 39(3), ss.993 - 1006.

Almajali, A.Y., Alamro, S.A. & Y.Z. Al - Soub (2012), "Factors Affecting the Financial Performance of Jordanian Insurance Companies Listed at Amman Stock Exchange". *Journal of Management Research.* 4(2), ss.266 - 289.

Arslan, M. & Şenel, C. (2018). "Olumsuz Ekonomik Dönemlerde Bankaların Kredilendirme Davranışlarının Analizi: 2008 - 2016 Dönemi Türk Bankacılık Sisteminde Bir Uygulama". *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 10(2), ss.720 - 739.

Aydın, B. (2006). *Sigorta Sektöründe Mali Yeterlilik ve Türk Sigorta Sektörünün Analizi.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Sigortacılık Anabilim Dalı.

Baltagi, B. H., (2005). "*Econometric Analysis of Panel Data*". John Wiley & Sons Ltd, Third Edition, The Atrium, Southern Gate, Chichester, West Sussex, England, 2005.

Başkan, T. D., ve Vardar, G. Ç. (2018). "Sigorta sektöründe kurumsal yönetim uygulanmasının firma performansına etkisinin tespiti". *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*. ss.582 - 607.

Beck, T. & Webb, I., (2003), "Economic, Demographic And Institutional Determinants Of Life Insurance Consumption Across Countries.". *The World Bank Economic Review.*17(1), ss.51 - 88.

Burca, A.M. ve Batrinca, G. (2014). "The Determinants of Financial Performance in the Romanian Insurance Market", *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences.* 4(1), ss.299 - 308.

Cepelakova, L., (2015). *The Impact of the Macroeconomic Environment on Insurance Companies.* Charles University in Prague Faculty of Social Sciences Institute of Economic Studies Master Thesis.

Charumathi, B. (2012), "On the Determinants of Profitability of Indian Life Insurers – An Empirical Study". Proceedings of the World Congress on Engineering, WCE 2012, July 4 - 6, London, UK.

Çevik, M. (2017). *Türkiye'de Faaliyette Bulunan Sigorta Şirketlerinin Finansal Performans Analizi: 2006 – 2015.* Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TSB (2022), Türkiye Sigorta Şirket Mali Tabloları Erişim Tarihi; 15.05.2022 https://tsb.org.tr

BIST(2022), Borsa İstanbul Kamu Aydınlatma Platformu, Erişim Tarihi: 20.05.2022 https://www.kap.org.tr/tr/

İskenderoğlu, Ö., Karadeniz, E., & Atioğlu, E. (2012). "Türk Bankacılık Sektöründe Büyüme, Büyüklük ve Sermaye Yapısı Kararlarının Karlılığa Etkisinin Analizi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi.* 7(1), ss.291 - 311.

Karadağ Erdemir, Ö. (2019). "Selection of financial performance determinants for nonlife insurance companies using panel data analysis". *Journal of Accounting & Finance.* (82), ss.251 - 264.

Karaköy Taş, M. (2014). "Pazarlama İletişiminde Sosyal Medya Kullanımı: Sigorta Pazarına Bir Uygulama". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Karakuş, R. & Yılmaz Küçük, Ş. (2016). "Katılım Bankalarında Karlılığın Belirleyicileri: Türkiye Örneği İçin Bir Panel Veri Analizi". *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.* 9 (2) , ss.119 - 133.

Karaman, D. (2018). "Sigortacılık Sektörünün Güncel Sorunlarının Belirlenmesi: Alanya'da Bir Araştırma". *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi.* 5(10), ss.29 - 37.

Kaya, E. Ö., ve Kaya, B. (2015). "Türkiye'de Hayat Sigortası Şirketlerinin Finansal Performansını Belirleyen Firmaya Özgü Faktörler: Panel Veri Analizi". *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi.* 7(12), ss.93 - 11.

Kılınç, B. (2018). Sigorta Sektörünü Etkileyen Faktörler (OECD Örneği). Yüksek Lisans Tezi, Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Köseoğlu, M.A. (2005). *Kamu İktisadi Teşebbüslerinde Performans Ölçümü.* Uzmanlık Tezi, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Yayın No: 2688.

Kutlar, A. (2017). *Adım Adım EViews ile Panel Veri Ekonometrisi Uygulamaları.* Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Malik, H. (2011), "Determinants of Insurance Companies Profitability: An Analysis of Insurance Sector of Pakistan". *Academic Research International*. 1(3), ss.315 - 321.

Özüdoğru, H. (2017). "The Evaluation of Turkey Insurance Sector". *Journal of Banking and Financial Research*, 4(1), ss.38 - 47.

Perçin, S., & Sönmez, Ö. (2018). "Bütünleşik Entropi Ağırlık ve TOPSIS Yöntemleri Kullanılarak Türk Sigorta Şirketlerinin Performansının Ölçülmesi". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*. 18 EYİ Özel Sayısı, ss.565 - 582.

Pervan, M., Ćurak, M., Marijanovic, I. (2012). "Dynamic Panel Analysis of Bosnia and Herzegovina Insurance Companies' Profitability". *Recent Researches in Business and Economics*. 1, ss.158 - 163.

Prasetyantoko, A. & Parmono, R. (2009). "Does firm size matter? An empirical study of firm performance in Indonesia". *International Research Journal of Business Studies*. 2(2), ss.87 - 97.

Shiu, Y. (2004), "Determinants of United Kingdom General Insurance Company Performance". *British Actuarial Journal*. 10, ss.1079 - 1110.

Şener, Y. & Behdioğlu, S., (2013), "Türkiye Sigorta Pazarının Gelişimindeki Ana Unsurların Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Özel Sayı, ss.523 - 534.

Taysı, K. (2019). "Aktif Karlılığa Etki Eden Faktörlerin Panel Veri Analizi Yöntemiyle Belirlenmesi". *Journal of Original Studies.* 1(1), ss.15 - 30.

Umut, M. (2020). "Sigorta Şirketlerinin Mali Durumunun Çok Değişkenli Diskriminant Analiz Yöntemiyle İyi ya da Kötü Olarak Sınıflandırılması". *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi.* 12(2), ss.284 - 296.

Umut, M. & Akkurt, E. (2022). "Insurance Business Models Under Islamic Law and Participation Insurance". *International Journal of Insurance and Finance (IJIF).* 2(1), ss.13 - 27.

Yalçınkaya, Ö, & Kaya, V. (2017). "Doğal İşsizlik Oranı mı Yoksa; İşsizlik Histerisi mi?: OECD Ülkeleri İçin Yeni Nesil Panel Birim Kök Testlerinde Kanıtlar (1980 – 2015)". *Selçuk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi.*17(33), ss.1 - 18.

Yayla, Ş.O. (2019). "Sigortacılık ve Türkiye'de Sigorta Sektörünün Durumu". *Liberal Düşünce Dergisi.* 24 (94), ss.107 - 125.

Ye, D., Li, D., Chen, Z., Moshirian, F., Wee, T., (2009). "Foreign Participation In Life Insurance Markets: Evidence From OECD Countries". *The Geneva Papers.* 34, ss.466 - 482.

Yerdelen Tatoğlu, F. (2021). *Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı.* İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım

Yılmaz, C. & Özgür, E. (2021). "Katılım Bankalarında Kârlılığa Etki Eden Faktörlerin Tespiti İçin Panel Veri Analizi Uygulaması". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. (92), ss.1 - 20.

Extended Abstract

Insurance basically undertakes to indemnify the damages that may arise as a result of the risks that are likely to occur within certain guarantees. The history of insurance dates back to very old times in the world and in Turkey. Insurance started with the regulation of the credit agreements of the Hindus in the form in 600 BC and made progress over the years. Credit agreements developed over time and started to appear in marine and shipping insurances in medieval times. It can be seen that the first insurance-like activities developed in maritime trade and developed countries. Prime-based insurance

started in the cities of Venice, Florence and Genoa in 1280 AD. While the first insurance policy was issued on October 23, 1347, the first insurance company started operating in 1424. After the first insurance legislation, the Barcelona Edict, the transition process to life insurance started. The main event that led to the development of insurance in the world was the fire in London in 1666. As a result of this incident which caused great losses, the first fire insurance company "Friendly Socierty" was established in 1684. It continued to develop afterwards.

The most important event regarding the insurance business in Turkey, the Beyoğlu fire in 1870, caused great damage. In 1893, Ottoman Public Insurance became the first company in which Turkish capital and Turkish employees operated. Later in 1925, Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi, Türkiye İş Bankası and İttihad-ı Milli Sigorta Şirketi were established as partners. In 2007, Insurance Law No. 5684 and Law No. 7397 were repealed and insurance was fully enacted, accelerating the level of insurance development. While the insurance sector made progress in other sectors, it also entered the financial sector. The presence of an insurance company in Borsa Istanbul (BIST) which has a crucial role in the financial sector means that that company can demonstrate the competence to meet certain criteria. Borsa İstanbul was opened in 1985 under the name of "Istanbul Stock Exchange (IMKB)". Its name was changed to "Borsa Istanbul (BIST)" in 2013. Borsa İstanbul is a structure formed by investment and development banks, commercial banks and intermediary institutions.

There are many indices traded on Borsa Istanbul and one of them is the insurance index. In order for an insurance company to be included in the insurance index, it must meet certain conditions. These are the market value, the profit for the period, the ratio of the nominal value of the public offering share to the capital and the value in the equity / capital ratio. Businesses that do not meet the specified conditions cannot perform a listing to the stock market. Currently, the number of companies traded in Borsa Istanbul is 6.

In order for insurance companies to be preferred by individuals, both the opportunities offered by the company and the current performance level of the company in the market are important. In this context, insurance companies need to perform analyzes in order to perform better and to increase the rate of preference by the insured. Before the analysis is carried, it is important to determine which factors should be analyzed. It should be noted that analyzes utilizing inappropriate variables will not yield correct results. For this purpose, panel data analysis was applied to determine the company-specific factors by selecting 5 insurance companies in Borsa Istanbul in this study.

In our study, the definition of insurance, its place and importance in the sector, insurance types were briefly mentioned and then a literature review was carried out. In the literature review, 22 different sources were examined. In the study, 5 companies listed in Borsa Istanbul (BIST) and whose data were

continuous between 2016 and 2021 were selected. These companied included in the study were Aksigorta A.Ş., Anadolu Sigorta A.Ş., Ray Sigorta A.Ş., Agesa Hayat ve Emeklilik A.Ş. and Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş. In the study, 1 dependent and 7 independent variables were used. In the selection of the variables, the ratios that determine the financial performance of the companies were chosen. While the dependent variable was the return on assets ratio, the independent variables were claims premium ratio, gross written premiums, return on equity ratio, leverage ratio, liquidity ratio, company size and premiums received / total assets. In the analysis, 120 observation sets were created using data from the period of 2016 to 2021. Utilizing the Panel Data Analysis method, the direction and significance of the relationship between the dependent variable and the independent variables were tested. In Panel Data Analysis, cross-section data and time series were combined and analyzed. Four models were used while performing this analysis. Fixed Effects In-group Model was used in the study. Before the selection of the model, some tests were carried out. First, it was determined whether there was a multicollinearity problem with the Correlation Test. Since there was no multicollinearity problem in the study, Im, Pesaran, Shin tests were applied. In the next step, it was decided to choose the Fixed Effects Model by performing the F Test and the LM Test. After the decision-making process, Wald Test, Durbin Watson Test and Hausmann Test were used for varying variance, autocorrelation and correlation between units. According to the results, predictions were made with the Prais Winsten Regession Model. The results indicate a negative and significant relationship was found between the ROA ratio, which is the dependent variable, and the loss premium ratio, the natural logarithm of the gross written premiums, the profitability ratio and the liquidity ratio and a significant relationship was found.

According to the results of the study, suggestions were made for insurance companies and ideas were presented for future studies. These suggestions are; the analysis of participation insurance companies and companies with a high market share in the insurance market in Turkey and in the world, comparative analyzes with insurance companies operating in the insurance sector in other countries.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 189-206**
Derleme Makale
Makale Gönderim Tarihi: 12/06/2022 **Makale Kabul Tarihi: 28/06/2022**

ÇAĞDAŞ SİYASET FELSEFESİNDE HAYVAN HAKLARI TARTIŞMALARI ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ

Mehmet KANATLI*

Öz

Hayvan refahı meselesi yaklaşık son elli yıldır siyaset felsefesinde teorik tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Hayvanların refahının yükseltilmesinin hayvanların ahlaki bir statüye sahip olup olmadıkları üzerinden şekilleneceğini iddia eden teorik tartışmaların çözmeye çalıştıkları temel husus; kabaca "Dekartçı İkilik"ten kaynaklı insan merkezli bakış açısının nasıl çözülebileceğidir. Çağdaş siyasal kuramda bu doğrultuda geliştirilen beş temel teorik yaklaşım vardır: Peter Singer'ın fayda temelli yaklaşımı, Tom Regan'ın hak temelli yaklaşımı, Rosalind Hursthouse'un erdem temelli yaklaşımı, David DeGrazia'nın sezgi temelli yaklaşımı ve son olarak da SueDonaldson ve WillKymlicka'nın vatandaşlık temelli yaklaşımı. Tüm yaklaşımlar kendi içerisinde farklılıklar barındırmaktadır. Fakat tüm yaklaşımlarda ortak nokta, günümüzde hayvan refahını artırıcı yönde teorik tartışmalar ve pratik açılımlar geliştirmektir. Türkçe literatüre bakıldığında ise her ne kadar bazı hayvan refahı teorisyenlerinin yapıtları Türkçe diline çevrilmişse de; bu teorilerde ileri sürülen argümanların temel özelliklerini açıklayan karşılaştırmalı bir çalışma yapılmamıştır. Bu bağlamda, bu çalışmanın temel amacı literatürde yer alan bu yöndeki eksikliği gidermeye katkıda bulunmaktır. Çalışmada izlenen yöntem, konuyla ilgili teorisyenlerin öne sürdükleri argümanları birincil kaynaktan okuyarak bir tür literatür incelemesinden oluşmaktadır. Çalışmada ulaşılan temel bulgu ise şudur: Her bir teorisyen birbirinden farklı açılımlar geliştirmiş olsa da her birinin temel amacı hayvan refahının iyileştirilmesi için "Kartezyen İkilik" ten kaynaklı engellerin aşılması ve hayvanlara da tıpkı insanlar gibi ahlaki bir statünün verilmesi gerektiğinin elzem olduğunu ileri sürmektir.

Anahtar Kelimeler: Peter Singer, Tom Regan, Rosalind Hursthouse, David DeGrazia, Donaldson ve Kymlicka

* Öğretim Görevlisi, Dr., Hitit Üniversitesi, İ.İ.B.F., SBKY Bölümü, e-mail: mehmet.kanatli@hotmail.com, https://orcid.org/0000-0003-2215-4038

Önerilen Atıf: Kanatlı, M. (2022). Çağdaş Siyaset Felsefesinde Hayvan Hakları Tartışmaları Üzerine Bir Literatür İncelemesi, *Akademik Hassasiyetler, 9*(19), 189-206.

MAIN DEBATES ON ANIMAL RIGHTS IN CONTEMPORARY POLITICAL PHILOSOPHY: A LITERATURE REVIEW

Abstract

The issue of animal welfare has been forefront in theoretical debates in contemporary political philosophy for the nearly fifty years. The theories claiming that improving animal welfare is conditioned on whether animals have moral status or not argues, in short, that animal welfare can be achieved once Cartesian duality is transcended. In this sense, there are five different theories in the literature: Peter Singer's utility-based approach, Tom Regan's right-based approach, Rosalind Hursthouse's virtue-based approach, David DeGrazia's intuition-based approach, and Sue Donaldson and Will Kymlicka's citizenship-based approach. All of them are different from one another. However, their common point is that they have developed theoretical and practical initiatives to increase animal welfare. Although the masterpieces of some animal welfarist theoretician have been translated into Turkish, there is not a comprehensive work that explains main hypotheses put forward in these theories and compares their similarities and differences in the Turkish literature. In this sense, the main aim of this study is to bridge this gap in the literature. The method used in the study is to discuss theoreticians' arguments on the subject through primary sources. The main finding of the study is that: Although each theorist develops different perspectives on animal issue, they all agree with the idea that it is essential to overcome the obstacles stemming from "Cartesian Duality" for the improvement of animal welfare and to give animals a moral status just like human beings.

Keywords: *Peter Singer, Tom Regan, Rosalind Hursthouse, David DeGrazia, Donaldson and Kymlicka.*

Giriş

Hayvan refahı kavramı hayvanların hem fiziksel hem de psikolojik açıdan sağlıklı ve huzurlu bir hayat sürmeleri gerektiğini ifade etmek için literatürde kullanılan bir kavramdır (Gruen, 2011: 3). "Hayvan refahı"[1] meselesi yaklaşık elli yıldır çağdaş siyaset felsefesinde teorik tartışmaların merkezinde yer almaya başlamıştır. Bu konuda sorunsallaştırılan hayvanlara yönelik olumsuz davranışların tarihsel arka planı yüzyıllarca yıl geriye gitmektedir. Meselenin çağdaş siyasal kuramda son elli yıldır ele alınıyor olmasının temel neden ise "yüzlerce yıl insanlar hayvanları kendisinden aşağı canlılar olarak görmekle kalmamış, modern çağın modern insanı da Dekartçı İkilik üzerinden hayvanlara yönelik bu tutumunu "ben" ve "öteki" şeklinde sürdürmüş" olmasından kaynaklanmaktadır (DeGrazia, 2002: 7). "Dekartçı İkilik" insanı özne, hayvanı ve doğayı ise özneye göre şekillenecek birer nesne olarak kodlamaktadır (DeGrazia, 2002: 8). DeGrazia'nın bu yöndeki tespitine ilave olarak hayvan refahına yönelik son yıllarda artan teorik açılımlara günümüzde kapitalizmin hayvanları bir meta olarak değerlendirme girişimleri neticesinde açığa çıkan endüstriyel hayvancılık, ilaç, kozmetik, tekstil ve

[1] Hayvan refahı meselesi literatürde hayvan hakları meselesi anlamında da kullanılmaktadır. Bu makale boyunca da bu gelenek sürdürülmüş ve hayvan refahı kavramı ile hayvan hakları kavramı makalenin muhtelif yerlerinde birbirleri ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.

turizm sektörlerinde hayvanların maruz kaldığı olumsuzlukları da eklemek gerekir (Singer, 1976: 26 Regan, 1985: 7; Hursthouse 2000: 15; Donaldson ve Kymlicka, 2011: 6).

Hayvan refahı tartışmalarının merkezinde yer alan hayvanların içinde bulundukları olumsuzlukların giderilmesi yönünde geliştirilen ilk teorik açılım "Faydacı Yaklaşım"ı benimseyen ahlak filozofu Peter Singer tarafından geliştirilmiştir. 1976 yılında yayımlanan Hayvan Özgürlüğü: Hayvanlara Yönelik Davranışlarımızda Yeni Bir Etik (Animal Liberation: A New Ethics for Our Treatment of Animals) adlı eserinde Singer (1976: 40), hayvanların da tıpkı insanlar gibi acı ve haz duyduklarını ve bu özelliğinden ötürü ahlaki bir özne olarak değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Singer'in teorisinin çoğunluk için azınlığı veya tümel için tikeli feda ettiğini iddia eden Tom Regan ise 1983 yılında yayımlanan Hayvan Hakları Meselesi (The Case For Animal Rights) adlı eserinde Kantçı deontolojik bir etik yaklaşım öne sürmüştür. Regan'ın (1985: 204) temel tezi; hayvanların tıpkı insanlar gibi *bir yaşamın öznesi* (subject of a life) oldukları ve dolayısıyla hayvanların da hak temelli etik tasavurların biricik öznesi sayılmaları gerektiğidir. Hursthouse ise, hem Singer'ın hem de Regan'ın geliştirmiş oldukları etik-temelli yaklaşımların moderniteden beri süregelen "Kartezyen İkiliği/Cartesian Dualism"i[2]aşamadıklarını ve bu yönüyle de hayvan refahının tarihsel olumsuzluğunu günümüzde tekrar ürettiğini iddia etmektedir. Hursthouse, 2000 yılında yayımlanan Etik, İnsanlar ve Öteki Hayvanlar (Ethics, Humans and Other Animals) adlı çalışmasında erdem temelli bir etik yaklaşım geliştirmiştir. Hursthouse'a göre (2000: 136) fayda ve hak temelli yaklaşımlar hem insanlar ile hayvanlar arasında hem de hayvan familyasının türleri arasında sınır koymaktadır. Oysa sınır koymak zorunlu olarak hayvanlar arasında bazı türleri dışarda bırakır.

[2]Kartezyen İkiliği/CartesianDualism'i veya Dekartçı İkilik kısaca; ruh ve beden, ben ve benim dışında kalanlar, özne-nesne karşıtlıkları olarak değerlendirebiliriz. Bu bağlamda, konumuz açısından bu çalışmada adı geçen teorisyenlerin Kartezyen İkilik'ten kastettikleri şey; ben ve doğa, ben ve hayvan ikilikleri üzerinden özneyi yani insanı nesne yani doğa ve hayvan üzerinde tahakküm oluşturma imgelemini anlatmak için kullanmaktadırlar. Daha detaylı bilgi için bkz. Peter, Singer. (1976). *AnimalLiberation*. London: Jonathan Cape Press; Tom, Regan. (1985). *The Case For Animal Rights*, California: University of California Press; Rosalind, Hursthouse. (2000). *Ethics, Humans and Other Animals*, Londra: Routledge; David DeGrazia. (2002). *Animal Rights: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford UniversityPress; Donaldson, Sue &Kymlicka, Will. (2011). *Zoopolis: A Political Theory of Animal Rights*, New York: Oxford University Press.

Çağdaş siyasal kuramda hayvan refahına yönelik yukarıda adı geçen teorik açılımlara göre daha yeni iki açılım ise sırasıyla David DeGrazia'nın 2002 yılında yayınlanan Hayvan Hakları: Çok Kısa Bir Giriş (*Animal Rights: A Very Short Introduction)* ile Sue Donaldson ve Will Kymlicka tarafından 2011 yılında ortak kaleme alınan ve 2016 yılında Türkçe'ye çevirilen Zoopolis: Bir Hayvan Hakları Teorisi (Zoopolis: A Theory of Animal Rights) adlı çalışmalarında geliştirilmiştir. DeGrazia'nın (2002: 38-42) temel tezi; hayvanların sezgi sahibi canlılar oldukları ve bu özelliklerinden dolayı hak temelli ahlaki birer özne olarak düşünülmesi gerektiğidir. Öte taraftan Donaldson ve Kymlicka ise daha çağdaş bir düşünce olarak hayvanların da hem dünya vatandaşlığı hem ulus-devlet vatandaşlığı idealine içerilmesi gerektiği fikrini öne sürmüştür (Kanatlı, 2022: 41). Bu doğrultuda Donaldson ve Kymlicka'nın (2016: 25-63) öne sürdükleri temel iddia, klasik vatandaşlık teorisinin hayvanları da içerecek şekilde genişletilmesi veya güncellenmesi gerektiğidir.

Yukarıda kısaca özetlenen beş temel teorik yaklaşımın günümüz hayvan refahı meselesinin çağdaş siyasal felsefede tartışılmasında başat rolleri oynadıkları söylenmelidir. Hayvan meselesine dair Türkiye'de yürütülen akademik çalışmalar görece yeni oldukları için hayvan hakları tartışmalarına ilişkin Türkçe literatürde yer alan çalışmalar son derece yetersiz kalmaktadır. Bu doğrultuda kapsamlı çalışma Engin Arıkan tarafından yazılan ve 2016 yılında yayınlanan Hayvan Hakları İnsan Hukuku adlı eserdir. Arıkan bu eserinde yukarıda adı geçen ilk üç teorik yaklaşımı etraflıca analiz etmiş ve başta Türkiye olmak üzere birçok ülkenin anayasalarında hayvanlara yönelik maddeleri ve bu ülkelerde hayvan refahına yönelik aksaklıkların neler olduğunu ele almıştır. Arıkan'ın eseri de dahil olmak üzere yukarıda adı geçen beş teorik yaklaşımın hem temel tezlerini özetleyen, hem de bu teorik yaklaşımların birbirleriyle olan karşılaştırmalı analizini yapan halihazırda bir çalışma mevcut değildir. Bu çalışma literatürde yer alan bu boşluğu gidermeyi amaçlamaktadır. Çalışmada izlenen yöntem, konuyla ilgili teorisyenlerin öne sürdükleri argümanları birincil kaynaktan okuyarak bir tür literatür incelemesinden oluşmaktadır. Bu yöntem doğrultusunda hazırlanan çalışma üç temel bölümde yapılandırılmaktadır. Birinci bölümde, Singer ve Regan'ın yaklaşımları kısaca özetlenmekte ve bu iki yaklaşımın karşılaştırılmalı analizi yapılmaktadır. İkinci bölümde ise, Hursthouse tarafından geliştirilen erdem etiğinin temel argümanlarının neler olduğu ve bu yaklaşımın Singer ve Regan tarafından geliştirilen yaklaşımlardan farkı açıklanmaktadır. Aynı bölümün devamında ise, DeGrazia'nın sezgi temelli yaklaşımı açıklanmakta ve Hursthouse tarafından da dile getirilen hayvanlar arasında sınır çizmeden kaynaklı sorunlara DeGrazia tarafından geliştirilen çözüm odaklı argümanın özeti verilmektedir. Son bölümde ise, Donaldson ve Kymlicka tarafından geliştirilen vatandaşlık temelli yaklaşımın temel özelliklerinin neler olduğu açıklanmaktadır. Sonuç itibariyle çalışmada ulaşılan temel bulgu ise şudur: Her bir teorisyen birbirinden farklı açılımlar geliştirmiş olsa da her birinin temel amacı hayvan refahının iyileştirilmesi için "Kartezyen İkilik" ten

kaynaklı engellerin aşılması ve hayvanlara da tıpkı insanlar gibi ahlaki bir statünün verilmesi gerektiğinin elzem olduğunu ileri sürmektir.

1. FAYDA VE HAK TEMELLİ YAKLAŞIMLAR: SİNGER VE REGAN

Singer ve Regan, günümüzde hayvan refahını en çok tehdit eden sektörleri hayvan endüstrisi ve deneysel laboratuarlar olduklarını belirtirler. Özellikle hayvan endüstrisi alanlarında, hayvanların fiziksel ortamlardan kaynaklı olumsuzluklara maruz kalmaları kabul edilemez bir durumdur (Singer, 2005: 166; Regan, 2004: 39-42). Yine deneysel alanda hayvanların "zorunlu haller"[3] dışında keyfi olarak denek statüsüne alınmaları hem Singer açısından hem de Regan açısından hayvan refahını kötüleştiren en önemli unsurlar olarak ön plana çıkarılmaktadır. Bu iki başat durumun dışında her iki kuramcı da kozmetik, turizm, tekstil sektörleri ile hayvanları araçsallaştıran sportif faaliyetler ve avcılık gibi sosyal aktivitelerin hayvan refahını olumsuz yönde etkileyen temel unsurlar arasında yer aldıklarını belirtirler (Küçükaltan ve Dilek, 2019: 10). Bu tablo, elli yıldır kapitalizmin küresel ölçekte tüketici toplumlar doğurmasıyla birlikte her geçen gün daha da vahim bir hal almaktadır (Singer, 2005: 172; Regan, 2004: 47).

Bu olumsuzlukları göz önünde tutarak fayda temelli etik yaklaşımdan beslenen Singer'in hayvanların bu olumsuzluklara maruz kalmalarının nedenlerine yönelik ilk teorik postulatı, hayvanların insanlar tarafından bir tür ayrımcılığa hatta soykırıma maruz bırakıldığı şeklinde özetlenebilir. Bu durumu anlatmak için Ryder'ın geliştirdiği "türcülük"[4] (speciesism) kavramını yeniden formüle eden Singer'e göre (1976: 19; 1985: 6) "türcülük hem batı toplumlarının bilincinde yer alan hem de ırkçı bir biçimde eşitlik olgusunu dışlayan bir tutumdan kaynaklanır". Türcülüğün Singer'in (1974: 108) nazarında yol açtığı bir diğer olumsuzluk da türler arasında insan-merkezli bir bakış açısının sadece kendi türünden olanların faydasını düşünen bir anlayışı inşa etmiş olmasıdır.

Bu tespitten yola çıkan Singer'e göre, hayvanların da tıpkı insan gibi bir özne olabilmelerinin yolu hayvanlara ahlaki bir statü verme ile mümkün olabilir. Bu statünün sağlanması yolunda Singer'in öne sürdüğü temel iddia ise haz ve acı hayvanlarda da var olan iki temel güdü olduğu için faydacılığın temel kriteri olan daha çok fayda daha az acı kuralı hayvanlar için geçerlidir (Kanatlı, 2022: 19). Dolayısıyla Singer'e göre (1987: 5), ahlaki özne

---

[3] Singer'ın ve Regan'ın 'zorunlu hallerden' kastettikleri, insanlığın ayakta kalması ve neslini sürdürmesi için gerekli olan tıbbi icatların sağlanması durumlarıdır ki bu bağlamda her iki teorisyen de zorunlu hallerde hayvanların deneysel alanlarda denek olarak kullanılmasını kabul edilebilir bulmaktadırlar. Detaylı bilgi için bkz. Peter Singer. (1976). *Animal Liberation*. London: Jonathan Cape Press, 7-18; Regan, T. (1985). *The Case For Animal Rights*, California: University of California Press, 20-35.

[4] Ryder'ın *Türcülük* kavramına yönelik argümanlarının detaylı bilgisine ulaşmak için bkz. Engin, Arıkan. (2016). *Hayvan Hakları İnsan Hukuku*, Bursa: Ekin Yayınevi, s. 23-24.

olabilmenin şartı sadece modern insanın kendisini var olma anlamında koşullandırdığı akıl sahibi olma ile yerine getirilemez, akıl sahibi olmayan canlılar da ahlaki bir statüye haiz olabilirler: "İnsan dışındaki canlılar akıl sahibi oldukları için değil acı ve hazzı yaşadıkları için de etik-bağlamda eşit özneler olarak değerlendirilmelidir." Bu durumda faydacılığın temel mottosu olan "en büyük sayının en büyük mutluluğu" (the greatest happiness for the greatest number) acı ve haz duyma kapasitelerine sahip olan hayvanlar için geçerli olmalıdır (Singer, 2005: 44-45). Singer'in burada vurguladığı şey; tüm hayvanların her koşulda etiğin a-priori öznesi olarak kodlanması değil aksine, Arıkan'ın (2016: 10-11) da belirttiği üzere, hayvanlara yönelik tutum ve davranışlarımızda ahlaki eşitlik prensibini onlar için de mümkün olduğunca imgelememizdir. Bir başka ifade ile, Singer'in nazarında acı ve haz üzerine inşa edilen çıkarlar -Kantçı anlamda ifade edilirse- birer kategorik buyruk olmadığı gibi her koşulda tüm hayvanlara veya acı ve haz duyan tüm hayvanlara uygulanacak a-priori bir zorunluluk değildir. Dolayısıyla Singer tüm canlılar arasında mutlak bir eşitliği savunmaz: "menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi doğrultusunda, hayvanların menfaatleri olduğuna göre bu menfaatlerin eşit bir şekilde önemsenmesi gerektiğini ileri sürer. Bir insanın acı çekmesi kendi başına ahlaken kötü bir şey ise, aynı şekilde bir hayvanın da acı çekmesi ahlaken kötü bir şeydir" (Arıkan, 2016: 17).

Singer'ın yaklaşımına bazı noktalarda eleştiriler geliştirilmiştir. Bu eleştirilerden biri Everett tarafından öne sürülmüştür. Everett (2001: 44), Singer'in kuramının haz ve acı duyan canlılar arasında dahi bir eşitlik getirmediğini vurgular. Aslında Singer'ın yaklaşımında vurgulamak istediği, tüm hayvanlara eşit muamelede bulunmak değil; hayvanların da tıpkı insanlar gibi benzer çıkarlara sahip oldukları gerçeğidir. Mesela bir insanın yaşamı iki maymunun ya da farenin feda edilmesini zorunlu kılıyorsa zorunlu haller kapsamında insanın çıkarı tercih edilecektir (Singer, 2005: 47). Dolayısıyla Singer'ın amacı, mutlak bir ahlaki eşitliği tesis etmek değil; toplumda hayvanların da biz insanlar gibi acı ve haz üzerine inşa edilebilecek çıkarlarının olduğu gerçeğini hesaba katarak toplumsal davranış kalıpları geliştirebilmektir (Arıkan, 2016: 14-15). Deneysel alanda, hayvan endüstrisinde ve daha birçok alanda hayvanların koşulları her gün kötüleşmektedir (Singer, 2005: 202-203). Ancak hayvanların tıpkı insanlar gibi çıkarlara sahip olduğu ve bu yüzden ahlaki bir özne olarak düşünülmesi gerektiği yönünde hem toplumsal hem de politik düzlemde gerçekleşecek olan ahlaki edimler evrensel postulatlara ulaşabilmeyi de mümkün kılacaktır (Singer, 1993: 317).

Immanuel Kant'ın "deontolojik ahlak öğretisi"[5]nden faydalanan fakat Kant'ın hayvanlara yönelik temel yaklaşımını eleştiren Regan[6] ise geliştirmiş olduğu hak-temelli yaklaşımının merkezine 'bir hayatın öznesi' (subject of a life) kavramını yerleştirir. Regan'ın teorik yaklaşımında bu kavramı merkeze almış olmasının temel nedeni Singer'ın geliştirmiş olduğu fayda temelli yaklaşımın tikeli tümel olana ya da bireyi topluluğa feda etmesi ve bu yüzden de haksızlığa kapı aralamasıdır. Regan (1985: 235) bu bağlamda Singer'i geliştirdiği fayda temelli yaklaşım ile tikelin tümel için ancak araçsal bir değerde olacağı bir teorik çerçeve kurmakla suçlar. Oysa bir hayatın öznesi olmak, sadece acı ve haz üzerinden toplam faydayı hesaplama işlemi güden teorik kavrayışlara set çeker ve her canlının kendinde bir amacının olduğu sonucuna ulaşmayı sağlar (Regan, 1985: 205). Benzer şekilde, bir hayatın öznesi olmak, sadece akıl sahibi olmak veya insan olmakla gerçekleşecek bir durum olmayıp içsel/güdüsel değer (intrinsic/inherent value) sahipliği kendi başına yaşamın bir öznesi olmayı doğrurur (Regan, 1985: 86). Çünkü günlük hayatta karşılaştığımız bir çok duyguduruma (mutluluk, acı çekme, üzüntü vb.) çoğu hayvanda da rastlanılır ki bu da hayvanların da bir hayatın öznesi olduğunu gösterir (Regan, 1985: 24). Regan'ın nazarında insani duygulara sahip olmayan hayvanlar da yaşamın bir öznesi oldukları için ahlaki özne olarak tasarlanmayı hak etmektedirler (Kanatlı, 2022: 27). Bu doğrultuda Regan (1985: 87), Kant'ın ahlaki otonomluğu akıl ile ilişkilendirip insanı ahlaki özne statüsüne yükseltmesini eleştirmektedir.

Fakat belirtilmesi gerekir ki Regan tıpkı Singer gibi hayvan refahı meselesinde, tüm canlılar arasında mutlak bir eşitliği savunmaz ve hak öznesi hayvanların hangi hayvanları kapsadığını şu şekilde açıklar: "Bir yaş ve üzeri olan memeliler ahlaki özne olma şartını açıkça yerine getirmektedirler" (Regan, 1985: 29-30). Regan'ın bu yönde bir sonuca ulaşmasının üç temel dayanağı olduğu söylenmelidir. Bunlardan birincisi bilimsel veriler üzerinden insan ve hayvanların ortak benzerlikleri üzerine analizde bulunmasıdır. İkinci

---

[5] Deontolojik etik, herhangi bir eylemin nasıl ahlaki anlamda meşru görülebileceğine dair öne sürülen normatik etik teorisinin bir alt dalıdır. Deonolojik etik anlayışında bir davranışın ahlaki olarak meşrulaştırılıp meşrulaştırılmayacağı sonuççul etik teorisinin (Consequentialist Ethics or Consequentialism) iddia ettiği gibi bu davranışın sonucunda ortaya çıkan tablonun haz-acı veya zarar-kar hesaplamasıyla belirlenemez. Deontolojik etik anlayışında- özellikle de Kantçı versiyonunda- temel postulat: "her insana kendinde bir amaç olarak davranılmalıdır; başkalarına araç olacak şekilde değil" (*human beings should be treated as an end in themselves and not as a means to something else*) şeklindedir. Bu konuda daha kapsamlı bilgi için bakınız: Rasmussen, KasperLippert. (2005). *Deontology, Responsibility, andEquality*, Chicago: MuseumTusculanumPress, ss. 4-17; Mehmet, Kanatlı. (2021). *Private Property, Freedom and Order: Social Contract Theories from Hobbes to Rawls*, Londra: Routledge.

[6] Regan'ın bu bağlamda Kant'a yönelik eleştirisi şu argümana dayanmaktadır: Kant, sadece akıl sahibi insanları otonom özneler olarak tanımlayıp ahlakın merkezine de bu insanı yerleştirmiştir. Oysa sadece akıl sahibi olmak bir yaşamın öznesi olabilmeyi sağlamaz; akıl sahibi olmayan fakat yaşamın merkezinde yer aldıkları için birçok hayvan da ahlaki bir statüye haiz olabilirler (Regan, 1985: 24). Regan'ın bu doğrultuda Kant'a yönelik geliştirmiş olduğu eleştirinin daha kapsamlı analizi için bkz. Tom, Regan. (1985). *The Case for Animal Rights*, California: University of California Press, ss. 24-26.

olarak ise bilinç, farkındalık, düşünce (akıl yürütme) ve arzu gibi temel insani özelliklere bir yaş ve üzeri memelilerin de haiz olduğunu iddia etmesidir (Arıkan, 2016: 64). Regan'ın bu türden bir tespitte bulunmasının temel nedeni ise, hayvanlar ile insanlar arasındaki temel farklardan ziyade onlar arasında ortaklık kuran bilişsellikten kaynaklı refaha yönelik ihtiyaçlardır (Gruen, 2011: 38).

Yukarıda kısaca özetlenmeye çalışan hem Singer tarafından geliştirilen fayda-temelli hem de Regan tarafından geliştirilen hak-temelli yaklaşımlara yönelik literatürde Hurthouse, DeGrazia, Donaldson ve Kymlicka tarafından geliştirilmiş eleştiriler bulunmaktadır. Bu eleştirilerin üzerinde hemfikir oldukları nokta; her iki yaklaşımda da kartezyen ikiliğin aşılmadığı, aksine bu ikiliğin yeniden üretildiğidir. Bu teorisyenlere göre her iki yaklaşımdaki temel açmaz şu şekilde özetlenebilir: Her iki yaklaşım da hayvanlar arasında sınır koymaktan kaynaklı bir dışlayıcılığa yol açmakta ve hayvanları insanlara benzediği ölçüde ahlakın öznesi olarak değerlendirmektedir (Hursthouse, 2006: 136,137,145; DeGrazia, 2002: 46-52; Donaldson ve Kymlicka, 2016: 19-22). Bu eleştirilerin haklılık payına sahip olup olmadıklarını doğada halihazırda sinir sistemine sahip olmayan hayvanların da var olduğu gerçeği üzerinden temellendirebiliriz. Benzer şekilde, acı ve haz duymayan ve bir yaşından küçük memelilerden oluşan birçok canlının da doğada yaşadığı gerçeğini hesaba kattığımızda bu türden eleştirilerin haklılık payının olduğu söylenmelidir. Bir sonraki başlıkta, bu türden eleştirileri dile getiren kuramcılardan Hursthouse ve DeGrazia'nın teorik yaklaşımları ele alınacaktır.

2. ERDEM VE SEZGİ TEMELLİ YAKLAŞIMLAR: HURSTHOUSE VE DEGRAZIA

Singer ve Regan tarafından geliştirilen teorik yaklaşımların hayvanlar arasında bir sınır çizdiklerini ve dolayısıyla her iki yaklaşımın da kapsayıcı değil dışlayıcı olduğunu dile getiren kuramcılardan biri Hursthouse'dur. Hursthouse'a göre, (2000: 32) fayda ve hak temelli yaklaşımlarda öne sürülen ve hayvanlara ahlaki statü vermekle sonuçlanan argümanlar hatalıdır çünkü böyle bir yaklaşım doğayı (kuşlarıyla, ağaçlarıyla, taşlarıyla vb.) bir bütün olarak kavramayı engeller. Dolayısıyla hayvanlarla olan ilişkilerimiz bir bütün içinde değerlendirildiğinde çok yönlüdür (Hursthouse, 2000: 121). Bu çok yönlülük hayvanlara olan insan merkezli Kartezyen bakış açısını aşan ve insanları özne-nesne ilişkisini zorunlu olarak dolayımlayan bir duruma götürmektedir (Hursthouse, 2000: 123). Böyle bir durumda yapılması gereken hayvanlara insanlara benzedikleri için ahlaki bir statü vermek değil; aksine erdemli davranış kalıpları sergileyerek onları bir bütünün parçaları olarak görebilmektir (Hursthouse, 2007: 12).

Hursthouse'un erdemden anladığı şey kabaca Antik Çağ filozoflarının ya da kadim Yunan geleneği içerisinde yetişmiş Aristoteles ve Sokrates gibi filozofların erdemli hayattan anladığı şeyle eşdeğerdir. Bu bağlamda, Hursthouse (2000: 68), "Aristotelesçi teleolojik bir yöntem üzerinden

mutluluğa (eudomania)[7] ulaşmanın erdemli olmayı amaçlamakla eşdeğer" olduğunu belirtir. Bu doğrultuda Hursthouse'a göre hayvanlarla doğada ve toplumsal yaşam alanlarındaki çok yönlü ilişkilerimiz bizlerin onlara karşı erdemli davranış kalıpları geliştirmemize yol açar. Robert Hull'un da belirttiği üzere (2005: 93-94) "Hursthouse'a göre erdemli olmak için insanın doğayı ve çevreyi ben merkezli olarak algılamamasıyla ve başka canlıların da kendisinin bir parçası olduğu bilincine varmasıyla mümkün olacaktır." Yine benzer şekilde Hursthouse (1999: 71), "mutlu olmayı amaçlayan biri kendi dışında olan canlıların da kendisi gibi içsel bir değere (intrinsic value) sahip olduğunu ve ahlaki bir statüyü hak edip etmediğini koşullandırmadan davrandığında erdemli davranmış olacağını" belirtir. Hursthouse, erdemli bir davranış ve mutlu bir yaşam nasıl mümkün olabilir sorusuna "merhametli olarak ve zalim davranmayarak" cevabını vermektedir. (Hursthouse, 2008: 416). Bu yaklaşımın hayvan meselesine uyarlanması demek hayvanlara karşı sadece dürüst ve yardımsever davranmayı değil aynı zamanda onlara karşı bencil olmamayı da koşullandırır (Arıkan, 2016: 119). Sonuçta, Hursthouse'un erdem temelli etik yaklaşımı, Singer ve Regan'ın yaklaşımlarındaki sınırlıkları aşmaya çalışan ve özne-nesne kavrayışında ben merkezli bir bakış açısı yerine nesneden özneye ulaşan bir kavrayışı imler. Buna göre, mutlu olmayı amaçlayan insan, erdemli davranarak bu amaca ulaşabilir ki bu amaç bizlerin doğayı bir bütün olarak ele almasını koşullandırır: doğaya ve doğadaki canlılara yaklaşımımız kendi aramızdaki saygı ve diğerkam unsurları içerecek şekilde açığa çıkıyorsa bizler tüm hayvanlara karşı erdemli davranış kalıpları geliştirmekteyiz demektir (Hursthouse, 2007: 158-159).

Hayvan refahı meselesinde etik temelli yaklaşım geliştiren bir diğer düşünür David DeGrazia'dır. Sezgi temelli bir yaklaşımdan yola çıkarak hayvanların da ahlaki eşitlik anlayışına içkin kılınabileceğini iddia eden DeGrazia'nın yaklaşımı Singer ve Regan'ın yaklaşımlarıyla bazı ortak yönler sergilemesine rağmen onlardan ayrılmaktadır (Kanatlı, 2022: 30). DeGrazia'ya göre, sezgi sahibi olmak etik teorinin öznesi olabilmek için yeter bir şarttır. DeGrazia (2006: 9), bu durumu şu sözleriyle ifade edtmektedir: "sezgi sahibi oldukları için hayvanlar ahlaki değerlendirmeyi hak ederler". Bu teorik postulatını daha da detaylandırmak için DeGraziaadcı (nominalist) bir tutum sergileyerek hayvanlar diye bir kategorinin olamayacağını, tek tek hayvanların var olduğunu şu şekilde belirtir: "Tüm hayvanlar eşittir demek saçmalıktır çünkü tüm hayvanlar diye bir şey olamaz" (DeGrazia, 2006: 36-37). Dolayısıyla DeGrazia'ya göre hayvanlar arasında karakteristik özellikler üzerinden sınıflandırma yapmak elzemdir. Çünkü bu türden bir sınıflandırma hangi hayvanların ahlaki değerlendirmeyi hak ettikleri sorununa da çözüm getirecektir. Bu bağlamda, Hursthouse'dan farklı olarak DeGrazia (2020: 690) insan-hayvan-doğa bütünlüğünü göz ardı eder ve "doğadaki taş, toprak, ağaç

[7] Aristoteles Eudomania terimini geniş anlamda "insanların çaba gösterebilecekleri maksimum iyi" (Aristoteles, 1954: 51) anlamında kullanır. Bu konuda daha kapsamlı bilgi için bakınız: Aristotle (1954).*TheNicomacheanEthics*, (Çev.) Sir David Ross, Londra: Oxford UniversityPress.

vb. cansız nesneler bilinç ve sezgi sahibi olmadıkları için ahlakın konusu da olamayacaklardır" diyerek zarar ve fayda üzerinden hesaplanacak bir davranışın cansız varlıklar için bir anlamı olmayacağını vurgular. DeGrazia'nın doğadan yola çıkarak cansız ve canlı varlıklar arasında temel bir ayrım yapmasının nedeni hayvanlarla insanlar arasında ortaklıkları ön plana çıkarmak ve bu benzerlikler üzerinden bir teori geliştirmektir.

DeGrazia'ya göre (2006: 37), insan ile hayvan arasında en temel benzerlik (ortak nokta) sezgi sahibi olmaktır. Sezgi sahibi olmak önemlidir çünkü hayvanlar arasında en geniş içerilmeyle sonuçlanacak bir sınır çizme işlevini yerine getirir. Benzer şekilde, sezgi sahibi olmak, insanlar gibi hayvanların da duygu sahibi oldukları için etiğin konusu olabileceklerini gösterir. Sezgi temelli duygular hem acıyı hem de korkuyu apaçık serimler. DeGrazia'nın sezgi üzerine temellendirdiği acı ve haz gibi duygular Singer'ın acı ve haz kavramlarından farklıdır. DeGrazia'ya göre (2006: 38), sezgi sahibi olmayan canlılar, acıya karşı nasıl tepkide bulunacağını dahi bilemeyecekleri için bizlerin onlara acı veren bir davranış sergilediğimizi düşündüğümüz davranışların esasında onlarda bir karşılığı yoktur. Bu durumda, sezgi sahibi olmayan hayvanlara ahlaki bir statü vermek yersizdir (DeGrazia, 2006: 38-39). Yani DeGrazia'ya göre, hayvanlar arasında eğer bir sınır çizilecekse bu sezgi sahibi olan hayvanlar ve sezgi sahibi olmayan hayvanlar şeklinde olmalıdır (Kanatlı, 2022: 29).

DeGrazia'nın sezgi temelli yaklaşımı, tıpkı Singer ve Regan'ın yaklaşımlarında olduğu gibi insanlar ve hayvanlar arasında ya da daha doğru bir ifade ile sezgi sahibi canlılar arasında mutlak bir eşitlik fikrine dayanmaz. Yine benzer şekilde DeGrazia'ya göre hayvanları, Regan'ın deontolojik etik yaklaşımında olduğu gibi bir yaşamın öznesi olarak tanımlamak yada Hursthouse'un erdem ve saygı temelli yaklaşımında olduğu gibi hayvanlara saygı göstermek ve herşeyden önemlisi de bu yönde argümanlar geliştirerek bazı hayvanları hak öznesi ve erdemin konusu kılmak saçmadır. Çünkü hak temelli eşitlik ya da saygı ve erdem temelli yaklaşımlar insan merkeziliğin farklı versiyonlarıdır. Bu durumu DeGrazia (2006: 66) şu şekilde ifade eder: "Bir kediye okuma yazma öğretmek, onu erdemli yapacak edimlere tabi kılmak veya erdemli bir yaşama sevk etmek mantık dışıdır." Fakat sezgi sahibi hayvanlar arasında mutlak eşitlik gözetmemek demek onlara ahlaki bir statü vermemek anlamına gelmez. DeGrazia'nın amacı sezgi sahibi hayvanlar arasında mutlak bir eşitlik sergilemeyi sağlamak değil onlara etik bir bakış açısıyla yaklaşabilmeyi başarmaktır. DeGrazia (2006: 60-61) bunun nasıl olacağını göstermek için de "Kayar Ölçekli Model (*Sliding Scale Model*)" tasarımına başvurur. İki farklı ölçekten oluşan bu modelde sezgi sahibi canlılar arasında hiyerarşik bir yapı vardır. Canlıların biyolojik özellikleri üzerinden etiğin öznesi olma durumu bu model üzerinden açıklanır. Bu bağlamda bilişsel seviye düzeyleri bu canlılar arasında ahlaki seviyeyi de koşullandırır. En üstte insanların olduğu ve hemen altında maymun, fil ve hemen onların altında köpek vb. canlıların olduğu bu modelde insan en üstte yer aldığı için menfaatler çeliştiğinde de bu sıralama takip edilmelidir. Yani

bir insanın menfaatleri ve etik seviyesi bir maymununkinden, bir maymununki de bir köpeğinkinden daha önemlidir. Fakat mesele burada en altta yer alan türün de menfaatleri ve etiğin konusu olduğunun bilincinde olmaktır.

Özetle; Hursthouse ve DeGrazia geliştirmiş oldukları yaklaşımlarda Singer ve Regan'ın teorik açılımlarının eksikliklerini gözler önüne sermiş ve bu bağlamda mevcut e ski teorilerin eksikliklerini gidermeye çalışmışlardır. Fakat her iki teorisyen de insan-merkezli bir bakış açısını yeniden üretmişlerdir. Hurshouse'un erdem dediği şey, insana içkin bir kavram olduğu gibi DeGrazia'nın teorik yaklaşımında da sezgi sahibi en değerli canlı yine insandır. Bu türden eleştirilerin altını çizerek Kartezyen ikiliği aşmaya çalışan Kymlicka ve Donaldson tarafından geliştirilen yaklaşım hayvan refahı tartışmalarına orjinal ve özgün bir bakış açısı getirmiştir.

3. VATANDAŞLIK TEMELLİ YAKLAŞIM: DONALDSON VE KYMLICKA

Donaldson ve Kymlicka tarafından geliştirilen teorik yaklaşımın merkezinde yurttaşlık kavramı ve evrensel haklar yer almaktadır. Liberal gelenek içerisinde yer alan Kymlicka ve Donaldson, evrensel insan haklarını hayvan hakları ile buluşturmanın yollarını aramışlardır. Bu bağlamda "Zoopolis: Hayvan Haklarının Siyasal Teorisi" adlı kitaplarının temel amacını "hayvan refahı konusunu, vatandaşlık ve evrensel insan hakları bağlamında ele alarak hayvanlara yönelik muameleyi liberal adalet ve insan haklarının temel ilkeleriyle doğrudan ilişkilendirecek yeni bir ahlaki çerçeve çizmek" olarak açıklamaktadırlar (Donaldson ve Kymlicka, 2016: 9-11). Bu doğrultuda hazırlanan çalışmada ileri sürülen temel tez; "klasik vatandaşlık teorisinin gelişimine paralel bir şekilde hayvanlar tıpkı insanlar gibi hem etik hem de politik özneler olarak yurttaşlık kavramına içirilebilir" (Donaldson ve Kymlicka, 2016: 63) dir. Donaldson ve Kymlicka'nın bu doğrultuda bir iddia geliştirmelerinin temel nedeni; evrensel insan hakları kavramının somut yurttaşlık hak ve ödevleriyle dolayıma girmesi ve bu bağlamda insan haklarının hayvan haklarını da kapsayacak şekilde genişletilebilmesidir. Kuramcılara göre ancak böyle bir kavrayış "hayvan refahı meselesinde hayvanların maruz kaldıkları olumsuzlukları bertaraf edebilecektir" (Donaldson ve Kymlicka, 2016: 69).

Bu temel tez doğrultusunda Donaldson ve Kymlicka, hayvan refahına yönelik geliştirmiş oldukları vatandaşlık/evrensel haklar temelli yaklaşımlarında temel dayanak noktasını insanlar ile hayvanların yerel ve evrensel ölçekteki benzer durumları oluşturmaktadır. Bu türden bir analoji aynı zamanda hayvanlar ile insanlar arasında ulusal ve uluslararası düzlemde ortak benzerlikler olduğunun altını çizer. Buna göre, "insanların durumlarını belirleyen etkenin ilişkisel ve bağlamsal olması gibi bazı evcil, bazı vahşi ve bazı toplumsal mekânda yaşayan hayvanların da benzer statüde oldukları söylenmelidir" (Donalson ve Kymlicka, 2016: 23).

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere Donaldson ve Kymlicka vatandaşlık statüsü, göçmen statüsü, mülteci statüsü ve vatandaşlık teorisinde tartışma

konusu olan benzer statüler üzerinden imgelemler yaparak hayvanları da ahlakın ve politikanın birer öznesi durumuna getirmeyi amaçlamaktadırlar. Bu bağlamda teorisyenlerin -Singer, Regan ve DeGrazia'dan- temel farkı hayvanlara biyolojik özelliklerinden ötürü bir ahlaki statü vermenin yanlış olduğunu iddia etmeleridir.

Kuramcılar, kendi özgün teorik yaklaşımlarını temellendirmek için günümüz küresel dünyasında temel insan hakları, vatandaşlık veya vatandaşsızlık statüleri ile insanlar ve hayvanlar arasında analojiler geliştirirler. Bu analojilerin her biri klasik vatandaşlık teorisini evrensel insan hakları doğrultusunda genişletmek ve hayvanları da içerecek şekilde yeni bir birey-toplum-devlet formasyonunun yaratılmasını amaçlamaktadır. Bu analojilerden ilki vatandaşımız olmayan insanlara bile evrensel sorumluluk ve yükümlülükler beslediğimizi açıklayan bir benzetmedir: "Diyelim ki yaşadığınız havaalanında uçaktan inen bir grup insanla karşılaştınız. O kalabalıktaki bireylerle kurabileceğimiz kişisel ilişkimizin ne olduğunu veya hangi boyutta olduğunu bilmesek de bizlerin gruptaki herkese karşı evrensel yükümlülüklerimiz vardır- mesela hiç birini köle yapmayacağımız gibi onlara işkence yapıp onları öldürmeyiz de" (Donaldson ve Kymlicka, 2016: 63-64). Buradan hareketle kuramcılar, evrensel insan haklarının zorunlu olarak yurttaşlık kavramına indirgenemeyeceğini ve dolayısıyla bizim habitatımızda olmayan fakat kendi habitatlarında varlıklarını devam ettiren hayvanların -daha çok da vahşi hayvanların- doğal olarak kategorik haklara veya ahlakın konusu olabilme potansiyeline sahip olabileceklerini vurgulamaktadırlar.

Kuramcıların teorik açılımlarını temellendiren bir diğer analoji ise, yurttaş-devlet-haklar ilişkisine içkindir. Bu bağlamda düşünürlere göre, nasıl ki bizler bir ulusun ferdi olarak devlet tarafından bir haksızlığa uğradığımızda evrensel insan hakları kapsamında ulus ötesi yargıçlara başvuruyorsak, haksızlığa uğrayan hayvanların haklarının savunusunu da önce ulusal boyuta sonrasında ise evrensel boyuta taşıyabilir ve bu hakları koruyabiliriz (Donaldson ve Kymlicka, 2016: 68). Örneğin insanlarla karşılıklı bağımlılık içerisinde olan evcil hayvanlar ile insan ve hayvan ortak habitatında yer alan sokak hayvanları bu statüde değerlendirilmelidir. Çünkü "hayvanların bizim içinde bulunduğumuz toplumda yaşıyor olmaları bu durumun geçerli olabilmesi için yeter şarttır" (Donalson ve Kymlicka, 2016: 69). Vatandaşlık statüsü politik topluma ait bir hak ve yükümlülük içerir. Bu durumda, toplum içinde yaşayan hayvanların politik özne olabilmeleri için illaki insanlar gibi davranmaları, konuşmaları hatta bilinçli bir şekilde politik davranışlar sergilemeleri gerekmez. Akıl hastası olan insanlar da hem evrensel insan haklarına hem de vatandaşlık haklarına sahip olabilmektedir (Donaldson ve Kymlicka, 2011: 72). Yani sırf insan olarak dünyaya gelmekle kazanılan haklar hayvanları da kapsayabilecek şekilde genişletilmelidir. Burada önemli olan hangi hayvanın ne tür özellikler sergilediklerini açığa çıkarmak değil; onlara kendilerinde bir amaç olan canlılar olarak bakılmasıdır (Donaldson ve Kymlicka, 2011: 74).

Kantçı deontolojik ahlak anlayışına paralel bir bakış açısı üzerinden hayvan refahı meselesine yaklaşan teorisyenler, tıpkı diğerleri gibi hayvanlar arasında mutlak bir eşitliğin olması gerektiğini vurgulamazlar. Daha da önemlisi, Donaldson ve Kymlicka geliştirmiş oldukları teorik argümanların somut dünyada gerçekleşebilmesinin önünde engeller olduğunun bilincindedirler (Kanatlı, 2022: 35). Çünkü klasik yurttaşlık teorisi halk egemenliği ve politik özne kavramları üzerinden yükselmektedir ki hayvanları bu bağlama yerleştirmek ilk bakışta imkânsız gibi görünebilir. Fakat düşünürlere göre "klasik yurttaşlık teorisinin bu üç alâmetifarikası statik olmayıp kamusal akla içkindir yani hayvanları da içerecek şekilde evirilebilir özelliktedir (Donaldson ve Kymlicka, 2016: 74). Burada yapılması gereken, kamusal akıl ekseninde yasalar yapmak ve katılımcı vatandaşlık kavramını bu doğrultuda yeniden geliştirmektir. Burada geliştirilecek olan itiraz hayvanların politik bir özne olmadıklarıdır. Bu engel ise kuramcılara göre aşılabilecek bir engeldir. Önemli olan evrensel insan hakları ideallerini gerçekleştirme yönünde sürekli adımlar atabilmektir. Bunun çözümünü ise kuramcılar şu şekilde açıklamaktadır: "Politik özne olmak demek illa ki akıl sahibi olmaktan veya müzakereler yönetebilecek potansiyele haiz olmaktan ibaret olmadığı gibi dolaylı olarak hayvanların refahını artıracak tedbirler almak ya da yasalar yapmak da tarihsel olarak ortaya çıkmış ortak akıldan türetilebilir" (Donaldson ve Kymlicka, 2011: 94).

Sonuç itibariyle, Donaldson ve Kymlicka geliştirmiş oldukları teori ile bu çalışmada ele alınan diğer kuramsal yaklaşımlardan farklı bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Klasik vatandaşlık teorisinin evrensel haklar bağlamında genişletilmesi/güncellenmesi gerektiğine vurgu yapan kuramcılar, bu bağlamda hayvanlar arasında ahlaki bir statü belirleme şartını hayvanların biyolojik özelliklerinden değil aynı doğayı paylaştıkları insanlarla ortak yaşam alanlarından türetmeye çalışmışlardır. Her bir teorisyenin geliştirmiş olduğu yaklaşımda olduğu gibi Donaldson ve Kymlicka'nın yaklaşımlarında da zorunlu olarak insan özne veya başat kılınmaktadır. Bir başka ifade ile, her bir teorisyen gibi Donaldson ve Kymlicka da geliştirmiş oldukları yaklaşımlarında insan merkezli/özne merkezli bir bakış açısını aşmakta güçlükler yaşamışlardır.[8] Çünkü, hayvan yine insana benzediği ölçüde ahlaki bir statüye sahip olabilmektedir. Vatandaşlık, göçmen, mülteci vb. statüler insana ait olduğu ölçüde politik ve hukuki birer kategori olarak değerlendirilmektedir. İnsan-hayvan ikiliğinde insan yine özne hayvan ise nesne konumundadır.

Sonuç

Hayvan refahı meselesinde yaklaşık elli yıldır yürütülen akademik tartışmaların merkezinde hayvanların günümüzde uğradıkları mağduriyetlerin

[8] Hayvan refahı meselesinde ileri sürülen ve bu çalışmada ele alınan teorik yaklaşımların detaylı bir eleştirisi için bkz. Mehmet, Kanatlı. (2022). *The Poverty of Animals: Towards A Marxist Theory of Animal Welfare*, Londra: Routledge.

nasıl bertaraf edileceğine dair teorik bir çerçeve çizme amacı yer almaktadır. Singer ile başlayan ve hemen akabinde Regan, Hursthouse ve DeGrazia ile devam ettirilen teorik tartışmalar, yakın tarihimizde Donaldson ve Kymlicka tarafından geliştirilen teorik argümanlarla geliştirilmeye devam etmektedir. Her bir teorisyen, hayvanlar ve insanlar arasında veya hayvan türleri arasında mutlak eşitliği savunmamaktadırlar. Kuramcıların temel amaçları, hayvanların da insanlar gibi ahlaki duyarlılığı hak ettikleri argümanına teorik bir çerçeve oluşturmaktır. Bu doğrultuda Singer fayda temelli bir yaklaşım geliştirerek hayvanlara ahlaki bir statünün verilmesi gerekliliğini acı ve haz kavramları üzerinden temellendirmiş ve sinir sistemi gelişmiş hayvanlara ahlaki bir statü verilmesi gerektiği fikrini savunmuştur. Regan ise Singer'in bu yaklaşımının tikeli tümele feda ettiğini ve dolayısıyla ancak hak temelli bir yaklaşımdan türetilecek ahlaki bir statünün hayvan refahını artırabileceğini iddia etmiştir. Bu doğrultuda Regan'a göre bir yaş ve üzeri tüm memeli canlılar bir hayatın öznesi konumunda oldukları için ahlaki statüye sahip olmayı hak etmektedirler.

Hursthouse ise Singer ve Regan'ın geliştirmiş oldukları yaklaşımlarda hayvanlar arasında sınır çizdikleri için hayvanlarla insanların çok yönlü ilişkilerini kavrayamadıklarını iddia etmiştir. Bu tespitten yola çıkan Hursthouse'a göre, hayvan meselesine dair erdem temelli bir yaklaşım geliştirmek, hayvanlarla insanların çok yönlü ilişkilerini hayvanların refahını artırıcı doğrultuda değişikliğe uğratacaktır. DeGrazia ise, geliştirmiş olduğu sezgi temelli yaklaşımda sezgi sahibi canlıların ahlaki bir statüye sahip olabileceğini iddia etmiştir. Görece yeni bir yaklaşım olan ve kendinden önceki yaklaşımlardan farklı olarak hayvanlarla insanlar arasındaki bağlantıyı biyolojik benzerlikler veya farklılıklar üzerinden değil vatandaşlık hakları üzerinden formüle eden vatandaşlık temelli yaklaşımda Donaldson ve Kymlicka hayvanların tıpkı insanlar gibi küresel boyutta haklar manzumesine içkin olduklarını belirtir. Düşünürlere göre klasik vatandaşlık teorisinin temel insan hakları düzleminde hayvanları içerecek şekilde güncellenmesi aynı zamanda hayvan refahını artıracak en somut adım olacaktır.

Her bir teorisyen birbirinden farklı açılımlar geliştirmiş olsa da her birinin temel amacı hayvan refahının iyileştirilmesi için "Kartezyen İkilik" ten kaynaklı engellerin aşılması ve hayvanlara da tıpkı insanlar gibi ahlaki bir statünün verilmesi gerektiğinin elzem olduğunu ileri sürmektir. Hayvanlara yönelik ahlaki bir tutum almanın zorunlu bir hal aldığı günümüz dünyasında ise hayvanlara yönelik hem yerel hem de evrensel boyutta cereyan eden birçok mağduriyet bu çalışmada ele alınan teorik tartışmaların hem önemini hem de bir süre daha canlılığını koruyacağını göstermektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Mehmet Kanatlı %100
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Mehmet Kanatlı %100
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Arıkan, E. (2016). *Hayvan Hakları İnsan Hukuku*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Aristotle (1954).*The Nicomachean Ethics*. (Çev.Sir David Ross). Londra: Oxford University Press.

DeGrazia, D. (2002). *Animal Rights: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University

DeGrazia, D. (2020). "On the Ethics of Animal Researches" Erişim Tarihi: 12/02/2022. https://org.uib.no/dyreavd/harmbenefit/Degrazia_On%20the%20ethics%20of%20animal%20research.pdf

Donaldson, S. ve Kymlicka, W. (2011). *Zoopolis: A Political Theory of Animal Rights*, New York: Oxford University Press.

Donaldson, S. ve Kymlicka, W. (2016). *Zoopolis: Hayvan Haklarının Siyasal Kuramı*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Everett, J. (2001). "Environmental Ethics, Animal Welfarism, and the Problem of Predation: A Bambi Lover's Respect for Nature". *Ethics and Environment*. 6 (1). ss.42-67.

Gruen, L. (2011). *Ethics and Animals: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hull, R. (2005). "All about Eve: A Report on Environmental Virtue Ethics Today". *Ethics and the Environment.* 10 (1). ss.89-110.

Hursthouse, R. (1999). "Neo-Aristotelianism", içinde (Ed. Nigel Warburton). *Philosophy: Basic Readings*. Londra: Routledge. ss.124-134.

Hursthouse, R. (2000). *Ethics, Humans and Other Animals*. Londra: Routledge.

Hursthouse, R. (2007). "Environemtal Virtue Ethics", içinde (Ed. Rebecca L. Walker ve Philip J. Ivanhoe). *Working Virtue: Virtue Ethics and Contemporary Moral Problems*. Oxford: Oxford University Press. ss. 155-173.

Hursthouse, R. (2008). "Normative Virtue Ethics", içinde (Ed. Laurence BonJour ve Ann Baker). *Philosophical Problems: An Annotated Athology*. New York: Pearson Longman Press. ss.406-414.

Hursthouse, R. (2011). "Virtue Ethics and theTreatment of Animals", içinde (Ed. Tom L. Beauchamp ve R. G. Frey).*The Oxford Handbook of AnimalEthics*. Oxford: Oxford UniversityPress. ss.119-143

Kanatlı, M. (2021). *Private Property, Freedom and Order: Social Contract Theories from Hobbes to Rawls*. Londra: Routledge.

Kanatlı, M. (2022). *The Poverty of Animals: Towards A Marxist Theory of AnimalWelfare*. Londra: Routledge.

Kasper L. R. (2005). *Deontology, Responsibility and Equality*. Chicago: Museum Tusculanum Press.

Küçükaltan, G. Ebru ve Dilek, S. Emre. (2019). "A Philosophical Approach to Animal Rights and Welfare in The Tourism Sector*". Journal of Tourism, Leisure and Hospitality.* 1 (1). ss.4-14.

Regan, T. (1985). *The Case For Animal Rights*. California: University of California Press.

Regan, T. (2004). *Empty Cages: Facing the Challenge of Animal Rights*. Oxford: Rowmanand Littlefield Publishing.

Singer,. P. (1974). "All Animals are Equal". *Philosophic Exchange*. 5 (1). ss.6-26.

Singer, P. (1976). *Animal Liberation*. London: Jonathan Cape Press.

Singer, P. (1987). "Animal Liberation or Animal Rights?". *The Monist*. 70 (1). ss.3-14.

Singer, P. (1993). *Practical Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Singer, P. (2005). *Hayvan Özgürleşmesi*. (Çev. Hayrullah Doğan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Extended Abstract

The issue of animal welfare has been at the core of theoretical debates in contemporary political philosophy for the last fifty years. The historical background of the negative behaviors towards animals goes back to centuries. The main reason behind the fact that the animal issue has been dealt with in contemporary political theory for the last fifty years can be summarized with DeGrazian (2002) approach: Not only did modern man see non-human livings as means for him but also regarded them as instrumental things like nature under the category of Cartesian Duality. In addition to DeGrazian hypothesis in this way, it is necessary to mention the negative effects of animals in the industrial livestock, pharmaceutical, cosmetic, textile and tourism sectors, which have emerged as a result of the attempts of capitalism to evaluate animals as a commodity, to the reasons that led to emerging of theoretical debates on animal issue in recent years (Singer, 1976: 26; Regan, 1985: 7; Hursthouse, 2000: 15; Donaldson and Kymlicka, 2011: 6).

The first theoretical attempt to decrease the negative conditions of animals was developed by Peter Singer. By developing utilitarian-based approach to animal issue, Singer, in his masterpiece entitled *Animal Liberation: A New Ethics for Our Treatment of Animals (1976),* provides a theoretical framework in which he argues that animals experiencing pain and pleasure deserve moral status. In this sense, he claims that since animals with nervous systems feel pain and pleasure just like human beings do, they are subjects of ethical concerns, too. Tom Regan, claiming that Singer's theory sacrifices minority or particularity for majority or totality, put forwards a Kantian deontological ethical approach to animal issue in his masterpiece entitled *The Case for Animal Rights (1983).* In his book Regan (1985: 204) basically hypothesizes that animals are the *subject of a life* just like human beings, and therefore animals deserve being a subject of right-based ethical approach. Rosalind Hursthouse, (2000: 136) another theoretician, claims that the ethical-based approaches developed by Singer and Regan fail to overcome Cartesian Dualism in solving animal question. In her masterpiece entitled *Ethics, Humans and Other Animals (2000),* Hursthouse (2000: 6) hypothesizes that an inclusive approach to animal issue should be developed through virtue ethics, since our relations with animal requires a borderless approach unlike to the approaches formulated by Singer and Regan.

Two relatively new theoretical approaches to animal issue were developed by David DeGrazia (2002) and Donaldson and Kymlicka (2011), respectively. The main hypothesis developed by DeGrazia in his book entitled *Animal Rights: A Very Short Introduction (2002)* is that intuition as an intrinsic value (inherent value) should be the first necessary criteria in giving any moral status to animals. Sue Donaldson and Will Kymlicka (2011: 25),

on the other hand, in their masterpiece entitled *Zoopolis: A Theory of Animal Rights*, argue that a citizenship-based approach to animal issue enable us to regard them as one of political and ethical subjects. To achieve this goal, they basically claim that the more classical citizenship theory is updated in line with universal human rights and citizenship rights, the more negative conditions of animals are lessened (Kanatlı, 2022: 41).

It should be noted that the five basic theoretical approaches briefly summarized above still play critical roles in shaping theoretical arguments in contemporary political philosophy. Since the academic studies on animal issue carried out in Turkey are relatively too new, it can be said that the studies in the Turkish literature on animal issue are extremely inadequate. In this sense, one of a comprehensive study that should be mentioned here is the book entitled "Hayvan Hakları İnsan Hukuku" (Animal Rights Human Law) (2016), which is written by Engin Arıkan. In his work, Arıkan analyses the three theoretical approaches mentioned above in detail and reveals the articles regarding animals in the constitutions of many countries, especially of Turkey, in which he underlines how institutional flaws lead to deterioration of animal welfare. Since there is no current study, including Arıkan's, that not only summarizes the basic theses of the five theoretical approaches mentioned above but also compares them with each other in Turkish literature, this article aims at fulfilling this lacuna in literature.

In this direction, this study consisted of three main parts (excluding introduction and conclusion sections). In the first part, Singer's and Regan's theoretical approaches were summarized, respectively. Also a comparison between utility-based approach developed by Singer and right-based approach developed by Regan was made. In the second part, the main arguments of virtue ethics on animal issue developed by Hursthouse was pointed out first. And then, it was explained what the main difference between Hursthouse's approach and the approaches developed by Singer and Regan, respectively. Just after analyzing Hursthouse's theoretical approach, in the same part it was explained how DeGrazia approaches to animal issue and what his theoretical postulates were. The second part also underlined the importance of Hursthouse's and DeGrazia's solution-based theoretical arguments in solving the animal issue. In the last part of the study, the main features of a citizenship-based approach to animal issue developed by Donaldson and Kymlicka were mentioned. By briefly comparing citizenship-based approach to other theoretical approaches, the main originality of Donaldson and Kymlicka's approach was also discussed in this section.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 207-228**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 24/06/2022 **Makale Kabul Tarihi: 22/07/2022**

ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ: TÜRKİYE'DE KÜRESELLEŞME VE EKONOMİK BÜYÜMENİN ÇEVRE ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN YENİ DİNAMİK ARDL SİMÜLASYON MODELİ İLE İNCELENMESİ

Mustafa Necati ÇOBAN[*] & Oktay ÖZKAN[**]

Öz

Bu çalışma, Türkiye'de küreselleşme ve ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemek için gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ayrıca Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin Türkiye'de güncel olarak geçerli olup olmadığı da araştırılmıştır. Çalışmada, 1970 ile 2019 arasındaki yıllık zaman serisi verileri kullanılarak yeni bir yöntem olan dinamik ARDL simülasyon modeli ile analizler gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda (1) gayri safi yurtiçi hasılada meydana gelen artışların (azalışların) karbondioksit emisyonlarını hem kısa dönemde hem de uzun dönemde artırdığı (azalttığı); (2) gayri safi yurtiçi hasılanın karesinde meydana gelen artışların (azalışların) karbondioksit emisyonlarını hem kısa dönemde hem de uzun dönemde azalttığı (artırdığı); (3) küreselleşmede meydana gelen artışların (azalışların) karbondioksit emisyonlarını sadece uzun dönemde artırdığı (azalttığı); (4) ekonomik büyümenin çevreyi önce olumsuz etkilediği ve daha sonrasında ise çevreyi olumlu etkilediği, dolayısıyla Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin Türkiye'de güncel olarak geçerli olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar, politika yapıcıların ekonomik büyümeyi sürdürülebilir bir şekilde artıran ve küreselleşme süreçlerinde çevre dostu politikalar izlemeleri gerektiğini belirtmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Çevresel Kuznets Eğrisi, Küreselleşme, Ekonomik Büyüme, Dinamik ARDL Simülasyon Modeli, CO_2 Emisyonları*

[*] Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, necati.coban@gop.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-2839-4403.
[**] Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, oktay.ozkan@gop.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-9419-8115.

Önerilen Atıf: Çoban, M. N., Özkan, O. (2022). Çevresel Kuznets Eğrisi: Türkiye'de Küreselleşme ve Ekonomik Büyümenin Çevre Üzerindeki Etkisinin Yeni Dinamik Ardl Simülasyon Modeli İle İncelenmesi, *Akademik Hassasiyetler, 9*(19), 207-228.

ENVIRONMENTAL KUZNETS CURVE: INVESTIGATION OF THE IMPACT OF GLOBALIZATION AND ECONOMIC GROWTH ON THE ENVIRONMENT IN TURKEY VIA NOVEL DYNAMIC ARDL SIMULATIONS MODEL

Abstract

This study was carried out to empirically examine the impact of globalization and economic growth on the environment in Turkey. In the study, it was also investigated whether the Environmental Kuznets Curve hypothesis was currently valid or not in Turkey. In the study, analyzes were applied with the novel dynamic ARDL simulation model using annual time series data between 1970 and 2019. The findings showed that (1) increases (decreases) in gross domestic product increased (decrease) carbon dioxide emissions both in the short- and long-run; (2) increases (decreases) in the square of gross domestic product increased (decrease) carbon dioxide emissions both in the short- and long-run; (3) increases (decreases) in globalization increased (decrease) only carbon dioxide emissions in the long-run; (4) economic growth first effected the environment negatively and then positively. Based on these results, it was concluded that the Environmental Kuznets Curve hypothesis was currently valid in Turkey. These results indicate that policymakers should follow policies that increase economic growth in a sustainable way and environmentally friendly policies in globalization processes.

Keywords: *Environmental Kuznets Curve, Globalization, Economic Growth, Dynamic ARDL Simulations Model, CO_2 Emissions.*

Giriş

Doğal kaynakların bilinçsizce ve aşırı tüketimi önemli çevre sorunlarına yol açmaktadır. Tamamen kâr maksimizasyonunu amaçlayan ve çevresel sürdürülebilirliği gözetmeyen iktisadi faaliyetler hava, su ve toprak kirliliğine neden olmaktadır. Çevresel bozulmanın artmasıyla beraber dünya küresel ısınma gibi ciddi tehlikelerle karşı karşıya kalmaktadır. Doğal kaynakların gelecek nesillere aktarımının önemli ölçüde tehdit altında olduğu aşikârdır.

Sanayi Devrimiyle başlayan süreç dünya genelinde endüstriyel gelişimin yayılmasına neden olmuştur. Kömür gibi enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaşması enerji üretimi maliyetlerinde önemli düşüşler sağlamış ve böylelikle kitlesel üretimin artmasına neden olmuştur. Kitlesel üretimin yaygınlaşması ve sonrasında ticari liberalizasyonun hakimiyet alanının da genişlemesi de yine çevresel bozulma sürecini hızlandırmıştır.

Mal ve hizmetlerin, sermayenin, insanların, bilgilerin ve fikirlerin sınır tanımaksızın aktarıldığı ve ekonomilerin ve toplumların daha fazla entegrasyon içerisine girdiği bir süreç olarak tanımlanan küreselleşme önemli bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Agenor, 2004). 1990'lı yılların başlarından bu yana hızlı bir biçimde süregelmekte olan küreselleşme süreci ekonomik, siyasi ve sosyal yönleriyle ekonomileri ve insan hayatını etkilemektedir. Süregelen küreselleşme süreci sermaye akışları, doğrudan yabancı yatırımlar ve uluslararası ticaret kanalları aracılığıyla serbest piyasa

ekonomisini benimseyen ekonomilerin refahını artırabilmektedir (Gozgor ve Ranjan, 2017).

Küreselleşmeye yönelik belirli bir kesim tarafından yaşam standartlarını ve genel olarak ekonomik performansı olumlu yönde etkilediğine yönelik bir inanış bulunmaktadır. Yine küreselleşmenin yeni iş fırsatları oluşturduğu, tüketici fiyatlarında azalma sağladığı ve verimliliği artırdığı yönünde avantajları olduğu söylenmektedir (Erixon, 2018). Tüm bu belirtilen olumlu yönlerinin dışında küreselleşmenin negatif etkileri de sıklıkla vurgulanmaktadır. Küreselleşmenin materyalist bir yaşam tarzı olarak tüketiciliği teşvik etmesi, daha az iş güvenliğine neden olması, gelir eşitsizliğine yol açması, küçük şirketlerin çokuluslu şirketlerle rekabet edememesi, kültür erozyonuna yol açabilmesi, bir ülkede gerçekleşen krizin başka ülkeleri de etkileyebilmesi ve tüm bunların dışında çevresel bozulmaya yol açması gibi dezavantajları da bulunmaktadır (Jelisavac Trošić, 2016).

Küreselleşme, mal ve hizmetlere yönelik talebi dünya çapında artırmaktadır. Bu artan talep de daha fazla enerji talebini gerektirmektedir. Çoğunlukla fosil yakıtların kullanımı ile bu enerji talebi karşılanmaktadır. Ormansızlaşmanın, doğal kaynakların tükenmesinin, iklim değişikliğinin ve küresel ısınmanın en önemli sebeplerinden birisi olarak küreselleşme gösterilmektedir (Khan vd., 2021).

Küreselleşme ve çevre arasındaki ilişki ölçek etkisi, kompozisyon etkisi ve teknik etki olmak üzere üç kanal aracılığıyla analiz edilebilir. Ölçek etkisi altında küreselleşme ekonomik büyümeyi ve enerji tüketimini teşvik etme eğilimindedir ve bu da çevresel bozulmayı artırır (Cole, 2006; Dedeoğlu ve Kaya, 2013). Kompozisyon etkisinde ise enerji tüketimi azalmakta ve böylelikle karbon salınımı yüksek malların üretim süreçleri içerisinde payı azaldığı için ekonomik faaliyetler artmaktadır (Stern, 2007). Son olarak teknik etki ise teknik bilgi ve ekonomik kompleksite düzeyi yüksek teknolojilerle beraber küreselleşme enerji tüketimini ve karbon emisyonlarını azalttığında ortaya çıkmaktadır (Antweiler vd., 2001; Dollar ve Kraay, 2004; Jena ve Grote, 2008).

Küreselleşme süreci küresel çevresel değişimlerin arkasındaki ana nedenlerden birisidir. Küreselleşmenin kalkınmayı teşvik ettiği ifade edilebilir fakat çevresel bozulma ve ekolojik kirlenme yoluyla olumsuz dışsallıklar meydana getirir. Son birkaç on yılda küreselleşme nedeniyle ortaya çıkan çevresel etkiler ve ticaretin liberalizasyonu uluslar arası ticaretin temel konularından birisi haline gelmiştir (Shahzadi vd., 2019). Küreselleşme, doğalgaz, mineraller, petrol, kömür vb gibi kaynak tüketen bölgesel çevre üzerinde zararlı etki yaratan ve çevresel baskıyı artıran ürünlerin ithalatının artmasıyla sonuçlanmıştır (Kan vd., 2019). Ülke bazında değerlendirme yapıldığında da küreselleşen ekonomide artan talep, üretim ve tüketim üzerinde baskı oluşturarak zehirli gazlar yoluyla çevresel kalitenin kötüleşmesine yol açmaktadır (Kumar, 2019).

Küreselleşmenin olumsuz etkilerinin dışında olumlu etkileri de olabilmektedir. Özellikle ihracat yapan ekonomilerde olumlu etkiler

görülebilmektedir. Küreselleşme nedeniyle gelir ve çıktıdaki artış, nihayetinde ihracat yapan ekonomilerdeki teknolojik yayılmalarla desteklenebilmektedir. Bu nedenle belirli bir süre sonra küreselleşmenin enerji tüketimini ve karbondioksit emisyonlarını azaltabilmesi oldukça olası görünmektedir. Kirlilik oluşturan sektörlerini başka ülkelere taşıyan ABD ve AB ülkeleri gibi ekonomilerin hizmet sektörlerinde enerji tüketiminin endüstriyel üretime göre daha düşük olduğu görülmektedir. Küreselleşmenin ihracat yapan ülkelerde olumlu çevresel etkiler oluşturduğu ifade edilebilir (Chien vd., 2021).

Ekonomik büyüme ve çevresel kalite arasındaki ilişki uzun bir süredir tartışma kaynağı olmaktadır. Kişi başına gelir ve çeşitli çevresel göstergeler arasındaki ilişkiyi konu alan ve Çevresel Kuznets Eğrisi modeli kapsamında birtakım çalışmalar ortaya konulmaktadır. Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezine göre ekonomik büyüme sürecinin ilk aşamalarında çevresel kirlilik artmakta ve doğal kaynaklar tükenmekte iken belirli bir ekonomik büyüme eşiğinden sonra ise çevresel kirliliğin azalmaya başladığı ifade edilmektedir. Belirli bir ekonomik büyüme düzeyinden sonra toplumlar daha fazla gelir artışından ziyade temiz hava ve ormanlarla daha çok ilgilenmeye başlamaktadırlar (Kahuthu, 2006).

Ekonomik büyüme, fosil yakıt kullanımı ve artan enerji talebi ile de yakından ilişki içerisindedir (Alam ve Paramati, 2015). Ülkeler yüksek ekonomik büyüme rakamlarına ulaşabilmek için daha çok fosil yakıt kullanabilmekte ve bu ülkelerin enerji tüketimleri had safhaya ulaşabilmektedir. Bu da çevresel kirliliği artırabilmektedir. Araştırmaların önemli bir kısmı çevresel bozulmayı artan gelirin bir sonucu olarak ele almaktadır. Fakat inovasyon, enerji verimliliği, çevre yasaları ve yeşil teknoloji yoluyla çevresel kalitenin iyileştirilmesi beklenmektedir. Bu nedenle çevre ve gelir arasındaki ilişki genelde Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezi çerçevesinde incelenmektedir (Ahmed vd., 2021).

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de küreselleşme ve ekonomik büyümenin çevre üzerine etkisinin araştırılmasıdır. Yine çalışmada Çevresel Kuznets eğrisinin Türkiye için geçerliliğinin araştırılması hedeflenmektedir. Belirtilen bu amaç kapsamında güncel bir ekonometrik yöntem olarak dinamik autoregressive distributed lag (ARDL) simülasyon modeli (Jordan ve Philips, 2018) kullanılmıştır. Çalışma küreselleşme, ekonomi büyüme ve çevre arasındaki ilişkiyi Türkiye örnekleminde belirtilen güncel yöntemle incelediğinden ötürü önem arz etmektedir. Bu doğrultuda literatürde önemli bir boşluğun giderileceği düşünülmektedir. Çalışmanın sonraki kısmında literatür taraması yer almaktadır. 2. bölümde veri, model ve yöntem tanıtılacaktır. 3. bölümde ampirik bulgular ifade edilecektir. Son bölümde ise sonuç bölümü bulunmaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde özellikle son birkaç yılda yapılan çalışmaların sayısında önemli artış görülmektedir. Küreselleşme ve çevre kalitesi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların bir kısmında küreselleşmenin çevresel bozulma sürecini hızlandırdığı (Twerefou vd., 2017; Sharif vd., 2020; Usman vd., 2020; Adebayo vd., 2021; Ahmed vd., 2021; Chien vd., 2021; Wen vd., 2021) belirli bir kısmında da küreselleşmenin çevresel bozulmayı azalttığı (Audi ve Ali, 2018; Rafindad, ve Usman, 2019; Rahman vd., 2019; Ulucak vd., 2020; Awan ve Azam, 2021; Rahman vd., 2021; Kihombo vd., 2022) bulguları elde edilmiştir. Çevresel Kuznets eğrisi kapsamındaki literatür incelendiğinde de yapılan çalışmaların belirli bir bölümünde Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerli olduğu (Twerefou vd., 2017; Rafindadi ve Usman, 2019; Rahman vd., 2019; Shahzadi vd., 2019; Sharif vd., 2020; Usman vd., 2020; Ahmed vd., 2021; Chien vd., 2021; Wen vd., 2021; Kihombo vd.,2022) yapılan çalışmaların belirli bir kısmında da Çevresel Kuznets Eğrisi'nin geçerli olmadığı (Audi ve Ali, 2018; Ulucak vd., 2020; Rahman vd., 2021) tespit edilmiştir.

Twerefou vd (2017), 36 Sahra Altı Afrika ülkesinde ekonomik büyümenin ve küreselleşmenin çevresel etkilerini araştırmışlardır. 1990-2013 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada Sistem GMM metodu tercih edilmiştir. Yapılan analizler neticesinde 36 Sahra Altı Afrika ülkesinde ekonomik büyüme arttıkça çevresel kalitenin ve çevresel sürdürülebilirliğin iyileştiği bulgusuna rastlanmıştır. Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin hem çevresel kalite hem de çevresel sürdürülebilirlik kapsamında geçerli olduğu tespit edilmiştir. Küreselleşmenin ise çevresel kalite ve çevresel sürdürülebilirlik üzerinde negatif etkilere sahip olduğu bilgisi elde edilmiştir.

Audi ve Ali (2018), MENA ülkelerinde çevresel bozulmanın belirleyicilerini küreselleşme perspektifinde analiz etmişlerdir. MENA ülkelerinde 1980-2013 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada panel ARDL yaklaşımı uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda ekonomik büyüme ve küreselleşmenin çevre kalitesi ile pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada ulaşılan bulgular MENA ülkelerinde ters U şeklindeki Çevresel Kuznets Eğrisi'nin geçerli olmadığını göstermektedir.

Rafindadi ve Usman (2019) Güney Afrika için küreselleşme ve çevresel bozulma değişkenleri arasındaki ilişkiyi araştırmış ve aynı zamanda bu ülkede Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerliliğini test etmişlerdir. Güney Afrika'ya ait 1971-2014 yılları arası verilerin kullanıldığı çalışmada FMOLS ve CRR modelleri oluşturulmuştur. Yapılan analizler neticesinde Güney Afrika'da küreselleşme düzeyi arttıkça karbondioksit emisyonlarının azaldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda Güney Afrika için Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Rahman vd (2019) 16 Orta ve Doğu Avrupa ülkesinde küreselleşmenin çevresel bozulma üzerine etkisini ve Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerliliğini araştırmışlardır. Analize katılan 16 ülkeye ait 1980-2016

dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada ulaşılan ampirik bulgular incelendiğinde küreselleşmenin çevresel kaliteyi iyileştirdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışmada aynı zamanda analize dahil olan ülkeler için Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerli olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Shahzadi vd. (2019) 17 düşük gelirli ülkede küreselleşmenin çevresel bozulma üzerine etkilerini analiz etmişlerdir. 1996-2015 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada FMOLS yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analizler neticesinde küreselleşme ve çevre arasında ters U şeklinde bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Küreselleşmenin belirli bir seviyeye ulaştıktan sonra çevresel bozulmayı azalttığı sonucu elde edilmiştir.

Akadiri vd (2020) küreselleşmenin ve ekonomik büyümenin karbondioksit emisyonları üzerine etkilerini araştırmışlardır. Türkiye'nin incelendiği ve Türkiye'ye ait 1970-2014 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada ARDL yaklaşımı ile analiz gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz neticesinde küreselleşmenin karbondioksit emisyonları üzerinde etkisine rastlanamamıştır. Reel gelirin ise karbondioksit emisyonlarını artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Sharif vd (2020), Çin'de küreselleşmenin karbondioksit emisyonu ve ekolojik ayak izi gibi çevresel bozulma göstergeleri üzerine etkilerini araştırmış ve ayrıca Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerliliği de analiz etmişlerdir. Çin'e dair 1978-2014 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada kantil ARDL yaklaşımı uygulanmıştır. Yapılan analizler neticesinde Çin için Çevresel Kuznets Eğrisi'nin varlığı doğrulanmıştır. Küreselleşmenin de olumsuz çevresel dışsallıklara neden olarak çevresel bozulmayı artırdığı bulgusuna erişilmiştir.

Ulucak vd (2020), gelişmekte olan ülkelerde finansal kürelleşmenin ve ekonomik büyümenin çevresel bozulma üzerine etkilerini incelemişlerdir. 1974-2016 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada panel veri modelleri oluşturulmuştur. Yapılan analizler neticesinde finansal küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerde çevresel kalitenin iyileştirilmesine katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yine ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasında ters U şeklinde bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Usman vd. (2020), Güney Afrika'da küreselleşme ve ekonomik büyümenin çevresel bozulma üzerine etkilerini araştırmışlardır. Güney Afrika'ya ait 1971-2014 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada FMOLS yöntemi uygulanmıştır. Yapılan analizler sonrasında Güney Afrika için Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgunun yanısıra küreselleşmenin çevresel bozulmayı artırdığı bilgisi elde edilmiştir.

Adebayo vd (2021), Güney Kore'de ekonomik büyüme ve küreselleşmenin çevresel bozulma üzerine etkilerini incelemişlerdir. Güney Kore'ye ait 1980-2018 yılları arası verilerin kullanıldığı çalışmada ARDL yöntemi uygulanmıştır. Yapılan analizler sonrasında ekonomik büyüme ve küreselleşmenin çevresel bozulmayı artırdığı sonucu elde edilmiştir.

Ahmed vd (2021), Japonya'da ekonomik küreselleşme, ekonomik büyüme ve çevresel bozulma değişkenleri arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Japonya'ya ait 1971-2016 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada ARDL yöntemi uygulanmıştır. Yapılan ekonometrik analizler neticesinde Japonya'da ekonomik küreselleşmenin çevresel bozulmayı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda Japonya'da Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerliliği de doğrulanmıştır.

Awan ve Azam (2021), G-20 ülkelerinde kişi başına düşen GSYİH'nın çevresel bozulma üzerine etkilerini araştırmışlardır. Çalışmaya ayrıca sosyal küreselleşme, teknolojik gelişme, finansal gelişme ve enerji kullanımı gibi kontrol değişkenleri de eklenmiştir. G-20 ülkeleri için 1993-2017 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada Driscoll-Kraay dirençli tahmincisiyle model tahmin edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde karbondioksit emisyonları ve kişi başına düşen GSYİH arasında N şeklinde bir ilişki tespit edilmiştir. Sosyal küreselleşmenin de çevresel bozulmayı azalttığı bulgusuna rastlanmıştır.

Chien vd (2021), Pakistan'da küreselleşmenin çevresel bozulma üzerine etkilerini incelemiş ve aynı zamanda Pakistan'da Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerliliğini test etmişlerdir. Pakistan için 1980-2018 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada QARDL yöntemi kullanılmıştır. Ampirik bulgular Pakistan için Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Ayrıca Pakistan'da küreselleşme arttıkça karbondioksit emisyonlarının arttığı sonucu tespit edilmiştir.

Rahman vd (2021), BRICS ülkelerinde küreselleşme ve ekonomik büyümenin karbondioksit emisyonları üzerine etkilerini analiz etmişlerdir. BRICS ülkelerine ait 1989-2019 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada FMOLS ve DOLS yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda BRICS ülkelerinde küreselleşme düzeyi arttıkça çevresel bozulma azalmaktadır. Bunun dışında BRICS ülkelerinde Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerli olmadığı bulgusuna erişilmiştir.

Wen vd. (2021), Güney Asya ülkelerinde küreselleşme ve ekonomik büyümenin karbondioksit emisyonları üzerine etkilerini incelemişlerdir. FMOLS tekniğinin uygulandığı çalışmada Güney Asya ülkelerine ait 1985-2018 dönemini kapsayan veriler kullanılmıştır. Ampirik bulgular küreselleşmenin karbondioksit emisyonlarını artırdığını işaret etmektedir. Bu bulgunun dışında Güney Asya ülkelerinde Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerli olduğu bilgisi elde edilmiştir.

Kihombo vd. (2022), Batı Asya ve Orta Doğu ülkelerinde finansal küreselleşme, ekonomik büyüme ve çevresel sürdürülebilirlik değişkenleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 1990-2017 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada CUP-FM ve CUP-BC yaklaşımları uygulanmıştır. Ampirik bulgular finansal küreselleşmenin çevresel kaliteyi iyileştirdiğini işaret etmektedir. Aynı zamanda incelenen ülkeler için Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

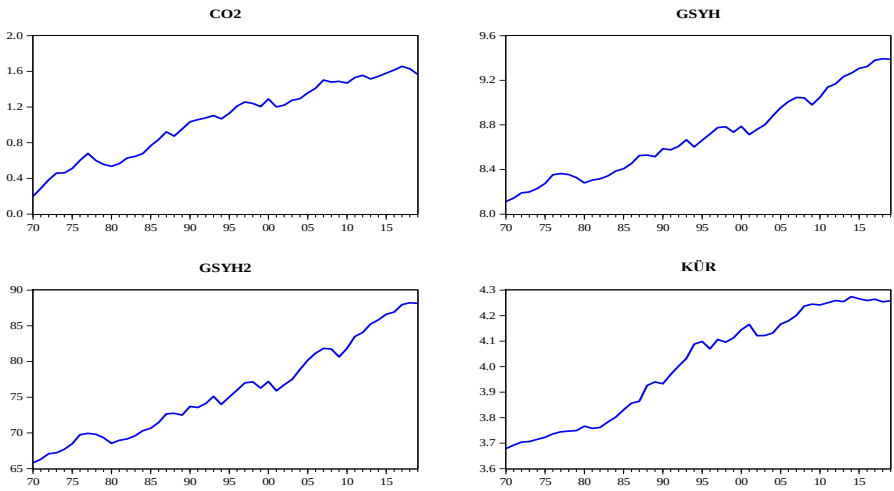
2. VERİ, MODEL VE YÖNTEM

2.1. Veri

Bu çalışmada, 1970-2019 arasındaki yıllık veriler kullanılarak Türkiye'de küreselleşme ve ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkisi ampirik olarak incelenmektedir. Çalışmada ayrıca elde edilen bulgularla Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin Türkiye'de güncel olarak geçerli olup olmadığı da araştırılmaktadır. Çalışmada, küreselleşmeyi ölçebilmek için, Gygli vd. (2019) tarafından revize edilen KOF küreselleşme endeksi, çevre için çevresel bozulmayı temsil eden karbondioksit (CO_2) emisyon değerleri ve son olarak ekonomik büyüme için gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) değerleri kullanılmıştır. Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerliliğini inceleyebilmek için ayrıca GSYH'nin karesi de ekonomik büyüme göstergesi olarak kullanılmıştır. KOF küreselleşme endeksi ETH zurich göstergelerinden (https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html), kişi başı CO_2 emisyon değerleri Our World in Data veri tabanından (https://ourworldindata.org) ve kişi başı GSYH değerleri (sabit 2015 ABD Doları) Dünya Bankası'nın Dünya kalkınma göstergelerinden (https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators) temin edilmiştir. Çalışmada kullanılan veri aralığı KOF küreselleşme endeksi verilerine göre belirlenmiştir.

Olası normal dağılmama, doğrusal olmama ve değişen varyans (heteroskedastisite) sorunlarını elimine edebilmek için tüm veri serileri logaritmik forma dönüştürülmüştür (Olasehinde-Williams ve Oshodi, 2021). Analizlerde kullanılan değişkenlerin 1970-2019 yılları arasındaki logaritmik değerleri Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. Değişkenlerin 1970-2019 arasındaki yıllık logaritmik değerleri

Şekil 1 incelendiğinde, çalışmada kullanılan değişkenlerin logaritmik değerlerinin artan bir trend izlediği görülmektedir. Analizlerde kullanılan değişkenler ile ilgili tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1'de yer alan değerlen incelendiğinde, logaritmik CO_2 emisyon değerlerinin 1,657 ile 0,200 arasında dalgalanarak yıllık ortalama 1,054 olduğu, logaritmik GSYH değerlerinin 9,393 ile 8,113 arasında dalgalanarak yıllık ortalama 8,698 olduğu, logaritmik GSYH değerlerinin karesinin 88,233 ile 65,815 arasında dalgalanarak yıllık ortalama 75,802 olduğu ve son olarak logaritmik küreselleşme değerlerinin 4,275 ile 3,679 arasında dalgalanarak yıllık ortalama 4,006 olduğu görülmektedir. Standart sapma değerleri logaritmik GSYH değerlerinin karesinin oynaklığının en fazla; küreselleşme değerlerinin oynaklığının en az olduğunu belirtmektedir. Çarpıklık değerleri CO_2 ve küreselleşme değerlerinin dağılımın sola çarpık olduğunu buna karşın logaritmik GSYH değerleri ile logaritmik GSYH değerlerinin karesinin sağa çarpık olduğunu ortaya koymaktadır. Basıklık değerleri çalışmada kullanılan değişkenlerin dağılımının dik bir tepeye sahip olmadığı anlamına gelmektedir. Jarque-Bera normallik testinin değerleri, ilgili değişkenin normal dağıldığını belirten sıfır hipotezinin %5 önem düzeyinde bütün değişkenler için kabul edildiğini, diğer bir ifade ile çalışmada kullanılan değişkenlerin normal bir dağılıma sahip olduğunu belirtmektedir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ort.	Mak.	Min.	Std. Sap.	Çar.	Bas.	J-B.
CO_2	1,054	1,657	0,200	0,417	-0,295	1,840	0,171
GSYH	8,698	9,393	8,113	0,375	0,337	1,987	0,214
$GSYH^2$	75,802	88,233	65,815	6,579	0,392	2,028	0,197
KÜR	4,006	4,275	3,679	0,210	-0,208	1,479	0,075

Ort., Mak., Min., Std. Sap., Çar., Bas. ve J-B. sırasıyla ortalama, maksimum, minimum, standart sapma, çarpıklık (skewness), basıklık (kurtosis) ve Jarque-Bera normallik testinin olasılık değerlerini ifade etmektedir.

2.2. Model

Türkiye'de hem küreselleşme ve ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkisini hem de Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin güncel geçerlilik durumunu ampirik olarak incelemek için aşağıdaki ekonometrik model kullanılmıştır:

$$ln(CO_2)_t = \beta_0 + \beta_1 ln(GSYH)_t + \beta_2 ln(GSYH)^2{}_t + \beta_3 ln(KÜR)_t + e_t, \quad (t = 1, \dots, T) \qquad (1)$$

Eşitlik 1'de yer alan t zamanı, ln(CO_2) karbondioksit emisyon değerlerinin logaritmasını, ln(GSYH) kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla değerlerinin logaritmasını, ln$(GSYH)^2$ kişi başı gayri safi hasıla değerlerinin logaritmasının karesini, ln(KÜR) KOF küreselleşme endeksi değerlerinin logaritmasını, β_0 sabit terimi, β_1, β_2 ve β_3 bağımsız değişkenlerin katsayısını, e_t ise stokastik hata terimini belirtmektedir.

2.3. Yöntem

Bu çalışmada, Jordan ve Philips (2018) tarafından geliştirilen ve yeni bir yöntem olan dinamik ARDL simülasyon modeli uygulanmaktadır. Dinamik ARDL simülasyon modeli Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen geleneksel ARDL modelinin karmaşık yapısını basitleştirerek değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkilerin değerlendirilebilmesine olanak tanımaktadır. Dinamik ARDL simülasyon modeli stokastik simülasyon tekniklerini kullanarak diğer bağımsız değişkenler sabitken bir bağımsız değişkende ortaya çıkan pozitif ve negatif şokların bağımlı değişken üzerindeki etkisini tahmin ve simüle etmekte ve aynı zamanda grafiksel olarak sunmaktadır (Danish ve Ulucak, 2022). Bu önemli özelliklerinden dolayı dinamik ARDL simülasyon modeli bu çalışmada tercih edilmektedir.

Dinamik ARDL simülasyon modeli hata düzeltme formu ile aşağıdaki eşitlik kullanılarak gerçekleştirilmektedir:

$$\Delta ln(CO_2)_t = \beta_0 + \beta_1 ln(CO_2)_{t-i} + \beta_2 \Delta ln(GSYH)_t + \beta_3 ln(GSYH)_{t-i} + \beta_4 \Delta ln(GSYH)^2{}_t + \beta_5 ln(GSYH)^2{}_{t-i} + \beta_6 \Delta ln(K\ddot{U}R)_t + \beta_7 ln(K\ddot{U}R)_{t-i} + e_t, \quad (2)$$

3. AMPİRİK BULGULAR

Dinamik ARDL simülasyon modelinin uygulanabilmesi için kullanılacak değişkenlerin iki tane ön koşulu sağlaması gerekmektedir. Birinci ön koşula göre, bağımsız değişkenin durağanlık seviyesinin birinci fark (I(1)) olması, herhangi bir bağımsız değişkenin durağanlık seviyesinin ise I(1)'den büyük olmaması gerekmektedir. Diğer bir ifade ile bağımsız değişkenlerin durağanlık seviyelerinin tamamen düzey (I(0)) veya tamamen I(1) ya da I(0)-I(1) kombinasyonları olması gerekmektedir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin bu ön koşulu sağlayıp sağlamadıklarını belirlemek için Augmented Dickey Fuller (1979) ve Phillips-Perron (1988) birim kök testleri gerçekleştirilmiştir. İlgili birim kök testlerinin sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır.

Table 2. Birim kök testleri çıktıları

Değişkenler	ADF	ΔADF	PP	ΔPP
CO_2	-2,165	-5,973***	-2,251	-5,879***
GSYH	0,297	-6,677***	0,324	-6,677***
$GSYH^2$	0,492	-6,634***	0,529	-6,634***
KÜR	-1,120	-6,339***	-1,097	-6,348***

*** %1 önem düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. ADF ve PP düzey değerlere uygulanan Augmented Dickey Fuller ve Phillips-Perron birim kök testlerinin sonuçlarını, ΔADF ve ΔPP ise birinci fark değerlere uygulanan Augmented Dickey Fuller ve Phillips-Perron birim kök testlerinin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 2'de yer alan her iki birim kök testi sonuçlarına göre, birim kök vardır şeklindeki sıfır hipotezinin, çalışmadaki bütün değişkenler için %1 önem düzeyinde birinci farkta reddedildiği anlaşılmaktadır. Bu sonuç çalışmadaki değişkenlerin durağanlık seviyelerinin I(1) olduğunu belirtmektedir.

İkinci ön koşula göre ise, kullanılacak değişkenler arasında eşbütünleşmenin olması gerekmektedir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin bu ön koşulu karşılayıp karşılamadığını görmek için Kripfganz ve Schneider (2020)'in alt ve üst sınır kritik değerleri kullanılarak Pesaran vd. (2001)'nin sınır testi uygulanmıştır. Kripfganz ve Schneider (2020)'in kritik değerlerinin seçilmesinin nedeni, çalışmada olduğu gibi sonlu ve küçük büyüklükteki seriler için daha güvenilir ve sağlam sonuçlar ortaya koymasıdır (Danish ve Ulucak, 2020). Eşitlik 1'de yer alan çalışmanın ekonometrik modeli kullanılarak gerçekleştirilen eşbütünleşme testi çıktıları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Sınır testi sonuçları

		10%		5%		1%	
Model	F-test	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
CO_2 = f(gsyh, gsyh^2,kür)	6.86***	2.87	3.97	3.50	4.70	4.87	6.36

I(0) ve I(1) sırasıyla Kripfganz and Schneider (2020)'in alt ve üst sınır kritik değerlerini ifade etmektedir. *** ise %1 önem düzeyinde istatistiksel anlamlılığı belirtmektedir.

Tablo 3'te yer alan sonuçlara bakıldığında, modelin F-test değerinin üst sınır değerlerinden daha büyük olduğu ve dolayısıyla eşbütünleşme olmadığını belirten sıfır hipotezinin %1 önem düzeyinde reddedildiği anlaşılmaktadır. Bu sonuç, çalışmada kullanılan değişkenler arasında eşbütünleşme olduğunu ortaya koymaktadır.

Hem birim kök testleri hem de sınır testi sonuçları, çalışmada kullanılan değişkenlerin dinamik ARDL simülasyon modeli için uygun değişkenler olduğunu göstermektedir.

Gerekli tüm ön koşullar sağlandıktan sonra, Türkiye'de küreselleşme ve ekonomik büyümenin çevre üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerini belirlemek için dinamik ARDL simülasyon modeli uygulanmıştır. Dinamik ARDL simülasyon modeli çıktıları Tablo 4'te raporlanmaktadır.

Tablo 4. Dinamik ARDL simülasyon modeli çıktıları

	Model: CO_2 = f(gsyh, gsyh^2,kür)	
	Katsayılar	p-değerleri
$(CO_2)_{t-1}$	-0,782***	0,000
$\Delta GSYH_t$	12,030***	0,005
$GSYH_{t-1}$	8,560***	0,000
$\Delta GSYH_t^2$	-0,643***	0,008
$GSYH_{t-1}^2$	-0,453***	0,000
$\Delta KÜR_t$	0,229	0,417
$KÜR_{t-1}$	0,342**	0,016
Sabit	-40,9796***	0,000
Ayar. R^2	0,601	
F-ist.	11,31***	0,00

** ve *** sırasıyla %5 ve %1 önem düzeyinde istatistiksel anlamlılığı belirtmektedir.

Tablo 4'te yer alan çıktılar incelendiğinde, GSYH'nin hem kısa dönemde hem de uzun dönemde CO_2 emisyonlarını pozitif olarak etkilediği görülmektedir. GSYH'deki %1'lik bir artış CO_2 emisyonlarını kısa dönemde %12,030; uzun dönemde ise %8,560 artırmaktadır. Buna karşın GSYH'nin karesi hem kısa dönemde hem de uzun dönemde CO_2 emisyonlarını negatif olarak etkilemektedir. GSYH'nin karesindeki %1'lik bir artış CO_2 emisyonlarını kısa dönemde %0,643; uzun dönemde %0,453 azaltmaktadır. GSYH'nin CO_2 emisyonlarını artırması ve GSYH'nin karesinin CO_2 emisyonlarını azaltması, ekonomik büyümenin çevre üzerinde önce olumsuz daha sonra ise olumlu etkilerinin olacağını belirten Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin (Kocak, 2004) Türkiye'de geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Son olarak küreselleşmenin CO_2 emisyonlarını sadece uzun dönemde ve pozitif olarak etkilediği anlaşılmaktadır. Küreselleşmedeki %1'lik bir artış CO_2 emisyonlarını uzun dönemde %0,342 artırmaktadır.

Dinamik ARDL simülasyon modelinden elde edilen bulguların güvenilir olup olmadığını belirlemek için çalışmada kurulan model (CO_2 = f(gsyh, gsyh^2,kür)) üzerinde bir takım diagnostik testlerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Çalışmanın modeli üzerinde uygulanan diagnostik testlerin çıktıları Tablo 5'te raporlanmaktadır.

Tablo 5. Diagnostik testlerin çıktıları

Diagnostic Tests	Chi-Square p-values	Conclusions
Breusch Godfrey LM	0,574	Seri korelasyon sorunu yoktur
Breusch Pagan Godfrey	0,650	Değişen varyans sorunu yoktur
ARCH Test	0,708	Değişen varyans sorunu yoktur
Ramsey RESET Test	0,366	Model belirleme sorunu yoktur
Jarque-Bera Test	0,492	Normal dağılmama sorunu yoktur

Tablo 5'te yer alan diagnostik testlerin sonuçları incelendiğinde, çalışmanın modelinde seri korelasyon, değişen varyans, model belirleme ve normal dağılmama sorunlarının olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar dinamik ARDL simülasyon modelinden elde edilen bulguların güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.

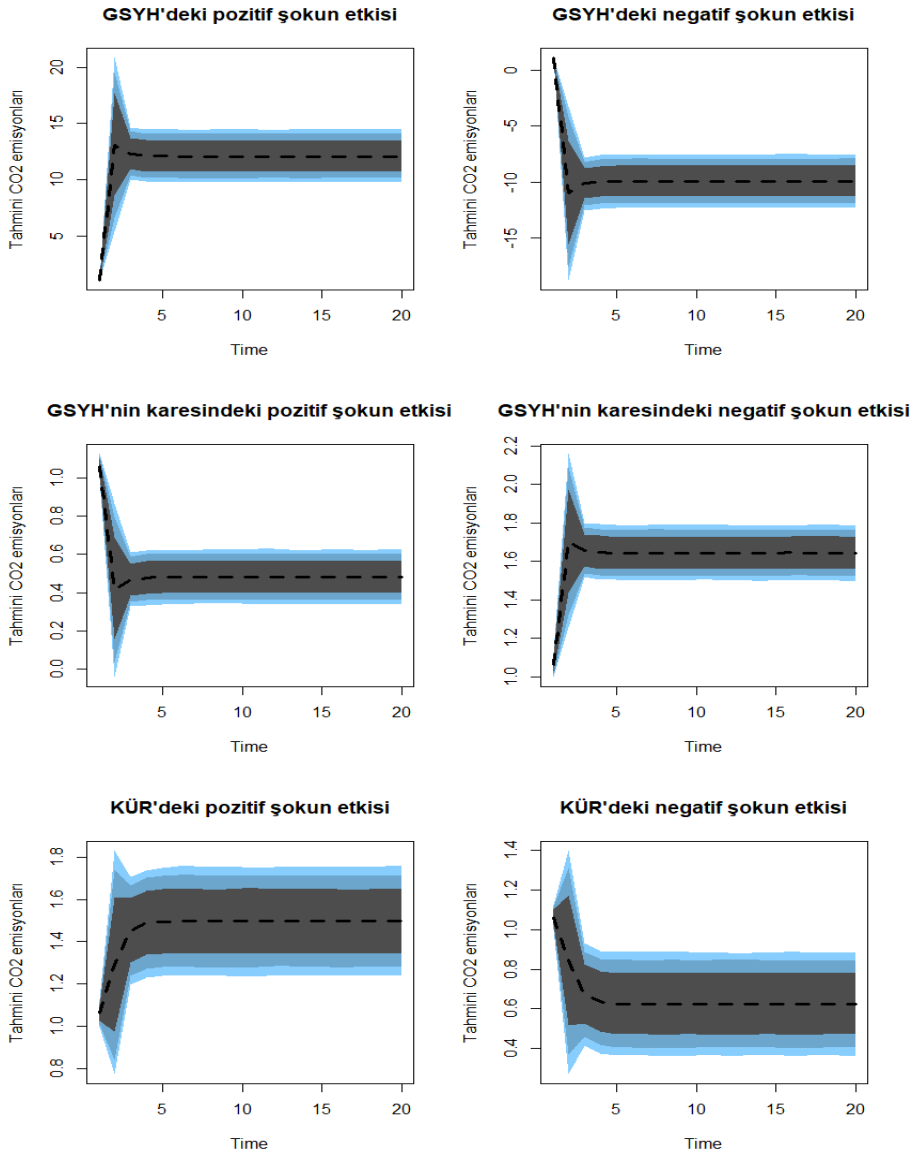
Son olarak, çalışmanın modelinde kullanılan bağımsız değişkenlerde (GSYH, $GSYH^2$,KÜR) ilerleyen herhangi bir dönemde ortaya çıkabilecek %1'lik pozitif ve negatif şokların CO_2 emisyonları üzerindeki kısa ve uzun dönem tahmini etkileri dinamik ARDL simülasyon modeli kullanılarak simüle edilmiştir. Simülasyon sonucu elde edilen grafikler Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2'de yer alan sol taraftaki grafikler %1'lik pozitif şokun CO_2 emisyonu üzerindeki etkisini; sağ taraftaki grafikler ise %1'lik negatif şokun CO_2 emisyonu üzerindeki etkisini göstermektedir. En üstteki grafikler incelendiğinde GSYH'deki %1'lik pozitif (negatif) bir şokun kısa dönemde CO_2 emisyonlarını önemli ölçüde artırdığı (azalttığı) ve sonunda CO_2 emisyonlarını yaklaşık olarak 12 (-10) gibi sürekli uzun dönemli bir değere ulaştırdığı anlaşılmaktadır.[1] Ortadaki grafikler incelendiğinde GSYH'nin karesindeki %1'lik pozitif (negatif) bir şokun kısa dönemde CO_2 emisyonlarını önemli ölçüde azalttığı (artırdığı) ve sonunda CO_2 emisyonlarını yaklaşık olarak 0,45 (1,6) gibi sürekli uzun dönemli bir değere ulaştırdığı anlaşılmaktadır. Simülasyon sonucu elde edilen bu bilgilerin de (GSYH'nin CO_2 emisyonlarını artırması ve GSYH'nin karesinin CO_2 emisyonlarını azaltması) Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin Türkiye'de geçerli olduğunu ayrıca ortaya koymaktadır. Son olarak en alttaki grafikler incelendiğinde KÜR'deki %1'lik pozitif (negatif) bir şokun kısa dönemde CO_2 emisyonlarını önemli ölçüde artırdığı (azalttığı) ve sonunda CO_2 emisyonlarını yaklaşık olarak 1,5 (0,6) gibi sürekli uzun dönemli bir değere ulaştırdığı anlaşılmaktadır.

Tablo 4 ve Şekil 2'den elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde, hem ekonomik büyümenin hem de küreselleşmenin çevre için önemli faktörler olduğunu belirtebiliriz. Küreselleşmedeki artış CO_2 emisyonlarını artırdığından çevreyi olumsuz yönde etkilemekte, ekonomik büyümedeki artış ise Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin belirttiği gibi çevreyi önce olumsuz etkilemekte, ilerleyen dönemlerde ise olumlu etkilemektedir. Politika yapıcılara ekonomik büyümenin uzun dönemde çevreye olumlu katkıları nedeniyle ekonomik büyümeyi sürdürülebilir bir şekilde artıran ve aynı zamanda küreselleşme süreçlerinde çevre dostu politikalar izlemeleri önerilmektedir.

[1] Analizler veri bölümünde açıklandığı üzere değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle GSYH'deki negatif şokun etkisinin simülasyonunda tahmini CO2 emisyonları negatif değerler almıştır. Yaklaşık logaritmik değeri -10 olan değer 0,0000453'tür.

Şekil 2. GSYH, GSYH^2 ve KÜR'deki ±%1'lik şokun CO2 emisyonları üzerindeki etkileri.

Notlar: Kesikli çizgiler tahmin edilen değerleri göstermektedir. Koyudan açığa doğru olan alanlar sırasıyla %75, %90 ve %95 güven aralığını ifade etmektedir. Abbasi vd. (2021) ile Amin ve Dogan (2021) çalışmalarında olduğu gibi simülasyon sayısı 5000 olarak belirlenmiştir.

Sonuç

Küreselleşme ile beraber ülkelerin birbirleri ile girmiş olduğu ticari faaliyetlerin hacminde önemli artışlar gerçekleşmiştir. Doğal kaynak yönünden kıt olan ülkeler özellikle bu kaynakları ithal ederek bu yöndeki eksikliklerini giderme yoluna gitmişlerdir. Yine küreselleşme sayesinde bilgi ve teknoloji transferi mümkün hale gelmiş ve teknoloji açığı olan ülkeler küreselleşme sayesinde bu açığı gidermek için çaba göstermişlerdir. Beraberinde getirdiği önemli kazanımlarla beraber küreselleşmenin çevresel bozulma üzerine etkileri de tartışılmaktadır. Küreselleşmenin çevresel kaliteyi iyileştireceği argümanı savunulmakla beraber bu argümanın tam tersi şeklinde küreselleşmenin çevresel bozulmayı artırabileceği de ifade edilmektedir.

Ekonomik büyümeye odaklanan ülkelerde çevresel tahribat giderek artabilmektedir. Özellikle ekonomik büyümeye odaklanan ülkelerin fosil yakıt kullanımını aşırı ve bilinçsiz bir şekilde gerçekleştirmesi bu ülkelerde çevresel kalitenin kötüleşmesine neden olabilmektedir. Fakat ekonomik büyüme her zaman çevresel sürdürülebilirliği tehdit etmeyebilmektedir. Özellikle ekonomik büyüme sonrasında çevre dostu teknolojilere ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yapılacak olan yatırımlardaki artış bu ülkelerde çevre kalitesinin iyileşmesini sağlayabilmektedir.

Bu çalışmada 1970-2019 dönemini kapsayan veriler kullanılarak Türkiye'de küreselleşme ve ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmış ve yine Türkiye'de belirtilen dönem için Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerli olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla güncel bir yöntem olarak dinamik ARDL simülasyon yöntemi ile analizler yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda Türkiye'de gayri safi yurtiçi hasılada meydana gelen artışlarla beraber karbondioksit emisyonlarının hem kısa dönem için hem de uzun dönem için arttığı tespit edilmiştir. Bu bulgunun yanı sıra gayri safi yurtiçi hasılanın karesinde meydana gelen artışların da karbondioksit emisyonlarını kısa ve uzun dönemde azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Küreselleşme ve çevresel bozulma arasındaki ilişki incelendiğinde de küreselleşmenin karbondioksit emisyonlarını yalnızca uzun dönemde artırdığı bulgusuna rastlanmıştır. Ekonomik büyümenin ise ilk olarak çevreyi olumsuz yönde etkilediği, sonrasında ise çevreyi olumlu yönde etkilediği tespit edilmiş ve dolayısıyla incelenen dönem itibariyle Türkiye'de Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerli olduğu bilgisine erişilmiştir.

Yapılan çalışmada ulaşılan sonuçlardan yola çıkılarak Türkiye'nin küreselleşme sürecinden olumsuz etkilenmemesi için özellikle yenilenebilir enerji tüketimini uzun vadede artırması ve fosil yakıt kullanımını azaltması gerekliliği ifade edilebilir. Yine çevresel kalitenin iyileştirilmesi adına ortaya konulmuş olan Paris İklim Anlaşması ve benzeri uluslararası protokollere uyulmasının Türkiye için önemli olduğu söylenebilir. Türkiye'nin sürdürülebilir bir ekonomik büyüme trendi içine girmesiyle ve yine

Türkiye'de uzun vadede çevre dostu teknolojilerin benimsenmesiyle beraber çevre kalitesinde iyileşme sağlanabileceği ifade edilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Mustafa Necati Çoban %50 Oktay Özkan %50
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Mustafa Necati Çoban %50 Oktay Özkan %50
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Abbasi, K. R., Adedoyin, F. F., Abbas, J., & Hussain, K. (2021). The impact of energy depletion and renewable energy on CO2 emissions in Thailand: Fresh evidence from the novel dynamic ARDL simulation. *Renewable Energy, 180*, ss.1439-1450.

Adebayo, T.S.; Coelho, M.F.; Onbaşıoğlu, D.Ç.; Rjoub, H.; Mata, M.N.; Carvalho, P.V.; Rita, J.X. & Adeshola, I. (2021). Modeling the dynamic linkage between renewable energy consumption, Globalization, and environmental degradation in South Korea: Does technological innovation matter? *Energies*, 14, 4265. https://doi.org/10.3390/en14144265

Agénor, P. R. (2002). Does globalization hurt the poor?, *International Economics and Economic Policy*, 1: 21–51.

Ahmed, Z., Zhang, B. & Cary, M. (2021). Linking economic globalization, economic growth, financial development, and ecological footprint: Evidence from symmetric and asymmetric ARDL, *Ecological Indicators*, Volume 121, 107060, ISSN 1470-160X, https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2020.107060.

Akadiri, S. S., Alola, A. A., Olasehinde-Williams, G. & Etokakpan, M. U. (2020). The role of electricity consumption, globalization and economic growth in carbon dioxide emissions and its implications for environmental sustainability targets, *Science of The Total Environment*, Volume 708, 134653, ISSN 0048-9697, https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.134653.

Alam, M. S. & Paramati, S. R. (2015). Do oil consumption and economic growth intensify environmental degradation? Evidence from developing economies, *Applied Economics*, 47:48, 5186-5203, DOI: 10.1080/00036846.2015.1044647

Amin, A. & Dogan, E. (2021). The role of economic policy uncertainty in the energy-environment nexus for China: Evidence from the novel dynamic simulations method. *Journal of Environmental Management, 292*, 112865. https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112865.

Antweiler, W., Copeland, B. R. & Taylor, M. S. (2001). Is Free Trade Good for the Environment? *American Economic Review*, 91 (4): 877-908.

Audi, M. & Ali, A. (2018). Determinants of Environmental Degradation under the Perspective of Globalization: A Panel Analysis of Selected MENA Nations, *Munich Personal RePEc Archive*, MPRA Paper No. 85776.

Awan, A.M. & Azam, M. (2021). Evaluating the impact of GDP per capita on environmental degradation for G-20 economies: Does N-shaped environmental Kuznets curve exist?. *Environ Dev Sustain* (2021). https://doi.org/10.1007/s10668-021-01899-8

Chien, F., Ajaz, T., Andlib, Z., Chau, K. Y., Ahmad, P. & Sharif, A. (2021). The role of technology innovation, renewable energy and globalization in reducing environmental degradation in Pakistan: A step towards sustainable environment, *Renewable Energy*, Volume 177,Pages 308-317, ISSN 0960-1481, https://doi.org/10.1016/j.renene.2021.05.101.

Cole, M. A. (2006). Does trade liberalization increase national energy use?, *Economics Letters*, Volume 92, Issue 1, Pages 108-112, ISSN 0165-1765, https://doi.org/10.1016/j.econlet.2006.01.018.

Dedeoğlu, D. & Kaya, H. (2013). Energy use, exports, imports and GDP: New evidence from the OECD countries, *Energy Policy*, Volume 57, Pages 469-476, ISSN 0301-4215, https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.02.016.

Dollar, D. & Kraay, A. (2004). Trade, Growth and Poverty, *The Economic Journal*, Volume 114, Issue 493, February 2004, Pages F22–F49.

Gygli, S., Haelg, F., Potrafke, N., & Sturm, J.E. (2019). The KOF Globalisation Index – Revisited. *Review of International Organizations, 14*(3), ss.543-574.

Danish, & Ulucak, R. (2020). Linking biomass energy and CO_2 emissions in China using dynamic Autoregressive-Distributed Lag simulations. *Journal of Cleaner Production*, 250, 119533. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.119533.

Danish, & Ulucak, R. (2022). Analyzing energy innovation-emissions nexus in China: A novel dynamic simulation method. *Energy*, *244*(Part B), 123010. https://doi.org/10.1016/j.energy.2021.123010.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, *74*(366), ss.427-431.

Erixon, F. (2018). The Economic Benefits of Globalization for Business and Consumers. European Centre for International Political Economy (ECIPE), *Brussels Available* at. https://ecipe.org/publications (Erişim tarihi: 05.05.2022).

Gozgor, G. & Ranjan, P. (2017). Globalisation, inequality and redistribution: theory and evidence, *World Econ.*, 40 (12) (2017), ss. 2704-2751

Jelisavac Trošić, S. (2016). *Economic Globalization – advantages and disadvantages: the place of Serbia and Japan in the globalized World.* In: Globalized World: Advantage or Disadvantage. Institute of International Politics and Economics; Global Resource Management, Doshisha University, Belgrade; Kyoto, pp. 108-121. ISBN 978-86-7067-222-2

Jena, P. R. & Grote, U. (2008). Growth–trade–environment nexus in India, Economics Bulletin, *Access Econ*, vol. 17(11), pages 1-11.

Jordan, S., & Philips, A. Q. (2018). Cointegration testing and dynamic simulations of autoregressive distributed lag models. *The Stata Journal*, *18*(4), ss.902-923.

Kahuthu, A. (2006). Economic Growth and Environmental Degradation in a Global Context. *Environ Dev Sustain*, 8, 55–68. https://doi.org/10.1007/s10668-005-0785-3

Kan, S., Chen, B., Meng, J. & Chen, G. (2019). An extended overview of natural gas use embodied in world economy and supply chains: Policy implications from a time series analysis, *Energy Policy*, Volume 137, 111068, ISSN 0301-4215, https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.111068.

Khan, M. B., Saleem, H., Shabbir, M. S., & Huobao, X. (2021). The effects of globalization, energy consumption and economic growth on carbon dioxide emissions in South Asian countries, *Energy & Environment, 0958305X2098689.* doi:10.1177/0958305x20986896

Kihombo, S., Vaseer, A.I., Ahmed, Z., Chen, S., Kirikkaleli, D. & Adebayo, T.S. (2022). Is there a tradeoff between financial globalization, economic growth, and environmental sustainability? An advanced panel analysis. *Environ Sci Pollut Res*, 29, 3983–3993 (2022). https://doi.org/10.1007/s11356-021-15878-z

Kripfganz, S., & Schneider, D. C. (2020). Response surface regressions for critical value bounds and approximate p-values in equilibrium correction models 1. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 82*, pp.1456-1481.

Kocak, E. (2004). Türkiye'de Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 2*(3), ss.62-73.

Kumar, N. (2019). *Globalization and Environment: Antagonistic or Agnostic*. In: Singh, M., Cremer, W., Kumar, N. (eds) Open Markets, Free Trade and Sustainable Development. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-13-7426-5_8

Olasehinde-Williams, G., & Oshodi, A. F. (2021). Global value chains and export growth in South Africa: evidence from dynamic ARDL simulations. *Transnational Corporations Review*. https://doi.org/10.1080/19186444.2021.1959833.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics, 16*(3), ss.289-326.

Phillips, P. C. B, & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika, 75*(2), ss.335-346.

Rafindadi, A. A. & Usman, O. (2019). Globalization, energy use, and environmental degradation in South Africa: Startling empirical evidence from the Maki-cointegration test, *Journal of Environmental Management*, Volume 244, Pages 265-275, ISSN 0301-4797, https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2019.05.048.

Rahman, S., Chen, S., Saud, S., Bano, S. & Haseeb, A. (2019). The nexus between financial development, globalization, and environmental degradation: Fresh evidence from Central and Eastern European Countries. *Environ Sci Pollut Res,* 26**,** 24733–24747. https://doi.org/10.1007/s11356-019-05714-w

Rahman, H.U.; Zaman, U. & Górecki, J. (2021). The Role of Energy Consumption, Economic Growth and Globalization in Environmental Degradation: Empirical Evidence from the BRICS Region. *Sustainability* , *13*, 1924. https://doi.org/10.3390/su13041924

Shahzadi, A., Yaseen, M.R. & Anwar, S. (2019). Relationship between Globalization and Environmental Degradation in Low Income Countries: An Application of Kuznets Curve, *Indian Journal of Science and Technology*, Vol 12(19), DOI: 10.17485/ijst/2019/v12i19/143994

Sharif, A., Godil, D. I., Xu, B., Sinha, A., Khan, S. A. R. & Jermsittiparsert, K. (2020). Revisiting the role of tourism and globalization in environmental degradation in China: Fresh insights from the quantile ARDL approach, *Journal of Cleaner Production*, Volume 272, 122906, ISSN 0959-6526, https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122906.

Stern, D. I. (2007). The Effect of NAFTA on Energy and Environmental Efficiency in Mexico. *Policy Studies Journal*, 35(2), 291–322. doi:10.1111/j.1541-0072.2007.00221.x

Twerefou, D. K., Danso-Mensah, K., & Bokpin, G. A. (2017). The environmental effects of economic growth and globalization in Sub-Saharan Africa: A panel general method of moments approach, *Research in International Business and Finance*, Volume 42, Pages 939-949, ISSN 0275-5319, https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2017.07.028.

Ulucak, Z. Ş., İlkay, S. Ç., Özcan, B., & Gedikli, A. (2020). Financial globalization and environmental degradation nexus: Evidence from emerging economies, *Resources Policy*, Volume 67,101698, ISSN 0301-4207, https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101698.

Usman, O., Olanipekun, I.O., Iorember, P.T. & Abu-Goodman, M. (2020). Modelling environmental degradation in South Africa: the effects of energy consumption, democracy, and globalization using innovation accounting tests. *Environ Sci Pollut Res,* 27**,** 8334–8349 . https://doi.org/10.1007/s11356-019-06687-6.

Wen, J., Mughal, N. Zhao, J. Shabbir, M. S., Niedbała, G., Jain, V., & Anwar, A. (2021). Does globalization matter for environmental degradation? Nexus among energy consumption, economic growth, and carbon dioxide emission, *Energy Policy*, Volume 153, 112230, ISSN 0301-4215, https://doi.org/10.1016/j.enpol.2021.112230.

Extended Abstract

In this study, the effects of globalization and economic growth on the environment in Turkey were empirically examined using annual data between 1970-2019. In the study, it was also investigated whether the Environmental Kuznets Curve hypothesis was currently valid in Turkey with the findings obtained.

A literature review on the subject shows that there is a significant increase in the number of studies, especially in the last few years. In some of the studies examining the relationship between globalization and environmental quality, it was found that globalization accelerates the process of environmental degradation (Twerefou et al., 2017; Sharif et al., 2020; Usman et al., 2020; Adebayo et al., 2021; Ahmed et al., 2021; Chien et al., 2021; Wen et al., 2021); in a certain part, globalization decelerates environmental degradation (Audi and Ali, 2018; Rafindad and Usman, 2019; Rahman et al., 2019; Ulucak et al., 2020; Awan and Azam, 2021; Rahman et al., 2021; Kihombo et al., 2022). The literature on Environmental Kuznets curve revealed that the Environmental Kuznets Curve hypothesis was valid in some of the studies conducted (Twerefou et al., 2017; Rafindadi and Usman, 2019; Rahman et al., 2019; Shahzadi et al., 2019; Sharif et al., 2020; Usman et al., 2020; Ahmed et al., 2021; Chien et al., 2021; Wen et al., 2021; Kihombo et al.,2022); and the Environmental Kuznets Curve was not valid in others (Audi and Ali, 2018; Ulucak et al., 2020; Rahman et al., 2021).

In this study, for globalization, environment and economic growth the KOF globalization index revised by Gygli et al. (2019), carbon dioxide (CO_2) emission values representing environmental degradation, and gross domestic product (GDP) values were used, respectively. In order to examine the validity of the Environmental Kuznets Curve hypothesis, the square of GDP was also used as an indicator of economic growth.

In this study, dynamic ARDL simulation model, which is a new method developed by Jordan and Philips (2018), was applied. Dynamic ARDL simulation model simplifies the complex structure of the traditional ARDL model of Pesaran et al. (2001), allowing the evaluation of short- and long-term relationships between variables. The dynamic ARDL simulation model uses stochastic simulation techniques to predict and simulate the effect of positive and negative shocks that occur in an independent variable on the dependent variable while other independent variables are fixed, and also presents it graphically (Danish and Ulucak, 2022). Due to these important features, the dynamic ARDL simulation model was preferred in this study.

When the outputs of the dynamic ARDL simulation model were analyzed, it was seen that GDP positively affected CO_2 emissions both in the short term and in the long term. A 1% increase in GDP increased CO_2 emissions by 12.030% in the short run, by 8.560% in the long run. On the other hand, the square of GDP negatively affected CO_2 emissions both in the short run and in the long run. A 1% increase in GDP squared reduced CO_2 emissions by 0.643% in the short run; decreased by 0.453 percent in the long run. The fact that GDP increased CO_2 emissions and the square of GDP reduced CO_2 emissions revealed that the Environmental Kuznets Curve hypothesis, which states that economic growth will have negative and then positive effects on the environment (Kocak, 2004), was valid in Turkey. Lastly, it was understood that globalization affected CO_2 emissions only in the long term and positively. A 1% increase in globalization increased CO_2 emissions by 0.342% in the long run.

Finally, the short and long-term estimation effects of 1% positive and negative shocks that may arise in any future period in the independent variables (GDP, GDP^2, GLOB) used in the model of the study on CO_2 emissions were simulated using the dynamic ARDL simulation model.

When the graphs were examined, it was understood that a 1% positive (negative) shock in GDP significantly increased (reduces) CO_2 emissions in the short term and eventually reached a continuous long-term value of approximately 12 (-10) CO_2 emissions. Again, when the graphs were examined, it was understood that a positive (negative) shock of 1% in the square of the GDP significantly reduced (increases) CO_2 emissions in the short term and eventually reaches a continuous long-term value of approximately 0.45 (1.6). This finding obtained as a result of the simulation (GDP increased CO_2 emissions and the square of GDP reduced CO_2 emissions) also revealed that the Environmental Kuznets Curve hypothesis was valid in Turkey. Finally, it was understood that a 1% positive (negative) shock in GLOB significantly increased (reduces) CO_2 emissions in the short term and eventually reached a continuous long-term value of approximately 1.5 (0.6) CO_2 emissions.

Policymakers are advised to follow policies that sustainably increase economic growth due to the positive contribution of economic growth to the environment over the long term, and environmentally friendly policies in the globalization processes.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 229-250**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 19/05/2022 **Makale Kabul Tarihi: 22/08/2022**

MUHAFAZAKÂR İDEOLOJİNİN ÖZGÜRLÜK VE EŞİTLİK ANLAYIŞINDA TOPLUMSAL VE SİYASİ OTORİTELER

Meryem KARTAL[*] & Haluk YAMAN[**]

Öz

Siyasi ideolojiler insanları bir fikir etrafında toplayabilen, modern zamanların önemli harç dokusu olmuştur. Her ideoloji kendi çerçevesini çizerek sınırlarını belirlemiştir. Bu sınırlar içerisinde ideolojilerin temel kabulleri söz konusu olmuştur. Siyasi ve sosyal normlara göre inşa edilen bu temel kabulleriyle muhafazakâr ideoloji, Batı'nın siyasi düşünce tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Liberalizm ve sosyalizm gibi ideolojilerden farklı bir düzen tasavvurunu ortaya atan muhafazakâr ideoloji, müstakil ve tek bir çizgide ilerleyen, bütüncül bir ideoloji değildir. Zamanla değişime uğramış ve kendi içerisinde farklı yorumlarla çeşitlenmiştir. Muhafazakâr düşüncenin temel kabulleri içerisinde özgürlük ve eşitlik kavramlarına karşı tutumu ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada muhafazakâr ideolojinin kavramsal çerçevesi ve temel kabulleri ifade edildikten sonra muhafazakâr ideolojinin özgürlük ve eşitlik kavramlarına bakış açısına değinilmiştir. Özgürlük ve eşitlik kavramlarının toplumsal kullanımında muhafazakâr ideolojinin otorite ile olan ilişkisi ifade edilmiştir. Bu çalışma, muhafazakâr anlayışın siyasi ve toplumsal otoriteler ile olan ilişkisinin, muhafazakâr ideolojinin güçlü kalmasında önemli bir rol oynadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın sonucunda, literatürle uyumlu bir şekilde, Muhafazakâr siyasetin politika ürettiği değerler içerisinde, otoritenin ve hiyerarşinin önemli bir konumda olduğu iddia edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İdeoloji, Muhafazakârlık, Özgürlük, Eşitlik, Otorite.*

SOCIAL AND POLITICAL AUTHORITIES IN CONSERVATIVE IDEOLOGY'S UNDERSTANDING OF FREEDOM AND EQUALITY

Abstract

Political ideologies have been an important part of modern times that can gather people around an idea. Each ideology has drawn its own framework and defined its limits. Within these limits, there are basic acceptances of ideologies. Conservative ideology, with these basic acceptances built according to political and

[*] Doktora Öğrencisi, (YÖK 100/2000 Siyaset Psikolojisi Öncelikli Alan), Hitit Üniversitesi, LEE, Siyaset Bilimi, meryemkartal1995@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-3049-2053

[**] Dr. Arş. Gör. Fırat Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hyaman@firat.edu.tr. https://orcid.org/0000-0001-6536-9042

Önerilen Atıf: Kartal, M., Yaman, H. (2022). Muhafazakâr İdeolojinin Özgürlük Ve Eşitlik Anlayışında Toplumsal ve Siyasi Otoriteler, *Akademik Hassasiyetler, 9*(19), 229-250.

social norms, has a very important place in the history of Western political thought. Conservative ideology, which proposes a different conception of order from ideologies such as liberalism and socialism, is not an independent and holistic ideology that proceeds in a single line. It has changed over time and diversified with different interpretations within itself. Among the basic assumptions of conservative thought, its attitude towards the concepts of freedom and equality stands out. In this study, after expressing the conceptual framework and basic acceptances of the conservative ideology, the perspective of the conservative ideology on the concepts of freedom and equality was discussed. In the social use of the concepts of freedom and equality, the relationship of conservative ideology with authority was also examined. This study aimed to reveal that the relationship of conservative understanding with political and social authorities plays an important role in keeping conservative ideology strong. As a result of this study, in line with the literature, it was claimed that authority and hierarchy are in an important position within the values that Conservative politics produces policy.

Keywords: *Ideology, Conservatism, Freedom, Equality, Authority.*

Giriş

Muhafazakârlık, aydınlanma çağından bugüne kadar farklı eğilimler içerisinde liberal, liberteryen, neo, kültürel ve paternalist gibi öncüllerle bir arada yeniden tanımlanmaya çalışılan bir ideoloji olarak gelişimini devam ettirmektedir. Kaygan bir zemine sahip olmakla birlikte kendi argümanları olan ve çerçevesi olan bir ideolojidir. Muhafazakârlık bir yaşam tarzı olarak çok eskilere dayandırılsa da modern bir ideoloji olarak başlangıcı aydınlanma dönemi içerisinde konumlandırılabilir. Aklın merkeze alındığı ve pozitif düşüncenin her türlü gelişmenin içerisine yerleştirildiği aydınlanma döneminde, özgürlük ve eşitlik gibi olguların da farklı düşüncelerde değer bulduğunu söylemek mümkündür. Bir düşüncenin ya da davranışın başka bir etkiyle belirlenemediği ve bireyin yalnızca kendi isteklerine dayalı bir hal içerisinde olduğu özgürlük mefhumunda muhafazakâr düşüncenin bakışı diğer ideolojilerden farklılaşmaktadır. Otorite figürleri muhafazakâr ideoloji içerisinde baskın bir şekilde özgürlük anlayışını değiştirmekte ve özgürlüğü otoriteye bağlılık düzeyine indirgemektedir. Otoriteye bağlılık içerisinde şekillenen özgürlük siyasi ve sosyal otoritelerden azade olamamaktadır. Muhafazakâr düşüncenin Tanrı ve mistik duygular içerisinde şekillendirmekten kaçınmadığı özgürlük olgusunda evrenin yaratıcısı olan Tanrı, muhafazakâr düşünce için düzenin kurucusudur. Benzer durumu eşitlik olgusu için de ifade etmek mümkündür.

Eşitlik, farklı ideolojilerin bir amaç olarak gördüğü önemli hedeflerden birisidir. Muhafazakâr ideoloji eşitliği nihai bir hedef olarak değerlendirmez. Eşitsizlik ise bir sorun olarak görülmez. Muhafazakâr ideolojide eşitsizlik, toplumsal norm ve statülerin gereği bir sonuç olarak ele alınmaktadır. Toplumsal yaşamın sahip olduğu zorunluluklar ve sınırlılıklar içerisinde var olan hiyerarşi, eşitlik olgusunun sağlanamayacağının bir göstergesi durumundadır. Muhafazakâr ideolojinin sınırları içerisinde tam bir özgürlük

ve eşitlik arayışı toplumsal yaşamın bir gerekçesi olarak görülmez. Toplumsal yaşamın kendisinde mevcut olan hiyerarşi ve eşitsizlik durumu geçmişten bu yana süregelmektedir. Doğal bir olgu olarak değerlendirilen eşitsizlik durumu bireyi ele alırken toplumsal alanda var olan eşitsizlik ise toplum organizasyonunun var ettiği bir değerdir. Bireyin doğuştan gelen özellikleri diğer insanlara üstünlük gösteriyorsa bu muhafazakâr ideoloji tarafından yadırganmayan ve devamının gerekli görüldüğü bir durumdur. Toplumsal alandaki eşitsizlik ise toplumun organik bir yapı olarak görülmesinden ileri gelmektedir. Muhafazakâr ideolojinin gerek eşitlik ve gerekse özgürlük olgularına bakış açısının genel olarak değişmezlik üzerine kurgulandığı söylenebilir. Her ne kadar değişime olumlu bakan farklı muhafazakâr tutumlar olmuş olsa da genel olarak özgürlük ve eşitlik kavramları içerisinde bağımlı bir anlayışın olduğunu söylemek mümkündür. Bağımlı anlayış ise muhafazakâr ideolojiyi otorite ile olan işbirliğine yaklaştırmaktadır.

Bu çalışmada özgürlük ve eşitlik kavramlarının muhafazakâr ideolojide nasıl yer bulduğuna değinilmiştir. Buradan hareketle özgürlük ve eşitlik kavramlarının toplum içerisindeki uygulamalarda otorite ile olan ilişkisi incelenmiştir. Muhafazakâr ideolojide, toplumun istikrarının devamlılığı için otoritenin önemli bir olgu olduğu düşüncesi ele alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde muhafazakâr ideoloji ve temel kabulleri açıklanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde muhafazakâr ideolojinin eşitlik ve özgürlük anlayışı açıklanmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise muhafazakâr ideoloji içerisinde toplumsal ve siyasal otoritelere olan bağlılık ele alınmıştır. Çalışma bütünsel bir bakış açısı ile özgürlük ve eşitliğin muhafazakâr ideolojideki yansımasını ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Çalışmada literatür taraması yapılarak betimsel bir yöntem izlenmiştir. Sonuç olarak muhafazakârlığın devamı için otoriteye sadık bir yaklaşımın, muhafazakâr ideolojinin çizdiği sınırlar içerisinde gerekli olduğu tespit edilmiştir.

1. MUHAFAZKAR İDEOLOJİ VE TEMEL KABULLERİ

Muhafazakârlık, günlük dilde "muhafaza etmek", "ihtiyatlı davranmak", "değişim korkusu" ve "değişimin reddi" gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Muhafazakarlık liberalizme bir tepki olarak doğmuştur. Liberalizmin özgürlük üzerine geliştirmiş olduğu vurgunun toplumun temellerini sarsacağını dile getirmiştir (Yayla, 2015: 91). Muhafazakârlığın merkezinde, modernitede ortaya çıkan gelenek kavramı vardır. 18. yüzyılın sonlarında, açık bir siyasi kaynak olarak "geçmişin" seferber edilmesi özellikle önemli hale gelmiş ve "eski" ve "modern"in aksine "geleneksel" ve "modern" arasındaki bir karşıtlık vurgulanmıştır (Stanford Encyclopedia, 2015). Sosyal değişime yönelik liberal ve özellikle sosyalist yaklaşımlardan farklı olarak, muhafazakârlar, büyük ölçekli ve yukarıdan aşağıya reformları başarılı bir şekilde gerçekleştirmek için gerekli olan yeterli bilginin hazır olduğu varsayımına daha az eğilimlidirler (Andreasson, 2014: 3).

Muhafazakârlık, son iki yüzyıldan beri Batı kültüründeki başlıca entelektüel ve politik düşünce türlerinden biri olmuştur (Boyd, Harrison, 2018). Sahip olduğu entelektüel arka plan ile birlikte insana, topluma ve siyasal ilişkilere dair önemli düşünceleri barındırmıştır. Geleneğin idrak edilme şekli, insanın beşeri eksikliğine olan vurgusu, otoriteye yaklaşım tarzı, mülkiyete bakış açısı ve organik toplum anlayışı muhafazakâr düşüncenin temel argümanları olarak ifade edilmektedir.

1.1. Kavramsal Boyut

19. yüzyılın başlarında muhafazakârlık, özellikle ABD'de, kamusal işlere yönelik kötümser bir görüşü ima eden bir içeriğe sahip olmuştur. Muhafazakârlık terimi, Fransız Devrimi'nin ilkelerine ve ruhuna karşı bir muhalefeti çağrıştırmıştır. Süreç içerisinde İngiltere'deki muhafazakâr bakış, aşamalı bir şekilde Whig'lere karşı ana muhalefet partisi olan Tory'leri temsil eden bir dönüşümü yaşamıştır (Heywood, 2021:168). Muhafazakârlık kendisini, ulusal kültür ve mevcut geleneklere intibak ettirdiği sürece önemli ölçüde çeşitlenmiştir.

Muhafazakârlığın bir kavram olarak tanımlanması, farklı siyasi ve ideolojik taraflarca benimsenir olması, bağımsız bir ideoloji olması ve geliştiği yer olan Batı'da dahi tek bir biçiminin olmamasından dolayı güçleşmektedir. Bu durumun üstesinden gelmek adına tercih edilen yöntemlerden birisi muhafazakârlığı "siyasal tutum muhafazakârlığı" ve "siyasal düşünce muhafazakârlığı" olarak ayırmaktır (Akıncı, 2009: 135). Tutum muhafazakârlığı, genel olarak varlıklı kesimlerin geliştirdiği bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir (Çaha, 2001: 97).

Muhafazakâr terimi siyasi bir ideoloji olarak ilk defa Fransa'da, Restorasyon döneminde ortaya çıkmış ve ilk kez Chateaubriand'ın çıkardığı 'Muhafazakâr' gazetesinde kullanılmıştır (Özyurt, 2007:152). Genel olarak "mevcut hukuki durumunun muhafazasını savunan" ve toplumdaki radikal / köklü değişimlere karşı çıkan bir düşünce/ideoloji olarak ifade edilmiştir. Muhafazakâr düşünce, toplumdaki geleneksel kurumlara saygı duyulması gerektiğini ve bu kurumlarda yapılacak herhangi bir değişikliğin ve reformların toplumsal deformasyonlara neden olacağını savunmaktadır (Aktan, 2007: 51).

Muhafazakâr düşüncenin gelişiminde Edmund Burke, Joseph de Maistre ve Benjamin Disraeli gibi isimleri görmek mümkündür. Joseph de Maistre (1753-1821) Kıta Avrupası'nda karşılık bulan bir muhafazakârlık türünü anlamlandırmışken Edmund Burke'un (1729-1797) muhafazakarlık anlayışı Anglo-Amerikan muhafazakarlığın temellerini oluşturmuştur. Burke, muhafazakârlık hakkındaki fikirlerine "Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler" (Reflections on the Revolution in France) ve "Yeni Whig'lerden Eski Whig'lere Bir Rica" (An Appeal From the New Whigs to the Old) adlı eserlerinde yer vermiştir (Aktan, 2007: 52). İngiliz muhafazakârlığı temelde Edmund Burke'ün fikirleri ekseninde çeşitlenmiştir (Mollaer, 2004: 160).

Burke, değişime körü körüne bir direnci savunmaz. Burke'un savunduğu şey, muhafaza etmek için değişmeye yönelik tedbirli bir isteklilik hâlidir. 19. yüzyılda Kıta Avrupa'sında gelişen muhafazakârlık ise yükselen reform dalgaları karşısında otokratik değerleri ve monarşileri savunmuştur. Öte taraftan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya ve Almanya'da sosyal reform ve siyasi demokrasi tam anlamıyla kabul edilmiştir. Muhafazakârlığın Batı'daki modernleşme sürecine ve Fransız Devrimi'ne bir tepki olarak ortaya çıkmış olması bu ideolojinin Kuzey Amerika ve Avrupa dışında kalan alanlardaki tespitini güçleştirmektedir (Heywood, 2013: 83- 84). Muhafazakâr düşüncenin siyasi çizgisi içinde yer alan ve yaşadığı dönemde muhafazakârlığın felsefi ve siyasi fikirlerine önemli katkılar sunan düşünürlerden biri de Robert Nisbet'tir. Nisbet (1913-1996), muhafazakâr düşüncenin temel ilke ve kabullerini, ideolojinin kendini hissettirdiği tarihi sosyolojik dönemlerle birlikte ele almıştır (Özipek ve Bülbül, 2007: 23).

Fransız Devrimi'nin tüm dünyada ortaya çıkardığı değişimin yansıması ve sanayileşmenin toplumsal hayata yansımaları Batı uygarlığı içerisinde farklı iki ideolojik cepheden verilen cevaplarla karşılık bulmuştur. Liberalizm ve muhafazakârlık şeklinde beliren bu ideolojilerin temsil ettikleri sınıflar ve savundukları teoriler birbirinden farklılık göstermiştir. Liberalizm ilerlemeci ve bireyci bir anlayışı benimserken muhafazakârlık bunun karşısında aristokratik temelli ve geleneksel bir anlayışı savunmuştur (Sarıtaş, 2019: 84). Muhafazakârlığın kurumsallaşma sürecini meydana getiren gelişmeler ise Aydınlanma Dönemi, Sanayileşme ve Fransız İhtilali süreçlerinde izlenebilmektedir.

Muhafazakârlığın, Fransız siyasi literatürüne girmesi Fransız Devrimi'nden sonra olmuştur. Siyasi açıdan bakıldığında muhafazakârlığının temel amacının reformlara temkinli yaklaşmak ve tedrici bir destek vermek, statükoyu korumak olduğu söylenebilir. Muhafazakârlık, Batı siyasi düşünce tarihinde üretilen ancak benimsendiği yerlerdeki kültürel değerlerden de etkilenen bir ideoloji olmuştur.

Kirk, muhafazakârlığın kutsal bir ders kitabının ya da Das Kapitali'nin olmadığını belirtmektedir. Böylece muhafazakârlık, evrensel ve kesin ilkelerden birtakım çıkarımlar ortaya koyamaz (Kirk, 2020: 34-35). Oakeshott da muhafazakârlığın genel bir prensipler bütünü sunmadığını ifade eder (Oakeshott, 2020: 53). Muhafazakârlığın bu kabulleri muhafazakâr ideolojinin bir çerçeveye sahip olmadığı anlamına gelmez. Beşeri eksiklik, hiyerarşi ve otorite, mülkiyet gibi olgular muhafazakâr ideolojinin temel ilkeleri arasındadır (Heywood, 2013: 94). Muhafazakâr siyasi düşünce, 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesinin temel dayanaklarından biri olan kurucu rasyonalizme ve bu rasyonalizmin ekseninde şekillenen ideolojilere, geçmişin değerlerini yok saydıkları/reddettikleri nedeniyle karşı çıkmaktadır ve tedrici bir gelişmeyi savunmaktadır. Bununla birlikte muhafazakârların Fransız Devrimi ile birlikte gelişen eşitlik, kardeşlik ve özgürlük kavramlarına karşı temkinli yaklaşımlara sahip olduğunu da söylemek mümkündür.

Muhafazakârlığın özgürlük anlayışı liberalizm ve sosyalizm için geçerli olan pozitif ve negatif özgürlük anlayışından farklılık göstermektedir. Muhafazakârlık, özgürlüğün sınırlarını evrensel düzeyde kabul görecek bir açıklama çabası içerisinde değildir. Muhafazakârlık için özgürlük her toplumun kendi tecrübelerinin ürününü yansıtmaktadır. Söz konusu özgürlükler, normlar, somut toplumsal kurallar ve ilişkiler ekseninde anlam kazanmaktadır (Özipek, 2004: 131). Eşitsizlik ve hiyerarşi için ise gereken atmosfer, insan hayatı boyunca doğal ve değişmeyen bir özellikte olmuş ve bu şekilde kabul edilmiştir (Eren, 2012: 108). Var olan hiyerarşik yapı, eşitsizliği kaçınılmaz hale getirmektedir ve muhafazakâr bakış için artık eşitsizlik doğal bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında toplumdaki siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel vb. sorunların temelinde mevcut ekonomik ve toplumsal eşitsizlikler yer almaz. Toplumda bazı olumsuzluklar var ise de bu olumsuzlukların temelinde insan doğasının kötülüğü ve hiçbir zaman düzelmeyecek anlayışı yer almaktadır (Alexander, 2015: 981-982).

1.2. Muhafazakârlığın Temel Kabulleri

Muhafazakâr düşünceye yön veren olaylar içerisinde siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeleri bir arada görmek mümkündür. Ulus devlet ekseninde yeni siyasi örgütlenmelere kapı aralayan ve mevcut rejimlere meydan okuyan, özgürlük, eşitlik ve adaleti merkeze alan Fransız İhtilali muhafazakâr düşüncenin gelişiminde önemli bir yerdedir. Fransız İhtilali gibi Sanayi Devrimi de öncülük ettiği kapitalist sistemle birlikte toplumların örgütlenmesinde kökten değişiklikler meydana getirmiş ve muhafazakâr düşüncenin gelişmesine önemli katkılar sunmuştur. Din merkezli düşüncenin yerine aklı koyan aydınlanma hareketi muhafazakâr ideolojinin şekillenmesinde önemli düşünce kalıplarının yaratılmasına sebep olmuştur. Bu gelişmelerin merkezinde değişimin varlığı ve mevcut düzene meydan okumak yer almaktadır. Değişimi reddeden ve mevcut düzenin devamından yana olan muhafazakâr düşünce, geçmişin dinginliğini değişimin yarattığı ve yaratacağı çatışmalı ortamlardan daha tercih edilebilir bulmuştur. Muhafazakârlığın felsefi temellerini oluşturan unsurlardan biri de rasyonel/otonom özne varsayımı ve insan doğasının iyimserliği konusundaki karşıtlıktır. Muhafazakârlık, sınırlı akıl kapasitesiyle mükemmel olmayan ve kusurlu bir insan doğası görüşünü temel almaktadır. Aklın yerine önyargıyı koyan muhafazakâr düşünce, sosyal ve siyasi sorunların kökeninde de insan doğasını görmektedir. Yaratılış itibariyle eksik olan insanoğlunun, önyargı ve tarih aracılığı ile insan doğasında bulunan vahşiliğini ehlîleştirilebileceğini savunmaktadır (Akkaş, 2003:243).

Muhafazakarlık, kişisel yıkıcılıklara yol açan potansiyellere karşı kurumlara başvurmaktadır. Bu kuramlar arasında devlet ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Devlet, bireyleri işbirliği içinde hareket etmeye zorlar, devletin olmaması durumunda toplumsal yaşam da ortadan kalkar. Devlet; toplumun, hukukun ve ahlakın kaynağını oluşturmaktadır. Devlet toplumdaki

dengelerin korunmasından sorumlu, önemli bir görev üstlenmiştir. Devlet bu bağlamda güç ve kuvvet kullanma tekeli ile düzenlemeler yapmaya ve her alana müdahale etmeye yetkilidir (Peter, 2010: 33). Fakat, devletin gücünün de sınırlı olması gerekmektedir. Devleti dengeleyen sivil bir ruh bulunmaktadır. Din, devletten sonra ikincil bir öneme sahiptir ve aslında din, düzenin bekası ve devletin doğal amaçsallağı karşısında araçsal bir durumdadır (Öztürk ve Mollaer, 2006: 55). Muhafazakâr siyasi düşünce değişim, toplumsal ilerleme, yenileşme ve farklılaşma gibi kavramlara oldukça temkinli yaklaşmakta ve toplumsal olarak var olan değerlerin ve kurumların da kendilerini devam ettirmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda insani ilerleme ve gelişmenin, tarihsel süreç içerisinde, geçmişin de dikkate alınarak gerçekleşebileceği belirtilmektedir.

Muhafazakârlar, akla yer vermeye değil, rasyonalizme karşıdırlar. Bu yüzden, ideal bir toplum projesi çizerek, bütün toplumu o proje ekseninde dönüştürmeyi öngören rasyonalist siyaseti ve devrimi onaylamazlar. Hükümetin rolü de, topluma tercihlerin empoze edilmesinden ziyade barışı korumakla sınırlıdır. Hükümet, insan doğasının yetkin olmaması/yetersiz olmasından dolayı gereklidir. Bu yaklaşım dünyanın her yerinde aynı değildir. Anglo Amerikan muhafazakârlıkta demokrasi oldukça kolaylaştırıcı bir nitelik taşımaktadır. Bu konuda iyimser genellemeler yapmak, homojen bir muhafazakârlık anlayışı olmamasından kaynaklı çok da mümkün değildir. Genel olarak İngiliz ve Amerikan hükümetlerinde devletin kanun hâkimiyeti ile sınırlandırılması ve dogmatik olandan uzak olması gerektiği düşüncesi ağırlıktadır. Siyaseti de devlet yaklaşımında olduğu gibi oldukça sınırlı bir etkinlik alanı olarak gören muhafazakârlık, hükümet etme faaliyetinin, hayalî toplum projelerine veya yeryüzü cenneti vadeden, kendisini yeni bir insan ve yeni bir toplum yaratma adına her şeye yetkili gören liderlere tâbi kılınamayacağını savunmaktadır. Bununla birlikte din, gelenek, tarih gibi unsurlardan bağımsız saf rasyonalist siyaset anlayışının aksine muhafazakârlar, çoğunlukla ılımlı ve tedrici değişimi öngörmektedir (Özipek, 2004: 6-7). Tedrici bir değişimden yana olanların da tamamının tek bir muhafazakârlık gömleği içerisine yerleştirilmesi mümkün değildir.

Muhafazakârlığın önemli referanslarından birisi gelenektir. Dışarıdan bakıldığında muhafazakârların geleneğe bağlılıkları körü körüne bir bağlılık olarak görülebilir. Ancak muhafazakârlar geleneği bir çeşit bilgi veya bilgelik kaynağı olarak görmektedir. Gelenek soyut bir kategori olmaktan ziyade dini kurumlar, aile, üniversiteler, vakıflar, sosyal kurum ve belli toplumsal ahlak normlarında somutlaşmaktadır. Bu aracı kurumlar hem toplum için devlet karşısında bir ölçüde özerklik sağlar hem de toplumun bir arada olmasını sağlayan normatif temeller oluşturur (Erdoğan, 2004: 5). Gelenek, toplumsal tecrübelerin de muhassalasıdır ve geleneksel normlar ve kurumlar bir toplumsal tarihsel tecrübenin somutlaşan birikimleridir.

Muhafazakâr siyasi düşüncenin felsefi temelini oluşturan unsurlardan biri de toplumdur. Muhafazakârlara göre toplum, geçmişten geleceğe uzanan

ve müdahaleye açık olmayan organik, canlı bir yapıdır. Bu tanım, muhafazakârların toplumun arka planında, tarihsellik, organiklik, farklılaşmış ve karmaşık bir yapı gördüklerini ortaya koymaktadır. Toplum, canlı ve işlevsel açıdan farklılaşan mükemmel bir organizma gibidir. Toplum, iç dinamiği ile kendini yenileme özelliğine sahiptir. Topluma yönelik olarak yapılacak yapay müdahaleler toplum yapısını bozmaktadır. Toplumdaki bir kuruma veya herhangi bir sınıfa yapılacak müdahaleler, sadece onunla sınırlı kalmamakta aynı zamanda toplumun diğer kesimlerini de derinden etkilemektedir (Çaha, 2006: 18). Toplum, ortak değerler ve inançlar ekseninde bir arada tutulan ve organik bir bütün olarak işleyen ahlaki bir cemaat olarak görülmektedir (Heywood, 2021: 168). Muhafazakâr düşüncede toplumun radikal değişimlere karşı korunması amacıyla; aristokratik bir tutum, devlet ve din gibi kurumlara karşı saygı, otoriteye birtakım ahlaki görevler vermek ve organik toplum anlayışına göre davranmak gibi ilkeler önem taşımaktadır. Böylece aklın ön plana çıkarılmasında din, devlet, mülkiyet ve toplumsal birlik gibi konular ön plana çıkartılmaktadır (Öztürk ve Mollaer, 2006: 54).

Muhafazakârlıkta siyasetten bireye kadar olan hemen her şeyde kendine özgünlüğün kabulü vardır ve evrensel olan şeylerin aslında ideolojik bir manipülasyon olduğuna inanılmaktadır. Muhafazakârlık, "tüm insanlığın ortak mirası" gibi ideolojik iddia ve ilkelere şüphe ile yaklaşmaktadır. Bu durumun en güzel örneği Fransız Devrimi'nin bir ürünü olarak ortaya çıkan insan hakları, adalet, özgürlük ve eşitlik gibi olguları hayal ürünü olarak değerlendirmesidir. Muhafazakârlık modern değişimin ideolojik bir dünya kurma çabasına karşın kültürel korunmayı ileri sürmektedir. İdeoloji ve bilim gibi araçlarla evrensel bir dünya ve medeniyet kurma çabalarına karşı çıkılarak yerelliğin ve özgünlüğün yaratmış olduğu kültürel birikime saygı duyulmaktadır (Çetin, 2004: 88). Liberallerin ve radikallerin değişimi arzulama hevesleri yanında Muhafazakârlar geleneklere, yerleşik kurumlara ve alışkanlıklara güvenmeyi tercih etmektedir. Bu özelliklerden yola çıkan John Stuart Mill, muhafazakârları uyuşuk kesim olarak nitelendirmiştir. Muhafazakârlara karşı yöneltilen temel eleştirilerden biri de muhafazakârların ilerlemeye yüz çevirdiğidir. Muhafazakârlar, büyük ilerlemelerin dünyayı şekillendirdiğini kabul etmese de kapsamlı iyileştirmelere/gelişmelere de karşı değillerdir (Kirk, 2005: 12-13).

2. MUHAFAZAKÂR İDEOLOJİDE ÖZGÜRLÜK VE EŞİTLİK ANLAYIŞI

Eşitlik ve özgürlük kavramları tüm fikir sistemlerinde tartışmalara konu olmuş olgular arasındadır. İnsanlıkla birlikte başlayan ilk meselelerden biri olan özgürlük, ilk felsefi argümanlarla birlikte filozofların dilinden düşmeyen söylemlerin içerisinde kendisine yer bulmuştur. Özgürlük, özü gereği pratik hamlelerin dışında gerçekleşme ihtimali olmayan ve vazgeçilmez bir hak olarak tüm kişisel eylem ve edimlerin, her toplumsal hareketin arka planında yer alan bir saik olarak ifade edilebilir (Adugit, 2013: 64). İnsanoğlunun

özgürlüğünün içeriği ve sınırları uzun yıllardır temel bir sorun olarak tartışılmaktadır. Özgürlük hakkında birçok yazılar yazılmasına rağmen hala her türlü özgürlüğün kendine ait net sınırlarını çizebilmek güçtür. İnsanın doğal ve toplumsal varlığıyla ilişkili olan özgürlük, düşünce tarihi boyunca insanın tinsel var oluşu ile doğrudan bağlantılı görülmüş ve sürekli sorgulanan kavramlardan biri olmuştur (Özçınar, 2013: 182). Bir insanın haklarının öteki karşısındaki kullanım değeri ve özgünlüğün başladığı nokta olarak anlamlandırılabilecek özgürlük, insani bir değer arayışı olarak pek çok toplumsal olayın da merkezinde yer almıştır.

Özgürlük, bir insani değer arayışı olarak antik çağlardan günümüze kadar gelen süreçte birçok düşünür ve filozof tarafından önemli bir amaç olarak paylaşılmıştır. Özgürlük kavramına, Antik Yunan'dan bugüne, birey-toplum-devlet temelinde farklı anlamlar yüklenmiştir. İnsanın neden özgür olması gerektiğini merkeze alan tek bir siyasi düşünce okulu olmamasına rağmen anlam bakımından ortak bir konsensüsün varlığından da söz etmek mümkün değildir (Bülbül, 2011: 32). Bugün için kabul gören bireysel özgürlüğün yaygın bir kabulle benimsendiğini söylemek mümkündür. Bireysel özgürlüğün yasal ve anayasal zeminde kapsam ve sınırlılıkları belirlenmiş durumdadır.

Aydınlanmacı felsefenin temel kurucu kavramlarından biri özgürlüktür. Özgürlük, modern felsefenin de en kapsamlı kavramlarından birini oluştururken Hannah Arendt (1906–1975) özgürlüğü siyasi bir kavram olarak değerlendirmiş ve insanın kendisini özel alandan ayırarak kamusal alana yerleştireceği görüşünü özgürlük mefhumu içerisinde tartışmıştır. Arendt, özgürlüğü düşünce alanında yer alan bir olgu olarak görmemektedir. Başka bir ifade ile Arendt, özgürlüğü insani ilişkiler alanı olarak kabul edip, siyasal alanda eşitlendiğini belirtmiştir. Arendt için siyasetin asıl varlık nedeni özgürlüktür ve bu yaklaşımını içsel özgürlüğe karşıt bir içerikte kullanmaktadır (Yılmaz, 2007: 16). Tüm ideolojideler için özgürlük vazgeçilmez ve aynı önemde değildir. Liberalizmin, anarşizmin ve sosyalizmin özgürlüğe bakış açıları değişmektedir. Liberalizm ve sosyalizm özgürlüğe önem vermekle birlikte özgürlükten anladıkları şey farklıdır. Muhafazakârlığın argümanları arasında ise özgürlük merkezi bir yer işgal etmemektedir. Liberal düşüncede özgürlük, temel bir referans değer olmakla birlikte bireylerin kendi kimliklerini belirlediği, kendi yararlarını gözettiği ve seçme haklarının olduğu bir sistem içerisinde anlam kazanmıştır. Muhafazakârlıkta özgürlük, esasen toplumu oluşturan bireylerin sorumlulukları, ödevleri ve tarihi bilinçlenme ile gerçekleşmektedir. Bu düşünce ekseninde iktidarı elinde bulunduranlar yükümlülükleri oranında bir özgürlüğe sahiptir (Akkaş, 2004: 69). Özgürlüğün ve düzen anlayışının muhafazakârlık için statik bir yapı arz ettiği düşünülmemelidir. Özgürlüğe olanak tanıyan kurumlar ve kurallar, tarihin belli bir döneminde inşa edilen ve sürekli tekrarlanan sabit bir görünüm arz etmemektedir.

Özgürlük, "negatif özgürlük" ve "pozitif özgürlük" şeklinde iki farklı çerçeveyle ele alınmaktadır. Pozitif ve negatif özgürlük ayrımı sistematik olarak İngiliz filozofu T.H. Green tarafından yapılmıştır (Kurt, 2006: 201). Negatif özgürlük, klasik liberal öğretinin temelinde yer almakta ve başkalarından gelen tüm müdahalelerden kaçınma ve başkalarına da müdahale etmeme yükümlülüğünü ifade etmektedir (Berényi, 2015: 3). Hegel ise özgürlüğü klasik liberalizmde olduğu gibi bireyselci bağlamda değerlendirmez ve negatif özgürlük olarak algılamaz. Hegel, tercihlerimizin akla dayandığı zamanda ve duygularımıza gem vurabildiğimizde gerçekten özgür olabileceğimizi belirtmektedir. Hegel, gerçek özgürlüğün rasyonel bir düzen ya da toplumda var olabileceğini belirtmektedir. Bu açıdan Hegel'e göre bireyin asıl gayesi topluma ve kendisine karşı olan ödevlerini dengeleyebilmesidir (Bezci, 2006: 236).

Devlet, negatif özgürlüğün muhatabıdır ve bireylerin özgürlüğünü anayasa ve yasalarla güvence altına almakla yükümlüdür. Devlet, bu açıdan bakıldığında özgürlüğün anayasasını kurmakla görevlidir. Pozitif özgürlük ise devlete daha aktif görevler vermekte ve sosyal liberalizm anlayışını yansıtmaktadır. Pozitif özgürlük, özgürlüğün bireye ait bir değer olması ve devlet müdahalelerine karşı korumasının yanı sıra topluma ait olan ve devlet tarafından genişletilebilen bir değerdir (Karagöz, 2002: 285). Muhafazakârlıkta birey, içinde bulunduğu ve onu besleyen tüm sosyal grupların bir parçasıdır. Dolayısıyla içinde bulunduğu toplumdan koparılması mümkün değildir. Arkadaş, meslektaş, aile ve hatta ulus, bireyin anlamlı ve güvenli bir şekilde toplumda yaşamasına katkı sunmaktadır. Doğal olarak özgürlük, bireyi yalnız başına bırakmak değildir. Özgürlük, sosyal yükümlülüklerin ve değerlerin bilincinde/farkında olan bireylerle kurulan bağlantıların istekle kabul edilmesidir (Erdoğan, 2004: 6-7). Özgürlük, bireyin görevini yapmasını içerir ve toplumla bireyi birlikte tutan asıl unsurun bireyin ödev ve yükümlülükleri olduğu muhafazakâr ideolojinin kabullerinden çıkarılan bir neticedir. Bir ebeveynin çocuğuna nasıl davranması gerektiğini öğretmesi, çocuğun özgürlük alanına müdahale etmeden gerçekleştirilmesi istenen bir beklentidir. Bunu yaparken çocuğun menfaatlerini dikkate alarak ona rehberlik etmek durumundadır. Bu bir toplumsal kabul olarak tabana yayılmalıdır. Bireylerin haklarını bilmelerine rağmen ödevlerini kabul etmedikleri toplumlar genellikle "köksüz ve atomist" toplumlar olacaktır (Heywood, 2011: 90-91).

Özgürlük düşüncesi gibi eşitlik ve hiyerarşi kavramları da muhafazakâr düşüncede önem taşıyan temel kavramlardandır. Muhafazakârlık çalışmalarının pek çoğunda, Burke'ten günümüze kadar olan süreçte, birçok yazar eşitlik ve hiyerarşi konularını ön plana çıkarmıştır. Muhafazakâr düşünce eşitlikten çok eşitsizliğe olan vurgusuyla dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda da eşitlik düşüncesi ile muhafazakârlığın yıldızının barışmadığı ifade edilebilir (Eren, 2012:108). Muhafazakâr düşünce içerisinde eşitlik olgusu hakkında ilk söylenmesi gereken şey eşitliğin toplumsal/sosyal boyutu

ile ele alındığıdır. Muhafazakârlar için eşitlik, toplumsal adaletin sağlanması açısından zorunlu şart değildir. Bununla birlikte toplumsal adaletin bir göstergesi de değildir. Toplumsal eşitliğe yer vermeyen muhafazakâr felsefe için eşitlik sadece prosedürel yani usulü olarak vardır. Bu açıdan bakıldığında eşitlik, kanunların ve hukukun adil ve tarafsız olarak tüm bireylere eşit uygulanmasını ifade etmektedir. Hukuk ve kanunlar, toplumdaki tüm bireylere ayrım yapılmadan uygulandığı zaman eşitlik sağlanmış demektir. Bu doğrultuda muhafazakâr düşüncede, toplumdaki belli grupların ulusal gelirden fazla pay alması veya bazı kesimlerin zengin olması haksızlık ya da adaletsizlik olarak görülmeyebilir. Muhafazakâr düşünürler için adaletsizlik, kişiler ekonomik üstünlükleri haksız şeklide elde etmiş ise söz konusudur. Bunu önlemenin en önemli yollarından biri de kanunların tarafsız ve adil bir şekilde uygulanmasını sağlamaktır. Muhafazakârlar, kanunlar tüm bireylere eşit uygulandığı zaman gerçek eşitliğin sağlanacağına inanır (Quinton, 1978: 260- 261).

Muhafazakâr anlayış içerisinde eşitlik ve adalet kavramının eş tutulmasına karşı çıkan görüşlere rastlamak mümkündür. Muhafazakârların süreklilik ve tarihsellik konusuna olan vurguları sadece toplumların ve kültürlerin farklılığına değil aynı zamanda toplumu oluşturan bireylerin çeşitli beceri ve görevlere sahip olmasına karşı da sergilenmektedir. Bu yüzden liberal ideoloji tarafından sık sık vurgulanan tüm bireylerin doğuştan eşit olduğu düşüncesi muhafazakâr ideolojide karşılık bulmaz. Muhafazakârlık, yasaların içeriği ile değil onların oluşum şekliyle ilgilenirken adaletin tarafsız uygulanmasını savunmaktadır. Bireylerin hiçbir zaman mutlak bir eşitliğe sahip olamayacağı düşüncesini adalet anlayışının zorunlu bir sonucu olarak görmek yerine tarihsel gelişmelerin bir ürünü olarak görmektedir (Birler, 2018: 326). Eşitliğe dair muhafazakâr ideolojinin bu yaklaşımı eşitsizliğe duyulan sempatiyi değil eşitsizliğin hiyerarşinin bir sonucu olarak görülmesinin sebebidir.

Toplumda, farklı işlevler üstlenen yöneten, yönetilen, işçi ve işveren gibi sınıf ve grupların oluşturduğu eşitsizlik durumları söz konusudur. Bu grupların sahip olduğu işlevler ve görevlerinden kaynaklı eşitsizlikler muhafazakâr düşüncenin yararlı ve gerekli gördüğü eşitsizliklerdir. Toplumdaki eşitsizliğin nedenlerinin ortadan kaldırılması geleneklerin yok oluşuna ve özünü kaybetmesine neden olur. Bu durumda insanlar geleneklerin rehberliğinden yoksun kalır. Dolayısıyla eşitsizliğin ortadan kaldırılmasına yönelik bir yaklaşım muhafazakârlar tarafından kabul görmez (Eren, 2012: 113-115). Muhafazakârlar, insanlar arasında doğal bir eşitsizliğin olduğunu ve bu durumda da onların eşit gibi değerlendirilmesini de faydasız görmektedir. İnsanlar, Tanrı tarafından eşit olmayan özelliklere sahip olarak yaratılmıştır ve herkesin aynı özelliklere sahip olması da beklenemez. Eşitsizlik insanların doğalarının bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır.

Toplumdaki tüm kesimlerin farklı özelliklere sahip olması nedeni ile vazgeçilmez olmaları, beraberinde eşitsizliğin varlığını da kaçınılmaz

kılmaktadır. Sınıfsal ve bireysel olarak bakıldığında eşitsizlikler daha açık görülmekte ve toplumdaki birçok kişinin ve kurumun ötekilere göre daha fazla imkâna sahip olduğu izlenebilmektedir. Aile, ekonomik imkanlar ve eğitim kurumlarının sunduğu imkânların farklılaşması eşitsizliği ortaya çıkarmaktadır. Toplumda ekonomik ve sosyal eşitliği yaratmaya çalışan her arzu ve çaba toplumsal bir ütopya olarak çoğu zaman klasik muhafazakâr anlayış tarafından dile getirilmiştir. Bu ütopyayı gerçekleştirme uğraşı beraberinde birçok tehlikeyi getirir. Eşitliği yakalamak amacıyla yapılan müdahaleler bireysel özgürlüklere zarar vermekte ve özgürlüklerin ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Yapılması gereken eşitsizliği bir değişmez olarak görüp doğal bir sistemin getirisi şeklinde değerlendirmektir. Başka türlü bir yaklaşım toplumdaki mevcut değerleri tersine çevirmeye ve eşitsizliğin daha da artmasına yol açacaktır.

3. TOPLUMSAL VE SİYASAL OTORİTELERE BAĞIMLILIK

İktidar ve meşruluğunun bir aradalığının getirdiği otorite, siyasal ve toplumsal alanda varlığını perçinleyecek bütünlüğü sergilemek gibi bir zorunluluğu kendisinde hissetmektedir. Meşru bir iktidarın otorite olduğu zeminlerde siyaset, neyin doğru neyin yanlış, neyin iyi neyin kötü olduğuna dair verilen kararların belirleyicisi konumundadır. Bu noktadan sonra insanların rızaya dayalı kabul ettikleri bir merci olarak iktidar, bir otorite olarak şekillenmektedir (Küçükalp, 2011: 190). Otorite, insan yaşamına yön veren bir güç olarak hayatın her safhasında derinden hissedilmektedir. Muhafazakâr düşüncenin toplumsal aktörlere biçtiği roller içerisinde bireyler; aile, gelenek, tarih ve din gibi olguların birer parçasıdır. Çoğu zaman da organik bir bütünün parçalarıdır. Muhafazakâr düşüncenin savunduğu bu yaklaşım otoritenin kendiliğinden gelişen bir süreç olmasıyla paralel düşünülebilir. Toplumsal ve siyasal yaşamın devinimi içerisinde şekillenen roller değiştirilmek için müsait değildir. Değişim, toplumun ve siyasetin dengelerini bozacak bir gelişmedir.

Bireylerin özgürlüklerinin, öncelikle devlet olmak üzere çeşitli iktidar odaklarınca kısıtlanmaya çalışılması, bu odaklar karşısında bir tampon görevi gören aracı kurumlar ve sosyal örgütlü yapıların ortadan kalkması ve her geçen gün geleneksel kurumlar tarafından sağlanan aidiyet duygusundan mahrum bırakılmaları, bireylerin toplumdan soyutlanmalarına yol açmıştır. Muhafazakâr düşünürler, devrimci fikirlerle beslenen modern ulus devletlerin, sivil alanı ve bireysel özgürlükleri daraltma girişimlerini ve bireyler üzerindeki tahakkümünü önemli bir sorun olarak görmüştür (Duman, 2017: 296). Otoriteye muhafazakâr ideolojinin duyduğu güven bireyin korunması temelinde sergilenmiş bir yaklaşımdır. Geçmişin ve gelenekselliğin kişiye sağlamış olduğu değerlerin koruyuculuğu otorite olgusu içerisinde ve otoritenin sahibi olan erkler üzerinden okunmuştur. Liberalizmin tehlikeli gördüğü otoriter yaklaşımlar muhafazakâr ideoloji içerinde sakıncalı bir durum olarak görülmemiştir.

Muhafazakârlar için özgürlük, düzen ve otoriteden önce değil, onlardan sonra gelmesi gereken bir değerdir. Burke, özgürlüğün ancak düzenle bağlantılı olacağını ve düzen olmadan da özgürlüğün var olamayacağını belirtmiştir. Burke, bir toplumda bulunması gereken en temel şeylerin başında insan ihtiraslarını sınırlayan araçların olması gerektiğini savunur. Bu araçlarla insanların iradelerinin kontrol edilmesi, iradelerinin sınırlandırılması sağlanmaktadır. Bu araçlardan en önemlisi ve etkilisi otoritedir (Duman, 2018: 107-108). Toplumsal ve siyasal otoritenin zayıflaması ve zaafa düşmesi halinde toplumda aşırılıklar ortaya çıkmaktadır. Muhafazakârlar için önemli olan düzenin devamının sağlanması da ancak otoriteler sayesinde gerçekleştirilmelidir (Feather, 1979: 1620). Toplumsal ve siyasal otoritelerin sunduğu güvenlik duvarının yıkılması özgürlükleri olabildiğince sınırsızlaştıracak ve bireylere birçok seçenek arasından tercih yapma imkânı sunacaktır. Söz konusu tercihlerin çokluğu ile birlikte radikal ve ani değişimler mevcut düzeni yok edebilecek olaylara her zaman açık olacaktır. Düzeni tehdit etmeyecek gelişmelerin yaratacağı belirsizlik ve bilinmezlik dahi muhafazakâr düşüncenin kabul etmek istemeyeceği bir gelişmedir.

Otorite toplumların katmanları arasında paylaşılmalıdır. Otoritenin toplumun katmanları arasında paylaşılmasındaki gaye iktidarın tiranlaşmasını önlemektedir. Bunun için bireylerden devlete kadar toplumun tüm kesimlerini yansıtacak nitelikte aracı ve güçlü sivil örgütlerin olması gereklidir. Toplumdaki otoritenin tek elde toplanması ve sivil örgütlerin güçlü ve çok kültürlü bir içerikte olmaması iktidarın, onu kullananların elinde yozlaşmasına ve toplumdaki sosyo-politik düzenin yıkılmasına yol açabilir (Phillips-Fein, 2011: 724-725). Otorite, muhafazakâr siyasi düşüncede devlet, kurum ve bireyler arasındaki ilişkileri belirleyen ve iktidarı açıklayan bir kavramdır. Muhafazakârlık, otorite ile yükümlülüğün doğru orantılı olduğunu belirtmekte ve iktidarın sahip olduğu otoriteyi toplumun geride kalanlarına karşı da meşru olarak kabul etmektedir. Toplumsal düzen ve istikrar ancak bu şekilde tesis edilebilir. Toplumsal düzen ve istikrarın otoriteye bağımlılığı, otoritenin devamını sağlayan önemli bir yargı olarak otoriteye hizmet etmektedir.

Otorite, muhafazakâr düşüncede verilen, seçilen, hakkıyla kazanılan ve saygı gösterilen anlamındadır. Bununla birlikte bireyler arası bağ da yine otorite aracılığı ile sağlanmalıdır. Bireyin, içinde bulunduğu toplumun kurallarına ve geleneklerine farklı düşünce ve eylemler içerisinde olması sivil düzen için bir tehdittir. Böyle bir durumda bireyin tüm hiyerarşik bağları kopar. Sevgi ve saygı aracılığı ile ve geleneksel bağlara bağlı kalınarak kurulan otorite, muhafazakâr düşüncede bireylere uymaları gereken kural ve değerleri göstermektedir (Akkaş, 2003: 249). Otorite sadece siyasi iktidar ile somutlaşmaz, yaşamın sürekliliği içerisinde kendisine başvurulabilecek üstün kurallar sistemi de otoritenin göstergesi olabilir ya da otoriteyi simgeleyebilir. Otoritenin devamlılığının sağlanmasına katkı sunar. Muhafazakâr düşüncede otorite anlayışının temel özelliği, siyasal otoriteyi aşan ve bireylere davranışlarında itaat etmesi gereken bazı ahlaki kuralların çerçevesini

belirleyen dini ya da dine dair olmayan inançlar için üstün bir buyurma gücünün belirleyicisi olmasıdır. Muhafazakâr düşüncede otoritenin niteliği ve sınırları konusunda farklı yaklaşımlar olmakla birlikte otoritenin gerekliliği hiçbir zaman tartışma konusu yapılmamıştır (Özipek, 2017: 105-110).

Devletin, bireylere hak ve özgürlüklerinin tanınmasını engellemesi, hak ve özgürlükler üzerinde devletin tekel oluşturmasını ve despotizmi ortaya çıkarmaktadır. Liberal öğretiler bu anlayışın en belirgin savunucu düşünceleridir. Bu durum despotizmin yaygınlaşması anlamına da gelmektedir. Muhafazakârlığın önemli temsilcilerinden olan Russell Kirk bu durumu mülkiyet ilişkisi üzerinden okumuş ve "mülkiyeti özel sahiplikten ayıran Leviathan (devlet) her şeyin efendisi haline gelir" şeklinde açıklamıştır. Despotizm tehlikesini ortadan kaldırmanın yolu ise özel girişim veya özel mülkiyeti engellemek değil, onlara ulaşmayı kolaylaştırmak ve mümkün olduğunca çok sayıda bireyin mülk edinmesini sağlamaktır. Ancak özel girişim ve özel mülkiyete verilen önem muhafazakâr düşünce için hiçbir zaman mutlak ve sınırsız bir erişim anlamına gelmez. Bu yaklaşım bireylerden birtakım beklentileri ortaya çıkarmaktadır. Muhafazakârlar, görev, yükümlülük ve sorumluluğu özgürlüğün vazgeçilmez değerleri olarak söylemleştirmekte ve bireylerin kendilerine düşen sorumluluk ve görevleri yerine getirmelerini toplumsal düzenin devamı için elzem görmektedir. İnsan, bir toplum içinde yaşıyorsa toplumun örgüsünden bağımsız olmadığı gibi toplumun yükleyeceği görev ve sorumluluklardan da bağımsız olamaz. Bireylerin yalnızca haklarını düşünmesi ve bunu önemsemesi muhafazakâr özgürlükle bağdaşmamaktadır. Görev, ödev ve sorumluluk aynı zamanda özel mülkiyet için de geçerlidir (Nisbet, 2011: 26).

Belirli bir tarihsel ve toplumsal bağlamdan azade olduğunu düşündüğü akla, içkin bir anlayış katmak görevini kendine yüklemiş olan aydınlanma düşüncesi ideal bir siyasal düzenin hayata geçmesi için devrimci bir siyasal dönüşümü öngörmüştür. Buna bağlı olarak akla aykırı kurumların kaldırılıp yerine aklı merkeze alan kurumların yapılandırılmasını önermiştir. Muhafazakâr düşünce ise aydınlanmaya eleştirel bir yaklaşımla ve içerisinde büyüttüğü tepki ile birlikte iyinin ve doğrunun tarihsel deneyime içkin olduğunu ve dolayısıyla bu deneyimin zaten toplumsal kurumlar ve pratikler içerisinde var olduğunu ifade etmiştir. Devrimci bir siyasal değişimi ve kurumlar düzeyinde yeni bir yapılanmayı kabul etmemiştir. Siyasal değişimin var olan kurumlar üzerinden gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur (Küçükalp, 2011: 45).

Toplumsal yaşamın kendisini bir sistem içerisinde değerlendirmek ve insanları istenilen bu sistem içerisinde bir arada tutabilmek için girişilen faaliyetlerin merkezinde ideolojileri görmek her zaman mümkün olmuştur. Toplumsal yaşamın içerisinde girişilen her otorite mücadelesinin olmazsa olmaz değeri ideolojilerdir. Muhafazakâr ideoloji de farklı kabuller sergilese de toplumsal yaşama hâkim olma adına vermiş olduğu mücadelede koyduğu sınırlar ve kurallar toplumsal bir dizaynı akıllara getirmektedir. Toplumun

devamı bir düzen mefhumunu mecbur kılmaktadır. Bu düzen tabiat kuralları tarafından çizildiği gibi insani otoriteler tarafından da çizilebilmektedir. Tabiat kurallarının da insani otoritelerin de amacı uyumu yakalamaktır. Uyumlu bir toplumsal düzen içerisinde statü, rol ve görevler açısından farklılıkların olması kaçınılmazdır. Bu değerlere ait farklılıklar ise eşitsizliğe giden yolda temel belirleyenler konumundadır. Muhafazakâr düşünce toplumsal yaşamdaki eşitsizliğin büyük bir bölümünü doğal eşitsizlikler olarak somutlaştırmaktadır. Bu eşitsizliklerin düzeltilmesi zordur. Ancak toplumda doğal olmayan eşitsizlikler de vardır ve bu eşitsizlikler toplumsal yaşamın devamı için giderilmez (Bobbio, 1999: 109). Muhafazakâr düşünce bu yaklaşımı toplumsal yaşamın devamına bağlarken aynı zamanda yaşamın otorite erklerini de güçlendirmektedir. Burke'un toplum tanımlamasında, tarihsel süreçteki eşitsiz grupların toplamı söz konusudur. Burke'un yaklaşımına göre tüm toplumlar farklı vasıflara sahip yurttaşları barındırır ve bunlardan bazıları diğerlerine göre daha üstündür. Bu toplumlar arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırma çabası boş bir uğraştan başka bir şey değildir. Eşitsizliği tasfiye etmek hiçbir zaman eşitliği getirmez (Ebenstein, 2003: 270-271). Kirk ise insanların doğal bir eşitsizlik içinde bulunduklarını ve Tanrı, insanların nasıl ve hangi konumda yaşayıp uğraşmalarını istemiş ise insanların bunu kabul etmekle yükümlü olduklarını belirtmiş ve eşitsizlik olmadan başkalarına iyilik yapma ve onlara şükran duyma fırsatının olmadığını ifade etmiştir (Burns, 1984: 306). Tanrı adına yaratılan otorite Kirk'un anlayışında toplumsal yapıya indirgenmiş ve otoriteye itaat Tanrı'ya olan itaat algısına hizmet etmiştir.

Sonuç

Batı tarihinin bir ürünü olarak ortaya çıkan muhafazakârlık, tarihsel süreçte şekillenen modern ideolojilerden biri olmuştur. Modern siyasi düşünceyi etkileyen üç önemli düşünce geleneğinden biri olan muhafazakârlık, 18. yüzyıldan itibaren liberalizm ve sosyalizm ile birlikte önde gelen ideolojilerden birisi olarak kitleleri bir düşünce kalıbı etrafında toplamayı başarmıştır. Farklı fraksiyonlara sahip bir düşünce geleneği olan muhafazakârlık, mücadele verdiği diğer ideolojik anlayışlar gibi insani değerlerden toplumsal olaylara kadar oldukça geniş bir yelpazede fikirler tayfı sunmuştur. Muhafazakârlığın felsefi temelinde; insan doğası, organik toplum, düzen, hiyerarşi, otorite, akılcılık ve rasyonel otonom özne eleştirisi, devlet ve siyaset gibi konular yer almaktadır.

Burke'ten günümüze kadar muhafazakâr düşüncenin seyri içerisinde eşitlik ve hiyerarşi konusu ön planda olmuştur. Eşitlik, bir kavram olarak muhafazakâr düşüncede daha çok olumsuzu ile yani eşitsizlik şeklinde konu edilmiştir. Vurgu, eşitlikten ziyade bireysel ve toplumsal var oluş içerisindeki eşitsizliğe yapılmıştır. Toplumda doğal bir aristokrasinin olduğu varsayımı muhafazakâr düşüncede güçlüdür. Adalet için eşitlik, mutlak bir zorunluluk olarak görülmemiştir. Eşitlik yalnızca Tanrı karşısında ve hukuksal çerçevede

söz konusudur. Toplumsal yaşamda bazı kesimlerin ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan üstün olması olağan/normal kabul edilmektedir. Bu eşitsizlik halinin ortadan kaldırılmasına yönelik bir çaba gösterilmez. Böyle bir çaba muhafazakâr ideolojinin inandığı otorite ve hiyerarşi gibi olguların sürekliliğine zarar verecektir.

Otorite ve hiyerarşiye rağmen bir özgürlük ve eşitlik anlayışı muhafazakâr ideolojinin kabul etmeyeceği bir anlayıştır. Özgürlük ve eşitliğin kabulü, muhafazakâr düşüncenin savunduğu sosyal ve kurumsal otoritenin varlığını tehdit edebilecek gelişmelere açık olacaktır. Bu tarz gelişmeler toplumsal düzen için de tehdit oluşturacaktır. Düzenin varlığı ve devamı, toplumsal belirsizliklerin egemen olduğu bir dünyada insanlara güven veren ve onların topluma aidiyet duymalarını sağlayan önemli bir gerekçe olarak görülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Haluk Yaman %50, Meryem Kartal %50
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Haluk Yaman %50, Meryem Kartal %50
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Adugit, Y. (2013). "Özgürlüğün Kısa Tarihi". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*. 16. ss.63–93.

Andreasson, S. (2014). Conservatism. (In book: Political İdeologies). Routledge: United Kingdom.

Akıncı, M. (2009). Muhafazakarlık ve Değişim: Değişime Direniş mi Yoksa İhtiyatlı Değişimi Savunmak mı? *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi* 1 (1). s. 135.

Akkaş, H. H. (2003). "Muhafazakar Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (2)..ss. 242–254.

Aktan, C. C. (2007). Muhafazakârlık ve Liberal Düşünce. *Köprü Dergisi.* (97). ss.51-57.

Alexander, J. (2015). "The Major Ideologies of Liberalism. Socialism and

Conservatism". *Political Studies Review.* 13(4) pp. 485-493.

Berényi, Z. (2015). "Conservatism, Sustainability and Freedom Conservatism, Sustainability and Freedom".*Conservatism, Radicalism and Fundamentalism* - 2nd Conference of the Biannual conference series on Conservatism"At: University of Debrecen, Debrecen, Hungary. ss. 1–7.

Bezci, B. (2006). "Hegel'in Felsefesinde Etik Politik Olan ve Özgürlük". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 21(2). ss.235–251.

Birler, Ö. (2018). Muhafazakarlık. (Ed. G. Atılgan ve A. Aytekin) *Siyaset Bilimi, Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinlerarası İlişkiler* (ss. 316-328). İstanbul: Yordam Kitap.

Bobbio, N. (1999). *Sağ ve Sol Politik Bir Ayrımın Anlamı.* (Çev. Z.Yılmaz). Ankara: Dost Kitapevi.

Boyd, T., Harrison, K. (2018). Conservatism. http://dx.doi.org/10.7765/9781526137951.00013.

Bourke, R. (2000). "Liberty, Authority and Trust in Burke's Idea of Empire". *Journal of the History of Ideas.* 61(3). ss. 453-471.

Burns, E. (1984). *Çağdaş Siyasal Düşünceler 1850-1950.* (Çev. A. Şenel). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

Bülbül, K. (2011). "Özgürlük Kavramı ve Modern İdeolojilerin Özgürlük Anlayışları". *Eskiyeni*, 20, ss. 31–45.

Çaha, Ö. (2001). *Dört Akım Dört Siyaset*. İstanbul: Zaman Kitapç

Çaha, Ö. (2006). "Muhafazakar Düşüncede Toplum". *Liberal Düşünce Dergisi*. 34. ss.15–23.

Çetin, H. (2004). "Muhafazakarlık: Kasosa Karşı Kozmos". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 1(1). ss. 87–119.

Duman, F. (2017). *Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına Edmund Burke.* Ankara: Kadim Yayınları.

Duman, F. (2018). *Demokrasi ve Muhafazakârlık – Gerilim, Risk ve İmkânlar.* Ankara: Kadim Yayınları.

Ebenstein, W. (2003). *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri.* (Çev. İ.Özel). İstanbul: Şüle Yayınları.

Erdoğan, M. (2004). "Muhafazakârlık: Ana Temalar". *Liberal Düşünce Dergisi*. 34. ss.5-9.

Eren, E. K. (2012) *Muhafazakâr Siyaset Anlayışı ve Demokrasi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Feather, N. T. (1979). "Value Correlates of Conservatism". *Journal of Personality and Social Psychology.* 37(9). ss.1617–1630.

Heywood, A. (2011). *Siyasi İdeolojiler*. (Çev. Ş. Akın vd.) Ankara: Adres Yayınları.

Heywood, A.(2013). *Siyasi İdeolojiler.* (Çev. A. K. Bayram, vd.). Ankara: Adres Yayınları.

Heywood, A. (2021). *Siyaset Teorisine Giriş.* İstanbul: Küre Yayınları.

Karagöz, Y. (2002). "Liberal Öğretide Adalet, Hak ve Özgürlük". *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi.* 26. ss.267–295.

Kirk, R. (2005). Süreklilik ve Değişim. (Çev. F. Çakır). *Muhafazakar Düşünce Dergisi,* 1(4). ss. 12-26.

Kirk,R. (2020). "Muhafazakârlığın On Prensibi" (Der. Fatih Duman). *Muhafazakârlık Okumaları,* (ss. 41-52), Ankara: Kadim Yayınları.

Kök, S. (2004). "Muhafazakârlık". *Liberal Düşünce Dergisi*. Şubat. ss. 117–120.

Küçükalp, D.(2011). *Siyaset Felsefesi.* İstanbul: Say Yayınları.

Kurt, S. (2006). "Hayek'in Özgürlük ve Adalet Teorisi". *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(3). ss.199–213.

Mollaer, F. (2004). "Rasyonalist Düşünce Geleneği Karşısında Muhafazakarlık". *Muhafazakar Düşünce Dergisi.*1 (2). ss. 158-195.

Nisbet, R. (2011). *Muhafazakarlık: Düş ve Gerçek*. (Çev. K. Bülbül ve M. Fatih Serenli). 2. Basım. Ankara: Kadim Yayınları.

Oakeshott, M. (2020). "Muhafazakâr Olmak Üzerine". (Der. F. Duman). *Muhafazakârlık Okumaları* (ss. 53-86). Ankara: Kadim Yayınları.

Özipek, B. B. (2004). "Muhafazakâr Siyasetin Temelleri". *Libreal Düşünce. Bahar*.ss.5–9.

Özipek, B. B. ve Bülbül, K. (2007). "Robert Nispet'i Okumak".*Muhafazkar Düşünce Dergisi.* 3(12). ss. 23-34.

Özipek, B. B. (2017). *Muhafazakârlık Akıl, Toplum, Siyaset.* 4.Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.

Özçınar, Ş. (2013). "Doğa-Kültür Karşıtlığı Bağlamında Özgürlük Sorunu". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*. 20. ss.181–198.

Öztürk, A. ve Mollaer, F. (2006). "Muhafazakâr İdeolojı ve Rasyonalite". *I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergis.*35. ss. 49-72.

Özyurt, C. (2007). "Muhafazakâr Düşünce". *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 12, ss. 151–180.

Peter, D. (2010). *British Conservatism: The Politics and Philosophy of Inequality*. *International Library of Political Studies.* 33. London: I.B. Tauris.

Phillips-Fein, K. (2011). Conservatism: A State of the Field. *The Journal of American History*, 98(3). ss. 721-743.

Quinton, A.(1978). The Politics of Imperfection – The Religious and Secular Traditions of Conservative Thought from Hooker to Oakeshott, London and Boston: Faber and Faber.

Sarıtaş, İ.(2019). Fransız Devriminin İki Çocuğu: Liberalizm ve Muhafazakarlığın Temel Kavramlar Üzerinden Mukayesesi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomik Dergisi.* 54(2). ss. 797-810.

Stanford Encyclopedia. (2015). Conservatism. https://plato.stanford.edu/entries/conservatism/#NatCon.

Yayla, A. (2015). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Adres Yayınları.

Yılmaz, Z. (2007). "Hannah Arendt'in Özgürlük Anlayışı". Atatürk Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9(1).ss.227-235.

Extended Abstract

Although conservatism dates back to ancient times as a lifestyle, as a modern ideology it became popular in the enlightenment period. It is possible to say that in the enlightenment period, in which the mind was centered and positive thinking was placed in all kinds of development, facts such as freedom and equality found value in different ideas. Conservative thought differs from other ideologies in the concept of freedom, where an idea or behavior cannot be determined by any other effect and is evaluated only on the basis of the individual's own wishes. Authority figures change the concept of freedom in a dominant way within conservative ideology and reduce freedom to the level of commitment to authority. Freedom, which is shaped by commitment to authority, cannot be freed from political and social authorities. God, the creator of the universe, is the founder of order for conservative thought in the phenomenon of freedom, which conservative thought does not refrain from shaping in God and mystical feelings. It is possible to deal with the similar situation in the case of equality.

Equality is one of the important goals that different ideologies present as a goal. Conservative ideology does not consider equality as an ultimate goal. Inequality is not seen as a problem. In conservative ideology, inequality is considered as a result of social norms and statuses. The hierarchy, which exists within the necessities and limitations of social life, is an indication that the phenomenon of equality cannot be achieved. The pursuit of complete freedom and equality within the boundaries of conservative ideology is not seen as a justification for social life. Conservatism is based on an imperfect and imperfect view of human nature with limited intellectual capacity. Conservative thinking, which replaces reason with prejudice, sees human nature at the root of social and political problems. He argues that human beings, who are incomplete by creation, can be tamed by the brutality of human nature through prejudice and history.

Conservatism appeals to institutions against potentials that lead to personal destructiveness. Among these theories, the state has a privileged position. The state forces individuals to act in cooperation, in the absence of the state, social life also disappears. State; It constitutes the source of society, law and morality. But the power of the state must also be limited. There is a civic spirit balancing the state. Religion has a secondary importance after the state, and in fact, religion is instrumental against the survival of the order and the natural purpose of the state. Conservative political thought; approaches concepts such as change, social progress, innovation and differentiation very cautiously and argues that socially existing values and institutions should also maintain themselves. In this direction, it is stated that human progress and

development will only take place in the historical process by taking into account the past.

For conservatives, freedom is a value that should come after order and not before authority. Burke stated that freedom will only be related to order and that freedom cannot exist without order. Burke argues that one of the most basic things that should be found in a society should be the means of limiting human passions. With these tools, people's will is controlled and their will is limited. The most important and effective of these tools is authority. In case of weakening and weakening of social and political authority, extremism occurs in the society. Maintaining the order, which is important for conservatives, should only be achieved by the authorities. The destruction of the firewall offered by social and political authorities will limit freedoms as much as possible and will offer individuals the opportunity to choose among many options. With the multiplicity of these preferences, radical and sudden changes will always be open to events that can destroy the current order. Even the uncertainty and obscurity that will be created by developments that do not threaten the order is a development that conservative thought does not want to accept. Conservatives do not completely deny freedom of thought. The clearest proof of this is his approach to private property and private enterprise. For conservatives, there is a very close link between private property and freedom. Along with the argument that freedom cannot be mentioned in an environment where there is no private property, conservatives put forward many positive ideas about people's right to own property. The views on the protection of the right to property are indicative of the partial importance given to freedom.

In this study, the concepts of freedom and equality in conservative ideology is examined. The relationship between the concepts of freedom and equality and the authority in the practices in society was also investigated. Conservative ideology, the idea that authority is an important phenomenon for the sustainability of the stability of the society was discussed. As a result, it was stated that an approach loyal to the authority is necessary for the continuation of conservatism within the boundaries drawn by the conservative ideology.

The authority brought by the coexistence of power and legitimacy feels an obligation to exhibit the integrity that will reinforce its existence in the political and social field. On grounds where a legitimate power is an authority, politics is the determinant of decisions about what is right and wrong, what is good and what is bad. After this point, power, as an authority that people accept based on consent, is shaped as an authority. Authority is now deeply felt at every stage of life as a power that directs human life. Individuals in the roles that conservative thought assigns to social actors; family is a part of facts such as tradition, history and religion. They are often part of an organic whole. This approach, which is advocated by conservative thought, can be considered

in parallel with the fact that authority is a spontaneous process. The roles shaped in the movement of social and political life are not available to be changed.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 251- 276**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 09/06/2022 **Makale Kabul Tarihi: 20/07/2022**

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ'NİN SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK DEĞİŞİME ETKİSİ: YENİŞEHİR ÖRNEĞİ

Günce DEMİR*

Öz

Bu çalışmada, üniversitelerin kuruldukları kentlere ne kadar ve nasıl katkı sağladığı konusu Kırıkkale Üniversitesi Beşir Atalay Kampüsünün kurulduğu Yenişehir üzerinde sosyal, ekonomik ve kültürel olarak yarattığı değişim örneği ile incelenmeye çalışılacaktır. Araştırma sırasında odaklanılan ana noktalar; ekonomi, demografi, altyapı ve toplum kültürü gibi toplumsal yapı da değişim etkisi yüksek alanlardır. Bu çalışmada temel olarak üniversite-kent ilişkisi ele alınmaktadır. Bu nedenle özellikle Kırıkkale Üniversitesinin kampüsün yer aldığı Yahşihan İlçesine bağlı Yenişehir Mahallesi üzerine üniversitenin kurulması sonrasında gözlenen etki ele alınmaya çalışılacaktır. Bu mahallenin seçilmesinde temel neden üniversitenin bu mahalle sınırlarına komşu şekilde kurulmuş olması ve mahallenin 1992-2021 yılları arasında gözle görülür şekilde yaşadığı değişim etkili olmuştur. Bu değişim hem bölgenin hem de Kırıkkale Üniversitesinin genel yapısında önemli bir etkiye sahiptir. Mahallenin kendi içinde önce tarım arazisi olarak kullanımından başlayarak, bir kooperatif alanı olarak değişimi ve akabinde üniversiteye yakınlığı ile farklılaşan yüzü sosyolojik bağlamda önemli bir toplumsal değişim örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal değişim, Ekonomik değişim, Kültürel değişim, Yenişehir*

EFFECTS OF KIRIKKALE UNIVERSITY OVER SOCIAL, CULTURAL AND ECONOMICAL CHANGE: YENISEHIR CASE

Abstract

In this study, it was tried to examine whether or to what extent the universities contribute to the cities where they are founded through social, economic and cultural change effects with a sample case "Yenişehir" an area where Kırıkkale University Beşir Atalay Campus is located. The main points of focus during the research were: areas with a high impact on social structure such as economy, demography, infrastructure and community culture. Therefore, this study mainly investigated the university-city relationship. For this reason, especially Yenişehir region in Yahşihan

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, gunceyilmaz@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-7747-6769
Not: Bu araştırmanın yapılabilmesi için Kırıkkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 18/05/2021 tarih ve 05 sayı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

Önerilen Atıf: Demir, G. (2022). Kırıkkale Üniversitesi'nin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Değişime Etkisi: Yenişehir Örneği, *Akademik Hassasiyetler, 9*(19), 251-276.

District, where Kırıkkale University's campus is located was discussed in the study. The reason for selecting this region was that the university were located near this neighborhood which experienced drastic changes during 1992-2021. These changes had a massive effect on the general structure of both the region and Kırıkkale University. The changing face of the neighborhood, starting from its use as agricultural land, as a cooperative area, and then its proximity to the university, appears as an important example of social change in the sociological context.

Keywords: *Social Change, Economical change, Cultural change, Yenişehir*

Giriş

Üniversiteler bulundukları bölgelere ekonomik olarak şehre ve bölgeye çektikleri insan sayısı nedeniyle önemli bir etkiye sahiptirler. Üniversitelerin kuruldukları bölgenin yerel ekonomisine yaptığı katkılar istihdam, gelir ve harcama kalemleri altında incelenebilir (Çayın ve Özer, 2015: 132). Literatürde Türkiye'de, 1990'lı yıllar ve sonrasında, üniversitelerin kuruldukları kente, bölgeye, sosyo-ekonomik etkilerini inceleyen çok sayıda akademik çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmanın temelinde 'Üniversite, kurulduğu bölgeyi hangi yönlerden etkiler?', 'Üniversiteye ev sahipliği yapmanın bölge üzerine olumlu ve olumsuz etkileri nelerdir?', 'Bölgede yaşayan sakinler bu değişimden nasıl etkilenir?' gibi sorular cevap aranmaktadır.

Türkiye'de özellikle 90'lı yıllarda kurulan üniversitelerin pek çoğunun daha önce tarım alanı olarak kullanılan ve şehir merkezinden oldukça uzak alanlarda yer aldığını görmekteyiz. Üniversiteler kurulduktan sonra bu alanların yapılaşma ile yeni yaşam merkezlerine dönüşmeleri sosyolojik anlamda önemli bir değişim ortaya koymaktadır. Kırıkkale İli, Yahşihan İlçesi yukarıda belirtilen fiziksel ve sosyal değişimi ortaya koyan önemli örneklerden birisidir. Araştırma kapsamında bölge ile ilgili yazılı kaynaklar incelenmiş, bölgede yer alan kurum ve kuruluşlar ve bölge halkı ile görüşmeler yapılmıştır. İncelenen kaynaklar ile bölgenin hem tarihi hem de günümüzde sahip olduğu konum ile ilgili pek çok bilgi toplanmıştır. Bölge sakinlerinden 15'i ile yapılan yüz yüze görüşmelerde edinilen veriler araştırmanın bulguları bölümünde değerlendirilmiştir. Görüşmeler esnasında özellikle bölgenin tarihi ve genel yapısı hakkında görüşmecilere sorular yöneltilmiş, Kırıkkale Üniversitesi'nin kurulması ile yaşanan değişimi değerlendirmeleri istenmiştir.

1. TOPLUMSAL YAPI VE DEĞİŞME

Literatürde toplumsal yapı kavramı ile ilgili pek çok farklı tanım bulunmaktadır. Bu tanımlamalardan bazılarına bakıldığında; Toplumsal yapı temelde toplumsal kurumların bir araya gelerek oluşturduğu bir düzendir. Kurumların üyesi olan bireyler arasında süreklilik arz eden ve çoğu zaman kalıplaşmış ilişkiler vardır (Yasa, 1973: 4). Bu ilişkiler üzerinden yaşanan değişim ve dönüşümler toplumsal yapıyı etkileyerek kendi içinde de farklılaşmaları tetiklemektedir.

Konuya sosyolojik açıdan bakıldığında toplumsal yapı; bir toplumun kuruluşu, kuruluşun işleyişi, birtakım görevlerin yerine getirildiği örgütlü düzendir (Yasa, 1967: 119). Kıray'a göre toplumsal yapı, o yapıyı oluşturan toplumsal kurumlarla bu kurumların karşılıklı ilişkileri sonucu ortaya çıkan toplumsal değerlerin etkileşimlerinin bütünüdür (Kıray, 1964: 6). Burada toplumsal yapının keşfedilecek bir bütünden ziyade toplumun bir modeli olduğunun unutulmaması gerekir ve modeller çoğunlukla kuramsal çerçeveyi oluştururlar (Bozkurt, 1972: 114). Kongar'a göre toplumsal yapı ise, tarihsel bir sürecin ürünüdür ve toplumsal kurumların bütünleşmesi ve örgütlenmesi sürecinde dahil oldukları eylem ve ilişkiler göreli bir düzen oluşturmaktadır (Kongar, 1972: 26).

1.1. Toplumsal Değişim

Toplumsal yapı konusu incelendiğinde üzerinde durulması gereken diğer bir konu da sosyolojinin temel konularından biri olan 'toplumsal değişme'dir. Toplumsal değişme ile ilgili çalışmalar sosyolojinin içine dahil olan her alana bakmayı gerektirir. Toplumsal değişme, kültürel ve siyasal alanları da kapsamak şartıyla toplum yapısının ve örgütünün yeni bir şekle bürünmesini ifade eder (Kongar, 1972: 224). Değişim kavramı sosyal, kültürel ve teknoloji alanında karşımıza çıkmaktadır. Sıklıkla kullandığımız Heraklitos'un en bilinen sözü *"değişmeyen tek şey değişimin kendisidir*" ifadesi de bu kavramın kaçınılmazlığını ve evrenselliğini anlatır. Değişim, toplumsal yaşamın belli bir bölümünde ya da tümünde, belirli bir zaman sürecinde meydana gelen olaylarla bir durumdan başka bir duruma geçişi ve farklılaşmaları açıklar. Değişimin sosyolojik boyutta ifadesi olan "toplumsal değişim" kavramı hem tarihsel hem de toplumsal boyutta sosyolojinin en eski fakat güncelliğini de yitirmeyen konusudur. Toplumsal değişme bütün toplumların temel özelliğidir. Ancak değişmenin hızı toplumdan topluma farklılıklar gösterir. Toplumsal değişim yavaş ya da hızlı gerçekleşir ve süreklilik gösteren bir kavramdır. Ekonomi ve teknoloji alanında çok hızlı değişim yaşanırken aile yapısındaki değişim çok daha yavaştır. Mine Tan (1981: 102) toplumsal değişmeyi makro düzeyde değişim olarak ele alır ve "toplumsal ilişkilerde, kurumlarda ve yapıda belirli bir durumdan ya da varlık biçiminden başka bir durum ya da biçime geçiş" olarak açıklar.

Toplumsal değişimin ortaya çıkışında, sadece bir toplumdan diğerine ilk bakışta karşılaşılan farklılıklar değil aynı toplum içinde meydana gelen dönüşümlerin etkisi de vardır. Her toplumun genel olarak kendine özgü bir kültürü, demografik özellikleri, bir etnik yapısı vardır ve toplumsal yapı kavramı da bu ögelerle yakından ilgilidir. 1973 yılında Yasa yayınladığı Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları isimli eserinde *"Çağdaş Türkiye'nin bütün temel sorunları, hızlı artmakta olan nüfusu ve nüfus yapısı ile yakından ilgilidir."* demektedir. Nüfusta yaşanan hareketlilikler ve bireylerin yaşam tercihlerindeki farklılıklar, toplumsal yapının şekillenmesinde önemli mihenk taşları olarak karşımıza çıkar. Toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerin özneleri; ekonomik ilişkiler, çoğunluk

tarafından kabul gören evrensel kültür ögeleri, değer yargıları ve kurumlardır ve her bir öznede yaşanan değişim toplum yapısının diğer faktörlerini de etkilemektedir. Başka bir ifadeyle toplumsal değişme, toplumun tüm kesimlerinde birden gerçekleşen bir süreç olarak tanımlanabilir.

Tarihsel süreç de hep var olan ve kaçınılması da mümkün olmayan değişimin etkilerini çeşitli bilim insanları çeşitli başlıklar altında ele alıp incelemişlerdir. Literatür incelendiğinde toplumsal değişimi etkileyen faktörlerle ilgili farklı görüşler vardır. Giddens' e göre toplumsal değişimi sürekli etkileyen, üç ana etken fiziksel çevre, politik örgüt ve kültürel faktörlerdir (Giddens, 2000). Fakat bugün de süregelen değişimlerin arkasındaki güçlerin, ekonomik olduğu kadar, politik ve kültürel olduğu da bir gerçektir. Doğan'a göre ise, "zaman, mekân ve insan" olmak üzere üç temel öğesi bulunan toplumsal değişmenin, günümüzde etkenleri; demografi, teknoloji, ekonomik yapı, değerler, ideolojiler ve insanlar arası mücadele ve çekişmelerdir (Doğan, 1995). Özkalp'a göre ise toplumsal değişim, toplumsal şartlar, yeni buluşlar, kültürel ve sosyal değerlerden etkilenmektedir (Özkalp, 2011). Bu bilgiler ışığı altında, toplumsal değişimin farklı özelliklere sahip olan birçok faktörden etkilenmektedir ve bu faktörlerin etkisi dönemlere göre değişmektedir. Yaşanan kültürel, sosyal ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle de yeni faktörler eklenmektedir.

1.2. Mekân ve Üniversite

Mekanları, insanlar varlıklarını sürdürebilmek adına inşa etmektedir. Farklı amaç ve ihtiyaçlar ortaya çıktıkça yerleşme mekanları ve tipleri bu doğrultuda değişim göstermiştir. Tarih boyunca farklı yerleşim mekanları kuran insan, hayatın akışını dengelemek adına mekanları değiştirmekten ve en yüksek faydayı sağlama çabasını koymaktan vazgeçmemiştir. Kentlerin ortaya çıkması ve kentsel mekanların üretimi kent kültürünü ve hayat tarzını yansıtan önemli bir toplumsal gösterge olarak ele alınmaktadır (Alver, 2007: 12-13). Kent kavramı sadece mekanlarla değil aynı zaman da kentte yaşayan nüfusun özellikleri ile değerlendirilmektedir. Kent, içinde yaşayan nüfusun kültürel yapısını yansıtmakta ve tekrar üretmektedir. Bir diğer deyişle kentte yer alan mekanlar tarafsız değildir. Mekanlar insan ilişkilerini, değerleri, sembolleri, politikaları, toplumsal yapının her öğesini aktaran özellikler taşımaktadır (Gül vd., 2008: 357). Kentleşme kavramından söz ettiğimizde, yalnızca insanları kent olarak adlandırılan alanlara çekmek değil, bireylerin kentte oluşturulan yaşam biçimini benimsemesi anlamına da gelmektedir (Wirth, 2002: 81).

Mekân, bir kültür ve kimlik göstergesi olarak zamanla farklılaşan bir yapı konumundadır (Alver, 2007: 22). Zaman içinde yaşanan hem insani hem de toplumsal ihtiyaçlar ve değişimler sonucunda devamlı olarak mekânın yeniden üretimi söz konusudur ve bu değişimde en önemli belirleyici farklı gereksinimler ve işlevler doğrultusunda biçimsel ve niteliksel olarak ortaya çıkan ihtiyaçlardır. Özellikle hayat tarzı, üretim ilişkileri, üretim şekilleri ve toplumsal değerler yaşandıkça mekân kendini yeniden üretmektedir. Her

yeniden üretilen mekân mutlak suretle oluşturulan, dönüştürülen ve günün sonunda tüketilen bir yapıdır. Bireyler içinde yaşadıkları mekanlardan bir taraftan etkilenirlerken diğer yandan da etkiledikleri de bir gerçektir (Yırtıcı, 2005: 1; Bal, 2008: 266; Lynch, 2011: 2).

Ekonomik süreçler kentlileşme sürecinin temelini oluşturmaktadır ve sonrasında sosyal süreçler başlar. 'Ekonomik mekân' ve 'sosyal mekân' kavramları kentlileşme sürecinin açıklanmasında yol gösterici araçtırlar Ekonomik mekân; bireylerin temelde yer alan ekonomik ilişki ve faaliyetlerin tümünü içine alır ve ekonomik değer üretme, elde etme ve onları kullanma biçimlerini içeren soyut bir mekân anlamında kullanılmaktadır. Sosyal mekân ise kişinin üst yapısını oluşturan tüm sosyal ve tinsel değerlerini, tavır ve davranışlarını kapsayan soyut bir mekâna karşılık gelmektedir (Kartal, 1982: 228).

Yukarıda söz edildiği gibi özellikle küçük kentsel bölgelerde üniversitelerin kurulması sonrasında hem ekonomik hem de sosyal anlamda mekânsal dönüşüm daha keskin şekilde gözlenmektedir. Küçük yerleşim yerleri üniversitelerin açılmasıyla birlikte öğrenciler ve üniversitede çalışanların kente gelişiyle yoğun bir nüfus ile karşı karşıya kalmaktadır. Bölgedeki mekanların, sunulan hizmetlerin ve toplumsal yaşantının yeni nüfusa göre şekillenmesi zorunludur. Yoğun nüfus baskısı nedeniyle ortaya çıkan yeni ve farklı tüketim kalıpları, bölgede yaşayanların tüketim alışkanlıkları üzerinde de etkisini gösterir (Işık, 2008: 162). Kentte talebe göre, daha önce olmayan ekonomik faaliyetler ve yeni iş kolları oluşmakta, artan nüfusun barınma ihtiyacını karşılamak adına konut düzeninde farklılaşmalar ve yurt ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Kentteki girişimcilerin bu süreç içerisinde bir anda nüfusun çoğunluğunu oluşturan öğrencilerin ihtiyaçlarına göre donanımları olan mekanlar, örneğin kafeler, internet olanaklarına sahip salonlar tasarlamaya yönelmesi kaçılmazdır (Bektaş, 2013: 98-99). Böylece, üniversitelerin kuruldukları küçük ve orta büyüklükteki kentler hızlı bir büyüme sürecine girebilmektedir. Bugüne kadar pek çok il ve hatta ilçede üniversite kurulması isteğinin altında da işte bu gerçek yatmaktadır. Bu çalışmanın ana hatlarını Kırıkkale ili Yahşihan ilçesi, Yenişehir mahallesin yakında Kırıkkale Üniversitesinin kurulması ve sonraki süreçte Yenişehir'de yaşanan değişimler oluşturmaktadır. Yukarıda Işık ve Bektaş'ın belirtilen üniversite etkisi ile yaşanan kentsel ve mekânsal değişimlerin büyük çoğunluğu Kırıkkale Üniversitesi ve Yenişehir bölgesinde de açık şekilde göze çarpmaktadır.

Üniversitelerin, kuruldukları şehrin öncelikle kültürel, sosyal ve demografik yapısına, zamanla ekonomisine, mekânsal yapılanmasına, mesleki gelişimine, spor ve fiziksel aktivite alanlarına, sanayisine doğrudan ve dolaylı etkileri vardır. Üniversiteler kuruldukları bölgelerde özellikle kampüs üniversitesi olarak gelişim gösteriyorsa teknoloji kümeleri oluşturmak, büyük, yüksek kaliteli araştırma alanları yaratmak ve geniş sağlık imkanları sunmak açısından çok önemlidir. Öyle ki kırsal alanlardaki küçük fakülte ya da meslek yüksek okulların bile çevredeki alan için büyük faydaları mevcuttur. Bir diğer

deyişle üniversiteler kuruldukları bölgeleri mekânsal olarak farklılaştırırlar. Özellikle artan nüfusun ekonomik açıdan etkisi, yeni ihtiyaçların doğması, mevcut alanların nüfusa yetmemesi gibi bazı değişimleri tetiklemektedir. Ancak Türkiye'de üniversitelerin bulundukları şehirlerin demografik özelliklerine, kentsel gelişimine, ekonomik ve sosyal yapıya olan etkilerinin araştırıldığı çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu konudaki en önemli çalışmalardan biri, Trabzon ve çevresine hem doğrudan hem de dolaylı olarak ekonomik katkılarını incelendiği *"Karadeniz Teknik Üniversitesinin Kent ve Bölge Ekonomisine Doğrudan ve Dolaylı Ekonomik Etkileri"* başlıklı çalışmadır (Aydemir, 1994). Bir başka çalışma ise, yine Karadeniz Teknik Üniversitesinin bölgedeki iş dünyası ile ilişkileri üzerinde durulan ve özellikle üniversitenin bu konuda oynadığı önemli role dikkat çeken "*Girişimci Üniversite, Karadeniz Teknik Üniversitesi- İş Dünyası, Sorunlar- Beklentiler-Olası Çözümler*" isimli çalışmadır (Beyazlı, Aydemir vd., 2005).

1.3. Bir Değişim Faktörü Olarak Üniversitenin Şehre Etkisi

Üniversiteler, genel anlamda, toplumun yüksek düzeyli insan gücü gereksinimini karşılamak, kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamak, bilimsel araştırmalar yoluyla toplum sorunlarının çözümünde yardımcı olmak görevlerini üstlenmiş kurumlar olarak kabul edilmektedir (Baskan, 2001: 23). Üniversiteleri çoğu insan sadece eğitim kurumları olarak düşünür. Bazı ekonomistler üniversite eğitiminin insanların becerilerini ne ölçüde geliştirdiği konusunu tartışmaktadırlar. Kimileri için de üniversiteler sadece zaman kaybettiren gösterişli bir kimlik bilgisi formu olarak algılanmaktadır. Ancak çoğu insan, yüksek öğrenimin önemli ve yararlı olduğuna inanarak gelecek nesillerin üniversite eğitimi alması için yoğun çabalar sergilemektedir. Her yıl milyonlarca genç üniversiteye girebilmek için ter dökmektedir. Türkiye'de 2008 yılında dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan her ilde yasal olarak bir üniversite kurulmuş olduğunu ve hızlı bir şekilde bu üniversitelerin kurumsal hale getirildiklerini belirtmiştir[1]. Açılan her üniversite sadece yetiştirdiği öğrencilerle değil aynı zamanda bünyesinde barındırdığı akademisyenler ile de kurulduğu kentler üzerinde etkiye sahiptir. Üniversitelerin bölgeler ve iller arası kalkınma farklılıklarını azaltmaya katkı sağladıkları nedeniyle bugün Türkiye'de her ilde bir üniversite vardır. Bölge kalkınmasında üniversiteler insan sermayesi birikimi yaparak, toplumun kültürel, sosyal ve kültürel gelişmesine katkı saylayarak, bölgenin toplumsal gelişmesini etkilerler.

Işık (2008) yılında yayınladığı *"Türkiye'de Üniversitelerin Kentleşme Üzerine Etkileri"* başlıklı çalışmasında 1992'de kurulan üniversitelerin bulundukları kentlerin nüfus artış hızına olan etkileri irdelemiştir. Özellikle Çanakkale, Isparta, Afyonkarahisar, Kütahya, Niğde, Tokat, Kahramanmaraş, ve Kırıkkale kentlerinden açılan üniversitelerin kentin nüfus artış hızına belirgin etkisi olduğunu çalışmasında dile getirmiştir. Bu kentlerin önemli bir

[1] https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-her-ile-bir-universite-9883918 erişim tarihi 15.05.2021

kısmında nüfus artış hızı 1975'ten sonra azalma eğilimine girmiş olmasına karşın üniversitelerin kurulduğu 1990-2000 döneminde tekrar artış göze çarpmaktadır.

Üniversitelerin kuruldukları kentlere etkilerini inceleyen çalışmaların pek çoğu sadece ekonomik kökenli etkiler üzerinedir. Oysa üniversitelerin kurulduğu bölgeye sadece ekonomik değil, çok farklı alanda etkileri vardır. Kente, üniversite de çalışmak için gelen göreli eğitimli ve nitelikli nüfus, kentin kültürel ve sosyal gelişimine de katkı sağlamaktadır. Ayrıca üniversitelerin sahip olduğu teknolojik alt yapı ve bilgi yaratma becerisi de kentlerde yaşanan değişimde ve gelişimde büyük etki yaratmaktadır (Sürmeli, 2008: 15). Üniversitelerinin kuruldukları bölgede yaşayan yerel halk üzerinde toplumsal ve ekonomik açıdan tartışmasız etkileri olmaktadır. En yaygın iki etki ekonomik ve demografik etkilerdir. Üniversiteler bulundukları bölgeler açısından önemli bir gelir üreticisidir. Yerel işletmeler örneğin kafeler, bakkallar, marketler, lokantalar için gelir artışı sağlamakta ve topluluğun genel ekonomik durumunu yükseltmektedirler. Ayrıca üniversiteler kuruldukları şehir altyapısının geliştirilmesine yardımcı olmaktadır (Görkemli, 2011: 30; Kaşlı ve Serel, 2008: 100). Aynı zamanda bölgede yaşayan herkes için yeni ve farklı bakış açıları ve daha farklı kültürel anlayış da getirmektedir. Gerek ülkemizde gerekse dünyanın pek çok yerinde üniversiteler sosyal, kültürel ve ekonomik eşitsizlikleri gideren, şehirlerin kalkınma ve ilerleme hızlarına olumlu yönde etki eden önemli birer etmen olarak düşünülmektedir. Bu sebeple, üniversitelerin açılacakları bölgeler seçilirken hem sosyal hem ekonomik açıdan canlılık kazandırılması amacı ile görece az gelişmiş ya da gelişmekte olan kentlere öncelik verildiği görülmektedir.

Üniversiteler kuruldukları kentlerde yarattıkları değişimde en önemli özne öğrencilerdir (Ergun, 2014: 2). Öğrencilerin üniversitede okuma süresinde genellikle geçici süreler yaşadıkları kente etkileri kaldıkları süreden çok daha etkilidir. Öğrenciler geldikleri an itibari ile farkında olmasalar bile geçici süre geldiklerinin farkında olarak adeta bir turist gibi kenti kendilerine göre şekillendirmeye başlamaktadırlar.

1.4. Yenişehir'in Coğrafi Konumu ve Toplumsal Yapısı

Yenişehir, Kırıkkale il merkezine en yakın ilçe olan Yahşihan'a bağlı bir mahalledir. Ankara-Kırıkkale kara yolu asfaltı Yenişehir Mahallesinin sınırından geçmektedir. Yenişehir'in Kırıkkale İl merkezine olan uzaklığı yaklaşık 6 km'dir. Ankara'ya uzaklığı ise 70km'dir (Altın, 1995). Yenişehir Mahallesinin bağlı bulunduğu ilçe olan Yahşihan'da hem kır hem de kent nüfusunun olduğu görülmektedir. İlçedeki 1990-2016 yıllarını kıyaslayan kır ve kent arasındaki nüfus dağılımına bakıldığında kır nüfusunun giderek azaldığı gözlenmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: TUİK Genel Nüfus Sayımı Verileri

Yıl	Toplam	Şehir	Kır

1990	11.299	5.695	5.604
2000	14.098	8.215	5.883
2007	12.963	9.166	3.797
2008	13.322	9.573	3.749
2009	15.997	12.42	3.577
2010	16.133	12.801	3.332
2011	16.618	13.374	3.244
2012	17.675	14.591	3.084
2013	19.46	16.307	3.153
2014	20.833	17.966	2.867
2015	22.247	19.493	2.754
2016	25.103	22.391	2.712

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Yahşihan ilçesinin tarihi incelendiğinde, pek çok kaynakta arazisi oldukça verimli olduğu ve kaynak sularının çokluğundan bahsedilmektedir. Yahşihan, Kızılırmak Nehri'nin doğu kıyısında, Kara Güney Dağı'nın güney eteklerinde kurulmuştur. Kızılırmak araziyi ikiye bölmektedir (Altın, 2008: 511). Tarımın etkin olması nedeniyle uzun bir süre ilçenin 1990'da kır ve kent nüfusu başa baş giderken, kurulan sanayi bölgesinin de etkisi ile 2000 ve sonrasında kent nüfusunda hatırı sayılır bir artış gözlenmektedir. Bu durum bölgenin sosyo-ekonomik acıdan farklı alanlardan beslendiğini ortaya koymaktadır.

Ayrıca Yahşihan ilçesine bağlı Yenişehir Mahallesi içinde yer alan Kırıkkale Üniversitesi Merkez Kampüsünün (Prof. Dr. Beşir Atalay Kampüsü) 2004 yılında bölgede giderek aktif hale gelmesiyle birlikte bölgede nüfusun hız kazanmıştır. Nüfus artışı ile sosyal ve ekonomik değişimlerde gözlenmektedir. Bölgede 2007-2020 yılları arasında yaşanan nüfus artış hızı aşağıda yer alan Tablo 2' de açık şekilde gözlenmektedir.

Tablo 2: 2007-2020 Yılları Arası Bölgede Yaşanan Nüfus Artış Hızı Tablosu

Satırlar	Sütunlar Belediye, Köy Ve Mahalle Nüfusları Ölçüm bazında
2007 Kırıkkale(Yahşihan/Yahşihan Bel./Yenişehir Mah.)-90442	3.696
2008 Kırıkkale(Yahşihan/Yahşihan Bel./Yenişehir Mah.)-90442	3.633
2009 Kırıkkale(Yahşihan/Yahşihan Bel./Yenişehir Mah.)-90442	6.549
2010 Kırıkkale(Yahşihan/Yahşihan Bel./Yenişehir Mah.)-90442	6.603
2011 Kırıkkale(Yahşihan/Yahşihan Bel./Yenişehir Mah.)-90442	7.066
2012 Kırıkkale(Yahşihan/Yahşihan Bel./Yenişehir Mah.)-90442	7.290
2013 Kırıkkale(Yahşihan/Yahşihan Bel./Yenişehir Mah.)-90442	8.003
2014 Kırıkkale(Yahşihan/Yahşihan Bel./Yenişehir Mah.)-90442	9.488
2015 Kırıkkale(Yahşihan/Yahşihan Bel./Yenişehir Mah.)-90442	10.020
2016 Kırıkkale(Yahşihan/Yahşihan Bel./Yenişehir Mah.)-90442	11.967
2017 Kırıkkale(Yahşihan/Yahşihan Bel./Yenişehir Mah.)-90442	13.362
2018 Kırıkkale(Yahşihan/Yahşihan Bel./Yenişehir Mah.)-90442	13.888
2019 Kırıkkale(Yahşihan/Yahşihan Bel./Yenişehir Mah.)-90442	12.982
2020 Kırıkkale(Yahşihan/Yahşihan Bel./Yenişehir Mah.)-90442	10.963

Kaynak: https://biruni.tuik.gov.tr/medas/ erişim tarihi 15.05.2021

Yukarıda yer alan Tablo 2'de de açık şekilde görüldüğü üzere Yenişehir hızlı nüfus artışının gözlendiği bir mahalledir. Çalışmamız kapsamında yapılan görüşmelerde bu hızlı nüfus artışında önemli aktörlerden biri mahalle

sınırları içinde yer alan üniversite olarak ifade edilmiştir. Bu konuda görüşmecilerin yaptıkları değerlendirmeler ve bazı görüşmeci alıntıları Bulgular bölümünde detaylı şekilde ele alınmaktadır.

2. YÖNTEM

Çalışma kapsamında 2021 Mayıs ayında Yenişehir'de 25 yıl ve daha uzun süredir ikamet eden 5 Kadın, 10 Erkek olmak üzere toplam 15 kişi ile görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde sosyal bilimler kapsamında sıklıkla kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği uygulanmıştır. Toplumsal gerçekliği belirleme, anlama ve yorumlama konusunda taşıdığı önem bakımından bu yöntem tercih edilmiştir. Herhangi bir konuda kişilerin tercihleri ve düşünceleri öğrenilmek istendiğinde bunu öğrenmenin en sağlıklı yolunun kendileriyle birebir görüşmek ve ilgili soruları kendilerine bizzat iletmek olduğu aşikârdır. Önceden hazırlanmış, ya da o anda konuşmanın seyriyle ortaya çıkan soruları kişiye sözel olarak yöneltmek ve konu hakkındaki özgür fikirlerini kendisinden doğrudan almak, araştırmanın özgünlüğü ve güvenilirliği açısından oldukça önem taşımaktadır. "*Bir nitel araştırma tekniği olarak görüşme, araştırmacı ile araştırmanın öznesi konumunda yer alan insan arasında geçen, kontrollü ve amaçlı sözel iletişim biçimidir*" (Cohen ve Manion, 1994'ten Akt., Türnüklü, 2000: 544). Araştırmanın amacı, farklı sosyal, kültürel ve demografik özelliklere sahip insanların deneyimlerini, görüşlerini ve yaşam tarzlarını görüşme yolu edinerek onların kültürel sınıflandırmalarını sistematik bir şekilde ortaya koymaktır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde araştırmacı, önceden belirleyip hazırladığı soruları, araştırmanın öznesi olan kişilere yöneltir. Bu soruların yanı sıra, araştırmacı görüşmenin akışına bağlı olarak değişik yan ya da alt sorularla görüşmenin akışını etkilemesi mümkündür ve kişinin yanıtlarını açmasını ve ayrıntılandırılmasını isteyebilir (Türnüklü, 2000: 545). Yapılan görüşmeler 13 sorunun yer aldığı yarı yapılandırılmış soru kâğıdı eşliğinde gerçekleşmiştir. Yarı yapılandırılmış soru kâğıdı kullanılmasının temel nedenleri görüşme için bir kılavuz oluşturmak, sorulara ve soruları soran araştırmacıya esneklik sağlamak, katılımcılardan spesifik verilerin toplanması noktasında yol göstermek olarak sıralanmaktadır. Hazırlanan yarı yapılandırılmış soru kağıdında yaş, eğitim durumu gibi bazı demografik bilgilerin yanı sıra Yenişehir'in tarihi ve bu bölgede yaşadıkları dönemde karşılaştıkları değişim ilgili genel duygu ve düşünceler sorulmaktadır. Bu soruların sorulmasının sebebi araştırmaya konu olan "Yenişehir'de yaşanan değişim" ve "bu değişimde üniversitenin etkisi" kavramlarının görüşmeciler için taşıdığı anlam ve bu kavramlar üzerinden oluşan algının tanımlanabilmesidir. Katılımcıların demografik özellikleri ve sohbet sırasında üzerinde durduğumuz sorulara verdikleri cevaplar 'araştırma bulguları' kısmında yer almaktadır. Görüşmeler sırasında elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Betimsel analiz kapsamında yapılan görüşmeler ile elde edilen veriler daha önceden belirlenmiş temalara göre

sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırılan veriler daha sonra özetlenerek akabinde yorumlanmaktadır. Bu analiz türünde araştırmacı, görüşmeler yaptığı ya da gözlemlediği bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtabilmek amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verebilmektedir. Burada amaç toplanan bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Böylece gündelik hayat tecrübelerini aktaran katılımcıların görüşleri detaylı şekilde değerlendirilmektedir. Kırıkkale İli, Yahşihan İlçesine bağlı Yenişehir'de yaşanan sosyal ve kültürel değişime üniversitenin etkisinin belirlenmesine yönelik yürütülen çalışma kapsamında elde edilen veriler 'araştırma bulguları' başlığı altında yer alan alt başlıklara göre sınıflandırılmıştır. Katılımcılara görüşmeler sırasında yöneltilen sorulara uygun şekilde alt başlıklar düzenlenmeye çalışılmıştır. Katılımcılara yaşadıkları bölgenin tarihi, bölge hakkında duydukları ya da bildikleri genel bilgiler sorulduğunda alınan cevaplar 'Bölgenin Tarihi' başlığı altında ele alınmıştır. Katılımcıların Yenişehir'e yerleştikten sonra bölgede gözlemledikleri değişim 'Yaşadıkları Dönemde Bölgede Gözlenen Değişim' başlığı altında değerlendirilmiştir. Çalışmamıza konu olan Yenişehir'de Kırıkkale Üniversitesi kurulduktan sonra yaşanan değişime ilişkin katılımcı düşünceleri 'Yaşanan Değişimde Üniversitenin Etkisi' başlığı altında toplanmıştır. Belirtilen bu başlık altında Kırıkkale Üniversitesi kurulduktan sonra bölgede yaşanan değişimler hem ekonomik hem sosyal hem de kültürel olarak pek çok alanda incelenmiştir. Yaşanan bu değişimler bölge için bazı açılardan fayda sağlarken bazı açılardan da olumsuzluklar doğurmuştur. 'Bölgede Yaşamanın Avantaj ve Dezavantajları' başlıklı bölümde yer alan katılımcı alıntıları ve yorumları ile yapılan görüşmelerde konu ile ilgili belirtilen değerlendirmelere yer verilmiştir. Katılımcıların açık şekilde belirttiği üzere Kırıkkale Üniversitesinin kurulması ile birlikte Yenişehir'de önemli bir değişim gözlenmiştir. Çalışmaya katkı sağlayan 15 katılımcıya eğer yaşanan değişime etki etme şansları olsa neler önerirlerdi sorusu yöneltildiğinde verdikleri cevaplar 'Bölgede yaşanan değişime katkıda ne önerirsiniz?' başlıklı bölümde irdelenmiştir. 'Bölge ile ilgili keşkeleriniz var mı?' bölümünde ise katılımcıların bölgede yaşanan değişimle ilgili keşkelerine yer verilmiştir. Gözlenen tüm bu değişim ve dönüşümler düşünüldüğünde 'Yeniden bu bölgede yaşamak ister miydiniz?' sorusu ile katılımcıların bölgeye dair aidiyet ve bağlılık duygusu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu belirtilen başlıklar içerisinde yer alan değerlendirmeler ve yorumlar çalışmanın ana hatlarını oluşturmaktadır.

2.1. Etik Konular

Bu araştırmanın yapılabilmesi için Kırıkkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Prof. Dr. Mustafa Özen Başkanlığında 18/05/2021 tarihinde, oturum no: 05 ile etik ilkelere uygundur kararı vermiştir.

3. BULGULAR

Yenişehir'de üniversitenin kurulması sonrasında yaşanan değişimin etkilerini araştırmak adına öncelikle bölgede 34 yıldır ikamet eden bir bölge sakinine ulaşılmıştır. Bölge sakini ile yapılan görüşmeler esnasında Yenişehir'de kurulan Metal İş Yapı Kooperatifi evlerine ilk taşınan kişilerden olduğu öğrenilmiştir. Kooperatif tarafından yapılan evlerde yaşayan diğer bölge sakinleri ile uzun yıllardır komşuluk yapması nedeniyle kartopu örneklem tekniği kullanılarak görüşme yapılan diğer katılımcılara ulaşılmıştır.

Görüşmecilerin demografik özelliklerine bakıldığında yaş aralığı 34-77 arasında değişmektedir. Yaş dağılımında bakılacak olursa 4 katılımcı 60 yaş altı, 4 katılımcı 60-64 yaş arası, 7 katılımcı ise 65 yaş ve üstü olarak kümelenmektedir. Katılımcılardan 11 kişinin 60 yaş ve üstü olduğu gözlenmektedir. Katılımcıların medeni durumuna bakıldığında 15 katılımcıdan 13'ü evlidir. Katılımcıların eğitim durumuna göre, 3 katılımcı ilkokul mezunu, 5 katılımcı orta okul mezunu, 4 katılımcı lise mezunu, 3 katılımcı ise üniversite ve üzeri eğitim düzeyine sahiptir. Katılımcıların bölgedeki yaşam sürelerine bakıldığında 15 kişiden 10'u 35 ve üzeri süredir bölgede ikamet etmektedir. 5 katılımcı ise 29-34 yıl arası Yenişehir'de yaşamaktadır. Çalışmaya katılım gösterenlerin uzun yıllardır bölgede yaşıyor olmaları bölgenin gözlenen değişimlerini içeriden dinleme şansını sunması açısından oldukça önemlidir.

3.1. Bölgenin Tarihi

Yenişehir'in Coğrafi Konumu ve Toplumsal Yapısı başlıklı bölümde detaylı şekilde anlatıldığı üzere, bölge önceleri tarımsal arazi olarak kullanılmıştır. 70'lerde Metal İş Yapı Kooperatifinin inşaata başlaması ile bölgede yer alan bağ ve bahçeler yavaş yavaş yerini iki katlı bahçeli evlere bırakmıştır. Yenişehir'de 1984 yılında teslim edilen Metal İş Yapı Kooperatifi projesi başlamadan önce arazinin tarım arazisi olarak kullanıldığı 15 görüşmeci tarafından da belirtilmiştir. Üzüm bağı başta olmak üzere pek çok ürün üretilen, ekin toplanan verimli bir tarım arazisi olduğu görüşmelerde dile getirilmiştir. Bazı görüşmeci alıntılarına bakacak olursak;

"*Metal iş yapı kooperatifi evleri vardı burada ilk başta. Tarlalar bahçeler içine yapılmış 208 ev yapılmıştı. Bahçeli müstakil evler. Ben şahıs evlerinden ilkiydim. Geldim arsam vardı yaptım üç katlı evi. Çok da güzel oldu. Her yer bahçeli ev, yeşildi her yer."* (64 yaşında, Katılımcı 4)

Bölgenin yeşil doğası bahçeli evlerin yapılması ile eskisi kadar yeşil kalamasa da katılımcılar evlerinin bahçelerinde yetiştirdikleri ağaç ve benzeri ürünler ile bölgenin 80'li yıllarda da yeşil bir alan olduğunun vurgusunu yapmışlardır. 1984 yılında Metal İş Yapı Kooperatifinin inşaatını üstlendiği evler bittiğinde uzun yıllardır bu bölgede evlerinin teslimini bekleyen kooperatif üyeleri evlerine taşınma imkânı bulmuşlardır. Bölgeye taşındıkları dönemi Katılımcı 2 şu sözlerle ifade etmiştir;

> "84'de ilk gelenlerdendik biz birkaç aile geldik buraya. Bir arada düzene koyduk burayı. Aynı işlerde çalıştığımızdan zaten tanıyorduk. Ölümüze dirimize hep bir olup koştuk. Kimse kimseyi yabancı görmedi. O sayede kalkındı buraları. Çok güzel yaptık. 208 ev vardık başta. Geldiğimizde bizleri kabul etmediler ama biz birbirimize sahip çıktığımız için ilgilenmedik çok etraftaki köylülerle, sonra tam düzen oturttuk baktık öğrenciler gelmeye başladı. Buralarda geziniyorlardı. Ev baktılar yemek yiyecek yer baktılar hepsi ihtiyaç tabi. Karnı doysa yatacak yer yatacak yer bulsa çamaşırını yıkayacak. Her biri için bir şeyler gerekti." (68 yaşında, Katılımcı 2)

Katılımcı 2'nin yukarıda belirttiği üzere kooperatif evleri ile bu bölgeye taşınan bireyler iş yeri bağlantıları sebebi ile zaten birbirlerini tanıyan ve bir arada olmaya alışık bir grup olarak kendilerini tanımlamaktadırlar. Bu sayede bölgede kısa sürede yardımlaşma ve dayanışmaları ile bir arada hareket ederek değişimi hızlandırmışlardır. Bölgenin kısas sürede kalkınmasında bir arada hareket etmelerinin etkisini neredeyse her görüşmeci dile getirmiştir. Yenişehir'e yerleştiklerinden kısa bir süre sonra üniversitenin açılması ile öğrencilerin bölgeye gelmeye başladığını ve yeni bir değişim süreci başlamıştır.

Bölgenin tarihinden söz edilmesi istendiğinde görüşmecilerin 80'li yıllarda özellikle kooperatif evleri vasıtası ile bölgeye gelmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Kooperatif evlerinin yapımının uzun yıllar sürmesi sebebi ile inşaat halindeki evlerini bölgeye kısa ziyaretlerle takip ettikleri belirtilmiştir. Bu kısa ziyaretler görüşmecilerimizin o bölgeye taşınmadan önce de bölgede hakkında bazı temel bilgilere sahip olduklarını göstermektedir. Katılımcı 3'ün dile getirdiklerine bakılacak olursa;

"*Tahtalı mevkii olarak bilinirdi buraları. Zamanında demiryolu yapılırken tahtaları buradan gitmiş ondan tahtalı denirmiş. Sonra bizim evler bitti taşındık. Bahçe sahipleri bizi zor kabullendi. Bağlar bahçeler yavaş yavaş bozuldu hep inşaat ev oldu."* (72 yaşında, Katılımcı 3)

Katılımcı 3 ile yapılan görüşmede yukarıda yer alan alıntıda belirttiği üzere 80'li yıllarda, bölgeye taşındıkları dönemde, bahçe sahiplerinin kendilerini zorla kabul ettiklerini bölgede bulunan bağ ve bahçelerin inşaat alanına döndüğü belirtilmiştir. Bu durum bölgenin kırdan önce kasabaya sonra üniversitenin kurulmasıyla birlikte bir kente dönüştüğü anlaşılmaktadır. 'Bölgede bulunan bahçe sahipleri sizi neden kabul etmekte zorlandı?' diye sorulduğunda net bir şekilde "onlardan farklı olduğumuz için" cevabını vermişlerdir. Toplumsal değişme Comte'un tanımladığı şekliyle toplumda ortaya çıkan yeni bilgilerin ışığında, toplumların dinamik bir yapısı olduğunu ve toplumların kültürel, ekonomik ve siyasal alanlarda farklılaştığını ve bunun da davranışlara yansıdığını belirtilmektedir (Giddens, 2000). Comte'un tanımında da altını çizdiği ortaya yeni çıkan, alışılagelmiş olandan farklı olan bir durumun toplumsal değişimi tetiklediği Katılımcı 3'un söylemlerinde de göze çarpmaktadır.

3.2. Yaşanılan Dönemde Bölgede Gözlenen Değişim

Toplumsal değişme bütün toplumların temel özelliğidir. Toplumsal değişim daha önceki bölümlerde ele alındığı üzere hem ekonomik hem de sosyal açıdan kendini göstermektedir. Çalışma kapsamında görüşmecilere yaşadığınız dönemde bölgede yaşanan değişimleri anlatmaları istenilmiştir. Katılımcı 5 şu sözlerle ifade etmiştir;

"Ekonomik ve sosyal anlamda değişti buralar. Eskiden 3 bakkal vardı burada şimdi zincir marketler var." (34 yaşında, Katılımcı 5)

Yenişehir'de yaşanan değişim fiziki olarak gözlenen, bölgede bulunan yapıları da kapsayan bir değişimdir. Bahçelerin bozulması, binaların yapılması bölgede uzun yıllardır ikamet eden katılımcıların hepsi tarafından dile getirilen bir süreçtir. Katılımcı 8'in aşağıda yer alan alıntıda belirttiği üzere apartlar yapılmaya başlanmıştır. Apartların yaygınlaşması ile bölgede yaşayan nüfusun yapısı da değişmeye başlamıştır. Önce yapılarda gözlenen değişim kısa süre içinde toplumsal yapıda da etkisini göstermiştir.

> "Önce bahçeli evler vardı. Yıkıldılar bir bir… Sadece bir iki tane bahçeli ev kaldı artık. Onlarda göstermelik bugün yarın yıkılırlar. Sonra apartlar yapıldı. Mahalleli göçtü buradan öğrenciler geldi. Karıştık. İçimizde karıştı, dışımızda karıştı. Gençler geliyor gidiyor. Kimisi saygılı, kimisi saygısız. Çeşit çeşit oldu insanlar burada." (77 yaşında Katılımcı 8)

Yüksek binaların yapılması bölgede gözlenen değişimle ilgili ilk belirtilen değişim göstergelerinden olmuştur. Katılımcı 13 yüksek binaların yapılması ile ilgili şu sözler dile getirmiştir;

> "Buraları tatil köyü gibiydi ama şimdi bak hep koca koca binalar var. Eh ne yapacaksın düzen değişti. Öğrenciler geldi kalacak yer gerekti çocuklara. Yetmedi buraları yıktılar, evleri bozdular bahçeleri kalacak yer yaptılar. Hep apart bak buraları baştan sona apart. Kalan öğrenciye yemek gerek market gerek onlarda açıldı. İyi oldu tabi market bakkal elimizin altında ama bozuldu da tabi. Ortam değişti, insanlar değişti." (71 yaşında, Katılımcı 13)

Katılımcı 13'un sözlerine baktığımızda değişimin sadece yüksek binalarda gözlenmediğini aynı zamanda sosyal yapının da farklılaştığını dile getirmiştir. Özellikle öğrencilerin bölgeye gelmesi ile bölgede ihtiyaçlar farklılaşmıştır. Öğrencilere yönelik yemek yenilecek alanlar, marketler gibi değişen ihtiyaçlara yönelik yeni tesisler inşa edilmeye başlanmıştır.

Görüşmeye katılan görüşmecilerin bölgede yaşam süreleri 29-37 yıl arasında değişmektedir. Bu süre oldukça uzun bir zaman dilimi olarak ele alınmaktadır. Bölgede yaşanan değişimi 29 yıldır bölgede yaşadığını dile getiren Katılımcı 11 şu sözlerle özetlemektedir;

"Burası 2 kez değişmiş. Önce kooperatif kurulunca ve sonra üniversite gelince. Ben üniversitenin etkilerini gördüm kasaba şehir oldu öğrenciler gelince arsalar kıymetlendi. Öğrenciye yönelik değişti buraları." (63 yaşında, Katılımcı 11)

Katılımcı 11'inde dile getirdiği gibi bölge iki önemli değişim süreci geçirmiştir. Önce kooperatif evlerine yerleşilmesi ile Yenişehir bir kasaba

havasına kavuşmuş ve mahalle olarak sınıflandırılmıştır. Bahçeli evlerinde yaşayan birbiri ile sıkı ilişkiler içerisinde bulunan yaklaşık 220 hanenin bulunduğu bir yaşam alanına dönüşmüştür. Ancak üniversitenin açılmasından sonra bölgeye yoğun bir öğrenci nüfusu gelmeye başlamıştır. Bu büyük nüfus hareketliliği bölgede yeni bir değişim sürecini tetiklemiştir. Böylece Yenişehir mahallesi adeta bir üniversite kentine dönüşmeye başlamıştır.

3.3. Yaşanan Değişimde Üniversitenin Etkisi

Açıldıkları bölgelerde yoğun bir şekilde insan hareketliliğine neden olan üniversiteler, kentlerin değişimlerini hızlandıran birer 'toplumsal değişme aktörü' olarak düşülebilirler (Vural Yılmaz ve Yılmaz, 2013: 205-206). Kent sakinlerine göre, bir kentin öğrencileştiğine ilişkin en dikkat çekici gösterge ise öğrencilerin kentin temel değer yargıları ve yaşam biçimlerine tehdit oluşturduğuna yönelik tedirginliktir. Bu düşünce nedeniyle taşrada üniversiteler kurulduktan sonra bölgeye gelen öğrenciler ile hem yerleşke yaşamının içeriğini ve geleceğini hem de kent mekânı üzerindeki farklı kimlik ve yaşam tecrübelerinin davranışsal içeriğinin değişeceği düşünülmektedir (Yılmaz, 2011: 6). Çalışma kapsamında görüşülen 15 kişiye 'bölgede yaşanan değişimde üniversitenin etkisi var mı?' sorusu yöneltilmiştir. Katılımcı 9'a ve Katılımcı 15'a göre;

"*Var tabi. Ana damarı değişimin üniversiteden kaynaklandı."* (70 yaşında, Katılımcı 9)

"*Öğrenci bu değişimin hammaddesi. Öğrenci olmadan burası söner gider. Hiçbir anlamı kalmaz*." (51 yaşında, Katılımcı 15)

Yenişehir'de yaşanan değişimin 'ana damarı' ve 'hammaddesi' olarak tanımlanan üniversite ve üniversite öğrencileri, bölgede ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar ve gereksinimleri oluşturan ana kaynaktır. Katılımcı 12 ve Katılımcı 4 üniversitenin yeni kurulduğu dönemde öğrencilerin bölgeye gelmesi ile yaşananları şu sözlerle dile getirmektedir;

> "Çok etkisi var. Üniversite buraya gelince öğrenciler kalacak yer aradılar. Garajda olsun yatarım diyenler vardı kalacak yer öğrenci için çok zordu. Evlerde kiralar başladı. Öğrenciler geldikçe evler yetmedi müteahhitler dört döndü veren apart yaptırdı bahçeli evlerin yerine şimdi her taraf apart oldu. Apartta kalan öğrenci yesin içsin gezsin diye bu sefer kafeler lokantalar çamaşırhaneler açıldı. Burası bambaşka bir yer oldu." (62 yaşında, Katılımcı 12)

> "Üniversite geldiğinde öğrencilere kalacak yer gerekti. Ben kız öğrencilere göre yaptım evimi odalarını kiraladım. Kendimce karımla birlikte düzen kurduk ama yetmedi. Öğrenci arttı yerler yetmedi bu sefer müteahhitler apartlar yapmaya başladı. Apartların altı kafe oldu. Öğrenciler geldikçe ortamı değişti hep buraların." (64 yaşında, Katılımcı 4)

Bölgede bahçeli evlerin yıkılıp yerini apartlara bırakması sürecinde en önemli etken üniversite öğrencilerinin yaşadığı barınma sorunu olarak tanımlanmaktadır. Görüşmeler sırasında Metal İş Yapı Kooperatifinde

yaşayanların bu barınma sorunu için öncelikle evlerinde öğrenciler için kiralanabilecek alanlar yaratmaya başladıkları ancak üniversite kampüs yapısına doğru büyüdükçe barınma sorunun daha da arttığı belirtilmektedir. Katılımcı 6'nın aşağıda yer alan sözlerine baktığımızda üniversite öğrencilerinin barınmaları için bölgenin tercih edilmesinde Yenişehir'in Üniversiteye oldukça yakın bir yerleşim yeri olmasının etkisi oldukça büyüktür.

> "Üniversite açıldıktan sonra öğrenciler gelmeye başladı. Kalacak yer bulamayan öğrencilere en yakın yer burası güzel ve güvenli bir yer görünce burada kalmak istediler. Yürüyerek gidilebiliyordu okula. Eee öğrenci gelince işin de rengi değişti. Evlerinde oda kiraya verme başladı önce sonra evler değişmeye başladı apartlar çıktı ortaya her yer apart şimdi." (52 yaşında, Katılımcı 6)

Öğrencilerin bölgeye gelmesi sadece bahçeli evlerin apartlara dönüşmesini tetiklememiştir. Aynı zamanda bölgeye gelen öğrencilerin sosyal hayat açısından da bazı ihtiyaçları hasıl olmuştur. Katılımcı 10'un sözlerine baktığımızda;

"*Üniversitenin açılması, öğrencilerin gelmesi çok değiştirdi. İhtiyaçlar değişti. Kafeler, marketler, dükkanlar açıldı. Hep öğrenciler için yapıldı bunlar. Öğrencilere uygun ortamlar yapıldı."* (76 yaşında Katılımcı 10)

Bölgede açılan yeni kafe, market, restoran, büfe gibi pek çok özel girişimde yaşanan bu değişimin bir göstergesidir. Yürütülen görüşmeler sırasında da bölgede çok sayıda işletmenin olduğu gözlenmiştir. Neredeyse yapılan her binanın altında farklı konseptlere yönelik işletmeler yer almaktadır. İşletmelerin artışı bölgede yeni iş alanlarının doğmasına imkân sağlamıştır. Bölge açısından ekonomik bir hareketlilik sağlayan üniversitenin gelişi başlarda yöre halkının bir kısmı açısından çok olumlu şekilde karşılanmamıştır. Katılımcı 7 ile yapılan görüşmede bu durum şu sözlerle dile gelmiştir;

"*Üniversite çok değiştirdi burayı. Önce üniversiteyi istemediler buralarda. Camiden çıkınca 'yüksek okul istemiyoruz' diye yürürlerdi cemaat. Sonra alıştılar öğrencilerin iyi yönlerini gördüler. Üniversite buraya değer kattı toprakları evleri değerlendi."* (60 yaşında, Katılımcı 7)

Her ne kadar başta üniversite öğrencilerinin bölgeye gelmesini istemeyen bir grup olsa da bu tepkiler Katılımcı 7'nın de dile getirdiği üzere kısa sürede alışmaya başlamışlardır. Yenişehir'in yaklaşık 220 bahçeli evden oluşan kasaba havası yavaş yavaş bir öğrenci kentine doğru dönüşmeye başlamıştır. Öyle ki öğrencilerin ihtiyaçları bölgenin en temel gelir kaynağı haline dönüşmüştür. Katılımcı 2 günümüzde yaşanan Covit-19 pandemisi sebebi ile öğrencilerin bölgeye gelemeyişleri sonucunda yaşanan durumu şöyle özetlemektedir;

"*Çok etkisi var üniversitenin. Bak şimdi öğrenciler olmayınca ölü şehir gibi burası üniversite nasıl etkiliyor bu zaten gösteriyor."* (68 yaşında, Katılımcı 2)

Yenişehir'de öğrenciler olmadığında adeta bir 'ölü şehir' gibi tanımlanıyor olması bölgenin öğrencilerle tanımlanır hale geldiğinin bir göstergesidir.

8.4. Bölgede Yaşamanın Avantaj ve Dezavantajları

Katılımcılara görüşmeler sırasında Yenişehir'de yaşamanın sizin için avantaj ve dezavantajları nelerdir? Şeklinde soru yönelttiğimizde uzun yıllardır bu bölgede yaşayan katılımcılar daha çok bu bölgenin geçmişten gelen avantajları üzerinde durmuşlardır. Geçmişten gelen avantajlar ile kastedilen bölgede yeşilin, ağaçların yoğun olduğu döneminde doğasının güzelliğine yapılan vurgudur. Katılımcı 1'in aşağıda belirttiği üzere bahçeli evlerin olduğu 80'lerde Yenişehir doğayla içiçe bir kasaba havasını hissettirmektedir.

> "Havası doğası çok güzel. Bahçeli evler varken buralarda bir görmeliydiniz. Meyveler dalları basardı. Yürüdükçe mis gibi kokardı sokaklar. Ama köydeki gibi de değildi evler bakımlı yeni evlerdi. Kasaba olmuştuk. Sonra evler yıkılmaya başladı. Biz şimdilik dayandık evi yıktırmadık müteahhide vermedik. Ama nereye kadar dayanacaksın her yer yüksek bina arada kalıyorsun boğuyor adamı böyle olunca sende değiştirmek zorunda kalıyorsun. Şimdi tabi hayat kolay eskiden su yoktu evlerde şimdi bak elektrik var su var internet var her köşede bakkal market kafe var ne yemek istersen bulursun buralarda" (65 yaşında, Katılımcı 1)

Yenişehir'de yaşamanın avantaj ve dezavantajları sorulduğunda sadece doğadan ya da yapılardan değil bireyler arasındaki ilişkilerden de söz edilmiştir. Katılımcı 6'nın aşağıda belirttiği üzere toplumsal ilişkilerde de değişimler yaşanmış ve bu değişimlerin sonucu olarak bölgede yaşamanın avantaj ve dezavantajlarında da farklılaşmıştır.

> "Şimdi tabi hem avantaj hem dezavantaj yaşandı. Komşuluk bitti, insanlık değişti, selamlaşmalar bile azaldı. İnsanların birbirine güveni kalmadı. Ama apartlar ile alt yapıda değişiyor bak. Şimdi elektrik, su, internet hepsi yeniden yapılıyor bunun değişimi hep bu öğrenciler, apartlar sayesinde. Hizmet gelmek zorunda talep eden var çünkü ihtiyaç şimdi değişim bu da iyi bir şey tabi." (52 yaşında, Katılımcı 6)

Apartların yapılmaya başlanması ile birlikte alt yapı ihtiyaçlar doğrultusunda geliştirilirken, bireyler arasındaki iletişimin azaldığına vurgu yapılmaktadır. Katılımcı 9'un aşağıda yer alan yaklaşımı bu durumu net şekilde ortaya koymaktadır.

"*Eskiden komşuluk, dostluk vardı, şimdi rant var kar var. Ama üniversite sayesinde çocuklarımızı okuttuk bak yakında üniversite olunca çocuklarımız rahat rahat okudu."* (70 yaşında, Katılımcı 9)

Ayrıca üniversitenin Yenişehir'e olan yakınlığı sayesinde bölgede yaşayanlar çocuklarını güvenli, rahat ve ekonomik bir şekilde okutabildiklerini belirtmişlerdir.

> "Şekil değişti kasaba şehir oldu. Hem gelişti hem geri kaldı. Yapısı değişti bu bölgenin etrafa bakınca her yer bina oldu. Bahçelievler apartlara dönüştü. Kafeler oldu marketler oldu ama kalıcı insanlar gelmedi hiç. Öğrenci geldi gitti. Hep insanlar değiştikçe gelişmede olumsuz etkilendi. Öğrenciyi ağırladık gönderdik." (63 yaşında, Katılımcı 11)

Katılımcı 11'ın yukarıda bölgenin değişimine değinmiştir. Özellikle yapısal olarak kasabadan şehre doğru bir büyüme olduğunu belirtirken, bu büyümenin sağladığı imkanları avantaj olarak dile getirmiştir. Kafelerin, marketlerin açılmasına vurgu yapmıştır. Ancak bu değişimin bir diğer getirisi olarak bölgede kalıcı insan nüfusunun azlığını bir dezavantaj olarak ele almıştır. Öğrencilerin eğitimleri boyunca konakladıkları geçici bir konaklama alanı olarak bölgenin düşünülmesi Katılımcı 11 için gelişmeyi olumsuz etkileyen bir durumdur.

8.5. Bölgede Yaşanan Değişime Katkıda Ne Önerirsiniz?

Görüşmeye katılanlar ortak şekilde bölgenin yaşadığı değişimi dile getirmişlerdir. Bu noktadan hareketle katılımcılara bölgede yaşanan değişime katkı sağlama imkanları olsa nasıl bir değişim önereceklerini sorduğumuz da aldığımız cevapların bazıları şu şekildedir;

> "Düzenli olmalı yapılanlar. Planlı olmalı… 208 evken burası tepeye çıksan baksan böyle kalemle çizilmiş gibi görünürdü. Binalar bahçeleri hep düzen içindeydi planlıydı. Müteahhitler apart yapmak için ne bahçe bıraktı ne plan. En karlı nasıl olur diye karmaşık bir şekle soktular buraları." (62 yaşında, Katılımcı 12)

"Planlı olmalı değişim, her şey düzenli olmalı. İnsanda düzene uyar eğer öyle olursa." (68 yaşında, Katılımcı 2)

> "Planlı düzenli bir değişim olması lazımdı. Gelişmiş ülkeler bak şehir dediğin düzenli olur. Burası 90larda şehirleşmeye başlıyor ama plan olmadığından karma karışık bir yere dönüştü. Rant için herkes en ufak bir toprağa bile ev yapmaya çalıştı ama öyle olmaz bahçe lazım, düzen lazım plan lazım..." (64 yaşında, Katılımcı 4)

Yukarıda alıntılarına yer verilen üç katılımcıda değişimin plansızlığından dem vurmuşlardır. Öyle ki değişimin plansızlığının hem toplumsal yapıyı hem de toplumsal ilişkileri karmaşıklaştırdığını vurgulamışladır. Katılımcı 5 ve Katılımcı 6'nın aşağıda yer alan değerlendirmeleri de özellikle toplumsal ilişkiler ve bireysel yaklaşımlar açısından yaşanan değişimin etkilerine yer vermektedir.

"Zihniyeti değiştirmek isterdim. İnsanların daha açık ufuklu olmasını isterdim. Daha barışçıl adil düşünsünler isterdim." (34 yaşında, Katılımcı 5)

"*İnsanlık, komşuluk yeniden gelişmeli. İnsanlar birbirine sahip çıkmalı. Korumalı kollamalı, ihtiyacında destek olacağını bilmeli. Değişim o zaman güzel olur ancak."* (52 yaşında, Katılımcı 6)

Katılımcı 11 aşağıda yer alan değerlendirmesinde öğrencilerin 'geçici' olarak düşünülmelerinden hareketle değişimlerinde uzun vadeli planlanmadığını kısa ve anlık değişimlerinde bölgenin gelişmesine olumlu şekilde yansımadığını belirtmektedir. Oysa kalıcı, uzun soluklu ve doğru planlanmış değişimlerin hem bölge insanı hem de kısa sürelide gelmiş olsalar öğrenciler için çok daha faydalı olacağı aşikardır.

> "Kalıcı değişimler olması lazım. Öğrenci gelecek gidecek diye geçici değişimler olmamalı. Alt yapı iyi olmalıydı. Başta iyi yapılmamış bak şimdi çekiyoruz çilesini. Yeşil olsaydı yollar mesela. Kafeler caddesinde ağaçlar olsa her yer yem yeşil olsa güzel olmaz mı?" (63 yaşında, Katılımcı 11)

Kalıcı çözümler üretmek ve daha planlı bir yaklaşımla hareket etmek hem üniversitenin hem de kentin gelişimi için çok daha faydalı bir adım olacaktır. Katılımcıların hemen hepsinin dile getirdiği üzere değişim planlanmadan yaşandığı durumda yapılar üzerinden ardarda yeniden yapılanma süreçleri yaşanmakta bu durumda kentin yapısal olarak yerleşikleşememesine sebep olmaktadır.

8.6. Bölge ile İlgili Keşkeleriniz Var mı?

Uzun yıllardır bölgede yaşayan katılımcılara 'Yenişehir ile ilgili keşkeleriniz var mı?' diye sorulduğunda katılımcıların çoğunluğu; "*Buraları çok kıymetlendi keşke biraz arsa alabilseydik*" (40 yaşında, Katılımcı 14) şeklinde net bir değerlendirmede bulunmuştur.

Katılımcı 2 ise aşağıda yer alan açıklamasında bölgeye sadece yatırım yapamadığı için hayıflanmamış aynı zamanda bölgenin yaşadığı değişimdeki plansız yapılaşmaya da eğer imkânı olsa mâni olmak istediğini belirtmiştir.

> "Yerel yönetim iki katlı bahçeli evlere dokunmasaydı iyi olurdu. Apartlar yolun üzerinde kalsaydı. İki katlı evlere yüksek kat izni verilmeseydi yerel idareciler tarafından buraları hem kalkınır hem de güzel planlı gelişirdi. Keşke bir iki arsa alsaydık ama arsa varken bizde para yoktu para oldu arsalar alınacak gibi değil artık." (68 yaşında, Katılımcı 2)

Katılımcı 3'te tıpkı Katılımcı 2 gibi Yenişehir'de üniversitenin kurulmasından sonra hızla yaşanan yapılaşmanın daha planlı olması gerektiğine vurgu yapmıştır:

"*Keşke bu kadar büyük binalar olmasa. Keşke daha planlı olsa her yer, keşke yeşilleri ağaçları bahçeleri koruyabilsek."* (72 yaşında, Katılımcı 3)

Ayrıca planlı yapılaşmaya duyulan arzunun yanı sıra yeşile ve doğaya duyulan özlem de bölgede yaşanan değişim sonrasında keşkelerle dile getirilen bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Ağaçlanma yok, keşke ağaçları sevseler bunlar daha güzel olurdu. Keşke sinema salonları, tiyatro gelse buralara konserler olsa üniversite daha çok şey katsa buralara. Daha güzel olur her şey." (60 yaşında, Katılımcı 7)

Katılımcı 7'nın yukarıda belirttiği gibi üniversitenin sağladığı imkanların artması ile bölgedeki sosyal hayat açısından da gelişime alan yaratılabilecektir.

8.7. Yeniden Bu Bölgede Yaşamak İster miydiniz?

Görüşmeler sırasında 'imkânınız olsa tekrar Yenişehir'de yaşamak ister miydiniz?' sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılardan 12 kişi bu bölgede tekrar yaşamak istediğini söylemiştir.

"Evet isterdim. Burası (Yenişehir) çok güzel havası çok güzel bir kere. Güzel olmasa bu kadar insan gelir bu kadar çok değişir mi buraları. Çiftçisi geldi işçicisi geldi. Şimdi Öğrencisi burada. Demek ki güzel buraları." (76 yaşında, Katılımcı 11)

Katılımcı 11 açık şekilde bölgenin kalabalıklaşmasının bir diğer deyiş ile bölgeyi tercih edenlerin sayısının artmasını Yenişehir'de yaşama isteğinin bir dayanak noktası olarak sunmuştur. Ayrıca her kesimden insanın bu bölgeyi yaşanabilir olarak gördüğünü vurgulayan açıklamasında, Yenişehir'in çiftçi, öğrenci, işçi gibi toplumun farklı konumlarından gelen insanlara ev sahipliği yapmasının altını çizmiştir.

"İsterim. Burası çok güzel. Eksikleri var ama her yerin eksikleri var." (60 yaşında, Katılımcı 7)

Katılımcı 7 ise Yenişehir'i tekrar yaşam alanı olarak tercih edebileceğini belirtirken buranında her yer gibi olduğunun vurgusunu yaparak dile getirmiştir. Yaşayacağı herhangi bir yerde karşılaşacağı sorunların ötesinde bir sorun yaşamadığını belirtmiştir.

Araştırmaya katılan katılımcılardan sadece 3 kişi imkânı olsa Yenişehir'de yaşamayacağını dile getirmiştir. Bunun sebebi olarak özellikle apartların yapılması ile bölgede şu anda yaşanan değişimden memnun olmadıkları ifade edilmektedir. Bölgede tekrar yaşarım diyen katılımcılar ise bölgenin onlara sağladığı imkanlardan memnun olduklarını, bu bölgeye kendilerini ait hissettiklerini belirtmişlerdir. Üniversite kurulmadan önce ve kurulduktan sonra da bölgede yaşadıklarını ve üniversitenin bölgeye katkıları ile bölgenin daha yaşanır bir hal kazandığını ifade etmişlerdir.

Sonuç

Türkiye'nin kentleşme deneyimi ve toplumsal yapısında meydana gelen değişim ve dönüşümler açısından değerlendirildiğinde üniversiteler sadece bünyesine yerleşen öğrencileri için eğitim kurumları değil ayrıca bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma ve gelişmesinin anahtar kurumlarıdır. 2010 yılı itibariyle Türkiye'de her ilde en az bir üniversite açılmış durumdadır. Her ilde üniversite açılması ile taşra olarak nitelendirilen pek çok kentte kurulan üniversitelerin bulundukları kentleri dönüştürme sorumluluğunu üstlenmeleri beklenmektedir. Üniversiteler kuruldukları her bir ilde hem ekonomik hem de toplumsal kalkınmayı tetikler durumdadırlar. Üniversiteye gelen öğrencilerin gelişiyle kent içinde büyük bir nüfus hareketliliği baş göstermektedir. Bu nüfus hareketliliği kentlerin geçmiş alt

yapısı ile karşılanamaz boyuta gelmekte bu durum hem alt hem de üst yapıda değişimi mutlak kılmaktadır. Öğrencilerin ihtiyaçlarına yönelik kentler yeniden şekillenmekte pek çok zaman kentlerde bir öğrencileşme eğilimi gözlenmektedir.

Kırıkkale Üniversitesinin kurulduğu Yenişehir mahallesine baktığımızda yoğun öğrenci nüfusu ile yaşanan değişimin izleri kolaylıkla takip edilebilmektedir. Yenişehir 1970'lerden günümüze gözlenen değişiminde farklı iki oluşuma ev sahipliği yapmış durumdadır. 90'ların sonlarında üniversitenin kurulması ile bölgeye gelmeye başlayan üniversite nüfusu için Yenişehir'de el birliği ile oluşturulan bu güvenli yaşam alanı öğrencilerin gönül rahatlığı ile eğitim hayatları sürecinde konaklayabilecekleri bir alan olarak görülmüştür. Yenişehir'in kampüs alanına olan yakınlığı ayrıca ulaşım açısından da büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Böylece 2000'lerde Yenişehir yeni sakinleri olmaya aday üniversite öğrencilerinin hayat tercihlerine uygun dönüşmeye başlamıştır. Yaşanana bu dönüşüm bölge sakinlerine sağladığı yeni ekonomik getirirler ve alt yapı desteği sayesinde yöre halkı tarafından kısa sürede kabul görmüştür.

Katılımcıların bölgedeki yaşam süreleri, bölge tarihi konusundaki bilgileri sorularak yöre hakkında sahip oldukları bilgiyi aktarmaları istenmiştir. Böylece bölgede yaşanan değişimi değerlendirme noktasında yaklaşımlarının daha kapsamlı bir şekilde anlaşılabilmesi hedeflenmiştir. Katılımcılar açısından bölgede değişime etki eden genel faktörlerin sorulmasının yanı sıra spesifik olarak üniversitenin bu değişime olan etkisi sorulmuştur. Burada amaç katılımcıların değişimin başat faktörleri olarak neleri ele aldıkları ve üniversiteyi bu başat faktörler içerisinde nasıl konumlandırdıklarını görmektir. Katılımcıların hepsi üniversitenin bölgenin değişimine büyük etkisi olduğunu dile getirmişlerdir.

Çalışma esnasında yapılan görüşmelerde üniversitenin bölgenin kalkınmasına olan yoğun etkisi net bir şekilde dile getirilmiştir. Bölgede öğrencilerin konaklamasına uygun apartların yapılması fikri ile bu süreci başlatan müteahhit ve evlerinin yıkılmasını kabul eden bölge sakinleri Yenişehir'in yeni yüzünün öncüleri olmuşlardır.

Yenişehir'in yeni yüzü beş katlı 1+1 ve 2+1 öğrenciye uygun eşyalı dairelerin bulunduğu yapılar olarak inşa olmaya başlamıştır. Apart olarak isimlendirilen bu yapılar arttıkça bölgede nüfus da artmış bu durum yeni ihtiyaçların doğmasına sebep olmuştur. Yemek yemek için restoran ve kafeler, çamaşır yıkama imkanları, boş zaman geçirmek ya da sosyalleşmek için mekanlar açılmaya başlamıştır. Açılan her bir yeni girişim bölgenin değişimine katkı sağlamıştır. Bölge sakinleri yapılan görüşmelerde bu katkıların hem ekonomik hem de sosyal etkilerini açık şekilde dile getirmişlerdir. Ekonomik olarak nüfusun genç ve hareketli oluşu yoğun bir akış yaratmaktadır. Bu durum sadece Yenişehir örneğinde değil hem Türkiye'de hem de yurtdışında üniversite kurulan göreli taşra tabir edilen tüm bölgelerde gözlenmektedir. Ekonomik kalkınmanın yanı sıra hizmet alanı ne olursa olsun açılan her bir mekânın sosyal ve kültürel etkisi de mevcuttur.

Öğrencilerin bölge halkından daha farklı beklentiler içinde olması, aileden uzak öğrencilik hayatını tecrübe eden yeni bir hayat tarzını oluşturmaktadır. Bu yeni hayat tarzı yukarıda görüşmeler sırasında belirtildiği üzere özellikle ilk yıllarda bölge halkı tarafından onaylanmasa da sonraki yıllarda öğrenciler kabul görmeye başlamıştır, öyle ki günümüzde bölge öğrenci olmadığı zaman 'adeta ölü şehir' şeklinde betimlenmektedir.

Üniversitenin bölgeye etkisi sadece öğrencilerin ekonomik ve sosyal olarak yarattığı değişimle de sınırlı değildir. Üniversiteye çalışmak için gelen akademik ve idari personel de bölge için kalifiye ve yüksek eğitim düzeyine sahip bölge sakini profili oluşturmaktadır. Bu durum bölgede değişen yaşam tarzının üniversitede görev yapmak için gelen eğitimli kesime göre de şekillenmesine neden olmaktadır. Ayrıca üniversite sahip olduğu bilimsel ve sosyal imkanlarla da bölgeye yeni bir soluk getirmektedir. Bilim ve araştırma merkezleri, laboratuvarlar, hastane ve sağlık merkezleri, spor salonları, yüzme havuzu, konferans salonları gibi pek çok sosyal ve kültürel faaliyet alanı da üniversite kampüs yerleşkesi dahilinde hizmet vermektedir. Böylece üniversiteler kuruldukları bölgelerde sosyal değişim noktasında da hatırı sayılır bir etkiye sahiptir.

Çalışmada söz edilen sosyal ve ekonomik değişimler dikkate alındığında Kırıkkale Üniversitesi Beşir Atalay Kampüsü kurulduğu an itibari ile ilk adımda Yenişehir Mahallesi sonrasında ise Kırıkkale iline büyük katkılar sağlamış durumdadır. Yapılan görüşmelerde bölge sakinlerinin bu katkıyı bir gelişim ve kalkınma penceresinden ele alıyor olması ve üniversitenin açılması ile kentin kazandığı yeni kimlikten hoşnut olmaları Kırıkkale Üniversitesinin olumlu etkisini açık şekilde ortaya koymaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Katkı Oran Beyanı: Günce Demir %100
Destek ve teşekkür Beyanı: Çalışma için herhangi bir destek alınmamıştır.
Etik Onayı: Bu araştırmanın yapılabilmesi için Kırıkkale Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 18/05/2021 tarih ve 05 sayı ile Etik Kurul izni alınmıştır.
Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Günce Demir %100
Funding and Acknowledgement: No support was received for these study
Ethics Approval: In order for these research, Ethics Committee permission was obtained from the Kırıkkale Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu, dated 18/05/2021 and number 05.
Conflict of Interest: The Author declare that s/he has no conflicts of interest.

Kaynakça

Altın, Y. (1995). *21. Yüzyıla Doğru İlimiz Kırıkkale,* Kırıkkale: Gri ajans.

Altın, Y. (2008). *Dünden Bugüne Kırıkkale*, Ankara: Belen Yayıncılık.

Alver, K. (2007). *Siteril Hayatlar*, Ankara: Hece Yayınları.

Aydemir, S. (1994). *"*Karadeniz Teknik Üniversitesinin Kent ve Bölge Ekonomisine Doğrudan ve Dolaylı Ekonomik Etkileri", Bölgesel Kalkınma Sempozyumu, KTÜ-Trabzon, Bildiriler Kitabı, 195-210.

Bal, H. (2008). *Kent Sosyolojisi,* Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları.

Baskan, G. A. (2001). "Türkiye'de Yükseköğretimin Gelişimi", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Cilt 21, Sayı 1 (21-32).

Bektaş, C. (2013). *Yaşanası Kent 2012*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Beyazlı, D. Ş., Aydemir, Ş., Aydemir, S. (2005). *"*Girişimci Üniversite, Karadeniz Teknik Üniversitesi- İş Dünyası, Sorunlar- Beklentiler-Olası Çözümler". Doğu Karadeniz Bölgesi Kalkınma Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, Trabzon, s:393- 414.

Bozkurt, Ö. (1972). *Ayrımsal Sosyoloji ve Toplumsal Yapı*, Ankara: TODAİE Yayınları.

Çayın, M. ve Özer, H. (2015). *"*Üniversitelerin İl Ekonomisine Katkısı ve Öğrencilerin Tüketim Yapısı: Muş Alparslan Üniversitesi Örneği", *Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 2: 131-147.

Doğan, İ. (1995). *Sosyoloji*, Ankara: Sistem Yayınları.

Ergun, C. (2014). "Üniversite ve Kent İlişkisi Üzerine Görüşler: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Örneği", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Eylül 2014, Sayı 31, 216 – 237.

Giddens, A. (2000). *Sosyoloji,* Ankara: Ayraç Yayınları.

Görkemli, H. N. (2011). *Üniversiteler ve Kent Ekonomisi, Selçuk Üniversitesi Örneği*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Gül, H., Taşdan, N., Kiriş, H. M. (2008). "Kentsel Büyüme Yönetimi ve Isparta'da Komşu (Mücavir) Alan Uygulamaları", İçinde, Dönüşen Kentler ve Değişen Yerel Yönetimler, Editör: F. N. Genç, A. Yılmaz ve H. Özgür, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları, 355-377.

Hürriyet Gazetesi, (2010). Erişim tarihi 15/05/2021 https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-her-ile-bir-universite-9883918

Işık, Ş. (2008). "Türkiye'de Üniversitelerin Kentleşme Üzerine Etkileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10, Sayı:3, 159-181.

Kartal, K. S. (1982). *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentlileşme*, Ankara: Adım Yayıncılık.

Kaşlı, M. ve Serel, A. (2008). "Üniversite Öğrenci Harcamalarının Analizi ve Bölge Ekonomilerine Katkılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma*", Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, 99-113.

Kıray, M. (1964). *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Ankara: DPT Yayınları.

Kongar, E. (1972). *Toplumsal Değişme*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Lynch, K. (2011). *Kent İmgesi*, çev. İrem Başaran, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Özkalp, E. (2011). *Sosyolojiye Giriş,* Ekin Yayınları, Bursa.

Strasser, H. ve Randall, S. C. (1981). *An Introduction to Theories of Social Change*. London: Routledge & Kegan Paul.

Sürmeli, F. (2008). *Anadolu Üniversitesinin Eskişehir'e Etkileri ve Şehrin Üniversiteyi Algılayışı,* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Tan, M. (1981). *Toplumbilimine Giriş: Temel Kavramlar.* Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

Vural Yılmaz, D. ve Yılmaz, C. (2013). "Kent-Cübbe İlişkisi: Üniversiteler ve Anadolu Kentlerinin Öğrencileşmesi", İçinde, Kent Üzerine Özgür Yazılar, Editör: C. Ergun, M. Güneş ve A.: 204-215, İstanbul: Bağlam Yayınevi.

Wirth, L. (2002). "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme", İçinde, 20. Yüzyıl Kenti, Editör: B. Duru ve A. Alkan: 77-106, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Yasa, İ. (1967). *Toplumbilimsel Ders Notları,* Ankara: SBF yayınları.

Yasa, İ. (1973). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, Ankara: TODAİE, No: 119.

Yılmaz, C. (2011). "Anadolu Kentlerinin Öğrencileşmesi: Başka Bir Kentleşme Deneyimi*", Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi,* 25, 1-17.

Yırtıcı, H. (2005). *Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Extended Abstract

In its most basic sense, a university is an institution of higher education. Universities are not only key education entities for students, but also key change agents with their extensive economic, social and cultural effects on the cities where they are situated. The effects can be observed as the outcomes of regional development and welfare in society. By 2010, Turkey had at least one university in every city and the neighborhood of the university campus got tremendous attention once the university got active. At this point, the opening of universities in a certain region or a city is considered as a dominant factor for change and development by the government in terms of supporting local development. Therefore, it is not surprising that universities have a triggering role in the economic, social and cultural development of a city. This role can be also accepted as the transformation or transition of the aspects of the city in a controlled manner in which the role is utilized by universities in a centrally managed or directed way.

The first transformation is the transformation of the population. With the opening of the university, a large quantitative increase in high density occurs suddenly in a designated region. Such population flow carries the need for new construction, infrastructure enhancements and utilities to support the crowd in their daily lives. While physical change moves on, existent settlers' mindsets are also getting transformed into a more "studentification" version. It is a brand-new perspective for the local citizens that enforces change in their customary perceptions of generic student city ideas, different traditions, different habits and culture.

Yahşıhan is the location where Kırıkkale University is founded. It is a good example of the transformation of the location by the effect of the university's founding. The region is situated around Yahşıhan District at Yenişehir Avenue. The change could be traced easily once the students had stepped there. Since the end of the 1990s, the transition to "student city" has been visible at the location. During the beginning of the 2000s, Yenişehir started to become a secure and comfortable living place for students. It became an environment where students both accommodate and socialize during their studentship. Not only bringing advantages to serve a trusted zone but also transportation had a critical role for easier convenience. Thus, Yenişehir's population evolved into a student city and most of the residents are now composed of students who are the "temporarily citizens" in the zone. Former

citizens of Yenisehir who have quite different cultures than students showed an interesting acceptance of this change, mainly because of economic advantages and infrastructure renewals.

During this empirical study, the land and business owners at Yenişehir highly emphasized the reconstruction because the university contributed to the development of the region. The change started by building residences or converting apartments for students. Some of the old houses changed to new student hostels and some others became shopping and utility centers. This brought a new face for the region and a tremendous different physical look in just 20 years. Instead of houses with gardens and low-density populations, and narrow roads, Yenişehir's new face now has hundreds of 2 rooms or 3 rooms apartments ready to rent including furniture. These new buildings carry aesthetic concerns in order to attract more students. Therefore, not only interior design but also exterior design of Yenişehir changed by the effect of students. The aesthetic mindset of the former owners revolutionized what had never been thought to be changed. The more change brought more students, and the more students facilitated more change. Hence, the population increased and is still increasing. New restaurants and cafes, laundry centers, and social centers became both change outcomes and change factors. Former residents expressed that such a change brought new jobs and businesses which were quite valuable both economically and socially.

The young population brings economic fluidity which causes development at a location. Fluid money gives lots of opportunities and Yenişehir's former residents got the advantage of this enormously. During interviews, many of them noted that they were gladder than they were before. They were happy about culture change as well. Here it should be noted that not only Yenişehir but also many other cities in which a university is located experienced such a change. Interestingly, changing direction and manners have similarities independent of the city and the university. In the early days when the students started to arrive, local people played a resistance role but unlike other kinds of population move, resistance was broken so quickly. The reasons of the relatively short resistance include features such as young, lonely, protectable, dynamic, fun and ready to spend money. Consequently, local people made a quick decision about the transition to a student city than a dead city.

Surely, becoming a student city is not only a change limited to the students. Such a change brings more preference to Yenişehir by academics, professionals and the administrative workforce. More professionals and scholars demanded more about social and cultural lives.

To conclude, Kırıkkale University brought a big change to Yenişehir from both a social and cultural point of view. This brought development to the region. During interviews, it was understood that change driven by the university was welcomed. There were many causes for the quick transformation of the mindsets to accept these changes. The main reason might seem to be economical. However, during the interviews, it was understood

that cultural and lifestyle changes were also welcomed. Yenişehir revolutionized to be a new zone; a transition from a “dead city” to a “student city” within 20 years.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 277-299**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 08/06/2022 **Makale Kabul Tarihi: 12/07/2022**

MAHALLELERİN KATILIM VE DAYANIŞMA KÜLTÜRÜNÜN OLUŞTURULMASINA ETKİSİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Miray ÖZDEN*

Öz

Vatandaş katılımı, sivil toplum eylemlerinin en önemli yapı taşlarından biridir. Demokrasinin etkili olabilmesi, vatandaşların politika geliştirme ve uygulama süreçlerini etkileyebilme kapasitelerine bağlıdır. Katılımın özü, seçimlerin vatandaşların, kararları etkilemesine olanak sağlayan tek fırsat olmadığı inancıdır. Gerçek demokrasileri özel kılan şey, katılım konusunda vatandaşlara kontrol imkânı tanımaktır. Bunu sağlamanın ve pratikte gerçekleştirmenin en etkili yollarından biri yerel yönetimlerdir. Çünkü yerel yönetimler, doğaları gereği vatandaşa daha yakın birimler oldukları için katılımcılığa ilişkin uygulamaların odağında yer almaktadırlar. Mahalleler, yerel yönetim birimi olarak değerlendirilmese de mahalli müşterek ihtiyaçların karşılanmasında, katılım mekanizmalarının oluşturulmasında ve yaygınlaştırılmasında önemli bir kültürü oluşturmaktadır. Mahalle kültürü, beraberinde kentsel yaşama katılım süreçlerinden, sosyal birlikteliğe, uyumlaştırma süreçlerine kadar birçok alanı kapsamaktadır. Bu sebeple çalışma, Tekirdağ'ın Süleymanpaşa İlçesi'nde 10 mahallede toplamda 50 kişi ile nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat yöntemi kullanılarak mahallelerin katılım ve dayanışma kültürünün oluşturulmasına etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Burada mahallelerinin, özellikle topluluk ve bir arada yaşama kültüründen kaynaklı yapısının, karar alma süreçlerine etkisinin olup olmadığı da araştırma sonuçlarına göre tartışılmış, elde edilen bulgular ışığında mahallelerin daha çok dayanışma ve yardımlaşma duygusunun geliştirilmesinde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan alan araştırmasında görüşme yapılan mahallelerin geleneksel olanlar ve modern kentleşme içerisinde yeni olanlar şeklinde ayrıştırılması, katılım kavramına ve katılım yöntemlerine ilişkin yaklaşımların "yeni mahalleler" düzeyinde çok daha yoğun kullanıldığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Yerel Yönetimler, Katılım, Dayanışma, Mahalle, Yerel Kültür.*

* Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, mirayozden@nku.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7998-9699
Not: Bu çalışmanın yapılabilmesi için Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan 31.03.2022 Tarih ve T2022-875 Toplantı sayısı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

Önerilen Atıf: Özden, M. (2022). Mahallelerin Katılım Ve Dayanışma Kültürünün Oluşturulmasına Etkisi Üzerine Nitel Bir Araştırma, Akademik Hassasiyetler, 9(19), 277-299.

A QUALITATIVE STUDY ON THE EFFECT OF NEIGHBORHOODS ON THE CULTURE OF PARTICIPATION AND SOLIDARITY

Abstract

Citizen participation is one of the most important corner stone of civil society actions. The effectiveness of democracy depends on the capacity of citizens to influence policy development and implementation processes. The essence of participation is the belief that elections are not the only opportunity for citizens to influence decisions. What makes real democracies special is giving citizens control over participation. One of the most effective ways to achieve this and to realize it in practice is local governments since they are at the center of practices related to participation, as they are closer to the citizens by nature. Although neighborhoods are not considered as local government units, they constitute an important culture in meeting common local needs, creating and disseminating participation mechanisms. Neighborhood culture covers many areas from participation in urban life to social cohesion and harmonization processes. For this reason, the study aims to investigate the effect of neighborhoods on the creation of a culture of participation and solidarity. 50 people in 10 neighborhoods in Tekirdağ's Süleymanpaşa District participated in the study in which in-depth interviews, a qualitative research method, was used. It is discussed whether the structure of the neighborhoods, especially the community and the culture of living together, had an effect on the decision-making processes, based on the results of the research. In the light of the findings, it was concluded that the neighborhoods had an effect on the development of the feeling of solidarity and cooperation. In the field research, the separation of the interviewed neighborhoods into traditional ones and new ones in modern urbanization showed that the approaches related to the concept of participation and participation methods were used much more intensively at the level of "new neighborhoods".

Keywords: *Local Governments, Participation, Solidarity, Neighborhood, Local Culture,*

Giriş

Yerel yönetimler, vatandaşların ihtiyaç duydukları alanların belirlenmesin, mahalli nitelikteki hizmetlerin her kesime aynı doğrultuda ulaştırılmasında önemli bir role sahiptirler. Yerel yönetimlerin, vatandaşlar için ulaşılabilir nitelikte olması, vatandaşların yönetim süreçlerine katılabilmelerinin de yerel düzeyde daha kolay tasarlanabilmesini sağlamaktadır. Katılımın, toplumsal tabana yayılarak üst katmanlara ulaşması yerel düzeyde pratik edilebilmekte ve karar alma aşamalarına yansıtılabilmektedir.

Türkiye'de 1970'li yıllar ile birlikte başlayan kentleşme, kentsel alana ilişkin uygulamaların yönünü değiştirirken, kentlerde yaşayan nüfusun ihtiyaçlarının ve taleplerinin artmasından kaynaklı sorunların yeni ilkeler çerçevesinde çözümlenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ulaşım, altyapı, temizlik gibi klasik belediye hizmetlerinin yanı sıra kırsal alandan kentsel alana yaşanan göç ile birlikte konut, uyumlaşma/kentlileşme ve kentsel güvenlik sorunları da yeni faaliyet alanlarının çerçevesini belirlemiştir.

Osmanlı döneminden itibaren geleneksel yapının bir parçası olan mahalleler de bu dönüşüme kayıtsız kalamamış, farklılaşan ihtiyaçlar doğrultusunda klasik görünümlerinde ve mahalleyi mahalle yapan unsurlarda değişmeler gözlemlenmiştir.

Yerel düzeyde ilişkilerin en yoğun şekilde yaşandığı mahalleler, nüfus artışına bağlı olarak büyümeye başlamış, mahalle içerisindeki yaşam alanları da belediyelerin denetim ve gözetimine geçerek, mahalle kültürünün belirleyici dinamiklerinin azalmasına sebep olmuştur. Bu değişiklikler mahallelerdeki dayanışma ve yardımlaşma duygusunun azalması ile sonuçlanarak, toplumsal yapının gelişiminde önemli rollere sahip olan mahalle kültürünün giderek azalmasına neden olmuştur. Artan nüfus ile birlikte, barınma sorununa çözüm olarak konutlaşmanın artması beraberinde site kültürünü ve site yaşantısını getirerek "eski kent" ve "yeni kent" ayrımını ortaya çıkarmıştır. Eski mahalle yaşantısında korunmaya çalışılan komşuluk ilişkileri, dayanışma, çoğulculuk, bir arada yaşayabilme ve yardımlaşma, site yaşantısında güvenlik endişesi ile azalmış, bireysellik çok daha ön plana çıkmıştır. Buna karşılık, güncel ve teknolojik gelişmelere paralel olarak "katılım" kültürü yeni kentsel yaşam içerisinde artış göstermiştir. Katılım uygulamalarının çeşitlenmesi, başarılı ülke deneyimleri Türkiye'de de mahalle düzeyinde katılım kültürünün yaygınlaşmasına aracılık etmiştir. Yeni uygulamalar içerisinde mahalle meclislerinin, mahalle düzeyinde katılımın yaygınlaştırılmasında örnek alınması, birçok kent için çalışmaların bu doğrultuda yenilenmesine katkı sağlamıştır.

Mahalle kültüründe dayanışma ve katılım uygulamalarının etkisinin araştırılmasını amaçlayan bu çalışmada, öncelikle kavramsal açıdan katılım ve dayanışma açıklanmaya çalışılmış, mahallelerin yasal konumu ve görünümü üzerine teorik çalışmalar incelenmiştir. Çalışmanın alan araştırması aşamasında ise Tekirdağ'ın Süleymanpaşa İlçesi'ne bağlı 10 mahallede, 50 kişi ile nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat yapılarak, elde edilen cevaplar araştırmanın sorunsalına uygun olarak analiz edilmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: KATILIM VE DAYANIŞMA KÜLTÜRÜNE DAİR

Katılım kavramı, son yılların en popüler kavramlarından biridir. Yönetici ve vatandaş arasındaki ilişki ağının genişletilmesinde, hizmetlerde etkinliğin sağlanmasında, ulaşılabilirlik konusunda ve kararların meşruiyetinin sağlanmasında birçok alanda dikkate alınmaya başlanılan en önemli kavramlardandır. Özellikle yönetim sürecinde çağdaş yönetim tekniklerinin oluşturulması ile daha interaktif yöntemlerin tercih edilmesi katılımın, pratikteki uygulamalara aktarılmasında yeni tasarım modellerinin geliştirilmesi gerekliliğini de ön plana çıkarmıştır.

Katılım pratiği, yurttaşların yönetilen ve etkilenen taraf olarak alınacak kararları etkileme ve belirleme imkânını vatandaşlara sunmasıdır. Söz konusu pratik, demokratik halk egemenliği anlayışına ve hemşerilik olgusuna dayanan bir hak özelliği taşımaktadır. Katılım, nihai olarak yerel bağlamda

yaşamını sürdüren yurttaşların kendi gündelik yaşamlarını belirleyen koşul ve ilişkiler üzerinde söz söyleme, belirleme imkânını sunarak demokrasi ve kamu yönetimini halkın egemenliğine tabi kılmayı hedeflemektedir. Bu açıdan katılım pratiği hem içerisinde yaşanılan ülkede 'kamusal özne' olarak aktif yurttaşlığa izin verir ve güçlendirir hem de demokratik yollarla ortak yaşam üzerinde belirleme hakkını sunmaktadır (Göymen vd, 2014: 25).

Katılım genel ve yaygın kullanımı ile *"Kamu siyasalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında ve denetlenmesinde yer alma ya da iktidar kullanan kurum ve kişilerin aldıkları kararları etkileme amacına yönelik tüm eylemler"* olarak tanımlanabilmektedir (Çitçi, 1996: 10). Burada vatandaşlar yalnızca seçmen olarak rol oynamamakta aynı zamanda da kararlardan etkilenen kesim olarak, kararları etkileyebilme gücüne sahip olan bir aktör konumuna da yükselmektedir. Çünkü vatandaş katılımı, demokrasiler için bir yurttaşlık pratiği, aynı zamanda da bir kalp atışıdır. Demokrasiyi besleyen, yönlendiren ve sürdürülebilir hale getiren basamakların oluşturulmasına hizmet eden bir yapı taşıdır.

Katılım, insanların yurttaşlığa ilgi göstermesini sağlamaktadır. Hem yerel hem de ulusal düzeyde aidiyetin gelişmesine, ses oluşturmaya, farkındalığın arttırılmasına katkı sunmaktadır. Vatandaşların, katılım süreçlerine katkı sağlaması ve bu mekanizmaları etkin kullanmaları beraberinde bir takım faydalar da getirecektir. Bu faydaları şu şekilde sıralamak mümkündür (Orum ve Dale, 2016: 333):

- Kamusal kararlara katılım sağlama yalnızca demokratik hedefleri gerçekleştirmek için değil aynı zamanda kişisel gelişim sağlamak için de önemlidir.
- Katılım ile birlikte pasif konumda olan vatandaşlar, aktif konuma geleceklerdir.
- Yönetim sürecinde, gelecek vizyonun belirlenmesinde yöneticilerin elinin kuvvetlenmesine yardımcı olacaklardır.
- Katılım ile birlikte, vatandaşlar kendi yetenek ve becerilerini fark edip, bunu geliştirme yoluna gidebileceklerdir.
- Katılım, dönüştürücü olabilmektedir: insanların potansiyel kabiliyetlerini tanır ve bu kabiliyetleri harekete geçirir ki bu da onların hedeflerinin gerçekleşmesine yardımcı olur.
- Katılımın, çoğunlukçu bir yapıya sahip olması topluluk duygusunun gelişimine de katkı sağlayacaktır.
- Katılım insanlara kendi fikirlerini diğerleri ile paylaşma ve test etme şansı sunmaktadır; düşündükleriyle ilgili eleştiriyi de içeren geri dönüşümü alma, yeniden formüle etme ve yeni bir çerçeveye oturtma şansı tanımaktadır.

Katılım, bahsi geçen faydalarına ve tanımına ek olarak toplumsal anlamda bir kültürün oluşturulmasına aracılık etmesi bakımında da önem taşımaktadır. Toplumsallaşmaya bağlı olarak, sahip olunan değerlerin korunması, sürdürülmesi ve gelecek nesillere aktarılması aşamasında bir köprü vazifesi görerek, özellikle yerel düzeyde çoğulculuk anlayışının gelişimine katkı sunmaktadır. "Katılım kültürü", bir toplum içerisinde, belli

bir toplumsallaşma süreci sonucunda, o toplumun üyeleri tarafından oluşturulan, paylaşılan ve gelecek kuşaklara aktarılan; katılıma ilişkin maddi ve manevi her türlü siyasal /yönetsel sembol ve değerler ile davranış, inanç ve varsayımlar bütünüdür (Kocaoğlu, 2011: 113). Katılım kültürü, vatandaşların karar alma süreçlerinde etkin olmasına vurgu yapan ve demokratik ilkelere katkı sunan bir anlatımı da içermektedir. Katılım kültürü, vatandaş katılımına ilişkin avantajların ve açmazların belirginlik düzeyine, kavramsal sürecin somutlaştırılması pratiklerine ve bireylerin çoğulculuk ve topluluk duygusunun gelişme düzeyine bağlı olarak gelişebilmektedir (Green vd, 2018: 9-10). Katılım kültürü, yönetsel kültür, siyasal kültür ve toplumsallaşma kültürü ile birlikte gelişen, anlamını bulan ve katılımcı süreçlerin bu doğrultuda tasarlanması gerekliliğine vurgu yapan dinamik bir yapıyı ifade etmektedir. Bu sebeple de katılım kültürü birtakım unsurlardan ve yapılardan etkilenebilmektedir. Bu unsurlar şu şekilde sıralanmaktadır (Kocaoğlu, 2011: 114-125):

- *Sosyo-Ekonomik Faktörler:* Bir toplumun, toplumsal yapı açısından geçmişten günümüze değin taşımış olduğu kültürel özellikler, katılım kültürünün de yapısını etkilemektedir. Burada toplumu oluşturan temel özelliklerin, alışkanlıkların, yönetsel yapıya bakış açılarının değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Katılım kültürünü etkileyen en önemli sosyo-ekonomik faktörler bir bakıma siyasal katılımı etkileyen faktörler ile benzerlik göstermektedir. Bunlar arasında aile yapısı (aile içerisinde öğrenilen temel değerlerin, yaklaşım tarzlarının varlığı), cinsiyet, yaş (-ki günümüzde "z kuşağı" söylemlerinin etki derecesi), yaşanılan yer (kentsel ya da kırsal alan), eğitim düzeyi, meslek ve gelir, yer almaktadır.

- *Psikolojik Faktörler:* Katılım, gönüllülük esasına dayanan bir eğitim sürecini ifade etmektedir. Bu hali ile düşünüldüğünde sosyo-ekonomik faktörlerin yanı sıra kişinin ve topluluğun sahip olduğu düşünsel sistemin, aidiyeti etkileyen unsurların sürece yansımasını da incelemek gerekir. Psikolojik faktörler, katılım kültürünün bir bakıma toplumsal davranış kalıplarına dönüşmesine etki eden faktörler olarak değerlendirilebilir. Bu faktörlerden bazıları olumlu bir görünüme sahipken, bazıları da uygulamaların kişilere ulaşamamasından kaynaklı olumsuz yaklaşımların oluşmasına neden olabilmektedir. Olumlu faktörleri arasında, etkinlik (karar alma sürecine etki edebilme), sosyal girişkenlik (kendini geliştirebilme ve çoğulculuk), vatandaşlık duygusu (yurttaşlık pratiği ve sorumluluk) ve empati (dayanışma güdüsü) yer almaktadır. Olumsuz faktörler arasında ise, yabancılaşma (somutlaşma eksikliğinden kaynaklı), ilgisizlik (apathy), normsuzluk (anomi) ve bireysel soyutlanma (cyncism) olarak ele alınmaktadır.

- *Siyasal ve Yönetsel Faktörler:* Toplum düzeyinde bir katılım kültürünün oluşması ülkenin siyasal sistemine de bağlıdır. Siyasal faktörler içerisinde yer alan siyasal sistemin yapısı ve bu sistemin işleyişine ilişkin yapı taşları, katılım kültürünün hem yerel hem de ulusal düzeyde gelişmesine katkı sağlamaktadır. Burada siyasal yapı içerisinde "katılıma" ilişkin yasal bir yapının oluşması, hukuki bir çerçevenin oluşturulması yer almaktadır. Siyasal

sistemin işleyişi de var olan seçimlere işaret etmektedir. Demokrasinin ve dolayısı ile katılımın temel göstergelerinden olan seçimlerin var olması ve kuralları katılım kültürünün de doğasını etkilemektedir. Aynı zamanda yönetsel yapı içerisinde bürokratik süreçlerin varlığı, örgütsel bağlılık ve aidiyetin geliştirilmesi de katılım kültürünü etkilemektedir.

Katılım kültürü, uygulamaların gerçekleştirilmesinde gerçekçi alanların varlığına işaret ettiğinden, topluluğun empati ya da dayanışma güdüsünün de arttırılmasına kaynaklık etmektedir. Burada bir araya gelen kişiler, birbirinin fikirlerini dinleyecek, anlayacak ve "ötekinin gözünden" genele ilişkin ortak bir karar alanının oluşmasına katkı sunacaktır. Katılım kültürü bu aşamada dayanışma kültürünü besleyerek, toplumsal birlikteliğin ve toplumsallaşma kültürünün dinamiklerini yönetsel süreçlere aktarılmasını sağlayacaktır.

Dayanışma genel anlamı ile "gruplar veya sınıflar arasında psikolojik bir birlik duygusu yaratan ortak çıkarlar, hedefler, standartlar ve değerlerin farkındalığı" olarak tanımlanmaktadır. Dayanışma kavramı aynı zamanda sınıfsal farklılıkların ortadan kaldırılması anlamında da siyasi literatürde kullanılmakta ve adalet, eşitlik gibi ilkelerin tüm toplumsal tabakaya yayılmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır (Ogrodzka ve Stokfiszewski, 2018:7-8).

Dayanışma kültürü, etkililik açısından yerel düzeyde çok daha geniş bir anlama sahiptir. Yerel kültürün tanımlanmasında, korunmasında ve sürdürülebilmesinde etki alanı çok daha yüksektir. Özellikle çalışmanın da ana çerçevesini oluşturan mahalle yaşantısı[1] içerisinde dayanışma kültürünün yaygın olması yönetsel ve karar alma süreçlerinin vatandaş odaklı tasarlanmasında kaynak oluşturmaktadır. Dayanışma kültürü, topluluğu bir araya getiren, kolektif kararların alınmasını sağlayan, müzakereci ve katılımcı süreçlerin tasarlanmasını kolaylaştıran bir sosyal uyum sürecini ifade etmektedir. Dayanışma kültürü ile birlikte,

- Tarihsel ve kentsel hafızanın geliştirilmesi ve korunması, kolektif bilincin arttırılması
- Sosyal uyum problemlerinin önüne geçilmesi, katılım kültürünün arttırılması
- Vatandaşlık pratiğinin arttırılması, sorumluluk alanlarının genişletilmesi
- Sivil toplum kuruluşları ile işbirliği ve diyalog ortamının geliştirilmesi
- Yerel öğelerin ve dinamiklerin arttırılması için sanatın, bilimin, kalkınmanın ve yerel kültürün geliştirilmesi
- Yerel topluluğun güçlendirilmesi
- Yerel ağların kurulması ve geliştirilmesi
- Müzakereci demokrasi, sosyal diyalog ve halkla istişare ortamlarının genişletilmesi

[1] Burada, bahsi geçen mahalle yaşantısı daha çok "eski mahalle" unsurlarına vurgu yapmaktadır. Yeni mahalle yaşantısı içerisinde yer alan "site kültürü" aşamasında dayanışma kültürünün görünümü farklılaşabilmektedir.

- Sosyolojik açıdan boşlukların doldurulması ve toplumsal yaşama ilişkin yeni stratejilerin oluşturulması
- Toplumsal güvenin sağlanması, kentsel güvenliğin arttırılması, çok daha kolaylaşmaktadır (Kulezsa vd, 2011: 535).

2. MAHALLELERİN GENEL VE YASAL GÖRÜNÜMÜ

Mahalle, ülke çapında yaygın birim olarak, tüm sosyal ve yönetsel örgütlenmelere temel oluşturan en küçük birim olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'na kadar dayanan mahalle yönetimleri, Türk yönetim tarihinde de önemli işlevlere ve görevlere sahiptir (Bayraktar, 2020: 295-296).

Fiziki ve sosyal bir mekân olarak mahalle Osmanlı'da, *"yaşayanların genellikle birbirini tanıyan, belli ölçüde tutum ve davranışlarından sorumlu, kişilerin sosyal dayanışma içinde olması, sınırları belirgin çizgilerle ayrılmamış bir ya da birkaç sokağı olan, camisi ya da mescidi olan alandır*" şeklinde tanımlanmıştır (Eryılmaz, 2010: 216). Osmanlı mahalleleri, sosyo-ekonomik ve dinsel açıdan homojen bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda komşuluk birimleri de olan mahalle yönetimleri, hem güçlü bir sosyal denetimin yaşandığı hem de kentlerdeki en küçük ve en önemli sosyal örgütlenme birimleridir (Kavruk, 2018: 71, Aktaran: Bayraktar, 2020: 296). Tıpkı günümüzde olduğu gibi Osmanlı'da da mahallelerin yasal statüsü ya da tüzel kişiliği bulunmamaktadır. Bu durum o dönem içerisinde gündelik işleri aksatmamış aksine, gündelik işlerin düzenli bir şekilde yürümesine, ihtiyaçların kapsamlı uygulamalarla karşılanmasına devam edilmiştir. Osmanlı Mahallesi, iktisadi anlamda kendi kendine yeten, mahalle içinde çok fazla nüfus hareketliliğinin olmadığı ve devletin mahallenin kendi işleyişine müdahale etmediği fakat yönetsel sistemin denge noktalarını kontrol ederek yönetsel işleyişe katkıda bulunmuştur (Arıkboğa, 1999: 106).

Kent yaşamı içerisinde süregelen mahalli hizmetlerin devamlılığında önemli bir yere sahip olan mahalle, aynı zamanda toplumsal iş bölümü, dayanışma ve yardımlaşma kültürünün yaygınlaşmasında, ortak sorumluluk alanlarının belirlenmesinde yönetsel ve politik amaçların gerçekleştirilmesinde etkin bir idari birimdir (Alada, 2008: 159).

Kentin özü olan mahalle, kent ilişkilerinin de temel zeminidir. Bu anlatımı Köksal (2013) mahalle üzerine yapmış olduğu araştırmasını şu ifade ile desteklemektedir:

> Mahalle, bir yaşama halidir, duyuş, bir tasavvur ve hatta öğrenme imkânıdır. Mahalle, kent gibi büyük bir organizasyon, etkili bir aktördür. Mahallenin temelinde insan ve mekân vardır; insan ve evdir mahalle. Ev ise insanın kalbidir. Hem duygusu hem aklıdır. O bakımdan mahalle aklın ve duygunun bileşeni, akıl ve duygu eksenidir. Mahalle ilişkileri de akıl ve duygu ekseninde kurulur, değişir, yenilenir, farklılaşır. Mahalle insan ilişkilerinin estetik, mimari, kültürel, toplumsal ve hukuki düzlemidir. Mahalle bütün bir hayat sahnesidir. Mahalle hayatı, insanın sahneye çıkmasıdır.

Mahalle olgusuna yönelik tanımlamalar Osmanlı yönetim kültürü içerisinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı döneminde mahalleler, fiziki ve toplumsal yapı açısından heterojen bir özellik taşıdığından farklılaşmış sosyal yapının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durum mahallede yaşam ve mahalleli olarak sayılabilmek için bazı zorunlu kuralların geçerli olmasını gerektirmiş, özellikle mahallede yaşamak isteyen yabancılar söz konusu olduğunda bir kimlik kazanma ve mahallede yaşayanlar tarafından kabul görme şartlarının yerine getirilmesi zorunlu tutulmuştur (Alada, 2008: 151).

Mahalle, toplumun niteliklerini bulması, geliştirmesi ve sürdürmesi için merkezi bir konuma sahiptir. Toplumsal yapını sağlamlaşmasında mahalle, "*şehirli bir bilinç oluşturmada filtre görevi görmesi"*, "*sivil inisiyatif alanı olması", "yardımlaşma ve dayanışma fonksiyonu üretmesi"* ve *"eğitim alanı olması"* yönlerinden çeşitli fonksiyonlara sahiptir. Bu fonksiyonlar da mahallenin, kent yönetiminin ilk basamağı olmasını beslemekte, sivil iradenin ortaya konmasında etkin olmasına katkı sağlamaktadır (Alver, 2013: 25-26).

Yerel yönetimlerin ilk ve en küçük basamağını oluşturan mahalle yönetimleri ilk kez sınırlı da olsa 1930 yılında çıkarılan 1580 Sayılı Belediye Kanunu ile yasal güvenceye kavuşturulmuştur (Bayraktar, 2020: 300). Burada mahallerin kurulması, kaldırılması ve isim değişikliği ile ilgili hususlar 8. Maddede tanımlanmış ve şu şekilde ifade edilmiştir: *"Bir belediye sınırı içinde mahalleler ihdası, ilgası, birleştirilmesi, isimleriyle hudutların değiştirilmesi belediye meclisinin ve mahalli idare heyetinin kararı ve valinin tasdikı ile icra edilir."* (Madde 8).

Yönetim düşüncesinde 1980 yılı ile başlayan dönüşüm Türkiye'de de bu alanda reformist çalışmaların yapılması gerekliliğini arttırmış, taraf olunan uluslararası antlaşmalar, uluslararası gelişmeler, siyasi, kültürel ve ekonomik anlamdaki dönüşümler ile birlikte, yetkinin merkezden alt birimlere aktarılması düşüncesini somut örneklere aktarmıştır. 2000'li yıllar ile birlikte Türkiye'de yönetim anlamında daha katılımcı, şeffaf, etkin ve verimli uygulamalara yakınlaşılmış, bundan mahalle yönetimi de etkilenerek, yasal düzenlemelerde bu alanın da belirtilmesi sonucu doğmuştur. Türkiye'nin güncel yerel yönetim kanunları, yerel yönetim reformu ile çıkarılan 2005 yılı 5393 Sayılı Belediye Kanunu, 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ve 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ile düzenlenmiştir (Kantar, 2022: 176; Yılmaz, 2020: 220). 2005 yılında yürürlüğe gire 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 3. Maddesinde mahalle *"Belediye sınırları içinde, ihtiyaç ve öncelikleri benzer özellikler gösteren ve sakinleri arasında komşuluk ilişkisi bulunan idarî birimi"* olarak tanımlanmıştır.

Mahalleye genişçe yer veren Kanunu'nun 9. Maddesinde ise "Mahalle ve Yönetimi" başlığında muhtar ve ihtiyar heyetinin görevleri tanımlanarak şu ifadeler kullanılmıştır:

> Belediye sınırları içinde mahalle kurulması, kaldırılması, birleştirilmesi, bölünmesi, adlarıyla sınırlarının tespiti ve değiştirilmesi, belediye meclisinin kararı ve kaymakamın görüşü üzerine valinin onayı ile olur. Muhtar, mahalle

> sakinlerinin gönüllü katılımıyla ortak ihtiyaçları belirlemek, mahallenin yaşam kalitesini geliştirmek, belediye ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilişkilerini yürütmek, mahalle ile ilgili konularda görüş bildirmek, diğer kurumlarla iş birliği yapmak ve kanunlarla verilen diğer görevleri yapmakla yükümlüdür. (Ek cümle: 12/11/2012- 6360/15 md.) Belediye sınırları içinde nüfusu 500'ün altında mahalle kurulamaz. Belediye, mahallenin ve muhtarlığın ihtiyaçlarının karşılanması ve sorunlarının çözümü için bütçe imkânları ölçüsünde gerekli ayni yardım ve desteği sağlar; kararlarında mahallelinin ortak isteklerini göz önünde bulun durur ve hizmetlerin mahallenin ihtiyaçlarına uygun biçimde yürütülmesini sağlamaya çalışır.

2012 yılında çıkarılan 6360 Sayılı Kanun ile mahalle yönetimi ve görünümünde de önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Büyükşehir Belediye sayısı 30'a yükselmiş, Büyükşehir olan illerde köylerin tüzel kişiliği kaldırılarak, mahalleye dönüştürülmüştür. Bu değişim, köy halkının mahalle halkı olarak nitelenmesine sebep olmuş, köy yönetimine tabii olan vatandaşlar belediye yönetimine geçmiştir. Önceki halinde muhtar vasıtası ile hizmetleri yürüten köy halkı, yeni düzenlemede belediye ile muhatap olmak zorunda kalmış, hizmette vatandaşa yakınlık ilkesinin ihlali ile ilgili olumsuz geri dönüşlerin oluşmasına sebep olmuştur.

Kentleşmenin artması ile birlikte kentsel alanlarda başlayan değişim ve dönüşüm mahallelerin de dönüşüme uğramasına sebep olmuştur. Mahalle dokusunun değişmesi, yakınlığın azalması, ortak kullanım alanlarının azalması, hizmet konusunda belediyenin görevli olması, göçe bağlı uyum sorunlarının yaşanması, site kültürünün yaygınlık göstermesi, güvenlik kaygılarının artması ve eski yapıların dönüşüme uğraması gibi faktörler mahalle yaşantısının değişmesine yol açmıştır. Mahallelerin ortak yaşamdan kaynaklı olarak sahip olduğu dayanışma ve yardımlaşma kültürü, büyük kentlerde azalmaya başlamış, bu görünüm katılımcı mekanizmaların da yerel düzeydeki görünümünde aksamaların oluşmasına sebep olmuştur.

3. KATILIM VE DAYANIŞMA KÜLTÜRÜNÜN OLUŞMASINDA VE YAYGINLAŞMASINDA MAHALLELERİN ETKİSİ

Mahalleler, dayanışma kültürünün başladığı, geliştirildiği ve sürdürüldüğü önemli kamusal mekânlardır. Bu sebeple çalışmada katılım ve dayanışma kültürünün mahalle yaşantısı içerisinde mahalleli tarafından nasıl algılandığı, bu kültürün geliştirilmesinde hangi faktörlerin etkin olduğu sorularına cevap aranmıştır.

3.1 Araştırmanın Kapsamı ve Metodu

Yerel yönetimler, katılım mekanizmalarının geliştirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında ilk basamak olarak önemli bir konuma sahiptir. Mahalleler, mahalli müşterek ihtiyaçların orada yaşayan insanlar tarafından daha yoğunlukla benimsendiği, geliştirildiği ve kentin tamamına yayılmasına katkı sağlandığı topluluk duygusunun, bilincin, dayanışma kültürünün

yaygınlaştığı önemli merkezlerdir. Bu maksatla çalışma, dayanışma ve katılım duygusunun birbirini daha yakinen tanıyan mahalleli arasında ne ölçüde geliştiğini, hangi mekanizmaların kullanıldığını, mahalle duygusunun aidiyet duygusunu geliştirip geliştirmediğini araştırmayı amaçlamaktadır.

Çalışmada nitel araştırma yönetimi olarak derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Burada hazırlanmış soru formları görüşülenlere yüz yüze olarak sorulmuş, izin durumlarına göre ses kayıtları alınmış ve daha sonra verilen cevaplar konu başlıklarına göre sınıflandırılıp analiz edilmiştir. Analizde konu başlıkları, verilen cevaplarda sıklıkla kullanılan ifadelere ve konunun sorunsalı uygun olacak şekilde hazırlanmıştır. Burada daha çok tümevarımcı bir yöntem tercih edilerek, kelime vurgularına göre başlıklar oluşturulmuştur.

Araştırmada, görüşülenlere hazırlanmış 13 soru yöneltilmiştir. Sorular, görüşülenler için hazırlanmış ve araştırma amacına uygun olarak derlenmiştir. Görüşmeler, soruların anlaşılmasına bağlı olarak ortalama 20-25 dakika sürmüştür.

Görüşme için Tekirdağ ilinin Süleymanpaşa İlçesi'nde bulunan 10 mahalle seçilmiştir. Bu mahalleler; yoğunluk durumuna, heterojen yapısına, göç alma durumuna, hemşericilik bilincine, eski ve köklü geçmişe sahip olmasına, mahalle kültürünün yaygın olup olmamasına göre seçilmiştir. Bahsi geçen mahalleler; 100. Yıl Mahallesi (Daha çok memur kesimin yaşadığı nüfus yoğunluğu olarak kalabalık), Hürriyet Mahallesi (Çalışan kesimin yaşadığı, yeni mahalle oluşumu olarak nitelendirilen yüksek gelir seviyesine sahip kişilerin oturduğu yer), Karedeniz Mahallesi (Göç ile şekillenmiş, daha homojen yapıya sahip), Çınarlı Mahallesi (Kırsal kesim göçü almış, yerli ve eski yapı), Zafer Mahallesi (yerli ve eski yapı), Eski Cami-Ortacami Mahallesi (hem göçe bağlı olarak nüfus artışı yaşamış hem de geleneksel yapısını koruyan), Yavuz Mahallesi (Kozmopolit, çok kültürlü ve eski mahalle anlayışının gelişmiş olduğu yer), Altınova Mahallesi (hem göçle yeniden şekillenmiş olan hem de eski yerleşik olarak nitelendirilen kesimin oluşturduğu yer), Barbaros Mahallesi (yazlıkçılar ve yerleşikler ayrımının yapıldığı yer), Çiftlikönü Mahallesi (Kozmopolit, yerli nüfusun yoğun yaşadığı, geleneksel mahalle anlayışının yoğun hissedildiği yer)'dir.

Görüşülen sayısı kapsayıcılığı yüksek olması bakımından her mahalleden 5'er kişi olmak üzere toplamda 50 kişi ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmanın alan araştırması Nisan ayı içerisinde gerçekleştirilmiş, (2022) çözümlemeler ve analizler Mayıs ayında tamamlanmıştır. Görüşülenlerin seçimi o mahallede 5 yıldan fazla süredir yaşamasına bağlı olarak belirlenmiş ve tesadüfü örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Görüşmeler, mahalle ortamında kahve, kapı önü ve çay bahçelerinde yapılmıştır.

3.2 Etik Konular

Bu çalışmanın yapılabilmesi için Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan 31.03.2022 Tarih ve T2022-875 Toplantı sayısı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

3.3 Araştırma Bulguları

Araştırmanın bulguları iki başlık altında incelenmiştir. Bunlardan ilki mahallelerde "dayanışma ve katılım kültürüne ait genel gözlemler" başlığını taşımaktadır. Burada mahallede yaşayanların gözlemlenmesinden çıkan sonuçlar aktarılmıştır. Uzun süredir o mahallede yaşayanların gözlemlenmesi, mahalle içi davranış şekillerinin ve ilişki düzeylerinin belirlenmesi ikinci aşama başlık için de önem arz etmektedir. İkinci aşamada mahallede belirlenmiş kişilere sorulan soruların aşağıda verilen başlıklar çerçevesinde analiz edilmiştir. Analiz için kullanılan temel başlıklar ise şu şekildedir:

- Kavramsal ve mekânsal açıdan mahalle algısı
- Mahallenin ortak müzakere alanları
- Mahalle ilişkileri ve iletişim
- Mahalle faaliyetleri ve gündelik yaşam kuralları
- Mahallede Yaşayanlar ile Yönetici İlişkileri, İletişim Yöntemleri

3.3.1 Mahallede Katılım ve Dayanışma Kültürüne Ait Genel Gözlemler

Mahalle kültürü, özellikle Türk toplum yapısı içerisinde önemli bir yere sahip olan, kendine has kuralların geçerli olduğu geleneksel motiflerin yoğun olarak gündelik hayata yansıtıldığı bir yaşam biçimidir. Alan araştırmasının yapıldığı mahallelerde özellikle bu kültürün yoğun yaşandığı mahallelerde gündelik yaşam içerisinde, mahalle hayatına etki eden aktörlerin ve davranış kalıplarının modern zaman içerisinde dahi devam ettiği gözlemlenmiştir. Bu mahalleler içerisinde, tarihsel anlamda da farklı kültürleri ve inanışları barındıran, tarihi evleri ve kültürlerarası komşuluk ilişkileri ile dikkat çeken yerlerden olan Çiftlikönü Mahallesi ve Yavuz Mahallesi, komşuluk ilişkilerinin, yardımlaşmanın, bir araya gelmenin ve önemli gün ve davetlerde bulunmanın devam ettiği mahallelerden olmuştur.

Karadeniz Mahallesi, hemşericilik bilincinin yoğun yaşandığı daha çok homojen olan bir görünüme sahip olması dolayısı ile "memleketli olma" söylemlerinin sık sık tekrarlandığı, bu sebeple de dayanışma anlamında "kendinden olanı" benimseme eğiliminin yüksek tutulduğu alanlara sahiptir. Karadenizliler Derneği ile de bu görünümü de "etki etme", "kararların alınmasına katılma" ve "katılım sağlama" aşamalarını ile pekiştirmiştir. Bu anlamda değerlendirildiğinde yerel aktör olarak da etkin bir konuma sahip olmuştur. Burada düzenledikleri etkinlikler ile kültürlerini tanıtma, diyaloğu geliştirme çalışmalarını sürdürmektedirler.

100. Yıl Mahallesi daha çok memur kesimin yaşadığı bir mekân olarak görünse de nüfus yoğunluğu olarak Süleymanpaşa İlçesi'nin en büyük mahallelerinden birini oluşturmaktadır. Burada gündelik hayat içerisinde diyalog ortamları komşuluk ve kahvehane kültürü ile devam etmekte, kentsel yaşama ilişkin konularda katılımın sağlanacağı alanlar mahalle muhtarının etkinliği ile sağlanmaktadır. Zaman içerisinde mahallenin büyümesinden kaynaklı olarak site kültürünün yaygınlaşması "eski komşuluk ilişkisinin"

aynı oranda devam etmemesine neden olmuş, yardımlaşma ve dayanışma aşamasında –eskiye oranla- azalma tespit edilmiştir.

Hürriyet Mahallesi, Süleymanpaşa İlçesi'nin daha çok "lüks" olarak tanımlanan bir mahallesi konumundadır. Burada site kültürü, mahalle kültürüne üstün gelmiş, çalışma hayatına katılma oranı çok daha yükselmiştir. Bu durum dayanışma ve yardımlaşma duygusunun veya kültürünün azalmasına yol açsa da, eğitimli nüfusun yüksek oluşundan kaynaklı katılım kültürünün daha yüksek olmasına katkı sağlamıştır.

Altınova Mahallesi, yerli halktan ziyade göçün yoğun yaşandığı bir alan olarak gözlemlenmiştir. Burada diğer illerden gelenlerin yoğun olmasa, mahalleyi daha heterojen bir konuma getirmiştir. Bu durum, dayanışma kültürü anlamında ayrılıkların olmasına neden olsa da, ortak fiziki mekanlarda (sahil, kahve, pastane, plaj vb.) bir araya gelinmesi ortak sorunlar konusunda birlikte hareket edebilmeyi kuvvetlendirmiştir.

Çınarlı Mahallesi, Zafer Mahallesi ve Eski Cami-Ortacami Mahalleleri, komşuluk kültürünün, mahalleli olmanın en yoğun yaşandığı yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada mahalleye ait olan komşuluk, kahve kültürü, kapı önü sohbetleri, sokak arası düğünler, çocuk oyunları gibi unsurların diğerlerine oranla çok daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum dayanışma kültürünü arttırsa da aynı oranda katılım kültürünün gelişmesine sebep olmamıştır.

Barbaros Mahallesi, Süleymanpaşa İlçesi'nin "yazlık" olarak değerlendirilen kesiminde yer aldığı için burada ikili bir durumun oluşmasına sebep olmuştur: Mahallede eskiden beri yaşayan, oranın sakini olanlar ile özellikle İstanbul'da ya da yurtdışında ikamet edip yazları yazlıklarına gelen "yazlıkçılar". Bu durum mahalle algısı, dayanışma, yardımlaşma ve komşuluk ilişkileri bakımından eski sakinlerin daha aktif olmasına yol açarken, "yazlıkçı" olarak tanımlanan kesimin ise katılım uygulamalarına daha yatkın olmasını sağlamıştır. Burada özellikle belediyenin altyapı, çevre, temizlik gibi hizmetlerinde yaşanan aksaklıklara karşı yerleşik olmayan sakinlerin davranış şekli daha proaktif olarak gözlemlenmiştir.

3.3.2 Araştırma Soruları Neticesinde Ulaşılan Bulgular ve Çıkarılan Sonuçlar

Araştırma soruları, araştırmanın içeriğine ve temel sorunsalına uygun olarak mahalle algısını, mahalle ilişkilerini, mahalle unsurlarını, dayanışma ve yardımlaşma kültürünün derecesini ve mahallelerin katılım kültürünün geliştirilmesine etkisinin ne olduğunu ölçmeye yönelik hazırlanmış, verilen cevaplar beş alt başlık içerisinde analiz edilmiştir.

3.3.2.1 Kavramsal ve Mekânsal Açıdan Mahalle Algısı

Mahalle algısı, dayanışma kültürünün oluşmasında önemli bir yer tutmaktadır. Mahallenin tanımlanması, mahalle olarak nitelendirilen yerin özelliklerinin bilinmesi mekânsal açıdan da bir bağlılığın oluşturulmasına etki etmektedir.

Çalışmanın yapıldığı 10 mahallede, mahallenin algılanış biçimi farlılık göstermemiştir. Burada cevaplar genellikle *"birliktelik, bağlılık, komşuluk, birbirini tanıma, yardımlaşma, aidiyet, samimiyet, dayanışma ve çocukluk"* kelimeleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Örneğin görüşülenlerden bir tanesi mahalle denilince zihninde uyanan düşünceyi şu sözler ile aktarmıştır

"Mahalle samimiyettir, sokağa girdiğinde korkmamak, yalnızlaşmamaktır. Mesela, karşı komşumun akşam olunca ışıklarının yandığını görmek beni çok mutlu ediyor. Merdivenden çıkan ayak seslerini duymak, sokakta oynayan çocukların top oynayışını izlemek… Mahalle biraz da çoğalmaktır (Yavuz Mahallesi, Kadın, 48)."

Bir başka görüşülen mahalle ile ilgili şunlar söylemiştir*:*

"Mahalle canlılıktır, dayanışmadır. Tanıdığın, güvendiğin, huyunu suyunu bildiğin insanlara bir bakıma kendini, çocuklarını emanet etmektir. Abiliktir, ablalıktır, teyzelik, amcalıktır… (100. Mahallesi, Kadın, 57)"

Mahalle algısı üzerine sorulan sorulara olumsuz anlamlar yükleyenler de çalışma açısından değerlendirilmiştir. Burada daha çok genç kesim ve site kültürüne sahip çalışan kesim olarak nitelendireceğimiz, dış dünyaya daha fazla anlam yükleyenler mahalleyi *"kısıtlı alan, birbirine karışma, gözetleme, dedikodu, dar çevre, geri kalmışlık, geleneksel yapı, özgürlük alanlarına müdahale"* olarak tanımlamışlardır. Görüşülenler, bu anlamları şu şekilde açıklamışlardır:

> Mahalle, bana biraz da geleneksel bir yapıyı çağrıştırıyor. Günümüzde herkesin bu kadar içli dışlı olması çok güven vermiyor. Hem, herkesin her şeye karışması, ne giydiğimize, eve kaçta geldiğimize ayrı ayrı yorum yapması bende çok iyi bir hissiyat uyandırmıyor. Neden her şeyimle diğer insanlara bu kadar güveneceğim ki?(Hürriyet Mahallesi, Erkek, 38)

> Mahalle işte… Kısıtlı bir alan. Açık alan bir yurt gibi. Eve kaçta gireceğin belli, çıkacağın belli. Tamam, eski görünümünde değil belki her şey ama yine de insanlar birbirine karışmaya çok meyilli. Ben daha küçük bir çevreyi seviyorum. Her şeyimi herkesin bilmesi bana çok mantıklı gelmiyor. Dayanışma böyle bir şey değil (Eski Cami-Ortacami Mahallesi, Kadın, 28).

3.3.2.2 Mahallenin Ortak Müzakere Alanları

Mahalle, kendine has kültüründen kaynaklı bazı fiziki alanlara da sahiptir. Mahalleli bu alanlarda toplanır, hem mahallenin genel görünümüne hem de kentsel yaşam içerisindeki işleyişine dair fikir alışverişinde bulunurlar. Araştırmanın bu aşamasında, görüşülenlerelere mahalledeki fiziki alanların neler olduğu, ön plana çıkan toplanma mekânlarının olup olmadığı ve bu alanlarda toplanılıp toplanılmadığı sorulmuştur. Verilen cevaplar yoğunlukla "*kahve, kapı önü, apartmanda yer alan toplanma alanları, mahallede yer alan belediye parkları, çay bahçeleri, oyun alanları, açık hava spor alanları"* olarak belirlenmiştir.

Eski komşuluk ilişkilerinin devam ettiği, mahalle kültürünün süregeldiği mahallelerde genellikle kadınlar ve çocuklar kapı önü sohbetlerde

bulunduklarını belirtmişlerdir. Ayaküstü sohbetler, market ya da pazar dönüşü sokak arası sohbetleri bu anlamda fiziki alan olarak bir sınırlanmanın olmadığını göstermektedir. Görüşülenlerin bu yöndeki açıklamalarında şu ifadeler dikkat çekmektedir:

"*Toplanmak için herhangi bir yere ihtiyaç duymuyoruz ki, birbirimize rast geldiğimiz her yer bizim (Karadeniz Mahallesi, Erkek, 45).*"

"Bizim mahallede genelde kapı önünde toplanılır. Hele yaz akşamlarında herkes buralarda toplanır ve mahalle işlerinden tutun da ülke gündemine dek her şey konuşulur (Barbaros Mahallesi, Kadın, 55)."

Site kültürünün olduğu mahallelerde ise fiziki mekân olarak, çay bahçeleri, parklar, çocuk oyun alanları tercih edilmektedir. Burada daha sınırlı bir sohbetin yapıldığını belirten bir görüşülen şunları söylemektedir:

"Bizim için aslolan sohbet ya da bir araya gelme değil. Çocuklar oynarken zorunlu bir iletişim kurma hali bu. Yoksa zaten arkadaşlarımla istediğim zaman yemek yiyip sohbet edebiliyorum (Hürriyet Mahallesi, Kadın, 35)."

Erkekler içinse, fiziki mekân daha çok kahveler olmaktadır. Burada yoğun olarak buluştuklarını, birlikte vakit geçirdiklerini, istihdamdan ekonomiye, kültürden, eğitime çoğu konuda konuşabildiklerini belirtmektedirler.

"Aslında kahvede olmak, evde olmaktan daha iyi. Orada arkadaşlarım var, çay içip sohbet ediyoruz. Camiye gidiyoruz, beraber haberleri izliyoruz. Yorum yapıyoruz. Belediye bir iş yapmışsa ona bakıyoruz. Bazen muhtar geliyor, ona da anlatıyoruz (Altınova Mahallesi, Erkek, 48)."

3.3.2.3 Mahalle İlişkileri (Komşuluk) ve İletişim

Mahalle ilişkileri, mahalle içerisinde aidiyet ve dayanışma duygusunu geliştiren, gelişen bu duygunun ise kentsel yaşam içerisindeki tüm alanları kapsayıcı bir nitelik taşıdığı önemli bir bağdır. Mahalle ilişkileri, birbirini tanıma, birbirine gidip gelme, birlikte vakit geçirme, mahallede yabancı olanları tanıyarak ayırt etme (güvenlik) gibi alanları kapsamaktadır. Burada görüşülenlere daha çok komşuluk ilişkileri, komşuları ile değer yargılarının uyuşup uyuşmadığı sorulmuş, farklılıkları nasıl tolere edebildikleri de ölçülmeye çalışılmıştır.

Eski ya da yeni mahallelerde olsun görüşülenlerin hemen hepsi "eski komşuluk" ilişkilerinin günümüzde aynı seviyede devam etmediği, sadece yakinen bildikleri, tanıdıkları kişiler ile bu ilişkiyi sürdürdüklerini belirtmişlerdir. Komşuluk ilişkileri bakımından mahalleler arası diyalogların da devam ettiğini, bazen kendi mahallesinde bulamadıkları ilişki ağını başka mahalle komşuları ile bulduklarını belirtmişlerdir. Değer yargıları ya da iletişim açısından eski ve göçün yoğun yaşandığı mahallelerde entegrasyon sorunun yaşandığı için daha dışlayıcı, kapalı bir ortamın olduğu, "kendinden olmama" gibi değerlendirmelerin oluştuğu gözlemlenmiştir. Site kültürünün olduğu mahallelerde ise komşuluk ilişkileri, birbirini tanıma gibi hususlar daha az seviye kalmış, görüşülenler bu durumu güvenlik ya da vakit

bulamama (iş dolayısı ile) kaynaklı değerlendirmişlerdir. Bu soruya görüşülenlerin verdikleri cevaplar ise şu şekildedir:

"Komşuluk mu kaldı be çocuğum? Eskiden birbirimizin her şeyini bilirdik. Mahalleye kim gelmiş, kim oturuyor, nerde çalışıyor, aç mı tok mu? Hepsini bilirdik. Şimdi sadece eski komşularımı biliyorum. Gençler desen, hep dışarıda (Çınarlı Mahallesi, Kadın, 65)."

"Bizim mahallede, yine devam ediyor komşuluk. Geçenlerde hastaneye gidecekti bir komşum, çocuğu bırakacak kimsesi olmadığı için bana bıraktı. Biz yine de devam ettiriyoruz. Ama tabi güvenmeden olmaz. Dünyanın bin bir türlü hali var (Zafer Mahallesi, Kadın, 25)."

"Komşuluk mu kaldı? Zaten tüm gün çalışıyorum. Eve yorgun geliyorum, çocuklara bile zor zaman ayırıyorum bir de komşuya mı gideceğim?(Hürriyet Mahallesi, Erkek, 33)"

"Güvenmiyorum. Televizyonda her gün neler izliyoruz. O yüzden komşuluk momşuluk olmasın (Çiftlikönü Mahallesi, Kadın, 45)."

3.3.2.4 Mahalle Yaşantısı ve Mahalle Kuralları

Her mahallenin kendine has dokusundan, yaşantısından ve insanlarından kaynaklı birtakım kuralları, gündelik rutinleri bulunmaktadır. Bu olgu, eski mahalleler olarak nitelendirdiğimiz birbirine tanıyan, mahalle kültürünün geliştiği yerlerde daha hissedilir durumdadır. Burada görüşülenlere bu alanın sorulması dayanışma ya da katılıma ilişkin öğretilerin mahallenin kendi dokusundan, yaşam alışkanlıklarından mı kaynaklı olup olmadığının belirlenmesidir. Mahallede belli davranış kalıplarının olup olmadığı, uyulmadığı takdirde neler olduğu, mahalle baskısının yaşanıp yaşanmadığı cevapları araştırılmaya çalışılmıştır.

Birbirine uzak komşuluk ilişkilerinin yaşandığı yeni mahallelerde insanlar bireyselliği çok daha ön plana çıkardığı, teknoloji ve gündemi yakından takip edip, güvenlik endişesi yaşadığı için belirli davranış kurallarının ya da mahalle baskısının buralarda yaşanması söz konusu değildir. Bu mahallelerde bireyler, kendi işlerini kendileri görme eğilimindedirler. Dar ve kısıtlı çevresi ile daha mikro düzeyde bir yaşam tarzını benimsemişlerdir. Bundan kaynaklı da "mahalle" sadece kelime olarak yaşamlarına entegre edilmiştir.

Göçün yaşandığı ve hemşehricilik bilincinin yaşandığı mahallelerde ortak davranış kalıpları biraz daha benimsenmiştir. Burada, mahalleye yabancı kişiler ya da satıcılar ile ilgili ortak tutumlar, kız-erkek ilişkisi, komşuluk ilişkileri, birbirine geliş gidişler belirli kurallara bağlanmıştır. Eski mahalle kültürünün devam ettiği, geleneksel olarak nitelendirilen mahallelerde de bu tutumların devam ettiği gözlemlenmiştir. Örneğin "mahallenin kızı" ifadesinin hala bir korumacı tutum olarak benimsendiği görülmüştür.

3.3.2.5 Mahallede Yaşayanlar ile Yönetici İlişkileri, İletişim Yöntemleri

Mahalle, yerel yönetim birimi olmasa da yerel yönetimlerin hizmet ağının en önemli parçasıdır. Bu sebeple yerel yönetimler ve mahalle arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Özellikle burada mahalle muhtarlarının konumu, vatandaş ve belediye arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Mahalleli genel itibari ile kendilerinden gördükleri mahalle muhtarı vasıtası ile şikâyetlerini, isteklerini, hizmetlere ilişkin görüşlerini iletmektedirler. Mahalle muhtarı, bir nevi her evin abisi, ablası, amcası ya da teyzesi konumundadır.

Çalışmanın yapıldığı mahallelerde, çalışan nüfusun yoğunlukta yaşadığı mahallelerde mahalli hizmetlere ilişkin farkındalık düzeyi yüksektir. Bu mahallelerde aksayan bir hizmet söz konusu olduğunda vatandaşların kendisi de bir aktör olarak yer almakta, aksayan yönleri doğrudan belediyenin ilgili birimlerine iletmektedir. Sosyal medyanın kullanımı yaygın olduğundan şikâyetler bu kanal ile yapılabilmekte, bunun haricinde klasik yöntemlerden dilekçe ve telefon kullanılmaktadır. Bireysel anlamda katılım daha çok tepkisel olmakta, topluluk katılımından ya da mahallede katılım kültürünün gelişmiş olmasından bahsedilmemektedir. Bu durumu bir görüşülen şu şekilde açıklamaktadır:

"Yoruluyoruz. Yorulduğumuz için de daha kolay yöntemleri seçiyoruz. Sanki hiç işimiz yokmuş gibi bir de mahallece oturup konuşup bir karara mı varacağız. Yazıyorum işte Twitter'dan yetiyor (Hürriyet Mahallesi, Erkek, 28)."

Eski mahalle kültürünün devam ettiği mahallelerde ise iletişim daha çok mahalle muhtarı aracılığı ile yürütülmektedir. Burada bilgi almak isteyen, şikâyette bulunan ya da istekte bulunmak isteyen mahalle vatandaşları muhtarın kapısını çalmakta, onun vasıtası ve önderliği ile mahalli kararların alınmasına katılmaktadır. Bireysel anlamda doğrudan belediyeye giderek de işlemleri çözümleyen vatandaşlar bulunmakta, bunun haricinde toplu bir katılım kültürünün yaygın olması söz konusu olmamaktadır. Bu mahallelerde dayanışma ve yardımlaşma kültürünün gelişmiş olmasına karşılık, kendilerini ilgilendiren konuların dışında belediye ile iletişim kurup mahallenin yararına faaliyetlerde bulunma talebinde bulunan sayısı azdır. Burada yapılan görüşmelerde ise görüşülenler şunları söylemiştir:

"Belediye başkanı sık sık mahallemize gelir, yollarımızı inceler. Arada mahalleyi gezer ve sohbet eder. Orada söyleriz ne söylemek istiyorsak. Dikkate alır mı bilemem ama biz söyleriz (Altınova Mahallesi, Erkek, 65)."

"Mahalle muhtarımız canımızdır. Hiç çekinmeden ona gider sorarız. O da gidip ilgili yerlere iletir (Karadeniz Mahallesi, Erkek, 47)."

"Mahallede öyle toplu bir şekilde karar almayız. Mesela bir sokağın yolu bozuksa, onu muhtara bildiririz. Boru patlamışsa yine muhtara bildiririz ya da ilgili birim telefonunu arar söyleriz. Bu kadar. Bunun için başka bir yönteme gerek yok ki (100. Yıl mahallesi, Kadın, 49)."

"Bazen kahvede otururken mahallede eksik şeylerin neler olduğu farkederiz. Kendi aramızda konuşuruz ama sonra kim uğraşacak deyip vazgeçeriz. Birkaç kere şikâyetçi olduk yol durumundan falan ama sonuç alamadık. Sonra da kimse uğraşmak istemedi (Çınarlı Mahallesi, Erkek, 65)."

Elde edilen bulguların analiz sonuçlarını ise aşağıda Tablo 1'de özetlemek mümkündür:

Tablo 1: Araştırma Bulgularının Özeti

KRİTERLER	**MAHALLELER**		
	Eski Yerleşikler (Çınarlı, Zafer, Yavuz, 100. Yıl, Eski Cami-Orta cami, Çiftlikönü, Barbaros)	**Göçe bağlı unsurların yoğun yaşandığı mahalleler** (Karadeniz ve Altınova)	**Yeni Kent- Site Kültürüne Sahip Yerleşikler (**Hürriyet)
Mahalle Algısı	Bir arada yaşama, dayanışma, komşuluk, yardımlaşma, halden anlama, aidiyet, bağlılık ve güven	Birbirini koruma, yabancı hissetmeme, dayanışma, komşuluk, bir arada yaşama	Zorunlu alan, geleneksellik, komşuluk, birbirine karışma, kopukluk
Müzakere alanları, fiziki toplanma mekânları	Kapı önleri, sokak, kahveler, evler, apartman girişinde yer alan boş alanlar	Dernek lokalleri, kahveler, kapı önleri, parklar, evler, çay bahçeleri	Çocuk oyun alanları, site bahçeleri, toplantı salonları, çay bahçeleri, açık alan spor alanları
Mahalle ilişkileri	Daha samimi, güvenli, birbirine kenetli, aidiyetin geliştiği, dayanışma kültürünün yaygın olduğu	Daha kendi aralarında, kendi bildikleri tanıdıkları ile komşuluk ve dayanışma	Kopuk ilişkiler, sınırlı sayıda komşuluk, dayanışma ve yardımlaşma sınırlı
Mahalle Dinamikleri ve Kurallar	Gelen-gidenin takibi, mahalle güvenliği için yakın diyalog ortamı, düğün bayram ve etkinliklere toplu katılım, hoşa gitmeyen durumlarda ayıplama	Gelen-gidenin takibi, mahalle güvenliği için yakın diyalog ortamı, düğün bayram ve etkinliklere toplu katılım, hoşa gitmeyen durumlarda ayıplama	Mikro düzeyde ilişkiler, kendi işini kendi görme, başkalarını işe karıştırmama, bireysellik

Yerel Yönetim İlişkileri ve İletişim Yöntemleri	Muhtar ve tanıdık komşular aracılığı ile katılım, klasik katılım yöntemleri (dilekçe, telefon vb.)	Hemşehri derneği, muhtar ve tanıdıklar ile katılım sağlama, klasik katılım yöntemleri (dilekçe, telefon vb.)	Bireysel anlamda proaktif vatandaşlık, muhtar vasıtası ile iş görme, şahsi ilişkiler ile iş görme, yeni katılım yöntemleri (sosyal medya, dijital katılım araçları vb.)

** Görüşmelerden elde edilen sonuçlar analiz edilerek tablolaştırılmıştır.

Sonuç

Mahalle, uzun ve köklü bir geçmişe sahip olan, toplumsal yapının şekillenmesinde ve gelişmesinde etkin rol oynayan, en önemli yapılardır. Mahallelerin yapısı itibari ile farklı kültürlere, farklı görüşlere sahip insanlardan oluşması, çoğulculuk ve birliktelik anlayışının bu ortamda gelişebilmesine katkı sunmakta, demokrasinin temel ilkelerinin yaygınlaşabilmesini desteklemektedir.

Tekirdağ, tarihi bir kent olması sebebi ile eski geleneksel motiflerin kent ve ilçeler genelinde hala hissedilebilir oranda uygulandığı bir il olarak karşımıza çıkmaktadır. Balkanlara yakınlığı, göçmenlik olgusunun burada yaygın olmasına, dini inanışlarda ve kültürel yapıda farklılığın oluşmasına katkı sağlarken, kültürlerarası iletişimin ve diyalog zeminin de sağlamlaşmasına sebep olmuştur. Bu farklılıklar eski yerleşim yeri olarak kabul edilen mahallerde komşuluk ilişkilerinde, yemek kültüründe, hoşgörü aşamasında, dayanışma ve yardımlaşmada, daha samimi ortamların oluşmasına katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra Tekirdağ'ın İstanbul'a yakınlığı, tarım ve sanayi anlamında yaşanan gelişmeler, son yıllarda diğer illerden gelip kente yerleşenlerin sayısını da arttırmıştır. Bu durum, kentin bazı mahallelerinde yabancılaşmanın başlamasına, özellikle göç edenler arasında hemşericilik yapılmasına, kentsel güvenlik kaygılarının artmasına ve dayanışma duygusunun azalmasına sebep olmuştur. Göçe bağlı olarak değişen mahalle dokusu, kültürel kodlarını değiştirmek zorunda kalmış, yeni yerleşim alanları ile eski kent-yeni kent ayrımının yapılmasına neden olmuştur. Eski kent olarak tanımlanan mahallelerde, komşuluk ilişkileri, güven (biraz kırılsa da), dayanışma, yardımlaşma gibi duygular devam ederken, yeni kent içerisinde yer alan daha çok site kültürünün olduğu mahallelerde karar alma süreçlerine ilişkin farkındalığın, katılım kültürünün çok daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Geleneksel bağların devam ettiği mahallelerde kavramsal açıdan mahallenin algılanış ve sürdürülme biçiminde azalmalar olsa da devam ettiği görülmüştür. Bu mahallelerde dayanışma kültürünün hala yaygın olduğu, mahalle ilişkilerinde komşuluğun devam ettiği, mahalleye ilişkin sorunlarda muhtarın aracılık ettiği bir yapının olduğu gözlemlenmiştir. Göçe bağlı olarak

nüfusun artış gösterdiği mahallelerde ise, "memleketli" olmanın dayanışma ve yardımlaşmada daha öncelikli olduğu, mahalleye uyum süreçlerinde bazı aşamalarda aksamaların yaşanmasından kaynaklı yabancılaşmanın ortaya çıktığı aktarılmıştır. Bu mahallelerde özellikle, mahalli ihtiyaçlar, istekler ya da sorunlara ilişkin görüşler aşamasında hemşehri derneklerinin belediye ile doğrudan iletişim sağladığı da çalışmada elde edilen bulgulardandır. Daha çok çalışan kesimin oluşturduğu, geleneksel mahallede yaşayanlara nazaran eğitim seviyesinin yüksek olduğu "yeni mahallelerde" donanımlı ve güvenlikli site kültürünün yaygınlık kazandığı gözlemlenmiştir. Burada mikro düzeyde ilişki ağlarının geliştirilmesi, tayin sebebi ile gelenlerin uygun zamanlarda memleketlerine gitmesi, bu alanlarda birliktelik sağlama aşamalarının daha az oluşmasına sebep olmuştur. Yakın diyalogların yaşanmaması, komşuluk ilişkilerinin sınırlı tutulması, bireyselliğin ön plana çıkması, bu mahallelerde mahalle kültürünün oluşmamasına yansımıştır. Buna karşılık bu mahallelerde katılım uygulamalarına ilişkin talep ve kullanılan yöntemler çok daha yüksektir. Çağın takip edilmesi, doğrudan ulaşım yolu olarak sosyal medyanın kullanılması, bilinçli bir seçmen davranışı sergilenmesi, bu mahallelerde belediye ve vatandaş ilişkisinin artmasına, kullanılan katılım yöntemlerinin farklılaşarak yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Miray Özden %100
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu çalışmanın yapılabilmesi için Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan 31.03.2022 Tarih ve T2022-875 Toplantı sayısı ile Etik Kurul izni alınmıştır.
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Miray Özden %100
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: Ethics Committee approval was obtained from Tekirdağ Namık Kemal University Scientific Research and Publication Ethics Committee with the date of 31.03.2022 and the meeting number of T2022-875 to carry out this study.
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

1580 Sayılı Belediye Kanunu, (1930). https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf.

5393 Sayılı Belediye Kanunu, (2005). https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf

6360 Sayılı Kanun, (2012). https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6360.pdf.

Alada, A. (2018). *Kentsel Yönetime Katılımda Mahalle.* yayed.org. Erişim adresi http://www.yayed.org/uploads/yuklemeler/inceleme-27.pdf

Alver, K. (2013). *Mahalle: Mahallenin Toplumsal ve Mekansal Portresi*. Hece Yayınları. Ankara.

Arıkboğa, E. (1999). *Yerel Yönetim Açısından Mahalle Muhtarlığına Bir Bakış.* Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi. 8(3). 103-125.

Bayraktar, H. (2020). *Katılımcı Yönetime Mahalleden Bakmak.* (Edt. Babaoğlu, C., Memiş, L. Erdoğan, O.). Yerel Yönetimlerde Teknoloji ve Katılım. Orion Yayınevi. Ankara. 287-315.

Çitçi, O. (1996). Temsil, Katılma ve Yerel Demokrasi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 5-14.

Eryılmaz, B. (2010). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme.* İşaret Yayınları. İstanbul.

Göymen, K. (2014). Önsöz. İ. İzci (Ed.). *Katılımcı Yerel Yönetim* içinde. İstanbul: Sosyal Demokrasi Vakfı Yayınları, 11-19.

Green, D., Wlzig, S., Kronschlager, T., Porat, C. (2018). *Participation, Culture and Democracy: Perspectives on Public Engagement and Social Communication.* Cambridge Schlors Publishing. UK.

Kantar, G., Güler, M. (2022). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yerel Seçim Uygulamaları ve Yerel Seçim İttifakları. (Edt. Şeren, G., Geyik, O., Akdoğan, D.). Yerel Yönetimler Üzerine Siyasi, Mali ve Sosyal Tartışmalar. Gazi Yayınevi. Ankara. 169-185.

Kavruk, H. (2018). *Mahalle Yerleşimi ve Yönetimi.* Nobel Yayınevi. Ankara.

Kocaoğlu, M. (2011). Yerel Yönetimlerde Katılım Kültürü (Konya Büyükşehir Belediyesi Örneği). Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi. Sakarya.

Kulezsa, K., Kossakowski, R., Luczeczko, P. (2011). *The Cultural Heritage of Solidarity*. Polish Sociological Review. 4(176). 535-537.

Ogrodzka, D., Stokfiszewski, I. (2018). Culture and Solidarity. European Cultural Foundation.

Orum, A. M. ve Dale, J. (2016). *Siyaset Sosyolojisi: Günümüz Dünyasında İktidar ve Katılım.* İ. Kaya (çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Yılmaz, O. K. (2020). *Yerel Yönetişim Bağlamında Avrupa Konseyi "12 Yıldızlı Şehir" Uygulaması ve Türkiye Yerel Yönetimleri*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: 22, Sayı: 1. 214-232.

Extended Abstract

An important stage of democracy is the involvement of citizens in the decision-making process. The understanding of representative democracy, one of the classical models of democracy, to include citizens in the decision-making processes through elected officials has caused problems over time. The perception of participation as electing representatives and voting only during election periods has led to the failure to accurately reflect the wishes and expectations of citizens. This problem of representative democracy has revealed the necessity of building participatory mechanisms that will enable citizens to be effective in the management processes.

The development of participatory democracy as a solution proposal recommends greater involvement of different stakeholders in decision-making and public policy implementation processes. The fact that participatory democracy foresees a multi-actor structure in decision-making processes also aims to increase the effectiveness and efficiency of the service to be provided. Citizen participation affects the quality of the services to be provided, improves the skills of benefiting from the service and facilitates the supplying with the public needs. Participation also encourages managers to make better decisions and improves quality conditions.

Local governments act as a mediator in supporting and implementing participation practices, as they are units that citizens will be directly in contact with. With the effectiveness of the practices that started at the local level, the culture of participation spreads to a national and even global dimension, leading to an increase in awareness in decision-making processes. In this sense, local governments and administrators can determine various participation methods within the framework of their fields of expertise, their own budgets or their own regional and social cultures, and shape them in line with the wishes and expectations of the local people living in that settlement area. In the literature on participation, there is considerable debate on levels of participation and methods of participation. On the other hand, there is a close relationship between an adopted method of participation and the level of participation. Some methods of participation allow citizens or participants to be more active, while others are more passive.

The neighborhood, which is the closest unit to the people at the grassroots within the urban organization, constitutes a model for social and administrative organizations. In addition to having a deep-rooted history, the neighborhood is a part of both physical and socio-cultural space for cities. In this respect, it constitutes the first step in seeing local services as units close to citizens in urban life.

The increase in migration to the city in the 1970s in Turkiye caused the transformation of urban life and the cultural change to affect the neighborhood life. This change and transformation has led to the construction of multi-storey residences, the establishment of safe sites and the creation of new living spaces, where class divisions are intense, by moving away from the safe neighborhood phenomenon. Tekirdağ was also affected by this transformation, and by receiving intense immigration, it damaged the "new neighborhood" areas and "traditional neighborhood culture" within the neighborhood life.

In the study, in-depth interviews were conducted with 50 people in 10 neighborhoods of Tekirdağ's Süleymanpaşa District. Neighborhoods were selected from 3 categories as historical neighborhoods where the traditional structure is preserved, neighborhoods that receive immigration and are subject to the harmonization process, and new neighborhoods where the site culture is more intense. The interviewees were randomly selected in accordance with the condition of living in the neighborhood for at least 5 years. The interviewees were asked, “Does the neighborhood have effective relations in the formation of a culture of solidarity and participation?” which was determined as the main problematic of the study. 13 questions were asked in accordance with the question and the interviews were recorded.

The results of the interviews were analyzed under five main headings according to the answers given and the research findings were transferred to the study:

- Conceptual and spatial perception of neighborhood,
- Common discussion areas of the neighborhood,
- Neighborhood relations and communication,
- Neighborhood activities and daily life rules,
- Relations with the Residents and Managers, Communication Methods,

The research findings were examined under the headings of general observations and analysis results on solidarity and participation. When the findings obtained in the study were evaluated, the following conclusions were reached:

- In neighborhoods with traditional neighborhood structure, the culture of solidarity and cooperation continued due to the continuation of neighborly relations. However, the approach to the concept of participation in these neighborhoods was limited to more traditional methods, and the headman was observed as the main actor.

- It was observed that in the neighborhoods where immigration was evident, immigrants formed their own close circles and were considered as foreigners at some stages in the neighborhood because they continued their existing habits instead of adapting to the city or neighborhood. This situation increased the awareness of fellow townsmen among themselves, and caused fellow townsmen associations to become active in the decision-making processes by acting as a bridge between the municipality and the

neighborhood. Although discourses such as "being the other" and "not being one of us" were not experienced intensely in the neighborhood, it was observed that solidarity and cooperation were mostly continued with "one's own".

- Neighborhood culture in the “new living areas” where the site culture was intensely experienced showed an appearance that had more formal forms only due to living under the same roof. In these neighborhoods, due to security concerns, individualization came to the fore much more and neighborly relations were limited. However, the fact that the people living in these neighborhoods had a high level of education, and are more conscious of urban life due to their active role in working life, contributed to their proactive participation in urban services.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 301-324**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 13/05/2022 **Makale Kabul Tarihi: 21/07/2022**

KURUMSALLAŞMANIN AİLE ŞİRKETLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNE ETKİSİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ[*]

Ayşe İLGÜN KAMANLI [**] & Eray KARAASLAN[***]

Öz

Dünyada ve ülkemizde işletmelerin büyük çoğunluğunu aile işletmeleri oluşturmaktadır. Aile işletmelerinin sürdürülebilirliğini sağlamak ülkemizin geleceği için oldukça önemlidir. Araştırmanın amacı ve önemi ise, kurumsallaşma ile birlikte devamlılığı etkileyen ve devamlılığı sağlayan faktörler araştırılarak ülkemizin geleceği için önem taşıyan aile işletmelerinin sürdürülebilirliğine katkı sağlayan faktörler konusunda bilimsel bir bakış açısı kazandırmaktır. Araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden 'Derinlemesine Mülakat' yöntemi kullanılarak araştırma yapılmıştır. Örneklem seçiminde üç işletme seçilmiş olup, bu üç işletmenin tam bir aile işletmesi olması, kuşaktan kuşağa geçerek uzun yıllardır faaliyette olması, gelişmelere ayak uydurması, işletmelerden birinin kurucu tarafından yönetiliyor olması bu işletmelerin seçilmesinde belirleyici unsur olmuştur. Araştırmanın bulguları yorumlandığında araştırmaya konu aile işletmelerinin ortak özelliğinin aile anayasası oluşturmuş ve duygusal yönetimi başarmış olmaları, bilgiyi kullanmaları bununla birlikte aidiyet duygusunu geliştirdikleri sonucuna varılmıştır. Günümüzde fazla kurumsal işletmelerin bile faaliyetini sürdürmekte zorlandığı düşünüldüğünde işletmelerde özellikle de aile işletmelerinde aidiyet duygusunun kurumsallaşmadan önce geldiği görülmektedir. Kurumsallaşma bir çok işletme için çok zor hatta ütopik gözükebilir. Özellikle de küçük ve orta boy aile işletmeleri için. Sonuç olarak, araştırmanın önerisi ülkemizde ve dünyada ekonominin büyük çoğunluğunun küçük ve orta boy aile işletmelerinden oluştuğu düşünüldüğünde bu işletmelerin ekonomik sistem içerisinde kalmasını sağlamak için bu tip işletmelerde başta aidiyet duygusunun geliştirilmesi bununla birlikte aile anayasasının, duygusal yönetimin ve ortak kültürün oluşturulması ve bilginin kullanımının artırılmasıdır. Bunları sağlamak tam bir kurumsallaşmayı sağlamaya göre nispeten daha kolay olduğundan aile işletmelerini daha uzun nesiller boyunca ekonomik sistem içerisinde tutmak kolaylaşacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Aile işletmeleri, Kurumsallaşma, Devamlılık, Aidiyet Duygusu*

---

[*] Bu makale; danışmanlığı Dr. Öğr. Üyesi Ayşe İlgün Kamanlı tarafından yapılan Eray Karaaslan'ın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[**] Dr. Öğr.Üyesi, Doğuş Üniversitesi İşletme Bölümü, ailgun@dogus.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-5562-8004.

[***] Doktorant, Doğuş Üniversitesi İşletme Bölümü, 20182030006@dogus.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-6344-5539.

Not: Bu araştırmanın yapılabilmesi için Doğuş Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı Etik Kurul Başkanlığı'ndan 15.06.2022 tarih ve 26596 sayısı ile etik kurul izini alınmıştır.

Önerilen Atıf: Kamanlı, A. İ,, Karaaslan E. (2022). Kurumsallaşmanın Aile Şirketlerinin Sürdürülebilirliğine Etkisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Akademik Hassasiyetler, 9*(19), 301-324.

A COMPARATIVE ANALYSIS ON THE EFFECT OF INSTITUTIONALIZATION ON THE SUSTAINABILITY OF FAMILY COMPANIES

Abstract

The majority of companies in the world and in Türkiye are family companies. Ensuring the sustainability of family businesses is very important for the future of our country. The aim and importance of this study is to provide a scientific perspective on the factors contributing to the sustainability of family companies, which are important for the future of our country, by investigating the factors affecting and ensuring continuity, along with institutionalization. As a research method, 'In-depth Interview' method, one of the qualitative research methods, was used. In the study, three companies were selected. In the selection of the sample, the following criteria were considered: the companies were a complete family business operating for many years by passing from generation to generation, they kept up with the development, they were managed by one of the family members. The findings of the study showed that the common feature of the family businesses was that they created a family constitution and succeeded in emotional management, using information and developing a sense of belonging. Considering that even the multi-corporate companies have difficulties in maintaining their activities today, it is seen that the sense of belonging in companies, especially in family companies, is considered more important than institutionalization. Institutionalization may seem very difficult or even utopian for many companies especially for small and medium size family businesses. As a result, it is recommended that the family companies develop a sense of belonging to create a family constitution, emotional management,common culture and increase the use of knowledge.It will be easier to keep the family businesses in the economic system for longer generations, as these are relatively easier to provide these specifications than to provide a full institutionalization.

Keywords: *Family businesses, Institutionalization, Continuity, Sense of Affection*

Giriş

Bugün, dünyadaki işletmelerin % 80'i ve ülkemizdeki işletmelerin % 95'i aile işletmeleridir. Amerika Birleşik Devletleri'nde aile işletmelerinin %75'i patron işletmesi özelliği taşıyıp, üçüncü kuşağa geçme oranı çok düşüktür. İngiltere'de de işletmelerin %24'ü ikinci jenerasyona kadar devam edebilmektedir. Üçüncü kuşağa devam edebilen İngiliz işletmelerinin oranı da %3,3'tür (Kırım, 2005: 46). Aile işletmeleri, faaliyet gösterdikleri ülkelerin sosyal ve ekonomik durumlarının gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Aile işletmelerinin kurumsallaşmaması kendine zarar verdiği kadar ulusal ekonomiye de büyük zarar vermektedir (Alacaklıoğlu, 2009: 16). Bu tip işletmelerin ekonomi deki paylarını göz önünde bulundurursak, bu işletmeleri dikkatli bir şekilde inceleyip sorunlarını gidermek ve faaliyetlerinin verimli bir şekilde yürütülmesini sağlamak fayda sağlayacaktır. Diğer tüm işletmeler gibi aile işletmeleri de pazardaki ve teknolojideki hızlı değişimlerden, siyasi istikrarsızlıktan ve şiddetli rekabetten kaynaklanan ekonomik sorunlarla başa çıkmak için mücadele etmektedir.

Sınırlı mali kaynaklar ve idari sorunlar bu baskılarla mücadele etmeyi zorlaştırmaktadır.

Kişisel gelişim, bireysel yaratıcılık, riske bakış açısı, öz güven, vizyon, kişinin kendi yönetim anlayışı ve becerilerine dayanan iş yönetim anlayışında ki farklılıkların lider ya da patron figürünün coşku ve başarısını etkilediğini gösteren örnekler mevcuttur. Bundan dolayı işletmeler, en çok bireylere olan bağımlılıklarını azaltarak yönetsel sistemlere sahip kurumlar olma çabalarını artırmaktadır. Kurumsallaşma adı verilen bu süreç, milenyum çağı işletmeleri için vazgeçilmez bir trend haline gelmiştir. Ülkemizdeki krizler ve istikrarsızlıklar bir çok işletmenin sona ermesine neden olmuştur. İşletmelerin faaliyetlerinin son bulma sebebi sadece krizler ya da istikrarsız ekonomik ortamlar değil gelecek nesle aktarılamayan ve rekabet gücünü kaybeden aile işletmeleridir.

Diğer tüm ülkelerde de olduğu gibi Türkiye'de ki aile işletmeleri de ekonomik ve sosyal çevreye değerler katmaktadır. Bununla birlikte, bu işletmeler geliştikçe, işletmenin kendi sorunlarıyla birlikte, aile kaynaklı sorunlarda devreye girebilmektedir. Bütün bu sorunlar, kurumun kurumsallaştırılamamasından kaynaklanmaktadır. Aile işletmelerinin sürdürülebilir olmasını sağlamak için kurumsallaşma yeterli midir? veya tek çare midir? İnsanın hakim olduğu bir ortamda kurumsallaşma gibi katı kuralların olduğu duyguların en aza indirildiği hatta sıfırlanmaya çalıştığı bir işletme ne kadar sürdürülebilir olur? İşte bundan dolayı bu araştırma da kurumsallaşma ile birlikte, devamlılığı etkileyen ve devamlılığı sağlayan faktörler araştırılmıştır. Tüm bunlardan dolayı bu çalışma, kısıtlı imkanlara sahip işletmelerin devamlılıkları konusunda katkı sağlamayı hedeflerken, buradan çıkan sonuçlar bir sonra ki araştırmalara yol gösterecektir.

Bu çalışma teori hakkında genel bilgi verildiği temel kavramlar ve yaklaşımlar bölümü, yöntem ve veri, bulgular ve bulguların yorumlanması olarak üç ana bölümden oluşmaktadır.

1. TEMEL KAVRAMLAR VE YAKLAŞIMLAR

1.1.Aile İşletmeleri Tanımı ve Özellikleri

Aile terimi, iş sahibinin karısı, çocukları, damatları, gelinleri, torunları, anneleri, babaları, teyzeleri, kuzenleri ve kızları anlamına gelir. Tanımlamayı daha doğru yapmak için belirleyici bir kriter eklemek daha sağlıklı olacaktır. Buna göre, en az iki kuşaktan oluşan bir örgütte çalışan ve amacı mirasın dağılmasını engellemek olan ve aile refahını sağlayan bir birey tarafından yönetilen organizasyonlar aile işletmesi olarak kabul edilebilir (İyişleroğlu, 2006: 21).

> 'Alayoğlu, aile işletmelerinin de benzer bir şekilde tanımlandığını ve tek bir kişi tarafından yönetilen ve patron işletmeleri olarak adlandırılan işletmelerin ikinci turda aile işletmelerine dönüştürüleceğini belirtti. Bununla birlikte, aynı işletmede iki veya daha fazla kişinin çalıştığı ve işletmedeki işin çoğunluğu bu

kişilerin yaptığı işletmelerde aile işletmelerinin bir türü sayılabilir' (Alayoğlu, 2003: 16).

1.2. Aile İşletmeleri İle İlgili Sorunlar, Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Aile işletmeleri, aile içinde duygusal katılımı olan ve kurallar yerine aile üyeleriyle iletişimde etkili olan işletmelerdir. Aile işletmelerinde dış kaynak kullanımı, rölativizm, ataerkillik kullanımı, aile üyeleri arasındaki rekabetin işe yansıması gibi mantıksal kurallar yerine daha çok geleneksel ve duygusal davranışlarla yönetilmeye çalışılması gibi birçok sorun vardır (Fındıkçı, 2005: 2). Aile üyeleri tarafından idare edilen iş ilişkilerinde kişiler arasındaki duygusal bağların, iş ilişkilerine yansıması ve yönetimi olumsuz yönde etkileyen faktörler, işin sürekliliğini tehdit etmektedir.

İşletme içerisinde yer alan akrabaların bulundukları pozisyonlar genellikle yetenek ve bilgiye dayalı olmayıp patrona olan yakınlık veya verdikleri güvenle ilişkilidir (Longenecker ve Moore, 2012: 63). Kurumsallaşmanın önündeki engellerden sayılan bu sorun, yönetim sürecinde alınan kararlarda duygusal olma, yetenekli yönetici adayları karşısında aile üyelerinin tercih edilmesi gibi sorunlarla devam etmektedir (Arslan, 2006: 36). Çocukların tam yetkiyle ön koşul olarak eğitim almasına rağmen yönetici olarak iş yerine dahil edilmesi karışıklığa yol açabilmektedir (Carney, 2005: 250).

Aile işletmelerinde sosyal ve duygusal ilişkilerden, geleneksel yapılardan dolayı birçok olumlu yön bulunmaktadır. Bunlar, diğer işletme türlerine kıyasla uygulama ölçeğine göre sınıflandırıldığında, hızlı karar verme, ortak hedef belirleme, güvenilirlik ve bilginin kolay aktarılması olarak sıralanabilir. Aile üyesi yöneticinin aile işletmesindeki yetkisi, diğer işletme türlerinden daha fazladır. Bu makamlar, yöneticilerin sıkıntılı durumlarda çabuk karar vermelerine ve bu kararları hızla hayata geçirmeye izin vermektedir (Uluyol, 2004: 20). İşletmelerde kararların hızlı alınması, yönetim şeklini olumlu yönde etkilemekte ve aile işletmelerinin bu yönü onları rakiplerinden daha avantajlı hale getirmektedir (Arslan, 2006: 24). Aile işletmelerinde, önceki deneyimlerin ve ortak değerlerin neticesinde ortak hedefler geliştirmek doğaldır. Aile işletmelerinde çok zorlanmadan belirlenen ortak hedefler kurumsal hedefler olarak belirlenebilmektedir. Aynı unsurlara inanan aile bireylerinin bu hedefleri kabul etmeleri ve bu hedeflere uygun yönetim uygulamalarını hayata geçirmeleri kolaydır (Arslan, 2006: 15). Aile işletmelerinin ortak hedeflere ulaşması diğer işletmelere göre daha kolaydır ve bu hedeflere olan inançlarıyla çalışmaya hazırdır.

Aynı ailenin bireylerinin aynı kültüre sahip olmaları, aile işletmeleri için olumlu bir unsur olarak görülmektedir. Davranış nedenlerini belirlemek, bir uyum yaratmakta ve yönetim sürecini kolaylaştırmaktadır (Akdoğan, 2000: 35). Güven duygusu, kurumlar arasındaki etkileşimde ivme kazanırken, aynı zamanda finansman açısından da bir avantaj sağlamaktadır. Bu bakımdan, aile işletmeleri sosyal ilişkilerinden kaynaklanan güvenilirlik avantajının oluşturulmasında üstünlük sağlamaktadır (Karakurt, 2012: 7). Aile

işletmelerinde bilgi ve tecrübe fayda sağlamaktadır. Bu unsurların aynı çalışma çerçevesinde elde edilmesi, bu bilgiyi işletme için en uyumlu hale getirmektedir. Bundan dolayı, işletmenin bu bilginin gizliliğine ve yeni ürünün korunmasına ve transferine sahip olması gerekir. Bu transfer aile işletmesinde rekabet gücünü arttırmanın bir aracı olarak da görülmektedir (İlter, 2018). Aile işletmelerinde çalışan aile üyeleri arasındaki kapalı devre iletişim yapısı, bu bilginin bir sonraki nesle transfer edilmesini kolaylaştırmaktadır. Bundan dolayı, aile işletmelerinin ciddi bir avantajı vardır (Arslan, 2006: 25). Aile işletmelerinin olumlu tarafı sayılan bazı yönleri iyi yönetilmediğinde zarar verici etkilere sahip olabilir. Yönetimde cinsiyet farklılıkları, yeni yöneticilerin tecrübesizliği, duygusal anne-baba-çocuk ilişkileri, merkezi yönetim ve bunlara benzer bir takım durumlar aile işletmelerini tehditlere karşı savunmasız kılmaktadır (İrmiş ve Akça, 2011: 21). Hedef çatışmaları, zayıf verimlilik, duygusal yönetim, şeffaflığın olmaması ve aile işletmelerin de bulunan bireylerden kaynaklı olumsuzuklar vardır.

Ailenin doğasında var olan güven ilişkisine sahip bir kişinin yönetimde yer alması, o pozisyona seçilmeyen ancak daha iyi özelliklere sahip çalışanların motivasyonuna olumsuz etki yapacağından üst yönetimle aralarında hedef çatışmaları çıkmasına sebep olacaktır (Günel, 2005: 32). Aile işletmelerinde, elde edilen gelirin işletmenin gelişimine kullanılmadığı, yönetimde profesyonel kişilere yer verilmediği sürece ve duygusal ilişkilere yer verildiği sürece zayıf verimliliğin olduğu görülmektedir (İrmiş ve Akça, 2011: 30). Çalışanların iş ortamında duygusal doyuma ulaşabilmeleri, duyguları iyi tanıyabilmeleri, duyguların davranışları nasıl etkilediği, duyguların ifade edilme şekilleri ve duyguların nasıl yönlendirilebileceği konularında daha bilgili olmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu süreçte duygu yönetiminin önemi giderek artmakta ve pozitif duygusal sermaye (hoşgörü, iyimserlik, aidiyet, doyum, vb.) bireyler ve örgütler için sosyal sermayeyi oluşturmaktadır (Tömeren ve Çankaya, 2008: 34).

1.3. Kurumsallaşma

Her işletme kurulduğu ve gelişmeye başladığı günden itibaren kurumsallaşmaya da başlar (Richard, 1998: 75-76).

Kurumsallaşma; işletmenin kendi başına bir kimlik kazanması, sosyal ihtiyaç ve baskıların sonucu olarak duyarlı ve esnek bir organizma haline gelmesi sürecidir (Selznickk, 1996: 270). İşletmecinin kişisel otorite tarafından değil, kurallarla işletilmesini ifade eder. Kurumsallaşmış bir işletmede standartlar ve süreçler mevcuttur. Bir örgütün kurumsallaşma derecesi yüksek ise o örgütte işler, ilişkiler, yetkiler, görevler ve sorumluluklar kanun, kural ve idari kararlarla önceden tanımlanır. Ayrıca örgütün amaçlarını gerçekleştirmesi için gerekli olan yetkiler açıkça görünen kurallarla şekillenerek, hak ve sorumluluklar sistemli ve rasyonel biçimde belirlenir (Baransel, 1979: 169). Kurumsallaşma, herkesin ortak iletişim kurabileceği bir dil ve belli bir sistem oluşturmayı amaçlarken, işletmenin yeniliklere açık

olmasını da sağlar (Kobal ve Yıldırım, 2016: 100). Kurumsallaşma; işletmeler için hayati önleyici tedbirler barındırır (Yazıcıoğlu ve Koç, 2009: 499). Örgütsel olarak kurumsallaşma; işletmenin kurallara ve prosedürlere bağlı olarak rasyonel yönetim ilkeleriyle yönetildiği, bireylerden ayrı olarak işleyen ve değişen çevre şartlarını takip ederek kendini değiştirebilen bir sistemin işlerlik kazandığı, örgüt kültürünün iş yapış şekillerine hâkim olduğu bir yapıyı tanımlar (Ezgi, 2014: 583-594). Bunun önemi, özellikle bir işletmenin yöneticisi veya sahibi işyerinde değilken ortaya çıkar.

1.4. Kurumsallaşmanın Zorlulukları ve Getirileri

Aile işletmelerinin kurumsallaşmasını engelleyen faktörlerden biri, aile üyelerinin çalışmalarında gösterdikleri kötü performanstır. Özellikle düşük beceri ve tecrübeye sahip aile üyelerinin üst düzey de istihdam edilmesi, düşük performans göstermeleri aile dışından olan profesyonel yöneticiye kıyasla daha düşük ücrete çalışmasından dolayı tercih edilmekte ve tüm bu durumların göz ardı edilmesini sağlamaktadır. Bu durum yetenekli ve tecrübeli kişilerin üst düzey göreve gelmesini engellemekte ve işin geleceğini tehlikeye atmaktadır (Köse, 2010: 41). Yetersiz bilgi, geleneksel işletme yapısı, geleneksel ilişkiler ve uygulamada yaşanan problemler gibi kurumsallaşmanın zorlukları vardır. Kurumsallaşmanın yüksek bir yatırım maliyeti gerektirdiğinin farkında olmayan bilgilendirilmemiş aileler kurumsallaşmaya karşı ilgisiz davranabilir. Yanlış bilgiye sahip olmak, kurumsallaşma konusunda önyargılara ve isteksizliğe yol açabilir. Bu yanlış anlamanın başında, işletmenin yönetimini aile dışındaki birisine devretmek gerekir. Profesyonel bir yöneticinin aile üyelerinden birinin yerine yönetim için hazırlanacağını bilmemek, aile hakkındaki güvensizlik nedeniyle kurumsallaşmaya gönülsüzlüğe neden olabilir (Çakıcı ve Özer, 2008: 44).

Kurumsallaşmanın iş akış kuralları, süreklilik, verimlilik artışı, yönetim uzmanlığı, planlama ve kontrol kolaylığı, şeffaflık gibi getirileri mevcuttur. Kurumsallaşma çalışmaları, organizasyon yapısında belirli organizasyonel düzenlemelerin yapılmasını gerektirir. Bu düzenlemeler, aile ilişkilerinin karmaşıklığının işe yansımasını engeller. İş dünyasında ki başarı göstergelerinden biri büyümenin sürekliliğidir (Çakıcı ve Özer, 2008: 48).

Kurumsallaşmayı başarıyla tamamlayan işletmeler, bir anlık faaliyetlerle geçici kazanç sağlamak yerine uzun metrajlı planlar ile büyümektedirler. Bu şekilde elde edilen gelişmeler sürekliliği getirecektir. İşletmenin yapısında gerçekleşen pozitif değişimler devamlılık ve ölçülebilirlik kazandığında, verimlilik artışı sağlanacaktır. Güvenin artmasıyla iş hacmi pozitif artacak ve müşteri memnuniyetini olumlu etkileyecektir (Çakıcı ve Özer, 2008: 49). Kurumsallaşmanın gerekliliklerinden biri, yöneticilerin uzmanlığa sahip olması gerektiğidir (Çakıcı ve Özer, 2008: 49). Yönetimde istihdam edilecek kişilerin işletme alanında ve yönetimi konusunda uzman olmaları bir gerekliliktir. Kurumsallaşma faaliyetlerinde ele alınması gereken başlıca konu, işin transparanlığı ve hesap verebilirliğidir. Kurumsal yönetimin başlıca

ilkelerinden olan transparanlık, organizasyonun her aşamasında uygulanabilir olmalıdır (Çakıcı ve Özer, 2008: 50). Bu kurumsallaşma ile mümkündür.

1.5. Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma Süreci ve Kurumsallaşmayı Engelleyen Faktörler

Gelişme sürecinde belli bir seviyeye gelen işletme sahibinin yönetimde yetersiz kalmasıyla küçük ve orta ölçekli işletmelerde kurumsallaşma ihtiyacı artmaktadır (Müfüoğlu, 2002: 227). Bu süreçte işletmede bulunanların rollerinin iyi belirlenmesi gerekmektedir. Bu kişilerin rolleri belirlenirken kişiler işletmeye aile içinden katılan bireyler ve aile dışından katılan bireyler olarak ayrılabilir. İşletmeye aile bireylerinden gelen kişilerin yasal statüsü, kurucu ortaklık, mirasçı ve akrabalık gibi durumlarına bakarak rollerin belirlenmesi gerekir. Kurumsallaşma sürecinde sorunları önlemek için kurumsallaşma çalışmalarındaki odaklanma ve organizasyonel hedeflerin tüm aile bireylerinden gelen kişiler tarafından kabul görmesi ve her birinin iş tanımı gibi çalışmaların yapılması lazımdır (Bilgin, 2007: 22). Aile işletmelerine aile dışından katılan bireyler ise yasal çalışanlar, profesyonel yöneticiler, ortaklar ve danışmanlar olarak sıralanabilir. Kurumsallaşma sürecinde vurgulanması gereken konulardan biri de çalışanlar ve yöneticiler arasında iyi bir iletişimin kurulmasıdır (Bilgin, 2007: 23). Çalışanların örgütsel hedefleri benimsemeleri de fayda sağlayacaktır. Bu sayede çalışanların motivasyonu sağlanacak ve üretkenlik artırılacaktır.

Aileden bir kişinin iş sahibi olmasının daha iyi olması ve iş sırlarında bir yabancıyı açma endişesi, ailelerin dışarıdaki profesyonel yöneticilerden uzak durmasına sebebiyet vermektedir. Bugüne kadar Dünya'nın ve Türkiye'nin bilinen büyük aile işletmelerinde, bu sebeple profesyonel yöneticilere başvurulmadığı ve tam da bu nedenle işletmelerin zor zamanlar geçirdiği görülmüştür (Eczacıbaşı, 1994: 145). Karpuzoğlu, aile işletmelerinde yöneticilerin, duygusal yöntemler ve sezgiler gibi geleneksel yöntemleri kullanarak başarıya ulaşmaya çalıştıklarına değinmektedir.

Kurumsallaşmış bir işletme idaresinde, sezgisel unsurları rasyonel unsurlarla birleştirmenin gerekliliğini vurgular (Karpuzoğlu, 2000: 45). Bu stratejik planlarda, işletmelerin aile kimliğinden doğan sorunların önlenebilmesi için aile ilişkilerinin kurumsallaşmasının sağlanmasına yönelik planlama çalışmaları yapılmalı ve aile üyelerinin işletme içindeki pozisyonları, ortaya çıkacak acil durum çalışmalarına entegre edilmelidir (Yıldırım, 2007: 71). Aile işletmesinin sürekliliğini sağlamak ve işletmenin büyümesinin sürekli olmasını sağlamak için çeşitli risklere sahip olan bu aile ilişkilerinin daha önceden belirlenen kalıplara yerleştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmalara aile ilişkilerinin kurumsallaşması denilebilir. Aile ilişkilerinin organizasyonel hedeflere uygun olarak kurumsallaştırılması çalışmasında öncelik, aile anayasasının oluşturulmasıdır. Aile anayasası, yönetimin ilgili kurallarını ve işin sürekliliğini sağlamak için olası çatışmaların giderilmesini barındıran yazıdır (Yıldırım, 2007: 63-67).

Aile anayasası, aile üyelerinin aile içindeki statülerinden doğan güçlerin yansımalarını sınırlandırmakta ve böylece özellikle işletmede yönetimin ayrılmaz bir parçasını oluşturmayı amaçlamaktadır. Aile bireylerinin yönetimde doğru kararlar vermelerini ve karar verme sırasında kurallar doğrultusunda hareket etmelerine imkan veren aile anayasası, sadece idari düzeyde değil, çalışanlarında birbirlerine güven duymasına imkan verir (Yıldırım, 2007: 63-67). Bu sayede tatmin edici ve direkt olmasa da verimlilik kazanımları elde edilir. Büyük aile işletmelerinde yönetim kurulu dışında oluşturulacak aile meclisleri, emeklilik şartları, aile üyelerinin işe alımı ve çalışma şartları gibi konuları düzenlemektedir (İyişleroğlu, 2006: 38). Bununla birlikte, bir yönetim kurulunun oluşturulması, bir aile meclisine sahip olmak zorunlu olmasa da, kurumsallaşma sürecinin bir gereğidir. Yönetimin gelecek kuşağa devri, hiyerarşideki tutarsız görev dağılımından dolayı zor olmaktadır. Eski zamanlardan beri en büyük erkek çocuğun yönetimi devralması geleneği artık bitmektedir (Jaffe, 1990: 16). Aile işletmelerinde devamlılığın sağlanması hedefine ulaşmak için başta devir teslim planlaması gerekmektedir. Miras ve acil durum planlarında iyi niyetle bile olsa adam kayırmak ve benzer adaletsizliklere başvurmak, gelecekte de hukuki sorunlara neden olacağından yapılmaması gerekmektedir (Yıldırım, 2007: 75).

Bir aile işletmesinin kurumsallaşma aşamasında yaşayacağı sıkıntılar, kültürel, finansal ve idari zorluklar olarak sınıflandırılabilir. Her aile arasında bazı farklılıklar vardır. Özellikle ailelerin kültürel kimlikleri ve yaşamları her ailede farklıdır. İşletmede ki örgüt kültürü güçlü ise, çalışanların istenen davranışları sergilemesi kolaylaşır ve bu durum kurumsallaşmaya katkı sağlar (Apaydın, 2009: 17). Kültürel zorlukların üstesinden gelmek için, aile önce kurumsallaştırılmaya istekli olmalı ve daha sonra kültürel değerler korunmalı ve profesyonel yönetimin geçmesi gerekmektedir (Güven ve Aydemir, 2013: 45).

Aile işletmelerinde kurumsallaşma konusundaki isteksizliğin temel nedenlerinden biri finansal yetersizliktir.

Profesyonel yönetim ücretleri, sertifikalandırma için gerekli eğitim, danışmanlık hizmetleri ve benzeri masraflar kurumsallaşmayı maliyetli duruma getirir. Mali zorluklar, kurumsallaşma maliyetleri için temel pragmatik aile varlıklarının yetersizliği veya ailenin bunları kurumsallaşma için kullanmak istememesidir. (Yolaç ve Doğan, 2011: 97). Yatırım ihtiyacı doğuran büyüme, aynı zamanda, kurumsallaşmaya karşı dirençli olan aile işletmelerinin kolaylıkla elde edemeyeceği bir vaziyettir. (Nakıpoğlu, 2015: 14). Yönetim kadrosunun profesyonel olması bir ihtiyaçtır. Aile işletmelerinde kişi yeterli seviyede olmasa bile yönetici olarak değerlendirmek için bir talep vardır. Ailenin dışında bir uzmanın kurumsallaşma çalışmaları için yönetici olarak atanması durumunda, aile üyelerinin yönetici pozisyonu için hazırlanmalarını sağlamak mümkündür. Ailenin dışından yöneticinin yaşayacağı güvensizlik duygusunun yanı sıra yeterince hazır olmayan bir aile üyesinin yönetimi de işletmeye zarar verebilir (Köse, 2010: 19).

2. YÖNTEM ,VERİ VE ETİK KONULAR

2.1. Yöntem

Araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden 'Derinlemesine Mülakat' yöntemi kullanılarak araştırma yapılmıştır. Bu araştırma yöntemi ile amaç çözüm için kesin bir sonuca ulaşmak değil, aile işletmelerinde sürdürülebilirlik için kurumsallaşmanın etkisi ile birlikte diğer faktörleri de tespit edip farklı bakış açıları kazanarak daha sonra yapılacak araştırmalara temel olacak niteliktedir. Araştırmada kullanılan sorular literatür taraması sonucunda belirlenmiştir. Yarı yapılandırılmış mülakat formu, Akdoğan (2006), Alptekin (2011) ve Şengün (2011) tarafından kullanılmış olup geçerli ve güvenilir bulunan anketlerden yola çıkılıp revize edilerek açık uçlu olarak oluşturulmuş olup toplam 17 soru hazırlanmıştır. Derinlemesine mülakat sonucunda elde edilen bulgular karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılarak aşağıda belirtilen hipotezlerin doğruluğu değerlendirilmiştir.

2.2. Araştırma Soruları

Derinlemesine mülakat yöntemi ile aşağıdaki araştırma sorularının cevabı araştırılmıştır.

AS1: Aile işletmelerinin devamlılığında kurumsallaşma gerekli midir?

AS2: Aile işletmelerinin devamlılığında kurumsallaşma yeterli midir?

AS3: Aile işletmelerinin devamlılığında kurumsallaşma dışında başka faktörlerde etkili midir?

2.3. Veri

Araştırmanın amacını karşılayacak özellikte işletmelere ulaşmanın zorluğu, zaman kısıtlaması, maddi kısıtlar ve şeffaflık sorunundan dolayı bu çalışmada verinin elde edileceği örneklem seçiminde üç işletme belirlenmiştir. Örneklem seçiminde bu üç işletmenin tam bir aile işletmesi olması, kuşaktan kuşağa geçerek uzun yıllardır faaliyette olması, gelişmelere ayak uydurması, işletmelerden birinin kurucu tarafından yönetiliyor olması bu işletmelerin seçilmesinde belirleyici unsur olmuştur. Örnekleme ait bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Örneklem Künye Özeti

	FİRMA A	FİRMA B	FİRMA C
Kuruluş Yılı	1850	1988	2000
Merkez	Gaziantep	İstanbul	Sakarya
Sektör	Gıda-Baklava Üreticisi	Gıda – Restoran – Lounge	Gıda - Catering
Sermaye Tutarı	1.000.000 TL	1.500.000 TL	750.000 TL
Mevcut Yönetim	6. Kuşak tarafından yönetiliyor. 5. kuşak da yönetimde	3. kuşak tarafından yönetiliyor. 2. kuşak da yönetimde	Kurucu tarafından yönetiliyor
Şirket Türü	Limited Şirketi	Anonim Şİrketi	Limited Şirketi
Hissedar Oranı	Baba %33,3 – Büyük Kardeş %33,3 – Küçük Kardeş %33,3	Baba %40 – Anne %10 – Küçük kardeş %20 – Büyük kardeş %2 – Profesyonel yönetici %10	%50 Kurucu - %50 Eş
Personel Sayısı	50	30	150
Faaliyet Gösterilen İller	Gaziantep, İstanbul, Bursa, Ankara, Antalya ve Marmara Bölgesi	İstanbul	Sakarya - Lefkoşa - Girne - Mağusa

2.4. Etik Konular

Bu araştırmanın yapılabilmesi için Doğuş Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı Etik Kurul Başkanlığı'ndan 15.06.2022 tarih ve 26596

sayısı ile etik kurul izini alınmıştır.

3. BULGULAR VE BULGULARIN YORUMLANMASI

Mülakatlar sonucunda elde edilen bulgular özeti tablolar halinde sunulmuş olup yapılan gözlem ve incelenen belgelerle birlikte değerlendirilerek yorumlanmıştır. İşletmelerin kurumsallaşma düzeyini öğrenmeye yönelik sorularla elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda paylaşılmıştır.

Tablo 2. İşletmelerin Kurumsallık Düzeyi Özeti

FİRMA A	FİRMA B	FİRMA C
Vizyon ve Misyon tanımlaması var	Vizyon ve Misyon tanımlaması var	Vizyon ve Misyon tanımlaması var
LTD. Şirket olmanın gerektirdiği temel kurumsallık özellikleri mevcut	LTD. Şirket olmanın gerektirdiği temel kurumsallık özellikleri mevcut	LTD. Şirket olmanın gerektirdiği temel kurumsallık özellikleri mevcut
Organizasyon şeması yok	Organizasyon şeması mevcut	Organizasyon şeması mevcut
İdari işler prosedürü, denetim prosedürü, hizmet kalite prosedürü, üretim prosedürü, kasa harcama prosedürü gibi prosedürler yok	İdari işler prosedürü, denetim prosedürü, hizmet kalite prosedürü, üretim prosedürü, kasa harcama prosedürü gibi prosedürler var	İdari işler prosedürü, denetim prosedürü, hizmet kalite prosedürü, üretim prosedürü, kasa harcama prosedürü gibi prosedürler var
Yılda bir kez yönetim kurulu toplantısı yapılıyor	Haftada bir yönetim kurulu toplantısı yapılıyor	Haftada bir yönetim kurulu toplantısı yapılıyor
	Konusunda uzman danışmanlık firmasından danışmanlık hizmeti alıyorlar.	

Elde edilen bu bulgularla ilk etapta kurumsallık düzeyi en düşük olan işletme 168 yıldır faaliyetlerini devam ettiren Firma A olurken onu Firma C izlemektedir. Firma B kurumsallaşma çabası en yüksek olan işletme olarak tespit edilmiştir.

Aile ilişkilerinin işe yansıması ile ilgili soru sorulduğunda ve yapılan gözlemlerle elde edilen bulgulara göre, üç işletmenin yetkilisinin de bunu minimum da tuttuğu gözlenmiştir. Bu durum üç işletmeninde uzun yıllardır devam etmesinin en büyük etmenlerinden biri olabileceği konusunda fikir vermektedir.

Tablo 3. İşletmelerin Aile İlişkilerinin İşe Yansıma Düzeyi

FİRMA A	FİRMA B	FİRMA C
Aile ilişkilerinin işe yansıması minimum	Aile ilişkilerinin işe yansıması minimum	Aile ilişkilerinin işe yansıması minimum
	Yazılı katı kurallar mevcut	

Üç işletmenin yetkilisinin de evdeki ilişkiyle iş yerindeki ilişkiyi birbirinden ayırma ve yaşananları birbirinden ayırma konusunda son derecede başarılı ve bunu uygulamada katı oldukları gözlenmiştir. Firma B yetkilisi bu durumlar için yazılı katı kuralları olduğunu ayrıca eklemiştir.

Bu uygulamayla çalışmada yer alan aile ilişkilerinin işe yansıması maddesinde belirtilen aile ilişkilerinin işe yansımasının kurumsallaşma önünde ve sürdürülebilirlik üzerindeki olumsuz etkilerini bertaraf ettiklerini göstermektedir.

Aile işletmesi olmanın güçlü ve zayıf yönleri sorulduğunda elde edilen bulgulara göre hızlı karar aldıkları ve bu durumun üç işletmenin de güçlü yönü olduğu konusunda hemfikir oldukları yapılan gözlem ve mülakatlar sonucunda tespit edilmiştir.

Bu bilgi çalışmada yer alan hızlı ve esnek karar alma maddesindeki aile işletmesinde hızlı karar almanın daha kurumsal işletmelere göre avantajlı hale getirdiği bilgisini doğrular niteliktedir.

Zayıf yönleri ile ilgili, Firma A yetkilisi bazı durumlarda ortak karar almada yaşanan sıkıntılarla birlikte büyük olanın her zaman önde olması ve kararına saygı duyulması gerektiği düşüncesini zayıf yön olarak belirtmiştir. Bu bilgi çalışmada yer alan ortak hedef belirleme maddesinde belirtilen işletmelerde ortak hedef benimsenmesi, yönetim sürecinin zor aşamalarından birisidir bilgisini desteklemektedir.

İşletmelerin güçlü ve zayıf yönleri bakımından benzerlik gösterdikleri farklılaştıkları noktalar aşağıda özet olarak verilmiştir.

Tablo 4. İşletmelerin Güçlü ve Zayıf Yönleri

ÖZELLİKLER	FİRMA A	FİRMA B	FİRMA C
Hızlı karar alma (Güçlü Yön)	x	x	x
Yöneticiler aile üyesi (Güçlü Yön)	x	x	x
Eşitlik ön planda (Güçlü Yön)	x	x	x
Ortak hedef belirleme (Zayıf Yön)	x		
Büyük olan her zaman önde(Zayıf Yön)	x		

Ortak hedef belirlemede sorun yaşanıp yaşanmadığına yönelik yapılan gözlem ve mülakat sonucunda elde edilen bulgulara göre, Firma A' da özellikle iki kuşak arasında çatışma yaşanabildiği gözlemlenirken Firma B ve Firma C' de böyle bir sorun yaşanmadığı tespit edilmiştir. Üç işletmede de bu konuda her hangi bir sorun yaşandığında alınmak istenen kararın aile ve işletme için en iyisi olduğu düşüncesini benimseyerek aştıkları konusunda hemfikir oldukları gözlemlenmiştir. Bu durum çalışmada yer alan değerlere inanan aile bireylerin bu hedefleri benimsemeleri ve bu hedeflere uygun yönetim uygulamalarını hayata geçirmeleri de daha kolaydır bilgisini doğrulamaktadır.

Tablo 5. İşletmelerin Ortak Hedef Durumu

FİRMA A	FİRMA B	FİRMA C
İki kuşak arasında çatışma var	İki kuşak arasında çatışma yok	İki kuşak arasında çatışma yok

Duygusal yönetim ile ilgili elde edilen bulgulara göre, Firma A'nın, işletmenin çıkarlarını ön planda tutarak, yönetimdeki herkesin kişisel çıkarlarından arındığını ve alınmak istenen kararın kişisel çıkardan uzak,

işletme için en doğrusu olduğu fikrini merkeze oturtarak aştıkları gözlemlenirken, Firma B'nin sistem kurduğu, talimat ve prosedür ağırlıklı bir yönetime sahip olduğu tespit edilmiştir. Firma C'nin bilgiyi ön planda tutarak sorunları en aza indirdiği görülmüştür.

Tablo 6. İşletmelerin Duygusal Yönetimi

FİRMA A	FİRMA B	FİRMA C
Firma çıkarları ön planda tutuluyor	Sistem kurup, talimat ve prosedür ağırlıklı yönetim	Bilgiyi ön planda tutuluyor

Aile ilişkilerinin işe yansımasını önlemeye yönelik, aile anayasası, aile üyelerinin statüsü, iş tanımları vb. gibi konular sorulduğunda, Firma A'nın, kronolojik sıraya göre aile statülerini belirlediği, kritik görevlerde mutlaka aile üyelerinin olduğu, kardeşler arasında daha eşitlikçi bir davranış sergilendiği gözlemlenirken, üçüncü kuşaktan sonra aile anayasası oluşturdukları tespit edilmiştir.

Firma B'nin ise tam bir anayasasının olmadığı, kritik konuların yazılı ve sözlü olarak belirlenerek imza altına alındığı, herkesin statülerinin ve süreçlerinin belirlendiği görülmüştür. Firma C'nin ise herhangi bir anayasa belirlemediği fakat bu durumun karışıklığa neden olmadığı bulgusu elde edilmiştir. Bu durumun sebebi olarak Firma C'nin hâlâ kurucu tarafından yönetiliyor olması ve sonraki kuşağın yönetimde olmaması büyük etken olarak düşünülmektedir. Üçüncü nesle ulaşan ve daha sonraki nesillere devretmeyi başaran Firma A ve Firma B'nin aile anayasası veya aile anayasasına temel oluşturacak prensipleri belirleyerek başarıya ulaştıklarını göstermektedir. Bu da çalışmada yer alan Aile Anayasası maddesinin önemini vurgulamaktadır.

Tablo 7. İşletmelerin Aile Anayasası Ve Aile Üyelerinin Statü Durumu

FİRMA A	FİRMA B	FİRMA C
Statüler kronolojik sıraya göre belirleniyor	Statüler kronolojik sıraya göre belirleniyor	-
Kritik görevlerde aile üyeleri var	Kritik görevlerde aile üyeleri var	-
Kardeşler arasında eşitlikçi bir davranış var	-	-
3. Kuşaktan sonra aile anayasası oluşturulmuş	Anayasa olmamakla birlikte kritik konuların yazılı ve sözlü olarak teminat altınmış	Anayasa veya herhangi yazılı – sözlü kurallar yok

Söz konusu işletmelerin profesyonel yöneticilere bakış açısı ve işletmelerde profesyonel yöneticiye yer olup olmadığını öğrenmeye yönelik sorular sorulduğunda elde edilen bulgulara göre, Firma A ve Firma C' de profesyonel yönetici olmadığı ve çok sıcak bakılmadığı bunun sebebi olarak da profesyonel yöneticinin benden daha iyi bilemez düşüncesinin hakim olduğu tespit edilmiştir.

Bu durum çalışmada yer alan profesyonel yönetimin gerekliliği maddesindeki profesyonel yöneticiler aile üyeleri üzerinde rahatsız edici bir otoriteye sahiptir bundan dolayı zorlu bir süreçtir bilgisini doğrulamaktadır.

Firma B de ise tüm operasyonun profesyonellerle yönetildiği sadece yönetimde aile üyelerinin olduğu, genel müdür ve grup müdürünün yönetim kurulu tarafından belirlendiğini alt kadroların genel müdür ve grup müdürleri tarafından belirlendiği görülmüştür.

Personel ile yapılan görüşmelerde Firma A ve Firma C çalışanlarının daha memnun olduğu ve çok uzun süreli çalıştığı gözlemlenirken, Firma B çalışanlarının memnuniyet düzeyinin düşük olduğu işçi giriş – çıkışlarının çok sık olduğu tespit edilmiştir.

Burada elde edilen bilgiler profesyonel yöneticinin gerekliliği, olumlu-olumsuz yönleri ve profesyonel yöneticiler ile ilgili maddeleri desteklerken, Firma B'de gözlenen işçi memnuniyetsizliği profesyonel yöneticinin istihdam üzerindeki olumlu etkisi bilgisini sorgulamaya açmaktadır.

Tablo 8. İşletmelerin Profesyonel Yöneticilere Bakış Açısı

FİRMA A	FİRMA B	FİRMA C
Profesyonel yönetici yok	Profesyonel yönetici var	Profesyonel yönetici yok
Profesyonel yöneticinin benden daha iyi bilemez düşüncesinin hakim	-	Profesyonel yöneticinin benden daha iyi bilemez düşüncesinin hakim
Çalışanlar daha memnun ve uzun süreli çalışıyor	Çalışanlarının memnuniyet düzeyinin düşük olduğu işçi giriş – çıkışlarının çok sık	Çalışanlar daha memnun ve uzun süreli çalışıyor

Aile üyelerinin işe başlamadan önce başka işletmede çalışmasının desteklenip desteklenmediği ve bunun olumlu-olumsuz yönlerini öğrenmeye yönelik soru sorulduğunda, üç işletmede de aile üyelerinin işletmede işe başlamadan önce başka işletmede çalışmaya teşvik edildiği ve çalıştırıldığı tespit edilmiştir.

Firma C de aile üyelerinin işletmede işe başlayacağı zaman en alt kademeden işe başladığı ve bunun bir zorunluluk olduğu gözlemlenmiştir. Üç işletme yetkilisi de bu durumun çok faydalı olduğu, kendi eksiklerini görme konusunda ve bir çok sorunun önüne geçilmesinde büyük etken olduğunu belirtmiştir.

Tablo 9. Aile Üyelerinin Başka İşletmede Çalışma Durumu

FİRMA A	FİRMA B	FİRMA C
İşe başlamadan önce başka şirket de çalışma uygulaması var	İşe başlamadan önce başka şirket de çalışma uygulaması var	İşe başlamadan önce başka şirket de çalışma uygulaması var
-	-	Aile üyelerinin şirket de işe başlayacağı zaman en alt kademeden işe başlama zorunluluğu var

Hayati kararlar ile ilgili sürece yönelik kararların bir yönetim kurulu ile mi yoksa son kararın patron tarafından verilip verilmediğine yönelik elde edilen bulgulara göre, üç işletme yetkilisi de karar alma sürecinde yönetim kurulu ile fikir alış verişinde bulunarak ortak karar alma amacında oldukları gözlemlenirken, Firma A ve Firma B de aile büyüklerinin son kararı almada ön planda olduğu, Firma C de son kararın patron tarafından verildiği tespit edilmiştir. Bu durumdan dolayı aile üyeleri arasında işletmeye karşı aidiyet

duygusu üzerinde zedelenme oluştuğu, zaman zaman da çatışmalara sebep olduğu gözlenmiştir.

Tablo 10. İşletmelerin Hayati Karar Alma Süreci

FİRMA A	FİRMA B	FİRMA C
Ortak karar alma amacıyla hareket ediliyor	Ortak karar alma amacıyla hareket ediliyor	Ortak karar alma amacıyla hareket ediliyor
Aile büyükleri son kararı almada ön planda	Aile büyükleri son kararı almada ön planda	Son karar patron tarafından veriliyor

İşletme sahiplerinin kendi işletmelerini sektördeki diğer işletmelerle kıyaslamaları istendiğinde elde edilen bulgulara göre, Firma A'nın kendilerini işini iyi yapan diğer tüm işletmeler ile eşit seviyede gördüğü, Firma B oldukça iyi bir noktada olduğunu düşündüğü, Firma C'nin ise yıllardır sektör lideri olduğu ve bu liderliği devam ettirdiği gözlenmiştir.

Tablo 11. İşletmelerin Kendilerini Diğer İşletmelere Göre Konumlandırılması

FİRMA A	FİRMA B	FİRMA C
İşini iyi yapan herkesle eşit seviyede görüyor	İyi bir noktada olduğunu düşünüyor	Sektör lideri

Kurumsallaşma sürecinde gerek aile üyeleri gerekse çalışanlarla yaşanan idari, finansal ve kültürel zorluklar analiz edildiğinde, Firma A'da en çok kurumsallaşma sürecinde aile üyeleri arasında en çok finansal zorluklardan dolayı anlaşmazlık çıktığı görülmüş olup kurumsallaşma için yapılacak harcamanın gereksiz olduğu düşüncesinin hakim düşünce olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca çalışanlarla kültürel zorluk yaşandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Örneğin, 20 yıldır çalışan bir personelin kurumsallaşma sürecine tabi tutulduğunda dirençle karşılaşıldığı, bu durumunda personel arasında huzursuzluğa neden olduğu görülmüştür.

Firma B'de ise, aile üyeleri arasında kültürel zorluk yaşanıldığı, bu duruma sebep de aile büyüklerin de ben daha iyi bilirim duygusunun hakim olduğu bundan dolayı da kurumsallaşma sürecinde direnç gösterdikleri tespit edilmiştir.

Firma C de ise finansal zorluğun ağır bastığı, gerekli sertifikasyon, personel temini gibi ihtiyaçların çok maliyetli olduğundan, sermayenin kısıtlı ve süreklilikle birlikte yüksek karlılık hedefi de ön planda olduğundan dolayı bu masrafların göze alınamadığı gözlenmiştir.

Elde edilen bu bulgular, çalışmada yer alan kurumsallaşma sürecinde yaşanan idari, finansal ve kültürel zorluklarla ilgili maddeyi doğrular niteliktedir.

Tablo 12. İşletmelerde Kurumsallaşma Aşamasında Yaşanan Zorluklar

FİRMA A	FİRMA B	FİRMA C
Aile üyeleri açısından finansal zorluk	Aile üyeleri açısından kültürel zorluk	Finansal zorluk
Çalışanlar açısından kültürel zorluk	Aile büyüklerin de ben daha iyi bilirim duygusunun hakim olduğu bundan dolayı da kurumsallaşma sürecinde direnç gösterdikleri tespit edilmiştir.	

İşletme yöneticisi olan aile üyelerinin işletmede kendi istekleriyle mi yoksa kuşaktan kuşağa geçtiğinden mecbur hissettikleri için mi çalıştıkları sorulduğunda, Firma A'nın kendi isteğiyle çalıştığı gözlemlenirken buna en büyük sebebin de insanların soyadına gösterdiği saygıyı devam ettirme isteği olduğu, zorunluluk duygusunun çok hakim olmasa da zaman zaman ön plana çıktığı, buna sebep olan durumun başka bir işletmede çalışmanın mevcut işin vereceği imkanları veremeyeceği düşüncesi olduğu tespit edilmiştir. Firma B yetkilisin de kendi isteğiyle çalışma duygusunun ağır bastığı gözlemlenirken bazen zorunluluk duygusuna kapıldığı tespit edilmiştir. Firma C yöneticisi aynı zamanda kurucu olduğu ve aktif olarak devam ettiği için yeterli bulguya ulaşılamamış olup gelecek nesillerin kendi isteğiyle çalışacakları bir marka yaratmak için büyük çaba gösterdiği görülmüştür.

Tablo 13. İşletmede Çalışan Aile Üyelerinin İşletmede Çalışma İstekleri

FİRMA A	FİRMA B	FİRMA C
Kendi isteğiyle	Kendi isteğiyle olmasına rağmen bazen zorunluluk duygusu ağır basmakta	Kendi isteğiyle

İşletme yetkililerine 'İmkanınız olsaydı başka işletmede çalışmak ister miydiniz yada kendi işletmenizi kurmak ister miydiniz?' diye sorulduğunda Firma A yetkilisinin, böyle bir düşüncesinin olmadığı, kendini aile işletmesine ait hissettiği, buna en büyük etkenin fikir ve düşüncelerine aile işletmesinde yer bulduğu için olduğu görülürken, Firma B yetkilisinin ilgili olduğu bazı konularla ilgili bir iş kurabileceği tespit edilmiştir. Firma C yetkilisinin hem kurucu hem de halen çalışmakta olduğundan dolayı yeterli bulgular elde edilememiş olmakla birlikte insanların kendi işletmesini kursa bile zaman içinde işletmeye olan ilgisini ve isteğini kaybedebildiği sadece zorunluluklarından dolayı devam ettiği düşüncesi gözlemlenmiştir.

Tablo 14. Aile İlişkilerinin İşe Yansıma Düzeyi

FİRMA A	FİRMA B	FİRMA C
Fikir ve düşüncelerine yer bulduğu için kendini şirketine ait hissettiğinden başka şirkette çalışmak istemiyor	İlgili olduğu bazı konularla ilgili İş kurabileceği belirtilmiştir	Hem kurucu hem de halen çalışmakta olduğundan Tam bilgi alınamamakla birlikte zaman içinde şirkete olan ilgisini kaybedebildiği belirtmiştir.

Şu anki aile üyeleri eğer yönetime geçmeseydi işletmenin devamlılığı nasıl sağlanırdı diye araştırıldığında, Firma A'nın, yüksek ihtimalle işletmenin

tasfiye olacağı veya markanın satılacağı ama soyadıyla faaliyet gösteren bir işletmenin satıldıktan sonra aynı şekilde devam edemeyeceği düşüncesi görülmüştür. Firma B'nin profesyonel yöneticiler ve kurulacak sistemle devam etmek için gereken çalışmaları yaptığı ve yapmaya devam ettiği tespit edilmiştir. Firma C'nin de Firma A ile benzer özellik gösterdiği gözlemlenmiştir.

Tablo 15. Aile Üyeleri Yönetimde Olmadığında İşletmenin Devamlılığı

FİRMA A	FİRMA B	FİRMA C
Tasfiye olacağı veya markanın satılacağı	Profesyonel yöneticiler ve kurulacak sistemle devam edeceği	Tasfiye olacağı veya markanın satılacağı

İşletmenin başarısının bir sonraki nesilde devam etmesi için alınan önlemlere bakıldığında, Firma A'nın iş modeli ve iş stratejisiyle birlikte soyadının prestijini de ön planda tuttuğu, çok risk almadan işletmeyi yönettikleri görülmüştür. Firma B'nin aile prensiplerini belirleyip olabildiğince sade ve net bir yapıya geçtiği, belirsizliği olan iş kollarını azalttığı tespit edilmiştir. Firma C'nin ise mevcut sistemi koruyup çağın gerektirdiği kadar değişiklik yaparak önlem aldığı bulgusu elde edilmiştir.

Tablo 16. İşletmelerin Nesiller Boyu Devamı İçin Alınan Önlemler

FİRMA A	FİRMA B	FİRMA C
Çok risk almadan, iş modeli ve stratejisiyle, soyadını ön planda tutarak hareket edilmekte	Sade ve net bir yapıya geçerek belirsiz olan iş kollarını azaltarak	Mevcut sistemi koruyup, çağın gerektirdiği kadar değişiklik yaparak

İşletmenin nesiller boyu devam etmesinde her şeye rağmen aidiyet duygusunun ve sebat etmenin önemi ile birlikte bu süreçte kurumsallaşma ve markalaşmanın önemi ile ilgili soru sorulduğunda, Firma A' da aidiyet duygusunun ön plana çıktığı gözlemlenirken, eğer son nesil kendilerini işletmeye ait hissetmeselerdi yüksek ihtimalle işletmenin sonlanabileceği veya satılabileceği tespit edilirken, devamlılıkta en büyük etkenin ortalamayı korumak olduğu görülmüştür.

Firma B'de soyadı itibarının, aileye verilen önem ve aidiyet duygusunun ön plana çıktığı tespit edilirken tüm bu değerlerin nesilden nesle taşınmasında ve kurumsallaşma çalışmalarının başarıyla gerçekleşmesinde rol oynadığı görülmüştür. Firma C'de aidiyet duygusunun baskınlığı ortaya çıkarken, aile işletmesi olarak kalmanın kurumsallaşmaya tercih edildiği bunun sebebinin de hızlı karar alabilmek ve piyasa gerekliliğine göre hızlı reaksiyon gösterebilmek olduğu gözlemlenmiştir.

Son yöneltilen sorularla elde edilen bulgular işletmelerde sürdürebilirlik açısından aidiyet duygusunun önemi maddesini destekler niteliktedir.

Tablo 17. İşletmelerin Nesiller Boyu Devamı İçin Alınan Önlemler

FİRMA A	FİRMA B	FİRMA C
Aidiyet duygusu ve soyadı itibarı önemli	Aidiyet duygusu ve soyadı itibarı önemli	Aidiyet duygusu önemli
		Aile şirketi olarak kalmayı kurumsallaşmaya tercih etmekte

Elde edilen bulgular yorumlandığında; 'Aile işletmelerinin devamlılığında kurumsallaşma gerekli midir?' araştırma sorusuna gerekli olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir. 'Aile işletmelerinin devamlılığında kurumsallaşma yeterli midir?' araştırma sorusuna cevap olarak ise tam olarak yeterli olmadığı bulgusu elde edilmiştir. 'Aile işletmelerinin devamlılığında kurumsallaşma dışında başka faktörlerde etkili midir?' araştırma sorusuna ise başka faktörlerinde etkili olduğu konusunda bulgulara erişilmiştir.

Sonuç

Dünyadaki ve ülkemizdeki işletmelerin büyük çoğunluğunun aile işletmesi olması ve faaliyet gösterdikleri ülkelerin sosyal ve ekonomik durumlarının gelişiminde kilit bir rol oynamalarından dolayı faaliyetlerinin verimli şekilde yürütülmesini sağlamak gerekli olduğundan bu tip işletmelerin yaşadıkları sorunlar ve bu sorunların aşılarak devamlılığın sağlanmasında kurumsallaşmanın rolü ve bununla birlikte devamlılığı sağlayan olası diğer faktörlerin incelenmesi tercih edilmiştir.

Aile işletmelerinin devamlılığında kurumsallaşmanın etkisinin araştırıldığı bu çalışmada ilk önce aile işletmeleri, kurumsallaşma ve aile işletmelerinde kurumsallaşmanın uygulanması üzerine literatür taramaları yapılmıştır. Bürokrasinin ve kurumsallaşmanın geçerliliği ve faydasının tartışıldığı günümüzde, kurumsallaşma konusunda araştırma yapılarak olası diğer faktörlerin olup olmadığı, finansal, idari ve kültürel zorluklardan dolayı tam bir kurumsallaşma sağlayamayanlara alternatif bunu sağlamaya yönelik daha temel çözüm üretilebilir mi düşüncesi ile araştırma yapılıp literatüre katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Derinlemesine mülakat yapılırken 'Yarı yapılandırılmış Mülakat Formu' kullanılmış, uzun yıllardır faaliyet gösteren üç farklı aile işletmesi üzerinde karşılaştırmalı analiz çalışması yapılmıştır.

Örneklemde yer alan işletmelerin ortalama faaliyet süresi 72 yıldır. Kurumsallık seviyelerinin ve kurumsallaşma çabalarının çok düşük olduğu görülmektedir. Araştırmaya konu işletmelerin güçlü yanının hızlı karar alma olduğu tespit edilirken, zaman zaman ortak hedef belirlemede yaşanan zorluğun ve bu süreçte yapılan hataların zayıf yön olduğu gözükse de aynı aileden gelmenin ortak hedef belirlemedeki zorluğu ortadan kaldırdığı görülmüştür. Bu durum çalışmada bulunan ortak hedef belirleme maddesinde yer alan bilgileri doğrular niteliktedir. Aile işletmelerinin gerçekleştirmesi en zor olan unsurlardan bir tanesi de duygusal yönetimdir. İşletmelerin duygusal yönetimi bilgiyi ön planda tutarak sağladıkları görülürken buna ek olarak ortak kültür oluşturanların ciddi fayda sağladığı tespit edilmiştir. İşletmeyi nesilden nesle aktarmayı başarmış işletmelerin aile anayasası oluşturdukları

bunun da işletmenin devamlılığında ciddi bir etken olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durum çalışmada yer alan aile anayasası ile ilgili maddeyi onaylar niteliktedir. Üç işletmede de işletmede işe başlayacak aile üyelerinin başka bir işletmede işe başlama zorunluluğu olduğu tespit edilmiş olup, işletme yetkilileri bunun kendi eksiklerini görme ve işletmeye adaptasyonda kolaylık sağladığını belirtmişlerdir. Araştırmaya konu işletmelerin tamamı kararlar için toplantı yapıldığını söylese de hepsinde son kararı aile büyüğü veya patronun verdiği görülmüştür. Bu durumun aidiyet duygusu üzerinde zedelenmeye yol açtığı bunun işletmeyi sahiplenmede ve dolayısıyla işletmenin devamlılığında olumsuz etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Üç işletmede kurumsallaşmada ki idari, finansal, kültürel zorluklar içerisinde ağırlıklı olarak finansal zorluğun yaşandığı görülmüştür. Bu durum çalışmada yer alan finansal zorlukların kurumsallaşma üzerindeki olumsuz etkisi bilgisini kanıtlar niteliktedir. İşletmelerin gelecek nesillere aktarılmasında çok risk almayıp ortalamayı korumak ve aidiyet duygusunu yüksek tutmanın en büyük unsur olduğu düşüncesi ortak düşünce biçimi olduğu elde edilen bulgular arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak, nesilden nesle aile işletmesini devretmeyi başarmış araştırmaya konu işletmelerin ortak özelliği aile anayasası ve ortak kültür oluşturmuş, duygusal yönetimi başarmış oldukları ve aidiyet duygusunu geliştirdikleri gözlenmiştir. Özellikle 1850 yılında kurulmuş günümüzde bile kurumsallıktan uzak olduğu halde 168 yıldır faaliyetini sürdürmeyi başarmış ve sürdürmeye devam eden Firma A'nın bu başarısındaki en büyük etkenin aidiyet duygusunun çok güçlü olması, yeni gelecek nesle de bunu aşılamaya çalışmaları hem kendi beyanlarıyla hem de yapılan derinlemesine mülakat sonucunda ortaya çıkmıştır. Günümüzde çok kurumsal işletmelerin bile faaliyetini sürdürmekte zorlandığı düşünüldüğünde işletmelerde, özellikle de aile işletmelerinde aidiyet duygusunun geliştirilmesi kurumsallaşmadan önce geldiği görülmektedir. Kurumsallaşma çok maliyetli bir süreç olduğundan bir çok işletme tarafından başarılamamaktadır. Yöneticiler için, küçük ve orta boy işletmelerin ekonomik sistem içerisinde kalmasını sağlamak için tam kurumsallaşmaya kıyasla daha ekonomik olduğundan sürdürülebilirliği sağlamada en azından aile anayasasının, duygusal yönetimin ve ortak kültürün oluşturulmasıyla birlikte bilginin kullanımının artırılması gerekmektedir.

Araştırma sonucu elde edilen bulgular ışığında gelecek çalışmalar için birkaç öneri verilebilir. Bu çalışma aile işletmelerinde kurumsallaşmanın sürdürülebilirlik üstüne etkisini açıklayan bir çalışmadır. Elde edilen bulgular kurumsallaşma ile birlikte aidiyet duygusunun da en az kurumsallaşma kadar sürdürülebilirlik üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir. İşletmelere ulaşmanın zorluğu, zaman ve finans gibi kısıtlardan dolayı örneklem dar tutulmuştur. Örneklem daha da genişletilerek aidiyet duygusunun etkileri üzerine, sürdürülebilirlik üzerinde kurumsallaşmaya kıyasla ne kadar etkili olup olmadığı konusunda çalışma yapılabilir. İşletmelerin sürdürülebilir olmasını sadece yönetimin kurumsallaşması açısından değil, çalışanların sürdürülebilirliğe etkisi de geniş kapsamlı olarak çalışmaya dahil edilerek

farklı sonuçlara ulaşılabilir. Kurumsallaşma ile birlikte başta aidiyet duygusu ve çalışanların etkisinin de dahil edildiği bir çalışma işletmelere, araştırmacılara ve eğitimcilere yol gösterici bir kılavuz olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Ayşe İlgün Kamanlı %40, Eray Karaaslan %60
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu araştırmanın yapılabilmesi için Doğuş Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı Etik Kurul Başkanlığı'ndan 15.06.2022 tarih ve 26596 sayısı ile etik kurul izini alınmıştır.
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Ayşe İlgün Kamanlı %40, Eray Karaaslan %60
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: In order to carry out this research, ethics committee permission was obtained from the Ethics Committee of the Dean of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Doğuş University, dated 15.06.2022 and numbered 26596.
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Akdoğan, A. (2000). Aile İşletmelerinin Özellikleri ve Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma İhtiyacı, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, no.16.

Akdoğan, H. ve Seyrek, İ. (2004). Aile işletmelerinde profesyonel yöneticilik ve çorum örneği. *1. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı.* (275-285) İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.

Alacaklıoğlu, H. (2009). Kurumsal Yönetim ve Aile Şirketleri, İstanbul.

Alayoğlu, N. (2003). Aile Işletmelerinde Yönetim ve Kurumsallaşma, İstanbul: *Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği Yayınları*.

Apaydın, F. (2009). *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1,17

Arslan, E. T. (2006) . Aile işletmelerinde profesyonel yöneticinin ikilemleri. (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: https:// tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp

Baransel, A. (1979). Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi: Klasik ve Neoklasik *Yönetim ve Örgüt Teorileri*, İstanbul.

Bilgin, N. (2007) . Aile işletmeleri kurumsallaşma eğilimleri: Ankara kobi Örneği. (Yüksek Lisans Tezi) . Erişim adresi: https:// tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp

Carney, M. (2005). Corporate Governance and Competitive in Family Controlled Firms, *Entrepreneurship Theory and Practise*,no.9, 249-265.

Çakıcı, A. ve Özer Ş. (2008). Mersin'deki KOBİ Sahip ve Yöneticilerinin Gözüyle Kurumsallaşma Tanımı ve Kurumsallaşmanın Önündeki Darboğazlar, *Yönetim ve Ekonomi* 15, no.1,41-57.

Eczacıbaşı, N. (1990). İzlenimler Umutlar*, İstanbul: Eczacıbaşı Vakfı Yayınları.*

Ezgi, C.(2014). Kurumsallaşma Küçük işletmeler için bir çözüm müdür yoksa yok olma nedeni midir?, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 32, 583-594.

Fındıkçı, İ. (2005). Aile Işletmeleri , *İstanbul: Alfa Yayınları.*

Günel, R. (2005). Aile işletmelerinde yönetimin bir sonraki kuşağa devrinde karşılaşılan sorunların tespitine ve bu sorunların çözümüne ilişkin bir araştırma. (Yüksek Lisans Tezi) . Erişim adresi: https:// tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp

Güven, M., ve Aydemir, S.(2013). Aile İşletmelerinde Kurucuya Yakınlık Bağının Yöneticilerin Stratejik Planlamaya İlişkin Algıları Üzerindeki Etkisi: Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesi Örneği, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no.26,42-60.

İlter, H. M.(2001). Aile Işletmelerinde Kurumsallaşma ve KOBİ'lerin Yönetim Sorunları,Erişimadresi:www.gelisim.edu.tr/belge/sbe/ornek_proje. docx, Erişim tarihi: 10 Nisan 2018

İrmiş, A. ve Akça, N., Aile İşletmelerinde Aile Üyelerinin İstihdamı Denizli Aile İşletmelerinde Bir Araştırma, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no.8,19-33.

İyişleroğlu, S. C. (2006) . Aile işletmeleri: Adana ve çevresinde faaliyet gösteren aile işletmelerinde nepotizm uygulamasının tespitine yönelik bir araştırma. (Yüksek Lisans Tezi) . Erişim adresi: https:// tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp

Jaffe, T.(1990). Working With The Ones You Love: Conflict Resolution and Problem Solving Strategies for a Successful Family Business, *CA: Conari Press.*

Karakurt, M.(2012). Aile Işletmelerinde Kurumsallaşma ve Kurumsal Yönetim,Erişimadresi:https://www.okul.pwc.com.tr/images/uploadfile /content/ 635224429789350499.pdf, Erişim Tarihi: 20 Şubat 2018

Karpuzoğlu, E. (2000). Aile işletmelerinin kurumsallaşma düzeylerini belirlemeye yönelik bir araştırma.(Doktora Tezi). Erişim adresi:https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi /tarama.jsp.

Karpuzoğlu, E.(2001). Büyüyen ve Gelişen Aile Işletmelerinde Kurumsallaşma, *İstanbul: Hayat Yayıncılık*.

Kırım, A.(2005). Aile Şirketlerinin Yönetimi, *Sistem Yayınları*.

Klitgoard, R.(1995).“İnstitutional Adjastment and Adjusting to Institutions.”, *Work Bank 41 Discussion Paper, Washington*, 14.

Kobal, K., Yıldırım, O.(2016). Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Sürecinde İkinci Kuşağın Yaşadığı Sorunlar Üzerine Bir Araştırma, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 100

Köse, M. (2010). Aile işletmelerinde insan kaynakları yönetimi. (Yüksek LisansTezi).Erişimadresi:https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ tarama.jsp Longenecker, G. Justin and Carlos W. Small Business Management: An Etrepreneurial Emphasis. *8th ed., Cincinnatti: South Western Publishing Co.*

Müftüoğlu, T. (2002).Türkiye’de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler, *Ankara: Turhan Kitapevi*, s.227.

Nakıpoğlu, N.(2015). Aile İşletmelerinde Kuşak Çatışmalarının Finansal Yapıya Etkileri: İtalyan-Türk Aile İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama.(Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: https:// tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp

Richard, A., Harvey, C., Harvey, M.(1998). The hidden strengths in Family Business: Functional Conflict, *Family Business Review*, March, 75-76.

Selznick, P.(1996). Institutionalism Old and New, *Administrative Science Quarterly*, 270-277.

Şimşek, H. ve Yıldırım, A.(2003). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**,** *Ankara: Seçkin Yayıncılık*.

Şimşek, M.(1999). Yönetim ve Organizasyon, *Ankara: Nobel Yayın Dağıtım*.

Tömeren, F., Çankaya, İ. (2008). Yönetimde Etkili Bir Yaklaşım: Duygu Yönetimi. *Kurumsal Eğitim Bilim.* 1 (1), 33-47.

Uluyol, O. (2004). Aile Işletmeleri: Çatışmalar, Finansal Sorunlar ve Çözümler, *İstanbul: Medipress*.

Yazıcıoğlu, İ., ve Koç, H., Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Araştırma, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no.21,497-507.

Yıldırım, A. F.(2007). *Türk Aile İşletmelerinde Kurumsallaşmayı Engelleyen Aile Değerleri Üzerine Isparta İlinde Bir Araştırma.* (Yüksek Lisans Tezi)Erişimadresi: tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp

Yolaç, S. ve Doğan, E. (2011). Küreselleşme Sürecinde Aile İşletmelerinde Yönetim ve Kurumsallaşma, *İktisat Fakültesi Mecmuası* 61, no.2,83-110.

Extended Abstract

The aim of this study was to investigate whether there are other possible factors alternative and whether more basic solutions can be provided for those who cannot achieve full institutionalization due to financial, administrative and cultural difficulties. In the study, "In-depth Interview" method, one of the qualitative research methods, was used. The purpose of choosing this research method is not to reach a definite conclusion for the solution, but to identify other factors along with the effect of institutionalization for sustainability in family businesses and to gain different perspectives, which will be the basis for further research. The in-depth interview results were analyzed using comparative analysis method. In the study, the answers to the following research questions were sought: 'Is institutionalization necessary for the continuity of family businesses?'. 'Is institutionalization sufficient for the continuity of family businesses?'. 'Are other factors apart from institutionalization effective in the continuity of family businesses?'.

The findings of the intervies with three different family companies revealed that that the average operating period of the companies was 72 years. It was also found that the companies succeeded in transferring the family business from generation to generation were those which adopted a family constitution together with a common culture and which had emotional management and developed a sense of belonging.

The biggest factor in the success of Firm A, established in 1850 and operating for 168 years even though it was far from institutionalized even today, was a very strong the sense belonging, and its efforts to instill this sense of belonging in the new generation. We observed this both in their own statements and in-depth interviews.

The level of institutionalization and institutionalization efforts were very low. Although it was revealed that the strength of the companies was that they had a fast decision making mechanism, they occassionaly had difficulty in determining common goals. Mistakes made in this process seems to be a weakness, however, at the same time being a member of the same family eliminates the difficulty to determine common goals.

This situation confirmed the information in the common goal setting in this study. In family businesses, one of the most difficult elements is emotional management. While it was observed that companies provided emotional management by prioritizing information, it was determined that those who created a common culture provided serious benefits.

It was found that the companies having succeeded in transferring the business from generation to generation adopted a family constitution, which was a serious factor in the continuity of the business. This confirms the subject about the family constitution in the study.

In all three companies, it was found that family members to work in the business had an obligation to start working in another business. Company officials stated that this provided convenience in seeing their own shortcomings during adaptation to the company. Although all of the companies in the study said that meetings were held for decisions, it was seen that the final decision was made by the family elder or the boss. It was concluded that this situation caused damage to the sense of belonging, which had a negative effect on the ownership of the company and therefore the continuity of the company. It was observed that among the administrative, financial and cultural difficulties in institutionalization, mainly financial difficulties were experienced in three companies. This proves the knowledge of the negative impact of financial difficulties on institutionalization in the study.These findings point out that the most important factor is to keep the average and to keep the sense of belonging high by not taking too many risks in transferring the companies to the next generations.

Considering that even multi-corporate companies have difficulties in maintaining their activities today, it is seen that the development of a sense of belonging in companies, especially in family companies, are prioritized instead of institutionalization. Since institutionalization is a very costly process, it cannot be achieved by many companies.

These results answer the research questions as follows: Institutionalization is necessary for the continuity of family businesses. Institutionalization is not sufficient for the continuity of family businesses. Factors other than institutionalization are effective in the continuity of family businesses.

It is recommended for managers to increase the use of knowledge, at least with the establishment of family constitution, emotional management and common culture in ensuring sustainability, since it is more economical than full institutionalization in small and medium-sized enterprises. In the light of the findings of the study, a few suggestions can be given for future

studies. This study tried to explain the effect of institutionalization on sustainability in family companies.

The findings showed that the sense of belonging together with institutionalization had an impact on sustainability at least as much as institutionalization. The sample was kept narrow due to constraints such as the difficulty of reaching the companies, time and money.

By expanding the sample, a study can be conducted on the effects of the sense of belonging and how effective it is on sustainability compared to institutionalization. Different results can be achieved by including the sustainability of companies not only in terms of institutionalization of management, but also the impact of employees on sustainability in a comprehensive way.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 325-345**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 22/04/2022 **Makale Kabul Tarihi: 02/08/2022**

CONSUMER BEHAVIOR DURING SALES PROMOTION FESTIVALS IN TURKEY

Celile ÖZÇİÇEK DÖLEKOĞLU[*] & Anastasia IŞIK[**] & Müzeyyen KOKANGÜL[***]

Abstract

Black Friday, Cyber Monday, and the Single Day sales festivals have repeatedly proven themselves to be world-famous phenomena, and keep on beating new sales revenue records, year after year. Based on these, this study was conducted to understand how these promotional sales festivals are evaluated by consumers, whether interest in sales promotions has changed in recent years and these sales festivals have undergone a change in media. This study uses data from a survey of 267 Turkish consumers in Adana province. it is found that categories such as clothing, shoes/bags, and personal care/cosmetics were the most popular products. Furthermore, respondents prefer to shop both online and offline. More than half of the respondents prefer shopping on BF though few of them prefer shopping on CM and SD. It can be said that internal factors such as personal and psychological were the primary factors influencing consumer buying intention during sales festivals, whereas external factors such as cultural and social were not significantly important ones.

Keywords: *Sales festivals, Black Friday, Cyber Monday, The Single Day, Consumer Behavior*

TÜRKİYE'DE SATIŞ FESTİVALLERİNDE TÜKETİCİ DAVRANIŞI

Öz

Kara Cuma, Siber Pazartesi ve Tek Gün satış festivalleri, dünyaca ünlü fenomenler olduklarını defalarca kanıtladılar ve bu günler her yıl yeni satış geliri rekorları kırmaya devam ediyor. Türkiye'de de son yıllarda artan hızla tüm sektörlerde bu festivallere katılım da devam etmektedir. Bunlardan hareketle bu çalışma, satış festivallerinin tüketiciler tarafından nasıl değerlendirildiğini, satış

[*] Prof. Dr., Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, codolekoglu@atu.edu.tr, http://orcid.org/0000-0003-4421-2956
[**] Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, anastasia.moskova@gmail.com, http://orcid.org/0000-0003-4848-4318
[***] Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, muzeyyenkokangull@gmail.com, http://orcid.org/0000-0001-9027-685X.
Note: Ethical Approval of the study was obtained from Social Sciences Scientific Research Ethics Committee of Adana Science and Technology University (23.03.2022 dated / approval no: 03-4)

Önerilen Atıf: Işık, A., Dölekoğlu, C. Ö., Kokangül, M. (2022). Consumer Behavior During Sales Promotion Fastivals in Turkey, *The Academic Elegance, 9*(19), 325-345.

geliştirmeye olan ilginin son yıllarda değişip değişmediğini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın evreni, Adana ilindeki yaşayan tüketicilerden oluşmuştur ve 267 tüketiciden elde edilen anket verilerinin analiz sonuçlarını içermektedir. Bu satış etkinliklerinde en popüler ürünlerin giyim, ayakkabı/çanta ve kişisel bakım/kozmetik olduğu, katılımcılar hem çevrimiçi hem de çevrimdışı alışveriş yapmayı tercih ettiği belirlenmiştir. Katılımcıların daha çok kara cumada alışveriş yapmayı tercih ettiği ancak, siber pazartesi ve 11.11 etkinliklerinden alışveriş oranlarının düşük olduğu da bulgular arasındadır. Satış festivallerinde tüketicinin satın alma niyetini kişisel ve psikolojik gibi içsel faktörler etkilerken, kültürel ve sosyal gibi dışsal faktörlerin ise çok önemli olmadığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Satış Festivali, Kara Cuma, 11.11, Siber Pazartesi, Tüketici davranışı*

Introduction

In the past, globalization emerged due to the fall of the iron curtain. Therefore, most people start to feel freer than they used to be because of these changes. They are free to travel to any country they want and buy any products they like. Every desire can be easily satisfied since it becomes real by only a click of a link on the internet or by going to the shop where all necessary products from across the globe are waiting to be sold. All these positive developments couldn't have led to a new era of consumerism. Modern consumers have evolved from homo-economicus to homo-consumericus which means becoming more capricious and selective about the product. Today's consumers are not only looking for a price with beneficial offers but also are trying to fulfill their hidden desires such as status, personal satisfaction. However, all of their intentional reasons for buying haven't been known yet. Thus, many works have been done in order to open ‘'Pandora's box" of the consumer's decision-making process.

1. LITERATURE REVIEW

Consumer Behavior (CB) is a relatively new field of study that is constantly changing and drawing close attention as an interesting subject. Solomon (2020) argues that CB has many different perspectives and it is difficult to think of an area of study that is more interdisciplinary than CB. As consumer’s behavior is complex and diverse, it is important to find actionable insight, or a true understanding of customer’s needs in order to fulfill customer satisfaction and bring high-level service to them. Many marketing researchers have assumed that in each of buying actors lies a motive (Solomon, 2020). There are many external and internal factors that can impact CB, (Jashari et al; 2017), defined internal factors that affect CB, known as psycho-graphic variables, such as perception, motivation, memory, learning, self-conception and attitude. Therefore, in the scope of this study we explore external (cultural and social) and internal (personal and psychological) factors and what roles they play in customers' buying intention during sales promotion festivals.

Sales promotion is one of the marketing strategies to attract customers to make a purchase. Earlier investigations showed that a sudden growth of sales would happen due to the price-conscious consumers (Gilbert & Jackaria, 2002). It is also an essential part of the promotion mix that is a component of the four principles of the marketing mix. Laroche et al. (2003) explained "sales promotion in the context of a cognitive-affective- behavioral model and suggested that relative to other tools in the marketing mix, sales promotion has the strongest effect on the last stage. Since, traditionally, sales promotion has had a sales objective, studies of sales promotion have tended to focus on the conative/behavioral stage". Obeid (2014) found that sales promotion can encourage behavioral responses such as stockpiling, brand switching, product trial, spending larger amounts, and purchase acceleration. Another change in the patterns of consumer behavior may be because of buying impulsiveness. These researchers have found that consumers tend to buy unreflectively, spontaneously, kinetically, and immediately (Cobb & Hoyer, 1986). Brodén & Söderberg (2011) defines impulsive buying purchase as "An unplanned made on the spot and triggered by stimulus". Many researchers suggested that a limited time frame evokes impulsive buying (Steenkamp et al., 1996) and price promotion (Dholakia, 2000). Hence, sales promotion which is a strong stimulus may trigger impulsive buying purchases based on limited time frame offers and price promotion. Moreover, products with a low price that require frequent purchasing can also be bought on impulse.

It is a widespread phenomenon that producers, wholesalers, and retailers strive to make sales promotions for some reasons such as personal gain and it would be an important activity in the life of people. As a result, sales promotions have been integrated into retail in-sales festivals that have been adopted by society as collective consumption rituals. Although the number of sales festivals has increased in recent years, it is a well-known fact that special occasions have always turned into the event of a sale. New Year, Father's Day, Mother's Day, and Valentine's Day in a global sense that can be said to be the biggest sales festivals have been celebrated for many years.

Apart from these sales activities, new different sales events started to reach customers due to social-economic interaction. The increase in social media channels and the rapid spread of sales promotions through these channels caused sales promotion festivals to become a widely accepted phenomenon. That gives rise to developing an extremely positive shopping environment as the consumer can get profitable products at a discounted price the very next day through social media. According to the consumers, internet-based services can significantly decrease the costs for searching, deliver lower priced products or services, widen the selection of vendors, and allow greater control over products or services and increase convenience (Hamid, 2008). For this reason, retailers have used digital marketing tools as an opportunity to boost sales of merchandise and new effective promotions on sales days like Cyber Monday (CM), "11.11" The Single Day (SD) and online Black Friday (BF) have emerged.

Black Friday (BF), which started in the 19th century, was considered as a traditional sales festival in which people go to the physical shops to do shopping. On the other hand, it was integrated into the digital space and became part and parcel of online e-commerce due to rapid improvements in internet technologies. For example, online BF in the US reached revenue of 1.93 billion in 2013, and it increased every year. Finally, only in one day it had reached 7.4 billion dollars in 2019. Whereas in the UK revenue from the BF sale festival was 0.81 billion pounds sterling in 2014, it reached up to 1.49 billion pounds sterling in 2019 (www.salecycle.com). In Turkey, online search during BF increased 27.4% more in 2018 than last year. The data of Turkey Black Friday global shows an increase in sales of 615% in 2018 when compared to the original data from last year. Moreover, these figures are not the lowest. For example, the United Kingdom's increase is 2,8 times more than Turkey's and Germany's is 3,9 times more than Turkey's (https://black-friday.global). Later on, Single Day (SD) "11.11" in 2008 and Cyber Monday (CM) in 2005 entered the consumer's life as a new online sales festival. For instance, customers' purchases on CM in the USA have increased from 2.29 billion dollars in 2013 to 9.2 billion dollars in 2019, which shows the purchase on a single day (www.salecycle.com). By the way, SD started with revenue of 8 million dollars in 2009 and increased incredibly in 2015 to 14 billion dollars, becoming a world-nation phenomenon (Chen, 2016). Later on, SD reached up to 30,8 billion dollars in 2018 and 38,4 billion dollars in 2019 (https://blueboard.io). These new festivals have also attracted a lot of researchers' attentions, as well as making the organizations worldwide by researching to learn more about consumers' behaviors.

BF is the most common event which is naturally related to consumer behavior research. Consumer behavior has been analyzed during BF sales in terms of consumer misbehavior and violence by many researchers. (Sirkeci et al., 2018). Most of these studies are based on the two fundamental models such as the Stimulus-Organism-Response (S-O-R) Model (Mehrabian & Russell, 1974) and the General Aggression Model (GAM) from psychology (Anderson & Bushman, 2002). Other consumer behavior theories generally differentiate between rational (Ho, Tang & Bell, 1998) and irrational (Dholakia, 2000) behavioral models. The most remarkable example for the result of consumer misbehavior is a Wal-Mart case (Botsman & Rogers, 2010).

Other researchers have explored collective consumption rituals associated with BF (Thomas et al., 2011). Wallendorf and Arnould (1991 p. 13) utilizes the term "consumption ritual" to define Thanksgiving Day as "collective ritual that celebrates material abundance through feasting". However, evidence has been found that women are also planning for shopping on BF as well as a part of continued rituals that take place on Thanksgiving. Hence, BF has become a unique consumption ritual that mixes every-day shopping ritual and traditional holiday rituals (Thomas et al., 2011). Rook (1985) described ritual as "a type of expressive, symbolic activity constructed

of multiple behaviours that occur in a fixed, episodic sequence, and that tend to be repeated over time".

Moreover, numerous studies have been put forward to examine BF shoppers in terms of hedonic and utilitarian shopping motivations. Especially, BF shoppers seem to be particularly drawn to experiences of pleasurable shopping emotions and the BF festival might be good at stimulating and fulfilling those emotions (Akgül et al., 2017).

Furthermore, CM is the festival that has entered consumers' lives as an extension of BF. But these sales events have become widespread only recently. Consumers enjoy shopping on BF, yet they are more likely to shop on CM owing to its greater convenience (Swilley and Goldsmith, 2013) so that consumers may shop at any time they prefer (Swaminathan et al., 1999). Thomas et al. (2011) stated that CM is another shopping ritual. Jun (2018) investigated customer behavior on CM and focused on four customer values: emotional value, convenience value, economic value, social value together with two product attributes: product uniqueness and product variety. Eastman et al. (2009) also proposed that consumers who shop online are different from those who shop in the mall. In another study, it is mentioned that CM has not (yet) been established in Hungary, so online retailers concentrate almost exclusively on BF (András, K., & Tamás, S. T. 2019).

What is more, the SD is a very new festival. The SD is the largest online shopping carnival in China, significantly differs from traditional marketing activities (Song and Zhao, 2019). Liu, X. (2014) said that online shopping 11.11 mostly attracted college students' attention. Chen (2016) proposed new elements of "11.11" phenomenon such as globalization, entertainmentlization, diversification, ruralization.

As sales festivals have become more common in online shopping platforms and surpassed physical stores. The purpose of this study is to reveal the differences in preferences between these shopping adventures. This study was conducted in Adana province of Turkey to determine how sales promotions are evaluated by consumers, whether interest in sales promotions has changed in recent years, and also to demonstrate the perception and attitudes of consumers towards this sales promotion. The difference between this study and other studies is that it evaluates all three sales festivals at the same time.

Mother's Day, Father's Day, Teachers' Day and holidays, which are described as special days and weeks, have great meaning for Turkish people. These days outweigh the emotional aspect for the consumers in Turkey (Bayuk, 2009). The development of technology and the ease of access to news and information have led to the spread of celebrations that have great meaning in different cultures at a global level. It is not wrong to say that Turkey is also one of the countries that has adapted quickly to this process. Shopping festival days which started with Valentine's day, also were added to these new celebration days, and quickly gained acceptance. In Turkey friday is considered a blessed day in Islam so that the phrase "Black Friday" has been

met with reaction. Some companies, who have realised this, have started to use the phrase in different ways such as the "Legend Friday", "Good Friday" or "Fantastic Friday " in recent years (Indigo Dergisi (7)). While this cross-cultural adaptation has started to spread, some studies in which the behavior of consumers is researched have also begun to take its place in the literature. Furthermore, it has pioneered studies that specifically determine the motivation of buying created by discounted price. According to Kılıç & Göksel (2004), discounted prices are effective in the decision-making purchasing process in terms of providing a tangible benefit to consumers. For Çabuk & Güreş (2000), it has shown that consumers have a high sensitivity to prices. Consumers seem to be motivated by hedonic or utilitarian perspectives, making rational choices on the one hand, and making irrational choices on the other hand (Çelik, 2017). After measuring consumers ' utilitarian, hedonic, and unplanned purchasing behaviors, Açıkalın & Yaşar (2017) concluded that unplanned purchasing and hedonic consumption trends are greater in women than in men. Akcan et al. (2020) investigated consumers' attitudes towards "Black Friday", and also how sales campaigns affect them to show that shopping activities in that period under the name of BF were done even though they were against naming the sales festival as Black Friday. This also shows that there is a significant difference between attitude and behavior.

2. RESEARCH METHODOLOGY

The research conducted in this paper is based on quantitative research carried out among a small group of "shopaholic" residents in Adana, Turkey between January and February 2020. The paper is mainly based on primary data, gathered by means of a survey questionnaire.

2.3 Sampling

In the study, a probability or random sampling method was implemented and each member of the population had an equal chance of being included in the sample. The sample consisted of 300 participants. The questionnaire was sent by means of an online survey created in Google Forms to some of the participants, and printed versions of the questionnaire were also distributed to some of them in the places such as shopping mols and cafes. However, there were 267 of them who agreed to participate in the conducted survey. This means that the responding rate was pretty high, which was about 85%.

2.2. Data collection tools

The questionnaire consisted of 62 questions out of which 19 questions, including Yes/No questions, filter questions, open format question, and closed format questions; 43 of 62 questions were five-point Likert scale questions, asking respondents to evaluate their responses with rates from strongly disagree to strongly agree. These questions used and developed by Lennon et al. (2011), Yu et al. (2018), Arvidsson et al. (2016) were adapted.

2.3. Data analysis methods

The data obtained in the study were analyzed using the Statistic Program. Normality tests were used to determine if a data set is normally distributed. Kolmogorow-Smirnov, Chi-Square, and Shapiro-Wilkis analyzes were used to determine the appropriateness of the data. Among these statistics Kolmogorow-Smirnov and Shapiro - Wilkis were the most commonly used ones (Hair et al., 1992). The Mann-Whitney and Kruskal-Wallis, which are non-parametric tests, were used to compare quantitative continuous data between independent groups.

2.4. Research purpose

1. What are the primary factors influencing customer's buying intention to do shopping during sales promotion festivals.

H1: Internal factors (personal and psychological) were the primarily factors influencing consumer buying intention during sales festivals.

H2: External factors (cultural and social) were the primarily factors influencing consumer buying intention during sales festivals.

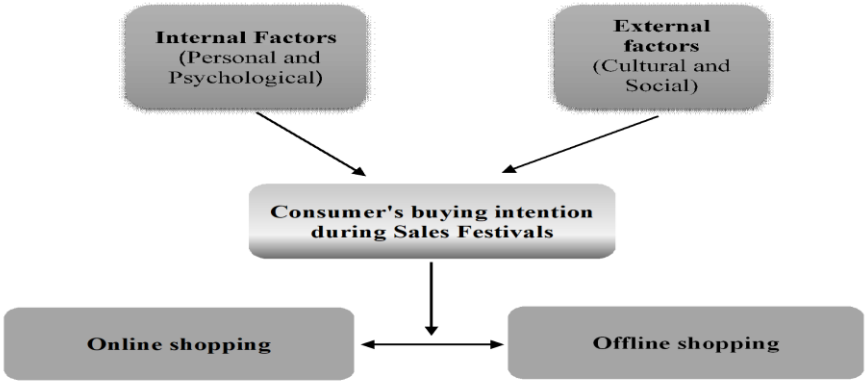

Figure 1. Conceptual Model

2.5. Ethical Issues

Ethical Approval of the study was obtained from Social Sciences Scientific Research Ethics Committee of Adana Science and Technology University (23.03.2022 dated / approval no: 03-4)

3. FINDINGS

Black Friday, Cyber Monday, and Single Day are shopping activities that have been steadily increasing in popularity throughout the world. These shopping activities have attracted much of the attention of consumers, especially Turkish consumers, recently. Since these shopping activities have limited the time frame for shopping at a reduced price, consumers rush to purchase products on e-commerce websites or in a physical store. Sometimes consumers even buy products on impulse because of these promotional

stimuli, which motivate their behavior. Therefore, consumers' behavioral patterns should be studied thoroughly during these shopping activities. The findings will be useful for businesses and organizations that strive to develop an efficient marketing strategy.

In this study, 267 interviewees took part, most of whom were between 23-29 (33,6%) and 30-39 (26,7%) years-old. Swilley & Goldsmith (2013) found that as to online shopping there is no difference between the genders for the holidays. Both sexes were likely to shop online on CM. However, women were almost twice more likely to shop at the mall on BF than men. Besides, the vast majority of the consumers were university graduates (60,3%); and those who work full-time (52,4%). Consumers whose personal income was not more than 2000 TL were in the majority (Table 1).

Table 1. Descriptive Statistics

Gender	**%**	**Age Group**	**%**	**Education**	**%**	**Working Status**	**%**	**Income TL**	**%**
Female	58,8	< 21	14,9	Secondary School	1,9	Full time	52,4	2000	32,0
Male	41,2	22-31	38,2	High School	21,7	Part time	10,9	2001-3000	14,7
Marital Status	%	32-41	29,8	Graduate	60,3	Retired	2,2	3001-4000	8,6
Single	61,8	42-51	13,7	Post-Graduate	16,1	Unemployed	34,5	4001-6000	16,9
Married	38,2	> 52	3,4					6001-8000	10,2
								> 8001	17,7

Consumers in various countries have different preferences for when and how they should go shopping. We divided consumers who had participated in shopping festivals based on time, such as in the morning, in the evening, at lunch, online shopping after midnight, and all day long. Similar to the survey done by Black Friday Global in 2018, in our study, consumers' activities reached their highest peak in the evening (30.9%), and they remain steady during the day (30.9%) in Turkey in 2019 (Table 2). In contrast to Turkeys' consumers, consumers' activities peaked in the morning and afternoon in Australia and the United Kingdom (Black Friday Global, 2018).

Table 2. Shopping time and Shopping way

At what time do you shop the most? (%)		**In what way do you prefer to shop more? (%)**	
In the morning	4,2	Online Shopping	33,7
In the evening	30,9	In-Store	15,8
At lunch	17,9	Both ways	50,5
Online shopping after midnight	16,1		
All day long	30,9		

We also divided the way consumers shop for three categories: online shopping, in-store, and both ways. According to the findings done by Black

Friday Global, the number of consumers who preferred to purchase online slightly went down from 46.58% in 2017 to 33.04% in 2018. And our findings showed that this number almost remained stable at 29.5% in 2019. Furthermore, the majority of consumers preferred shopping both online and in-store in Turkey in 2019. These results differ significantly from those done by Black Friday Global in 2018. Findings show a sharp rise in these activities from 47.94% in 2017 to 63.39% in 2018. However, they fell to 44,3% again in 2019 (Black Friday Global, 2018).

Over the past five years, the popularity of BF, CM, SD shopping festivals has suddenly risen. The analysis done by Black Friday Global shows that about 45.2% of Turkish people attended the BF festival in 2017, and the number steeply rose to 67.74% in 2018 (Black Friday Global, 2018). However, according to our survey, the number of participants in BF 90,4% in 2019 and other festivals were found to be low proportion. Consequently, of the three shopping festivals, BF turned out to be of the highest interest among consumers, and consumers who participated in online CM and SD were in the minority. 11,7% of the participants did not shop at these festivals. 79,7% of the respondents preferred to buy something for themselves whereas only 13,3% of them for their children (Table 3).

Table 3. Shopping Festivals Distribution and Purpose of shopping (%)

What shopping activities did you participate in? (%)		**Who did you shop for the most? (%)**	
Black Friday	90,4	For myself	79,7
Cyber Monday	3,2	For my children	13,3
Singles Day	6,4	For my wife/husband	3,5
		For mother- father and for my friends	3,5

Sales promotion is a method developed to encourage consumers, salespeople, and agents. Apart from reduced prices, there are many other promotional methods to motivate consumer behavior. These are an extra gift with the main product, coupons, and installment sales (Wells et al., 2000: 402). Data from past years show that average BF discounts have increased slightly from 56% in 2017 to 57% in 2018 in Turkey. Interestingly, these figures exceeded the expectations of the Turkish consumers, who anticipated a 41% discount (Black Friday Global, 2018 (3)). However, the participants, on the whole, demonstrated an expectancy of 45%-60% discounts in 2019 with a percentage of 42.3%. Furthermore, membership discounts are the most popular among consumers (51.8%) whereas open account discounts and e-coupons were the least popular (Table 4).

Table 4. Expected Discount Rate and Types of Discounts

What is your expected discount rate? (%)		What types of discounts do you use? (%)	
< 15%	4.1	**Membership discounts**	51.8
15%- 30%	7.9	**E-coupons**	9.7
30%- 45%	22.4	**Store cards**	27.2
45%- 60%	42.3	**Credit cards**	30.8
60%- 75%	23.2	**Open accounts**	3.8

Solomon (2020) argues that interpretivists stress the importance of symbolic, subjective experience. According to them, every person has their own, unique concept which means insights in their mind. Hence, we each construct our own meanings based on our cultural and unique experiences, therefore are no right or wrong answers. From this perspective, the world in which we live is a pastiche or mixture of images and ideas. Consumers choose products when product attributes match with some aspects of their "self" based on the self-image congruence model. In other words, the congruence model assumes a process of cognitive matching between the consumer's self and product attributes. For this reason, if consumers purchase products because their inner personalities somehow correspond to the desired products, we may assume that they transfer their personalities or feelings to sales festivals as well. Therefore, this question was asked to the respondents:" If Sales Festivals were a real person, what kind of personality characteristics would you assign to them?". The question revealed a better comprehension of consumers' unique, subjective experiences they gained during BF, CM, and SM shopping festivals, and their symbolic values, which they incorporate into them. It also uncovered the veil behind their personal choices during decision-making processes. Furthermore, these were the real reasons behind customers' unwillingness to participate in these sales activities. Thus, consumers' attitudes are evaluated from the perspective of the symbolic paradigm.

Consumers' perceptions towards shopping festivals were divided into ten categories: "Happy", "Cunning", "Greedy", "Competitive", "Suffering", "Funny", "Patient", "Deceiver", "Abusive", and "Looter". The study revealed that while a minority of participants (18.3%) enjoyed participating in these sales festivals by calling them "Happy", some (28.3%) agreed that these are the "Cunning" activities. However, most of the participants disagreed with the statement that shopping festivals are "Suffering" or "Patient" activities, which defines an unpleasant feeling associated with them (Table 5). Swilley and Goldsmith (2013), in their research on BF and CM shopping, found that consumers enjoyed socializing with others when shopping on BF and also enjoyed the inviting atmosphere (i.e., holiday decorations).

A small number of those interviewed identified the shopping activities as the "Greedy"(18.7%), and "Deceiver" (11.2%) person. Perhaps, the reason behind this rationale is that some product discounts are not reliable. Chen (2016) talks about the problem of the “fictitious discount” phenomenon that occurred during the SD shopping festival. He argues that merchants refuse to

sell products at a low or discounted price, so they try to cheat on customers. They increase prices of the products purposefully before the SD celebration starts, and when the festival begins, they make discounts, which makes no difference in price between the discounted price and the usual price. Therefore, the “fictitious discounts" phenomenon is really occurring, but it only undermines the trust of consumers.

The other 14.7% of the consumers assume sales festivals to be dangerous activity by naming them as "Abusive". According to Lennon et al. (2011) BF promotions have also been a reason for constant consumer misbehavior as consumers compete for extremely discounted products on BF. Fighting, pepper-spraying of other shoppers, dumping products, robberies, gunfire, ransacking stores, and shootings have all been reported on BF (“Black Friday violence”, 2011(14)). Carr (2008) stated that in the US, the most shocking BF misbehavior happened when a Walmart worker was trampled and killed as shoppers rushed to enter the store. As a matter of fact, these exchanges caused deaths and the Black Friday death account has appeared. Up until today, it has been counted as 12 deaths (also 5 deaths are not counted) and 117 injuries (http://blackfridaydeathcount.com). Raymen & Smith (2015) interviewed UK-based BF shoppers in 2014 and found disorder and violence similar to that reported in the US. Similar to Simpson et al. (2011), these shoppers reported pleasure and excitement on BF. Some disclosed that they used aggressive tactics on BF; if they had not misbehaved, they would not have been able to buy the promoted items because of the misbehavior of others.

While some consumers (19.9%) found these festivals as unreasonable or "Competitive" (19.9%). Boyd Thomas and Peters (2011) interviewed BF shoppers and found that their shopping day was strategically planed. Respondents described BF as a consumption ritual shared by friends and family and also as a big race and they often said that they were on a special mission.

Together these results provide new vital insights into consumers' process of cognitive matching. Prior findings of the congruence model stated that consumers implement cognitive matching between product attributes and their self-image. Our results put this notion into question. It was found that consumers were also matching personal characteristics between intangible attributes of products with their personality characteristics as a part of the progress of cognitive matching. Sales Festivals, in our case, are intangible activities. Consequently, there is a strong relationship between intangible attributes of sales festivals and their self-concepts in terms of consumers' cognitive matching.

Table 5. What are the personalities of sales festivals?

If Sales Festivals were a real person, what kind of personality characteristics would you assign to them?					
	YES (%)	NO (%)		YES (%)	NO (%)
Happy	18.3	81.7	**Suffering**	0.8	99.2
Cunning	28.3	71.7	**Funny**	9.2	90.8
Greedy	18.7	81.3	**Patient**	4	96
Competitive	19.9	80.1	**Deceiver**	11.2	88.8
Abusive	14.7	85.3	**Looter**	10	90

3.1. Factor analysis

This work has been done in order to evaluate customers' perceptions and attitudes towards three shopping activities, which are namely BF, CM, SD. First of all, a structured questionnaire was developed for data collection to measure BF, CM, SD shopping activities. These questionnaires consist of twenty-nine (29) items measured using a five-point interval scale which were distributed to 267 customers. The five-point interval scale is organized to examine how strongly subjects agree or disagree with statements on the scale with anchors such as 1 = Strongly Disagree to 5 = Strongly Agree. In order to determine the results of the customer's perceptions and attitudes, exploratory factor analysis was applied. To identify whether the data set was appropriate for factor analysis, it was implemented Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) measures sampling adequacy, and Bartlett's test was used to test the assumption that variances are homogeneous across groups. The results of the KMO test are 0.765 and Battler's test is p= 0.000, which is both significantly meaningful, and was found appropriate for the factor analysis. The sampling is adequate or sufficient if the value of Kaiser Meyer Olkin (KMO) is larger than 0.5 (Field, 2000). The questions were analyzed using the basic component method and the Varimax rotation method. As a result of the analysis, 5 factors explaining 68,292 of the variance were obtained. In social sciences, a result that accounts for more than 60% of the variance is considered acceptable (Zikmund, Babin, Carr, & Griffin, 2010). Factors were given these names: " Rational ", "Opportunist", " Hedonist", " Skeptical", " Rebel" (Table 6). Cronbach α value was used to estimate factors' internal consistency. (these values are 0.951; 0.911; 0.847; 0.740; 0.635). Hair (1998) and Zainudin (2012) suggested that a Cronbach ‘s Alpha of 0.60 or higher provides a reliable measure of internal consistency, whereas a score of 0.70 reveals that the instrument possesses a high-reliability standard. Rational buyer factor having the highest variance, 23,852%, which means that consumers see the shopping as rational activity.

Table 6. Rotated Component Matrix[a]

Questions	Factor weights	Variance (%)	Reliability	Eigen value
Rational				
I'm really saving money thanks to these discounts	0,848			
I can get the products I need at a lower price	0,841			
With these discounts, I can have a higher quality product	0,802			
Thanks to these discounts, I also try different brands	0,800			
Thanks to these discounts, I can promote to a better brand	0,781			
I feel like a smart consumer with these discounts	0,679			
This promotion makes my life easier	0,664	23,852	.951	13,175
The existence of discounts reminds me of forgotten needs	0,647			
I follow these discount days for the products I want to buy	0,646			
I feel better with these discounts	0,603			
Opportunist				
I'll take the risk of stampede to get into the store	0,749			
I'm more interested in crowded stores on discount days	0,724			
I don't mind buying products from other customers ' baskets	0,713			
I share a task by moving with my friends/relatives to shop on sales days	0,679			
I set apart a separate budget for the sales	0,678			
I check the stores where I'll shop for the stocks at the beginning of the week	0,645	18,703	.911	2,689
I automatically save my card information to quickly get a discount product on the internet	0,618			
I rush to buy in the last days of the discount	0,500			
Hedonist				
Shopping brings me back to life.	0,754			
I enjoy searching for discounts while shopping	0,714			
I'm really excited about products on "flash" discount	0,581	10,160	.847	1,631
I'll benefit from sales events again next year	0,579			
Skeptical				
I think the quality of products sold at discount is low	0,780			
Discounts have no effect on my shopping plans	0,771			
I don't believe there's a realistic price cut	0,709	8,725	.740	1,185
I avoid online shopping at these events because I am concerned about the sharing of personal information	0,614			
Rebel				
Push/bump of customers in the store is very common	0,761			
I feel uncomfortable when the clothes are piling up as if they're toppling over	0,722	6,852	.635	1,125
Looting of products and mess of products can occur on days with a large discount	0,616			
		Total	68,292	

In this study, we identify five new types of consumers in digital and physical environments such as "Rational", "Opportunist", "Hedonist", "Skeptical", "Rebel". We identify "Rational" consumer as a person who uses logic before making a purchase decision, "Opportunist" is a consumer who

seeks for the opportunity of buying the discounted product every time, "Hedonist" refers to a consumer who is doing shopping for pleasure by fantasising and having emotional arousal about products, "Skeptical" is a consumer who always have "second thoughts" about the product and "Rebel" is a consumer who rises in opposition or show resistance to polite shopping habits. The differences of consumers with these five factors were tested based on gender, marital status (Mann Withney U), education, age, income and working status (Kruskal Wallis). According to the test results, there was a significant difference between hedonistic consumers and the level of education that high school pupils do shopping for pleasure most of all (Table7).

Firstly, the most "Rational" consumers' type was found to be less than 21 years-old and consumers between 42-51were found less rational. In terms of educational background, consumers who graduated from high school were found the most rational. Unemployed consumers were found to be the most rational ones in contrast to retired consumers. Secondly, in terms of "Opportunist" consumers' type, single men with income 3001-4000 TL had more tendency to seek discounted prices. Furthermore, consumers, who were less than 21 years-old, were found to be the most opportunistic ones in comparison with the 42-51 years-old group, who were interested in discounted prices, which is the least of all. Thirdly, the "Hedonist" consumer's type was found prevailing among single women. Moreover, the significant difference was found with respect to the educational background. For instance, senior high school pupils turned out to be consumers who do the shopping for pleasure most of all. Furthermore, the "Skeptical" consumers' type was found to be those who are more than 52 years-old in contrast to the 42-51 age group that are less skeptical about purchasing products. Junior high school pupils were found very skeptical when making purchases in comparison with graduate students. Also, full time employed consumers were found being skeptical in contrast to retired consumers. Finally, the "Rebel" type of consumers was found to be women with income 2001-3000 TL. The income group of 3001-4000 TL was found to show less rebellion while shopping.

Tablo 7. Hypothesis Test Results

Factor	Gender	Marital status	Age	Education	Income	Working status
Rational			There is difference between less than 21 and 42-51years old	There is difference between junior high school and graduate school		There is difference between unemployed and retired
Asymp. Sig.			P =0.172>0.05	P = 0.052> 0.05		P = 0.070>0.05
Opportunist	Men	Single	There is difference between less than 21 and higher than 42-51	There is a difference between junior high school and graduate school.	There is difference between 3001-4000 group and	

					2001-3000 group.	
Asymp.Sig.	P=0.355> 0.05	P=0.222> 0.05	P=0.247>0.05	P = 0.079> 0.05	P = 0.261>0.05	
Hedonist	Women	Single		There is a significant difference senior High school		There is difference between part-time employed and retired
Asymp.Sig.	P=0.397> 0.05	P=0.704> 0.05		P=0.045>0.05		P = 0.583>0.05
Skeptical			There is difference between more than 52 and 42-51	There is a difference between junior high school and graduate school		There is difference between fulltime employed and retired
Asymp. Sig.			P=0.229>0.05	P=0.329>0.05		P=0.256>0.05
Rebel	Women	Single			There is difference between 2001-3000 group and 3001-4000 group	
Asymp. Sig.	P=0.109> 0.05	P=0.116> 0.05			P=0.499>0.05	

Conclusion

The importance of this study is to reveal consumers' perceptions, learning, motivations, attitudes during sales festivals, which are BF, the SD, CM in the physical and online shopping environment, and provide a symbolic overview of these shopping activities. Besides, another purpose of this study is to uncover the primary factors influencing customer's buying intention during sales festivals.

In this paper, important shreds of evidence have been revealed as a result of the current study. As a result, from the interpretivist perspective, we found that some consumers assume shopping activities such as BF, CM, and SM to be funny or "Happy" (18.3%) and entertaining that bring positive feelings and improve the moral state. However, some perceived these festivals as a kind of deception, identifying them as "Cunning" (28.3%), "Greedy" (18.7%), and "Deceiver" (11.2%). We also found that other consumers saw them as a kind of, even dangerous, activity since these shopping celebrations are abusive such as "Abusive" (14.7%) and unreasonable or "Competitive" (19.9%) person. But, interestingly, almost none of the consumers perceived the sales festival as the patient (4.0%) or suffering (0.8%). That's why the first study found that consumers were also matching personal characteristics between intangible attributes of products with their personality characteristics as a part of the progress of cognitive matching. Sales Festivals, in our case, are intangible activities. Consequently, there is a strong correlation between intangible

attributes of sales festivals and their self-concepts with regard to consumers' cognitive matching.

In this study, five new consumers' behavior ("Rational", "Opportunist", "Hedonist", "Skeptical", "Rebel") was found and other important evidence was revealed. Consumers who graduate from junior high school are inclined to be more rational consumers, however, consumers who graduated from senior high school were found to be more hedonistic. Besides, consumers whose age were less than 21 were found to be more opportunistic than those whose age was higher than 42 years old. On top of this, consumers who graduated from high school are also seeking attractive product offers more than graduate school consumers. At last, consumers whose income between 2001-3000 was found the most rebellious. These consumers rise in opposition or show resistance to polite shopping habits. In this study, hedonic motivation was found to be the main factor that influences the consumer's buying intention. However, there is no significant difference from the sociological point of view.

According to implemented research analyses, we can state that internal factors such as personal and psychological were the primary factors influencing consumer buying intention during sales festivals, whereas external factors such as cultural and social were not significantly important ones.

The study has many implications for marketers, decision-makers, and businesses. It shows that consumers' perception of the shopping is similar to the holistic approach. It doesn't matter how consumers do shopping activities through the internet or in-shop. It will always be a part of the whole. Therefore, retailers and organizations shouldn't give up focusing on traditional marketing tools. Instead, they should integrate the allocation of their marketing promotional tools in digital space to reach bigger masses of consumers by benefiting from them together especially when it is time for sales festivals.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Celile Özçiçek Dölekoğlu%40, Anastasia Işık %40, Müzeyyen Kokangül 20%
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu araştırmanın yapılabilmesi için Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 23.03.2022 tarih ve 03-4 Sayısı ile Etik Kurul izni alınmıştır.
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Celile Özçiçek Dölekoğlu%40, Anastasia Işık %40, Müzeyyen Kokangül 20%
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: Ethical approval of the study was obtained from Social Sciences Scientific Research Ethics Committee of Adana Science and Technology University (23.03.2022 dated / approval no: 03-4)
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

References

Ab Hamid, N. R. (2008). Consumers' behaviour towards internet technology and internet marketing tools. *International Journal of Communications*, 2(3), ss. 195-204.

Akcan, B., Gençyürek Erdoğan, M, Karaçor, S. (2020). Para cuma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23 (1), ss43-53

András, K., and Tamás, S.T. (2019). Black friday shopping in hungary. Scientific Papers of the University of Pardubice. Series D, Faculty of Economics & Administration, 27(46).

Akgül, D., and Varinli, İ. (2017). Hedonik (Hazcı) Tüketimin Özel Günlerdeki Alışveriş Kültürü Üzerindeki Etkisi ve Ülkelerarası Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *International Journal of Social Inquiry*, 10(2).

Anderson, C.A., & Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53, ss. 27-51.

Açıkalın S. and Yaşar M. (2017). "Hedonik ve Faydacı Tüketim Bağla- mında Tüketici Davranışlarının İncelenmesi: Gençlerin Hedonik Tüketim Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(48), ss. 570-585.

Bayuk, N. (2009). "Özel gün ve haftaların tüketim üzerindeki etkileri", *Kamu-İş*, 11(1), ss. 185-197.

Botsman, R. and Rogers, R. (2010). What's mine is yours: The rise of collaborative consumption. New York: Harper Collins.

Brodén, A., and Söderberg, C. (2011). Impulse buying, reasons why, consumer electronics, Oh my!, Bachelor Thesis, School of Business, Economics and Law, University of Gothenburg, ss.1-63.

Carr, D. (2008). *Media and retailers both built Black Friday. The New York Times. Retrieved from* Erişim tarihi:12.05.2021 http://www.nytimes.com/2008/12/01/business/media/01carr.html?_r=1&ref=media

Cobb, C.J. and Hoyer, W.D. (1986). Planned versus impulse purchase behavior. *Journal of Retailing*, 62, ss. 384–409.

Chen, L.L.A. (2016). The "11.11" phenomenon in China (Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology).

Çabuk, S. and Güreş, N. (2000). "Satış Tutundurma Yöntemleri ve Tüke- tici-Satın alma Davranışı Üzerindeki Etkisinin Araştırılması" *Pazarlama Dünyası*, 81, ss.4-12.

Çelik, O. (2017). "Mobil Telefon Satın Alımlarında Hedonik Tüketim: Adana Örneği", *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 5(1), ss. 21-27.

Dholakia, U.M. (2000). Temptation and resistance: an integrated model of consumption impulse formation and enactment. *Psychology and Marketing*, 17, ss. 955–982.

Eastman, J.K., Iyer, R., & Randall, C. (2009). Understanding internet shoppers: an exploratory study. *Marketing Management Journal*, 19(2), ss. 104-117.

Field, A. (2000). *Discovering Statistics using SPSS for Windows.* London – Thousand Oaks New Delhi: Sage publications.

Gilbert, D. C, and Jackaria. N. (2002). The Efficacy of Sales Promotions hi UK Supermarkets: A Consumer View. International Journal of Retail and Distribution Management, 30(6), ss. 315-322.

Göktaş, B. (2019). Tüketici Sinizmi Kavramı ve Ağızdan Ağıza Pazarlama Eylemlerinin Sinik Tüketici Davranışlarına Etkisi Konusunda Bir Uygulama. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 13(19),ss. 1650-1692.

Ho, T. H., T ang, C. S., Bell, D. R. (1998). Rational shopping behavior and the option value of variable pricing. *Management Science*, 44, ss. 145-160.

Hair, J.F. Jr., Anderson, R.E., Tatham, R.L., Black, W.C. (1998). *Multivariate Data Analysis, (5th Edition).* Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Jun, B. (2018). A Study of Consumer Behavior on Online Shopping Discount Event-Cyber hot Days-in Korea. *Journal of the Korea Society of Digital Industry and Information Management*, 14(2), ss. 107-115

Jashari, F. and Rrustemi, V. (2017). The impact of social media on consumer behavior–Case Study Kosovo. Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology, 7(1), ss. 1-21.

Kılıç, S. and Göksel, A. (2004). "Tüketici Davranışları: İndirim Kartlarının Tüketici Satın Alma Karar Süreci Üzerindeki Etkisine Dair Ampirik Bir Çalışma", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), ss. 1-26.

Kotler, P. and Armstrong, G. (2010). *Principles of marketing*. Pearson education.

Lundin, M., Arvidsson, J., Tran, K. (2016). *Thank God It's Black Friday. A quantitative study of Swedish consumers' attitude towards consumption events. Lund University,* Department of Business Administration, Student Studies, Erişim Tarihi: 25.02.2021 (http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOId=8890611&fileOId=8890612).

Laroche, M., Pons, E, Zgolli, N., Cervellon, M., Kim, C. (2003). A model of consumer response to two retail promotion techniques. *Journal of Business Research* 56, July, ss. 513-522.

Liu, X. (2014). Research on "Double Eleven" College Students' Online Shopping Behavior. *In 2014 International Conference on Mechatronics, Control and Electronic Engineering (MCE-14).* Atlantis Press.

Mehrabian, A., and Russell, J. A. (1974). *An approach to environmental psychology*. Cambridge, MA: MIT Press.

Obeid, M.Y. (2014). The effect of sales promotion tools on behavioral responses. International Journal of Business and Management Invention, 3(4), ss. 28-31.

Raymen, T., & Smith, O. (2015). What's deviance got to do with it? Black Friday sales, violence and hyper- conformity. *British Journal of Criminology*, 56(2), ss. 389-405.

Rook, D. W. (1985). The ritual dimension of consumer behavior. Journal of consumer research, 12(3), ss. 251-264

Swilley, E., & Goldsmith, R.E. (2013). Black Friday and Cyber Monday: Understanding consumer intentions on two major shopping days. *Journal of retailing and consumer services*, 20(1), ss. 43-50.

Song, B., Zhao, Z. H. (2019). Online Holiday Marketing's Impact on Purchase Intention: China's Double-11 Shopping Carnival. J*ournal of Management and Humanity research*, 1, ss. 11-24.

Swaminathan, V., Lepkowska-White, E., & Rao, B. P. (1999). Browsers or buyers in cyberspace? An investigation of factors influencing electronic exchange. *Journal of computer-mediated communication*, *5*(2), JCMC523.

Solomon M.R. (2020). *Consumer Behavior*, 13th Edition. Pearson Educated Limited, London.

Sirkeci, K. (2018). *The effect of value perceptions and personality traits on the likelihood of using collaborative consumption services* (Doctoral dissertation, İstanbul Bilgi Üniversitesi).

Steenkamp, J.-B.E.M., Baumgartner, H., Van der Wulp, E. (1996). The relationships among arousal potential, arousal and stimulus evalua- tion, and the moderating role of need for stimulation. *International Journal of Research in Marketing*, 13, ss. 319–329.

Thomas, J. B., & Peters, C. (2011). An exploratory investigation of Black Friday consumption rituals. *International Journal of Retail & Distribution Management*. 39(7), ss. 522-537.

Wells, W., Burnett, J., Moriarty, S. E., Pearce, R. C., Pearce, C. (1989). *Advertising: Principles and practice* (Vol. 328). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Wallendorf, M., and Arnould, E. J. (1991). "We gather together": consumption rituals of Thanksgiving Day. *Journal of consumer research*, 18(1), 13-31.

Zainudin, A. (2012), *Research Methodology and Data Analysis*, UiTM Press, UiTM, Malaysia.

Zikmund, W. G., Babin, B. J., Carr, J. C., Griffin, M., (2010), *Business Research Methods*, USA, CENGAGE Learning.

National Retail Federation https://nrf.com/media-center/press-releases/nrf-forecasts-holiday-sales-will-grow-between-38-and-42-percent)

Sale Cycle https://www.salecycle.com/blog/featured/11-black-friday-and-cyber-monday-online-retail-stats/).

Black Friday Global https://black-friday.global/tr-tr/
Sale Cycle https://www.salecycle.com/blog/featured/11-black-friday-and-cyber-monday-online-retail-stats/).

Blue Board (https://blueboard.io/resources/singles-day-alibaba/).

Black Friday death count (http://blackfridaydeathcount.com).
Indigo Dergisi https://indigodergisi.com/2019/11/black-friday-tepkisi-kara-cuma-hayirli-cuma/.

Abraham Lincoln Online "Proclamation of Thanksgiving" Abraham Lincoln Online. "Proclamation of Thanksgiving." Accessed Dec. 23, 2019. http://www.abrahamlincolnonline.org/lincoln/speeches/thanks.htm

Listserv linguist list http://listserv.linguistlist.org/pipermail/ads-l/2008-April/081311.html

History https://www.history.com/news/black-friday-timeline-photos.

Bao Hero https://baohero.com/taobao

Sabah Haber 2018
https://www.sabah.com.tr/apara/haberler/2018/11/28/muhtesem-cumada-kartla-34-milyar-lira-harcadik

Black Friday violence: 2 shot in armed robberies, 15 others pepper-sprayed (2011, November 25). NBC News. Retrieved from: http://usnews.msnbc.msn.com/_news/2011/11/25/9012057-black-friday-violence-2-shot-in-armed-robberies-15-others-pepper-spraye

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 347-364**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 23/06/2022 **Makale Kabul Tarihi: 15/08/2022**

TARIMSAL DESTEK, İKTİSADİ KALKINMA VE ENFLASYON ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN BOOTSTRAP PANEL NEDENSELLİK TESTİ İLE ANALİZİ

Şerif CANBAY[*] & Veysel İNAL[**] & Mustafa KIRCA[***]

Öz

Tarım sektörü gelişmiş ülke ve gelişmekte olan ülke ekonomileri açısından büyük önem taşımaktadır. Tarım iktisadi kalkınma ve yoksulluğu azaltmak için önem arz eden bir sektördür. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en temel sorunlarından birinin sermaye birikiminin yetersizliği olduğu göz önüne alındığında, tarım sektörü bu grup ülkelerin kalkınmalarını destekleyebilecek sermaye birikimini sağlamaya imkân sunabilecek sektörlerden biridir. Fakat tarım sektörünün kendine has kırılgan yapısı birçok problemi de beraberinde getirebilmektedir. Bu sorunların başında tarımsal çıktılara özgü fiyat istikrarsızlığı yer almaktadır. Dolayısıyla tarım sektörünün ülke ekonomileri açısından önemi hükümetlerin bu sektörü koruyucu ve destekleyici politikalar üretmesine neden olmaktadır. Bu çalışmada BRICS+T ülkelerin 2000-2020 dönemlerini kapsayan verileri doğrultusunda, Kónya (2006) tarafından geliştirilen Bootstrap Panel Nedensellik testi kullanılarak tarımsal destekler, iktisadi kalkınma ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek amaçlanmıştır. Çalışmanın bulguları ülkeler arasında farklılık arz etmektedir. Çin ve Hindistan haricinde diğer ülkelerde tarımsal destekler, iktisadi kalkınma ve enflasyon değişkenleri arasında nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tarımsal Destekleme Politikası, Tarımsal Teşvikler, Ekonomik Kalkınma, Enflasyon, Bootstrap Panel Granger Nedensellik*

[*] Doç.Dr., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey SBF İktisat Bölümü, Düzce, Türkiye, canbay.serif@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-6141-7510.

[**] Dr.Öğr.Üyesi, Sakarya Üniversitesi, SBF Maliye Bölümü, Sakarya, Türkiye, veyselinal@sakarya.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-1143-4184

[***] Doç.Dr., Ordu Üniversitesi, Ünye İİBF İktisat Bölümü, Ordu, Türkiye, mustafakirca52@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-5630-7525

Önerilen Atıf: Canbay, Ş., İnal, V., Kırca, M. (2022). Tarımsal Destek, İktisadi Kalkınma ve Enflasyon Arasındaki İlişkilerin Bootstrap Panel Nedensellik Testi ile Analizi, *Akademik Hassasiyetler, 9*(19), 347-364.

ANALYSIS OF THE RELATIONS BETWEEN AGRICULTURAL SUPPORT, ECONOMIC DEVELOPMENT AND INFLATION BY BOOTSTRAP PANEL CAUSALITY TEST

Abstract

The agricultural sector is of great importance for the economies of developed and developing countries. Agriculture is a sector that is important both for economic development and for reducing poverty. Considering that the most fundamental problem of underdeveloped and developing countries is the lack of capital accumulation, the agricultural sector is one of the sectors that can provide capital accumulation that can support the development of these group countries. However, the uniquely fragile structure of the agricultural sector can bring along many problems. At the beginning of these problems is price instability specific to agricultural outputs. Therefore, the importance of the agricultural sector in terms of national economies causes governments to produce protective and supportive policies for this sector. In this study, it is aimed to examine the causal relationship between agricultural supports, economic development and inflation using the Bootstrap Panel Causality test developed by Kónya (2006) in line with the data of BRICS+T countries covering the period of 2000-2020. The findings of the study differ between countries. In countries other than China and India, causality relationships were determined between the variables of agricultural support, economic development and inflation.

Keywords: *Agricultural Support Policy, Agricultural Subsidies, Economic Development, Inflation, Bootstrap Panel Granger Causality*

Giriş

İktisadi kalkınmanın başlangıç aşamasında ekonomiye önemli katkıları bulunan (Kuznets, 1972) tarımsal faaliyetler, sermaye birikimini artırmakta ve iktisadi büyümeyi desteklemektedir. Tarım sektörünün iktisadi sistem içerisindeki niteliksel ve niceliksel payı önem arz etmektedir. Rakamsal olarak GSMH içindeki payı son dönemlerde küçülmüş olsa dahi sektör üzerindeki destekleme politikaları tarım sektörünün önemini ortaya koymaktadır (Bayraktar ve Bulut, 2016). Ayrıca tarımsal çıktıların uluslararası pazarlarda yer bularak ihracatının söz konusu olması durumunda ülkeye döviz girişi, makroekonomik performansları ve diğer sektörlerin gelişimini olumlu yönde etkileyebilmektedir (Schultz 1964; Schneider ve Gugerty, 2011; Taylor ve Lybbert, 2020). Diğer taraftan tarım sektörü bölgesel kalkınma ve yoksulluğun azaltılması için de önemli bir araçtır (Kumar vd., 2011; Oyakhilomen ve Zibah, 2014; Bekun ve Akadiri, 2019).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin önemli bir dinamiği olan tarım sektörüne ait son yıllardaki gelişmeler pek iç açıcı görülmemektedir. Tarımsal arzın, talebi karşılayamaması sorunu bunların başında yer almaktadır. Abbott vd. (2008) 2000'li yıllarla birlikte gıda tüketim hızının üretim hızını aştığını ifade etmektedir. Bunun birçok nedeni bulunmakla birlikte özellikle son yıllarda COVID-19 pandemisinin de etkisiyle meydana gelen arz kesintileri dünyanın tüm bölgelerinde gıda enflasyonunu, tüketici fiyat endeksinin üzerinde seyretmesine neden

olmaktadır (Gruère ve Brooks, 2021). Tarımsal çıktılarda son yıllarda görülen bu fiyat artışları dar gelirli tüketicilerin refah seviyelerini olumsuz yönde etkilemek suretiyle dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır (Jomo ve Chowdhury, 2020).

Tarım sektörünün ekonomiler için önemi ile birlikte iklim koşulları, arz/talep miktarındaki dengesizlikleri vb. nedenler neredeyse tüm ülke hükümetlerini tarım sektörünü desteklemeye mecbur bırakmaktadır (Stiglitz, 1987; OECD, 2005; Lundberg, 2005). Tarımsal destekler başta iç talebin karşılanabilmesi ve gıda fiyatlarının kontrol altında tutulabilmesi bakımından gerekli bir müdahale yöntemidir. Sektöre yönelik bu destekler maliyetlerde azalma ile birlikte, üretim, istihdam, ihracat artışına yol açarak iktisadi büyüme/kalkınmayı destekleyebilecek, enflasyonist baskıları hafifletebilecek önemli politika uygulamalarıdır.

Politika yapıcıların tarım sektörüne yönelik farklı destekleme yöntemleri bulunmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde bu destek politikaları üreticileri ve tüketicileri korumayı amaçlayan uygulamalardır. Bu politikalar tarımsal verimlilik artışıyla yoksulluğun azaltılması, iktisadi kalkınma ve enflasyonist eğilimlerin azaltılabilmesi gibi önemli ekonomik amaçlar doğrultusunda kullanılmaktadır. Literatüre bakıldığında tarımsal destekleme politikalarının makroekonomik göstergeler üzerinde meydana getirdiği etkilere yönelik sürdürülmüş çalışmalar yok denecek kadar azdır. Konuyu ele alan araştırmacıların bir çoğu ise çalışmalarını tarımsal desteklerin tarımsal verimlilik artışına yol açıp açmadığı şeklinde yürütmüşlerdir (Hennessy, 1998; Roe vd., 2002; Bezlepkina ve Oude, 2006; Skuras vd., 2006; McCloud ve Kumbhakar, 2007; Henningsen vd., 2009; Nastis vd., 2012; Semerci vd., 2012; Terin vd., 2013; Gu, 2014; Gautam, 2015; Işık ve Bilgin, 2016; Ela vd., 2016, Vozarova ve Kotilic 2016; Yıldız, 2017; Akyol, 2018; Rad-Tüzün ve Aslan, 2018; Şaşmaz ve Özel, 2019; Sağdıç ve Çakmak, 2021; Erdal vd., 2021; Uslu ve Apaydın, 2021; De Pintor vd., 2021; Kalabak ve Aslan, 2021, Canbay, 2021). Mevcut çalışmalar içinde istisnalar olmakla birlikte ağırlıklı olarak tarıma yönelik yapılan desteklemelerin verimlilik artışı sağladığı şeklinde sonuçlar ağırlık kazanmaktadır. Diğer taraftan tarımsal destekler ile iktisadi kalkınma ve enflasyon ilişkilerini konu edinen araştırmacılar literatürde yok denecek kadar azdır. Bu araştırmacılardan Balisacan ve Roumasset (1987), iktisadi kalkınma ile tarımsal koruma arasında güçlü bir ilişki olduğunu, Albers ve Peeters (2011) tarımsal desteklerin gıda enflasyonunu azaltıcı etkisinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Caracciolo vd. (2014) ise belli ürünlere yönelik tarımsal destekler ile tarımsal çıktı fiyatları arasında herhangi bir ilişki bulamazken yine bazı ürünlere yönelik desteklerin tarımsal çıktı fiyatları üzerinde etkisi olduğunu şeklinde bulgulara ulaşmışlardır.

Tarım sektörünün ülke ekonomilerinin önemli bir dinamiği olduğu kuşkusuz tartışılmaz bir gerçektir. Bu bağlamda bu çalışma, tarım sektörüne yönelik uygulanan destekler, iktisadi kalkınma ve enflasyon değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkilerinin karşılıklı incelenmesini amaçlanmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda BRICS+T ülkelerinin (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Türkiye ve Güney Afrika) 2000-2020 dönemi verileri ele alınmaktadır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Kónya (2006) tarafından geliştirilen panel bootstrap nedensellik testi ile sınanacaktır. Özellikle son yıllarda tarımsal çıktı fiyat artışlarının tüketici fiyat endeksi üzerindeki etki derecesinin güçlü olması birçok gelişmekte olan ülke ekonomilerini derinden etkilemektedir. Dolayısıyla bu çalışmada özellikle tarım sektörünün hala önemli yer tuttuğu gelişmekte olan ülkelerden BRICS+T ülkeleri tercih edilmektedir. Bu ülkeler bir yandan kalkınma diğer yandan enflasyonla mücadele çabası içinde bulunan önemli ekonomilerdendir. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı öncelikle hem ele alınan ülke grubunun hem de tarımsal desteklemeler ile iktisadi kalkınma ve enflasyon arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların literatürde yok denecek kadar az olmasıdır. Ayrıca kullanılan yöntemin yanı sıra yöntemde her üç değişkenin eş anlı modelde bulunması ve her iki değişkenin eş anlı olarak diğer değişkenle arasındaki nedensellik ilişkilerini yansıtması çalışmayı çok daha özel kılmaktadır. Çalışmada öncelikle verilerin tanıtılmasının hemen ardından kullanılacak analize ait metodoloji ile analizlere ait bulgular belirtilecek olup sonuç kısımda bulgular üzerinden iktisadi ve politik çıkarımlar yapılacaktır.

1. VERİ VE MODEL

Çalışmanın amacı doğrultusunda modelde BRICS+T ülkelerine ait 2000-2020 dönemi ele alınacaktır. Modelde, tarım sektörüne yönelik toplam destek tahmini (TSE) , iktisadi kalkınmayı temsilen kişi başına düşen milli gelir (Kuznets, 1955) (LGDPC) ile tüketici fiyat endeksine (CPI) ait değişkenler kullanılacaktır. Çalışmanın kısıtı örneklemdeki bazı ülkelerin TSE değişkenine ait zaman serisinin 2000 yılından başlıyor olmasıdır. Değişkenlerden TSE, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development) (OECD, 2022) veri tabanından, LGDPC (World Bank, 2022a) ile CPI (World Bank, 2022b) ise Dünya Bankası (World Bank) veri tabanından temin edilmiştir.

Gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) yüzdesi olarak ölçülen TSE değişkeni, tüketicilerden ve diğer vergi mükelleflerinden toplanan yıllık vergi gelirlerinin tarım sektörüne transferi şeklinde tanımlanmaktadır (OECD, 2022). LGDPC değişkeni, satın alma gücü paritesine dayalı, 2017 yılına ait uluslararası sabit dolar cinsinden olup modele logaritması alınarak dahil edilmiştir. CPI değişkenine (2010=100) ait veriler ise dönem ortalamaları şeklinde analizlere eklenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkileri basitçe şu şekilde gösterebiliriz:

Model 1: TSE= f(LGDPC, CPI)

Model 2: LGDPC=f(TSE, CPI)

Model 3: CPI=f(LGDPC, TSE)

2. YÖNTEM ve BULGULAR

TSE, LGDPC ve CPI değişkenleri arasındaki ilişkilerin inceleneceği bu çalışmada Kónya (2006) tarafından geliştirilen panel bootstrap nedensellik testi kullanılacaktır. Bu testte değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı zorunlu olmayıp aynı zamanda değişkenlerin durağanlık düzeylerinin incelenmesine de ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu test öncesinde modellerde yatay kesit bağımlılığının bulunup bulunmadığının ve modellerin katsayılarının homojen/heterojen olup olmadığının sınanması gerekmektedir. Dolayısıyla çalışmanın ilk aşamasında modellerde yatay kesit bağımlılığının varlığı ve modellerin katsayılarının homojen olmaması yani heterojen olması gerekmektedir. Ancak bu sınamaların ardından çalışmanın ikinci aşamasında Kónya (2006) panel bootstrap nedensellik testi uygulanabilecektir.

2.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri ve Bulgular

Panelde bulunan ülkelerin herhangi birini etkileyen bir şokun diğer ülkeleri de etkileyebileceği anlamına gelen yatay kesit bağımlılığının ihmal edilmesi, hatalı sonuçlara neden olabilir (Pesaran, 2004). Bu nedenden dolayı bu çalışmada örneklemde bulunan ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığını test etmek için en çok başvurulan Breusch ve Pagan'ın (1980) BPLM testi, Pesaran'ın (2004) CDLM testi, Pesaran vd.'nin (2008) LMadj testi ile Baltagi'nin (2012) LMBC testi kullanılacaktır.

Belirtilen yatay kesit bağımlılığını test etmek için hipotezler şu şekildedir:

H_0: Model'de yatay kesit bağımlılığı yoktur.
H_1: Model'de yatay kesit bağımlılığı vardır.

Her bir testten elde edilen test istatistiklerin olasılık değerleri %10, %5 ve %1 gibi istatistiki anlamlılık düzeylerinden küçük olması durumunda H0 hipotezi reddedilmektedir. Bu durum modelde yatay kesit bağımlılığının varlığı anlamını taşımaktadır.

Çalışmaya ait yatay kesit bağımlılığı test sonuçları Tablo 1'de sunulmaktadır:

Tablo 1. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Modeller	**Model 1**		**Model 2**		**Model 3**	
Test	**Test İstatistiği**	**Olasılık**	**Test İstatistiği**	**Olasılık**	**Test İstatistiği**	**Olasılık**
BP_{LM}	48.58*	0.001	98.80*	0.001	204.16*	0.001
CD_{LM}	6.13*	0.001	15.30*	0.001	34.53*	0.001
LM_{BC}	5.98*	0.001	15.15*	0.001	34.38*	0.001
LM_{adj}	1.46	0.150	5.02*	0.001	13.37*	0.001

* %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığını göstermektedir.

Yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarına göre modellerin tümünde yatay kesit bağımlılığı bulunduğu görülmektedir. Model 1'de LMadj testi haricinde diğer üç yatay kesit bağımlılığına dair bulgulara ulaşılırken, diğer iki modelde dört yatay kesit bağımlılığına dair sonuçlar elde edilmiştir.

BPLM testi, zaman boyutu kesit boyutundan (T>N) çok büyük olduğunda kullanılır. CDLM testi, zaman boyutunun yatay kesit boyutundan (T>N) büyük hem de iki boyut arasındaki farkın çok fazla olmaması gerektiği durumlarda kullanılır (Breusch-Pagan, 1980; Pesaran, 2004). Çalışmanın tüm modellerinde (T>N) olması dolayısıyla BPLM testi referans alınabilir. Olasılık değerleri 0,01'den küçük olduğundan, tüm modeller için %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının olmadığı sıfır hipotezini reddeder ve değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu sonucuna varırız. Bu sonuçlar modelde yer alan 6 ülkeden herhangi birinde meydana gelebilecek bir şokun diğer ülkeleri de etkileyebileceği anlamını taşımaktadır.

2.2. Homojenlik Testi ve Bulgular

Kónya (2006) panel bootstrap nedensellik testinin diğer bir ön koşulu ise modellerin katsayılarının heterojen olmasının gerekliliğidir. Örneklemde bulunan her bir ülkeye ait eğim katsayılarının tek bir eğim katsayısına eşit olması modelin homojen yapıda olduğunu, her bir ülkeye ait katsayının farklı olması ise modelin heterojen yapıda olduğu anlamına gelmektedir. Bu çalışmada katsayıların homojenlik /heterojenlikleri Swamy'nin (1970) "Rassal Katsayılar Modeline" dayalı, Pesaran ve Yamagata'nın (2008) geliştirdiği delta ($\tilde{\Delta}$ ve $\tilde{\Delta}$_adj) test istatistikleri ile sınanacaktır. Örneğin Model 2'nin homojenliğini test etmek için hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0: Model homojendir.
H_1: En az bir ülkeye ait katsayı farklıdır. Model heterojendir.

Bu test istatistiklerinin olasılık değerleri %10, %5 ve %1 gibi istatistiki anlamlılık küçükse H_0 reddedilmekte, bu ise modele ait eğim katsayılarının ülkeden ülkeye değiştiği anlamına gelmektedir.

Homojenliğe ait test sonuçları Tablo 2'te sunulmuştur:

Tablo 2. Homojenlik Test Sonuçları

Modeller	**Model 1**		**Model 2**		**Model 3**	
Test	**Test İstatistiği**	**Olasılık**	**Test İstatistiği**	**Olasılık**	**Test İstatistiği**	**Olasılık**
$\tilde{\Delta}$	4.765*	0.001	18.612	0.001	13.39*	0.001
$\tilde{\Delta}_{\mathbf{adj}}$	5.005*	0.001	19.551	0.001	14.88*	0.001

* %1 anlamlılık düzeyinde heterojenliği göstermektedir.

2.3. Kónya (2006) Panel Bootstrap Nedensellik Testi ve Bulgular

Görünürde ilişkisiz regresyon (Seemingly Unrelated Regression- (SUR)) yöntemi tahmininin, en küçük kareler (EKK) (Ordinary Least Squares- (OLS)) yöntemi tahminine göre daha etkin olduğu görüşüne sahip olan Kónya (2006), Zellner (1962) tarafından geliştirilmiş bu SUR tahmincisine dayalı bir nedensellik testi geliştirmiştir. SUR sisteminde yer alan her bir eşitlik Sims'in (1980) Vector Autoregressive (VAR) yaklaşımına dayanmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler (Model 1, Model 2, Model 3 için) arasındaki ilişkiler SUR sistemi kullanılarak aşağıdaki gibi modellenmektedir (Kónya, 2006):

$$\left.\begin{aligned}
TSE_{1,t} &= \varphi_{1,1} + \sum_{l=1}^{ml_TSE_1} \alpha_{1,1,l} TSE_{1,t-1} + \sum_{l=1}^{ml_LGDPC_1} \beta_{1,1,l} LGDPC_{1,t-1} + \sum_{l=1}^{ml_CPI_1} \gamma_{1,1,l} CPI_{1,t-1} + \xi_{1,1,t} \\
TSE_{2,t} &= \varphi_{1,2} + \sum_{l=1}^{ml_TSE_1} \alpha_{1,2,l} TSE_{2,t-1} + \sum_{l=1}^{ml_LGDPC_1} \beta_{1,2,l} LGDPC_{2,t-1} + \sum_{l=1}^{ml_CPI_1} \gamma_{1,2,l} CPI_{2,t-1} + \xi_{1,2,t} \\
&\vdots \\
TSE_{N,t} &= \varphi_{1,N} + \sum_{l=1}^{ml_TSE_1} \alpha_{1,N,l} TSE_{N,t-1} + \sum_{l=1}^{ml_LGDPC_1} \beta_{1,N,l} LGDPC + \sum_{l=1}^{ml_CPI_1} \gamma_{1,N,l} CPI_{2,t-1} + \xi_{1,N,t}
\end{aligned}\right\} (1)$$

$$\left.\begin{aligned}
LGDPC_{1,t} &= \varphi_{2,1} + \sum_{l=1}^{ml_LGDPC_2} \beta_{2,1,l} LGDPC_{1,t-1} + \sum_{l=1}^{ml_TSE_2} \alpha_{2,1,l} TSE_{1,t-1} + \sum_{l=1}^{ml_CPI_2} \gamma_{2,1,l} CPI_{1,t-1} + \xi_{2,1,t} \\
LGDPC_{2,t} &= \varphi_{2,2} + \sum_{l=1}^{ml_LGDPC_2} \beta_{2,2,l} LGDPC_{2,t-1} + \sum_{l=1}^{ml_TSE_2} \alpha_{2,2,l} TSE_{2,t-1} + \sum_{l=1}^{ml_CPI_2} \gamma_{2,2,l} CPI_{1,t-1} + \xi_{2,2,t} \\
&\vdots \\
LGDPC_{N,t} &= \varphi_{2,N} + \sum_{l=1}^{ml_LGDPC_2} \beta_{2,N,l} LGDPC_{N,t-1} + \sum_{l=1}^{ml_TSE_2} \alpha_{2,N,l} TSE_{N,t-1} + \sum_{l=1}^{ml_CPI_2} \gamma_{2,N,l} CPI_{1,t-1} + \xi_{2,N,t}
\end{aligned}\right\} (2)$$

$$\left.\begin{aligned}
CPI_{1,t} &= \varphi_{3,1} + \sum_{l=1}^{ml_CPI_3} \gamma_{3,1,l} CPI_{1,t-1} + \sum_{l=1}^{ml_LGDPC_3} \beta_{3,1,l} LGDPC_{1,t-1} + \sum_{l=1}^{ml_lgdp_3} \alpha_{3,1,l} TSE_{1,t-1} + \xi_{3,1,t} \\
CPI_{2,t} &= \varphi_{3,2} + \sum_{l=1}^{ml_CPI_3} \gamma_{3,2,l} CPI_{2,t-1} + \sum_{l=1}^{ml_LGDPC_3} \beta_{3,2,l} LGDPC_{2,t-1} + \sum_{l=1}^{ml_lgdp_3} \alpha_{3,2,l} TSE_{1,t-1} + \xi_{3,2,t} \\
&\vdots \\
CPI_{N,t} &= \varphi_{3,N} + \sum_{l=1}^{ml_CPI_3} \gamma_{3,N,l} CPI_{N,t-1} + \sum_{l=1}^{ml_LGDPC_3} \beta_{3,N,l} LGDPC_{N,t-1} + \sum_{l=1}^{ml_lgdp_3} \alpha_{3,N,l} TSE_{1,t-1} + \xi_{3,N,t}
\end{aligned}\right\} (3)$$

Model 1-(1) LGDPC ile CPI'den TSE'ye, Model 2-(2) TSE ile CPI'den LGDPC'ye, Model 3-(3) LGDPC ile TSE'den CPI'ye doğru nedensellik ilişkisini sınamak için kullanılmaktadır. Denklemlerde ifade edilen N ülke sayısını (i=1,2,3,.....,6), t ise zaman aralığını (t=2000, 2001, 2002, 2003,....., 2020) göstermektedir. Ayrıca ml gecikme uzunluğunu ifade

etmektedir. Bu gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwartz Bilgi Kriteri (SC) değerlerini minimuma indiren kombinasyonla belirlenmektedir. Tablo 3'de bootstrap panel nedensellik test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3. Kónya (2006) Bootstrap Panel Nedensellik Test Sonuçları

H_0: TSE, LGDPC ile CPI'nin Granger nedeni değildir (Model 1)				
Ülkeler	**Test İstatistikleri**	**Kritik Değerler ******		
	Wald	10%	5%	1%
Brezilya	1.029	13.09	18.28	31.41
Çin	0.61	6.99	10.57	23.36
Hindistan	5.278	11.2	15.97	27.81
Rusya	0.979	6.66	9.51	18.35
Türkiye	**10.518*****	8.63	12.58	23.52
Güney Afrika	**15.274*****	10.82	15.28	31.1
H_0: LGDPC, TSE ile CPI'nin Granger nedeni değildir (Model 2)				
Ülkeler	**Test İstatistikleri**	**Kritik Değerler ******		
	Wald	10%	5%	1%
Brezilya	**14.169****	7.65	11.29	23.43
Çin	0.859	6.87	10.15	22.35
Hindistan	0.16	6.59	9.92	20.15
Rusya	**8.012*****	7.9	12.24	29.23
Türkiye	**7.505*****	6.72	9.96	22.1
Güney Afrika	0.972	7.67	12.27	22.48
H_0: CPI, LGDPC ile TSE'nin Granger nedeni değildir (Model 3)				
Ülkeler	**Test İstatistikleri**	**Kritik Değerler ******		
	Wald	10%	5%	1%
Brezilya	**9.767*****	6.68	9.77	19.17
Çin	7.12	15.49	21.8	39.16
Hindistan	6.832	17.52	23.22	42.14
Rusya	6.087	5.92	8.54	14.91
Türkiye	**9.850****	5.84	8.47	16.59
Güney Afrika	**43.823***	6.72	6.72	19.21

*,**, *** Sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde nedenselliği ifade etmektedir.

**** 5000 bootstrap yapılarak bootstrap katsayısı ve kritik değerleri türetilmiştir.

Tablo 3'de yer alan Model 1'e ait test bulgularında Türkiye ve Güney Afrika'da LGDPC ile CPI'den TSE'ye doğru nedensellik ilişkisi görülmektedir. Bu bulgu iktisadi kalkınma ve enflasyonun tarımsal destek

üzerinde Türkiye ve Güney Afrika için etkili olduğunu göstermektedir. Model 2'ye ait test bulgularında Brezilya, Rusya ve Türkiye'de TSE ile CPI'den LGDPC'ye doğru nedensellik ilişkisi vardır. Model 3'e ait test bulgularında ise Brezilya, Rusya ve Türkiye'de LGDPC ile TSE'den CPI'ya doğru nedensellik vardır.

Sonuç

BRICS+T ülkelerinin 2000-2020 dönemlerini kapsayan verileriyle tarımsal destekler, iktisadi kalkınma ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkilerinin incelendiği bu çalışmanın bulguları ülkeler arasında farklılık arz etmektedir. Analiz bulgularında Türkiye ve Güney Afrika'da kişi başına düşen milli gelir ile tüketici fiyat endeksinden tarımsal desteklere doğru nedensellik ilişkisi görülmektedir. Brezilya, Rusya ve Türkiye'de tarımsal destekler ile tüketici fiyat endeksinden kişi başına düşen milli gelire doğru nedensellik ilişkisi vardır. Ayrıca Brezilya, Türkiye ve Güney Afrika'da kişi başına düşen milli gelir ile tarımsal desteklerden tüketici fiyat endeksine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Çin ve Hindistan'da üç değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Çalışmanın bulgularında, Çin ve Hindistan için değişkenler arasında herhangi bir ilişkisi söz konusu değildir. Ulaşılan bu sonucun birçok nedeni olabilir. Bu nedenlerden biri, dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip olan bu iki ülkede yoğun nüfus dolayısıyla iç talebin karşılayamaması olabilir. Diğer taraftan Çin özellikle imalat sanayi ve yüksek teknolojili ürünler noktasındaki öncelikli eğilimi tarım sektörünü gölgede bırakmış da olabilir. Her ne kadar yüksek istihdam imkanı sunmasının yanında önemli bir ekonomik faaliyet alanı olsa da Hindistan'da gıda üretimine yönelik yasaların çokluğu tarım sektörünü olumsuz etkilemektedir. Ayrıca Hindistan'da "State Agricultural Produce Markets Regulation" mevzuatı çiftçilik girişimlerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Tarım sektörüne yönelik uygulanan politikalar bir yandan tarımsal faaliyetleri teşvik ederken diğer taraftan özel sektör inisiyatifini azaltması ile birlikte ekonomide birçok başka sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Malaisamy, 2021). Çin ve Hindistan için ulaşılan ampirik bulgular, yoğun nüfus, farklı öncelikler ve bürokrasi gibi unsurlar göz önüne alındığında tutarlılık göstermektedir.

Tarım sektörünün bilhassa gelişmekte olan ülkelerde bölgesel kalkınma ve yoksulluğu azaltıcı yöndeki etkileri bilinen bir gerçektir (Kumar vd., 2011). Bu bağlamda bilhassa gelişmekte olan ülkelerde bu sektöre yönelik ilginin en az diğer sektörlere gösterildiği kadar olması gerekmektedir. Bu ilgi özellikle gelirlerinin önemli kısmını beslenme ihtiyacı için ayıran bu grup ülkelerdeki hane halkının enflasyonist baskılara maruz bırakılmaması adına önemli bir adım olacaktır. Çalışmada ulaşılan diğer bir bulgu; Brezilya, Rusya ve Türkiye'de tarımsal desteklerden, ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin olduğudur. 2022 mali yılı baz alınarak Dünya Bankası Atlas yöntemi ile yapılan sınıflandırmada Brezilya, Rusya ve Türkiye üst-orta gelir ekonomileri içerisinde yer almışlardır. Bu bilgiler ışığında gelişmekte olan bu

üç ülkede tarım sektörü ve bu sektöre yönelik desteklerin önem arz ettiği bulgusu tutarlıdır. Ayrıca bu sonuç, Kumar vd. (2011) tarafından ifade edilen görüşü destekler niteliktedir.

Tarım sektörü, ülke ekonomilerinin sürdürülebilirliği açısından temel sektörlerin başında gelmektedir. Tarım sektörünün ülke ekonomileri için oluşturduğu katma değerin yanı sıra sanayi sektörünü besleyici niteliği ile de kalkınma süreci için önem arz etmektedir. Geçmiş süreç içerisinde, tarım sektörüne gereken önemi veren ülkelerin buradan elde ettikleri kaynak ile sanayileşme sürecine hızlı girdikleri sıklıkla görülmüştür. Fransa, İngiltere ve Japonya bu durumun en güzel örneklerindendir (Tuna, 1993). Tarım sektörünün ekonomiler için önemi ve kalkınma sürecindeki kilit rolüne ilişkin yapılan akademik çalışmalar ve belirlenen ülke politikalarının çeşitliliği son dönemlerde artış göstermiştir. Özellikle Covid-19 Pandemisi ve sonrası süreçte sektörün önemi daha da artmıştır. Yakın zamanda başlayan Rusya ve Ukrayna savaşı da dünya tarımını ve gıda güvenliğini endişe edilir boyutlara taşıyınca tüm dünyanın gündemi tarım olmuştur. Düşük arz ve yüksek fiyatlar özellikle tarımda ithalat bağımlısı ülkeleri tedirgin etmiştir. Bu unsurlar göz önüne alınarak ülkelerin tarımsal üretim konusunda dış bağımlılıklarını azaltmaları gerektiği ön plana çıkmaktadır.

Gerek gıda güvenliği, gerek kalkınma sürecinde ki önemi ve kaynak oluşturması gibi unsurlar dikkate alınarak, ülke yönetimlerinin bu konuda atacağı yapıcı adımların hayati önem taşıdığı rahatlıkla söylenebilir. Dünya ülkeleri ile rekabet edebilir, çiftçilerin refah seviyelerinin yüksek olduğu, sürdürülebilir, çevre dostu ve verimli uygulamaların ön plana alındığı çok yönlü tarım politikalarının ülkeleri her daim ileriye taşıyacağı gerçektir. Bu gerçeklikten hareketle gereken adımların atılması elzemdir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Şerif Canbay %35, Veysel İnal %35, Mustafa Kırca %30
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Şerif Canbay %35, Veysel İnal %35, Mustafa Kırca %30
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Abbott, P. C., Hurt, C. ve Tyner W. E. (2008). What's driving food prices? Farm Foundation Issue Report, https://www1.eere.energy.gov/bioenergy/pdfs/farm_foundation_whats_driving_food_prices.pdf, Erişim Tarihi: 02. 04. 2022.

Akyol, M. (2018). An examination of the relationship between agricultural incentives and agricultural added value: panel simulated equations system analysis for new ındustrialized countries. *The Journal of International Scientific Researches,* 3(3), 226-236.

Albers, R. ve Peeters, M. (2011). Food and energy prices, government subsidies and fiscal balances in South Mediterranean countries. Online at https://mpra.ub.uni-muenchen.de/28788/ MPRA Paper No. 28788, Erişim Tarihi: 02. 05. 2022.

Balisacan, A. M. & Roumasset, J. A. (1987). Public choice of economic policy: The growth of agricultural protection. *Weltwirtschaftliches Archiv,* 123(2), 232-248.

Baltagi, B. H., Feng, Q. ve Kao, C. (2012). A lagrange multiplier test for cross-sectional dependence in a fixed effects panel data model. *Journal of Econometrics,* 170(1), 164-177.

Bayraktar, Y. & Bulut, E. (2016). Tarımsal Desteklerin Değişen Yapısı ve Yüksek Tarımsal Desteklerin Nedenleri: Türkiye İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Journal of the Faculty of Economics/Iktisat Fakültesi Mecmuasi*, **66(1).**

Bekun, F. V. ve Akadiri, S. S. (2019). Poverty and agriculture in Southern Africa revisited a panel causality perspective. *SAGE Open*, 9(1), 1-10. https://doi.org/10.1177/2158244019828853

Bezlepkina, I. V. ve Lansink, A. O. (2006). Impact of debts and subsidies on agricultural production: farm-data evidence. *Quarterly Journal of International Agriculture,* 45(1), 7-34.

Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies,* 47(1), 239-253. https://doi.org/10.2307/2297111

Canbay, Ş. (2021). Does agricultural support policy affect crop production in Turkey?. *Bartın University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences,* 12(23), 130-140.

Caracciolo, F., Gotor, E. ve Santeramo, F. G. (2014). European common agricultural policy impacts on developing countries commodities prices. *Regional and Sectoral Economic,* 14(2), 17-30.

De Pintor, E., De Pintor, G. M. Z. ve Piacenti, C. A. (2021). The impact of agricultural policy in Brazil and Germany: a comparative approach between the Western Mesoregion of Paraná and Nordrhein-Westfalen State. *Italian Review of Agricultural Economics*, *76*(3), 23-39.

Ela, A., Miran, B., Bektaş, Z. K. ve Cankurt, M. (2016). The effects of alternative marketing and agricultural policies on supplies of conventional and organic raisins. *Anadolu Journal of Agricultural Sciences,* 31 (3), 345-352. doi: 10.7161/omuanajas.269987

Erdal, H., Erdal, G. ve Ayyildiz, B. (2021). Are support policies for sustainable livestock important? Causality between animal existence and support policies: VECM analysis for Turkey. *JAPS: Journal of Animal ve Plant Sciences*, 31 (1), 254-264.

Gautam, M. (2015). Agricultural subsidies: resurging interest in a perennial debate. *Indian Journal of Agricultural Economics*, 70(1), 83-105. doi: 10.22004/ag.econ.229968

Gruère, G. ve Brooks, J. (2021). Characterising early agricultural and food policy responses to the outbreak of COVID-19. *Food Policy*, 100, 102017.

Gu, Z. (2014). Evolution of post-war agricultural support policiesin China's Taiwan. *Asian Agricultural Research,* 6(11), 58-61.

Hennessy, D. A. (1998). The production effects of agricultural income support polices under uncertainty. *American Journal of Agricultural Economics*, 80(1), 46-57.

Henningsen, A., Kumbhakar, S. ve Lien, G. (2009). *Econometric analysis of the effects of subsidies on farm production in case of endogenous input quantities*. AAEA & ACCI Joint Annual Meeting, Milwaukee, Wisconsin, USA.

Işık, H. B. ve Bilgin, O. (2016). *The effects of agricultural support policies on agricultural production: The case of Turkey*. In: RSEP International Conferences on Social Issuesand Economic Studies, 2nd Multidisciplinary Conference, 2-4 November, Madrid SPAIN, 111-119.

Jomo, K. S. ve Chowdhury, A. (2020). COVID-19 Pandemic Recession and Recovery. *Development*, 63(2), 226-237.

Kalabak, A. Y. ve Aslan, R. (2021). The effect of some area-based agricultural supports on wheat production: a case of Balıkesir (2009-2015). *Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 39(1), 85-102. doi: 10.17065/huniibf.695851

Kónya, L. (2006). Exports and growth: granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach. *Economic Modelling*, 23 (6), 978–92. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2006.04.008

Kumar, A., Kumar, P. ve Sharma, A. N. (2011). Rural poverty and agricultural growth in India: implications for the twelfth five year plan. *Indian Journal of Agricultural Economics*, 66(3), 269-278.

Kuznets, S., "Economic Growth and Income Inequality,"*American Economic Review*45(1955):1–28.

Kuznets, S. (1972). *Notes sur le décollage*. *Croissance et structure économique, Paris, Calmannlévy*.

Lundberg, M. (2005). *Agricultural Market Reforms*. A. Coudouel and S. Paternostro (Eds.), Analyzing the Distributional Impact of Reforms: A Practitioner's Guide to Trade, Monetary and Exchange Rate Policy, Utility Provision, Agricultural Markets, Land Policy and Education. Washington DC: The World Bank.

Malaisamy, A. (2021). Agricultural marketing system and price support–challenge, problems and policy suggestions for priority area in India. *Formerly UGC Approved Journal*, 12(48), 24-29

McCloud, N. ve Kumbhakar, S. C. (2008). *Do subsidies drive productivity? A crosscountry analysis of Nordic dairy farms*. In: Bayesian econometrics. Emerald Group Publishing Limited, ed. by Siddhartha Chib, William Griffiths, Gary Koop, Dek Terrell. Emerald Group Publishing Limited, 23, 245-274.

Nastis, S. A., Papanagiotou, E. ve Zamanidis, S. (2012). Productive efficiency of subsidized organic alfalfa farms. *Journal of Agricultural and Resource Economics*, 37(2), 280-288.

OECD (2005). Agriculture and development: the case for policy coherence. https://doi.org/10.1787/9789264013353-en.

OECD (2022). Agricultural support (indicator). doi: 10.1787/6ea85c58-en, Erişim Tarihi: 25. 04. 2022.

Oyakhilomen, O. ve Zibah, R. G. (2014). Agricultural production and economic growth in Nigeria: implication for rural poverty alleviation. *Quarterly Journal of International Agriculture*, 53(3), 207-223.

Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics*. https://doi.org/10.17863/CAM.5113.

Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted lm test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal,* 11(1), 105-127 https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x

Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics,* 142(1), 50-93. https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010

Rad-Tüzün, S. ve Aslan, S. J. (2018). Between the years 2002-2017 applied agricultural policies and practices in Turkey. *Social Sciences Studies Journal,* 4(21), 3271-3278. doi: 10.26449/sssj.749

Roe, T., Somwaru, A. ve Diao, X. (2002). *Do direct payments have ıntertemporal effects on U.S.'s agriculture? in government policy and farmland markets: the maintenance of farmer wealth*. Trade and Macroeconomics Division International Food Policy Research Institute, ed. By Charles B. Moss and Andrew Schmitz, Iowa State Press.

Sağdıç, E. N. ve Çakmak, E. (2021). The causality relationship between agricultural subsidy payments and agricultural production: the case of Turkey. *Journal of the Human and Social Sciences Researches*, 10(2), 1858-1880.

Schneider, K. ve Gugerty, M. K. (2011). Agricultural productivity and poverty reduction: linkages and pathways. *The Evans School Revie,* 1, 56-74. doi: 10.7152/12259

Schultz, T. W. (1964). *Transforming traditional agriculture*. New Haven: Yale University Press.

Semerci, A., Kaya, Y., Şahin, İ. ve Çıtak, N. (2012). The effect of subsidizing policy in oil crops production over sunflower planted areas and

producer welfare in Turkey. *Selcuk Journal of Agriculture and Food Sciences*, 26(2), 55-62.

Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica*, 48(1), 1-48. https://doi.org/10.2307/1912017

Skuras, D., Kostas, T., Dimara, E. ve Tzelepis, D. (2006). The effects of regional capital subsidies on productivity growth: a case study of the Greek food and beverage manufacturing industry. *Journal of Regional Science*, 46, 355-381.

Stiglitz, J. E. (1987). Some theoretical aspects of agricultural policies. *The World Bank Research Observer*, 2(1), 43-60.

Swamy, P.A.V.B., (1970). Efficient Inference In A Random Coefficient Regression Model. *Econometrica*, 38 (2), 311-323.

Şaşmaz, M. Ü. ve Özel, Ö. (2019). Effect of agricultural incentives on the development of agricultural sector: example of Turkey. *Dumlupınar University Journal of Social Sciences*, 61, 50-65.

Taylor, J. E. ve Lybbert, T. J. (2020). *Essentials of development economics*. In Essentials of Development Economics, Third Edition. University of California Press. https://doi.org/10.1525/9780520975040

Terin, M., Aksoy, A. ve Güler, İ. O. (2013). A study on determination of economic factors affecting agricultural growth. *Iğdır Univ. J. Inst. Sci. & Tech.*, 3(3), 41-50.

Uslu, H. ve Apaydın, F. (2021). An empirical analysis on agricultural productivity and area-based supports in Turkey. *Hitit Journal of Social Sciences, 14*(2), 477-499. doi: 10.17218/ hititsbd.1002014

Vozarova, I. K. ve Kotulic, R. (2016). Quantification of the effect of subsidies on the production performance of the Slovak agriculture. *Procedia Economics and Finance*, 39, 298-304.

World Bank, (2022a). GDP per capita, PPP (constant 2017 international $), https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.KD, Erişim Tarihi: 02. 04. 2022.

World Bank, (2022b). Consumer price index (2010 = 100), https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL, Erişim Tarihi: 02. 04. 2022.

World Bank, (2022). The World Bank Atlas method - detailed methodology. https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/378832-what-is-the-world-bank-atlas-method. Erişim Tarihi: 02. 04. 2022.

Yıldız, F. (2017). The Effect of Agricultural Support Payments Made from the Central Government Budget on Agricultural Production in Turkey: The Period of 2006- 2016, Sayıştay Dergisi, 104, 45-63.

Zellner, A. (1962). An efficient method of estimating seemingly unrelated regressions and tests for aggregation bias. *Journal of the American Statistical Association,* 57(298), 348-68. https://doi.org/10.1080/01621459.1962.10480664

Extended Abstract

Agricultural activities, which make significant contributions to the economy at the initial stage of economic development (Kuznets, 1972), increase capital accumulation and support economic growth. In addition, in case of export of agricultural outputs by finding a place in international markets, foreign exchange inflow to the country can positively affect macroeconomic performances and the development of other sectors (Schultz 1964; Schneider and Gugerty, 2011; Taylor and Lybbert, 2020). On the other hand, the agricultural sector is an important tool for regional development and poverty reduction (Kumar et al., 2011; Oyakhilomen and Zibah, 2014; Bekun and Akadiri, 2019). The developments in the agricultural sector, which is an important dynamic of the economies of developed and developing countries, do not seem very encouraging in recent years. The problem of the inability of the agricultural supply to meet the demand is one of them. Abbott et al. (2008) states that with the 2000s, the rate of food consumption exceeded the rate of production. Although there are many reasons for this, supply disruptions, especially due to the impact of the COVID-19 pandemic in recent years, caused food inflation to remain above the consumer price index in all regions of the world (Gruère and Brooks, 2021). These price increases in agricultural outputs in recent years have attracted attention by negatively affecting the welfare levels of low-income consumers (Jomo and Chowdhury, 2020). While the last war between Russia and Ukraine has reached dimensions that threaten food security, it is making all countries of the world uneasy. These processes paved the way fot countries to work more overtime in terms of agricultural policies. Policy makers have different support methods for the agricultural sector. In general, these support policies are applications that aim to protect producers and consumers.

The fact that the agricultural sector is an important dynamic of the country's economy is an indisputable fact for countries to be successful in sustainability. In this study, it was aimed to examine the causality relations between the supports applied to the agricultural sector, economic development and inflation variables. For this purpose, the data of the BRICS+T countries

(Brazil, Russia, India, China, Turkey and South Africa) for the period 2000-2020 were studied. The causality relationships between the variables were tested with the panel bootstrap causality test developed by Kónya (2006). Especially in recent years, the strong effect of agricultural output price increases on the consumer price index has deeply affected the economies of many developing countries. Therefore, in this study, BRICS+T countries were preferred, especially from developing countries where the agricultural sector is still important. These countries are among the important economies trying to develop on the one hand and fight inflation on the other. The significance of this study is that there are almost no studies in the literature examining the relationship between both the country group and agricultural supports, economic development and inflation. In addition to the used method, the simultaneous presence of all three variables in the method and the simultaneous reflection of causal relationships between both variables and the other variable makes the study much more special.

In the empirical part of the study, Breusch and Pagan's (1980) BPLM test, Pesaran's (2004) CDLM test, Pesaran et al.'s (2008) LMadj test and Baltagi's (2012) LMBC test were used to test for cross-sectional dependence. Cross-section dependency means that a shock affecting any of the countries in the panel will also affect other countries. As a result of the tests, it was revealed that there was a cross-section dependence in the panel. Another prerequisite for Kónya (2006) panel bootstrap causality test is that the coefficients of the models must be heterogeneous. In this study, the homogeneity/heterogeneity of the coefficients was tested with the delta ($\tilde{\Delta}$ and $\tilde{\Delta}$_adj) test statistics developed by Pesaran and Yamagata (2008) based on Swamy's (1970) Random Coefficients Model. It was found that the slope coefficients of the model were heterogeneous, in other words, they differed from one country to another. In the analyzes made after Kónya (2006) panel bootstrap causality test was met, different causality relationships were determined for the countries. In the test findings of Model 1, a causal relationship from LGDPC and CPI to TSE was determined in Turkey and South Africa. This finding shows that economic development and inflation are effective on agricultural support for Turkey and South Africa. In the test findings of Model 2, there was a causal relationship from TSE and CPI to LGDPC in Brazil, Russia and Turkey. In the test findings of Model 3, there was causality from LGDPC and TSE to CPI in Brazil, Russia and Turkey.

In addition to the added value created by the agricultural sector for the national economies, it is also important for the development process with its nurturing quality for the industrial sector. In the past, it was often seen that the countries attaching the necessary importance to the agricultural sector entered the industrialization process quickly with the resources they obtained from agriculture. Academic studies on the importance of the agricultural sector for economies and its key role in the development process and the diversity of the country's policies have increased in recent years. Especially in the Covid-19 Pandemic and its aftermath, the importance of the sector has increased even

more. When the war between Russia and Ukraine, which started recently, brought world agriculture and food security to a worrying level, agriculture became the agenda of the whole world. Low supply and high prices have worried countries that are dependent on imports, especially in agriculture. Considering these factors, it comes to the fore that countries should reduce their external dependence on agricultural production. It is a fact that multi-dimensional agricultural policies that can compete with the countries of the world, where farmers' welfare levels are high, and where sustainable, environmentally friendly and efficient practices are at the forefront, will always carry countries forward. Based on this reality, it is essential to take the necessary steps.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 365-391**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 14/05/2022 **Makale Kabul Tarihi: 25/05/2022**

ILO'NUN 190 SAYILI ŞİDDET VE TACİZ SÖZLEŞMESİ: KADIN İSTİHDAMINA ETKİLERİ

Nuran Halise BELET*

Öz

Dünya genelinde çalışma hayatının süregelen değişimleri içinde kadın ve erkek çalışanların karşılaştıkları eşitsizlikler ve ayrımcılıklar hala devam etmektedir. Özellikle temel insan hakları ihlalleri arasında tanımlanan şiddet ve taciz gerek özel alan gerekse iş yerlerinde istihdam üzerinde olumsuz etkileri olmaktadır. Şiddet ve taciz, çalışma hayatının bütün paydaşlarının birlikte çözmesi gereken temel sorunlardan biridir. Şiddet ve taciz ev içi ya da iş yerinde olsun özellikle cinsiyete dayalı ayrımcılık, toplumsal cinsiyet kalıp yargılar ve bakım sorumlulukları nedeniyle kadın istihdamını erkek çalışanlara göre daha fazla etkilemektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü 100. Yılını kutladığı 2019 yılında, şiddet ve tacizi en geniş haliyle tanımlayan ve bütün paydaşların rol ve sorumluluk üstlendiği 190 sayılı "İş Yaşamında Şiddet ve Tacizin Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi" ile şiddet ve tacizi odağına koyduğu ve bu özellikleriyle ilk sayılabilecek bir sözleşmeyi düzenleyerek kabul etti. Sözleşmenin amaç ve kapsamında, kayıtlı veya kayıt dışı, özel veya kamu, geçici ya da sürekli hatta staj yapan, bütün sektörlerde iş ve işle ilgili olan yerlerde yaşanan şiddet ve tacize karşı, çalışanlar ile diğer ilgili kişilerin korunmasını ve önlenmesine yönelik mekanizmaları açıklamaktadır. Bu çalışmamızda 190 sayılı Sözleşmenin konusu, kapsamı ve mekanizmalarına yer verilerek kadın istihdamı üzerindeki etkileri nedensellik ilişkileri ile ele alınmaktadır. Yine makale kapsamında, kadın istihdamını etkileyen ve çalışma hayatının temel sorunlarında olan toplumsal cinsiyet odaklı başlıklar ILO 190 Sözleşmesinin ilgili maddeleriyle birlikte değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler:. *ILO 190 Sayılı Sözleşme, Şiddet ve Taciz, Kadın İstihdamı, Toplumsal Cinsiyet*

ILO CONVENTION NO. 190 ON VIOLENCE AND HARASSMENT: IMPACTS ON WOMEN'S EMPLOYMENT

Abstract

Inequalities and discriminations faced by male and female employees still continue in the ongoing changes in working life around the world. Violence and harassment, defined as violations of fundamental human rights in particular, have negative effects on employment, both in the private sphere and in the workplace.

* Dr, Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, nuran.belet@hbv.edu.tr. https://orcid.org/0000-0003-0394-6339.

Önerilen Atıf: Belet, N. H. (2022). Ilo'nun 190 Sayılı Şiddet ve Taciz Sözleşmesi: Kadın İstihdamına Etkileri, *Akademik Hassasiyetler, 9*(19), 365-391.

Violence and harassment is one of the main problems that all stakeholders of working life should solve together. Violence and harassment, whether at home or in the workplace, affects female employment more than male workers, especially due to gender-based discrimination, gender stereotypes and care responsibilities. In 2019, when the International Labour Organization celebrated its 100th anniversary, it focused on violence and harassment by accepting "the Convention on the Elimination of Violence and Harassment at Work Life" also known as the International Labour Organization Convention No. 190. Within the purpose and scope of the contract, it explains the mechanisms for the protection and prevention of employees and other related persons against violence and harassment experienced at workplaces across all sectors, whether registered or unregistered, private or public, temporary or permanent, even including internships. In this study, the effects of this Convention on women's employment were discussed with causality relations as well as the subject, scope and mechanisms of the Convention No. 190. Moreover, within the context of this paper, gender-focused topics that affect women's employment which are among the main problems of working life were evaluated together with the relevant articles of the International Labour Organization No. 190 Convention.

Keywords: *ILO, Convention No.190, Violence and Harassment, Women's Employment, Gender*

Giriş

Çalışma yaşamında formel istihdam koşulları, kurumları ve çok sayıdaki kuralları yanında standart dışı istihdam biçimlerinin giderek artmasıyla iş yerlerinde cinsiyete dayalı eşitsizliğin ve ayrımcılığın yaygınlaştığı ve temel sorun alanı olarak ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Özellikle, kadınların ev içinde ve çalışma yaşamında şiddete ve tacize daha yoğun maruz kalmaları ve bundan etkilenmeleri, iş-yaşam uyumunun gözetilmemesi, çocuk ve yaşlı bakımının (bakım yükü) kadınların sorumluluğu olarak görülmesi, uzun çalışma süreleri, enformel ve standart olmayan işlerde erkeklere göre daha düşük nitelikli ve ücretli işlerde çalışmak zorunda kaldıkları görülmektedir (Ecevit, 2015). Özellikle kadınların istihdamında bazı işverenler, kadınların iş dışındaki yükümlülükleri nedeniyle tereddütler yaşamalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu durum, kadınların ev içi sorumluluklar ve bakım yükleri nedeniyle de ücretsiz hane içi işlerin eşitsiz dağılımını ve bu eşitsizliğin standart işler elde etme olasılığı üzerindeki zorluklarının artmasına neden olmaktadır. Bu yapı, standart dışı işler ve bahsedilen kırılgan ve dezavantajlı grupların işgücü piyasasına girebilme ve tutunabilmelerini engellemesi yanında, yaşadıkları zorlukların bir yansıması olarak karşılaştıkları ayrımcılığa ve dezavantajlara da örnek oluşturmaktadır. Bu süreç, çalışma yaşamında özellikle işverenlerin bu gruplara standart dışı istihdam biçimlerinde yer bulmalarına neden olmaktadır (ILO, 2016).

Kadın ve erkek istihdamı arasında açılan makasın Covid 19 salgının yarattığı genel olumsuz etkileri yanında, kadın emeğinin özellikle hizmetler sektöründe; konaklama ve yiyecek hizmetleri, içindeki yüksek oranı

nedeniyle ve salgının imalat ve hizmetler sektörlerinde orantısız iş ve gelir kayıplarına da etkisi görülmüştür. Dünya genelinde 2019 ile 2020 yılları arasında kadın istihdamı %4,2 azalmış ve 54 milyon kadın işsiz kalmıştır. Aynı dönemde erkek istihdamı %3 istihdam azalmış ve toplamda 60 milyon iş kaybı meydana gelmiştir. Özel birkaç bölgeye bakıldığında; Asya-Pasifik bölgesinde Covid 19 nedeniyle kadın istihdamı %3,8 azalırken erkeklerde düşüş %2,9 olmuştur. Avrupa ve Orta Asya'da kadın istihdamı %2,5 azalırken erkek istihdamı %1,9 azalmıştır[1]. Kadın istihdamının 2020 yılında %5 gerilemesine karşın, aynı dönemde erkek istihdamı ise %3,9 gerilemiş olmasına rağmen salgın döneminde kadınlar için ev içi sorumluluklar ve toplumsal cinsiyet rollerinin artmasının da etkili olduğunu görmekteyiz. Salgınla kadınların artan ev içi sorumlulukları ve bakım yükünün yanında, ev içi ve işyerinde artan şiddet ve taciz olaylarının da kadınların işgücü piyasalarından ayrılmalarına neden olan gelişmelerdir. Akademik çalışmalar ve dünya genelinde gözlemlenen gelişmeler, özellikle kadınların çalışma hayatına girişleri ve bunun kalıcı olmasının önündeki başlıca engellerden birisinin de çoğunlukla kadınların maruz kaldıkları şiddet ve taciz olgusu olduğunu göstermektedir. Bu süregelen olumsuzluklarla ve tartışmalar günümüzde etkisini daha da arttıran ekonomik eşitsizlikler ve gelir dağılımı bozukluklarını sonuçlarını da dikkate alındığımızda, özel alanda ve işyerlerinde maruz kalınan şiddet ve tacizin daha geniş olarak değerlendirilmesi ve özel düzenlemelerle küresel ölçekte mücadele edilmesinin gerekliliği giderek kabul görmeye başlamıştır. Şiddet ve tacizin önlenmesi ve kadınların istihdama katılımının önünün açılmasında ulusal mevzuatlar kadar ve uluslararası sözleşmeler de önemli etkiler göstermektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü(ILO) 2019 yılında 100. Kuruluş yılında, Cenevre'de 108. Uluslararası Çalışma Konferansı'nda, 190 sayılı "İş Yaşamında Şiddet ve Tacizin Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi" ve 206 numaralı "İş Yaşamında Şiddet ve Tacizin Ortadan Kaldırılması Tavsiye Kararı" ile kadınlar ve erkeklerin şiddet ve tacizden arınmış koşullarda eşit şekilde çalışabilmeleri ve cinsiyete duyarlı mevzuat çalışmalarıyla çalışma hakkının bütün ayrımcılık ve eşitsizlikten arındırılmasını amaçlayan sözleşmeyi tarafların onayına sunmuştur. Bu bağlamda ILO 190 sayılı sözleşme, eşitliğe giden yolda önem bir engelin kapsamlı olarak ele alınmasına ve ortadan kaldırılmasına getirdiği bütüncül yaklaşımlara destek verecek mekanizmaların geliştirilmesine imkân vermektedir.

[1] Detaylar için bkz. https://www.ilo.org/gender/Informationresources/Publications/WCMS_814499/lang--tr/index.htm

1. ÇALIŞMA YAŞAMINDA KADINA YÖNELİK ŞİDDET VE TACİZ

1.1. Temel Kavramlar ve Kadın İstihdamını Etkileyen Faktörler

Kadın istihdamı cinsiyete göre işgücü istatistiklerinde erkeklere göre daha düşük oranlarda yer bulmasının ötesinde, çok boyutlu ve kapsamda farklı disiplinlerde ele alınan, literatürde feminist ekoller[2] ve kadın hakları bağlamında tartışılan, son 30-40 yıldır da ekonomik değer yaratma ve kalkınma bağlamında teorik tartışmaların da yer aldığı feminist ekonomi[3] çerçevesinde iktisat literatüründe çok fazla çalışılan konu başlıkları arasındadır. Dünya genelinde ve Türkiye'de kadın istihdamına yönelik yoğun ilginin nedenleri arasında Türkiye'nin de içinde bulunduğu bazı ülkelerde kadın istihdamı ve işgücüne katılım oranlarının dönemsel olarak cüzi artışlar göstermesine rağmen, Avrupa Birliği (AB) ve OECD ülkelerine göre dikkat çekici oranlarda düşük düzeylerde olmasıdır.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün 2021 yılı verilerine göre, COVID-19 salgını döneminde ağırlaşan çalışma koşullarının kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizlikler daha da arttırdığıdır. Özellikle Covid 19 sonrasında da bu olumsuz sürecin devam edeceği belirtilmektedir. ILO'nun 2021 verilerine göre; dünya genelinde kadın istihdamı 2019'a göre 13 milyon azalırken erkek istihdamı ise 2019 düzeylerine yeniden ulaşmıştır. Dünya genelinde 2021 yılında, çalışma yaşındaki kadınların yalnız %43,2'sinin, erkeklerin ise %68,6'inin istihdam edilecekleri öngörülmektedir[4] (World Bank 2022).

Kadın ve erkek istihdamı arasında açılan makas, Covid 19 salgının yarattığı genel olumsuz etkileri dışında kadın emeğinin özellikle hizmet sektöründe; konaklama ve yiyecek hizmetleri, imalat sektörü gibi en fazla etkilenen sektörlerde yoğunlaşmaları sonucunda iş ve gelir kayıplarından orantısız biçimde etkilenmiştir. Dünya genelinde 2019 ile 2020 arasında, kadın istihdamı %4,2 azalmış, bu da 54 milyon iş kaybına tekabül etmiştir. Aynı dönemde erkeklerde ise %3 azalma yani veya 60 milyon iş kaybı meydana gelmiştir. Bölgesel etkilere bakıldığında, Asya-Pasifik'te küresel salgın nedeniyle kadın istihdamı %3,8 düşerken, erkeklerde düşüş %2,9 olmuştur. Avrupa ve Orta Asya'da kadın istihdamı %2,5 azalırken, erkeklerin istihdamı %1,9 azalmıştır[5]. Kadın istihdamının 2020 yılında %5 gerilemesine karşın, aynı dönemde erkek istihdamı %3,9 gerilemiştir. İşgücü piyasasından çekilen kadınların sayısı salgının kadınlar için ev içi sorumluluklar ve toplumsal cinsiyet rollerinin artmasının da etkisinin de olduğunu görmekteyiz.

[2] Çalışmanın kapsamın içinde Feminizm Kuramlarının daha öncelerden literatürde tartışılmaya başladığı bilinmekle birlikte çalışmanın sınırlılığı içinde yer verilmemiştir.
[3] 1995 yılından beri *Feminist Economics* olarak bu başlıkta düzenli akademik dergi de yayınlanmaktadır.
[4] Dünya ekonomileri için detaylı veri setlerine https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.FE.ZS ulaşabilirsiniz.
[5] https://www.ilo.org/gender/Informationresources/Publications/WCMS_814499/lang--tr/index.htm

Ev içi sorumlulukları ve bakım yükünün yanında, ev içi ve işyerinde şiddet ve taciz olayları da kadınların işgücü piyasalarından ayrılmalarına neden olmaktadır. Ayrıca yapılan çalışmalar göstermektedir ki, kadınların eğitim oranları arttıkça istihdamda kalma oranları artış göstermesine rağmen evlilik ve çocuk sahibi olmaları işgücü piyasalarından ayrılmalarına neden olmaktadır (Aile Araştırması 2016). Türkiye için güncel cinsiyete dayalı temel işgücü istatistiklerin aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Cinsiyete göre temel işgücü göstergeleri (15+ yaş, Bin)

Göstergeler	**2016**		**2019**	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
bin)	9.637	20.889	10.686	21.863
İşgücüne katılım oranı (%)	32.5	72.0	34.4	72.0
ı (bin)	8.312	18.893	8.924	19.156
ı oranı (%)	28.0	65.1	28.7	63.1
	1.324	2.006	1.762	2.707
oranı (%)	13.7	9.6	16.5	12.4
Tarım dışı işsizlik oranı (%)	18.1	10.9	20.7	13.9
İşgücü dışında kalanlar	20.052	8.133	20.411	8.509
İşgücü dışında kalma oranı(%)	67.5	28.0	65.6	28.0

***Kaynak**: TÜİK İşgücü İstatistikleri*

Tablo 1'de yer alan mevcut istihdam yapısına ait temel göstergelere göre; her üç kadından biri istihdamda yer al(a)mamakta. İşgücüne katılım oranları karşılaştırıldığında ise, erkeklerin neredeyse kadınların 2,5 katına karşılık gelmektedir. Bunun istihdamda olan kadın sayısıyla yaptığımız karşılaştırmasında erkek istihdamının kadın istihdamının yaklaşık 2.3 katı ile % 63.1 olurken, kadın istihdamı % 28.7'de kalmaktadır. İşsizlik oranlarını cinsiyete dayalı verilerle karşılaştırdığımızda ise, kadın ve erkek işsizlik oranlarının sırasıyla %16,5 ve %12 ile yakın oranlar olmasına karşın tarım dışı istihdam oranlarını da dahil ettiğimizde kadınların işsizlik oranlarının hala yüksek olduğunu görmekteyiz. 2019 yılında devam eden Covid 19 salgının ekonomideki durgunluğa bağlı olarak erkeklerin daha yoğun çalıştığı inşaat sektörünün yavaşlamasının bu işsizlik rakamlarına etkisi olduğunu da görmekteyiz. Yapılan çalışmalar göstermektedir ki; ekonomik kriz neticesinde birçok erkeğin işsiz kalması ve kadınların ailelerinin geçimine katkıda bulunmak adına işgücü piyasalarına dahil olmaktadırlar. Ekonomik durgunluk dönemlerinde ailede bir kişinin işsiz kalmasının ailenin diğer üyelerinin parasal gelir tercihlerini ve işgücüne katılım oranlarını etkileyip daha önce çalışmayan aile üyelerinin de iş aramaya başladığı bu duruma "İlave İşçi Etkisi" denilmektedir (Belet, 2013). Ancak salgın ve doğal afet durumunda genel işsizlik oranlarının her ikisi için iş kayıpları görülmektedir. Kadın istihdamının diğer dikkat çeken bir özelliği de,

kadınların işgücü piyasalarında göreli olarak düşük nitelikte, düşük ücrette ve güvencesiz ve kayıt dışı çalışmalarının yüksek oranlarda olmasıdır (Kılıç ve Öztürk, 2014).

Kadın istihdamını etkileyen temel etmenlerin neler olduğuna ilişkin literatürde çok sayıda çalışma yapılmaktadır. Son dönem yapılan çalışmalarda kuşak etkisinin, kadınların işgücüne katılım oranlarında pozitif yönlü artışa etki yaptığını göstermektedir. Kuşak etkileri, sosyal normlardaki ya da kurumsal yapıdaki değişimlerin işgücüne katılım üzerindeki etkileri için bir gösterge olarak değerlendirilebilir (Aldan ve Öztürk, 2019). Çalışmaların sonuçlarına göre, son dönemde gözlenen işgücüne katılım oranındaki artışta kuşak etkilerinin ana belirleyici olduğuna işaret etmektedir (Aldan ve Öztürk, 2019). Bu çalışmaların temel bulgularını özetleyecek olursak; kadın istihdamının giderek artan oranlarda arttığı gözlenmektedir, önemli belirleyicilerinden olan ve kadınların işgücü piyasalarında tutunmalarını doğrudan etkileyen nedenlerden birisi de kadınların ev içi bakım sorumlulukları olmaktadır. Kadın emeğinin görünmezliği azaldıkça, bakım sorumluluklarının kurumsal olarak okul öncesi erken çocukluk hizmetlerinden olan kreş, bakım evi gibi destekleyici unsurların varlığı ve yaygınlığı kadın istihdamını olumlu yönde artmaktadır (İlkkaracan, Kim ve Kaya, 2015).

Kadın istihdamının gelişimine baktığımızda özellikle de kadınların işgücüne katılımları artmakla birlikte istenilen düzeyde olmadığı görülmekte. Kadın istihdamının artışını belirleyen faktörlerin bulunması daha sonraki dönemlerde kadın istihdamını arttırıcı politika ve uygulamaların geliştirilmesinde başat rol oynayabilecektir. Özellikle eğitim seviyesinin yükselmesi, doğurganlığın azalması ve erişilebilir erken çocukluk hizmetleri kadın istihdamını arttıran önemli değişkeler olmakla birlikte toplumsal normlar ve bakım yükü bu artışı yavaşlatmaya devam etmektedir yükü, toplumsal normal ve bütüncül bakım hizmetlerinin yaygınlaşmadığı toplumlar ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlan(a)madığı kültürlerde kadınların bu hizmeti ücretsiz emek olarak sunmaları ve bu sorumluluğu hane içinde üstlenmeleri kadın istihdamını olumsuz etkilemesidir (World Bank 2014).

Kadın istihdamının artışının etki alanlarına baktığımızda birinci etkisinin hane gelirini arttırıcı etki olduğunu görmekteyiz. İkincisi ise, iş yerine katkı olarak da adlandırılan ve çalışanların iş yerleri ve /veya şirket performanslarına etkisidir. Üçüncüsü ise, hepimizin daha yakından bildiği ekonomik etkidir. Ekonomik etki; toplumsal cinsiyet eşitliğinin gelişmesinin ve bunun sonuçlarının döngüsel olarak başta kalkınma, iş verimliliği, sosyo ekonomik göstergelerin düzelmesi, yoksullukla mücadele, bebek ölüm oranlarının azalması ve nihai olarak ekonomik ve sosyal büyümenin artmasına katkı sağladığını göstermektedir. Kadın istihdamının artışının yukarıda belirtilen ekonomik olarak önemi ve etkisi göz önün alındığında kadınların erkeklerle karşılaştırıldığında ev içi bakım sorumluluğunun

işgücüne katılımın önündeki önemli engellerden biri olarak devam ettiğini görmekteyiz.

2016 yılı Aile Yapısı Araştırması sonuçlarına göre; 0-5 yaş aralığındaki çocuk bakımından hala anneler sorumlu görülmekte olup, böyle düşünenlerin oranı %86, erken çocukluk dönemi bakım hizmeti, kreş ve okul öncesi eğitim kurumlarının %2,8'dir. Dolayısıyla erken çocukluk ve okul öncesi hizmetlerin yaygınlığı ve kırılgan grupların erişebilirliğinin de sağlanması kadınların işgücü piyasasında bulunmaları ve tutunmalarını kolaylaştırıcı uygulamalar olacaktır. Kadınların çocuk sahibi olması gibi benzer şekilde, hanede yaşlı bireylerin bulunması da kadın işgücüne katılımını olumsuz etkilemektedir. Çünkü toplumsal normlar ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin tam olarak işlemediği yapılarda bakım sorumluluğu kadınlar istihdamı üzerinde hala bakım yükü ve sorumlulukları olarak devam etmektedir. İlerleyen dönemlerde yaşlıların nüfus içindeki payının artacağı dikkate alındığında, yaşlı bakım hizmetlerinin de kurumsal ve bütüncül mekanizmalarla yaygınlaştırılması kadınların işgücüne katılımını destekleyecektir (Aile Yapısı 2016).

Bakım emeği ve bunun kadın istihdamına etkilerinin sonuçlarında Türkiye'de özellikle kadın istihdamının arttırılmasına yönelik destek programlarında söz konusu alanlara yönelik önceliklemenin yapıldığı da görülmektedir. Bunlardan bazılarını özetleyecek olursak; (1) Doğum sonrası kadınların iş yaşamına geri dönüşünün ya da katılımının kolaylaştırılması,(2) kayıtlı çalışan kadın sayısının arttırılması, başta çalışana annelerin olmak üzere ebeveynler için iş-yaşam dengesini destekler mekanizmaların ve mevzuatın desteklenmesi,(3) ücretli, eğitimli ve belli standartlalar karşılayan bakım hizmeti ve bakıcıların desteklenmesi, (4) bakım sektöründe çalışan ve hizmet veren bakıcıların kayıtlı ve güvenceli olarak istihdamlarına yönelik mevzuatsal ve uygulamaya yönelik desteklerin verilmesi(https://sgkegitimlibakici.org/blog/detay/ANNLERE-VERiLECEK-MALi-DESTEK-MiKTARI-NE-KADARDIR-?bolum=anne).

Tablo 2: İş ve Aile Yaşamının Uyumu (2018)

Göstergeler	**İstihdam**		**İşsiz**		**İşgücü dışında**	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Bakım sorumluluğu olan (%)	44.2	48.1	32.4	33.8	45.9	14.8
Bakım hizmeti kullanan (%)	16.6	11.7	8.9	5.3	7.7	5.0
Pahalılığı nedeniyle bakım hizmeti kullanmayan (%)	12.2	13.9	8.8	20.1	14.6	14.9

Kaynak: *TÜİK Haber Bülteni, 2018.*

Tablo 2'de yer alan verilere göre; kadınların yaklaşık yarısının bakım sorumluluğu nedeniyle işgücü piyasaları dışında kaldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra bakım hizmetleri kategorisindeki en büyük pay kurumsal bakım hizmetlerine aitken evde ücretli bakımın payı oldukça düşüktür. Kadınların bakım hizmetlerine başvurmamalarının nedenleri arasında bakım hizmetlerinin ücretlerinin yüksek olması, önemli bir gerekçe olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda özellikle bakım emeğinde yoğun olarak kadınların istihdam edilmesi nedeniyle de bakıcı kadınların güvenceli ve kayıtlı istihdam edilmesine ayrı bir önem verilerek, işgücü piyasasında uzun süreli tutunumlarının sağlanması amaçlanmaktadır. Kadın emeğinin işgücüne katılımını etkileyen diğer önemli bir konu da ev içi şiddet ve güvenli olmayan iş yerleridir. Bu konu ileriki bölümlerde ayrıntılarıyla ele alınmaya çalışılacaktır.

1.2.Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Zaman Yoksunluğu

Toplumsal cinsiyet eşitliği (gender); bireyin biyolojik cinsiyetinin(sex) yaşamsal düzlemde bütün rollerini ve sorumluluklarını şekillendirmesini ifade eder. Bu yapı aynı zamanda, biyolojik cinsiyete dayanan davranış, tutum ve normlarla beslenen toplumun inşası üzerinden tanımlanan bir roller ve sorumluluk alanını da göstermektedir (World Bank,2003). Algılarımız ve tutumlarımız üstünden kurulan bu yapı hayatımız boyunca kadın ve erkek olarak kamusal ve özel alan bağlamında yaşamsal boyutumuzu ve rollerimizi tanımlar. Örneğin; ev, aile ve özel alanımızın sınırları cinsiyetimizin getirdiği ve toplumun verdiği nazik, anaç, güçlü, kırılgan gibi, kalıp yargılarla şekillenerek, çalışma hayatının cinsiyete dayalı ataerkil ve patriarkal bir iş bölümü çerçevesinde kurulmasına ve sürdürülmesine neden olur. Bu ayrışmanın doğal sonucu olarak, kapitalist sitemin patriarkal işleyişinde kadın emeği "cinsiyete gömülü"dür (Belet, 2021). Kadınların ev içinde harcadıkları duygusal, fiziksel ve zihinsel emek karşılığında ücret ödenmez ve tüm bu nedenlerle, bu emek görünmezdir (Acar-Savran ve Tura- Demiryontan, 2008: 11). Toplumsal cinsiyet rolleri, yoksulluğu algılama ve yoksullukla baş etme stratejilerinde de son derece belirleyicidir. Erkeklere verilen toplumsal rolün haneyi geçindirmek, kadınlara verilen rolün ise eve giren gelirle aile üyelerinin yeniden üretimini sağlamak olması, yoksulluk deneyimlerinin cinsiyete göre farklılaşmasının en temel nedenini oluşturmaktadır. Örneğin Bora (2007: 111- 126), yoksulluğa ve yetersiz beslenmeye ilişkin olarak kadınların tepkilerini daha çok utanarak, erkeklerin ise öfkeyle ortaya koyduğunu belirtmiştir (Aktaran, Eki- Gökmen, 2017:35).

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin sosyal ve ekonomik etkilerine baktığımızda; kadınların bakım yükümlülüklerinin özellikle hane içindeki evi işler ve sorumluluklar nedeniyle, hane içinde kalma zamanlarının arttığını ve kadınların işgücü piyasasından istatistiklere yansıyan zaman yoksunu oldukları görülmektedir. Kadınlar işgücü piyasasına katılsalar bile

ev içinde cinsiyete dayalı iş bölümünün bir sonucu olarak eşlerinden daha fazla ücretsiz emek sunumunda bulunmaktadırlar. Belirtilen nedenler ve eşitsizlikler nedeniyle kadınların boş kaldıkları zaman ve bunun yetersizliği" olarak adlandırılan zaman yoksunluğu aynı zamanda birey ve hane gelir kayıplarına ve yoksulluğa da neden olmaktadır (Ekiz-Gökmen, 2017). Bu yoksunluk, kadınlar işgücü piyasalarında yer alsalar bile, kadınların erkeklere kıyasla çok daha fazla zamanı hane işlerinde geçirdiklerini göstermekte. Kadınların işgücü piyasasındaki katılımları zaman içinde yaptıkları iş sorumlulukları ve kariyer gelişimleri olumlu yönde değişiklikler gösterse bile kadınların işgücüne katılım oranları dolayısıyla da ücretli emek olarak aldıkları pay erkeklere göre hala çok düşük düzeylerde olduğu görülmektedir (TÜİK, 2014 Zaman Kullanım Araştırması).

Kadınların ve erkeklerin Zaman Kullanım Anketi[6] verilerine baktığımızda, cinsiyete göre ev içi zaman kullanımının ayrıntılarıyla nedenlerini görmekteyiz[7]. TÜİK verilerine göre; kadınlar, işgücü piyasasında çalışsalar bile erkeklere kıyasla ev içi işler ve bakım sorumluluklarında daha fazla zaman kullanmaktalar. Bunun istihdama olan etkisini kadınların neden işgücünde yer al(a)madıklarının belirlendiği araştırmaların sonuçlarında görmekteyiz (Toksöz ve Memiş, 2018).

Zaman kullanım çizelgeleri ya da göstergeleri genel kapsamı içinde kişilerin kişisel ihtiyaçları, çocuk bakımı, boş zaman faaliyeti, kültürel ihtiyaçlar ve benzeri faaliyetlere ayrılan iktisadi faaliyetleri kapsamaktadır. Bu faaliyetlerin 1960'lı yıllardan beri gelişmiş ekonomilerde ulusal düzeyde izlenmesine rağmen düzenli olarak tutulmaya başlanması 1990'lı yıllardan beri çok sayıda ülke ekonomilerinde izlenen göstergeler arasında yer almaktadır. Zaman kullanım göstergeleri ülkelerin iktisat politikası amaçlarına göre değerlendirmeler bağlamında yaygın olarak da kullanılmaktadır. Bu faaliyetlerin kapsamı aynı zamanda; hane içindeki ekonomi, emek ve refah sistemleri açısından önemli bilgiler için de toplanmaktadır (Memiş ve Kızılımak, 2012). Bilindiği gibi ülkelerin iktisadi faaliyetleri ulusal veri sistemleri içinde hesaplamalarla ve beyanlarla ortaya konulmaktadır. Zaman kullanım çizelgeleri aslında iktisadi faaliyetler içinde yer alması gereken ama hane içinde kalan ve sisteme dahil olmayan ekonomik faaliyetleri görünür kılmaktadır. Ayrıca bu çizelgeler enformel sektöre yönelik önemli verileri de ortaya çıkaran bir araçtır. Dedeoğlu (2010) kadınların enformel sektörde yer alama şekli olarak dört başlıktan söz etmektedir. Bunlar; sanayiye yönelik ev eksenli ısmarlama alınan işler, ev içi hizmet, aile işçiliği ve dördüncüsü de kendi adlarına el işçiliğiyle yaptığı üretim (Aktaran, Memiş ve Kızılırmak, 2012). Zaman kullanım anketi verileri bahsedilen emek yapıları içinde kadın emeği ve istihdamına yönelik

[6] Zaman kullanım çizelgeleri de adlandırılan bu çalışmalar, 1990'larda Duncan Ironmonger tarafından geliştirilen ve insanların piyasa dışında hanelerinde yaptıkları ekonomik faaliyetlere ayırdıkları zaman için geliştirilmiş önemli bir gösterge setidir. TÜİK Zaman Kullanım Anketi olarak hesaplamakta ve yayınlamaktadır.

[7] Çalışmanın ayrıntılı sonuçlarına http://www.keig.org/covid-19-krizi-ve-ev-ici-emege-etkileri/ ulaşabilirsiniz.

dinamikler ve bunların nedenleri ve iktisadi faaliyetler içindeki değişimi de bize uygun şekillerde göster (ebil)mektedir.

Türkiye'de zaman kullanım çizelgeleri ve ulusal düzeyde anketlerin kullanılması ilk defa 2006 yılında yapılmıştır. 2006 yılında yapılan zaman kullanım anket sonuçlarına göre; Türkiye'de karşılıksız emek düzeyinin oldukça dengesiz ve düşündürücü olduğu görülmektedir. Bunun bir nedeni de istihdamda olan yani çalışan kadınların hanehalkı ve ev bakımına dört saat üç dakika ayırırken aynı durumdaki erkeklerin kırk üç dakika ayırdıklarını görmekteyiz. Memiş vd. (2011), çalışan kadınların toplam çalışma saatlerinin ikinci vardiyası olarak bilinen bu süreleri ikili iş yüklerini de göstermektedir. Bu zaman cetvelleri kullanım alanları genişletilerek aynı zamanda kadın yoksulluğu çalışmalarında da kullanılmaktadır. Öneş vd. (2012) yoksulluğun kadın ve erkeklerin çalışma süreleri üzerinde asimetrik etkileri olduğunu, yoksulluğun özellikle kadınların karşılıksız emeğe ayırdığı zamanı arttırdığı ve kadınların iş yükünü arttırarak kadınlarla erkekler arasındaki eşitsizliği daha da beslediğini göstermektedir (Aktaran, Memiş ve Kızılırmak, 2012: 138).Türkiye için Zaman Kullanım Çizelgelerine(2014) baktığımızda çalışan kadınların aile içindeki bakım işlerine ayırdıkları zaman erkeklerden 5 kat daha fazla olduğu, kadınların günde ortalama 3 saat 31 dakika hanehalkı ve aile bakımı için zaman ayırırken bu sürenin erkeklerde 47 dakika olduğu görülmektedir (TÜİK, Zaman Kullanım Araştırması, 2014-2015).

1.3. Kadına Yönelik Şiddet ve Sonuçları

Dünya Sağlık Örgütü (WHO), şiddeti, "fiziksel güç veya iktidarın kasıtlı bir tehdit veya gerçeklik biçiminde bir başkasına uygulanması sonucunda maruz kalan kişide yaralanma, ölüm ve psikolojik zarara yol açması ya da açma olasılığı bulunması" olarak tanımlamaktadır (WHO, 2002). Bu bağlamda WHO 'nün raporlarına göre de şiddete en çok uğrayan gruplar, çocuklar, yaşlılar ve kadınlar olmaktadır. Kadına yönelik şiddet temel insan hakları ihlali olmakla birlikte sonuçları bakımından ekonomik, sosyal ve toplumsal yapıları sarsıcı olarak da etkilemektedir. Yaşanan şiddeti; fiziksel, cinsel, psikolojik, dijital, ekonomik ve flört şiddeti olarak sınıflamakla birlikte çalışma hayatına yönelik olarak da mobbing olarak adlandırılın faklı türleri ve boyutları da bulunmaktadır[8]. Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet Aile İçi Şiddet Araştırması (2014) raporuna göre; her 10 kadından 4'ü hayatları boyunca an az bir şiddet türüyle karşılaşmaktadır. Bunun yansıra, aile içi şiddet hem erkekleri hem de kadınları tehdit etmekle beraber, bu şiddetin özellikle kadınların eş ve/veya partnerleri olan erkeklerden sürekli ve yoğun olarak şiddet gördükleri ve bunun da kadınların işgücüne katılımlarını engelleyen ve/veya kariyerlerinde yükselme imkanlarını tehdit eden ya da daha düşük nitelikte işlere razı olmasına yol açtığı görülmektedir[9].

[8] Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet Aile İçi Şiddet Araştırması, 2015, KASGM.
[9] İş Dünyası Aile İçi Şiddette Karşı Projesi Etki Araştırması Sonuçları, (2019).

Kadına yönelik şiddet gerek ortaya çıkış nedenleri gerekse maruz bırakılan gruplar dikkate alındığında özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliği, cinsiyete dayalı ayrımcılık ve iş bölümü, kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılımı ve temel haklara erişimi olmak üzere birçok kesişimsel alanla ilgili olduğu görülmektedir. Şiddetin özellikle sosyo ekonomik boyutu kadınların işgücü piyasasına katılımını engellemesi de dikkate alındığında bunun aynı zamanda ekonomiye maliyetinin de yüksek olabileceğini görmekteyiz. Bunun dikkate alınması durumunda kadına yönelik şiddetin önlenmesi sadece bir insan hakları ihlalinin durdurulması değil aynı zamanda iş dünyası için ve ekonomik kalkınma için önemli bir gücün işgücü piyasasına dahil edilerek güçlü ekonomiler, bireyler ve ailelerin oluşturulmasını da doğrudan etkileyecektir (ILO, 2019). Kadınların çalışma hayatında var olmaları ve bunun sürüdürülebilir kılınmasında, firmaların ve çalışma hayatının aktörlerinin aile içi şiddet ve çalışma hayatında kadınlara yönelik şiddet ve tacizin önlenmesi için mücadele etmeleri ve kalıcı mekanizmalar kurmaları hayati derece de önemli olmaktadır. Dolayısıyla, çalışma yaşamında şiddet ve tacizin ortadan kaldırılması toplumsal cinsiyet eşitliğinin de bir önkoşulu haline gelmektedir.

Kadına yönelik şiddet ve taciz; ev, iş yeri, okul ve kurumların da parçası olduğu toplumun kadınlara ve erkeklere biçtiği toplumsal cinsiyet rollerinden ve güç ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Tüm bunların kökeninde; toplumsal cinsiyet algılarından kaynaklanan zararlı tutumların, kalıp yargılarının ve davranışların yanı sıra değişik biçimlerde ortaya çıkan ayrımcılığın da nedeni olan sosyal normlar yatmaktadır. İlgili sosyal normlar bu rolleri, bu rollerden kaynaklanan ayrımcılığı ve güç ilişkilerini ortaya çıkardığı gibi toplumda ve her yerde tekrar tekrar yeniden üretilmesine de neden olmaktadır. Örneğin, bazı erkekler, yüksek mevkilere gelen veya genel olarak erkek mesleği olarak görülen işlerde çalışan kadınları, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinden beslenen güç yapılarına bir tehdit olarak algılayarak bu kadınlara, iş yerinde cinsel tacizde bulunabilmektedir. (ILO, 2019a:8; Berber- Ağtaş, 2019)

Kadına yönelik şiddettin hangi değişkenlerden nasıl etkilendiğiyle ilgili yapılan çalışmaların sonuçlarına baktığımızda, kadınların işgücüne katılım oranlarıyla kadına yönelik şiddet arasında da diğer faktörlerle beraber yakın ilişkisi olduğu da gözlemlenmiştir. Bu çalışmaların sonuçlarını özetleyecek olursak(Aktaran: Dündar, 2021): Okumu vd. (2021) Uganda için yaptığı çalışmada servet endeksi ve kadına karşı eşin uyguladığı ev içi şiddet[10] vakalarının olumsuz etkilediği, eğitim düzeyinin düşüklüğü daha düşük işgücüne katılımın kadınları ev içi şiddete karşı kırılgan olduğu, Seid vd. (2021) Etiyopya için kadına karşı aile içi şiddetin belirleyicilerinin ekonomik koşuların yetersizliği, yoksulluk ve eşin alkol kullanımı, Alkan vd. (2020) Türkiye için "2014 Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet

[10] Avrupa Konseyinin sözleşmeleri arasında yer alan İstanbul Sözleşmesi kadınlara yönelik toplumsal cinsiyet rollerine dayalı şiddeti, ve "ev içi şiddeti de tanımlayan ilk uluslararası belgedir (Bakırcı, 2020).

Araştırması[11]" verilerini kullanarak yaptığı çalışmasında kadına yönelik şiddetin refah düzeyi, hanenin büyüklüğü, yaş, kadının eşinin yaşı ile ilgili olduğunu, Evren ve İpek (2019) çalışmalarında ise diğer değişkenlerle birlikte ele alındığında kadının iş gücüne katılımının kadına karşı aile içi şiddetini pozitif yönde etkilediği göstermiştir. Bahsedilen çalışmalarda ev içi şiddet mağduru kadınlarla yapılan görüşmelerde; ailelerinin zayıf ekonomik koşulları, yoksullukları ve ataerkil yapıların olduğu ailelerde ve vasıfsız olarak nitelendirilen mesleklerde çalışan erkeklerle evlendiklerin de de şiddet görmeye devam ettikleri de tespit edilmiştir. Dasre vd. (2017) çalışmalarında Türkiye için kadınların piyasa koşullarında işgücüne katılımlarını ekonomik kazanımlarının artması ile şiddet arasında yapılan çalışmalarının sonuçlarında kadınların eğitim seviyesinin, kayıtlı istihdamda olan kadınlara karşı şiddete negatif yönde etkisine karşın kayıtlı olmayan ve sürekli olmayan işlerde çalışan ve eşinin eğitim seviyesi düşük kadınlara karşı şiddetin pozitif yönlü ilişkili sonucuna ulaşılmıştır. Paul (2016) Hindistan için yapılan çalışmada ise, kadınların iş gücüne katılımı ile kadına karşı aile şiddet arasındaki ilişkide istihdam edilen kadınların istihdam edilmeyen kadınlara göre şiddete maruz kalma oranının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bahsedilen çalışmaların sonuçlarında kadınların ev içi şiddet görmeleri ile işgücüne katılmış olup olmamaları arasında anlamlı ilişki bulmalarıdır. Bu sonuçların çalışmamız için yol göstericiliği; kadınların işgücü piyasasında ya da şiddet uygulayanın iş gücü piyasasında olması bize bunun önlenmesine yönelik bir belirleyici ve etkileyebilecek mekanizmaları tasarlayabilmemiz için yön vermesidir.

1.3.1.Çalışma Yaşamında Kadınlara Yönelik Şiddet

Çalışma yaşamında kadınlara yönelik şiddetin ve tacizin ekonomik boyutu da dikkat çekmektedir. Şiddet ve tacizin gerek iş yeri gerekse işveren üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Mağdurların sağlıkları üzerinde yıkıcı etkiler yaratırken işverene ve toplum üzerinde güven yıkıcı sosyo ekonomik olumsuzluklara neden olacaktır. Yapılan çalışmaların sonuçlarına göre çalışma yaşamında kadınlara yönelik şiddet ve tacizle bağlantılı ekonomik maliyeti yaklaşık olarak kamusal ve özel sosyal maliyetleri dünya da 1,5 trilyon dolardır. Bu tutar, neredeyse Kanada ekonomisinin büyüklüğüne denk gelmektedir. Bazı ülkelerde kadınlara yönelik şiddetin maliyeti, bu ülkelerin gayrisafi yurtiçi hasılalarının yüzde 3,7'sine kadar çıkabilmektedir. Bu da devletlerin çoğunun eğitime harcadığı tutarın iki katından da fazladır (Dünya Bankası, 2018).(Aktaran, ILO, 2019a:11). Bu nedenle şiddetin ve tacizin önlenmesi ekonomik olarak da önemli bir maliyet kaleminin ortadan kaldırılması anlamına da gelmektedir.

Çalışma yaşamında özellikle kadınlara yöneliş şiddet ve tacizin etkilerinin ortadan kaldırılması birey, işveren ve toplum açısından kesişimsel

[11] Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet Aile İçi Şiddet Araştırması, 2014, KASGM.

olarak farklı alanlara olumlu katkılarda bulunacaktır. Tablo 3, şiddet ve tacizin mağdurun iş yeri ve özel hayatında yarattığı olumsuzluğun ve sorunun önlenmesi durumundaki olumlu etki alanlarını göstermektedir.

Tablo 3. İş Dünyasında Kadınlara Yönelik Şiddet ve Tacizin Etkisi ve Önlenmesinin Sonuçları

Şiddet ve tacizin kadın çalışanlar üzerindeki etkisi	Önlenmesinin Sonuçları
• Mağdur çalışanın psikolojik, fiziksel ve cinsel sağlığı, saygınlığı ve benlik saygısı üzerinde olumsuz etki. • Çalışanların motivasyonlarını, performanslarını ve iş yerine bağlılıklarını azalır. • İşe devamsızlık ve personel devir oranını arttırır. • Şiddet ve tacizi durdurmak için bir müdahalede bulunabilecek mağdurlar ve iş arkadaşları açısından ciddi bir tehlike unsuru olarak görülebilirler. • İş yerindeki ilişkileri, çalışan performansını ve şirket itibarını olumsuz etkiler. • Mağdurların işlerini doğru yürütme potansiyelini, sunulan hizmet kalitesini, kariyer olanaklarını ve çalışma kapasitelerini olumsuz etkiler. • Bireyin iş yeri dışındaki hayatının olumsuz etkilenmesi (şiddet, madde bağımlığı ve psikolojik sorunlar).	• Hastalığa bağlı izin günü sayısı azalır. • Çalışanların sağlığı, güvenliği ve daha olumlu iş yerinin yaratılmasına destek verir. • Şirketlerin itibarını olumlu etkiler ve sürdürülebilirliğini olumlu etkiler. • Şiddet ve tacizin ortadan kaldırıldığı durumlarda, mağdur, fail ve tanıklar için çalışanların verimliliği olumlu değişir. • Çalışanların güvendiği iş arkadaşları ve/veya çözümlerin olduğu, çalışan memnuniyetinin olduğu iş ortamı. • İş yerinde şiddet ve tacizin durdurulması sonucu olumlu toplum ve aile ilişkileri

Kaynak: *ILO, (2019a: 11)*

Tablo 3'te belirtilen etmenler ve sonuçlar hariç veriler, aile içi şiddet, işten ayrılmalar ve işe devam edememe gibi nedenlerden ötürü çalışanların ve işverenlerin ekonomik kayıplara da uğradıklarını göstermektedir. Örneğin; Mısır'da evli kadınların aile içi şiddet nedeniyle yılda yaklaşık 500.000 iş günü kaybettikleri, Yeni Zelanda da ise aile içi şiddetin, verimlilik kaybı, stres ve iş kaybı nedeniyle her yıl 368 milyon dolar ekonomik kayba neden olduğu tahmin edilmektedir. (ILO, 2019a) Çalışma hayatında şiddet ya da tacizin mağdurun kendi özel alanlarına kadar gelebildiğini görmekteyiz. İş yerinden uzakta evinde ya da sosyal ortamlarda kamusal alanda, evinde, dijital araçlar, e posta veya teknolojiler ile taciz ve takibini sürdürebilmektedir. Kadınların yoğun olarak istihdam edildiği hizmet sektöründe, özellikle sağlık ve sosyal hizmet sektöründe çalışanların, bu tür şiddete maruz kalma ihtimallerinin ve risklerinin bulunduğu, ilgili sektördeki sendikalar ve meslek birlikleri tarafından bildirilmektedir. Özellikle aile içi şiddetin kadınların çalışma hayatı üzerindeki olumsuz etkilerini ele alan şiddet çalışmaları, aile içi şiddetin çalışma hayatı üzerindeki etkisini daha da belirginleştirmektedir. Örneğin, ekonomik şiddet, kadınların çalışma kabiliyetini ve sürdürülebilirliğini doğrudan etkileyebilmektedir. Aile içi şiddete maruz kalan kadınların gündelik veya

yarı zamanlı, düşük nitelikli işlerde daha fazla istihdam edildiği ve şiddete maruz kalmayan kadınlara kıyasla ücretlerinin yer yer %60'lara kadar daha az olduğu, şiddet uygulayan eşin ya da partnerin kadınların iş yerlerine gelerek müdahale edebildiklerini ya da kadınların çalışmak için kullandığı araçlara zarar verebildiklerini ve bu nedenle kadınların işlerini bırakmak zorunda kaldıkları bile not edilmektedir (Trades Union Congress, 2015; BM Kadın Birimi, 2016b; Vyas, 2013) Bu olumsuzluğu ortadan kaldırmanın birinci koşulu, iş yeri politikalarının aile içi şiddet mağdurlarını destekleyen ve/veya bu kadınların iş yerlerinde kalabilmelerine yönelik kapasitelerinin arttırılmasına yönelik mekanizmaların desteklenmesidir.

ILO 190 sayılı sözleşmesinin çalışmamızın daha sonraki bölümlerinde ayrıntılarıyla aktaracağımız temel farklılığı ve yeniliği; ev içi şiddet ve işgücüne katılım arasındaki ilişkiyi kullanmasıdır. Sözleşme, kadına yönelik her türlü şiddetin ister iş yeri ister ev içi şiddet olsun önlenmesine yönelik yaptırım ve/veya önleyici mekanizmalar geliştirilmesine imkân vermesidir. Bu yönüyle toplumsal cinsiyet eşitliği, kadına yönelik şiddetin ve ayrımcılığın önlenmesi, eşit muamele ve fırsat eşitliğini destekleyen yapısal düzenlemelerin yapılarak çalışma yaşamında şiddet ve tacizin ortadan kaldırılmasına yönelik ön koşul olma özelliği de taşımaktadır.

2. ILO'NUN 190 SAYILI ŞİDDET VE TACİZ SÖZLEŞMESİ

2.1. 190 Sayılı Sözleşmenin Kapsamı ve Kavramları

Evrensel hukuk normlarına göre her türlü ayrımcılık ve eşitsizlik insanlık suçları arasında yer almaktadır. Temel insan hakları içinde yer alan çalışma hakkının, işyerinde şiddet ve taciz ise farklı boyutlarda mağdur yaratmaması için temel sözleşmeler ve belgeler bulunmaktadır. Bunlardan başlıcaları; İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Kadınlara Karşı Şiddetin Kaldırılması Bildirgesi, Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Korumaya Dair Avrupa Sözleşmesi, İşkence ve İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele ve Cezayı Önleme Avrupa Sözleşmesi gösterilebilir (Demirkaya ve Ceyhun, 2021). Aslında bu düzenlemelerin yapılmış olması, devletlerin özellikle uluslararası anlaşmaları gerekçelendirerek bazı düzenlemeleri yapmış olmaları ILO'nun iş yaşamında şiddet ve tacizin ve ev içi şiddetin iş yaşamına etkilerini dikkate alan, bağlayıcı bir sözleşme hazırlamasının yolunu açmıştır (Bakırcı, 2020). 21 Haziran 2021 tarihinde yürürlüğe giren Sözleşme, onaylayan devletler için bağlayıcı hale gelmektedir. Sözleşme şu ana kadar 11 ülke tarafından onaylanmıştır. Sözleşme Türkiye tarafından onaylanmamış olmasına rağmen gerek sendikalar ve STK'lar gerekse diğer paydaşlar tarafından imzalanmasına yönelik çalışmalar da yapılmaktadır.

ILO'nun 190 No'lu Sözleşmesi giriş kısmında, Philadelphia Bildirgesi'ne atıfla "ırk, inanç ve cinsiyetleri ne olursa olsun, bütün

insanların maddi ilerlemelerini ve manevi gelişmelerini, hür ve haysiyetli biçimde, ekonomik güvence altında ve eşit şartlarda sürdürmek hakkına sahip olduklarını teyit ettiği" yer almaktadır. Bu minvalde, çalışma yaşamında şiddet ve tacize son vermek için toplumsal cinsiyet algılarını, kalıp yargılarını, bunlara dayalı birbiri içerisine geçmiş ayrımcılığı ve eşitsiz ve toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkilerini de içeren temel sorun ve risk faktörlerini merkezine koyan kapsayıcı, bütünleşik ve toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımın elzem olduğuna dikkat çekilmekte ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve tacizin kadın ve kız çocuklarını orantısız şekilde etkilediğinin tekrar tekrar altı çizilmektedir. Sözleşme aynı zamanda özellikle aile içi şiddetin; istihdam, verimlilik, sağlık ve güvenlik gibi unsurlar üzerinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Aile içi şiddetin etkilerini tanıma, karşılık verme ve sorgulama konusunda, hükümetlerin, işçi ve işveren örgütlerinin ve işgücü piyasası kuruluşlarının rolünün çok önemli olduğu da belirtilmektedir. Bu bağlamda, Sözleşme geniş önlemlerin bir parçası olarak aile içi şiddetin önlenmesinin de çalışma yaşamında şiddet ve tacizin sonlandırılması için yardımcı bir faktör olarak kabul edilmesini ana gerekçelerinin arasına koymaktadır. (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo ankara/documents/genericdocument/wcms_719975.pdf).

Çalışma yaşamındaki cinsiyete göre istihdam rakamlarına ve işgücüne katılım oranlarına ve neden ol(a)madıklarına baktığımızda, genel eğilimin erkeklerin ve kadınların şiddet ve tacize maruz kaldıklarıdır. Özellikle kadınların işgücüne katılım oranları artarken istihdamda ayrımcılık ve eşitsizliklere daha da yoğun maruz kaldıkları da görülmektedir. Ülkeler ulusal ve uluslararası çeşitli mevzuatlarla bu ayrımcılık ve eşitsizliklerin önlenmesine yönelik sözleşmeler ve mekanizmalar geliştirmektedir. Amaç insana yakışır işler yaratmaktır. İnsana yakışır iş; insanların yaptıkları işlerin kadın ve erkekler için eşitlik, güvenlik ve saygınlık ile verimliliği kapsayan iş koşullarını temsil eden bir kavramdır. ILO'nun 1999 yılında 87. Uluslararası Çalışma Konferansı'nda gündeme getirdiği insana yakışır işler günümüzde çalışma yaşamının temel hedefi haline gelmiş bir kavramdır (Çetinkaya ve Yıldırımalp, 2012). İnsana yakışır iş tanımı ve kadınların çalışma hayatında cinsiyetçi roller ve kalıp yargıların da etkisiyle iş ve aile yaşamı dengesini gözeten sorumlulukları açısından, kadınların çalışma koşulları ve onlardan beklenilenler erkeklere kıyasla daha zor olmaktadır. ILO, çalışma hayatında kadın-erkek eşitliği olması gerekliliği ve kadınların istihdama katılımlarıyla iş koşullarının mağduriyetler yaratmasını da önlemek amacıyla çeşitli sözleşmeler hazırlamakta ve önermektedir. Şiddet ve tacizle mücadele temel insan haklarının korunması ve insana yakışır işlerin oluşturulmasında temel eylemler arasında yer almaktadır.

Kadın işgücüne yönelik ilk ILO sözleşmelerinden biri 1919 yılında kabul edilen, kadınları uzun çalışma saatleri ve işyerine geliş gidişlerinde şiddet ve taciz tehlikelerinden korumayı da amaçlayan 4 no.lu Gece Çalışması (Kadınlar) Sözleşmesidir. Arkasından 100 sayılı Eşit Ücret

Sözleşmesi,111 sayılı Ayırımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi, 156 sayılı Aile Sorumlulukları Olan Kadın ve Erkek İsçilere Eşit Davranılması ve Eşit Fırsatlar Tanınması Hakkında Sözleşme ve 183 sayılı Kadının Doğum ve Doğum Sonrası Çalışması Hakkında Sözleşmeleri bu amaçları güçlendirmek için geliştirilen sözleşmeler olmuştur (Berber-Ağtaş, 2020; Tüzünkan, 2016).

ILO 190 sayılı İş Yaşamında Şiddet ve Tacizin Ortadan Kaldırılması Sözleşmesinin ilk maddesinde şiddet ve tacizi tanımlayarak sözleşmenin kapsamını ve ilgili kavramı tanımlamaktadır. Şiddet ve taciz, fiziksel, psikolojik, cinsel veya ekonomik olarak zarar vermeyi amaçlayan, bir defaya mahsus veya tekrarlanan, bir dizi kabul edilemez davranış ve uygulamaları veya tehditleri, ifade eder ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve tacizi de içerir (ILO 190, md.1 (a)). Şiddet ve taciz, illa fiziksel istismar şeklinde olmak zorunda değildir. Cinsel taciz, sözlü ve duygusal istismar, zorbalık, mobbing, tehdit ve takip şeklinde de olabilir. Aynı şekilde kadınların maddi kaynaklara ve hizmetlere erişiminin engellenmesi de bir şiddet biçimidir. Tabi ki bu şiddetten sadece kadınların etkilendiği anlamına gelmemektedir. Şiddet erkekleri de etkilemektedir ancak kadınları daha fazla oranda etkilemektedir.

ILO kuruluşundan günümüze kadar belirli şiddet ve taciz biçimlerine atıfta bulunan farklı standartlar benimsemiş ve sözleşmeler geliştirmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü 2019 yılına kadar çalışma hayatında şiddet ve taciz, başta insana yakışır iş gündemi olmak üzere, doğrudan işyerinde şiddeti ve tacize ilişkin uluslararası bir düzenleme yapmamıştı (Berber-Ağtaş, 2020).

ILO tarafından 2019 yılında kabul edilen 190 sayılı Şiddet ve Taciz Sözleşmesi**,** 2019 yılında Cenevre'de düzenlenen 108. Uluslararası Çalışma Konferansı'nda, ILO'nun 100. kuruluş yılında aldığı 206 sayılı İş Yaşamında Şiddet ve Tacizin Ortadan Kaldırılması Tavsiye Kararı tavsiye kararını temsil etmektedir. 190 sayılı Şiddet ve Taciz Sözleşmesi temel olarak; ILO Sözleşme ve Tavsiyelerin Uygulanması Uzmanlar Komitesi (CEACR)'nin 1958 Tarihli ve 111 Sayılı "Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi kapsamına "cinsel tacizi "de dâhil edilmesi ve cinsel tacizin toplumsal cinsiyet temelinde yapılan özel bir ayrımcılık şeklidir" kararının diğer başka sözleşme ve tavsiye kararlarının vücut bulmuş halidir (ILO 2019a). Bu sözleşme, uluslararası anlamda doğrudan işyerinde şiddet ve tacize odaklanan ilk özgün hukuki belge olma özelliği taşımaktadır. Sözleşmenin öngördüğü koruma;(a) kamusal ve özel alanları içererek, çalışma yeri olan işyerlerini, (b) İşçinin ücretinin ödendiği, dinlendiği veya yemek molası verdiği veya sağlık, yıkanma veya kıyafet değiştirme imkanlarını kullandığı yerleri, (c) İşle ilgili gezi, seyahat, eğitim, etkinlik veya sosyal faaliyetleri, (d) Bilgi ve iletişim teknolojileri ile sağlananlar da dahil işle ilgili iletişim yoluyla gerçekleşen, (e) İşveren tarafından sağlanan konaklama, ve (f) İşe gidiş-gelişi içeren durum, yer ve zamanlar dahil olmak üzere, iş esnasında meydana gelen, işle bağlantılı veya işten kaynaklanan çalışma yaşamındaki şiddet ve tacizi kapsamaktadır ((ILO 190, md. (3)).

Dolayısıyla sözleşmenin kapsamı ve ilgi alanı oldukça geniş olarak tanımlanarak hükümet, işçi, işveren ve ilgili paydaşların farklı ve tamamlayıcı görev ve işlevlerini de sözleşmenin 4. Maddesinde taraf ülkeler açısından uygulamalar da tanımlanmaktadır. Ayrıca şiddet ve tacize maruz kalma riskinin yüksek olduğu alanlara ve kimselere -örneğin göçmen kadınlara -yönelik değerlendirmelere de yer verilmektedir. Sözleşmeye taraf ülkeler, cinsiyete dayalı şiddet ve taciz de dâhil olmak üzere çalışma yaşamındaki şiddet ve tacizi önlemek için yapılacak kanun ve düzenlemeleri kabul etmektedir (ILO 190, md.9).

ILO 190 sayılı sözleşmenin önemi:(1) Çalışma yaşamında şiddet ve tacize izin verilemeyeceği açıkça ifade edilmektedir. (2) Sözleşme, çalışma yaşamında şiddet ve tacize son vermeyi amaçlayan ilk uluslararası standarttır. (3) Herkesin şiddet ve tacizden arınmış bir çalışma yaşamı hakkına sahip olduğunu kabul etmektedir. Sözleşme, ulusal yasalardaki mevcut boşlukları kapsamaktadır. (4) Sözleşme ilk kez, ev içi şiddeti, işçi sağlığı ve iş güvenliğinin yanı sıra istihdamı da etkileyen bir unsur olarak ele almaktadır. (5) Ev içi de dahil olmak üzere toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve taciz, işçi sağlığı ve iş güvenliğinin temel meselelerinden biri olarak gündeme getirilmektedir. (6) İşverenlerin, sendikalarla istişare ederek, şiddet ve tacizi önlemek için önlemler almaları ve işyeri politikaları geliştirmeleri gerekmektedir. (7) Devletlere, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet de dahil olmak üzere, sendikalara çalışma yaşamında şiddet ve taciz konularında, eğitimi ve bunların düzenlenmesine yönelik kaynaklar sağlama zorunluluğu getirmektedir. (https://www.iuf.org/wp-content/uploads/2020/12/ilo190flyer-e.pdf).

ILO 190 sayılı sözleşmenin 206 sayılı "İş Yaşamında Şiddet ve Tacizin Ortadan Kaldırılması Tavsiye Kararı" birlikte değerlendirildiğinde tavsiye kararının 11 numaralı ilke kararı; özellikle kadın istihdamında kayıt dışılılığın da yüksek olduğunu dikkate alınırsa önemli bir karar olmaktadır. İlke 11; kayıt dışı ekonomilerden kayıtlı ekonomiye geçiş sağlanırken, taraf devletlerin kayıt dışılılığın yüksek olduğu iş yerlerinde(sektörler) de ekonomide şiddet ve tacizi önlemek için kayıt dışı sektörlerde çalışanlara ve işverenlerine, bunlara yönelik kurulan derneklerine de kaynak ve yardım sağlamasını tavsiye etmektedir (Bakırcı, 2020).

Sözleşmenin temel ilkeleri (ILO 190 md 3, 4, 5 ve 6); herkesin şiddet ve tacizden arındırılmış çalışma yaşamı hakkına saygı, çalışma yaşamında şiddet ve tacizin önlenmesi ve ortadan kaldırılması için kapsayıcı, bütünleşik ve toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımı açıkça ortaya koymakta ve bu nedenle, devlet kurumları, hükümetler, işverenler, işçiler ve onların ilgili örgütlerine de değişik roller ve işlevler tanımlamaktadır.

2.2. Sözleşmenin Şiddet ve Tacizi Önleyici Mekanizmaları ve Kadın İstihdamına Etkisi

Çalışma yaşamında maruz kalınan ekonomik şiddeti derinleştiren unsurlar arasında, işe alımlarda karşılaşılan cinsiyete dayalı eşitsizlikler,

karar alma yapılarındaki, terfi ve yükselme olanaklarındaki ayrımcılıklar ve eşitsizlikler, ücret farklılıkları, çalışma yaşamına ilişkin temel haklardan mahrum bırakma ve sosyal güvence yoksunluğu gibi faktörler de bulunmaktadır. Şiddeti uygulayanla gören arasındaki ilişkinin ötesinde toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin; işgücü piyasasının yapısını, istihdam ilişkilerinin şeklini, örgüt kültürünü, ekonomideki cinsiyetçi güç ilişkilerini ve toplumun kültürel yapısını da kapsayan girift bir doğası vardır (ILO, 2007: 191).

Çalışma yaşamında şiddet ve tacizin önlenmesi ve sonlandırılması amacıyla her Üye ülke, insana yakışır işi teşvik etmesi, çalışma yaşamında temel ilke ve haklara saygı göstermesi, istihdam ve meslek konusunda eşitlik ve ayrım gözetmeme hakkını sağlayan kanun, düzenleme ve politikaları kabul eder. Sözleşme temel ilkeler bağlamında kapsayıcı ve toplumsal cinsiyete(rollere) duyarlı bir yaklaşım ile tüm taraflara roller ve sorumluluklar getirmektedir. ILO 190 sayılı sözleşme 3 md(4) Şiddet ve Tacizi Önleyici kapsayıcı, bütünleşik ve toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımı esas alarak önerdiği mekanizmaları ; (a)Şiddet ve tacizi kanunen yasaklama, (b) İlgili politikaların şiddet ve tacizi ele almasını sağlama, (c) Şiddet ve tacizi önleyecek ve bunlarla mücadele edecek tedbirleri uygulamak amacıyla kapsamlı bir stratejiyi kabul etme, (d) Uygulama ve izleme mekanizmaları oluşturma ve/veya güçlendirme, (e) Çözüm bulma araçlarına erişim ve mağdurlara destek sağlama, (f) Yaptırımlar getirme, (g) Uygun görüldüğü şekilde, erişilebilir biçimlerde araçlar, rehberlik, eğitim ve öğretim geliştirme ve farkındalık yaratma, ve (h) İş teftiş kurulları veya diğer yetkili organlar aracılığıyla olanlar da dahil olmak şeklinde tanımlamaktadır. İlgili mekanizmaları hem iş yaşamındaki şiddet ve tacizi hem de ev içi şiddetin iş yaşamındaki yansımalarını veya etkilerini kapsamına alarak kadınların daha sıklıkla uğradığı ev içi şiddet bağlamını iş yeri uzantısı ile daha kapsamlı bir şiddete karşı önleyici ve bütüncül maddeler ve mekanizmalar tanımlamaktadır.

Kadınların istihdamda yer almaların önünde yer alan ve iş yaşamından ayrı ele alınmaya çalışılan ev içi şiddet ve bunun uzantıları içinde önleyici ve koruyucu mekanizmalar arasında sıralanan 24 saat yardım hatları ve sığınaklar da 206 numaralı Tavsiye Kararı ve 190 sayılı Sözleşme'nin 10 (e) maddesinde atıfta bulunulan toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve tacize maruz kalanlara yönelik destek hizmetleri ve uğranılan zararı giderim yolları kapsamında belirtilen maddeler sözleşmenin ilgili maddesinde kadınların iş gücü piyasasına tekrar girmelerine yardımcı olmak için destek mekanizmaları olarak belirtilmektedir. Dolayısıyla kadınların istihdamda kalmalarının ve bunun süründürülebilir mekanizmalar ile desteklenmesi içinde ev içi şiddetin de bir değişken olarak kabul edildiğini de görmekteyiz.

190 sayılı Sözleşme'nin 10 (e) maddesinde atıfta bulunulan şiddet ve taciz mağdurlarına yönelik destekleyici mekanizmalar ve zararın giderilmesine yönelik öngörülen uygulamalar ve çareler 206 tavsiye kararının İlke 17'de aşağıda şekilde sıralanmaktadır:

- Uygun koşullarda erişilebilir danışmanlık ve bilgi hizmetleri;
- 24 saat yardım hatları;
- Acil servisler;
- Tıbbi bakım, tedavi ve psikolojik destek;
- Sığınakları da kapsayan kriz merkezleri
- Şiddet ve tacize maruz kalanları desteklemek için özel polis birimleri veya özel eğitimli personel(https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R206).

Ev içi şiddetin, işyerinde de olumsuz etkiler yarattığı hatta çalışma hayatını da olumsuz etkilediği bilinmesine rağmen iş yaşamında şiddet ve tacizi ortadan kaldırmaya yönelik projeler, STK'ların faaliyetleri içinde değerlendirilmiştir. Son dönemlerde UNWOMEN'nın TÜSİAD ile birlikte bu iç içe geçmişliği de dikkate alan çalışmaları bulunmaktadır[12]. ILO'nun 190 sayılı Sözleşmesi bu konuda ev içi şiddetin tanımına yer vermemekle birlikte, ev içi şiddetin, şiddete maruz kalanların işe alımlarını, verimliliklerini, sağlıklarını ve güvenliklerini de etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Sözleşmeye taraf olan devletlere, işçi ve işveren örgütlerine, ev içi şiddetin etkilerinden haberdar olma ve mümkün olduğu ölçüde aile içi şiddetin profesyonel yaşama olan olumsuz etkisini azaltma yükümlülüğü de getirmektedir (m.10/f)(Bakırcı, 2020: 42).

Sözleşmenin şiddet ve tacizle ilgili tanımlarını yapmamakla beraber, sözleşmenin tanımlar başlığında md 1'de amaçlar kısmında fiziksel, psikolojik, cinsel veya ekonomik zararı amaçlayan, bunlarla neticelenen veya neticelenmesi muhtemel olan her türlü şiddet ve taciz oluşturan davranış ve uygulamaları veya tehditleri hem bir defaya mahsus şiddet ve tacizin yanında tekrarlanan şiddet ve tacizin de belirtilmesi çok kapsamlı olduğunu da göstermektedir. Özellikle kadınların ev içi ve iş yerinde mağdur oldukları toplumsal cinsiyet rollerine dayalı şiddet ve tacizi ve bu kapsamda kabul ettiği cinsel tacizi özel olarak yasakladığını da göstermektedir (m.1/b)(Bakırcı, 2020).

Şiddet ve Taciz ile mücadele süreci üç basamaklı olarak değerlendirmektedir. Birinci basamak önleme ve koruma: Mevzuatta tanımlamak, yasaklamak ve önlemek için işverenlerin önlem alması ve mağdurların korunmasını kapsamaktadır. İşverenlerin şiddet ve tacizi önlemek işyeri politikası geliştirmesi, işçiler ve işçi temsilcilerini sürece dahil etmek, İGS yönetimi, tehlikeleri tanımlamak ve riskleri değerlendirme, bilgilendirme ve eğitim faaliyetlerini yapmak. İkinci basamak: Yasaları uygulamak ve şiddet mağdurlarını desteklemek. Burada etkin bir izleme mekanizmasının kurulması, şikayet mekanizmalarına erişim, mahremiyet ve gizliliğin gözetilmesine özel önem verilmesi önerilmektedir. Üçüncü basamak ise; rehberlik, eğitim ve farkındalık. Bu basamak, ulusal politikalara yukarıda bahsedilen mekanizmaları dahil etmek, farkındalık ile

[12] İş Dünyası Aile İçi Şiddette Karşı Projesi Etki Araştırması Sonuçları, (2019) içinde ayrıntıları yer almaktadır.

eğitim müfredatı ve rehberlerinin hazırlanmasından oluşmaktadır. Gerek 190 sayılı sözleşme gerekse 206 numaralı tavsiye kararı sözleşmenin uygulanması ve sürdürülebilirliği bağlamında üçlü diyalog mekanizmasına her bir paydaşın sorumluluğu çerçevesinde; mevzuatlara ve toplu iş sözleşmelerin ilgili maddelerin yerleştirilmesi, bu maddelerin izlenmesi, 190 sayılı İş Yaşamında Şiddet ve Tacizin Ortadan Kaldırılması Sözleşmesinin gereklerinin sağlandığı devlet ve işyeri politikalarının oluşturulmasına bağlı olacaktır.

Sözleşmenin kapsamına, iş akdinin türü fark etmeksizin, stajyerler, çıraklar, eğitim görenler, işini kaybedenler, gönüllüler ve iş arayanlar olmak üzere tüm çalışanlar girmektedir. Sözleşme, is hayatında kadınların şiddet ve tacizden daha fazla etkilendiğinin altını çizmekte ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti ön plana çıkarmaktadır. Buna ek olarak kayıt dışı veya kayıtlı, özelde veya kamuda, kırsal da veya kentte çalışan tüm kişileri korumakta ve sektörleri kapsamaktadır (ILO,190 md(2). Bu Sözleşmeden doğan yükümlülüklerden sorumlu olanlar, sadece karar alıcılar, yöneticiler, işverenler, çalışma arkadaşı, meslektaş ve denetçiler değil aynı zamanda müşteriler, işveren yakınları ve hizmet sağlayıcılar gibi üçüncü taraflardır. Sözleşmenin 4. maddesi ve Tavsiye Kararına (İlke 8) göre müşteriler, hizmet sağlayıcılar, kullanıcılar, hastalar ve halktan kişiler gibi üçüncü kişilerden kaynaklanan şiddet ve tacize karşı da çalışanlara koruma sağlamaktadır (Bakırcı, 2020). Sözleşme yükümlülükleri de sadece iş yerini kapsamamakta geniş şekilde iş yaşamı olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, 190 sayılı Sözleşme hiçbir çalışan grubunu istisna kılmamıştır.

Sonuç

Uluslararası Çalışma Örgütü kuruluşunun 100. Yılını kutlayan, sosyal ve ekonomik kalkınmanın temel yaşam haklarıyla uyumlu bir çalışma hakları inşa edilmesinde önemi ve etkisi yadsınamayacak bir örgüttür. 2019 yılında kabul ettiği 190 Sayılı "İş Yaşamında Şiddet ve Tacizin Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi" ve 206 sayılı "İş Yaşamında Şiddet ve Tacizin Ortadan Kaldırılması Tavsiye Kararı" içeriği ve getirdiği geniş kapsamlı şiddet tanımı, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin ve her türlü ayrımcılığın iş yerinde ve çalışma hayatında yarattığı tehlikeyi bütün tarafların katılımıyla çözmeyi amaçlayan önemli bir sözleşmeyi temsil etmektedir.

Dünyanın birçok yerinde güvencesiz, ayrımcılığa ve eşitsizliklere dayalı çalışma biçimleri ve istihdam koşulları ile Covid 19 Küresel Salgınının getirdiği olumsuzluklar hala devam etmektedir. Özellikle kadınlara yönelik ev içi şiddet, istihdamda cinsiyetçi ayrımcılığa uğramaları, ücret açığı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin getirdiği kalıp yargılar ve bakım yüklerine karşı geliştirilen mücadele araçlarına rağmen sorun alanları devam etmektedir. Bütün bu yapı içinde, ILO 190 sayılı Sözleşmesi iş yaşamıyla ilgili taciz ve şiddetle mücadelede küresel geçerliliği ve bütün tarafların içinde olacağı normlarla etkin izleme ve önleme mekanizmalarının

tanımlandığı ilk sayılan önemli bir araç olmaktadır. Kadın erkek bütün çalışanlar için geçerli olmakla birlikte, özellikle kadın istihdamının önündeki ciddi zorluk alanlarından olan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve ev içi ve iş yerinde taciz ve şiddeti önceleyecek normlar ve mekanizmaların kurulmasını kapsayan bir Sözleşme olmasının yanında, kadın istihdamını daha da yakından etkileyen yenilikçi bir sözleşme özelliği göstermektedir. Sözleşme ve Tavsiye Kararı, insana yakışır işleri, içeriğinde ayrıntılarıyla tanımlanan bütün önleyici, koruyucu ve yaptırımlarıyla, işverenler, iş yeri temsilcileri, işçiler ve devletler bakımından ulusal ve uluslararası normların toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı bir yaklaşımla ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Gerek çalışma hayatına bütün aktörleriyle gerekse şiddet, taciz, her türlü mağduriyetin önlenmesi ve kadın istihdamının eşitsizlikler ve ayrımcılıklardan sıyrılarak desteklenmesi bağlamında içerik ve mekanizmalar getiren yenilikçi bir sözleşmedir.

ILO'nun 190 Sayılı Şiddet ve Taciz Sözleşmesiyle, ILO, hükümetler, işverenler, işçiler ve işçi ve işveren örgütleri karşılıklı olarak iş yaşamında şiddetten ve tacizden arındırılmış, insana ve insan onuruna yakışır bir çalışma kültürünü sağlama ve sürdürme taahhüdü vermektedir. Dolayısıyla, etkili kullanıldığında Sözleşme, çalışma yaşamında ayrımcılık ve eşitsizlikle mücadele için anlamlı bir araç görevi görecektir. Aynı zamanda, bu Sözleşme, cinsiyet, dil, din, ırk, etnik köken, yerel statü, cinsel yönelim ve cinsel kimlik gibi çoklu kimliklerle kadın, göçmen veya engelli ayrımı yapmadan, işgücü piyasalarında ve çalışma hayatında eşitlik ve ayrım gözetmeme hakkını herkese sağlayan yasal düzenlemeleri kabul edeceğini belirtmektedir. Sözleşmede, adil olmayan tutumlarımızın değiştirilmesine de yardımcı olabilecek işyeri risk değerlendirmeleri, şiddet ve tacizin önlenmesinde ve sonlandırılmasında önemli rol oynayacak toplumsal cinsiyet, kültürel ve sosyal normlar gibi faktörleri göz önünde bulunduran birçok karara ve ilkelere yer verilmektedir.

Kaynakça

Acar S., G., Tura D. N. (2008). *Kadının Görünmeyen Emeği,* İstanbul: Yordam Yayınları.

Aldan, A.ve Öztürk, S. (2019). "Kadın İşgücüne Katılımında Artışın Belirleyicileri: Kuşak Etkisinin Ayrıştırılması", Çalışma Tebliği No: 19/05" MB., Şubat.

Aile Yapısı Araştırması (2016). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Aile-Yapisi-Arastirmasi-2016-21869, Erişme Tarihi: 11.02.2020.

Bakırcı, K. (2020). "Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 190 sayılı Sözleşmesi ve 206 sayılı Tavsiye Kararı Işığında İş Yaşamında Şiddet, Taciz,

Misilleme ve Ev İçi Şiddet", Türkiye Barolar Birliği Dergisi (TBB), 33 (151), 29-60.

Belet, H. N. (2013). Kriz Olgusunun Kadına Yönelik Algıya ve Kadın İşgücüne Etkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 15(1), 1-28

———— (2020). Basic Principles of The Harmonization of Work and Family Life and Women's Employment. (Eds. E. Nuroğlu ve C. Çatla) *The Role of Women in Turkish Economy,* 237-259. Peter Lang, Berlin.

———— (2021). "Ekonomide Kadının Görünmez Emeği ve Kadın İstihdamı", *Dünyada ve Türkiye'de Çalışma Hayatı, İstihdam ve İşsizlik* içinde(Ed. M. Narin ve G. Dinçer), 211-240.Gazi Yayınevi, Ankara.

Berber Ağtaş, Ö. (2020). "Çalışma Yaşamında Şiddet ve Tacizin Sona Erdirilmesi ve 190 Sayılı ILO Şiddet ve Taciz Sözleşmesi", *ILO 100. Yıl Kitabı*, Ed. A. Çelik, D. Beyazbulut, Z. Kandaz, DİSKAR, İstanbul, 132-144.

Çetinkaya, E., Yıldırımalp, S. (2012). "İnsana Yakışır İş' Bağlamında Türkiye İşgücü Piyasasında Kadınların Durumu", Bilgi (24), Yaz / Summer, s. 153-172.

Demirkaya, S., Güler, C. (2021). "Çalışma Yaşamında İşçinin Kişilik Haklarının Korunması Bağlamında ILO'nun 190 sayılı Şiddet ve Taciz Sözleşmesinin Değerlendirilmesi", *Çalışma ve Toplum,* 4, s.2753-2796.

Dündar, Ö. (2021). "Kadına Yönelik Şiddete Sosyoekonomik Faktörlerin Etkisi: Teorik Bir Araştırma", Cilt:1, Sayı:2, s. 154-164.

Ecevit, Y. (2015). "Feminist Sosyal Politika Bağlamında, Türkiye'de Çocuk Bakımı ve Eğitimine İki Paradigmadan Doğru Bakmak", Toksöz, G. Ve Makal, A. (der.) *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği* içinde, Ankara: İmge Kitapevi, 185-221.

Gökmen, Ç., E. (2017). "Toplumsal Cinsiyet ve Zaman Yoksulluğu: Hane İçi Ücretli ve Ücretsiz Emek Sunumu", Çalışma ve Toplum, 4, 1967-2000.

ILO(190) https://www.ilo.org/ankara/publications/WCMS_719975/lang--tr/index.htm Erişme Tarihi : 02.03.2022.

ILO(206),https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R206, Erişme Tarihi: 02.03.2022.

ILO (2007). *ABC of Women Workers' Rights and Gender Equality,* Second Edition, International Labour Office, Geneva.

ILO (2019). *The Global Commission on the Future of Work: Work for a Brighter Future,* Geneva

ILO(2019a), "*Çalışma Yaşamında Kadınlara Yönelik Şiddet ve Tacizle Mücadele El Kitabı*".Ankara.

İş Dünyası Aile İçi Şiddette Karşı Projesi Etki Araştırması Sonuçları, (2019). Sabancı Üniversitesi, Yazarlar: Mahmut Bayazıt, Melsa Ararat,Sevda Alkan, İstanbul Forumu

Kağıtçıbaşı Ç., Kansu, A. (1976). "Cinsiyet Rollerinin Sosyalleşmesi ve Aile Dinamiği, Kuşaklararası Bir Karşılaştırma", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, 77,* s.4-5.

Kılınç, Ş. N. (2015). "Kadın İstihdamını Belirleyen Küresel Eğilimler: Fırsatlar ve Zorluklar", *Emek ve Toplum,* 4(9), 120-135.

Kılıç, D., Öztürk, S. (2014). "Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama", *Amme İdaresi Dergisi* 47 (1), 107-130.

Korkmaz, Ö. (2016). Kadınların İşgücüne Katılma Eğilimleri: Türkiye Örneği, TİSK AKADEMİ, II, 301-329, http://tisk.org.tr/wp-content/uploads/2016/10/eylul-akademi-2016.pdf. Erişim Tarihi: 03.02.2017.

İlkkaracan, İ., Kim, K., Kaya, T. (2015). *Sosyal Bakım Hizmetlerine Kamu Yatırımlarının İstihdam, Toplumsal Cinsiyet ve Yoksulluğa Etkileri: Türkiye Örneği,* İMAK Ofset, İstanbul.

Önder, N. (2013). "Türkiye'de Kadın İşgücünün Görünümü", ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, Sayı:1, Cilt:1, Temmuz-Eylül.

Öneş, U., Kızılırmak, B. ve Memiş, E. (2015). "Türkiye'de Yoksulluk ve Hane İçi İş Zamanı Dağılımı: Analiz ve Politika Önerileri", Dedeoğlu, S. Ve Elveren, A. Y. (der.) *2000'ler Türkiye'sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet* içinde, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 123-146.

Memiş, E., Kızılırmak, B. (2012). "İktisadi Analizde Zaman Çizelgelerinin Kullanılması: 2006 Türkiye Zaman Kullanım Anket Verisi Üzerine Bir Değerlendirme", Mülkiye Dergisi, 36(4), 127-145.

Memiş, E., Öneş U. ve Kızılırmak, B. A. (2012a). "Kadınların Ev-Kadınlaştırılması: Ücretli ve Karşılıksız Emeğin Toplumsal Cinsiyet Temelli Bir Analizi", Dedeoğlu, S. Ve Elveren, A. Y. (der.) *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 159-182.

TÜİK (2014). Zaman Kullanım Araştırması, 2014-2015, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Zaman-Kullanim-Arastirmasi-2014-2015 18627, Erişim Tarihi: 11.12.2020

Toksöz, G. ve Memiş, E. (2018). *İstihdamda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması*, CEİD, Ankara

Tüzkan, D. (2016). "Kadınların İşgücüne Yönelik ILO Sözleşmeleri ve Uygulanırlığı: Mevzuatlar Açısından Türkiye İtalya Karşılaştırması", Kastamonu Üniversitesi–İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:12, s.313-324

https://www.ilo.org/gender/Informationresources/Publications/WCMS_814499/lang--tr/index.htm , Erişme Tarihi: 12.04.2021

World Bank, (2022). https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.FE.ZS Erişme Tarihi: 02.03.2022.

Vyas, L. (2022). "New normal" at work in a post-COVID world: work–life balance and labor markets", *Policy and Society*, 2022, 41(1), 155–167.

WHO, (2002). World Report on Violence and Health. Geneva: http:// www5.who.int/violence_injury_prevention/download.cfm?id=0000000582, Erişim Tarihi: 07.10.2016

World Bank, (2003). *Gender Equality and the Millenium Development Goals*, Gender and Development Group World Bank, Washington.

World Economic Forum, Global Gender Gap Report 2014, Geneva, 2014.https://www.ilo.org/gender/Informationresources/Publications/WCMS_814499/lang--tr/index.htm , Erişme Tarihi: 06.02.2022.

https://sgkegitimlibakici.org/blog/detay/ANNLERE-VERiLECEK-MALi-DESTEK-MiKTARI-NE-KADARDIR-?bolum=anne, Erişme Tarihi: 08.02.2021.

http://www.keig.org/covid-19-krizi-ve-ev-ici-emege-etkileri/, Erişim Tarihi: 01.03.2021

Extended Abstract

In addition to formal employment conditions, institutions and regulations addressing the gender equality at professional settings, gender inequality and discrimination in workplace have become widespread and started to emerge as one of the main problems with increasing non-standard employment forms. In particular, women are more exposed to and affected by violence and harassment in the home and working life due to the difficulties of work-life balance, the care of children and the elderly (caregiver burden) being seen as the responsibility of women, long working hours, lower rates in informal and non-standard jobs. All of these bear the result of women mostly working in less qualified and paid jobs.

Academic studies and the developments observed around the world show that one of the main obstacles especially to women's entry and its permanence in working life is the violence and harassment that mostly women are exposed to. Considering the consequences of these ongoing problems and debates as well as the economic inequalities and income distribution disorders, which have increased their impact even more today, a necessity of a wider assessment of violence and harassment in private and workplace and also combating these with special regulations on a global scale has emerged.

National legislation and international conventions also play an important role in preventing violence and harassment and paving the way for women's participation in employment. In 2019, at its 100th Anniversary after its foundation, International Labor Organization (ILO) accepted "the Convention on the Elimination of Violence and Harassment at Work" also known as "the Convention No. 190" and "the Violence and Harassment Recommendation No. 206. This Convention and its Recommendation aim to enable women and men to work equally, free from violence and harassment by eliminating all discrimination and inequality through gender-sensitive legislation. Within this context, the Convention No. 190 of ILO foresees the development of mechanisms that will support a comprehensive approach in addressing an important obstacle on the way of equality by removing discrimination and inequalities.

At the beginning of the ILO Convention No. 190, it recalls that the Philadelphia Declaration affirms that all human beings regardless of race, creed or gender have the right to pursue their material advancement and spiritual development in freedom and dignity with economic security and on equal terms. It recognizes that gender-based violence and harassment

disproportionately affects women and girls and an inclusive, integrated and gender-sensitive approach that addresses key issues and risk factors, including stereotypes, multiple and cross-cutting discrimination, as well as unequal and gender-based power relations, should be studied further to put an end to violence and harassment in work life.

Within this context; (1) The Convention is clearly stated that violence and harassment cannot be allowed in working life. (2) It is the first international standard aimed at ending violence and harassment in the world of work. (3) It recognizes that everyone has the right to a work life free from violence and harassment. The Convention covers existing loopholes in national laws. (4) For the first time, the Convention addresses domestic violence as a factor affecting employment as well as occupational health and safety. (5) Gender-based violence and harassment including domestic violence is brought to the agenda as one of the main issues of occupational health and safety. (6) Employers are required to take measures and develop workplace policies to prevent violence and harassment in consultation with unions. (7) It obliges states to provide training and resources to regulate trade unions on violence and harassment in the world of work including gender-based violence.

Both of these documents call for member states to adopt laws, regulations and policies that promote decent work, respect fundamental principles and rights at work and ensure the right to equality and non-discrimination in employment and occupation. In order to prevent and eliminate violence and harassment in the world of work, each brings roles and responsibilities to all parties with an inclusive and gender-sensitive approach in the context of basic principles. ILO Convention No. 190 proposes mechanisms based on an inclusive, integrated and gender-sensitive approach such as (a) prohibiting violence and harassment by law, (b) ensuring relevant policies that address violence and harassment, (c) adopting a comprehensive strategy to implement measures to prevent and combat violence and harassment, (d) establishing enforcement and monitoring mechanisms and /or empowerment, (e) providing access to remedies and support for victims, (f) imposing sanctions, (g) developing tools, guidance, education and training and awareness raising, in accessible forms, as appropriate. Furthermore, Resolution no. 11 of the Recommendation No. 206 recommends that the states parties provide resources and assistance to those working in the informal sector, their employers and their associations in order to prevent violence and harassment in workplaces (sectors) where informality is high but transition to formal economy is taking place.

In many parts of the world, insecure, discriminatory and unequal employment conditions and the negative effects of the Covid 19 Global Outbreak is still carrying on. Among these, workplace violence and harassment against women, sexist discrimination in employment, wage gap between women and men, stereotypes brought about by gender inequality and care burden are especially persistent problems. Regarding all these, the

ILO Convention No. 190 is an important tool in the fight against harassment and violence related to work life, which is considered the first to define effective monitoring and prevention mechanisms. It is an innovative contract that brings long-term content and mechanisms to the working life for all parties involved in order to prevent violence, harassment and all kinds of victimization not only against women but all.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 393-413**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 30/05/2022 **Makale Kabul Tarihi: 13/06/2022**

ALTERNATİF FİNANSAL VARLIKLAR İLE HİSSE SENEDİ PİYASALARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: BRICS-T ÖRNEĞİ

Melih Sefa YAVUZ [*] & Gözde BOZKURT[**] & Murad KAYACAN[***] & İsmail Erkan ÇELİK[****]

Öz

BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülkeleri 1990'lı yıllardan bu yana gösterdikleri etkileyici ekonomik büyüme performanslarıyla küresel ekonominin önemli bir parçası haline gelmişlerdir. Son 30 yılda ortalama %3'ün üzerinde ekonomik büyüme rakamına ulaşmış olan grup, dünya ticaretinde de önemli bir paya sahiptir. BRICS ortak bir amaç için oluşturulmuş olmasına rağmen birbirinden farklı özelliklere sahip heterojen bir ülkeler grubudur. Sahip oldukları doğal kaynaklar, düşük maliyetli üretim güçleri ve hızlı büyüme potansiyeline sahip olmaları nedeniyle birçok yatırımcı için önemli bir yatırım alternatifi olarak görülmektedir. Bu çalışmada, gelişmekte ülkeler grubu arasında önemli bir yere sahip olan BRICS-T ülkelerinin hisse senedi piyasaları ile ülke tahvillerinin getirileri, yerel para birimlerinin ABD doları ve Euro cinsinden değerlerinin getirileri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışma kapsamında, 2010:6 ile 2022:3 dönemine ait aylık frekansta veriler, heterojen panel nedensellik analizi ve panel VAR analizi yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre BRICS-T ülkelerinin yerel paralarının Euro, ABD doları cinsinden getirileri ve tahvil getirilerinden hisse senedi piyasalarına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca hisse senedi piyasalarından yerel paralarının Euro ve ABD doları cinsinden getirileri ve tahvil getirilerine doğru nedensellik ilişkisi tespit edildiğinden ele alınan değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca elde edilen bulgulara göre, araştırmaya konu olan değişkenlerin birinde meydana gelen bir şokun diğer değişkenler üzerinde kısa ve orta vadede (ortalama 1-2 yıl) etkili olduğu, uzun dönemde ise şokların etkilerinin ortadan kalktığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *BRICS-T, Hisse senedi piyasaları, Finansal araçlar, PVAR.*

[*] Arş. Gör., Beykent Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme (Türkçe) Bölümü, sefayavuz@beykent.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-1085-5304.
[**] Arş. Gör., Beykent Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat (Türkçe) Bölümü, gozdebozkurt@beykent.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-8413-1099.
[***] Dr. Öğr. Üyesi, Uluslararası Final Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası Finans Bölümü, info@muradhoca.com, https://orcid.org/0000-0002-7606-6183.
[****] Dr. Öğr. Üyesi, Doğuş Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, erkancelik@dogus.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-2274-0750.

Önerilen Atıf: Yavuz, M. S., Bozkurt G., Kayacan, M., Çelik, E. İ. (2022). Alternatif Finansal Varlıklar İle Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Brıcs-T Örneği, *Akademik Hassasiyetler, 9*(19), 393-413.

THE RELATIONSHIP BETWEEN ALTERNATIVE FINANCIAL ASSETS AND STOCK MARKETS: BRICS-T EXAMPLE

Abstract

BRICS-T (Brazil, Russia, India, China, South Africa, and Turkey) countries have become an important part of the global economy with their impressive economic growth performance since the 1990s. The group, which has achieved an average of over 3% economic growth in the last 30 years, also has an important share in world trade. Although BRICS-T was created for a common purpose, it is a heterogeneous group of countries with different characteristics. It is seen as an important alternative for many investors due to its natural resources, low-cost production power, and rapid growth potential. In this study, the relationship between the stock markets of the BRICS-T countries, which have an important place among the group of developing countries, the returns on country bonds, and the returns on the values of local currencies in US dollars and Euros were investigated. The data examined within the scope of the study were analyzed by heterogeneous panel causality analysis and panel VAR analysis methods, using monthly frequency data from 2010:6 to 2022:3. According to the findings obtained as a result of the study, a causality relationship was determined from the returns of the local currencies of the BRICS-T countries in Euro and US dollars and the bond returns of these countries to the stock markets. In addition, since the causality relationship between the returns of the local currencies in the stock markets in Euro and US dollars and the bond returns of the mentioned countries was determined, it was concluded that there was a bidirectional causality relationship between the discussed variables. In addition, according to the findings, it was observed that a shock that occurred in one of the variables subject to the study had an effect on other variables in the short-medium term (average 1-2 years), while the effects of the shocks disappeared in the long term.

Keywords: *BRICS-T, Stock markets, Financial instruments, PVAR.*

Giriş

BRICS-T (yani Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülkeleri 1990'lı yıllardan bu yana gösterdikleri etkileyici ekonomik büyüme performansıyla birlikte küresel ekonominin önemli bir parçası haline gelmişlerdir. Hızlı büyüyen ekonomileri, demografik özellikleri ve gelecek vadeden potansiyelleri ile diğer gelişmekte olan pazarlardan ayrılmaktadır. Nitekim BRICS-T ülkeleri dünya nüfusunun yaklaşık 3,2 milyarını (%43), yüz ölçümü olarak da dünya yüz ölçümünün %30'unu oluşturmaktadır (129,7 milyar kilometrekare) (Doğan vd., 2020). Söz konusu demografik özelliklerin yanı sıra ekonomik olarak göstermiş oldukları gelişim ise dikkat çekicidir. Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators) 2021 yılı verilerine göre, BRICS-T ekonomilerinin dünya gayri safi yurtiçi hasılasındaki (GSYİH) payı yaklaşık %25'tir. Söz konusu ülkelerin gayri safi yurtiçi hasılası 2021 yılında 23,5 trilyon ABD dolarının üzerindedir. Son 30 yıldaki ortalama büyüme rakamı %3'ün üzerinde olan grup, diğer yandan dünya ticaretinin yaklaşık %20'sini gerçekleştirmektedir (Aşçı, 2019). Portföylerinde bulundurdukları 4,6 trilyon ABD dolarının üzerindeki döviz

rezervleriyle BRICS-T ülkeleri dünya ekonomisinin en önemli paydaşları arasında yerini almaktadır (Usman ve Makhdum, 2021).

BRICS ortak bir amaç için oluşturulmuş olmasına rağmen heterojen bir gruptur. Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'dan oluşan topluluk birçok yatırımcı için önemli bir alternatif olarak görülmektedir. BRICS-T ülkeleri kendilerine has ekonomik ve sektörel yapılara sahip olsalar da döviz rezervine dayalı ekonomik büyüme bu ülkelerin ortak özelliği olarak görülmektedir. Çin ekonomisi düşük iş gücü ve düşük girdi maliyetini temel alan yatırımları ön plana çıkarırken Rus ekonomisi zengin enerji kaynakları silah ve ağır sanayi ağırlıklı bir üretim yapısı sergilemektedir. Hindistan düşük emek maliyetinin yanı sıra dış kaynak kullanımının olanaklarını da kullanarak ihracat dayalı büyüme stratejisi uygulamaktadır. Brezilya ve Güney Afrika ekonomilerinin ağırlık noktası ise enerji ihracına dayanmakta ve bu sektördeki uluslararası fiyat ve talep dalgalanmaları ekonomi üzerinde önemli etkiler yaratabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında BRICS ekonomileri farklı sektörlerde uzmanlaşmış olmakla birlikte, yapısal olarak birincil sektörlere ve yabancı yatırımlara öncelik vermektedir (Aşçı, 2019, 42).

Özellikle 1990'lı yıllarla başlayan finansal liberalizasyon süreci beraberinde farklı ülkelerdeki finansal piyasalar arasında etkileşimi arttıran bir süreci ortaya çıkartmıştır. Finansal liberalizasyonun bir sonucu olarak da sermaye hareketlerinin önündeki engeller kalkmıştır. Sermaye hareketlerinin küresel boyut kazanmasıyla birlikte yatırımcılar özellikle BRICS-T gibi yükselen piyasalara yönelmiş ve yatırımlarını bu ülkelere kaydırmışlardır. Özellikle finansal olarak büyük ve güçlü olarak nitelendirilen ülkelerde yaşanan finansal çöküşler yatırımcıları söz konusu piyasalara yöneltmiştir. 2008 küresel finans krizi ve 2010-2011 Avrupa borç krizi gibi krizler küresel finansal piyasaları önemli ölçüde etkilemiştir. Finansal liberalizasyon hisse senedi piyasaları ile döviz kurları arasındaki etkileşimi artırmıştır (Özdemir, 2020). Bu çerçevede küresel ölçekte ya da ülke özelinde yaşanabilecek ekonomik ve/veya siyasi dalgalanmalar hisse senedi piyasalarını ve yatırımcıları etkileyecektir. Nitekim 2008 küresel finans krizi ve 2010-2011 Avrupa borç krizi finansal piyasaları olumsuz etkilemiştir (Chkili, 2016; Dahir vd., 2018).

Söz konusu krizlerin piyasalarda yarattığı oynaklık yatırımcıların portföylerinin riskleri artırıcı etki yaratır. Böylesi ortamlarda yatırımcılar için en önemli konuların başında portföylerinin risk-getiri dengesinin sağlamasıdır. Bu noktada yatırımcılar portföylerinde çeşitlendirmeye giderek ya da yatırım stratejilerini değiştirerek risklerini minimize etmeye çalışırlar. Dolayısıyla hisse senedi piyasaları ile geleneksel yatırım araçları arasındaki ilişkinin tespiti öncelikle yatırımcılar ve politika yapıcılar önemli bir husustur. Mevcut çalışmalar hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkiyi farklı yöntemler, farklı ülke grupları ve zaman periyotları kullanarak incelemişlerdir (Zhou vd., 2012; Liu vd., 2017; Das vd., 2018). Literatürde hisse senedi piyasaları arasındaki etkileşimi irdeleyen çalışmalar olsa da belirli bir ülke grubunun finansal piyasaları ile bu piyasalarla etkileşimi olabilecek enstrümanların

dâhil edildiği çalışma sayısı azdır. Dolayısıyla çalışma, BRICS-T ülkelerinin hisse senedi piyasaları ile yerel paralarının döviz kuru cinsinden getirileri ve ülke tahvillerinin getirileri arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Çalışmanın bu yönüyle mevcut literatürde, yatırımcılara ve politika yapıcılara katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışma kapsamında incelenen veriler BRICS-T ülkelerine ait borsa endeksi, tahvil, ABD Doları ve Euro 2010:6 ile 2022:3 dönemine ait aylık frekansta veriler kullanılarak heterojen panel nedensellik analizi ve panel VAR analizi yöntemleriyle analiz edilmiştir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde birçok çalışma hisse senedi piyasaları ile finansal enstrümanlar arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Yapılan araştırmalar farklı ülke grupları ve çeşitli finansal enstrümanlar araştırmalara dâhil edilerek hisse senedi piyasaları ile finansal enstrümanlar arasındaki ilişki çeşitli analiz yöntemleriyle analiz edilmiştir. Bu bölümde ulusal ve uluslararası alanda yapılan çalışmalara yer verilmiş olup Türkiye özelinde yapılan çalışmalar birlikte verilmiştir.

Elmas ve Esen (2011) 6 Asya/Avrupa ülkesi için 1999:1 ve 2010:3 dönemi arasındaki verileri kullanarak hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki uzun süreli ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada 3 farklı eş bütünleşme testi (Engle-Granger, Johansen, Johansen-Juselius) ayrıca VAR (Vector Autoregressive) ve VEC (Vector Eror Correction) modellerine göre yapılmış Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Granger nedensellik testi bulguları 4 ülkede döviz kurundan piyasa endeksine, 2 ülkede ise tam tersi tek yönlü nedensellik ilişkisi göstermektedir.

Dahir vd. (2018) Ocak 2006 – Aralık 2016 dönemi için wavelet analizini kullanarak BRICS ülkelerinde döviz kurları ile hisse senedi getirileri arasındaki dinamik bağlantıları araştırmışlardır. Çalışma bulguları döviz kurları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkilerin orta ve uzun vadede pozitif olduğunu ortaya koymakta ve Brezilya ve Rusya'da döviz kurlarının hisse senedi getirilerine öncülük ettiğini göstermektedir. Ayıca Çin endeks çifti herhangi bir kolerasyon göstermezken; Hindistan'da negatif ve Güney Afrika'da çift yönlü nedensellik görülmüştür.

Masood vd. (2019) G7 ülkelerinde petrol fiyatlarının hisse senedi piyasası üzerindeki etkilerini 2009:9 ve 2016:8 dönemi arasındaki verileri kullanarak incelemişlerdir. Çalışmada hisse senedi getirileri bağımlı değişken olarak alınırken, petrol fiyatları, endüstriyel üretim ve kısa süreli faiz oranları bağımsız değişkenler olarak alınmıştır. Çalışma arbitraj fiyatlama teorisi modeline dayanmaktadır. Çalışmanın bulguları, Almanya, İtalya, Japonya, Birleşik Krallık ve Fransa örneğinde Sanayi üretiminin reel hisse senedi getirisi ile pozitif ilişkili olduğunu, diğer yandan ise kısa vadeli faiz oranının reel hisse senedi getirisi ile negatif bağlantılı olduğunu göstermiştir. Kanada, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri. Petrol fiyatları, dikkate alınan tüm ülkelerin reel hisse senedi piyasaları üzerinde önemsiz bir etkiye sahiptir.

Mroua ve Trabelsi (2019) 2008 Ocak ve 2018 Şubat dönemine ait 10 yıllık verileri ve Panel/GMM ve ARDL analizlerini kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında BRICS ülkelerinde döviz kurları ve borsa endeksleri arasındaki nedensellik ilişkileri ve dinamik bağlantıları incelemişlerdir. Çalışma bulguları BRICS ülkelerinde döviz kuru hareketlerinin hem hisse senedi endeksleri piyasası hem de hisse senedi endekslerinin geçmiş ve mevcut oynaklıklarında etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Ji ve ark. (2020), BRICS hisse senedi getirileri ile farklı petrol şokları türleri arasındaki dinamik bağımlılığı ve risk yayılımını, Şubat 1996'dan Aralık 2016'ya kadar Yapısal VAR modelini ve zamanla değişen kopula-GARCH tabanlı CoVaR yaklaşımını birleştirerek araştırmaktadır. Çalışma sonuçları, BRICS hisse senedi getirileri ile petrol şokları arasındaki bağımlılığın zamana göre değiştiğini ve petrol piyasasındaki şok türlerine bağlı olarak farklı davranışlar sergilediğini ayrıca tüm BRICS ülkelerinde petrole özgü talep şokundan hisse senedi getirilerine önemli bir risk yayılımı olduğunu göstermektedir.

Gazel (2020) döviz kuru, enflasyon ve hisse senedi fiyat endeks değeri arasındaki nedensellik ilişkisini BRICS ülkeleri için Ocak 2001-Temmuz 2017 verilerini kullanarak incelemiştir. Simetrik ilişkinin araştırıldığı analizin bulgularına göre döviz kurundan enflasyona doğru Brezilya, Rusya ve Güney Afrika için bir nedensellik tespit edilirken enflasyondan döviz kuruna doğru Rusya, Çin ve Güney Afrika için bir nedensellik bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer yandan enflasyondan hisse senedi endeksine doğru bir nedensellik bulgusu Çin ve Güney Afrika için geçerli iken tersi yönde bir nedensellik bulgusu incelenen hiçbir ülke için söz konusu değildir. Ayrıca döviz kurundan endekse doğru bir nedenselliğin varlığı Brezilya ve Güney Afrika için tespit edilirken endeksten döviz kuruna doğru Hindistan, Çin ve Güney Afrika için bir nedenselliğin varlığından bahsetmek mümkündür.

Li vd. (2021) 2000:1 ve 2019:12 dönemini kapsayan verileri kullanarak BRICS ülkelerinde altın, petrol ve BRICS ülkelerinin jeopolitik riskleri arasındaki ilişkileri belirlemek ve değişkenler arasında yayılma etkisini amaçlayan bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. VAR yöntemi kullanılan analizlerinde getiri ve oynaklık yayılmalarının kısa dönemde daha güçlü olduğu ayrıca petrol piyasasının altın piyasası üzerinde güçlü bir yayılma etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Temurlenk ve Lögün (2021) TAR ve MTAR modellerini ve 2003M1-2019M3 dönemine ait verileri kullanarak BRICS ülkelerinde hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Eşbütünleşme sonuçlarına göre BRICS ülkeleri için borsa ve döviz kurları arasında uzun dönemli bir ilişki görülmektedir. Kısa dönemde Rusya ve Günay Afrika için borsadan döviz kuruna doğru olan nedensellik, Çin ve Hindistan için tam tersi yöndedir. Brezilya için ise nedensellik uzun dönemde söz konusu olabilmektedir.

Bragoudakis ve Voulgarakis (2021) tek değişkenli GARCH modellerini kullanarak BRICS'deki hisse senedi endekslerinin ve döviz kurlarının oynaklığını modellemiş ve tahmin etmişlerdir. Veriler 13/05/1999-22/11/2018 dönemini kapsamaktadır. Çalışma bulguları endeks getirilerinde ve döviz kur getirilerinde kalıcılığın varlığına işaret etmektedir.

Corbet vd. Bitcoin, Ripple, Litecoin ve finansal varlıklar arasındaki ilişkileri analiz etmişlerdir. (MSC GSCI Toplam Getiri Endeksi, ABD Doları Geniş Döviz Kuru, SP500 Endeksi ve COMEX kapanış altın fiyatı, VIX ve Markit ITTR110 endeksi). Veriler 2013-2017 Temmuz arası dönemini kapsayan çalışma da seçilen pazarlardaki yayılmaların yönünü ve yoğunluğunu ölçmek için genelleştirilmiş varyans ayrıştırma metodolojisini kullanmışlardır. Çalışmanın sonuçları, kripto para birimlerinin ve diğer varlıkların tipik olarak kısa frekanslarda birbirine bağlı olmadığını göstermiştir.

Türkiye özelinde yapılmış çalışma örnekleri ele alındığında:

Ayvaz (2006), hisse senedi piyasaları ve dolar kuru arasındaki nedensellik ilişkilerini araştırdığı çalışmasında dolar kuru ile hizmet sektör endeksi arasında koentegrasyon tespit edemezken dolar kuru ile İMKB-100 endeksi, mali sektör endeksi, sanayi sektör endeksi arasında koentegrasyon tespit edilmiştir. Ayrıca dolar kuru ve hisse senedi fiyat endeksleri arasında çift yönlü nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Topaloğlu ve Karakozak (2008), panel veri analizi kullanarak BIST Banka endeks getirisi ile faiz ve enflasyon oranı, döviz kuru, altın fiyatı ve para arzı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Hisse senedi getirisi ile altın fiyatı ve enflasyon oranı arasında ilişki bulunamazken; döviz kuru, para arzı ve faiz oranı arasında anlamlı ve negatif ilişki tespit edilmiştir.

Balı ve Cinel (2011), panel veri analizi ile 1995-2011 döneminde altın fiyatlarının İMKB-100 endeksine etkisini araştırmışlardır. Altın fiyatlarının borsa endeksi üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Yıldız (2014), 2001-2013 dönemi için aylık verileri kullanarak BIST100 endeksi ile faiz oranı, altın fiyatları, döviz kuru ilişkisini araştırmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir. Nedensellik analizi sonucunda BIST100 ve dolar kuru arasında çift yönlü nedensellik, Faiz oranından endekse, altın fiyatlarından da dolar kuruna ve dolaylı olarak endekse doğru tek yönlü nedensellik olduğu belirlenmiştir.

Ceylan ve Şahin (2015), 2006-2015 yılları arası aylık verileri kullanarak dolar alış kuru ve Borsa İstanbul ve sektörel endeksler arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Değişkenler arasında koentegrasyon tespit edilmiş, tüm alt endekslerde döviz kurundan borsa endeks fiyatlarına doğru tek yönlü nedensellik olduğu belirlenmiştir.

Belen ve Karamelikli (2016), 2006-2014 dönemine ait aylık borsa endeks getirileri ile dolar kuru arasındaki ilişkinin sınır testi yöntemiyle araştırıldığı çalışmalarında BIST100 endeksi ve ABD dolar kuru arasında

eşbütünleşme olduğunu ve dolar kurunun hisse senedi fiyatlarını negatif yönde etkilediğini belirlemişlerdir.

Tursoy ve Faisal (2017), çalışmalarında 1986-2016 döneminde Türkiye hisse senedi piyasası üzerindeki altın ve ham petrol fiyatlarının kısa dönemli etkisini ARDL, uzun dönemli etkisini ise eşbütünleşme yöntemleriyle araştırmışlardır. Analiz neticesinde kısa ve uzun dönemde, altın ve hisse senedi fiyatları arasında negatif, petrol ve hisse senedi fiyatları arasında pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir. Nedensellik analizi sonucunda ise altın fiyatlarından hisse senedi fiyatlarına doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Karhan ve Aydın (2018) Türkiye'de petrol fiyatları ve BİST 100 endeksi arasındaki ilişkiyi 2009-2018 dönemleri için günlük veriler kullanılarak incelemiştir. Çalışmadan elde edilen nedensellik testi bulgularına göre brent petrol fiyatlarından BIST 100 endeksine doğru sadece kısa dönem nedenselliğin olduğu, bununla beraber asimetrik nedensellik testi sonuçlarına göre petrol fiyatları ile hisse senetleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Her iki nedensellik testi sonuçları göz önünde bulundurulduğunda uzun dönemde iki değişken arasında nedenselliğin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Güler ve Özçalık (2018) Aralık 2016-Eylül 2018 dönemi arasında günlük seviyede gerçekleşen BIST 100 endeksi, TCMB faiz oranları ortalaması, dolar endeksi ve dolar/TL kuru arasındaki ekonomik ilişkinin ortaya konulmasını amaçlamışlardır. Çalışma bulguları, tüm değişkenlerin birbirinden etkilendiklerini ortaya koymaktadır.

Güney ve Saka Ilgın tarafından (2019) Aralık 2007-Mayıs 2018 arası verileri kullanarak BIST100 fiyat endeksi ile ağırlıklı ortalama altın fiyatları, dolar alış kuru ve 1 yıla kadar vadeli mevduat faiz oranı arasındaki ilişki analiz edilmiştir. VAR modeli ve Granger nedensellik testi kullanılan çalışmada altın-BIST100, faiz-BIST100 arasında çift yönlü; döviz-BIST100 ve altın-Faiz arasında tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Cihangir vd. 2002 yılı 1. Ayı ve 2019 yılı 11. Ayı verileri ve VAR yöntemini kullanarak Türkiye için altın, borsa, döviz ve faiz getirileri arasında ki etkileşimi incelemişlerdir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre dövizden altına; altın, borsa ve dövizden faize ve borsadan dövize doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri bulunmuştur. Ayrıca döviz getirisi ile birlikte borsa, altın ve faizinde arttığı; faizler arttığında ise borsa, altın ve dövizin azalmaya başladığı bulguları etki-tepki fonksiyonlarına göre elde edilmiştir.

2. METODOLOJİ

Bu bölümde çalışma amacına uygun olarak panel var analizi ve ön testlerine ilişkin bilgiler verilmiştir.

2.1. Yatay Kesit Bağımlılığı

Panel veri setini meydana getiren yatay kesit birimlerinden herhangi birinde meydana gelen şoka karşılık tüm birimlerin aynı düzeyde etkilenmesi

durumu yatay kesit bağımlılığını ifade etmektedir. Bu durumun test edilmesinde Breusch-Pagan (1980) LM testi ya da Pesaran (2004) CD testi kullanılabilmektedir. Bu çalışmada zaman boyutu olan *T*'nin birim boyutu olan *N*'den küçük olması nedeniyle Breusch-Pagan yatay kesit bağımlılığı testi kullanılmıştır.

$$LM = T\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}\hat{\rho}_{ij}^{2} \qquad (1)$$

Burada; birimler arasında anlık korelasyon $\hat{\rho}_{ij}^{2}$, *i.* ve *j.* olarak ifade edilmektedir. Test istatistiği, $\chi^{2}_{N(N-1)/2}$ serbestlik derecesine sahip olup, temel hipotez yatay kesit bağımlılığının olmadığını ifade etmektedir (Keskin ve Aksoy, 2019:5).

2.2. Birinci ve İkinci Nesil Birim Kök Testleri

Serilerin durağanlıklarının sınanması amacı ile kullanılacak birim kök testine karar verilmesi aşamasında yatay kesit bağımlılığının olması veya olmaması önem arz etmektedir. Çünkü yatay kesit bağımlılığı olmaması durumunda birinci nesil birim kök testleri (Breitung, 2000; Hadri, 2000; Levin vd., 2002; lm vd., 2003), olması durumunda ise ikinci nesil birim kök testleri (Bai ve Ng, 2004; Pesaran, 2007; Hadri ve Kurozumi, 2012) kullanılmaktadır. Bu çalışmada serilerde yatay kesit bağımlılığı tespit edilmesi nedeniyle ikinci nesil birim kök testlerinden ise Pesaran (2007) testi kullanılmıştır.

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + e_{it} \qquad (2)$$
$$(i = 1,2,\dots\dots,N \quad , \quad t = 1,2,\dots\dots T)$$

Pesaran (2007) tarafından geliştirilen test, *T*>*N* ve *N*>*T* için yani her iki durumunda da kullanılmakla birlikte yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır (Pesaran, 2007: 269 - 271). İncelenen serinin durağan olması durumunda ($H_a: b_i < 0$) temel hipotez ($H_0: b_i = 0$) reddedilmektedir.

2.3. Panel Vektör Otoregresif Regresyon Analizi (PVAR)

Geleneksel VAR yönteminin panel veriye uyarlanmış hali olan Panel VAR, modelde yer alan tüm değişkenleri içsel olarak kabul ederek, her bir değişkene ait gecikmeli değerlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin görülmesine olanak sağlamaktadır (Canova ve Ciccarelli, 2013:7). Panel VAR modelinde optimal gecikme uzunluğu seçimi GMM yöntemi ile belirlenmektedir.

$$Y_{it} = \alpha_0 + \sum_{l=1}^{m} a_1 Y_{it-l} + \sum_{l=1}^{m} \beta_1 X_{it-l} + \mu_i + \varepsilon_{it} \qquad (3)$$
$$X_{it} = \alpha'_0 + \sum_{l=1}^{m} \delta_1 Y_{it-l} + \sum_{l=1}^{m} \theta_1 X_{it-l} + \mu_i + \varepsilon'_{it} \qquad (4)$$

Bir bağımlı, bir bağımsız olmak üzere 2 değişkenden oluşan standart bir panel VAR denkleminin sağ tarafında, sistemdeki tüm değişkenlerin (*Y ve*

X) gecikmeli değerleri yer almaktadır (Love ve Zicchino, 2006: 193-195). Gecikme uzunluğu m ve birim etkiler μ_i olarak ifade edilmektedir. Y ve X değişkenleri için gecikme uzunluğunun birbirlerine eşit oldukları varsayılmaktadır. Zaman serilerindeki VAR modelinden ayıran temel özellik ise modelde yer alan birim etkilerdir.

2.4. Panel Nedensellik Analizi

İlk kez Granger (1969) tarafından önerilen nedensellik analizinde, bir değişkenin gelecek değerinin tahmin edilmesinde diğer değişkenlerin faydalı bilgi sağlama durumu araştırılmaktadır.

$$Y_t = \sum_{j=1}^{m} a_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^{m} b_j Y_{t-j} + \eta_t \qquad (5)$$

Eğer ki X değişkeni Y değişkeninin nedeni ise ($H_0: c_1 = \cdots = c_m$) X değişkeninde meydana gelen değişmelerin Y değişkenindeki değişmelerden önce meydana geldiği anlaşılacaktır (Granger, 1969:431). Ancak nedensellik analizinin gerçekleştirilebilmesi için incelenen değişkenlerin durağan özellikte olması gerekmektedir. Metodolojinin başlangıç noktası, iki denklemli genel bir lineer panel Granger nedensellik modelinin tahminidir.

$$Y_{it} = \alpha_1 + \sum_{j=1}^{m} a_{1,i,j} X_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{m} b_{1,i,j} Y_{i,t-j} + \varepsilon_{1,i,t} \qquad (6)$$

$$X_{it} = \alpha_2 + \sum_{j=1}^{m} a_{2,i,j} X_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{m} b_{2,i,j} Y_{i,t-j} + \varepsilon_{2,i,t} \qquad (7)$$

Burada; *i=1,...,N* birimleri, *t=1,...,T* zaman periyodunu, α_1 ve α_2 kesme noktalarını, *j=1,.....M* dikkate alınan gecikmeleri ve $\varepsilon_{1,i,t}$ ile $\varepsilon_{1,i,t}$ hata terimlerini ifade etmektedir. Panel Granger nedensellik analizinin, Panel VAR modelinde GMM yöntemi sonucu elde edilen tahminlere Wald testi uygulanması sonucu yapılabileceği Abrigo ve ve Love (2016) tarafından belirtilmiştir.

Panel birimlerin homojen olması durumunda panel Granger nedensellik analizinin, heterojen olması durumunda ise Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel Granger nedensellik analizinin kullanımı uygundur (Tatoğlu, 2017: 151-154). Paneli meydana getiren birimlerin homojenlik durumunun incelenmesinde yaygın olarak Swamy (1970) S testi kullanılmaktadır. Testte birim boyutu olan *N*'nin zaman boyutu olan *T*'ye göre küçük olması beklenmektedir (Pesaran ve Yamagata, 2008:93-95).

$$\hat{S} = \sum_{i=1}^{N} \left(\hat{\beta}_i - \hat{\beta}_{WFE}\right) \frac{X_i' \mu_\tau X_i}{\hat{\sigma}_i^2} \left(\hat{\beta}_i - \hat{\beta}_{WFE}\right) \qquad (8)$$

Burada $\hat{\beta}_i$, birimlere göre elde edilen en küçük kareler tahmincilerini; $\hat{\sigma}_i^2$, $\hat{\beta}_{WFE}$'ye dayanan σ_i^2'nin tahmincisini ve $\hat{\beta}_{WFE}$, tartılı havuzlanmış tahminciyi ifade etmektedir.

$$\hat{\beta}_{WFE} = \left(\sum_{i=1}^{N} \frac{X_i' \mu_\tau X_i}{\hat{\sigma_i}^2}\right)^{-1} \sum_{i=1}^{N} \frac{X_i' \mu_\tau y_i}{\hat{\sigma_i}^2} \quad (9)$$

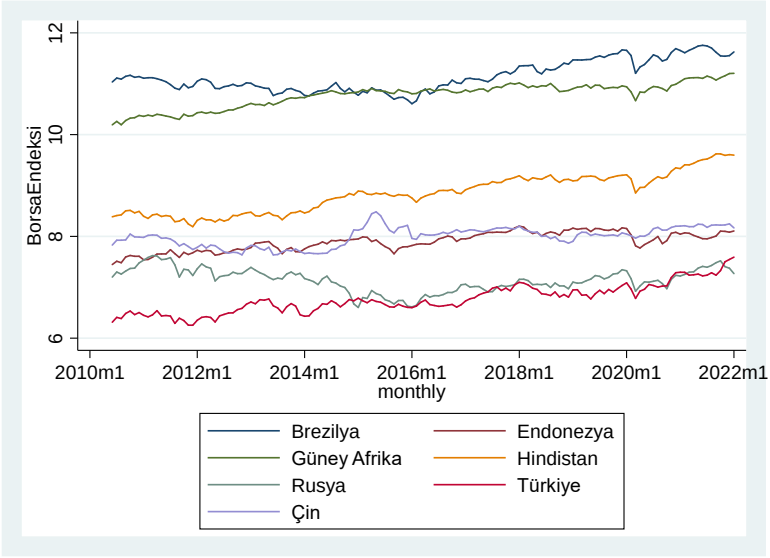
Test, $\chi^2_{K(N-1)}$ serbestlik derecesi ile dağılmakta olup, temel hipotez parametrelerin homojen olduğunu ifade etmektedir. Heterojenliğin tespit edilmesi durumunda, durağan y ve x değerlerinin tanımlandığı nedensellik testi modeli (Dumitrescu ve Hurlin, 2012:1457):

$$Y_{i,t} = a_i + \sum_{k=1}^{k} Y_i^{(k)} Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^{k} \beta_i^{(k)} X_{i,t-k} + e_{i,t} \quad (10)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Denklem, x değişkeninin y değişkeninin nedeni olup olmadığını kontrol etmek için kullanılmaktadır (Lopez ve Weber, 2017: 2). Heterojen bir yapıya sahip olan modelde temel hipotez ($H_0 = \beta_i = 0$) sonucun homojenliğini, alternatif hipotez ise sonucun heterojenliğini sağlamaktadır.

3. BULGULAR

Çalışma kapsamında incelenen veriler Thomson Reuters veri tabanından elde edilmiştir. BRICS-T ülkelerine ait borsa endeksi, tahvil, dolar ve euro 2010:6 ile 2022:3 yılları arasında aylık frekansta panel veri olarak düzenlenmiştir. Ele alınan değişkenler analiz esnasında doğal logaritması alınarak incelenmiştir. BRICS-T ülkelerine ait borsa endeksleri grafiği Şekil 1 aracılığı ile verilmiştir.

Şekil 1. BRICS-T Borsa Endeksleri Zaman Serisi Grafiği

Grafiğe bakıldığında, tüm ülkeler için borsa endeksinin hem ortalamada hem de varyansta durağan olmadığı görülmektedir. Tablo 1'de değişken bazında yatay kesit bağımlılığına ait değerlendirmede kullanılan panel veri setinde gözlem sayısının birim sayısından fazla olması nedeniyle (T>N) Breusch-Pagan (1980) testi kullanılmıştır.

Tablo 1: Değişkenlerde Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları

İstatistik / Değişken	BRICS-T Ülkeleri	
	İstatistik	*p*-değeri
LBorsaEndeksi	1157.988	0.0000
LTahvil	623.5236	0.0000
LDolar	1948.550	0.0000
LEuro	1726.945	0.0000

Not: %5 düzeyinde istatiksel anlamlılık kontrol edilmiştir.

Sonuçlara bakıldığında, BRICS-T ülkeleri için ele alınan değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla ilgili değişkenlerin durağanlığı, ikinci nesil birim kök testlerinden olan Pesaran (2007) testinden yararlanılmıştır. Değişkenlere uygulanan birim kök testi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Birim Kök Testleri Sonuçları (kesme terimi ve trend ile)

İstatistik / Değişken	BRICS-T Ülkeleri		
	İstatistik	*p*-değeri	Karar
LBorsaEndeksi		0.651	
$\Delta LBorsaEndeksi$	-2.239 -6.190	0.000	$I(1)$
LTahvil		0.365	
$\Delta LTahvil$	-2.468 -6.168	0.000	$I(1)$
LDolar			
$\Delta LDolar$	-1.919 -8.4309	0.920 0.000	$I(1)$
LEuro			
$\Delta LEuro$	-1.791 -4.2617	0.965 0.000	$I(1)$

Tablo 2'de sonuçlara göre, BRICS-T ülkeleri için ele alınan değişkenlerin aynı mertebeden ve ilk farkı alındığında durağan oldukları görülmektedir. Sabit ve eğim parametrelerinin birimlere homojen veya heterojen olması durumunda tahmin yöntemleri farklılık göstermektedir. Bu nedenle homojenlik sınaması için Swamy S testi kullanılmıştır.

Swamy S	*p*-değeri
17.923	0.000

Swamy S homojenlik testi sonucuna göre H_0 hipotezi ret edilmektedir ve heterojen dağılım olduğuna karar verilmiştir. Dolayısıyla, heterojen dağılıma uygun testlerin yapılması gerekmektedir. Nedensellik analizine geçmeden önce durağanlıkları belirlenen değişkenler ile oluşturulan VAR modeli tahmin edilirken kullanılacak gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Gecikme uzunluğu eğer olduğundan uzun belirlenirse, değişkenler gerçekte olduklarından daha yüksek değerler almaktadırlar. Bu durumda aşırı parametreleşme sorununu meydana getirmektedir (Katos, Lawler ve Seddighi 2000: 300). Panel VAR modeli için optimal gecikme uzunluğu seçimi Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) ile yapılmış olup sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: PVAR Modeli Optimal Gecikme Uzunluğu Seçimi

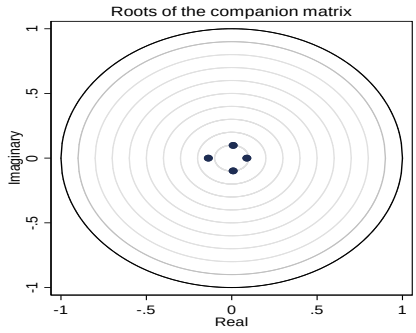
k	*CD*	*J*	*J p-değeri*	*MBIC*	*MAIC*	*MQIC*
1	0.1509052	89.36906	0.0000632*	201.264*	1.369065	-76.76368*
2	0.1607428	80.86557	0.0001392	-183.3463	0.8655685*	-70.16419
3	0.1646862	69.56588	0.0006581	-168.2248	-2.434116	-66.3609
4	0.1310532*	67.75544*	0.000228	-143.6141	3.755439	-53.06837

PVAR modeli için 1. gecikmenin minimum değerlere sahip olması nedeniyle modelin optimal gecikme uzunluğunun 1 olduğu tespit edilmiştir. PVAR modeli tahmininde değişkenlerin dıştan içe doğru sıralamasının yapılmasında heterojenliğin varlığını kabul eden Dumitrescu & Hurlin nedensellik testi uygulanmış olup sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Dimitrechu & Hurlin Nedensellik Analizi Sonuçları

H_0 Hipotezi	*Wbar İstatistik*	*Zbar İstatistik*	*p-değeri*
Borsa Endeksi → Euro	1.8119	1.5190	0.1288
Euro → Borsa Endeksi	5.4042	8.2395	0.0000
Borsa Endeksi → Tahvil	4.7271	6.9728	0.0000
Tahvil → Borsa Endeksi	2.2374	2.3149	0.0206
Borsa Endeksi → Dolar	3.6877	5.0282	0.0000
Dolar → Borsa Endeksi	5.6355	8.6722	0.0000

Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) ile tahmincilerin gecikmelerini araç değişken olarak kullanarak tahmin işlemi yapılmaktadır (Love ve Zicchino 2006: 193). Elde edilen sonuçlar doğrultusunda euro, dolar ve tahvilden borsa endeksine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca borsa endeksinden tahvil ve dolara doğru da nedensellik ilişkisi olduğu görüldüğünden, dolar ve tahvil ile borsa endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur. Bir gecikmeli PVAR modelinin durağanlık kontrolü Şekil 2 ve Tablo 5 aracılığı ile verilmiştir.

Şekil 2. AR Karakteristik Polinomun Ters Köklerinin Birim Çember Gösterimi

Bir gecikme ile kurulan PVAR modelinin Şekil 1 ve Tablo 4'e göre durağan olduğu tespit edilmiştir.

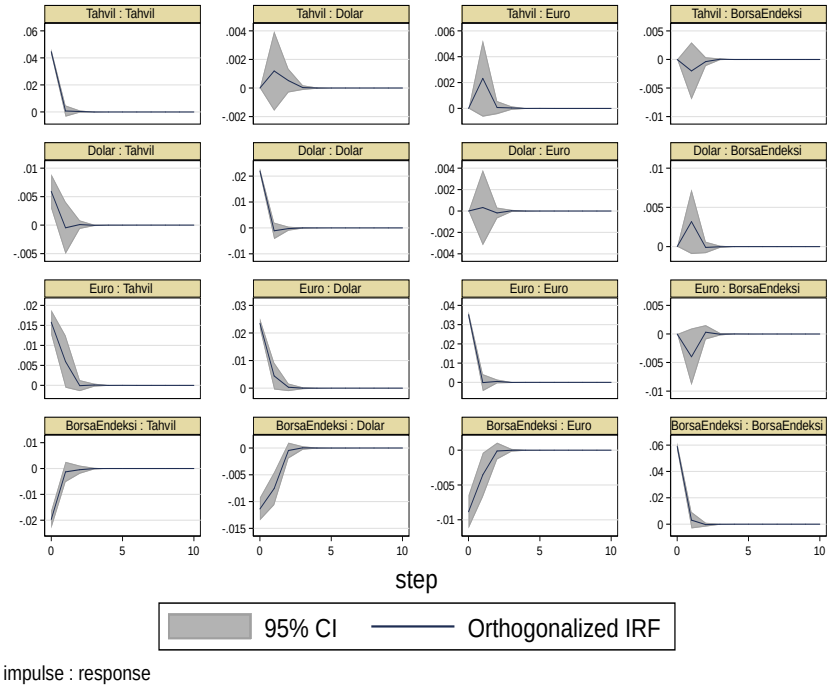
Tablo 5. AR Karakteristik Polinomun Ters Kök Değerleri

Kök	Modulus
-0.1369866	0.1369866
0.0085131	0.0988386
0.0085131	0.0988386
0.0886503	0.0886503

Modele ait hiçbir AR kökünün birim çemberin dışında yer almadığı görülmektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda panel VAR modeli oluşturulmuştur.

$$BorsaEndeksi_{it} = \alpha_{0it} + \alpha_{1it}EURO_{it} + \alpha_{1it}DOLAR_{it} + \alpha_{1it}TAHVİL_{it} + \varepsilon_{it} \qquad (8)$$

VAR analizi sonrasında, değişkenler arasındaki dinamik etkileşimleri belirlemek için etki-tepki fonksiyonlarından yararlanılmaktadır. Şekil 2'de verilen grafikler ile hata terimlerinden birindeki %1'lik standart sapmalık şoka değişkenlerin verdiği tepkiler görülmektedir.

Şekil 2. PVAR Modeli Etki-Tepki Analizi Sonuçları

Euro'da meydana gelen %1'lik standart sapmalık şok karşısında borsa endeksinin ilk dönemde azalan tepki gösterdiği ve sonrasındaki dönemde de negatif yönlü maksimum tepkiyi verdiği görülmektedir. En minimum seviyeye ulaştıktan sonra ise uzun dönemde denge değerine yaklaşmaktadır. Euro'da meydana gelen %1'lik standart sapmalık şok karşısında tahvil ve doların durumu incelendiğinde ise tepkilerin benzer olduğu görülmektedir. İlk

dönemde pozitif yönlü maksimum tepki verirlerken, sonrasında azalan tepki gösterdiği ve ski uzun dönem denge değerine yaklaştığı tespit edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde ise bir değişkende meydana gelen bir şokun diğer değişkenler üzerinde orta vadeli (ortalama 1-2 yıl) etkili olduğunu ve uzun dönemde şokların etkilerinin ortadan kalktığını söylemek mümkündür. Makroekonomik büyüklükler üzerinde etkili bulunan değişkenin politika aracı olarak kullanılabilir olup olmadığı etki-tepki analiziyle belirlenirken, hangi değişkenin en etkili olduğunun belirlenmesinde ise varyans ayrıştırma tekniğini kullanmak mümkündür (Lutkepohl 2005: 281). PVAR modeline ait varyans ayrıştırma sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: PVAR Modeli Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Dönem 1	**Borsa Endeksi**	**Tahvil**	**Euro**	**Dolar**
Borsa Endeksi	1	0	0	0
Tahvil	0.1782436	0.0377699	0.0001942	0.7837923
Euro	0.002173	0.4642355	0.5335914	0
Dolar	0.0057512	0.9942487	0	0
Dönem 2	**Borsa Endeksi**	**Tahvil**	**Euro**	**Dolar**
Borsa Endeksi	0.9802992	0.0012959	0.0002417	0.0181632
Tahvil	0.1701306	0.0416749	0.0004995	0.787695
Euro	0.0032505	0.4748788	0.5209352	0.0009175
Dolar	0.0083616	0.989144	0.000121	0.0023733
Dönem 3	**Borsa Endeksi**	**Tahvil**	**Euro**	**Dolar**
Borsa Endeksi	0.9222853	0.0050711	0.0009159	0.0717277
Tahvil	0.1629293	0.0449878	0.0016889	0.7903939
Euro	0.0050607	0.4843985	0.5061496	0.0043911
Dolar	0.0125476	0.9761501	0.0004456	0.0108567
Dönem 4	**Borsa Endeksi**	**Tahvil**	**Euro**	**Dolar**
Borsa Endeksi	0.8211368	0.0115922	0.0020375	0.1652335
Tahvil	0.1569412	0.0476166	0.0031453	0.7922968
Euro	0.0081526	0.491227	0.4873854	0.0132349
Dolar	0.0192263	0.9488026	0.0010391	0.0309321

Borsa endeksindeki değişimin ilk dönemde tamamının kendisi tarafından; ikinci dönemde ise yaklaşık %17'sinin tahvil, %0.003'ünün euro ve %0.008'inin dolar tarafından açıklandığı görülmektedir. Diğer dönemlerde de benzer şekilde ilerlediği ve kendini açıklama oranının düştüğü tespit edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, BRICS-T ülkelerinin borsa endekslerinin incelendiği modele göre değişkenlerin çoğunlukla kendi gecikmeli değerlerinin etkisi altında kaldıkları görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, gelişmekte ülkeler grubu arasında önemli bir yere sahip olan BRICS-T ülkelerinin hisse senedi piyasaları ile ülke tahvillerinin getirileri, döviz kurları olarak da ABD dolarının ve Euro'nun Brezilya Reali (BRL), Rus Rublesi (RUB), Hindistan Rupisi (INR), Çin Yuanı (CNY), Güney Afrika Randı (ZAR) ve Türk Lirası (TRY) cinsinden değerlerinin getirileri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen veriler, 2010:6 ile 2022:3 dönemine ait aylık frekansta veriler kullanılarak heterojen panel nedensellik analizi ve panel VAR analizi yöntemleriyle analiz edilmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre BRICS-T ülkelerinin yerel paralarının Euro, ABD doları cinsinden getirileri ile söz konusu ülkelerin tahvil getirilerinden hisse senedi piyasalarına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca hisse senedi piyasalarından yerel paralarının Euro, ABD doları cinsinden getirileri ile söz konusu ülkelerin tahvil getirilerine doğru nedensellik ilişkisi tespit edildiğinden ele alınan değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Genel olarak elde edilen bulgular değerlendirildiğinde değişkenlerin birinde meydana gelen bir şokun diğer değişkenler üzerinde kısa-orta vadede (ortalama 1-2 yıl) etkili olduğu ve uzun dönemde şokların etkilerinin ortadan kalktığı görülmüştür. Hisse senedi piyasaları üzerinden Euro, ABD doları ve tahvil getirilerinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. İkinci dönemde hisse senedi piyasalarındaki değişimin %16'sının dolar, %0,02'sinin Euro, %1'inin de tahvil getirileri tarafından açıklandığı görülmüştür. Etki tepki grafikleriyle birlikte değerlendirildiğinde kısa dönemde yatırımcı kararları için ilgili değişkenlerin etkisinin dikkate alınması gerektiği görülmüştür. Nitekim mevcut çalışmalarda da kısa dönemli hareketlerin etkileri vurgulanmaktadır (Siddiqui vd., 2008; Waithe vd., 2010). Literatürde döviz kurları ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda, orta ve uzun vadede de ilişki tespit edilmiştir (Dahir vd., 2018; Mrova ve Trabelsi, 2019; Temurlenk ve Lögün, 2021). Buradan hareketle, BRICS-T ülkeleri kapsamında finansal yöneticiler ve politika yapıcılar açısından önemli sonuçlar elde edildiğini söylemek mümkündür.

BRICS-T ülkelerinin hisse senedi piyasaları ile döviz kuru ve tahvil getirileri arasındaki kısa-orta vadedeki etkileşim yatırıcıların döviz kuru ve tahvil piyasasında yaşanabilecek dalgalanmalara karşı yatırım stratejilerini şekillendirebilmesinin yanı sıra portföylerinin risk-getiri dengesini optimum seviyede tutabilmesi açısından yol göstericidir. Araştırma sonucunda ele aldığımız değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Buradan hareketle, gelecek çalışmalarda söz konusu ilişkilerle ilgili daha kesin sonuçlara ulaşılabilmesi için panel regresyon analizi gibi tekniklerin kullanılması faydalı olabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Melih Sefa Yavuz %30, Gözde Bozkurt %30, Murad Kayacan %20, İsmail Erkan Çelik %20
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Melih Sefa Yavuz %30, Gözde Bozkurt %30, Murad Kayacan %20, İsmail Erkan Çelik %20.
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Aşçı, M. E. (2019). BRICS Ülkelerinin Küresel Güç Olma Potansiyelleri ve Türkiye. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), ss.39-60.

Ayvaz, Ö. (2006). Döviz Kuru ve Hisse Senetleri Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), ss.1-14.

Bai, J. ve Ng, S. (2004). A Panic Attack on Unit Roots and Cointegration. *Econometrica*, 72(4), ss.1127-1177.

Balı, S. ve Cinel, M. (2011). Altın Fiyatlarının İMKB 100 Endeksi'ne Etkisi ve Bu Etkinin Ölçümlenmesi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi,* 25(3-4), ss.45-63.

Belen, M. ve Karamelikli, H. (2016). Türkiye'de Hisse Senedi Getirileri İle Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Ardl Yaklaşımı, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45(1), ss.34-42.

Bragoudakis, Z. ve Voulgarakis, R. (2021). Modelling The Volatility of Stock Indices and Foreign Exchange Rates in BRICS: Empirical Evidence from GARCH Models. *Review of Economics and Finance*, 19(1), ss. 1-12.

Breitung, J. (2000). *The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data, In Advances in Econometrics*. Vol. 15: Nonstationarity Panels, and Dynamic Panels, Baltagi, B.H. (ed.), ss.161-177, JAI Press.

Breusch, T.S. ve Pagan, A.R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Modelspecification Tests in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 47(1), ss.239-253.

Canova, F. ve Ciccarelli, M. (2013). Panel Vector Autoregressive Models: A Survey: The views expressed in this article are those of the authors and do not necessarily reflect those of the ECB or the Eurosystem. In *VAR models in macroeconomics–new developments and applications: Essays in honor of Christopher A. Sims*. Emerald Group Publishing Limited.

Ceylan, S. ve Yılmaz Şahin, B. (2015). Hisse Senedi Fiyatları ve Döviz Kuru İlişkisi. *International Jounal of Social Science,* 37, ss.399-408.

Chkili, W. (2016). Dynamic Correlations and Hedging Effectiveness Between Gold and Stock Markets: Evidence for BRICS Countries. *Research in International Business and Finance*, 38, ss.22-34.

Cihangir, M., Polat, M. A., Çalışkan, U. (2020). Türkiye'de Alternatif Finansal Yatırım Araçları Arasındaki Dinamik Etkileşim: Uygulamalı Bir Analiz. *Journal of Yaşar University*, 15(60), ss.920-940.

Corbet, S., Meegan, A., Larkin, C., Lucey, B., Yarovaya, L. (2018). Exploring The Dynamic Relationships Between Cryptocurrencies and Other Financial Assets. *Economics Letters*, 165, ss.28-34.

Dahir, A. M., Mahat, F., Ab Razak, N. H., Bany-Ariffin, A. N. (2018). Revisiting The Dynamic Relationship Between Exchange Rates and Stock Prices in BRICS Countries: A Wavelet Analysis. *Borsa Istanbul Review*, 18(2), ss.101-113.

Das, D., Bhowmik, P., Jana, R. K. (2018). A Multiscale Analysis of Stock Return Co-Movements and Spillovers: Evidence from Pacific Developed Markets. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 502, ss.379-393.

Doğan, E., Ulucak, R., Kocak, E., Işık, C. (2020). The Use of Ecological Footprint in Estimating The Environmental Kuznets Curve Hypothesis for BRICST By Considering Cross-Section Dependence and Heterogeneity. *Science of the Total Environment*, 723, 138063.

Dumitrescu, E. I. ve Hurlin, C. (2012), Testing for Granger Noncausality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 29(4), ss.1450-1460.

Elmas, B. ve Esen, Ö. (2011). Hisse Senedi Fiyatları ile Döviz Kuru Arasındaki Dinamik Ilişkinin Belirlenmesi: Farklı Ülke Piyasaları İçin Bir Araştırma. *Muhasebe ve Fiansman Dergisi*, ss.153-170.

Gazel, S. (2020). BRICS Ülkelerinde Döviz Kuru, Enflasyon ve Hisse Senedi Piyasası İlişkisi: Asimetrik Panel Nedensellik Testi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 21(1), ss.21-34.

Güler, S. ve Özçalık, M. (2018). Hisse Getirisi, Faiz Oranı ve Dolar Kuru İlişkisi: BIST'te Bir Uygulama. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *16*(4).

Güney, S. ve Ilgın, K. S. (2019). Yatırım araçlarının BİST-100 endeksi üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 53, ss.226-245.

Hadri, K. (2000). Testing for Stationarity in Heterogeneous Panel Data. *The Econometrics Journal*, 3(2), ss.148-161.

Hadri, K. ve Kurozumi, E. (2012). A Simple Panel Stationarity Test in the Presence of Serial Correlation and A Common Factor. *Economics Letter*, 115, ss.31-34.

Im, K.S., Pesaran, M.H. ve Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), ss.53-74.

Ji, Q. Liu, B., Zhao, W., Fan, Y. (2020). Modelling Dynamic Dependence and Risk Spillover Between All Oil Price Shocks and Stock Market Returns in the BRICS. *International Review of Financial Analysis*, 68, ss.101-238.

Karhan, G. ve Aydın, H. İ. (2018). Petrol Fiyatları, Kur ve Hisse Senedi Getirileri Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(19), ss.405-413.

Keskin, H. İ. ve Aksoy, E. (2019). OECD ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Gelir Artışı ve İşgücüne Katılım Arasındaki İlişki: Panel Eşbütünleşme Analizi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi,* 54(1), ss.1-20.

Levin, A., Lin, C.F., Chu, C.S.J. (2002). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), ss.1- 24.

Li, Y., Huang, J., Gao, W., Zhang, H. (2021). Analyzing The Time-Frequency Connectedness Among Oil, Gold Prices and BRICS Geopolitical Risks. *Resources Policy, 73*, ss.102-134.

Liu, X., An, H., Li, H., Chen, Z., Feng, S., Wen, S. (2017). Features of Spillover Networks in International Financial Markets: Evidence from The G20 Countries. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 479, ss.265-278.

Love, I. ve Zicchino, L. (2006). Financial Development and Dynamic Investment Behavior: Evidence from Panel VAR. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, *46*(2), ss.190-210.

Masood, O., Tvaronavičienė, M., Javaria, K. (2019). Impact of Oil Prices on Stock Return: Evidence from G7 Countries. *Insights into Regional Development*, *1*(2), ss.129-137.

Mroua, M. ve Trabelsi, L. (2020). Causality and Dynamic Relationships Between Exchange Rate and Stock Market Indices in BRICS Countries: Panel/GMM and ARDL analyses. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*.

Özdemir, L. (2020, October). Asymmetric causality relationship between the stock market and the exchange rate in BRICS-T. In IV. International Applied Social Sciences Congress 22nd-24th October (pp. 310-322).

Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, 435, ss.1-42.

Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, ss.312-365.

Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142, ss.50-93.

Seddighi, H., Lawler, K. A., Lawler, K., Katos, A. V. (2000). *Econometrics: A practical approach*. Psychology Press.

Siddiqui, S., Zehra, S., Majeed, S., & Butt, M. S. (2008). Export-Led Growth Hypothesis in Pakistan: A Reinvestigation Using The Bounds Test. *The Lahore Journal of Economics, 13*(2), 59-80.

Swamy, P. A. (1970). Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model. *Econometrica*, 38, ss.311-323.

Tatoğlu, F. Y. (2012). *İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı.* Beta Yayıncılık.

Temurlenk, M. S. ve Lögün, A. (2021). BRICS Ülkelerinde Hisse Senetleri Fiyatlari Ve Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Eşikli Eşbütünleşme ve Eşikli Granger Nedensellik. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(78), ss.488-497.

Topaloğlu, E. E. ve Karakozak, Ö. (2018). Makroekonomik Faktörler Ve Pay Senedi Getirisi: BİST Banka Endeksi Firmaları Üzerine Panel Veri Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, ss.199-215.

Tursoy, T. ve Faisal F. (2017). The Impact of Gold And Crude Oil Prices on Stock Market in Turkey: Empirical Evidences from ARDL Bounds Test And Combined Cointegration, *Resources Policy*, 55, ss.49-54.

Waithe, K., Lorde, T., Francis, B. (2010). Export-Led Growth: A Case Study of Mexico. *International Journal of Business, Humanities and Technology*, 1(1), ss.33-44.

Yıldız, A. (2014). BIST 100 Endeksi ile Alternatif Yatırım Araçlarının İlişkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(2), ss.39-56.

Zhou, X., Zhang, W., & Zhang, J. (2012). Volatility Spillovers Between the Chinese and World Equity Markets. *Pacific-Basin Finance Journal*, 20(2), ss.247-270.

https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators.

Extended Abstract

BRICS-T (Brazil, Russia, India, China, South Africa, and Turkey) countries have become an important part of the global economy with their impressive economic growth performance since the 1990s. The group, which has achieved an average of over 3% economic growth in the last 30 years, also has an important share in world trade. Although BRICS-T was created for a common purpose, it is a heterogeneous group of countries with different characteristics. It is considered an important alternative for many investors due to its natural resources, low-cost production power, and rapid growth potential.

Although BRICS-T countries have their own economic and sectoral structures, economic growth based on foreign exchange reserves is a common feature of these countries. While the Chinese economy emphasizes investments based on a low labor force and low input costs, the Russian economy exhibits a production structure based on vast energy resources, weapons, and heavy industry. India implements an export-led growth strategy by using the opportunities of outsourcing and low labor costs. The focus of the Brazilian and South African economies is on energy exports, and international price and demand fluctuations in this sector can significantly affect the economy.

Significantly, the financial liberalization process, which started in the 1990s, brought about a process that increased the interaction between financial markets in different countries. As a result of financial liberalization, barriers to capital movements have been removed. With the global dimension of capital movements, investors have turned to emerge markets such as BRICS-T and shifted their investments to these countries.

Particularly, the financial collapses experienced in countries described as large and strong financially led investors to these markets. Crises such as the 2008 global financial crisis and the 2010-2011 European debt crisis had a significant impact on global financial markets. The volatility created by the

aforementioned crises in the markets creates an increasing effect on the risks to investors' portfolios. In such environments, one of the most important issues for investors is the risk-return balance of their portfolios.

At this point, investors try to minimize their risks by diversifying their portfolios or changing their investment strategies. At this point, the determination of the relationship between stock markets and traditional investment instruments is an important issue, primarily for investors and policymakers. Although there are studies examining the interaction between stock markets in the literature, the number of studies that include the financial markets of a certain country group and the instruments that may interact with these markets are few. Therefore, the causality relationship between the stock markets of BRICS-T countries and the exchange rate returns of their local currencies, and the returns of country bonds has been investigated.

In this study, the stock markets of BRICS-T countries, which have an important place among the group of developing countries, and the yields of country bonds, exchange rates of the US dollar and Euro, Brazilian Real (BRL), Russian Ruble (RUB), Indian Rupee (INR).), Chinese Yuan (CNY), South African Rand (ZAR) and Turkish Lira (TRY) values were investigated. The data examined within the scope of the study were analyzed through heterogeneous panel causality analysis and panel VAR analysis methods, using monthly frequency data from 2010:6 to 2022:3.

According to the findings obtained as a result of the research, a causal relationship was determined from the returns of the local currencies of the BRICS-T countries in Euro and US dollars and the bond returns of these countries to the stock markets. In addition, since the causality relationship between the returns of the local currencies in the stock markets in Euro and US dollars and the bond returns of the mentioned countries was determined, it was concluded that there was a bidirectional causality relationship between the variables discussed. When the findings obtained in general were evaluated, it was observed that a shock in one of the variables had an effect on the other variables in the short-medium term (average 1-2 years), and the effects of the shocks disappeared in the long term.

It is possible to say that Euro, US dollar, and bond yields are effective on stock markets. In the second period, it was observed that 16% of the change in the stock markets was explained by the dollar, 0.02% by the euro, and 1% by the bond yields. When evaluated together with the impact response graphs, it was seen that the effect of the relevant variables should be taken into account for investor decisions in the short term.

The results obtained in the study are important for investors, financial managers, and policymakers. The short-to-medium-term interaction between the stock markets of BRICS-T countries and the exchange rate and bond yields is guiding in terms of keeping the risk-return balance of their portfolios at the optimum level, as well as shaping their investment strategies against the fluctuations that may occur in the exchange rate and bond market.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 415-442**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 17/02/2022 **Makale Kabul Tarihi: 18/07/2022**

SOSYAL BİLİMLERDE İKİ FARKLI YÖNTEM: POZİTİVİZMİN "AÇIKLAMA"SINDAN HERMENEUTİĞİN "ANLAMA"SINA

Fırat KAYA[*] & Burcu BÜYÜKEKMEKCİ[**]

Öz

Sosyal bilimlerde yöntem sorunu üzerinden teşekkül eden hermeneutik yaklaşımın pozitivist yaklaşıma bir alternatif oluşturması, tarihsel açıdan doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin farklılaşmasına dayanmaktadır. Doğa bilimlerine yönelik yöntemin sosyal bilimlerde de uygulanabilirliği, sosyal bilimler açısından bilimsel araştırma yöntemlerine yönelik tartışmaların önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden ayrı bir bilimsel alanı oluşturmasının ötesinde ise şekillenen tartışma yöntem sorununa odaklanmaktadır. Bu çalışma sosyal bilimlerin yöntemden bağımsız olamayacağı ön kabulü ile sosyal bilimlerde tek bir yöntemin söz konusu edilemeyeceğini de benimseyen bir perspektif ile oluşturulmuştur. Bu sebeple, sosyal bilimlerde yöntem sorunu tartışmalarında temel olarak karşımıza çıkan pozitivizm ile pozitivizmin bir alternatifi ve eleştirisi olarak hermeneutik yaklaşım bu çalışmanın odak noktasını teşkil etmektedir. Bu çalışma, tekbiçimci bilim anlayışı bakımından gelişme gösteren pozitivizmin temel özellikleri, tarihsel süreci, esas argümanları ve eleştirileri ile hermeneutiğin epistemolojik dönüşümünün anlaşılması açısından tarihsel gelişimi, ortaya çıkışı ve yöntembilimsel gelişimi açısından pozitivizme yönelttiği eleştirileri, sosyal bilimlerde yöntem sorununa dikkat çekilmesi açısından hermeneutiğin teorik kurgusu, temel tartışmaları ve eleştirileri ile genel çerçevesi içerisinde kısa bir değerlendirme çabasından ibarettir.

Anahtar Kelimeler: *Pozitivizm, Hermeneutik, Sosyal Bilimler, Yöntem, Bilgi Sosyolojisi.*

[*] YÖK 100/2000 Siyaset Psikolojisi Doktora Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi Doktora Programı, frtkya52@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-3195-2915.
[**] YÖK 100/2000 Siyaset Psikolojisi Doktora Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi Doktora Programı, ekmekciburcu@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-2948-7233.

Önerilen Atıf: Kaya, F., Büyükekmekci, B. (2022). Sosyal Bilimlerde İki Farklı Yöntem: Pozitivizmin "Açıklama"Sından Hermeneutiğin "Anlama"Sına, *Akademik Hassasiyetler, 9*(19), 415-442.

TWO DIFFERENT METHODS IN SOCIAL SCIENCES: FROM POSITIVIST EXPLANATION TO HERMENEUTIC INTERPRETATION

Abstract

The question of adopting natural science methods in social sciences comprises a substantial part of the discussions on scientific research methods in social sciences. This discussion focuses mainly on methodological issues. This study is based on the premise that social sciences cannot be dissociated from the methodology and also the perspective that a single method cannot be adopted in social sciences solitarily. Therefore, the focus of this study was on positivism and the hermeneutic approach which is the alternative and criticism of positivism, due to their appearance as the major issues in the discussions over methodology in social sciences. Consequently, this study aimed to establish the main frame and analyze briefly the fundamental features of positivism evolved as uniformist understanding of science: its historical processes, main arguments and criticism. its emergence, historical evolvement of hermeneutic to clarify its epistemological conversion, criticism raised against positivism, the theoretical construct of hermeneutics in terms of drawing attention to the method problem in social sciences.

Keywords: *Positivism, Hermeneutics, Social Science, Method, Sociology of Knowledge.*

Giriş

Bilimin bilim olmasının en önemli nedeni onun yöntemidir. Yöntem, bilimsel bilgiye ulaşmadaki yolumuzu belirleyen unsurdur. Bilimsel bilgiye ulaşırken kullandığımız veya belirlediğimiz yöntem, çalışmaların konusuna ilişkin izlenecek yolu belirlememizde son derece önemlidir. Sosyal bilimler açısından da izlenecek yöntem son derece önem teşkil etmektedir. Zira bu yöntemler bizlere farklı bakış açıları sunmakta ve çalışmaları ele alacağımız teknikleri de şekillendirmektedir. (Karasar, 2020: 3-68; Yıldırım, 1997: 9-33; Sayılı, 2010: 15-30). Bu doğrultuda sosyal bilimler alanında öncelikli olarak pozitivizm ve hermeneutik iki farklı yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pozitivizm, bilimsel bir düşünüş olarak tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu bağlamda, çalışmada, pozitivizmin arka planını oluşturan temel tarihsel sürece değinilmiştir. Bu sürecin pozitivizmin ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde ne gibi etkilerinin olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Akabinde pozitivizmin içerisinde barındırdığı önemli özelliklerinin ve bilimi algılayış şeklinin üzerinde durulmuştur. Pozitivizmin savunuları ve eleştirileri üzerinden bir karşılaştırmaya gidilmiştir. Pozitivizme ilişkin olarak *"pozitivizm savunularının temeli nedir, pozitivizmi savunanlar kimlerdir ve hangi yönleriyle pozitivizm bir yöntem olarak ortaya çıkmış ve gelişiminde savunucularının dayanak noktaları neler olmuştur?"* sorularına yanıt aranmıştır. Daha sonra ise pozitivizm savunularından hareketle *"eleştiriler hangi yönlerde olmuş, kimler tarafından ve ne şekilde eleştirilmiştir?"* sorularına yanıt verecek nitelikte araştırma sonuçlarına yer

verilmiştir. Buna paralel olarak çalışmada hem pozitivizm savunularına hem de eleştirilerine yer verilerek konu tartışılmaya çalışılmıştır.

Sosyal bilimlerde yöntem sorunu üzerinden teşekkül eden hermeneutik yaklaşımın pozitivist yaklaşıma bir alternatif oluşturması, tarihsel açıdan doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin farklılaşmasına dayanmaktadır. Doğa bilimlerine yönelik yöntemin sosyal bilimlerde de uygulanabilirliğine yaslanan tartışma, sosyal bilimler açısından bilimsel araştırma konusunun veya nesnesinin, araştırmacı öznenin de bir parçasını oluşturması bakımından önemli bir kırılma noktasını oluşturmaktadır. Sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden ayrı bir bilimsel alanı oluşturmasının ötesinde ise şekillenen tartışma yöntem sorununa odaklanmaktadır (Gulbenkian Komisyonu, 2003: 17-19). Pozitivist yaklaşımın bir eleştirisi ve alternatifi olarak hermeneutiğin epistemolojik dönüşümünün anlaşılması açısından, çalışmada, hermeneutiğin tarihsel gelişimi, ortaya çıkışı ve yöntembilimsel gelişimi açısından pozitivizme yönelttiği eleştirileri, sosyal bilimlerde yöntem sorununa dikkat çekilmesi açısından hermeneutiğin teorik kurgusu, temel tartışmaları ve eleştirileri ile genel çerçevesi içerisinde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Pozitivizmin açıklamaya verdiği önemin ve hermeneutiğin anlamaya yönelik çabasının üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda pozitivizmin ve ona alternatif sunan bir sosyal bilim yaklaşımı olarak hermeneutiğin gerek temel argümanları gerek eleştirileri pozitivizmle birlikte çalışmanın odak noktasında yerini almıştır. Sosyal bilimler açısından bilimsel yaklaşımın, yöntem belirleme ve bilimsel araştırmanın hem araştırmacı hem de araştırılan nesne yönünden bilimsel bilginin ortaya konulması üzerindeki önem, bu çalışmanın yapılmasında itici bir güç olarak değerlendirilmelidir. Çünkü bilim söz konusu edildiğinde, bilimin öznesi, nesnesi, dönemi ve koşulları ne hâkim paradigmadan, yöntemden, yaklaşımdan ve teknikten ne de tüm bunların odağında çabasını ortaya koyan bilim insanından bütünüyle ayrı hareket eden parçalar değildir. Pozitivizmin bilim anlayışı üzerinden geliştirilen argümanların sosyal bilimler üzerindeki çıktılarının yanı sıra bu çalışmada, bir pozitivizm eleştirisi olarak varlık gösteren hermeneutiğin irdelenmesi (Özlem, 2012: 106-156), her iki yaklaşımın da teorik unsurlarının incelenmesi ve bir arada sunulması hedeflenmiştir.

Çalışmada yöntem bakımından nitel araştırmaya uygun olarak teorik bir derleme olarak tasarlanmıştır. Pozitivizmin ve hermeneutiğin birincil ve ikincil kaynakları üzerinden yürütülen derlemeye ilişkin araştırma sürecinde elektronik ve basılı materyallerden faydalanılmıştır. Söz konusu materyaller kitap, makale ve süreli yayınlar öncelikli olmak üzere, çalışmada odaklanılan düşünürlerin birincil kaynakları ile birlikte düşünürlerin pozitivist ve hermeneutik teori bakımından konu edildiği ikincil kaynaklarına da odaklanılmaktadır. Çalışmada birincil kaynaklar ile ikincil kaynaklar üzerinden elde edilen araştırma konusu ve bulguların dengeli dağılımının gözetilmesine özen gösterilmiştir. Zira çalışmada konu edilen pozitivist ve hermeneutik teorilerin kıyaslanması veya bu yöntemlerin birinin teknik

üstünlüğünün ifade edilmesi çalışmanın amacı kapsamında değildir. Bu sebeple teorilere düşünsel karakterini kazandıran birincil kaynak ve bu kaynakları oluşturan düşünürlerin fikri kompozisyonlarına yer verilmesi, adı geçen düşünürlerin teorik kurgularına dair ön bilginin oluşması amacıyladır.

1. BİLİMSEL BİLGİYE ULAŞMA YOLU: YÖNTEM

Bir bilginin bilimsel olması ya da kabul edilmesi hangi yollarla mümkün olmaktadır? İşte bu soruya verilecek olan cevap bilgiye ulaşmakta kullandığımız yöntem olmaktadır. Gündelik bir bilgiden, teknik bir bilgiden vs. bilimsel bilgiyi ayıran en önemli şey o bilgiye ulaşmamızda kullandığımız yöntemdir. Bu çerçevede bakıldığında bir bilginin bilimsel olması için ya da bir bilgiye bilimsellik katan şeyin aslında onun yönteminden geçmektedir. Olgusal olanın açıklanmasında ve anlaşılmasında araştırma konusunun yüzeyselliği felsefi inançla şekillenir. Ancak bilimsel bilginin, olgusal düzeyde ve derinlemesine anlaşılması ve açıklanması yöntemsel bir sorundur. Şeylerin doğruluğu onu bilgi kılmaz. Ancak bir bilginin yanlışlığı da onu bilgi olmaktan çıkarmaz. Kategorik olarak yanlışlık bilgiyi yanlışlar. Bu bağlamda doğruluk ve kesinlik aynı şey değildir. Doğru; bir önerme, gerçeklerle örtüştüğü veya olaylar önermeye uygun olarak geliştiği sürece doğru olabilir. Bilgi "o an" için doğru olabilir ancak bu kesin bilgi için yeterli olmayabilir. Yanlışlanabilirlik[*] ise bilimsel bilgi bakımından yine bilimsel araştırmanın doğasına dair geniş bir teorik çerçeve sunmaktadır. Yanlışlanabilirliğin bilimsel araştırmalara ilişkin teorik kurguda konu edildiği tartışma ve düşüncelere, çalışmanın maksadını ve sınırlarını aşması sebebiyle kapsam dışında bırakılmıştır. Buradaki kritik eşik bilginin yöntemidir. Bu sebeple toplumbilimin kriz eşiklerinden biri olan yöntem sorunu, yöntemin teorik ve felsefi arka planı ile girift bir ilişkisellik ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yönteme dair ilk kategorik bilgi şemalarının açıklığa kavuşturulmasında fayda vardır.

Bilimsel bilginin ya da bilimin yöntemi son derece önemlidir. Bugün hayatımızı değiştiren, kolaylaştıran hem doğayı hem de toplumu açıklamakta, yorumlamakta ve sonuç elde etmemizde ve tabiri yerinde ise gerçekliğe ulaşmakta bilim, büyük bir önem arz etmektedir. Aynı zamanda bilim insanını güçlü kılan, kendi yaşamımızı kolaylaştıran, daha güvenilir bir şekilde yaşamamızı sağlayan olgu olarak görmek mümkündür. Çünkü gerek doğayı gerek toplumu bilmek bu olanakları sağlamaktadır (Yıldırım, 2012: 19). Hatta Platon'a göre bilmek ve hakikati keşfetmenin hazzı başka hiçbir şeyden sağlanamamaktadır. Düşünmenin, akıl yürütmenin ve gerçekliğe ulaşmak için çabalamanın diğer tüm şeylerden üstün olduğu görüşündedir (Platon, 2020: 318-320) Her iki açıdan da bakıldığında bilimin gerek hayatımızı kolaylaştıran, bizi güçlü ve aynı zamanda mutlu kılan bir yönü olduğunu

[*] Popper'ın bilim anlayışında hiçbir şey tam olarak kanıtlanmış yahut değişmez değildir. Bilim dinamik ve değişkendir. Bilim sorunlar başlar, sorunla devam eder, sorunla nihayetlenir. Sorun bilgiyi, bilgi sorunu ortaya koyarken, bilim ise kuramların oluşumu ve onların sınanmasında dairdir. Bu bağlamda Popper'ın pozitivizme temel önerisi yanlışlamacılıktır. Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz.: Popper (1998: 101-116)

söylemek yanlış olmayacaktır. Bilimsel bilgi, bizi hem doğayı hem de toplumu anlamakta önemli bir işleve sahip olduğu aşikârdır. Bu çerçevede bakıldığında bilimin, bilimsel bilgiye ya da bir başka ifadeyle gerçekliğe yaklaşmakta önemli bir yeri olduğunu söylemek gerekmektedir.

Bilginin tam olarak ne olduğu ya da ne ifade ettiği oldukça tartışmalı bir konudur. Burada bizi ayrıma götüren şey bilginin elde edilebileceği yol ve yöntemlerin neler olduğunun saptanmasıdır. Bu bakımdan gündelik, dini, metafizik, teknik, bilimsel vb. gibi çeşitlerinin olması temel ayrım noktasını şekillendirmektedir. Bir şeyin bilimsel bir bilgi olarak değerlendirilmesi için önerme ile dile getirilmesi son derece önemlidir. Bunun yanı sıra öne sürülen bu önermenin de doğruluğuna inanılması gerekmektedir. Aynı zamanda bir önermenin doğruluğunun sağlanması için de o önermenin güvenilir kaynak, belge ve kanıtlarla desteklenmesi önemlidir. Yani bilimsel bilgiyi diğer bilgilerden ayıran en önemli şeyler önermeler, bu önermelere ulaşılırken kullandığımız yöntem, kaynaklar, bulgular ve kanıtlardır. Bilimin yolu ve yöntemi bu noktada neşet etmektedir (Yıldırım, 2012: 21). Burada 'önerme' ile kast edilen şey ne bir varsayım ne de bir hipotezdir. Aslında her ikisini de içine alan ve birbirini tamamlayan bir anlam ihtiva etmektedir (Baloğlu, 2005: 128,129). Yani birbirinin yerine kullanılma amacını gütmeyen ne doğruluğu ne de yanlışlığı henüz ispatlanmamış sadece çalışmaya başlarken kafamızda kurguladığımız soyut bir önermek eylemini belirtmektedir. Bir diğer ifade ile önermek eylemi hem varsayım hem de hipotez için gerekli ön aşamayı işaret etmektedir. Hipotez, deneme ve sınama maksadıyla geliştirilmiş bir yargıya işaret ederken; pozitif ve sosyal bilimler alanlarında yapılacak çalışmalarda çalışma öncesinde tahminde bulunma gerekliliği, hipotez ve varsayımın birbiri ile karıştırılmasına yol açma ihtimalini taşır. Çünkü sosyal bilimlerde de tahminlerde bulunma mecburiyeti vardır (Baloğlu, 2005: 128). Bu çerçevede "bilim nedir?" sorusuna ilişkin yürütülen tartışmalara bağlı temel bir fikir birliğine sahip olunamaması; bilimin, basit, durağan değil değişkenlik göstermesinden, kimilerine göre evrimsel kimilerine göre devrimsel nitelikte ilerleyişinin olmasından, kapsamının ve sınırlılıklarının keskin bir şekilde belli olmayışından ve karmaşık bir olgu oluşundan kaynaklanmaktadır (Yıldırım, 2012: 21-22). Bu noktada bakıldığında sadece pozitivizmin ileri sürdüğü gibi bilimde, sürekli ve evrimsel nitelikte bir ilerleme olması zorunluluğu olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Dolayısıyla bilimin bazı önemli niteliklerinin olduğu görülmektedir. Bilimin; genelleyici oluşu, seçici, eleştirel, nesnel ve mantıksal olması gibi temel özelliklerinin yanı sıra bilimi diğer düşünme yöntemlerinden ayıran özelliğinden biri de olgusallığıdır. Bilim için önemli olan önermeler gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak gözlenebilir olguları dile getirmektedir (Yıldırım, 2012: 25-27). Burada gözlenebilir olması sadece deney ve gözlem aracı ile olduğu sonucuna ulaşmak son derece yalın kalmaktadır. Zira gelinliğiyle belediye binasının içine giden bir kadını gözlemlediğimizde herhangi bir deneye tabii tutmaksızın onun nikâh için orada bulunduğu varsayımına ulaşabiliriz. Bu da

bizi gözlemlerimizle empati yapma ve varsayımlar üretme sonucuna ulaştırabilir (Vergin, 2020: 172). Gözlem yoluyla varsayım üretme ve sonuç elde etme bilimsel açıdan Özlem'in ifade ettiği üzere mantığın tarihselliği tartışmasına da işaret eder. Bu tartışma esas itibariyle bilimsel bilginin nesnelliği ve nesnelliğin değişebilir olması yönünden dönemsel olarak karşılaştığımız tarihsel, kültürel sorunlara dayanmaktadır. Bu sebeple bilimsel nesnellik anlayışı nesnenin sadece olduğu gibi açıklanması değil nesneye ilişkin kavram, hipotez ve teorilerimizin uygunluğu ile ilişkilidir (Özlem, 2012: 158,159). Dolayısıyla bilim, bilimsel nesnellik ve bunlara ilişkin belirleyici bilimsel ölçütler salt doğa bilimleri alanından ve pozitivizmin katı bilim anlayışından ibaret değildir. Buna ek olarak ulaşılan kaynakların ve sonuçların hem herkes tarafından ulaşılabilir olması hem de tutarlı bir şekilde açıklanması önemli bir husustur. Bunları sağlasa bile her sav, teori eleştirilebilir. Ayrıca bilimin sınıflandırma ve sınırlandırmaya ilişkin işleyişi, buna uygun yol ve yöntemlerin seçimi önemli bilimsel göstergelerden biri olarak da nitelik taşımaktadır (Yıldırım, 2012: 28).

Bilimsel yöntem açısından yani gerek kavramsal çerçeveye gerek ise araştırmalara yön veren temel dönemler olduğu söylemek yerinde olacaktır. Bunlardan ilkini Eski Yunan oluşturmaktadır. Bu dönemde insanlar için 'yararlı olan' arayışı vardır. Bu dönem aynı zamanda bilimin felsefeyle bir olduğu dönemdir. Buradan da anlaşılacağı üzere bilimin değerlerle bir iç içeliği vardır. Bu durum Kopernik devrimiyle birlikte tümüyle bir değişim göstermiştir. Bundan sonra bilime ulaşmak mutlak bir yansızlıkla mümkün olduğu görüşü yerleşmiştir. Bilim olması gerekeni değil olanı olduğu gibi incelemeye yönelmiştir. Bu durumda bilimsel yöntemi ve anlayışı oldukça farklı bir yöne sevk etmiştir (Vergin, 2020: 165,166).

Sosyal bilimler açısından konu ele alındığında, sosyal bilimcilerin araştırma konusuna karar kıldıktan sonra daha önceden onaylanmış bilimsel yöntemlere bağlı bir araştırma süreci yürütmesi beklentisi genel bir kabul görmüş durumdadır. Bilimsel yöntem olarak onaylanmış ve tabiri yerinde ise meşruluğu kabul görmüş olan yol ve yöntemlere başvurmak, bir araştırmanın bilimsel ölçütlere uygun olarak ortaya konulması ve araştırma sürecinin yürütülmesi açısından araştırmanın geçerliliğine ve güvenilirliğine katkı sunmaktadır. Araştırma yöntemlerinden çalışma/araştırma konusuna ilişkin uygun olabilecek yöntemi seçmek, son derece önemlidir. Bu yöntemlerin de elbette belirli teknikleri bulunmaktadır. Derinlemesine görüşme, anket, deneysel ya da yarı deneysel teknikler, gözlem gibi teknikler ilk akla gelenler arasında ifade edilebilir. Bu teknikler aracılığıyla bilimsel araştırmalar yürütülebilir, değerlendirilebilir, incelenebilir, bulgular sistematik bir biçimde sunulabilir hale gelmektedir. Yani bu teknikler araştırmacının amacına uygun olan bilgini üretiminde, ortaya çıkmasında araçsal olarak kullanılmaktadır. Bu sayede sosyal bilimciler, araştırmalarını belirli bir paradigma çerçevesinde olayları analiz edebilir, açıklayabilir, yorumlayabilir, değerlendirmelerde bulunabilir ve sonuçlara ulaşabilirler. Bu bağlamda sosyal bilimcinin amacına uygun bir tekniği, yöntemi seçmesi oldukça önemlidir. Zira bu yöntem ve

teknikler sosyal dünyayı algılamak, bakış açısı geliştirmek, toplumsal olgu ve olayları anlaşılabilir bir biçimde düzensizlikleri ortadan kaldırarak, çalışmalarını ortaya koyabilmek açısından mühim bir meseledir (Kümbetoğlu, 2019: 16).

Bilimsel bir araştırmaya başlamadan önce bilimsel yöntemin amaca uygun şekilde belirlenmesi ve bu bilimsel yöntemin araçlarını kullanmak araştırmanın amacına ulaşmasında bir katalizör işlevi üstlenecektir. Bu bağlamda pozitivizm, eleştirel teori, hermeneutik, bireyselci, feminist, fenomenolojik ve holistik yaklaşımlar araştırma konusuna ve amacına uygun olarak tercih edilebilecek yöntem ve tekniklerdir. Bir bilimsel araştırma sürecinde araştırmanın amacına ve konusuna uygun yöntemlerin belirlenmesi, buna ilişkin temel yaklaşım ve tekniklerin seçimi araştırmanın kapsam, amaç ve sınırlılıklarının temel çerçevesini oluşturmada avantaj sağlayacaktır. Araştırmanın bağlı kaldığı yaklaşıma uygun yöntem ve tekniklerin kullanımı araştırmayı bütünleyici bir nitelik göstererek, araştırma açısından bir tutarlılık sağlayacaktır.

2. POZİTİVİZM

Bilimsel düşüncelerin ortaya çıkması, gelişme göstermesi ve yayılması bir dönemi ve öncüllerini de içeri alacak şekilde kapsamaktadır. Bilimsel düşüncelerin ortaya çıkmasında o dönemin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Sadece ortaya çıkmasında değil aynı zamanda gelişme göstermesi ve yayılması da buna paralel olarak gerçekleşmektedir. Her bilimsel düşüncede olduğu gibi pozitivizmde de belirli bir dönemin ürünü ya da o dönemde çıkmış bir bilimsel düşünce olduğu görülmektedir.

Pozitivizmin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan önemli gelişmeler arasında Rönesans ve Reform Hareketleri ve Aydınlanma çağı bulunmaktadır. Pek tabii ki sosyal bilimler alanının ortaya çıkışını, başlangıç noktasını işaret edip, referans gösterirken felsefi düşüncenin ortaya çıkışını ele alsak da bilimsel anlamda sosyal bilimlerin gelişmesini Batı'da yaşanan Aydınlanma sürecinde kendini gösterdiğini söylemek gerekmektedir. Çünkü bu süreçte bir dizi yeniliklerin gelmesi, dünya görüşünün ve dünyaya bakış açısının değişmesi ister istemez bilimsel alanın da değişmesine gelişmesine yol açmıştır. Aydınlanma dönemi ile birlikte bilim üzerindeki din, hâkimiyetinde bir gerileme yaşamış ve bilim ve bilimsel düşünüş doğa bilimleri alanındaki gibi sosyal bilimler alanında da etkinliğini oldukça büyük bir şekilde arttırmıştır (West, 1998: 87; Williams, 2015: 181,182).

Skolastik düşüncenin tahakkümüne karşı başkaldırış İtalya'da Rönesans öncesinde edebiyat ve sanat klasiklerinden esinlenerek gelişim göstermiş ve akabinde Rönesans, skolastik düşüncenin tahakkümüne karşı bir çeşit aklın isyanı olarak ortaya çıkmıştır. Almanya'daki reformun doğuşu ve reform hareketleri de aslında bu çerçevede bakıldığında dinsel alandaki Rönesans olarak görülebilmektedir. Yani kilise tarafından dinin adeta bir makineleşmesine karşı bir isyan niteliğini taşımaktadır. Bu gibi önemli

hareketlerin yaşanmasına paralel olarak farklı bir zihniyetin oluşmasının önü açılmış ve aynı zamanda bu zihniyet bilimsel alanda yeni bir bakış açısını oluşturarak modern bilimin doğuşunda yadsınamayacak bir rol oynamıştır. Buna paralel olarak bilimsel alanda, deneylerin, gözlemlerin vb. önemi artmış, kilisenin dogmatik bilgilerinin yerine, bilimsel akıl yürütme yoluyla, deney ve gözlem yoluna başvurulmuştur (Bozkurt, 2013: 21,22).

Aydınlanmanın temelini akıl ve bilgi doldurmaktadır. Buna binaen insanların cehaletinden kurtarmayı ve onlara doğalarını anlama gücünü geliştirmeyi hedeflemektedir. İnsanların, geleneklere ve dine bağlı kalmaktan kurtulup, kendi görüşleri ve akıllarıyla hareket etmesi gerektiği görüşü ortaya atılmıştır. Bu yönüyle aydınlanma, insanlar üzerindeki tahakkümü ve buna paralel olarak korkuyu ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda Aydınlanma, dinsel kurumların esiri olan toplumu, insan doğası ve aklıyla şekillendirme isteğini içerisinde barındırmaktadır. Bu durum beraberinde aydınlanma öncesindeki tahakkümün yerini aydınlanma ile birlikte bilime yönelme özgürlüğü almıştır. Aydınlanma ile birlikte artık din, gelenek gibi tahakküm araçları yerine insanın kendi aklı, doğası ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede bakıldığında farklı bir zihniyetin ortaya çıkması da bilimsel alanda değişiklikleri beraberinde getirmiş ve aklın ön planda olduğu, deney ve gözlemin önem kazandığı bir bilimsel düşünüş ortaya çıkmıştır (Ballıkaya, 2015: 91-93).

Bilimin ne'liği üzerine düşünüldüğünde ve bilim nedir, nasıl olması gereklidir sorusu üzerine tartışıldığında bazı özellikleri göz önünde bulundurmak gereklidir. Bilimin olgusal oluşu, mantıksal oluşu, nesnel oluşu, eleştirici oluşu, genelleyici oluşu, seçici oluşu gibi özellikleri vardır. Bilimin en genel ayırt özelliği olgusal oluşudur. Bu özelliğiyle bilim diğer düşünme biçimlerinden ayrılır. Bilimsel önermeler gerek doğrudan gerek dolaylı olarak gözlenebilir olguları dile getirir. Bunun yanı sıra ulaşılan sonuçların ve kaynakların hem tutarlı hem de herkes tarafından ulaşılabilir olması gerekmektedir. Buna karşın ne denli akla uygun olursa olsun her teori, sav eleştirilebilir. Ayrıca bilimin sınıflandırma, sınırlandırma ve buna uygun yol ve metodların seçilmesi de son derece önemlidir (Yıldırım, 2012: 25-28). Bu açıdan bakıldığında bilimsel bir düşünüş olarak pozitivizm için olgular son derecek önemlidir. İlkesel olarak bakıldığında pozitivizm, sosyal bilimler açısından, sadece gözlemlenebilir olguların, fenomenlerin önemli olacağını ileri sürmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde bir pozitivist, değer yargılarının ve olgularının kesin bir şekilde birbirinden ayrılabileceğini varsaymaktadır. Pozitivizm, toplum ve insan hakkındaki tasvirlerin ve teorik açıklamaların değer yargılarına başvurulmaksızın yapılabileceğini ileri sürmektedir (Yayla, 2011: 164-165).

Pozitivizm, genel itibariyle bakıldığında, olguculuk olarak adlandırılan, fizik ötesi açıklamaları kuramsal olarak yararsız ve olanaksız gören, araştırma yapılırken yani bilimsel faaliyet yürütülürken olgulara, gözleme, deneye ve gerçeklere dayandıran bir bilimsel düşünüştür (Ertürk, 2005: 2). 19. yüzyılda metafiziğin Auguste Comte tarafından reddedilmesi ile bilimsel gerçeklik ve

bilginin ancak gerçekleri ortaya çıkarabilir iddiasını ortaya çıkararak, objektif ve aynı zamanda sınanabilen yasalar ile betimlenen bir nicel araştırma olgusunu içerisinde barındıran Pozitivizm, bu yönleriyle bilime düzenli ve sitemli bir açıklama modeli getirmiştir (Kaboub, 2008: 343). Pozitivizm, ampirik bir anlayış içerisinde, metafiziksel ve Tanrısal ögeleri içerisinde barındırmamaktadır. Öyle ki, metafizik, din, gelenek vb. ile arasına keskin ve mutlak bir çizgi çekmektedir. Bilimsel olanı değerli gören bu anlayışa göre; dogmatik, metafizik, din ve sezgisel alanlar, pozitivizmin dışında dışındadır. Bu çerçevede bakıldığında pozitivizm, deneyler yoluyla elde edilenle uğraşmaktadır. Pozitivizmin ortaya çıktığı sürece bakıldığında, körü körüne bir dinsel anlayışın hâkim olması ve buna binaen toplumlarda yaşanan değişimler bazı düşünürleri bir çözüm arayışı içine sokmuştur. Bu da paralelinde dini, metafiziği, sezgisel alanı bir kenara itip, gözlem ve deney yoluyla bilimsel bir düşünüşün gerçekleşmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Güvenç, 2020: 111-112).

Ampirizmin güçlü bir temsilcisi olarak görülen pozitivizm, maddeci bir gelenek anlayışı içerisinde şekil almıştır. Pozitivizm, doğa bilimlerindeki gibi bir sistematiğin sosyal bilimlerde de uygulanabileceği savındadır. Bu sav, yasa bütünlüğüne ve ölçüme dayandırılarak yapılabilmektedir. Pozitivizm için hipotezin ampirizme ters düşmemesi ve bilimsel geçerliliğe dayandırılması son derece önemlidir (Acar, 2020: 74). Pozitivistlere göre, tek tek olgulardan oluşan bir dış dünya vardır; ancak olguların ilişkisi rastgele bir şekilde değildir. Bu olgular, düzen içerisinde yani düzenli bir dünyayı oluşturur. Dış dünyada egemen olan şey kargaşa değil düzendir. Ayrıca pozitivizm için önemli olan şey bilimsel önermelerin ve sonuçların doğrulanabilir olmasıdır. Yani bir neden-sonuç ilişkisi içerisinde olması gerekir. Pozitivizme göre bilim mantığı tektir. Bu bağlamda bakıldığında bir bilginin doğrulanmadıkça ve açıklanmadıkça bilimsel bir bilgi olmayacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Pozitivizme göre, bunun dışında olanlar ise bilimsel olamayacağı gibi safsatadır. Ayrıca pozitivizme göre bilimde birikim ve ilerleme söz konusudur. Bunun nedeni ise bilim günlük yaşantımızda kullandıklarımızın aksine rasyonel bir süreçte ortaya çıkması oluşturmaktadır (Sunar, 2008: 91-92).

Pozitivizmde bir özne-nesne ilişkisi söz konusudur. Bu açıdan nesne, pozitivizm için oldukça önem arz etmektedir. Pozitivistler, genel olarak, toplumsal olguları bir nesne gibi ele almaktadır. Pozitivistler için önce olgu sonra ise kuram gelmektedir. Neden-sonuç ilişkisi ise kaçınılamaz, değişmez ve zorunlu bir ilişkidir. Bu açıdan bakıldığında her olgunun bir nedeni vardır. Bu yaklaşım, sosyoloji hatta sosyal bilimler alanında özellikle de nicel araştırmalar açısından önemini hala korumaktadır. Bir çalışmayı sayısallaştırma da ve bu sayısallaştırmada izlenecek yolda pozitivizme başvurulması devam etmektedir (Şahin ve Şahin Kütük, 2017: 197).

Görüldüğü üzere, pozitivizm, her bilimsel düşünce gibi ortaya çıktığı dönem içerisinden etkilenmiştir. Pozitivizme zemin hazırlayan koşullar olarak

Rönesans, reform ve aydınlanma olduğu söylenebilmektedir. Bu tarihsel bağ dikkate alınınca pozitivizmin, metafizik, sezgisel, din gibi alanlarda faaliyet göstermeyle bilimsel alanda faaliyet göstermenin sınırlılıklarını ortaya koyup her ikisini birbirinden kesin ve mutlak bir şekilde ayırmıştır. Doğrulama ilkesinin hâkim olduğu, neden-sonuç ilişkisinin önem arz ettiği, olgunun zaruret taşıdığı, sosyal bilimlerin de tıpkı doğa bilimleri gibi ele alınmaya çalışıldığı ve deneye dayalı bir yol izlendiği bir bilimsel yaklaşım olarak pozitivizm, günümüzde de etkinliğini sürdürmektedir. Tabii olarak çıkış noktasından bugüne değin taşıdığı önemin azalması ve artık bilim yapmanın tek yolu olarak görülmemesi, pozitivizmin geçerliliğini yitirdiği anlamına gelmektedir. Hala sosyal bilimler alanında özellikle nicel araştırmalarda önemi devam etmektedir.

2.1. Pozitivizm Savunuları ve Eleştirileri

Pozitivizm, gerek zemin hazırlayan koşulları gerek ise ortaya çıkışı ve sonrası değerlendirildiğinde, savunulan bir bilimsel yaklaşım olduğu kadar kimileri tarafından da eleştirilen bir bilimsel yaklaşım olduğu görülmektedir. Pozitivizmin, ilkesel olarak rasyonelliğe verdiği önem, ampirizmin gerekliliği, neden-sonuç ilişkisi ve özne-nesne arasındaki ilişki son derece önemlidir. Pozitivizmin savunucuları bu gibi önem arz eden ilkeleri ve gereklilikleri savunurken, pozitivizmin eleştirisinde ise tam olarak bu hususlara karşıtlık söz konusu olmuştur.

Pozitivizm, bir anlamda nesnelliği kutsamıştır. Pozitivizmde olgular, gerek etkilerden gerekse kendilerini çevreleyen süreç ve etkilerden ayrıştırılarak ölçülebilir niteliklere indirgenmiş yani nesnelleştirilmiştir. Bu sayede pozitivizm, toplumsal süreç ve olayları ölçülebilir yönleriyle açıklamayı yeterli görmektedir. Yani pozitivizm, bu karmaşık yapıyı, gerçeği, doğru bir ölçüme ve dikkatli bir sayısallaştırma ile tanımlayabileceği savını ortaya atmaktadır. Pozitivizm, fizik biliminden türetilen yöntemi evrensel kılarak, diğer tüm disiplinlere sadece bir bilimsel yöntem olarak önermektedir (Terzi, 2004: 300).

Pozitivizmin kimi savunucuları vardır ve bunların başında Saint Simon, Auguste Comte, John Stuart Mill, Herbert Spencer, Emile Durkheim gibi isimler gelmektedir. Sait Simon, pozitif bilimlerin birçok alanında hayatı boyunca çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların nihayetinde bilimlerin, pozitif bir bilim yaratılmasıyla tamamlanacağı inancına sahip olmuştur. Simon, bu bağlamda, pozitif bilim olarak nitelendirdiği bilime sosyal fizik adını vermiştir. Simon'a göre nasıl ki fizik bilimi, fiziki olayların kontrol altına alınmasını, fiziki olayları önceden görebilmeyi ve çözüm üretmeyi sağlamışsa, buna benzer olarak da sosyal fizik, sosyal olayların öngörülebilir olmasını, kontrol altına alınmasını ve sosyal olayların çözümlenmesi ve şekillenmesini mümkün kılacaktır. Bu bağlamda Simon, sosyolojiyi ilk adım olarak teorik sonraki adımda ise uygulamaya geçirerek toplumsal sorunların dönem içerisindeki sorunlarına bir çare bulmayı hedeflemiştir. Simon için daha önemli olan şey uygulamadır; çünkü toplumun hem o dönem içerisindeki

hem de daha ileride yaşayabileceği sorunlara çözüm arayışı içerisinde olmuştur. Simon, toplumsal olayların ve sorunların, gerek öngörülebilmesi gerekse çözümlendirilebilmesi için, doğa bilimlerinde kullanılan deneye ve gözleme dayalı yöntemlerin kullanılması gerekliliğini öne sürmüştür (Çakmak, 2018: 19-20). Saint Simon, toplumsal uyum ve toplumsal istikrara oldukça büyük önem vermiştir. Zira bu uyum ve istikrarın sağlanması için öncelikle mevcut olan krizin derinliklerini ve nedenlerini anlamak akabinde ise mevcut olan krizin üstesinden gelinmesi için bilimin önemini vurgulamaktadır. Saint Simon'u bu düşünceye iten Fransız Devriminin bir sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal ve siyasal krize çözüm aramaktadır. Mevcut olan krizin ya da krizlerin çözümünde bilimi kilit nokta olarak görmektedir. Bilimi de insanlığa büyük yarar sağlayacak etkinlikler olarak nitelemektedir. Yani mevcut krizleri çözmede derinliklere inmek, sorunları anlamak ve tedaviyi gerçekleştirmek ancak bilimle mümkün olacağını ileri sürmektedir (Meriç, 1996: 15,16; Swingewood, 2010: 37-39). Aynı zamanda Saint Simon, pozitivizmin kurucularından biri olarak kabul edilmektedir. Sosyal olanı ve gerçeği inceleyen ve pozitif olan bir bilim anlayışını yerleştirdiğini ve bu alana öncülük ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Meriç, 1996).

Auguste Comte, çağdaşlarından ayıran en göze çarpan özelliği, felsefe ve bilime, toplum teşkilatlanmasını sormasıdır. Bu bağlamda Comte, pozitivizmin en önemli temsilcisi ve sosyolojinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde en önemli başrol olmasından dolayı sosyolojinin babası olarak nitelendirilmektedir. Comte'a göre önemli olan şey, fenomenlerin yasalarını öğrenmektir, zira ancak bu şekilde gelecek fenomenleri önceden bilmek mümkün olabilir. Bu yönüyle bakıldığında Comte, bilimsel bir birikimden ve ilerleyişten bahsetmektedir. Bir olayın gerçek nedenini ya da özünü sormanın anlamlı olmadığını savunan Comte, bu olayların benzerlikleri ve art arda gelişini öteki olaylarla ne tür bir ilişki içerisinde olduğunu sorabiliriz demektedir. Comte, bu art arda gelişe bakımdan olanlara fenomenlerin yasaları, benzerlik olanlara ise kavramlar demektedir (Ballıkaya, 2015: 95,96). Comte, pozitif yöntem[†] olarak dile getirdiği pozitivist bakış açısını ve

[†]Comte, belirli bir yol haritası neticesinde tüm bilimlerin aslında pozitivizme ulaştığını dile getirmektedir. Zira hepsinin temelini teşkil eden somut olan bilginin de doğada bulunduğunu ve ancak buna dayandığını öne sürmüştür. Bu izlenen yol haritası bir süreci ifade etmektedir ve bu süreç gerek bilginin gerek ise toplumların üç aşamadan geçerek olgunlaşacağını ileri sürmektedir. Bu da 'Üç Hal Yasası' olarak tanımlanmaktadır. Bu kuramda ilk evre teolojik evredir. Bu evrede insanlar doğayı ve doğada gerçekleşen olayları doğaüstü kavramlar ve mitler kullanarak açıklama yoluna gidilmesini ifade etmektedir. Aynı zamanda toplumsal olayları da yine bu ruhlara ilişkin, teolojik ve doğaüstü mitlerle açıklama yoluna gidildiği söylemektedir. Bu aşamadan direk olarak pozitif hal'e geçmesi elbette mümkün değildir. Ara aşama ve ikinci olarak metafizik hal gelmektedir. Bu evreyi Comte, Rönesans ile başlatmakta ve takribi olarak 1300-1800 yıllarını kapsayan bir dönemi ifade etmek için kullanmaktadır. Hem doğa olaylarını hem de toplumu açıklamada ilahi güçler yerine fanteziye, hayal gücüne ve de soyut kavramlara başvurulduğunu aynı zamanda da potzitivist hal'e geçmek için gerekli bir ara evre olarak nitelendirmektedir. Bu evrede de hala teolojik hal ile süregelen bağlar oldukça güçlü şekilde devam etmektedir. Artık sosyal ve doğa olaylarının arkasında sadece Tanrı'nın bulunmadığı görüşü yerleşmiştir. Rasyonelliği öne çıkaran, olaylar arasındaki belli bağları ilişkilendirme yoluna gidilmeye başlanmıştır. Son hal olarak ise Pozitif Hal'i dile

izlenilen yöntemi tanımlama yoluna gitmiştir. Comte, büyük varlığın gelişmesine ve ilerlemesine aynı zamanda da varoluş öncüllerine bağlı kılınan bu yöntemi diğer tüm bilimleri sosyolojinin birer dalı olarak önünde barındıran öznel bir yöntem olarak tanımlamaktadır. Pozitivizmin bilim yapma yönteminin biricik olduğunu dile getirdiği söylenebilir. Zira sosyolojiyi ve pozitivist bakış açısını diğerlerinden üstün olarak görmesi buna işaret etmektedir. Aynı zamanda Comte'un bu görüşü ve tanımı üzere bakıldığında, bütünüyle metafiziksel düşünceden arınacak ve aslında böylelikle bilgi, bilimselliğini kazanacaktır (Comte, 2001: 21).

John Stuart Mill, Auguste Comte'dan mantıkçı yaklaşımıyla ayrılmaktadır. Bu yönüyle bir Comte eleştiri yapan Mill, deneye çok büyük önem verilmesini belirterek, Comte'nin bu hususta her şeyin ilk nedenini ve özünü bir kenara itmekten ziyade deneyi geride bırakmamak gerektiğini söylemektedir. Bu bağlamda Mill'in, sosyolojiye en belirgin katkısı, toplumsal olanın, topluma ilişkin olan bilimin deneye, gözleme ve genel yasalara dayanan bir bilimin temellerini atmış olmasıdır (Ballıkaya, 2015: 97).

Herbert Spencer, evrim kuramının felsefenin esasını oluşturduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda Darwin'in varsayımının felsefi kuramın esası olarak görülebileceğini ileri sürmüştür. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Spencer, en basit varlık olarak temel işlevleri yerine getirebilenlerden toplumsal sınıflara kadar her şeyin oldukça basit, yani ilkel bir aşamadan oldukça karmaşık işlevlerin yerine getirebildiği aşamaya doğru geliştiğini savunur. Yani Comte'nin belirttiği ilerlemenin aslında bir evrim olduğunu ileri süren Spencer, hem toplumu hem de bilimi canlı bir organizmaya benzetmektedir. Bu çerçevede Spencer, bilimin tıpkı insan bedenindeki gelişmeler gibi ilerleyip büyüyebileceğini düşünmektedir. Bu düşünüşü Spencer'a, pozitivist sosyoloji içerisinde önemli bir yer kazandırmıştır (Çakmak, 2018: 33-34).

Emile Durkheim, sosyolojinin bağımsız bir sosyal bilim olarak kabul görülmesini ve itibar kazanmasını sağlayan isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Durkheim, yaptığı çalışmalarla sosyolojinin sınırlarını, amacını, yöntemini ve konusu belirginleştirmiştir. Sosyolojiye bir bilim statüsü kazandıran Durkheim'in amacını ise toplumsal dünyayı ve olayları bilimsel bir yöntemle anlamlandırmak oluşturmaktadır (Çakmak, 2018: 28-29). Durkheim, sosyolojiyi her türlü felsefeden bağımsız olarak görmekte ve aynı zamanda sosyoloji yönteminin tümüyle nesnel olduğunu belirtmektedir. Durkheim'e göre toplumlar olaylar, toplumsal dünya bir nesne gibi incelenmelidir. Buna ek olarak Durkheim, biyolojik ve psikolojik olaylara indirgenmeden toplumsal olayların ele alınması gerektiğini savunmaktadır (Ballıkaya, 2015: 99). Durkheim, bilim insanların (sosyologların) toplumsal

getiren Comte, bu evreyi gerek doğadaki gerek ise toplumdaki yasaları açıklamada ne teolojik ne de soyut unsurların referans alınmadığını belirtmektedir. Pozitif hal, bilginin deney ve gözlem yoluyla elde edildiği aynı zamanda da olgular arasında nedenselliğin gözetildiği bir durumu işaret etmektedir. Comte'a göre pozitif hal hem doğal hem de kaçınılmazdır (Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz: Comte, 2001).

olgular dahilinde herhangi bir kategoride araştırma yapacağı zaman, bütün öznellikten arınmış ve objektif bir şekilde gerçekleştirmelerini bir öneri olarak dile getirmektedir. Kendi değer yargılarını bir kenara bırakarak bilimsel faaliyet yürütmenin gerekliliğinin altını çizen Durkheim, bu durumu oldukça önemsemektedir (Durkheim, 1994: 87). Bunun yanı sıra Durkheim, ampirik bilginin üstünlüğün savunmaktadır. Aynı zamanda değişik psikolojik durumların ve olguların (suç, intihar, boşanma vb.) bireylerin kendilerine ait psikolojik etkenlerden ziyade bir dizi toplumsal olgulara ve toplumsal faktörlere bağlı olduğunu dile getirmektedir. Durkheim, tıpkı biyoloji, kimya ve tıp alanında olduğu gibi sosyal bilimin de aynı şekilde ele alınabileceği çıkarımında bulunmuştur. Zira burada toplumun bir bütün teşkil ettiğini dile getirerek, hastalıkların tedavisi nasıl yapılıyorsa toplumsal krizlerin de tedavisi yapılabilir. Durkheim, bu bağlamda mevcut krizin köklerini bilmenin de toplumsal olayları çözümlemede önemli olduğunu dile getirmektedir (Durkheim, 1994).

Görüldüğü üzere pozitivizm savunucuları, toplumsal olaylara bir nesne olarak bakmaktadır. Bunun yanı sıra doğa bilimindeki yaklaşımların sosyal bilimlerde uygulanabileceği görüşü genel olarak hâkimdir. Bilimin bir birikim ve ilerleme ile geliştiğini yani evrimsel bir süreç olduğunu dile getirmekte olan pozitivizm savunucuları, toplumsal olayların gerek öngörülebilmesi gerek ise çözümlenebilmesi açısından teoriden ziyade uygulamanın önemli olduğunu düşünmektedir. Pozitivizm savunuları, metafizik, din, sezgisel olanla rasyonel yani bilimsel olanla arasına keskin bir çizgi çekmektedir. Pozitivizme karşı yöneltilen eleştiriler ise, pozitivizmin içerisinde barındırdığı bu gibi önemli özelliklerine karşın olmuştur. Bilimin evrimsel nitelikte ilerlemesi, nesnelliği, doğrulanabilirlik ilkesi, tek ve gerçek bilim yapma yöntemi oluşu savı vb. yönlerden eleştirilmiştir.

Doğrulama ilkesi, bilimsel bilginin sadece kanıtlanmış önermelerle mümkün olabileceği anlamına gelmektedir. Doğrulanamayan, etik yargılar, metafizik, dini vb. tüm önermelerin anlamsız olduğunu ileri sürülmektedir. Bilimsel olmanın ölçütü bir önermenin doğrulanabilir olmasıyla doğru orantılıdır. Bu bağlamda önermeler nesnellik kurallarına aykırı olmadan, çözüm odaklı ve gözlemlenebilir olgular üzerine inşa edilmeli, aynı zamanda da deney ve gözlem yoluyla bir hipotezin doğrulanması gerekmektedir. Yani bir düşünce, çalışma vb. deneysel olarak doğrulanamıyorsa o çalışmanın ya da düşüncenin bilimsel olması mümkün değildir. Doğrulanamayan her şey pozitivizm için anlamsızdır. Bu bağlamda pozitivizme göre; dinsel ögelerden ve metafizikten arındırılması doğrulanabilmesiyle alakalıdır. Bu da ancak gözlemle ve deneyle elde edilip ispatlanmış olması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır (Güvenç, 2020: 112). Buna karşın ise Karl Popper, yanlışlama ilkesini savunmaktadır. Doğrulama ilkesi yerine yanlışlama ilkesinin gerekliliğini savunan Popper, pozitivizmin en önemli ilkesinden birine karşı çıkışıyla pozitivizme eleştiri getirmektedir. Ortaya atılan kuramı çürüten bir etki bulunduğunda Popper'a göre bu kuramın yanlışlığından bahsetmek

mümkün olmaktadır. Bilgilerin mantıksal olarak gözlem ve deneye dayalı doğrulanabilirliği elbette bilgiye katkı sağlar ancak yeterli bir ölçüt değildir. Bir başka ifade ile bilgiye mantıksal bir yolla ve deneye dayalı şekilde ulaşmak mümkün olabilir ama bu bilimsel olacağı anlamını taşımamaktadır. Popper'a göre bilimsel bilgiye ilişkin belirleyicilik bilginin "doğrulanabilir" olması bakımından değerlendirilemez. Aksine bilimsel bilgi açısından belirleyicilik "yanlışlanabilirlik" bakımından ortaya konulabilir (Güvenç, 2020: 113; Rutli, 2014: 152-154).

Kuhn, paradigma kavramını ortaya atmaktadır. Ortak bir kullanıma soktuğu paradigma sözcüğünü, bilimde yeniliklerin ortaya çıkma ve kabulünü ve bilimde yeni kavramların ortaya çıkmasını yönlendiren inancın psikolojisini araştırmaktadır. Bilim tarihine baktığımızda bilimin, nesnel bir gerçekliğe dayanan, eksiksiz ve doğru ilerleyen, rasyonellik içeren bir ilerleme olmadığını söyleyen Kuhn, bilimi; bu bilimsel ilerlemenin çoğu kez rasyonel olmayan faktör ya da faktörlerin rol oynadığı radikal vizyon değişmeleri olarak görmektedir. Bu bağlamda ortaya koyulan teorilerin birbirinden oldukça bağımsız ve kıyaslanamaz olduğunu ileri sürmektedir. Yeni bir teori otaya atıldığında önceki teoriden devrimci bir şekilde kopmasıyla bir dünya görüşünün ya da kalıbının rastgele bir şekilde başkasıyla değişmesini sağladığını belirtmektedir. Kuhn, birçok teorinin öncekinden bağımsız bir şekilde ve neredeyse sıfırdan sayılabilecek bir şekilde ortaya çıktığını dile getirmektedir. Yani olağan bilimin bahsettiği üzere üzerine eklene eklene giderek, tabiri yerinde ise "bilimsel ilerleme" şeklinde olduğu savını reddetmiştir. Ayrıca Kuhn, olağan bilimden farklı olarak bilimin bir evrimsel değil devrimsel nitelikte ilerlediğini belirtmektedir. Bu bağlamda, bunalımların en büyük öneminin de araçlarda yenilenmeye gidilmesini sağlaması (başka bir ifade ile araçlarda yenilenmeyi gerektirecek koşulların oluşması) olduğunu söylemektedir. Kuhn'a göre rasyonalite, sadece seçim yollarından biridir. Kuhn'un paradigmasında kesin olan bir bilgi söz konusu değildir. Olağan bilimdeki kesinlik Kuhn'da görülmemektedir. Bilginin doğrulanabilir ve yanlışlanabilir olmasından hareketle Kuhn, bilgi bugün yanlışlanabilir ama yarın ise tekrar doğrulanabilir diyerek kesin ve net bir gerçek bilgiden söz etmemektedir. Bütün bu yönleriyle Kuhn, gerek pozitivizmin doğrulanabilirlik ilkesine gerek tek bilimsel yol görülmesine gerek ise evrimsel bir ilerleyişin olduğu görüşüne karşı çıkarak eleştirmiştir (Kuhn, 2017).

Pozitivizmin gerek sosyal gerçekliği algılayışının gerekse teorik yaklaşımının sorgulanması, özellikle 1960'lardan sonra giderek daha yüksek ve güçlü bir sesle varlığını duyuran sembolik etkileşimci okul, daha sonraları ise etnometodoloji, fenomenoloji, eleştirel okul (marksizm, feminizm) tarafından başlatılmış ve meşruluğu onanmış bakış açıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ekoller, Avrupa ve ABD'de pek çok bilim insanı tarafından tanınmıştır. Yeni yöntemler, yorumlayıcı çabalar ve eleştirel düşünce dünyanı verili olarak görme anlayışının reddeden ve politik sorunlar üstünde odaklanan bir bakış açısına dayanmaktadır. Bu yöntemsel farklılıkların sadece

yol ve usul yönünden değil aynı zamanda bunların gerisinde yatan felsefeden kaynaklı olduğunu da söylemek gerekmektedir. Diğer bir ayrım nokrasını da dünyaya bakış açıları oluşturmaktadır. Dünyaya pozitivizmin belirttiği genel kanun benzeri bir düzenlilikten ziyade bireyin deneyimleri ile anlamlandırarak kurgulamak mümkündür. Hermeneutik, fenomenolojik, idealist olarak adlandırılan bu düşünce akımlarının pozitivizmden farklı olarak, bireyin deneyimlerini, anlam dünyasını, insanların algıladıkları simgeleri; kısacası pozitivizmin tabiri yerinde ise bilimdışı saydığı nüvelere önem vermiştir. Bu hususta da pozitivizm eleştirilerinin farklı metodoloji geliştirdiklerini söylemek mümkün olmaktadır (Kümbetoğlu, 2019: 21-22).

Pozitivizmin eleştirileri gerek arkasında yatan felsefe üzerinden gerek içerisinde barındırdığı ilkeler üzerinden gerek evrimsel ilerleme görüşü karşıtlığından gerekse ampirizme yüklediği anlam eleştirisi bakımından oldukça fazladır. Bu açıdan pozitivizm, oldukça fazla yönden eleştirilmiş ve pozitivizm eleştirisinden kaynaklı yeni yöntemler ve felsefeler ortaya çıktığı görülmektedir.

3. HERMENEUTİĞİN TARİHSEL KÖKLERİ VE GELİŞİMİ

Hermeneutik, insana yönelik, insan tarafından, insanla ilgili olan söz, eylem ve eserlere ilişkin kavrayış üzerinden anlama ve yorumlama sanatı olarak en genel biçimiyle ifade edilebilir. Uzun bir tarihsel sürece yayılmış, teolojik kökenleri de içeriğinde barındıran hermeneutik, özellikle 19'uncu yüzyıl itibarı ile doğa bilimleri ve pozitivizmin yöntemlerinin sosyal bilimlerde kullanılmasına karşıt düşünce ve yaklaşımı üzerinden şekillendirilmiş bir yorum teorisi olarak değerlendirilmektedir (Cevizci, 1999: 413; Neuman, 2020: 193). Teolojik, sanatsal, felsefi ve yöntembilimsel dönüşümleri açısından hermeneutiğin anlaşılması tarihsel kökenleri ve arka planı üzerinden gelişiminin değerlendirme konusu edilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

- *Antikçağ: Hermes Anlatısı;*

Yorum veya anlama üzerinden değerlendirilen hermeneutiğin uzun bir tarihsel serüveni vardır. Hermeneutik kavramsal düzeyde etimolojik bir bağlantı ile incelendiğinde, kaynağı Yunan mitolojisinde Hermes'e yaslanmaktadır. Kelime, Hermes ile bağlantılı olarak *hermeneuin* kelimesinden türemiştir. Hermes ise mitolojik olarak yazının, dilin icadını gerçekleştiren ve iletici görevini üstlenen bir motifle karşımıza çıkar. Hermeneutiğe anlam bakımından içeriğini kazandıran temel yorumlama işlevi de Yunan mitolojisinin Hermes'i üzerinden Tanrıların mesajlarını iletirken anlamlandırma ve açıklama misyonu ile bağlantılı olarak değerlendirilmektedir (West, 1998: 121; Cevizci, 1999: 413; Gadamer, 2017: 42).

Antik Yunan'ın Tanrıları Herakleitos'un da *"...ne açıkça söyler ne de gizler..."* şeklinde ifade ettiği üzere, Yunan yaşam tarzını mitik, mistik ve kehanetler ile örülü bir döngüde ortaya koymuştur. Söz ve anlamın Antik

Yunan'dan beslenen bu kökü, yaşam tarzı içindeki baskın konumundan beslenerek, yorumlamayı pratik bir mesele olarak değerlendirmekle sonuçlanır. Antik Yunan'ın *hermenia, hermeniun, hermes* ile bağlantısı, tanrısal, mitik ve esrarengizdir. Ölümlü ve ölümsüzler arasındaki ilişkiye yaslanan bu bağlantı tercümanlar ve yorumcular aracılığı ile çözülür. Bu aracılık ilişkisi üzerinden kökenlerine bakılan *hermeneutik*, Ortaçağ'dan önce nesnelleşmiş ve terimleşmiş olmayacak (Dürüşken ve Çoraklı, 2017: 60-63), 19'uncu yüzyıldan öncesinde ise bugünkü içeriğine zemin hazırlayacak biçimde, felsefi ve teorik kurgusunu temel kurallara ve yöntemlere ulaşmayacaktır. Yunan mitolojik Hermes'i ile Aristotales'in Peri Hermenias'ı hermeneutiğin felsefi kurgusunu ve kökenlerini temellendirme bakımından önemli olmakla beraber, 17'inci yüzyılın anlamaya yönelik vurgusu, 18'inci yüzyılın sistematiklik girişimleri (Topakkaya, 2020: 278) ve 19'uncu yüzyılın bugünkü içeriğine zemin hazırlaması, hermeneutiğin yönteme yönelik teorisini oluşturmada başlangıç ve gelişme süreçlerini içeren görece daha önemli görünmektedir.

• *Ortaçağ: Teolojik Açımlama*

Ortaçağ ile birlikte feodalizmin ve kilise öğretisinin yaygın niteliği hermeneutik açısından kutsal metinler üzerinde yoğunlaşma ile şekillenmiştir. Süreç hermeneutiğin yöntemsel niteliğini teolojik bir açımlamaya uygun bir sonuç ortaya koyarken (Skirbekk ve Gilje, 2017: 377), parçalı iktidar yapısının dünyevi değil ruhani boyutunda yer alan metin ve öğretiler üzerinden varlığını sürdürmesinde zemin oluşturmuştur. Esasen hermeneutik terim olarak teolojik anlamını bu süreçte korumuş ve de güçlendirmiştir(Özlem, 2003: 14).

Ortaçağın hermeneutiği, teolojik açımlamanın ilk boyutunda, kutsal kitapta yerini alan tinsel hakikatin anlaşılması ve yorumlanması için kullanılan yöntemin adı olarak ifade edilebilir. Ortaçağ'ın sonunda, teolojik açımlamanın ikinci boyutu ise parçalı iktidar yapısının çözülmeye başladığı Rönesans ve Reform sürecinde kilise öğretisi ve hâkimiyetine yönelik tartışma ve gerilimlerin başlaması ile ortaya çıkmıştır (Geitsetzer, 1997: 115). Dönemin etkisi hermeneutik açısından esas özelliğini Antik Yunan ve Roma metinlerinin yeniden incelenmesi üzerinden gösterirken, hermeneutiğin öznellikten arındırılmasına ilişkin ilk yöntemsel ve sistematik girişimler de varlık gösterebilecek bir zemin bulmuştur.

• *Yorumlama ve Anlama Sanatı Olarak Hermeneutik*

18'inci yüzyıl hermeneutiğinin teolojik ve dogmatik yüceleştirmenin üzerinde şekillendiği göz önünde bulundurularak, 19'uncu yüzyıla dek hermeneutik yorumlama üzerine bir çabadır. Bu süreç içerisinde tarihselcilik teolojik açıdan önemlidir. Rasyonalizmin de güçlü bir gelişme gösterdiği zeminde klasik filolojinin de hermeneutiğin gelişiminde önemli katkılar sunduğu ifade edilebilir. Teolojik açımlamanın ilerleyişi ve sonrasında süreç, insan bilimlerinde, sosyal bilimlerde ve kültürel bilimlerde yöntem bakımından hermeneutik gelişmenin katalizörü işlevini üstlenmiş, doğa bilimlerinden farklılaşan yöntemlere ilişkin çabalar gün yüzüne çıkmıştır (Coşkun, 2018: 61-62; Acar, 2020: 73-74).

• *Doğa bilimlerinden farklı bir metot ile sosyal bilimlerin özgünlüğünün kavranması*

Felsefenin odak noktasından metafizik unsurların çekilmesi ve yerine insan ilgisinin yerleştirilmesi çabası bağlam bakımından tarihsellik anlayışını geliştiren bir unsur olarak da varlık göstermiştir. Dahası tarihselcilik özellikle hermeneutik açısından yöntemsel nitelikle kurucu bir sistematiklik ortaya koyan Dilthey ile daha önemli bir konuma çekilmiştir. Zira anlama ve açıklama faaliyetinin evrensel boyutta ortaya konulması, çabasını, teolojik dogmaların ortadan kaldırılması çabası ile ortak bir zeminde buluşturmuştur. Dilthey açısından odağa çekilen yöntemsel kurgunun temel işleyişinde ortaya çıkan unsur ise genel olarak Hegel'in nesnel tin kuramına bir dönüş ile birlikte, idealist bir hermeneutikten söz edilebilmesine zemin hazırlaması ile şekillenmiştir (Özlem, 2003: 18-19).

3.1. Sosyal Bilimler, Anlama ve Yöntem Sorunu: Açıklama'dan Anlama'ya

Hermeneutiğin teolojik açımlamasından, doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin yöntemi açısından bir alternatif olarak ayrışma üzerinden kurgulanmasına olanak tanıyan bir zemine kavuşmasında, hermeneutiğe yön veren isimlerden Schleiermacher, Dilthey, Heidegger ve Gadamer öne çıkmaktadır (Geitsetzer, 1997: 115). Hermeneutiğin teolojik, filolojik, hukuki ve tarihsellik üzerinden yaygın bir alternatif sunar hale gelmesinin yanı sıra tüm insan bilimleri ve toplumbilim üzerinden gelişimi, doğa bilimlerinin açıklama amacından, sosyal bilimlerin anlama amacına yönelmiş bir perspektif ortaya koyduğunu ifade etmek mümkündür.

Hermeneutiğin öncü isimlerinden biri olarak karşımıza çıkan Schleiermacher, yorumun temel ilkesini hermeneutik bir döngü olarak ortaya koymuştur. Hermeneutiğin temel kavramı dil olarak karşımıza çıkar, ancak dikkate alınması gereken temel husus dilin araç değil, anlaşılması gereken bir varlık olmasıdır (Taşdelen, 2007: 194). Dile yüklenen bu husus ise hermeneutiği anlama bilimi haline getirmektedir (Skirbekk ve Gilje, 2017: 382). Schleiermacher'ın hermeneutiğe katkıları özellikle dinsel bilginin öznellikten arındırılarak, objektif bilgisinin ortaya konulabileceğine dair çabasında şekillenmektedir (Dursun, 2004: 227). Yöntem açısından belirleyici katkısı ise insan zihninin kavranması noktasında, dilin kurallarından doğan ifadelerin ve ifadelere anlam yüklenmesine yönelik dilbilgisi ve psikolojik yöntemin ortaya konulması olmuştur. Söz konusu yöntem metin ve metnin yazarı açısından dikkate alındığında, metnin oluşturulduğu tarihsel ve toplumsal koşulların da değerlendirilmesine olanak tanırken, yazarın niyetinin anlaşılması noktasında da önem arz etmektedir (İcan, 2019: 5; Taşdelen, 2007: 195-197; Fırıncıoğulları, 2016: 287).

Hermeneutiğin niyet ve anlama üzerinden ortaya koyduğu temel vurgusu, insanın irade sahibi bir varlık olması ve doğası ile değil tarihi ile anlaşılabileceği, bu noktada ise tarihin doğa bilimlerine uygun biçimde bir

yasacı mantığa indirgenemeyecek düzeyde karmaşıklığı düşüncesi ile birleşmiştir. Bu bağlamda Dilthey'in tinsel dünyaya ilişkin hareket noktası hermeneutik ile insan bilimlerinin olgusal bir açıklamadan ziyade, anlaşılması gerektiğidir (İcan, 2019: 5). Dilthey'in hermeneutik yönteminin esas vurgusu ise yaşantı (Fırıncıoğulları, 2016: 288), ifade ve anlama üzerinden şekillenmiştir. Yaşantı, deneyim ile ilgili bir biçimde, pozitivist yaklaşımda araştırmacı ve araştırma olarak değerlendirebileceğimiz özne ve nesne üzerinden ele alınan yaklaşımın karşısında konumlandırılır (Kaya, 2019: 273). Yani Dilthey'e göre deneyim, deneyimlenen karşısında nesne gibi sabit değildir, bilakis özne ve nesne ayrımından önce bulunmaktadır. Sosyal bilimsel yöntemi ise merkezinde deneyimleyerek anlamayı barındırır (Geitsetzer, 1997: 116). Anlama temel ve yüksek anlama olarak iki şekildedir. Temel anlama pratik yaşama ilişkindir, yüksek anlama ise temel anlamanın tekilliklerinin bir bütünlüğüne işaret eder. Yüksek anlamaya geçiş, temel anlamanın içinde konumlandırılır (Uğur, 1983: 185).

Heidegger ve Gadamer ile birlikte hermeneutik bir yöntem sorunu olmanın ötesinde, epistemolojik alandan çıkarak, ontolojik alanda seyrini sürdürmüş, insan varlığı ve yaşam üzerinden bir anlama sanatına dönüşmüştür. Heidegger'e göre insan idraki üzerinden bir model olarak değerlendirilen hermeneutik bir yöntemden ibaret değildir(İcan, 2019: 5). Zira Heidegger için yöntem ve öz birbirine eşit iki anlam taşımaz. Bu anlamda yöntem ve yöntemin özünü ayırarak soruşturmasına başlar (Heidegger,1998: 44). Dilthey'in yaşantı kavramı üzerindeki vurgusunun Heidegger'de *varlık* olarak dönüşümü ontolojik alana geçen hermeneutiği göz önünde bulundurma bakımından zemin hazırlamıştır. Hediegger'in ortaya koyduğu Daisen ile anlamın özündeki özne olarak insan, bilinçte kurulan nesne olarak dünya işaret edilir. Kısaca tarihsellik ve bir oluşturucu unsur olarak dil, Daisen'i hem bilinen hem de anlam veren biçiminde şekillendirir (Kaya, 2019: 274). Heidegger'in anlama üzerinden şekillendirdiği bu bağlantılılık ilişkisi hermeneutik döngü olarak bilgi ve anlama arasındaki ilişki biçiminde değerlendirilmektedir (Becermen, 2004: 51; Dursun, 2004: 221).

Gadamer, Dilthey'in anlama ve hermeneutik kapsamını genişletmiştir. Gadamer, Dilthey'in anlamaya yönelik görüşlerini insanın varoluşu ile ontolojik temelde ilişkilendirerek, anlamanın yorumlamak olduğu (İcan, 2019: 10; Dursun, 2004: 227) görüşünü ortaya koymuştur. Zira Gadamer'e göre insan varoluşu itibarıyla içinde bulunduğu dünyayı anlamlandırmaya çalışır ve bu bağlamda söz, ifade ve anlama kaçınılmaz bir biçimde yorumu da içerecektir (Becermen, 2004: 57-58; Kaya, 2019: 275; İcan, 2019: 5). Gadamer'in pozitivist yaklaşımın sınırlarında beliren nesnelliğe karşı geliştirdiği yöntem "anlama" olarak ifade edilebilir. Hermeneutiğin gelişimi açısından da oldukça önemli bir yer tutan tarihselcilik Gadamer için tarih, kültür, deneyim ve gelenek noktasında anlama ve yorumlamanın dışında değildir (Birlik, 2021: 101-102).

3.2. Tartışmalar ve Eleştiriler

Anlamlandırma ve anlama süreçlerinin karmaşıklığı ile kültür ve tarihselliğin dinamizmi göz önünde bulundurulduğu takdirde, insan ve insan ilişkilerinden doğan beşeri bilimlerin ve bu anlam üzerinden anlaşılacak bir sosyal bilimler anlayışının, doğa bilimleri yöntemleri ile ele alınamayacak farklılıkları içeriğinde taşımaktadır. Aydınlanma ve pozitivist sosyal bilimler anlayışının ortaya koyduğu bilimlerin birliği ilkesine temel itirazın şekillendiği hermeneutik sosyal bilimler yöntemleri açısından önemli bir eleştiri ve tartışma noktasını da oluşturmaktadır (Skirbekk ve Gilje, 2017: 377).

18'inci yüzyılın Aydınlanmacı ve pozitivist yaklaşımının üstünlüğü ile bilimi tek bir bilim anlayışıyla şekillendirdiği hâkim paradigmanın kırılması ile 19'uncu yüzyılda hermeneutik yaklaşımın tarihsel bilginin bütünselliğine bir itiraz geliştirmesi ile şekillenmiştir. Bu bağlamda hermeneutik yaklaşımın temel hedefi özellikle sosyal bilimlere özgü amaç ve yöntemlerin ayırt edici bir biçimde ortaya konulmasıdır. Hermeneutiğin bu reddiye noktası üzerinden geliştirdiği yaklaşıma yönelik itiraz noktası ise doğa bilimleri ile sosyal bilimler üzerinden yaptığı ayrımın insan bilimleri, sosyal bilimler ve de kültür üzerinden de keskin bir biçimde sürdürülmesidir. Buradaki ayrım noktasının bir karşıtlık üzerinden işlemesi de eleştirel hususlardan birini oluşturmaktadır (Erkızan, 2006: 6).

Pozitivizmin objektiflik ve yansızlık vurgusu hermeneutiğe, bilimin tarafsızlığı üzerinden bir nesnellik ölçütü olarak, eleştiri unsuru olma özelliği yüklemektedir. Hermeneutik yaklaşımın bu bağlamda pozitivizmin eleştirisini içerecek biçimde yaslandığı temel düstur ise tarihsellik, kültür ve bağlam üzerinden değerlendirilmektedir. Kısaca bu noktada hermeneutik yaklaşım pozitivizme tarihsel, toplumsal ve bağlamsal değişkenlik ve göreceliliğin görmezden gelinemeyeceği eleştirisini yönelterek, kendi iç dinamiklerini ve odak noktasını şekillendirmektedir (Bayhan, 2016: 219).

Hermeneutiğin yöntem üzerinden gelişme gösterdiği noktada eleştirilerine yönelik uğraklarından biri sosyal bilimlerde hermeneutik yaklaşımın nesnesi boyutunda karşımıza çıkmaktadır. Zira hermeneutiğin esas gelişimi metinler üzerinden mümkün olmuştur. Bu aşamada metinler gibi diğer söz, ifade ve benzeri unsurların inceleme nesnesi olarak kabul edilmesi, hermeneutiğin geniş bir skalada karşılık bulabilmesine imkân tanımıştır. Bu durumun yol açtığı bir diğer eleştiri unsuru ise her şeyin yorumlanabilirliği üzerinden değerlendirilmektedir. Bu eleştiri noktasının temel dayanağı ise hermeneutiğin işleyişine uygun bir biçimde kesin bir nesnesinin olmayışı ile değerlendirilebilir. Zira anlam yüklenebilen her şey hermeneutiğin konusu olabilir durumdadır. Kısaca bu doğrultudaki eleştirilere hermeneutiğin içinden bir cevapla, kendi yöntemini seçme bakımından, yöntemi seçeni özgür bırakması ve çeşitlilikle karşılaması ve de böylece sabit verilerden ziyade her türlü içeriğe sahip verinin kullanımına imkân tanıyan bir yöntem olarak da ortaya çıkan bir yaklaşımı oluşturduğu ifade edilebilir (Coşkun, 2018: 64).

Sonuç

Pozitivizm ve hermeneutik sosyal bilimlerde yöntem bakımından tartışmalarda iki önemli teoriyi temsil etmesi bakımından öne çıkmaktadır. Bu iki teorik çerçeve hem tarihsel açıdan ortaya çıkma koşulları, hem yöntem bakımından belirleyici ilkeleri hem de eleştiri unsurları bakımından sosyal bilimlerde yöntem tartışmalarını içeren araştırmalarda sıkça konu edilmektedir. Pozitivizme ve hermeneutiğe ilişkin literatürde karşılaştırmalı olarak her iki teori üzerinde temel bakış açılarının ele alınmasında öne çıkan bazı çalışmalar arasında Acar (2020), Coşkun (2018), Erkızan (2006), Fırıncıoğulları (2016), Kaya (2019) sayılabilir. Yöntem bakımından ilişkili olarak üst bir değerlendirme ve perspektif sunması yönünden, Bayhan (2016), Bozkurt (2013), Coşkun (2018), Gulbenkian Komisyonu'nun Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor (2003), Karasar (2020), Kuhn (2017), Kümbetoğlu (2019), Neuman (2020), Özlem (2012), Popper (2018), Sayılı (2010), Sunar (2008) ve Yıldırım'ın (1997; 2012) çalışmalarının ilgili bölümleri öne çıkmaktadır. Pozitivizm ve pozitivist teoriye öncülük eden isimlerin daha derinlikli ve merkezi olarak konu edildiği, Ballıkaya (2015), Çakmak (2018), Ertürk (2005), Güvenç (2020), Kaboub (2008), Meriç (1996), Rutli (2014), Şahin Kütük ve Şahin'in (2017) çalışmaları dikkate değerdir. Hermeneutiğin ve hermeneutik teoriye öncülük eden isimlerin daha derinlikli ve merkezi olarak konu edildiği, Becermen (2004), Birlik (2021), Dursun (2004), Dürüşken ve Çoraklı (2017), Gadamer (2017), Geitsetzer (1997), İcan (2019), Özlem (2003) ve Taşdelen'in (2007) çalışmaları önemlidir. Pozitivizm ve hermeneutik teorinin tarihsel arka planı, felsefi ve sosyolojik açıdan konu edildiği bütüncül perspektif ve değerlendirmelerin bir arada ele alınması ve de buna kaynaklık eden düşünürlerin yaklaşımlarının ifade edilmesi açısından, Skirbekk ve Gilje (2017), Sunar (2008), Swingewood (2010), Yayla (2011), West (1998) ve Williams'ın (2015) eserleri önemli çalışmalar arasında sayılabilir. Pozitivizm, hermeneutik ve sosyal bilimlerde yöntem tartışmalarının konu edildiği çalışmalar burada sayılan eserlerden çok daha fazlasıdır. Ancak çalışmanın mevcut sınırları içerisinde temel bir teorik değerlendirmeye ilişkin arka planın oluşturulabilmesi için bütüncül çalışmalardan faydalanmakla birlikte, ele alınan her iki teorinin birincil kaynaklarına ve güncel, ikincil kaynaklardan da faydalanılmıştır.

Bilimsel bilgiyi elde etmenin yolu onun yönteminden geçmektedir. Bir bilgiyi elde ettiğimiz yöntem onu diğerinden farklılaştırmaktadır. Bilimsel bilgiyi de diğer bilgi düşünüşlerinden veya türlerinden ayıran en önemli etken yöntemidir. Bilimsel bilgi, hem toplumu, toplumsal olayları algılamakta, değerlendirmekte ve analiz etmekte hem de doğayı anlamlandırmak noktasında önemli bir işleve sahiptir. Dolayısıyla, yöntem bilimin odağında yerini alan bir husus olarak varlık göstermektedir. Bir araştırma yapılırken, öncesinde araştırmanın amacına ve konusuna göre bir yöntemin belirlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda bilimsel araştırmanın konu ve amacının farklılaşması, farklı yöntemlerin ortaya çıkmasını da içeren karakteristik

göstermiştir. Bilimsel disiplinler arası farklılaşma açısından doğa bilimleri ve sosyal bilimler üzerinden değerlendirildiğinde yöntem farklılığını tekbiçimci bir bilim anlayışının dışına çekse de, aynı disiplin içerisinden konu ve amaç farklılıkları üzerinden de farklılaşan anlayışlar ortaya koymuştur. Pozitivizm ve hermeneutik üzerinden irdelemeye çalıştığımız yöntem sorununu göz önüne aldığımızda, pozitivizmin açıklayıcı karakteristiği, hermeneutiğin anlamacı/yorumsamacı karakteristiğinde farklılaşmayı somut bir biçimde ele alabilmemizi mümkün kılmıştır.

Pozitivizm, diğer bilimsel düşüncelerin ortaya çıkması, gelişmesi ve yayılmasında belirli öncülleri içerisinde barındırmaktadır. Bu öncüller pozitivizmin ortaya çıkmasını sağlayan arka planlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Rönesans, reform ve aydınlanma çağı, pozitivizme zemin hazırlayan arka plan olarak görülmektedir. Pozitivizm de her bilimsel düşünce gibi içerisinden çıktığı dönemden etkilenmiştir. Bu tarihsel bağ göz önünde bulundurulduğunda pozitivizmin din, metafizik, sezgisel vb. alanlarla bilimsel olanın arasına mutlak ve keskin bir sınır çizerek birbirinden ayırdığı görülmektedir. Pozitivizmde neden-sonuç ilişkisini, doğrulama ilkesini içerisinde barındıran; olgunun kıymetli olduğu, deneye dayalı bir yöntemin doğa bilimlerinde olduğu gibi sosyal bilimlerin de bu yöntemle yapılabileceği anlayışı hâkimdir. Pozitivizmin, rasyonelliğe önem veren, nesnelliğin ön planda tutulduğu, deneye dayalı, doğrulanabilirlik ilkesini, evrimsel ilerlemenin var olduğu düşüncesi vb. yönlerden eleştirilere maruz kalmıştır. Pozitivizm savunucuları, nesne olarak toplumsal dünyaya, toplumsal olaylara bakıp ele alırken pozitivizmi eleştirenler toplumu bir nesne olarak algılamamaktadır. Pozitivizmin, bilimin bir birikim ve ilerleme yani evrimsel bir şekilde ilerlediği görüşüne karşın pozitivizm eleştirilerinde bilimin devrimsel nitelikle ilerlediği görüşü hâkim olmaktadır.

Pozitivizm sadece kullandığı yöntem bakımından değil aynı zamanda bu bilimsel düşünüşün arkasında yatan felsefeye de karşıtlık söz konusudur. Bu bağlamda birçok bilimsel düşünüş ortaya çıkmış ve arkasında yatan felsefenin tam aksine toplumu bir nesne olarak görmeyen, simgelerin ve kişilerin deneyimlerinin de önemli kılındığı görüşler ortaya çıkmıştır. Savunuları ve eleştirileriyle pozitivizm, her ne kadar ortaya çıktığı ve yükseldiği dönem kadar değerli görülmese de özellikle niceliksel çalışmalarda önemli bir referans noktası olarak günümüzde de önemini korumaya devam etmektedir. Tabii bu durum pozitivizmin, eskisi kadar önemli kılındığını göstermemektedir.

Hermeneutik yaklaşıma göre, her toplumu kendi içerisindeki dinamiklerle değerlendirmek ve buna binaen bilimsel çabaların ortaya konulması gerekmektedir. İnsanın değer yargılarına, sezgilerine, yaşanmışlıklarına, tecrübelerine yer vermek ve bu şekilde içerisinde olduğu toplumun ve kültürün kazanımları ile birlikte yorumlama geliştirilmelidir. Zira insan, bazı değer yargıları ve olaylara, olgulara yükledikleri anlamlar çerçevesinde hayatını sürdüren varlıklardır. Pozitivizmin aksine değer

yargılarına, olgulara yükledikleri anlamlara önem veren hermeneutik yaklaşım, öznelerin dışında işleyen süreçlere dikkat çekerken, içsel dinamiklerin de göz ardı edilemediği bir yaklaşımdır.

18'inci yüzyıl itibarıyla bilimlerin dinden bağımsız olarak varlık göstermesi, doğa bilimlerine karşı ahlak ve estetik sınırların kendi alanlarını var edebilme kapasitesi kültürel ve bilimsel gelişmelerin kırılma noktalarının sonucu biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Doğa bilimlerinin, doğayı açıklama çabalarının yalnızca teleolojik biçimleri üzerinden kurduğu reddiye, doğanın matematik dili ile yazıldığı düşüncesi üzerinden derinleştirilmiştir. Dahası doğa bilimlerinin, Tanrı'nın mesajını açığa çıkarma çabası ile bütünleşen doğayı anlamlandırma ve yorumlama çabası ile birleşmiştir. 19'uncu yüzyıl itibarıyla ise doğa bilimleri anlamlandırma ve yorumlama çabası yerine doğa üzerindeki kontrolün güçlü bir aracı olarak açıklayıcı olma misyonunun üzerinden hareket eder hale gelmiştir. Bu durum insan bilimleri üzerinden konuların farklılaşması ile devam etmiş ve bu noktada farklılaşan konuların farklı metotlar ile araştırılması ihtiyacını ortaya koyarak, insan bilimlerinin yöntemlerinin doğa bilimlerinden farklı yöntemler olması gerektiği sonucunu karşımıza çıkarmaktadır.

Tarihselcilik ve hermeneutik yöntemler üzerinden yükselen bu anlayış çerçevesinden bugüne baktığımızda insan bilimleri üzerinden gerçekleşen bu farklılaşma, değişim ve dönüşüm dogmatik kabullerin sorgulanmasında, anlaşılmasında ve yorumlanması üzerinden ortaya koyduğu bir özgürlük yaratımında ilham vericidir. Yanı sıra bugünün sosyal bilimler ve insan bilimleri alanlarında artan disipliner farklılık ve çeşitlilikler kendi iç yöntemsel çeşitliliklerini de besleyen bir katalizör işlevini de iç dinamiğinde taşımaktadır. Dolayısıyla artık insan merkezli disiplinlerin tek bir yöntemle ele alınması ve araştırılması, tek bir yaklaşımın hâkim halde bulunması mümkün değildir. Bu nedenle hermeneutik, tekçi-tekbiçimci bilim düşüncesinin sınırlarının ortadan kaldırılmasında en önemli kırılma noktalarından birinin de adıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Fırat Kaya %50, Burcu Büyükekmekci %50
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Fırat Kaya %50, Burcu Büyükekmekci %50
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Acar, N. (2020). "Sosyal Teori: Pozitivizm ve Hermenötik Metodoloji Üzerine Bir Değerlendirme", *Bilim Armonisi*, 3 (1), ss. 71-79.

Ballıkaya, C. (2015). "Pozitivizm Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi ve Sosyolojik Düşünceye Etkileri", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* (33), ss. 87-106.

Baloğlu, B. (2005). "Hipotez ve Varsayım Birbirlerinin Yerine Kullanılabilir mi?", *İstanbul Journal of Sociological Studies,* (32), ss. 125-129.

Bayhan, V. (2016). "Sosyal Bilimlerde "Objektiflik" Efsanesi". *Mukaddime, 7*(2), ss. 217-242.

Becermen, M. (2004). "Dilthey, Heidegger ve Gadamer'de Anlama Sorunu". *UÜ Fen - Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1*(6), ss. 35-66.

Birlik, P. (2021). "Dil Felsefesinden Hukuk Felsefesine Açılan Bir Kapı: Gadamer'den Dworkin'e Hermeneutik Yöntem". *Temaşa Felsefe Dergisi*(15), ss. 98-114.

Bozkurt, N. (2013). *Eleştiri ve Aydınlanma.* Ankara: Sentez Yayıncılık.

Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü* (Üçüncü Baskı b.). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Comte, A. (2001). *Pozitif Felsefe Kursları,* Çev. Erkan Ataçay, İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Coşkun, S. (2018, Haziran). Sosyal Bilimlerde Metodoloji Problemi . *Dört Öge*(13), ss. 59-72.

Çakmak, O. (2018). *Auguste Comte Pozitivizmi ve Sosyoloji,* (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Durkheim, E. (1994). *Sosyolojik Metodun Kuralları,* Çev. Enver Aytekin, İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Dursun, Y. (2004). "Gadamer'in Hakikat Anlayışının İki Kaynağı ve Hermeneutik'in Görevi". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 21*(1), ss. 219-230.

Dürüşken, Ç., ve Çoraklı, E. (2017). "Antik Çağ'da Hermeneia". *Cogito*(89), ss. 59-77.

Ertürk, R. (2005). "Pozitivizm Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi,* 3 (11), ss. 1-6.

Erkızan, H. N. (2006). "Aristotalesçi Sosyal Bilim Anlayışı, Pozitivizm ve Hermeneutik Üzerine". *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*(2), ss. 3-16.

Fırıncıoğulları, S. (2016, Ocak - Şubat). "Hermeneutik Yöntem, Ontolojik Hermeneutik ve Hans Georg Gadamer". *Akademik Bakış Dergisi*(53), ss. 286-283.

Gadamer, H.-G. (2017). "Hermeneutik". *Cogito*(89), ss. 42-58.

Geitsetzer, L. (1997). "Hermeneutik". *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, 10*(1), ss. 121-125.

Gulbenkian Komisyonu. (2003). *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor.* Çev. Şirin Tekeli. İstanbul: Metis Yayınları.

Güvenç, C. (2020). "Sosyal Bilimlerde Yöntem Olarak Pozitivizm Bakış Açısı ve Değerlendirmesi", *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi,* (2), ss. 109-120.

Heidegger, M. (1998). *Tekniğe İlişkin Soruşturma*. Çev. Doğan Özlem. İstanbul: Paradigma Yayınları.

İcan, Y. Ö. (2019). "Hermeneutik ve Anayasanın Yorumlanması" . *Anayasa Yargısı, 36*(2), ss. 1-35.

Kaboub, F. (2008). "Positivist Paradigm", *Encyclopaedia of counselling*, 2(2), ss. 343.

Karasar, N. (2020). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler.* Ankara: Nobel Yayınevi.

Kaya, F. (2019, Nisan). "Yorumsamacı Yaklaşımda Anlama Kavramının Önemi ve Pozitivizm Eleştirisi". (22), ss. 271 - 280.

Kuhn, T. (2017). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı,* Çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Kümbetoğlu, B. (2019). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Meriç, C. (1996). *Saint-Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Neuman, W. L. (2020). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar Cilt-I.* (Ö. Akkaya, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.

Özlem, D. (2003). *Hermeneutik Üzerine Yazılar.* Ankara: İnkılâp Kitabevi

Özlem, D. (2012). *Bilim Felsefesi.* İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.

Platon. (2020). *Devlet,* Çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Popper, K. R. (1998). *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*. Çev. İlknur Aka ve İbrahim Turan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Rutli, E. (2014). "Sosyal Bilimlerde Pozitivizm Tartışması: Adorno ve Popper", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi,* (1), ss. 134-160.

Sayılı, A. (2010). *Bilim Tarihi.* İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Skirbekk, G., ve Gilje, N. (2017). *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi.* (E. Akbaş, ve Ş. Mutlu, Çev.) İstanbul: Kesit Yayınları.

Sunar, İ. (2008). *Düşün ve Toplum,* İstanbul: Doruk Yayımcılık.

Swingewood, A. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi,* Çev. Osman Akınbay, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Şahin Kütük, B. ve Şahin, M. (2017). "Fizik Alanındaki Gelişmelerin Sosyolojiye Yansımaları: Pozitivizm", *Sosyoloji Konferansları,* 56 (2), ss. 183-203.

Taşdelen, V. (2007). "Çağdaş Hermeneutiğe Doğru: Schleimacher ve Genel Hermeneutik". *Felsefe Dünyası, 2*(6), ss. 189-203.

Terzi, A. (2005). "Üniversite Öğrencilerinin Bilimsel Epistemolojik İnançları Üzerine Bir Araştırma". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2), ss. 298-311.

Topakkaya, A. (2020). "Hermeneutiğin Başlangıcı Olarak Peri Hermenias". *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*(29), ss. 277-282.

Uğur, A. (1983). "Hermeneutik: Eski Bir Yorum Yönteminin Yeniden Gündeme Gelişi ve Hukuk Alanına Uygulanması". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 38*(1), ss. 181-195.

Vergin, N. (2020). *Siyasetin Sosyolojisi*, İstanbul: Doğan Kitap.

Yayla, A. (2011). *Siyasi Düşünce Sözlüğü,* Ankara: Adres Yayınları.

Yıldırım, C. (1997). *Bilimsel Düşünme Yöntemi: Yazılar, Bildiriler, Tartışmalar.* Ankara: Bilgi Yayınevi.

Yıldırım, C. (2012). *Bilim Felsefesi*, İstanbul: Bilim Felsefesi.

West, D. (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş.* (A. Cevizci, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayınları.

Williams, R. (2015). *Keywords: A Vocabulary Of Culture and Society.* New York: Oxford University Press.

Extended Abstract

Method characterizes science. The path to scientific knowledge is determined by the method, which can also be applied to social sciences. There are various arguments in the social sciences, but the foremost is about two opposing approaches: positivism and hermeneutics.

Positivism emerged and developed as a scientific thought throughout the historical process. Within the scope of this context, in this study the main historical processes that forms the background of positivism were examined and, their effects over emergence and construction of positivism were tried to be revealed. In addition, the fundamental features of positivism and the way of perceiving science were emphasized. Criticism of positivism and its defense was explained comparatively.

The following questions related to positivism were tried to be answered: "What are the main opinions of the advocates of positivism, who are the advocates of positivism, and in which ways does positivism emerge as a method, and how does its advocates contribute to its development?" Furthermore, within the scope of the arguments of the positivism the answers to the questions such as "from which aspects, by whom and in what way were the criticisms made?" were examined. Thus, the subject was tried to be discussed by addressing both positivism defenses and criticisms in the study.

The Renaissance and Reform Movements and the Age of Enlightenment are significant milestones that paved the way for the formation of positivism. The basis of the enlightenment based upon reason and

knowledge. With the Enlightenment, a scientific thought developed, which prioritized the mind, experimentation and observation. For positivism as a scientific theory, facts are crucial. Positivism claims that definitions and theoretical explanations of society and individuals can be made without resorting the value judgments.

Hermeneutic theory is an alternative to positivist theory as a result of the distinction between natural sciences and social sciences. The question of whether natural science methods can be used in the social sciences is a critical question. In addition, for the subject regarding the distinction between the social sciences and the natural sciences, the question of technique seems to be the most important one.

This study was based on the premise that social sciences cannot be dissociated from the methodology and also the perspective that a single method cannot be adopted in social sciences solitarily. This study focused on the impact of positivism on methodological issues and hermeneutics as an alternative to positivism. Positivism has been criticized in many ways and new methods have emerged from the criticism of positivism. Hermeneutics is one of these techniques and is another focus of this research.

Hermeneutics is the name of one of the most important breaking points of monist-uniformist thought of science. Hermeneutics, in its broadest context, is the art of understanding and comprehending human-oriented words, actions, and creations created by humans. Hermeneutics has a wide historical background. It has been seen as a reaction against the application of positivism and natural science methodologies in the social sciences since the nineteenth century. In this context, hermeneutics emerged as a theory of interpretation. Prominent names in hermeneutics are Schleiermacher, Dilthey, Heidegger, and Gadamer. In this article, these names and their contributions to hermeneutics were briefly mentioned.

Hermeneutics is the primary criticism of the Enlightenment and the social sciences' positivist view of the scientific unity principle. In this context, the basic proposition of the hermeneutic approach, including the critique of positivism, should be examined through historicity, culture, and context. When we look at today through the lens of historicism and hermeneutic methods, we can see how the differentiation, change and transformation in the humanities inspired the creation of a freedom that emerges through questioning and understanding. Each civilization should be examined according to the hermeneutic approach with its unique dynamics and scientific efforts should proceed in this direction.

This study focused on the impact of positivism on the problem of method and hermeneutics as an alternative to positivism. The main topics focused on in this article were the characteristics, historical processes, perspectives and criticisms of positivism and hermeneutics in general. It also focused on the main method discussions in this field. The problem of method

was analyzed through the differentiation between positivist explanation and hermeneutic understanding.

Positivism criticized hermeneutics for lacking objectivity and impartiality. The hermeneutic approach, on the other hand, criticized positivism by emphasizing the importance of historical, social, and contextual diversity and relativity. This criticism is both an answer and a feature of hermeneutics. The two main approaches that method focus on social sciences are hermeneutics and positivism. This work is a brief review of positivism and hermeneutics in their broader context, with key arguments and criticisms.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 443-460**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 17/07/2022 **Makale Kabul Tarihi: 02/08/2022**

BALKAN SAVAŞLARININ BAKÜ'DEKİ YANSIMALARI[*]

Nurten ÇETİN[**]

Öz

Osmanlı Devleti, 1912-1913 yılında gerçekleşen Balkan Savaşlarına askeri, siyasi ve ekonomik bakımdan zor şartlar altında girmek zorunda kaldı. Savaşa girilip girilmemesi konusunda hükümet, muhalefet ve halk arasında fikir ayrılıkları vardı. Bu ayrılıkların savaş sırasında da devam etmesi ordunun kısa sürede yenilmesinde etkili oldu. Bu dönemde savaşın kötü etkilerini Balkan şehirleri ve Balkanlı Müslümanlar derinden yaşadı ve hissettiler. Bir zamanlar Osmanlı tebaası olan Sırpların, Bulgarların ve Yunanlıların zorla göç ettirme, öldürme, tecavüz, yağma ve işkence gibi insanlık hukukuna aykırı birçok davranış ve uygulamasına maruz kaldılar. Binlercesi hayatta kalmak için yaşadıkları toprakları terk etti. Zorunlu göç beraberinde açlık, yoksulluk ve hastalık gibi çeşitli sorunları getirdi. Özellikle Edirne'nin Bulgarlar tarafından işgali sırasında şehir yağma ve talan edildi. Müslüman halka çeşitli işkenceler yapıldı. Hayatta kalanların önceliği ekmek olmuştu. Balkanlarda yaşanan acılara İstanbul ve Anadolu halkı kayıtsız kalmadı. Balkanlı Devletlerin uygulamaları zaman zaman protesto edildi, toplanan yardımlar bölgeye ulaştırılmak üzere İstanbul'a gönderildi. Anadolu halkı gibi dünyanın değişik yerlerinde yaşayan Müslümanlar da bölgedeki gelişmeleri endişe ve heyecanla takip ettiler. Her yaş grubundan insan zengin, fakir demeden mağdur kardeşleri ve dindaşlarına maddi ve manevi destek sağladılar. Bakü Müslümanları, savaşın mimarlarından olan Rusya'nın bu dönemde Osmanlı Devletine karşı takip ettiği olumsuz politikayı basın ve kamuoyu yoluyla protesto ettiler. İsa Bey Aşurbeyof'un imtiyaz sahibi olduğu Şelâle dergisi Balkan Savaşlarına ait görselleri yayınlamak suretiyle Bakü halkının dikkatini konuya çekti. Halk topladıkları aynı ve nakdi yardımları, Bakü'deki Osmanlı Konsoloshanesine teslim etti. II. Balkan Savası sırasında Türk ordusunun Edirne'yi geri alması Bakü'de sevinç yarattı ve halk desteğini savaş sonrasında da sürdürdü.

Anahtar Kelimeler: *Bakü, Balkan Savaşları, Yardım, Şelale.*

[*] Bu makale 2-4 Haziran 2022 tarihleri arasında Bakü'de düzenlenen Incsos VII Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü sunulmuş Balkan Harbi'nin Bakü'deki Etkileri konulu bildirinin genişletilmiş halidir.

[**] Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, nurtencetin@trakya.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-5428-2539.

Önerilen Atıf: Çetin, N. (2022). Balkan Savaşlarının Bakü'deki Yansımaları, *Akademik Hassasiyetler, 9(*19), 443-460.

REFLECTIONS OF THE BALKAN WARS IN BAKU

Abstract

Under difficult military, political and economic conditions, the Ottoman Empire had to go into the Balkan Wars in 1912-1913. There were disagreements among the government, the opposition and the public on whether to go to war or not. The continuation of these divisions during the war was effective in the defeat of the army in a short time. During this period, the Balkan cities and Balkan Muslims deeply experienced the diverse effects of the war. They were subjected to many acts and practices contrary to human law, such as forced migration, killing, rape, plunder and torture by the Serbs, Bulgarian and Greek who were Ottoman subjects once. Thousands abandoned their lands to survive. Forced migration brought with it various problems such as hunger, poverty and disease. Especially during the occupation of Edirne by the Bulgarians, the city was pillaged and plundered, and various tortures were inflicted on the Muslim people. Bread was the priority of the survivors. The people of Istanbul and Anatolia did not remain indifferent to the suffering in the Balkans. The practices of the Balkan States were protested from time to time, and the collected aid was sent to Istanbul to be delivered to the region. Like the people of Anatolia, Muslims living in different parts of the world followed the developments in the region with concern and excitement. People from all age groups, rich or poor, provided financial and moral support to their aggrieved siblings and co-religionists. Baku Muslims protested through the press and public opinion, following the negative policy of Russia, one of the architects of the war, against the Ottoman Empire in this period. There were some who voluntarily joined the war, among them. Şelale magazine, of which Isa Bey Ashurbeyof had the privilege, drew the attention of the people of Baku to the subject by publishing the visuals of the Balkan Wars. The people delivered in-kind aid and in-cash aid that they collected to the Ottoman Consulate in Baku. The Turkish army's recapture of Edirne during the Balkan War II brought joy to Baku and continued its popular support throughout the war.

Keywords: *Baku, The Balkan Wars, Aid, Şelale Magazine.*

Giriş

Osmanlı Devleti askeri, siyasi ve ekonomik bakımdan hazırlıksız olarak 1912 yılının Ekim ayında girmek zorunda kaldığı Balkan Savaşları'nda, kısa sürede yenilgiler almaya başlamıştır. Savaşın ilanından birkaç gün sonra, Balkanlı devletlerin Türklere ve Müslümanlara uyguladıkları baskı ve zulümler İstanbul'a doğru yoğun bir göçe neden olmuş, hükümet gelenlerin bir kısmını peyderpey Anadolu'ya göndermiştir[1]. 23-24 Kasım 1912'de başlayan Edirne bombardımanı gece ve gündüz aralıksız devam etmiştir. Şehirde et, ekmek, tuz, un gibi temel gıda maddeleri bulunamaz olmuştur. Kolera salgını had safhaya ulaşmıştır[2]. Halk açlığa mahkûm edilmiş, manen ve madden maneviyatı çökmüştür[3]. Lüleburgaz Muharebelerinden sonra, Türk

[1] Cemil Topuzlu, İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım, Yay. Haz. Hüsrev Hatemi, Aykut Kazanoğlu, İstanbul 1994, s. 145-148.
[2] Nazmi Çağan, Balkan Harbi'nde Edirne (1912-1913), Edirne'nin Fethi'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı, TTK, Ankara 1993, s. 202.
[3] Çağan, a.g.m., s. 203.

ordusunun iaşe ve ikmal işleri tam bir çıkmaza girmiş, cepheden geriye sevk edilenlerin, sağlık merkezlerinde ilaçtan önce ekmek aradıkları öğrenilmiştir[4]. Bulgarların Edirne'ye girdikten sonra halka yaptıkları zulümleri yabancı gazeteciler insanlık ayıbı olarak değerlendirmiştir[5].

Balkan Savaşı'nda ordular kadar, hatta belki de daha fazla acıyı, dramı canına, ırzına ve malına yapılan saldırılarla sivil halk yaşamıştır. Bulgaristan ve Sırbistan bölgedeki demografik yapıyı kendi lehlerinde zorla değiştirmeye çalışmışlardır. Oluşturdukları çeteler ve komitacılar aracılığıyla cephe gerisindeki köy, kasaba ve şehirlerde yaşayan Müslümanları yok etmeye ve yerlerinden sürmeye yönelmişlerdir[6].

Balkanlarda savaş rüzgârlarının estiği dönemde hükümetin sessiz kalması ve gerekli önlemleri almaması üzerine İstanbul'da üniversite öğrencileri ve halk savaş yanlısı mitingler ve toplantılar düzenlemiştir[7]. Savaş başladıktan sonra ise Anadolu ile dünyanın değişik yerlerinde yaşayan Türkler ve Müslümanlar bölgede yaşananlara kayıtsız kalmamıştır. İslam dünyasında Osmanlı Devleti İslamiyet'in son dayanak noktası olarak görüldüğü gibi bu dönemde Türkçülük akımı da kuvvet kazanmaya başlamıştı. Türk ve İslam dünyasından Balkanlara maddi ve manevi yardımda bulunularak savaşa gönüllü katılımlar gerçekleşmiştir. Toplanan yardımların yerlerine ulaşmasında Hilal-i Ahmer Cemiyetleri önemli görevler üstlenmiştir[8].

Kafkasya Müslümanlarının manevi merkezi olan Bakü'de Balkanlardan gelen haberler önemli etki yaramış, hem basın yayın yolu ile hem de ayni ve nakdi yardımlar yapılarak bölgeye destek verilmiştir.

1. GAZETE VE DERGİLER YOLUYLA VERİLEN DESTEK

Balkan Savaşları döneminde Rus Panslavist gazetelerinde, Osmanlı ve Müslümanlık aleyhtarı gerçeği yansıtmayan yayınlar yapılmaktaydı. Örneğin Russkaya Slovo gazetesi, Balkan Harbine giden Salib-i Ahmer, doktor ve hastabakıcılarına "Bir Hıristiyan, bir Islav, bir Elen mecrûh bulundukça Osmanlı mecrûhlarını tedâvî etmeyin*"* diyecek kadar ileri gitmişti. İnsanlık dışı bu durumun vahşetten başka tarifi olmazdı. Dindaşları ve ırkdaşları ile güçlü bağlar kurmuş olan Bakülüler bu duruma kayıtsız kalmadı ve Kaspi gazetesinde bir protesto metni yayımladılar. Yazarlar, doktorlar, hukukçular, mühendisler, öğretmenler, tüccar ve zenginlerin imzasını taşıyan bu metinde, kendilerine "liberallik süsü veren Rusça gazeteler "zıdd-ı Beşer" unvanına layık görülmekteydi[9].

[4] Muzaffer Erendil, Balkan Savaşı ve Türk-Bulgar Harekâtına Dair Stratejik, Taktik ve Lojistik Değerlendirme, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s. 59.
[5] Çağan, a.g.m., s. 207.
[6] Sacit Kutlu, "Esaret Hatırası İki Fotoğraf ve Balkan Harbi", Toplumsal Tarih, XIX/116 (Ağustos 2003), s. 40-41.
[7] Yücel Aktar, 1912 Yılı Harp Mitingleri ve Balkan Harbi'ne Etkileri", İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s. 114-128.
[8] Zekeriya Türkmen, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Belleten C LXVIII, Sayı 252, Ağustos 2004, S. 512-513., ss.483-518.
[9] Abdülhak, "Balkan Muhârebesi'nin Bakü'deki Tesiratı", C 9, S 221, s.240-241.

Bakülü Müslümanlar gazetelerde mektup ve makaleler dışında gizli birtakım belgeler de yayımladılar. Buradaki amaç, yaptıkları tezahüratın ve üzüntünün ameli ve maddi yönlerini göstermekti. Böylece Balkanlar'da düşman saldırılarına maruz kalan Türkler ve Müslümanlar, bütün Islavların feveran ve tarafgirlik gösterdikleri bir zamanda kardeşlerinin kendilerini yalnız bırakmadıklarını, onlara dert ortağı olduklarını göreceklerdi. Böylece maddi ve manevi kuvvetleri artacak, mücadelelerinde daha azimli ve ümitli olacaklardı[10].

Kendileri zor şartlar altında yaşamalarına ve pek çok sorunla karşı karşıya olan Kafkasya Müslümanlarının, Balkanlarda yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmamaları, karamsar pek çok kişi üzerinde hayranlık uyandırmıştı. Bakü'de toplantı yerlerinde, dükkân ve ticarethanelerde Balkan Savaşı konuşulmakta ve şu sorulara cevap aranmaktaydı[11]:

"*El-iyâzü bi'llâh Saltanat-ı Osmaniyye bir felâket-i kat'iyyeye uğrarsa, hâlimiz ne olur? Müslümanlığı kim himâye eder? Ecânibe karşı ne yüzle bakarız?"*.

Bakülü Türk ve Müslümanlar gece yarılarına kadar gazete bayileri önünde toplanarak Balkanlardan gelecek haberleri beklemekteydiler. Yenilgi haberlerinin halkta yarattığı üzüntüyü tarif etmek oldukça zor iken İşkodra ve Edirne'de kazanılan zaferlerin yarattığı sevinç görülmeye değerdi[12].

Moskova gazetelerindeki Müslümanlık ve Türklük aleyhtarı yazılara Kafkasya gazeteleri aracılığıyla erkek ve kadın olmak üzere toplam 37 kişinin imzasını taşıyan şu yazıyla karşılık verilmiştir:

*Balkan yarımadasında ilk topun patlamasıyla tarih sayfalarında yeni bir kanlı safha açılmıştır. Bu kadar insan kaybına sebep olan Balkan yangınında, milliyet ve cinsiyet bağlılığından dolayı, Rus milletinin kendi hemcinsi olan Balkan milletlerine yakınlık göstermemesi olm*azdı. *Bu dostluk sadece sözlerle sınırlı kalmayıp maddi ve manevi tezahüratı da içermekteydi.*

Hristiyanların tanrıya el kaldırıp da Balkan derelerini Müslüman cenazeleriyle doldurmak, Balkan Dağlarını Müslüman kanıyla boyamak için dua etmelerinin tanrı tanımamaktan başka tarifi olamazdı. Medeniyete bir leke olan bu türden temennilere , dualara temiz bir dil ve samimiyet cevaz verir miydi?. Bunların hepsini, biz Rusya Müslümanları sükûtla karşıladık, tahammül ettik. "Kanlı facialar, kana susamış olanların vicdanını boyasın dedik" fakat mesele yan yana barış içerisinde yaşayan iki milletin arasına dini anlaşmazlıklar sokmak raddesine gelince elbette artık bu duruma dayanılamazdı. Balkan devletleri muharebesinin dini birtakım tahrikâta sebep olacağını kim düşünebilirdi? Yüzlerce yıldan beri Ruslarla barış içinde yaşamakta olan Rusya Müslümanları bu tahriklere karşı kayıtsız kalamazlardı. Kendilerini en ilerleme yanlısı göstermek isteyen Rusya gazeteleri vasıtasıyla Rusların en ileri gelen maarifçileri bile Müslüman milleti, Müslüman dini aleyhine teşviklerde ön ayak oldular. Biz bu tür

[10] Abdülhak, "Balkan Muhârebesi'nin Bakü'deki Tesiratı", C 9, S 221, s. 241.

[11] Abdülhak, "Balkan Muhârebesi'nin Bakü'deki Tesiratı", C 9, S 221, s. 241.

[12] Abdülhak, "Balkan Muhârebesi'nin Bakü'deki Tesiratı", C 9, S 221, s. 241.

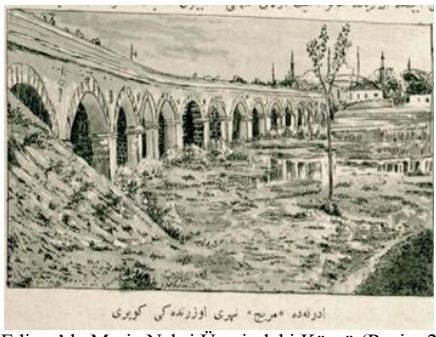
muharrirlerin yayınlarından korkmayız ancak korktuğumuz şey varsa o da böyle yazıların birtakım üzücü olaylara meydan vermesi ihtimalidir. Bunun için adaletine güvendiğimiz Rusya vicdanı umumisine müracaat ederek bu türlü yayınlarda bulunan yazarların layık oldukları cezalara çarptırılmalarını talep ederiz [13].

1911 yılında kurulmuş olan Müsavat Partisi sekiz maddeden oluşan programında İslam birliği ve Müslüman ülkelerin karşılık yardımları sorunlarına yer vermiştir. Yayınladığı beyannamelerle milleti uyandırarak Balkanlardaki Müslümanlara yardım çağrısında bulunmuştur[14].

İsa Bey Aşurbeyof'un imtiyaz sahibi olduğu Şelâle dergisi de bu dönemde çıkan sayılarında yer verdiği görsellerle Balkan Savaşlarına dikkati çekmiştir. 23 Mart 1913 tarihli sayısında Edirne manzaraları ile Hamidiye Kruvazörünün Makedonya adındaki Yunan gemisini batırışını resmetmiştir. Böylece hem Edirne ve çevresine, hem de savaşa dikkat çekerek Bakü Müslümanlarını destek vermeye teşvik etmiştir[15].

ادرنه‌نك منظرهٔ عمومیه‌سی

Edirne'nin Manzara-i Umumiyesi (Resim 1)

ادرنه‌ده «مریچ» نهری اوزرنده‌کی کوپری

Edirne'de Meriç Nehri Üzerindeki Köprü (Resim 2)

«حمیدیه» قروواذوری «شیرا» جزیره‌سی لیمانده بولنان «ماکدونیا» نام یونان قروواذورینی طوپ کوللەلریله باطیریرکن

Hamidiye Kruvazörü Şira Ceziresi Limanında Bulunan Makedonya Nam Yunan Kruvazörünü Top Gülleleriyle Batırırken (Resim 3)

[13] "Âlem-i İslâmda Tezâhürât", Sebilürreşad, C 9, S. 221, s. 243-244.
[14] Mübariz Süleymanlı, "Azerbaycanlıların Anadolu Türklerine Kardeşlik Yardımları (Balkan Ve I. Dünya Savaşı Esnasında), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C VII, S 2, 2007, s. 177.
[15] Şelale, 23 Mart 1913, nr. 7.

Şelale 13 Nisan 1913 tarihli sayısında, Bulgar Kralı Ferdinad'ın Edirne'nin işgalinden sonra Edirne Müdafii Şükrü Paşa'ya kılıcını iade etmesinin ve Çatalca mevzilerindeki Osmanlı topçularının fotoğraflarını paylaşıyordu[16].

Edirne'nin Sükûtundan Sonra Bulgar Kralı Ferdinand, Şükrü Paşa'ya Kılıcını İade Ederken (Resim 5), Çatalca İstihkâmatında Osmanlı Topçuları (Resim 6)

20 Nisan 1913 tarihli dergide ise İşkodra Kalesi'ndeki halkın bombardıman etkisiyle sevk edilmesi resmedilmiştir[17]. 18 Mayıs 1913 tarihli sayısında, Esat Paşa'nın Karadağ Kralı'yla uyuşarak İşkodra'yı teslim etmesinden sonra, İşkodra tepelerinde Karadağlıları resmetmiştir[18].

İşkodra Kalesi'nde Sakin Ahali'nin Bombardıman Tesirinden Azade Cihete Nakli (Resim 7), Esad Paşa'nın Karadağ Kralı'yla Uyuşarak (İşkodra)'yı Teslim İşinden Sonra İşkodra Tepelerinde Karadağlılar (Resim 8)

Şelale dergisi 17 Ağustos 1913 tarihli sayısında Edirne Sultan Selim Camii'nin fotoğrafını okuyucuları ile buluşturuyordu.[19]

[16] Şelale, 13 Nisan 1913, nr. 10.
[17] Şelale, 20 Nisan 1913, nr. 11.
[18] Şelale, 18 Mayıs 1913, nr. 15.
[19] Şelale, 17 Ağustos 1913, nr. 28.

عثمانلیلرك بولغارلردن گەری آلدیغی «ادرنه»ده کی «سلطان سلیم» جامع شریفی

Osmanlıların Bulgarlardan Geri Aldığı Edirne'de ki Sultan Teslim Camii Şerifi (Resim 9)

31 Ağustos 1913 tarihli Şelâle dergisinde ise Edirne'nin Osmanlı Devleti'nde kalması için temaslarda bulunmak üzere Avrupa başkentlerine gönderilen heyetlerden Petersburg Heyetinin fotoğrafına yer verilmişti[20].

ادرنه هیئت مبعوثه‌سی

«ادرنه» نك عثمانلیلرده قالماسی ایچین اهالی طرفندن دول معظمه پایتختلرینه گوندریلن بو هیئت اخیراً «پترسبورغ» ه گلمشدر.

Edirne Heyet-i Mebusası (Resim 10)

Balkanlı devletlerin Müslümanlara yaptıkları zulümleri yerinde görmek ve tespit etmek amacıyla Edirne'ye gelen Piyer Loti'nin ziyareti, Vali Hacı Adil Bey ve Enver Paşa ile buluşma fotoğrafları 28 Eylül 1913 tarihli Şelâle dergisinde yayınlanmıştı[21].

[20] Şelâle, 31 Ağustos 1913, nr. 30.
[21] Şelâle, 28 Eylül 1913, nr. 34.

Edirne İstasyonunda Piyer Loti'nin Vüruduna İntizar (Resim 11) , Edirne Valisi Hacı Adil Bey ve Piyer Loti (Resim 12)

Enver Bey'e Piyer Loti Arasında Bir Hasbihal (Resim 13)

2. YAPILAN MADDİ VE MANEVİ YARDIMLAR

Rusya Balkanlarda Panslavizm siyasetini başarılı kılmak için bir yandan basın yoluyla Türklük ve İslamiyet aleyhinde propaganda yapıyor diğer yandan da Balkan devletlerine yardım topluyordu. Rusya'da yaşayan Rus, Ermeni ve Rumlarda maddi ve manevi destek sağlamaktaydı. Sırp ve Bulgar ordusunda savaşmak üzere kaydedilen binlerce gönüllü Balkanlara gönderilmişti.

Diğer taraftan Kırım, Azerbaycan, Kazan ve Türkistan'daki Müslümanlar ve Türkler dindaş ve ırkdaşları olan Balkanlı Müslümanlara maddi olarak da yardımda bulundular. Bakülü Müslüman ve Türkler de bunlar arasındadır. Bakü Osmanlı Konsolosluğunda Osmanlı Hilal-i Ahmeri adına bir iane defteri açılmış ve iane toplamaya başlamıştır[22]. Genç, yaşlı, çocuk, zengin ve fakir demeden birçok kişi seferber olmuştur.

[22] BOA, MV, 243/10.

Bakü Ahali-i Müslimesinden Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetine İanatta Bulunan Dört Muhterem Sima (Resim 14)

Din adamları da yardım sürecine dahil olmuşlardır. İhtiyar bir müezzin uzun zamandan beri biriktirdiği 32 rublesini Konsolosluk'a getirerek Konsolos Kemal Bey'e teslim etmiş ve bu miktarın az olduğunu üzüntüyle dile getirmiştir. Konsolos kendisine ne kadar parası kaldığını sorunca, "60 kapimi" (1 kapik 5 paradır) baki kaldı. Allah kerimdir" demiş, Kemal Bey paradan bir hissesinin kendisinde kalması için ısrar etse de o bunu kabul etmemiştir. İhtiyar kadınlar da senelerden beri biriktirdikleri paralarını Hilal-i Ahmer'e bağışlamıştır.

Petrol ocaklarında çalışan Müslüman ameleler, binlerce ruble toplamış ve Balkanlara ulaştırılmak üzere, Bakü'deki Osmanlı Konsoloshanesine teslim etmişlerdir. Yardımda bulunmak için Bakü civarındaki köylerden gelen halkın yardım teslimleri esnasında duygusal anlar da yaşanmıştır. Üzüntüden ağlayan halkın bu duruma karşısında Konsolos Kemal Bey de göz yaşlarına hakim olamamıştır. Bu durum İslam dostluğunun tezahürüdür. Gündelik maaşları ile geçinen memur ve ticarethane müstahdemleri bile, aylıklarını alır almaz Konsoloshaneye başvurmuşlardır.

Kerbela ve Necef ziyaretine gideceklerin bazıları bundan vaz geçmiş, yolculuk için ayırdıkları parayı Hilal-i Ahmer'e vermeyi tercih etmişlerdir. O yıl kurban bedellerinin Hilal-i Ahmer'e verilmesi için halk arasında propagandalar yapılmıştır[23].

Rusya Balkanlı Devletlere desteğini savaş boyunca sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin Petersburg Sefiri, savaşın gidişatı ile ilgili Rusya Başbakanı ile yaptığı bir görüşmede, Başbakan konuyu Londra görüşmelerinin kesilmesine getirmiş ve şunları söylemiştir:

Düvel-i Muazzama'ya verilen cevab mutedildir fakat Edirne meselesinde ısrar edilmemelidir. Edirne sükut etmek üzeredir. Israrda devam

[23] Abdülhak, "Balkan Muharebesi'nin Bakü'deki Etkileri", Sebilürreşad, C 9, S 221, s. 237-241.

edilirse, müttefik devletler bütün kuvvetlerini Çatalca üzerine sevk edeceklerdir. Bu durum ise Payitahtın son hattı müdafaasını yaracak olursa bundan tevellüd edecek neticeyi göz ününde tutmak gerekir[24].

Bu arada yabancı gazetelerin mağlubiyet hakkındaki abartılı haberlerinden ziyade, Osmanlılar arasında ayrılık olduğu şeklindeki haberler, Bakü'deki Müslümanları üzmüştür[25].

Bakü'deki Osmanlı Konsolosluk binasında bir iane defteri açıldığını belirmiştik. Toplanan yardımların miktarı tam olarak tespit edilemese de önemli miktarda olduğu tahmin edilmektedir. Gösterilen manevi tezahürat maddi yardımın büyüklüğünden daha önemliydi[26]. Örneğin Bakü Müslüman Tiyatro Kumpanyası valiye başvurmuş ve geliri Osmanlı Hilal-i Ahmeri'ne ait olmak üzere Namık Kemal'in "Vatan" adlı piyesinin sahneye konulması için izin istemiştir[27].

Yardım faaliyetlerini yürüten Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyyesi, İsmailiye Binasında toplanmıştır. Herkes bütçesi oranında bağışta bulunmuş, savaş bitene kadar yas tutma kararı alınmıştır. Bu çerçevede, düğünler yapılmayacak, tiyatro ve sinemalara gidilmeyecek, evlerde eğlence yapılmayacaktı. Erkekler tıraş olmayacaktı. Bakü Konsolosu Kemal Bey' de bu kararı uygulayanlardandır[28].

Hayırsever halk, 1913 yılının Mart ayında Balkanlara ulaştırılmak üzere Hilal-i Ahmer Merkez Şubesine 39.990 kuruş göndermiştir[29]. Bakü, Dağıstan ve diğer yerlerdeki Müslümanların topladıkları para, çamaşır, kıymetli eşyayı parça parça Galata ve Tophane'deki Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezi'ne yollamışlardır. Ağustos 1913' e kadar 10.571 bin 37 kapik veya 268.984 Frank 14 santim parayla, iki hanım tarafından gönderilen 22 adet patiska don, 44 adet gömlek ve 9 kalem kıymetli eşyanın makbuzlarının bir kısmı alınmıştır[30].

Bakü'nün zenginlerinden Hacı Zeynelabidin Tagiyev, Şemsi Asadullayev ve Ali Merdan Topçubaşov'un eşleri zümrüt, yakut, pırlanta küplerini ve kolyelerini Hilal-i Ahmer'e verilmek üzere Konsolos Kemal Bey'e teslim etmişlerdir[31].

[24] BOA, HR.SYS. 2087/53-1.
[25] Abdülhak, "Balkan Muharebesi'nin Bakü'deki Etkileri", Sebilürreşad, C 9, S 221, s. 237-241.
[26] "Alem-i İslam'da Tezahürat", Sebilürreşâd, C 9, S 220, s. 225.
[27] "Âlem-i İslâmda Tezâhürât", Sebilürreşad, C 9, S. 221, s. 244.
[28] Betül Aslan**, I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardaş Kömeği (Yardımı) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2000, s.50.
[29] Tanin 22 Mart 1913, s.4.
[30] Kızılay Arşivi, 98/34.2. BOA, HR.SYS, 2020/7.
[31] Aslan, a.g.e., s.50.

6 Ağustos 1913 tarihi itibariyle Osmanlı Hilal-i Ahmer Merkezine Bakü'den gönderilen nakit ve eşya miktarı şöyleydi :

sıra numarası	tahrîrât veyâ çek tarihi		tahrîrât veyâ havâle sıra numarası	bankaya teslim olunan meblağ		mukâbilinde alınan çek mikdârı		mülâhazât	makbûzunun alınıp alınmadığı
	gün	ay		ruble	kapik	frank	santim		
1	19	329 Teşrin-i Evvel	1	18.889		50,138	09		alınmadı
2	23	Teşrin-i Sani	2	8188	91	21,698	04		alınmadı
3	30	"	3	14,312	23	38,912	63	Dört ruble telgraf harcı ve beş ruble elli kapik komisyon dâhildir. Bankaya verilmiştir	alınmadı
4	10	Kanun-ı Evvel	4	10,921	23	28,935	95	Dört ruble telgraf harcı ve beş ruble elli beş kapik komisyon dâhildir. Bankaya verilmiştir.	alındı
5	11	"	149					Hurşid ve Muallime Şefika hanımlar tarafından ihdâ olunan yigirmi iki don ve kırk dört gömlek	alındı
6	20	"	5	11,009	50	29,131	35	Dört ruble telgraf harcı ve dört ruble on beş kapik komisyon dâhildir	alındı
7	4	KS	6	8,308	26	21,975	39	Dört ruble telgraf harcı ve dört ruble kırk beş kapik komisyon dâhildir	alındı
8	10	"	7	6,908	45	18,258	79	Dört ruble telgraf harcı ve beş ruble elli kapik komisyon dâhildir	alındı
9	22	"	8	3,055	53	8,098	77	Dört ruble telgraf harcı ve bir ruble elli üç kapik komisyon dâhildir	alındı
10	30	"	166					1, 754, 728 numaralı bir kıt'a Şark Şimendüferleri tahvîlâtı	alındı
11	30	"	"					524,634 numaralı bir kıt'a Şark Şimendüferleri tahvîlâtı	alındı
12	30	"	"					On aded Avusturya büyük tertib altunu ile on bir aded hâlis altundan zeytin biçiminde dane	alındı
13	30	"	"					Bir aded kullanılmış altundan zencir bilezik	alındı
14	30	"	"					Bir aded büyük la'l taşın etrâfına üç sırada aynı taştan kırk sekiz aded dizilerek dizilerek hâlis altundan yapılmış bir aded antika kemer tokası veya madalyon	alındı
15	30	"	"					Hâlis altundan filigralanmış parçalardan ve ufak incilerden mürekkeb bir aded gerdanlık	alındı
16	30	"	"					Hâlis altundan (…silik) ve cesâmette içleri boş yigirmi iki aded ziynet altunu	alındı
17	30	"	"					Bin iki yüz rubleye alınmış tek taşlı bir çift pırlanta küpe	alındı
18	30	"	"					İki aded hâlis altundan filigram işlenerek vücûda getirilmiş bilezik	alındı
19	5	Şubat	9	3.585	80	9,516	21	Dört ruble telgraf harcı ve bir ruble seksen kapik komisyon dâhildir	alındı
20	2	Mart	10	3,449	75	9,137	70	Dört ruble telgraf harcı ve bir ruble yetmiş beş kapik komisyon dâhildir	alındı
21	26	"	11	4,506	25	11,955	36	Dört ruble telgraf harcı ve iki ruble yigirmi beş kapik komisyon dâhildir	alındı
22	8	Nisan	12	3,121	60	8,282	82	Dört ruble telgraf harcı ve bir ruble altmış kapik komisyon dâhildir	alındı
23	7	Mayıs	13	2,567	94	6,799	25	Dört ruble telgraf harcı ve bir ruble otuz kapik komisyon dâhildir	alındı
24	5	Haziran	14	2,029	95	5,349	47	İki ruble elli kapik komisyon dâhildir	alındı
25	4	Temmuz	15	717	95	1,895	32	Yetmiş beş kapik komisyon dâhildir	alındı
Toplam				**101,571**	**37**	**268,984**	**14**		

Bakü Konsolosluğunun kurulması buradaki Müslümanların Osmanlı Devleti ile manevi bağlarını kuvvetlendirmiştir. Kafkasya'daki Müslümanların bu kardeşlik ve dostluklarının devlet ve milletin geleceği için ne kadar önemli olduğu düşünülürse, bu hususa dikkat edilmesi gerektiği daha iyi anlaşılmaktadır[32].

Bakülü Türkler ve Müslümanlar Balkan Savaşları'nda sadece maddi ve manevi destekle yetinmemişlerdir. Aralarında gönüllü olarak savaşa katılanlar da olmuştur. Bakülü milyonerlerden Esadullah Ali, din hocalarından Ahmet Talipzade Yusuf ve arkadaşları bunlardan sadece bazılarıdır. Ayrıca Azerbaycan'dan Türkiye'ye gelen gönüllüler İstanbul'da Kafkas Gönüllü Kıtasını kurmuşlardır. Bunlar arasında Azerbaycan'ın önemli şairlerinden Ahmet Cevad ve arkadaşı Abdullah Saik bizzat cephede çarpışmışlardır[33]. Bu dönemde Türkiye'de öğretim üyesi olarak görev yapmakta olan Dr. Hüseyinzade Ali Bey, Hilal-i Ahmer Hastanelerinde çalışmış, cephede yaralanan Türk askerlerinin tedavi etmiştir. Savaş sona erdikten sonra tekrar görevine dönmüştür[34]. Genç kız ve kadınlar da Hilal-i Ahmer'e başvurarak hemşire olmuşlardır[35].

Azerbaycan Türklerinin Türkiye'ye yardımları I. Dünya Savaşı[36] ve Milli Mücadele Dönemi'nde[37] devam etmiştir.

3. EDİRNE'NİN GERİ ALINMASININ BAKÜDE'Kİ YANSIMALARI

23 Temmuz 1913'de Edirne'nin Türk ordusu tarafından geri alınması haberi Bakü ve civarında Müslümanlar arasında büyük sevinç yaratmıştır. Halk birbirini tebrik etmiş, Konsoloshaneye imzalı ve imzasız çok sayıda tebrik mektubu göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin ikinci başkenti olarak birçok camii bulunan mübarek şehir Edirne'nin düşman eline geçmemesi için gerekirse kanlarını son damlasına kadar dökmeye yemin etmişlerdir. Rusya Edirne'nin tekrar Bulgarlara geçmesi için ısrar ederse bütün Kafkasya halkının harekete geçeceği ve bazı istenmeyen olaylara sebebiyet verileceği ifade edilmiştir[38].

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Edirne vilayetinde Bulgarlar tarafından işkenceyle veya farklı nedenlerle vefat edenlerin çocuklarını himaye etmek ve eğitmek için Edirne'de 300 kişilik bir yetimhane inşa ettirmeye karar vermiştir[39].

---

[32] Kızılay Arşivi, 98/34.2. BOA, HR.SYS, 2020/7.
[33] Aslan, a.g.e., s. 51-52.
[34] Süleymanlı, a.g.m., s. 179.
[35] Süleymanlı, a.g.m., s. 177.
[36] Aslan, **a.g.e,** 67-306; Bingür Sönmez, "Bakü Halkının 1915-1917 Sarıkamış Esirlerine Kardeş Kömeği", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, S 6, 2010.
[37] Meltem Tekerek, "Azerbaycan Türkiye İlişkilerinde Azerbaycan Yardımları ve Azerbaycan'ın Sovyetleşmesi Meselesi (1918-1920)", Atatürk Dergisi, C 8, S. 2, 2019, ss. 263-284; Mehman Ağayev, Milli Mücadele ve Azerbaycan İlişkileri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.
[38] BOA, HR.SFR. 170/14.
[39] Tanin, 11 Eylül 1913, nr. 1717, s.4.

Bakü'nün ileri gelen zenginlerinden Hacı Zeynelabidin Efendi Takiyof ile Ağa Musa Takiyof Edirne'de inşa edilmekte olan bu yetimhanenin masrafları için 5'er bin ruble yardım göndermiştir[40]. Hacı Zeynelabidin ayrıca Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış, özel olarak yapılmış ciltle süslenmiş, üç ciltten oluşan "Keşfü'l-Hakaik" adında Kurân-ı Kerim Tefsirini Edirne'deki Sultan Camii'ne[41] ve Osmanlı Meclis-i Mebusan Kütüphanesi'ne göndermiş[42] ve 10 bin ruble bağışlamıştır[43]. Kendisine daha sonra katkıları nedeniyle 2. Rütbeden şefkat nişanı verilmiştir[44]. Yetimhanenin inşası ve Osmanlı donanması için bağışta bulunan Hacı Zeynelabidin Takiyof'un eşi Suna Hanım'a da 2. Rütbe Şevkat Nişanı verilmiş, bunun basına duyurulmaması kararı alınmıştır[45]. Bu yardımların teşvik edici olması önemlidir.

Sonuç

Balkan Savaşları İstanbul, Anadolu ve dünyanın değişik yerlerinde yaşayan Türkler ve Müslümanlar üzerinde önemli etki oluşturmuştur. Savaş sırasında yaşanan gelişmeler, Osmanlıcılık siyasetinin Devleti artık ayakta tutamayacağının açık ifadesidir. Bu dönemde Balkanlı devletlerin Müslümanlara uyguladığı baskı ve zulümlere Türk ve Müslüman dünyası sessiz kalmamıştır. Protestolar, mitingler ve toplantılar yapılmış, yardım cemiyetleri kurulmuştur. Bu yolla toplanan yardımlar İstanbul'a buradan da Balkanlara ulaştırılmaya çalışılmıştır. Kafkasya Müslümanları da bu süreçte önemli katkı sunmuşlardır. Bölgede gittikçe gelişmekte olan Türkçülük akımı bu destekte etkilidir. Rusya'nın bölgedeki Panslavizm siyaseti ve Balkanlı devletlere verdiği maddi ve manevi katkı ile Türklük ve Müslümanlık aleyhindeki propaganda faaliyetleri Azerbaycan Türklerinin kardeşlik duygularını harekete geçirmiştir. Bakülü Türkler ve Müslümanlar bu faaliyetlere dahil olmuştur. Bakü Cemiyet-i Hayriyesi yardım faaliyetlerini yürütmüştür. Diğer taraftan neşriyat yoluyla Rus propagandası neşriyat yoluyla etkisiz kılınmaya çalışılmıştır. Kaleme alınan beyannamelerde ve yapılan toplantılarda Türk ve Müslüman kardeşliğine vurgu yapılmıştır. Bakü'de Osmanlı konsolosluğunun açılması kardeşlik bağının kuvvetlenmesinde etkilidir. Şelâle dergisi adeta Balkan Savaşlarını fotoğraflayarak Bakü halkını bilgilendirmiştir.

Bakü'nün ileri gelen zengin aileleri Balkanlardaki kardeşlerine ulaştırılmak üzere önemli miktarda ayni ve nakdi yardımda bulunmuşlardır. Kadınlar, ihtiyarlar ve küçük çocuklar heyecanla yardım kampanyaları sürecine dahil olmuşlardır. Kadınların çok sevdikleri takılarını muhtaç halde bulunan kardeşlerine göndermeleri önemlidir. Doktor ve hemşire olup da Hilal-i Ahmer Hastanesinde gönüllü olarak hizmet edenler vardır. Bazıları da yine gönüllü kaydıyla Savaşa katılmıştır. Edirne'nin kaybı Bakü'de büyük

[40] Aslan, a.g.e., s. 52; BOA, MV. 234/10, 12 Şubat 1329.
[41] Aslan, a.g.e., s. 52.
[42] BOA, MV. 234/10, 12 Şubat 1329.
[43] BOA, DH.KMS, 17/7.
[44] BOA, MV. 234/10, 12 Şubat 1329.
[45] BOA, İ.TAL. 492/22.

üzüntü yaratırken, Bulgar işgalinden kurtarılması sevinç yaratmıştır. Yapılan yardımlar süreklilik arz etmiş, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde de devam etmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Nurten Çetin %100
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Nurten Çetin %100
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Ağayev, M. (2006). *Milli Mücadele ve Azerbaycan İlişkileri,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Aktar, Y. (1985). "1912 Yılı Harp Mitingleri ve Balkan Harbi'ne Etkileri", *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler,* Ankara: Genelkurmay Basımevi,
Ss. 114-128.

Aslan, B. (2000). *I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardaş Kömeği (Yardımı) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi,* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Çağan, N. (1993). *"Balkan Harbi'nde Edirne (1912-1913)", Edirne'nin Fethi'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı,* Ankara: TTK Yayınları.

BOA, MV, 243/10.

BOA, HR.SYS. 2087/53-1.

BOA, HR.SYS, 2020/7.

BOA, HR.SFR. 170/14.

BOA, MV. 234/10, 12 Şubat 1329.

BOA, DH.KMS, 17/7.

BOA, İ.TAL. 492/22.

Erendil, M. (2005). *Balkan Savaşı ve Türk-Bulgar Harekâtına Dair Stratejik, Taktik ve Lojistik Değerlendirme,* Ankara : Genelkurmay Basımevi.

Kutlu, S. (2003). "Esaret Hatırası İki Fotoğraf ve Balkan Harbi", Toplumsal Tarih, XIX/116.

Kızılay Arşivi, 98/34.2.

Kızılay Arşivi, 98/34.3.

Sebilürreşad, C. 9, S 221.

Bingür, S. (2010). "Bakü Halkının 1915-1917 Sarıkamış Esirlerine Kardeş Kömeği", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi,* S. 6, ss. 9-23.

Süleymanlı, M. (2007). "Azerbaycanlıların Anadolu Türklerine Kardeşlik Yardımları (Balkan Ve I. Dünya Savaşı Esnasında), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* C.VII, S 2, ss. 173-184.

Şelale, 23 Mart 1913, nr. 7.

Şelale, 13 Nisan 1913, nr. 10.

Şelale, 20 Nisan 1913, nr. 11.

Şelale, 18 Mayıs 1913, nr. 15.

Şelale, 17 Ağustos 1913, nr. 28.

Şelâle, 31 Ağustos 1913, nr. 30.

Şelâle, 28 Eylül 1913, nr. 34.

Tanin 22 Mart 1913, s.4.

Tanin, 11 Eylül 1913, nr. 1717, s.4.

Tekerek, M. (2019). "Azerbaycan Türkiye İlişkilerinde Azerbaycan Yardımları ve Azerbaycan'ın Sovyetleşmesi Meselesi (1918-1920)", *Atatürk Dergisi,* C. 8, S. 2, ss. 263-284.

Topuzlu, C. (1994). *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul: Yay. Haz. Hüsrev Hatemi, Aykut Kazanoğlu.

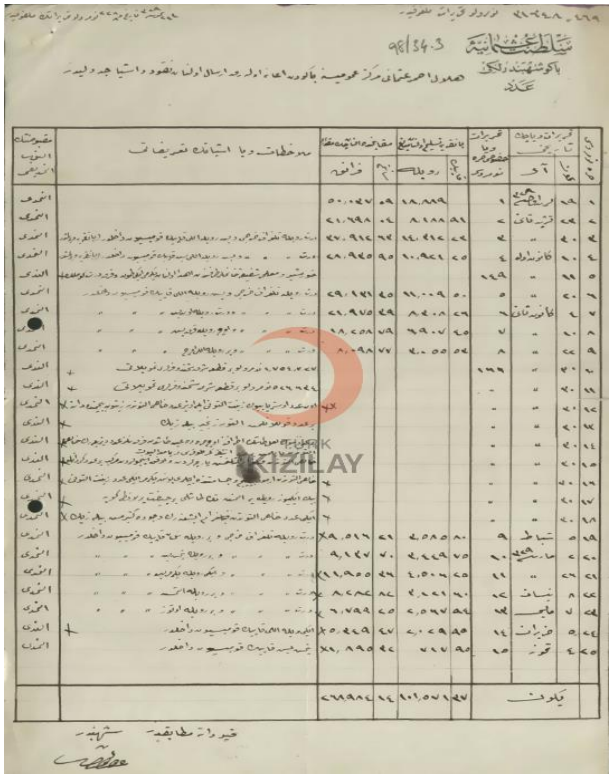
Türkmen, Z. (2004). "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti", *Belleten* C. LXVIII, Sayı 252, ss. 483-518.

Extended Abstract

Under difficult military, political and economic conditions, the Ottoman Empire had to go into the Balkan Wars in 1912-1913. There were disagreements among the government, the opposition and the public on whether to go to war or not. The continuation of these divisions during the war as well was effective in the defeat of the army in a short time. During this period, the Balkan cities and Balkan Muslims deeply experienced and felt the bad effects of the war. They were subjected to many acts and practices contrary to human law, such as forced migration, killing, rape, plunder and torture by the Serbs, Bulgarian and Greek who were Ottoman subjects once. Thousands abandoned their lands to survive. Forced migration brought with it various problems such as hunger, poverty and disease. Especially during the occupation of Edirne by the Bulgarians, the city was pillaged and plundered, and various tortures were inflicted on the Muslim people. The opinions of Turkist, Islamist, Otomanist were given voice to in protests and meetings, where were done in Istanbul, Anatolia and various places on the World. The atrocity that inflict on the Muslims and the Turks affected to empower the movement of nationalism in which had been grown especially in this period. Issues of unity, solidarity and fraternity were emphasized in the press and meetings. The World of Turkish and Muslims was invited to come to rescue the Balkans Muslims. These efforts proved fruitful in Istanbul and Anatolia in short period of time. The elites and people of Istanbul already criticized the silence of the Ottoman government in the face of what had just happened on the eve of the war and organized pro-war demonstrations. After the war began, these reactions turned into the mobilization of war. With the young and the old, the Anatolian people donated their in-kind and in-cash aids to the necessary institutions, especially Hilal-i Ahmer, in order to convey them to the region. At this time, their willingness to join the war voluntarily was remarkable. There were those who came from Anatolia and joined the war. This mobilization, which started in Anatolia, was also seen among Turks and Muslims living in different parts of the World. Azerbaijan Turks and Muslims did not keep silent in the face of the Pan-Slavism policy followed by Russia in the Balkans and the anti-Turkish and anti-Muslim propaganda for the Ottoman Empire to be altogether expelled from the Balkans. Especially in this period, under the influence of Turkish nationalism that started to develop in the Caucasus, Azerbaijani Turks did not keep silent about Russia's politics. The articles in the Russian newspapers were protested and the people were called to the aid of their co-religionists and fellow citizens in the Balkans. The Ottoman policy of Russia, which was the main actor of the war, was closely

followed in this period. The Turkish-Islamic nationalism was displayed. By being examined the publications of Russian newspapers and the articles against Islam and Ottomanism, the articles were criticized. The Ottoman Consulate in Baku almost acted as the hand of the Baku Muslims in the Balkans. A donation book was opened in the consulate. Donations are in kind and in cash. Campaigns have been started to give the sacrifice prices to Hilal-i Ahmer. Some of those who were going to visit Karbala and Najaf gave up on this and donated the money they had set aside for the trip to the Red Crescent. Baku Muslims and Turks were in close contact with the Ottoman Consul in Baku, Kemal Bey. They were carefully following the news from the Balkans. While the news of the victory brought joy, they were saddened by the exaggerated news of the defeat and especially the conflicts between the Ottomans in the Russian newspapers. The sadness caused by the news of the occupation of Edirne by the Bulgarians was replaced by joy with the recapture of the city, and many signed and unsigned congratulatory telegrams were sent to the Baku Consulate. The Baku people, who shared the suffering of their Balkan Turkish and Muslim brothers, decided to mourn until they were freed from captivity. While doctors and nurses were working in Hilal-i Ahmer hospitals, there were those who voluntarily enlisted in the army to fight at the front in the Balkans. During the armistice negotiations, they stated that Edirne should remain with the Turks, and that if Russia insisted on giving it back to the Bulgarians, all Caucasian people would take action. Thus, they have shown that they are not afraid of the threats of the Russians not to insist on this issue. Images of the stages of the Balkan Wars were frequently featured in the Selale magazine, of which İsa Bey Ashurbeyof had the privilege. The battles on the fronts, Ottoman soldiers and people, Selimiye Mosque, the government's struggle in the diplomatic field to keep Edirne in the hands of the Ottoman State, Edirne Defender Şükrü Pasha, Edirne's capture by the Bulgarians, Pierre Loti's visit to Edirne were depicted. The Musavat Party included the problems of Islamic unity and mutual aid of Muslim countries in its program, and invited the nation to wake up and help the Muslims in the Balkans with the declarations that it published. Even after the war ended, the rich of Baku did not cut off their ties with the region. Hacı Zeynelabidin Efendi Takyof and Ağa Musa Takyof provided financial support to the orphanage, which was started to be built in Edirne for the children who were orphaned during the war. Baku Turks and Muslims continued their support and assistance during the First World War and the National Struggle and never broke their bonds of brotherhood and friendship with the Turks.

Ek:

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 9**
Cilt/Volume: 19 **Sayfa/Page: 461-486**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 04/04/2022 **Makale Kabul Tarihi: 20/08/2022**

ULUSLARARASI HUKUKTA KUVVETE BAŞVURMAMA VE GÜRCİSTAN ÖRNEĞİ

Hatice Rumeysa DURSUN[*] & Aslı Büşra KURAKCI[**]

Öz

Uluslararası hukuk sistemi günümüzde, uluslararası toplumun refahını, barışını ve güvenliğini korumak amacıyla kurulmuş bir sistem olarak algılanmaktadır. Uluslararası hukuk sisteminin en temel kaynaklarından olan BM Antlaşması Giriş bölümü de bu hususa yer vermektedir. Ancak uluslararası politika alanında devletler arasında yaşanan çıkar çatışmaları nedeniyle BM Güvenlik Konseyinin karar alma mekanizmasının işleyememesi, uluslararası hukukun olması gereken biçimde yerine getirilememesi sonucunu doğurmakta ve uluslararası alanda tıkanıklıklar meydana gelmektedir. Her ne kadar Putin sonrası yeni bir dönem olarak görülse de Rusya'nın, Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanı olan topraklarda özellikle Orta Asya ve Kafkaslarda etkinliğini sürdürme politikası devam etmiştir. Putin dönemi Rus dış politikasının temel parametreleri, Rusya Federasyonu'nun büyük bir dünya gücü olduğu fikirlerine dayanmaktadır. Buradan hareketle çalışmada amaçlanan Rusya'nın Güney Osetya'ya yönelik askeri müdahalesinin gerçekleşmesine yol açan unsurları incelemek ve müdahalelerin etkinliğini, uluslararası hukuka uygunluğunu araştırmaktır. Operasyon sonucu Rusya, kendisine yönelik çevreleme politikalarına izin vermeyeceğini ve bunun için gerektiğinde silah kullanabileceğini göstermiştir. Bununla birlikte çalışmanın temel çıkarımı şu şekilde ifade edilebilir: Rusya, Gürcistan'a olan müdahalesini uluslararası toplum karşısında haklı çıkarmak için argümanlar sunsa da uluslararası hukukun müdahaleye yönelik yaptırım konusunda yetersiz kalması, Rusya'nın müdahalesine zemin hazırlamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası hukuk, BM, Rusya, Gürcistan, Güney Osetya*

NON-RECOURSE TO FORCE IN INTERNATIONAL LAW AND THE CASE OF GEORGIA

Abstract

Today, the international legal system is perceived as a system established to protect the welfare, peace and security of the international community. The Introduction to the UN Treaty, which is one of the most basic sources of the

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, rumeysadursun@sakarya.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-2759-4550.
[**] Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, asli.bayraktar1@ogr.sakarya.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-1838-2580.

Önerilen Atıf: Dursun, H. R., Kurakcı, A. B. (2022). Uluslararası Hukukta Kuvvete Başvurmama ve Gürcistan Örneği, *Akademik Hassasiyetler, 9*(19), 461-486.

international legal system, also includes this issue. However, due to conflicts of interest between states in the field of international politics, it results in the inability of the UN Security Council's decision-making mechanism to function results in the failure of international law to be fulfilled as it should be, and congestions occur in the international arena. Although it was seen as a new era after Putin, Russia's policy of maintaining its influence in the territories of the Soviet Union, especially in Central Asia and the Caucasus, continued. The main parameters of Russian foreign policy in the Putin era are based on the ideas that the Russian Federation is a great world power. Based on this point of view, the aim of the study was to examine the factors that led to the military intervention of Russia in South Ossetia and to investigate the effectiveness of the interventions and their compliance with international law. As a result of the operation, Russia showed that it would not allow containment policies against itself and that it could use weapons when necessary. However, the main implication of the study revealed that although Russia presented arguments to justify its intervention in Georgia against the international community, the inadequacy of international law in sanctioning the intervention paved the way for Russia's intervention.

Keywords: *International Law, UN, Russia, Georgia, South Ossetia*

Giriş

Dış politika araçlarından biri olan müdahale kavramı, uluslararası hukukun "devlet egemenliği", "iç işlerinde bağımsızlık" ve "güç kullanmama" gibi temel kaidelerin tersine düşmesi sebebiyle tartışmalara neden olmaktadır. Müdahale, bir ülkenin başka bir ülkeyi bir politika doğrultusunda hareket etmesine yönelik zorlamak amacıyla baskı yapmak ve devletin işlerine karışmaktır. Uluslararası toplum ise uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanılmasını uzun bir süre hukuka aykırı görmemiştir. Uluslararası hukukta ilk olarak 1864'te yapılan Savaş Alanında Yaralıların Durumunun İyileştirilmesi Sözleşmesi olarak kabul edilen silahlı çatışmaların birtakım kurallara tabi olması yönünde gelişmeler, 19. yüzyıl ile birlikte daha fazla duyulmaya başlanmıştır (Pazarcı, 2015: 515). İlke olarak kuvvet kullanılmasının küresel bir biçimde yasaklanması ise Birleşmiş Milletler (BM) Antlaşması ile gerçekleştirilmiştir. BM Antlaşması'nda kuvvet kullanılması birkaç istisna dışında yasaklanmıştır. Ancak, BM Antlaşmasına kadar geçen sürede kuvvete başvurma ve askeri müdahale kavramları, devletler için bir hak olarak görülmüştür (Orallı, 2014:103). BM Antlaşmasında belirtilmiş olan meşru müdafaa ve VII. bölümde yer alan haller sonucu Güvenlik Konseyi tarafından alınacak kararlar dışında, bir devletin başka bir devlete yönelik silahlı kuvvet tehdidi ve silahlı müdahalede bulunması uluslararası hukuka aykırı kabul edilmektedir.

Bir devletin siyasi egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik güç kullanımının ya da tehdidinin BM Antlaşmasına aykırı olduğu anlaşılmaktadır. BM Antlaşması'nın VII. Bölümünde, insan haklarına yönelik ihlallerin "uluslararası barışı tehdit etmesi, bozması veya saldırı eylemi olduğu hallerde BM'nin tasarrufunda olan yetkiler veren hükümler içermektedir (Yapıcı, 2007:17). Bu bölümde bulunan 39. madde, barışın

tehdidi, bozulması ya da saldırı fiili olan hallerde Güvenlik Konseyine bunu saptama ve barışın ve güvenliğin yeniden sağlanması için gerekli tavsiyelerde bulunma ve Antlaşmanın 41. ve 42. maddeleri ile de alınacak önlemleri kararlaştırmak ve uygulamak için yetki vermiştir. Kuvvet kullanımını içeren bir tedbir alınması durumunda BM'nin kendisine ait askeri gücü olmadığından üye devletlerden BM kumandasına kuvvet göndermeleri istenebilir (Pazarcı, 2005: 214).

Bu çalışmada Rusya'nın Gürcistan'a yönelik silahlı müdahalesi ele alınacaktır. Yaşanan askeri operasyonun hukuka uygunluğu tartışılmadan önce sorunu açıklayabilmek için olayların arka planı incelenerek, Gürcistan'ın işgaline neden olan gelişmelerin uluslararası bir soruna dönüşmesi süreci Rus dış politikası ortaya konacaktır. Bu bağlamda çalışmanın temel iddiası Rusya'nın herhangi bir ülkede sahip olduğu bir askeri üsse yönelik bir tehdit ya da bir müdahaleyi kendi topraklarına yapılmış saldırı olarak görmekte ve gerektiğinde sert müdahalede bulunmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, Rusya'nın Güney Osetya'ya askeri müdahalesinin gerçekleşmesine yol açan unsurları incelemek ve müdahalelerin etkinliğini, Rusya'nın müdahaleyi meşrulaştırmak için öne sürdüğü gerekçelerin uluslararası hukuka uygunluğunu araştırmaktır.

1. ULUSLARARASI HUKUKTA KUVVETE BAŞVURMAMA

Devletlerin haklı bir sebebe bağlı olarak kuvvet kullanabileceklerini bir hak şeklinde gören düşünce tarihsel süreç zarfında değişime uğrasa da 19. yüzyıla kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Savaşlara ilişkin düzenlenme yapılması ve savaşa başvurulması durumunda yasal meşrulaştırmalar geliştirme gerekliliği, oldukça medenileşmiş eski toplumlara kadar götürülebilir (Taşdemir, 2006: 96). Antik Yunan ve Roma'da savaşın haklı bir sebebe dayanması gerektiği görüşü oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla "Haklı savaş" ve "haksız savaş" kavramları arasındaki ayrımı Antik Yunan ve Antik Roma'da görmek mümkündür (Alexandrov, 1996: 2). Haklı savaş doktrini, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından Hristiyan Kilisesi tarafından benimsenmiştir. Teolojik esaslarının Saint Augustine tarafından bulunduğu bu görüşe göre, savaşa başvurmanın meşru temeli yanlış için ceza ve düzeltmenin yanı sıra savunma ve korunmayı içeriyordu. Bu görüş kilisenin temsilcisi olan Thomas Aquinas tarafından ise ileri düzeyde geliştirilmiştir (Alexandrov, 1996: 3).

Modern devlet anlayışının gelişmesiyle birlikte savaşa başvurma hakkı, devletlerin egemenliği çerçevesine yerleştirilerek, 18. yüzyılın bitimi ve 19. yüzyıl boyunca her egemen devletin savaşa başvurma hakkına sahip olduğu görüşü kabul edilmiştir. 1899 ve 1907 Lahey Konferansları'yla uluslararası ilişkiler alanında savaşa başvurma konusunda bazı sınırlar getirmek için çaba göstermişse de asıl önemli değişiklikler 1919'da meydana gelmiştir. Kuvvete başvurma hakkının kısıtlanması Birinci Dünya Savaşı sonrası 1919 Milletler Cemiyeti Misakı ile ortaya çıkmıştır. Ancak, Milletler Cemiyeti Misakı ile

savaşa başvurma hakkı sınırlamalar getirilse de tamamen yasaklanamadığı görülmektedir.

1.1. BM Antlaşması Çerçevesinde Kuvvete Başvurma

Uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanılmasını genel kural olarak yasaklayan ilk düzenleme BM Antlaşmasıdır. BM Antlaşması 2/4. Maddesi hükmü ile uluslararası ilişkilerde devletlerin kuvvet kullanılması ve kullanma tehdidinde bulunması kesin olarak yasaklanmıştır. Anılan hüküm, BM üyelerinin tümü, uluslararası münasebetlerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasi bağımsızlığına karşı, gerekse Birleşmiş Milletlerin belirlemiş olduğu amaçlar ile bağdaşmayacak herhangi bir şekilde, kuvvet kullanmak için tehdide veya kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçındıkları (BM, 1945) şeklindedir.

BM 2/4. maddesinde küresel olarak yasaklanan kuvvet kullanmama ilkesinin, yasağın BM üyesi olmayan devletleri de içerdiğini göstermektedir. Ayrıca 2/6. maddesindeki, teşkilatın, BM'nin üyesi olmayan devletlerin, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasının icabet ettirdiği şekilde bu esaslara uygun olarak hareket etmesini sağladığı (BM, 1945) hükmünün de BM'nin, BM üyesi olmayan devletlerin de kuvvet kullanma tehdidi ya da kullanması halinde onlara karşı da tedbir alabilmeyi kapsadığı kabul edilmektedir.

BM Antlaşmasının 2/4. maddesinin yorumuna ilişkin en önemli tartışma konusu, hükmün, "gerek herhangi başka bir devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçları ile bağdaşmayacak şekilde" (BM, 1945) bir devletin kuvvet kullanması ve kullanma tehdidinde bulunması ilkesi hakkında olmuştur. Doktrindeki bazı yazarlar kuvvet kullanma yasağının sadece maddenin sözünü ettiği amaçlar dahilinde geçerli sayılabileceğini, bu bağlamda bir devletin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığına zarar vermeyen veya BM'nin kurallarıyla çelişmeyen kuvvet kullanmanın yasayı ihlal etmeyeceğini savunurken; diğer taraftan 2/4. madde hükmü hangi amaç altında gerçekleşirse gerçekleşsin, devletler arasında kuvvet kullanılmasının tamamen hukuka aykırı olduğuna yönelik kapsamlı bir yasak getirdiği görüşü bulunmaktadır (Hancılar, 2011:102).

Kuvvete başvurmanın yasaklanmasına ilişkin yoğun ısrara karşılık askeri müdahale konusu uluslararası ilişkilerin temel hareket alanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum BM'nin kuvvete başvurmaya belirli hallerde izin vermesi, sistemin nefes alabilmesi ve tıkanmaması açısından uygun görmesinden kaynaklanmaktadır (Orallı, 2014:113). Meşru müdafaa çerçevesinde ilk kez bölgesel ve küresel düzeyde güvenlik konusunda tartışmaların yapıldığı San Francisco görüşmeleri sonunda yapılan görüşmelerde meşru savunma hakkı, uluslararası ilişkiler alanında kuvvete başvurulmasını yasaklayan BM Antlaşması 2/4 hükmünün zorunlu bir istisnası olarak kabul edilmiştir (Alexandrov, 1996: 71-81).

BM Antlaşmasının 51. maddesi olan meşru savunma hakkına ilişkin, Antlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya kadar, bu üyenin doğal olan bireysel ve meşru savunma hakkına halel getirmeyeceği (BM, 1945) hükmüne istinaden, silahlı saldırıya maruz kalan devletin Güvenlik Konseyi karar alarak harekete geçinceye kadar kendisine yönelik saldırıda bulunan devlete kuvvet kullanarak kendisini savunma hakkına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

51. madde hükmünde düzenlenen eylemin meşru müdafaa olarak kabul edilmesi için bazı şartları barındırması gerekmektedir. Bunların birincisi, silahlı bir saldırıya hedef olmaktır. Devletlerin kendilerini hedef alan silahlı saldırı olmadığı durumda kuvvete başvurmaları BM antlaşmasına göre meşru müdafaa kapsamında sayılmamaktadır. İkincisi ise, söz konusu önlemlerin Güvenlik Konseyine bildirilmesi hali ve Güvenlik Konseyinin gerekli tedbirleri almasına kadar geçen sürede meşru savunma hakkının sınırlı tutulmasıdır. Üçüncü husus ise meşru müdafaa hakkının tabii bir hak olarak gösterilmesidir (Karadağ, 2016:175).

Günümüzde ise hala devlet dışı birimlerin ve özellikle terörist grupların saldırılarının meşru savunma hakkı kapsamında kabul edilip edilmeyeceği konusunda tartışmalar bulunmaktadır. BM Antlaşmasının 51. maddesinde bir devlete karşı yapılan saldırının kimin tarafından yapılacağının açık bir şekilde bildirilmemesi nedeniyle üç farklı yorumla karşılaşılmaktadır. Birincisi, BM Genel Kurulunun Saldırının tanımı 1974 kararına da dayanarak, meşru savunma hakkının yalnızca devletlerin saldırıları oluşumunda kullanabileceğine ilişkin; ikincisi, devlet dışı birimlerin saldırılarının da bir başka devlete bağlı olabilmesi koşuluyla meşru savunma hakkını doğurabileceği biçimindedir. Üçüncü yorum ise, bir devletin, meşru savunma hakkına devlet dışı birimlerin saldırılarıyla karşılaşması sonucu da başvurulabileceğini kabul etmektedir (Pazarcı, 2015: 560).

BM Antlaşmasının "Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler" adlı başlığı taşıyan VII. Bölümünde bulunan 39. maddesinde, Güvenlik Konseyinin, uluslararası barışın tehdit edildiği, bozulduğu veya bir saldırı eylemi vuku bulduğunu saptaması halinde, uluslararası barış ve güvenliğin muhafazası veya yeniden sağlanması için tavsiyeler verebileceğini veya 41. ve 42. madde gereğince hangi önlemlerin alınacağına karar verilebileceği düzenlenmiştir (BM, 1945).

41. madde gereği, Güvenlik Konseyi, almış olduğu kararların yürümesini sağlamak için silahlı kuvvet kullanılmasını gerektirmeyen ne gibi tedbirlerin alınması gerektiğine karar verebilir. Bunlar, ekonomik ilişkilerin durdurulması, ulaştırma vasıtalarının kısmen veya tamamen kesilmesi veya diplomatik ilişkilerin kesilmesi gibi önlemlerdir (BM, 1945). Güvenlik Konseyi 41. maddede belirtilen önlemlerin yetersiz kaldığına ya da kalacağına hükmederse, 42. madde uyarınca kara, hava ve deniz kuvvetleri aracılığıyla gerekli gördüğü her türlü girişimde bulunabilir ve bu karara uymak, BM

Antlaşmasının 25. Maddesi gereği üye olan devletler için bir yükümlülük doğurmaktadır.

Güvenlik Konseyi ise uluslararası alanda barışın bozulduğunu tarihi boyunca üç kez saptamıştır. Bunlar, 1950 Kore Savaşı, 1982 Falkland Adaları Savaşı ile 1990 Irak'ın Kuveyt'i işgalidir. Buna karşılık bir saldırı eylemi olduğu ve gerçekleştiği tanımlaması hiç yapılmamıştır. Bunun nedeni tanım sorunundan kaynaklanmaktadır. Saldırının tanımı ancak uluslararası alanda gerekli gördüğü durumda kuvvet kullanılmasına yönelik karar alabilecek Güvenlik Konseyi tarafından değil 1974'te Genel Kurul tarafından yapılmıştır. Barışın ve güvenliğin korunmasına dair her türlü karar verme yetkisine sahip Güvenlik Konseyine bu karar yardımcı olabilse de Güvenlik Konseyi bu tanımı dikkate almak zorunda değildir (Keskin, 1998: 142).

1.2. İnsani Müdahale

İnsani müdahale kavramına ilişkin sorun uluslararası hukukta son yıllarda en tartışmalı konulardan biri olmuştur. Bir ülkede görülen ağır insan hakları ihlallerini sonlandırabilmek ve sivil halkı korumak için diğer devlet veya devletlerce ya da milletlerarası kuruluşlar kanalıyla müdahalede bulunulması ya da müdahalede bulunma tehdidi yapılması suretiyle gerçekleştirilen eylemler insani müdahale olarak adlandırılmaktadır (Demirel, 2013:153).

İnsani müdahale, BM Antlaşmasının bir devletin içişlerine yönelik müdahalede bulunma ve kuvvete başvurma yasaklarını ihlal etmeleri ve kuvvet kullanmayı gerektiren istisnai durumlardan biri olmadığı için uluslararası hukuka aykırı kabul edilmiş ve meşru olmadığı yönüyle eleştirilmiştir. Bilindiği gibi BM Antlaşması 2/4 maddesi hükmü ile kuvvet kullanma açıkça yasaklanmış, sadece 51. maddede düzenlenen meşru müdafaa durumunda Güvenlik Konseyi konuya müdahalede bulununcaya kadar ve BM Antlaşmasında VII. Bölümünde belirtilen uluslararası alanda barışın tehdidi, bozulması ve saldırma fiilleri halinde Güvenlik Konseyi kararıyla kuvvet kullanılmasına izin verilmiştir. BM Antlaşmasında kuvvet kullanma istisnaları yoruma açık olmayacak şekilde sayılmış olup, istisnalar arasında insani müdahale veya koruma sorumluluğu yer almamaktadır.

1970'li yılların başından beri BM'nin aldığı kararlar ile farklı çapta değişik insani müdahale örnekleri bulunmaktadır. Yakın tarihte meydana gelen uluslararası alanda oldukça yer edinen soykırım, katliam ve etnik temizlik örnekleri içeren Kamboçya, Somali, Ruanda ve Yugoslavya çatışmalarında BM'nin yeterince etkin olmadığı ve insancıl felaketleri önleyemediği ve kuvvet kullanma yetkisini etkin bir şekilde harekete geçirmediği görülmüştür. 1991 yılında dağılan Yugoslavya'da başlayan iç savaşın başında uluslararası barışın ve güvenliğin tehdit altında olduğu BM Güvenlik Konseyi'nin 713 (1991) sayılı kararı ile saptanmasına, 816 (1993) sayılı kuvvette başvurmayı da içeren gerekli tüm önlemlerin alınmasını yönelik karara ve Saraybosna, Zepa, Bihaac ve Srebnica gibi bölgelerde meydana gelen soykırım niteliği taşıyan insan hakları ihlallerinin, bu bölgeleri

korumakla görevli olan BM Koruma Gücünün UNPROFOR) gözleri önünde gerçekleşmesine rağmen, BM çatışmaları sona erdirecek müdahaleleri ancak Ağustos 1995 yılında gerçekleştirmiştir (Sak, 2015:132). Ancak bir devlet yakın bir zamanda yabancı bir ülkede meydana gelebilecek bir zarar tehlikesiyle kendi vatandaşlarını kurtarmak veya korumak için silahlı bir kuvvet kullandığında farklı bir pozisyon elde etmektedir. Yukarıda değinilen genel prensipten daha sınırlı olmasına rağmen bu tür bir eylem bazen insani müdahalenin bir çeşidi olarak adlandırılmıştır. Tehlike altındaki vatandaşların kurtarılmasına örnek olarak şunlar verilebilir: 1961'de Stanleyville'deki Belçika eylemi, İsrail'in Entebbe'deki kurtarma çabası, ABD'nin 1980'de rehineleri serbest bırakma girişimi. Bu tür durumlarda güç kullanımı ülkesel egemenliğin ihlali olarak eleştirildi, ancak hukukçular ve birçok hükümet bu tür güç kullanımını genel bir yasal gerekçe kabul etmiştir (Schacter, 1984: 1629).

İç savaş sonucu parçalanan Yugoslavya'ya yönelik NATO'nun 1999'da yaptığı müdahale, BM Şartı'nın kuvvete başvurabilme halleri arasında veya başka bir uluslararası hukuk kuralı olarak yer almayan insani müdahale kavramına ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmiştir. NATO'nun gerçekleştirdiği müdahalenin savunucuları ile bir devlete yönelik gerçekleştirilen müdahale karşıtları arasındaki tartışmaların getirdiği en önemli kazanım "insani müdahale" kavramının kuralsızlığının sona erdirilmesi amacıyla Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu (ICISS-International Commission on Intervention and State Sovereignty) tarafından 2001'de oluşturulan "Koruma Sorumluluğu" (R2P) olmuştur (Acar, 2015:123). Koruma sorumluğu, insani müdahaleden ayrı görülmeyerek, yalnızca terime ilişkin bir değişikliği içermektedir. ICISS raporu, müdahale hakkı tartışmasının ulaştığı çıkmazdan uzaklaşmak için "koruma sorumluluğu" ile "insani müdahale" dilini değiştirmiştir (Badescu, 2011: 13).

2000 yılında ICISS Kanada Dışişleri Bakanı Lloyd Axworthy tarafından kurularak 2001 yılında "Koruma Sorumluluğu" (The Responsibility to Protect) başlıklı raporu yayınlamıştır. Rapor, egemenliğin hükümetlere kendi bölgeleri üzerinde tam bir otonomi sağladığı görüşünü reddetmiştir. Aksine, egemenliğin haklarla birlikte sorumluluklar gerektirdiği konusunda uluslararası bir fikir birliği olduğu tespit edilmiştir. Bireysel devletler kendi topluluklarını korumada başarısız olduğunda, müdahalede bulunmama gibi egemen hakları yoktur. Bunun yerine "müdahale etmemek uluslararası koruma sorumluluğu doğurmaktadır" (Bannon, 2006:1161) görüşü benimsenmiştir.

BM Genel Kurulu, Dünya Zirvesi Sonuç Belgesinde bulunan "Koruma Sorumluluğu" kavramını 2005 yılında kabul etmiştir. Böylece belgede bulunan dördüncü ana başlık "İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü" altında, "halkın soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlara karşı koruma yükümlülüğü" alt başlığı ile Koruma sorumluluğu ilkesini benimsenmiştir. Günümüzde her ne kadar Koruma sorumluluğu BM

kararlarında ve uluslararası literatürde yer alsa da herhangi bir uluslararası antlaşmada kabul edilmemiştir ve uluslararası hukukta bir bağlayıcılığa sahip değildir.

2. TARİHSEL SÜREÇTE GÜNEY OSETYA-GÜRCİSTAN ÇATIŞMASININ NİTELİĞİ

Gürcistan topraklarında bulunan Güney Osetya yaklaşık olarak 3900 kilometrekarelik alana sahiptir. Bu alandaki Osetler, Kafkasya'daki bulunan Osetlerin toplamının yüzde beşine karşılık gelmektedir (Cvetkovski, 1999). Tiflis'in kuzeybatısında Kuzey Kafkasya sıradağlarının güneyinde Gürcistan tarafından çevrelenmiş konumda olan Güney Osetya, Güney Kafkasya ve Kuzey Kafkasya'yı birbirine bağlayan konumda olması ve Rusya için ileri karakol bölgesi olarak tanımlanan Rusya sınırları içerisindeki Kuzey Osetya ile etnik olarak bir bütün oluşturması nedeniyle önem taşımaktadır. Gürcistan'da yer alan Güney Osetya ve Rusya'da bulunan Kuzey Osetya, Roki Tüneliyle birbirine bağlanmaktadır. (Öztürk, 2013:232-233).

Bölgedeki en heterojen bölge olan Gürcistan'daki en büyük etnik azınlık yaklaşık %7 ile Azeri ve yaklaşık %6 ile Ermeni nüfusudur. Nüfusta önemli yer edinmelerine karşın bu azınlıklar ne Sovyet döneminde ne de Gürcistan içinde özerk bir statüye sahip olmamıştır. Ayrıca %1.6 Ruslar, %0.35 Yunanlılar, %0.16 Ukraynalılar, %0.42 Yezidler ve %0.16 Kistler gibi daha düşük oranlı azınlıklarda bulunmaktadır (George, 2008:1153-1154). Sovyet döneminde özerk statüye sahip olan etnik gruplar ise en bilinenler olmuştur. Bunlar: Abhazlar, Osetler ve Acarlardır. Abhazlar Gürcistan nüfusunun yaklaşık %2'sini oluştururken, Osetler yaklaşık %3'ünü oluşturmaktadır.

Aslında çatışmanın kökenlerini Gürcistan Demokratik Cumhuriyetinin kuruluşuna götürmek mümkündür. 1918-1920 yılları arasında da bağımsızlığı hedefleyen bir dizi Sovyet isyanı gerçekleşmiş, 1920 yılında Tiflis'teki hükümete karşı Sovyet hükümeti tarafından desteklenen bu isyanlar Gürcü Milli Muhafızları tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır (Aydın, 2010:3). Güney Osetya sorunu, Gürcistan'a bağlıyken kendi bağımsızlığını ilan eden Güney Osetya'nın Rusya topraklarında yer alan Kuzey Osetya ile birleşerek Oset birliğini sağlama isteğine karşılık, Gürcistan'ın bu talebi toprak bütünlüğünü ihlal edeceğinden dolayı reddetmesi üzerine çıkan çatışmalara ve Rusya ve ABD'nin Gürcistan üzerinde etkin olma yarışına dayanmaktadır (Yapıcı, 2007: 72). Güney Osetya hükümetinin resmi hedefi olan Kuzey Osetya ile birleşme politikasına yönelik Güney Osetya nüfusu içinde çok fazla destek bulunmuştur. Bu çatışmanın eksik olan konularından biri de dini boyutudur; çünkü Osetler, yüzeysel olarak Müslümanlaştırılmış Acarlar ve Abhazların aksine Gürcüler gibi Doğu Ortodoks Hristiyanlarıdır (König, 2005:240).

Gürcistan ve Güney Osetya, Rusya'dan siyasi yönetimi desteklemek için siyasi ve mali kaynak alan Transdinyester ve Dağlık Karabağ'ın aksine Rusya ile komşudur. Bu durum Rusya'ya Kuzey Osetya siyaseti ve toprağı

üzerinden Güney Osetya ve Gürcistan'ı etkileme fırsatı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Moskova'yı güney sınırlarındaki uluslararası faaliyetler konusunda tetikte olmasına yol açmıştır. Bu durum, özellikle Batı'nın dış faaliyeti açısından önem taşımaktadır (Sigward, 2008: 16-17).

Gürcülere göre Oset yerleşimleri çoğunlukla yeni sayılabilecek bir zamanda son yüzyıllarda başlamıştır. Tarihi vatanları Kuzey Osetya'da olan Osetlileri "Gürcistan'ın nankör misafirleri" olarak nitelendiren milliyetçi lider Zviad Gamsakhurdia döneminde bu görüş daha da keskinleşmiştir (Cvetkovski, 1999). Gürcistan'ın ilk cumhurbaşkanı Zviad Gamsakhurdia'nın Gürcülerin kendi kaderinin tayinini desteklemek için attığı ilk adım, Rusya'yı Güney Osetya'dan atma ve bölgeyi tekrar Gürcü egemenliği altına alma girişimiydi. Güney Osetya'daki çatışmanın 1990larda savaşa dönüşmesi Gürcistan ile Rusya arasındaki anlaşmazlığa sebep olmuştur. Gamsakhurdia için Güney Osetya'yı kaybetmek güç kaybetmek anlamına gelmekteydi. Daha sonra Gamsakhurdia görevden alınarak yerine ikinci başkan Eduard Shevardnadze getirildi. Bundan sonra da Güney Osetya konusundaki çatışma hem Rus karşıtı siyaset açısından hem de devleti bütünleştirme girişimleriyle iktidarını meşrulaştırmak isteyen Gürcü liderler açısından özel bir öneme sahip olmuştur (Sigward, 2008: 15).

3. RUSYA'NIN GÜNEY OSETYA MÜDAHALESİ VE BARIŞ STRATEJİLERİ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla eski Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti siyasi kaos ve iç savaşla karşı karşıya kalmış ve ilk çatışma alanlarından biri de Sovyet döneminde Gürcistan içinde özerk bir bölge olan ve 1989-1992 döneminde kanlı bir çatışmaya sahne olan Güney Osetya olmuştur (Cvetkovski, 1999). Rusya'nın arabuluculuğuyla ateşkes sağlansa da 1992 Soçi Antlaşması hükümlerinin sorunun çözümünü sağlamadığı ve daha ziyade bölgenin donuk çatışma safhasına girdiği, Güney Osetya'nın ayrılıkçı taleplerini sürdürdüğü görülmüştür. 2003'te Gürcistan'da yaşanan Gül devriminin ardından iktidara gelen Saakashvili'nin, Rusya'nın bölgesel anlamda politikalarının ve çıkarlarının aksi yönünde hareket etmesi, NATO'ya üye olabilmek için başvuruda bulunacağını açıklaması Rusya'nın Gürcistan'da yaşanan çatışmaya müdahalede bulunma nedenlerindendir (İsmayilov, 2013:101). 2008 yılının Haziran ve Temmuz aylarında Gürcistan ile Güney Osetya arasındaki durum daha da kötüleşirken Ruslar potansiyel planları konusunda açık olmuşlardır. 15 Temmuz'da Moskova'daki Agentstvo Voyennykh Novostey özel bir barış operasyonunun uygulanacağını açıklamıştır. Rus askeri birlikleri Gürcistan'a girdiğinde Londra'daki bir Rus büyükelçiliği sözcüsü, Gürcistan'a yönelik herhangi bir askeri saldırı olmadığı konusunda ısrar etmiş ve "Rus saldırısı yok, Güney Osetya'da barış yaptırımı var" (Espiner, 11 Ağustos 2008) demiştir. Bu tür önceden planlama ve uyarılar, Rusya Devlet Başkanı Medvedev'in Gürcistan'ın Güney Osetya'ya saldırısının Rusya'nın 11 Eylül'ü şeklindeki açıklamasını geçersiz kıldığı (Thomas, 2009:34) yorumlarına sebep olmuştur.

15 Temmuz'da Gürcistan'da ABD, Gürcü, Ermeni, Azerbaycanlı ve Ukrayna kuvvetleri "Acil Müdahale 2008" tatbikatını başlatmak için toplanmıştır. Gürcistan Savunma Başkan Yardımcısı LTC Alexander Osepaishvili'ye göre hedefleri, dostluğu ve işbirliğini güçlendirmek ve katılımcı devletler arasında deneyimleri paylaşmaktı. Tatbikat, ABD tarafından koalisyon ortaklarıyla birlikte çalışabilirliğe odaklanan, işbirliğini ve anlayışı teşvik etmek amacıyla tasarlanan ikili bir güvenlik işbirliği tatbikatı olarak tanımlanmış ve ABD tatbikatının hedeflerinin Rus tatbikatının hedeflerinden oldukça farklı olduğu yorumları yapılmıştır (Thomas, 2009:34).

Sınırda karşılıklı çatışmalar devam ederken Rusya Büyükelçisi Yuri Popov 5 Ağustos'ta çatışma çıkması halinde Rusya'nın vatandaşlarını savunmak için müdahale edeceğini söylemiştir (News, 5 Ağustos 2008). Saakaşvili, 7 Ağustos 2008'de Güney Osetya'da askeri güç kullanmaya başladığında kışkırtıldığı konusunda ısrarcı olmuştur. Saakaşvili 8 Ağustos'ta ise Gürcistan Cumhurbaşkanı Shvardnadze ve dönemin Rusya Devlet Başkanı Yeltsin tarafından 1992 yılında imzalanan ateşkes antlaşmasını ihlal ederek Tşhinvali'yi almak için savaş durumunu ilan etmiş ve Gürcü askeri saldırısını başlatmıştır. Gürcistan neredeyse Tşhinvali'yi ele geçirmek üzereyken Rus birlikleri buna anında karşılık vermiş ve Güney Osetya'ya kendi sınırları içerisinde olan Kuzey Osetya'dan birlikler göndererek hem Güney Osetya'da yaşayan Rus vatandaşları hem de orada konuşlanan Rus Barışı Koruma Güçleri vatandaşlarını koruduğunu iddia ederek Gürcü hedeflerini bombalamıştır (Higgins-Reilly, 2009:572). İki taraf da geri adım atmaya yönelik bir belirti göstermemiş ve Saakaşvili Rusya'yı "iyi planlanmış bir işgal" yapmakla suçlamıştır. Gürcü hükümetinin web siteleri gün içinde aralıklarla çökerken bir siber savaş kampanyasına dair işaretler ortaya çıkmıştır (Schwirtz, Barnard, Chivers, 2008). Gürcü güçleri provokasyonlara başkent Tşinvali'de dahil olmak üzere Güney Osetya bölgelerine yönelik bir saldırı ile karşılık verirken, Ruslar Güney Osetya'daki Rus vatandaşlarını korumak için girişim başlattığını duyurmuştur (Nan, 2010:243).

Rusya'nın eski Sovyet topraklarındaki çıkarlarını korumak amacıyla müdahalede bulunmaya hazır olduğu kararlılığıyla ateşlenen 7 Ağustos 2008'de asırlık etnik gruplar arası çatışma, Rusya ile Gürcistan arasında savaş haline gelmiştir. Gürcistan, Tskhinvali'de roket atışını da içeren büyük bir bombalama başlatarak şehrin önemli bir bölümünü ele geçirmiştir. Rusya ise Gürcistan'ı soykırım yapmakla suçlamış ve saldırıda 2000 sivilin öldüğünü duyurmuştur. Ancak daha sonra Rusya başbakanının Kuzey Osetya'nın başkenti Vladikavkaz'daki konuşmasında sadece "onlarca sivil ölümünden" bahsetmesi bu sayının abartıldığını ortaya çıkarmıştır.

1980'lerin sonunda iki bölgede ayrılıkçı çatışmaların ortaya çıkmasından itibaren Abhazya ve Güney Osetya özerk bölgelerinin destekçisi olan Rusya, 8 Ağustos'un erken saatlerinde Gürcistan savaşının başlamasından yaklaşık 24 saat sonra savaşa dahil olmuş Rus uçakları Gürcü hedeflerine hava saldırıları düzenlemeye başlarken, zırhlı personel taşıcılarla takviye edilen tank, topçu ve keşif gibi Rus askeri birlikleri ayrılıkçı bölgenin

yanında savaşmak için Güney Osetya'ya girmiştir (Barnard, 2008). Aynı zamanda 8 Ağustos'ta Abhaz güçleri de çatışmaya katılmış ve topraklarının hala Gürcü kontrolü altındaki tek kısmı olan Kodori Boğazına yönelmiştir. Rus uçaklarının yardımıyla üç gün boyunca burayı bombalamışlar ve 3000 etnik Gürcü'yü kaçmaya zorlamışlardır (ICG, 2008:3).

Gürcü tarafı 10 Ağustos'ta Gürcü güçlerinin Güney Osetya'dan çekileceğini söyleyerek barış görüşmeleri teklif ettiyse de Rusya, Güney Osetya ve Abhazya'ya karşı kayıtsız ve şartsız olarak askerlerini çekip Gürcistan'ı güç kullanmaktan vazgeçen bir paktın imzalanması koşullarını belirleyene kadar anlaşmayı reddettiğini söylemiştir.

O dönemde bunun bir Gürcü-Rus savaşı olacağından çok az kişi şüphe duymuş olsa da Moskova, Tiflis'i, Rusya vatandaşı olarak gördüğü Güney Osetlileri korumak için müdahale etmeye hazır olduğu konusunda defalarca ve açıkça uyarmıştır (Antonenko, 2008:23). Bu olay, Soğuk Savaşın ardından Rus askeri gücünün en büyük güç gösterisi olmuştur. 11 Ağustos'a kadar Rusya, hızla parçalanan ve Güney Osetya'dan geri çekilen Gürcü kuvvetlerine hakim olmaya başlamış ve Rus birlikleri Gürcistan'ın Gori ve Zugdidi kasabalarına taşınarak Tiflis'i batı Gürcistan'a bağlayan stratejik otoyolun bazı kısımlarını kontrol altına almıştır. Rus ordusu, Gürcistan'ın tüm önemli askeri üslerini sistematik olarak imha etmiş, donanma gemilerini batırmış ve Gürcistan'ın Poti limanını kontrol altına almıştır (Antonenko, 2008:26).

ABD ve diğer Batılı ülkeler Rusya'nın çatışmaya müdahalesini hemen kınayarak Rus birliklerinin geri çekilerek çatışmaya son vermesini talep etse de Rusya geri çekilmemiştir. 8 Ağustos'ta Rusya'nın Gürcistan yönelik öngörülerin aksi yönde bir kuvvetle saldırması ile başlayan savaş sonrası, Gürcistan gibi BM de zor duruma düşmüştür. Tiflis yönetiminin talebi üzerine Güvenlik Konseyi 9 Ağustos'ta toplanmışsa da Rusya'nın veto yetkisine sahip olmasından dolayı etkin bir karar alınamamış ve konseyin taraflara yapmış olduğu çatışmaları durdurmaya yönelik resmi açıklaması söylemden öteye geçememiştir (Erkan, 2016:45).

12 Ağustos'ta Medvedev, AB adına ateşkes planı sunan konuk Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy ile görüşmüştür. Medvedev'in barış planının bazı unsurlarını desteklediğini bildirmesiyle Fransa Dışişleri Bakanı Koucher, önerileri Gürcistan hükümetine sunmak için Tiflis'e gitmiştir. Barış planı, çatışmanın tüm taraflarını düşmanlığı durdurmaya ve birlikleri çatışma başlamadan önce işgal ettikleri yerlere geri çekmeye çağırmıştır. Barış planının diğer unsurları arasında çatışma bölgesine insani yardımın ulaşması ve yerlerini terk etmek zorunda kalan insanların tekrar geriye dönmesinin kolaylaştırılması yer alırken Gürcistan'ın toprak bütünlüğünden bahsedilmemiştir. Plan, Rus muharebe birliklerinin Gürcistan'dan çekilmesini gerektirirken, Rus "barış güçlerinin" Güney Osetya dışında Güney Osetya sınırı boyunca Gürcü topraklarının bir bölümünü içerecek şekilde daha geniş bir güvenlik bölgesinde kalmasına ve devriye gezmesine izin vermiştir. Aynı zamanda plan, Güney Osetya ve Abhazya'nın güvenlik ve istikrar

yöntemlerine ilişkin uluslararası tartışmaların başlatılması çağrısında bulunmaktaydı (Nichol, 2008:9).

14 Ağustos'ta Rusya Devlet Başkanı, Abhazya ve Güney Osetya ayrılıkçı bölgelerin fiili liderleri Sergey Bagapsh ve Eduard Kokoity'i ağırlamış ve her ikisi de çatışma çözümü ilkelerini içeren altı maddelik barış planını imzalamıştır. 15 Ağustos'ta ise ABD Dışişleri Bakanı Condolezza Rice Tiflis'i ziyaret etmiş ve 6 noktalı barış planı Saakaşvili tarafından Rice'ın huzurunda imzalanmıştır.

Böylece savaş BM'nin değil AB ve AGİT'in ortak çabaları ile sona ermiş ve ateşkes sağlanmış olsa da 6 maddeden oluşan ateşkes antlaşmasının imzalanmasında öncülük eden Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy 15 Ağustos'ta bu plana ek olarak bir çözüm önerisi Güvenlik Konseyi'ne sunsa da planın net ifadelerden oluşmadığını iddia eden Rusya, bunu kabul etmemiştir (Nichol, 2008:8).

16 Ağustos'ta Rusya Devlet Başkanı Medvedev Moskova'da barış planını imzalamıştır. Ancak Kremlin, planın Medvedev tarafından imzalanmasına rağmen Rusya'nın askerilerini hemen geri çekmeyeceğini duyurmuştur. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, Rus silahlı kuvvetlerinin ihtiyaç olduğu sürece Gürcistan'da kalacağını ve geri çekilmelerinin ek güvenlik önlemlerinin alınmasına bağlı olduğunu ifade etmiştir.

19 Ağustos'ta bir Gürcü hükümet yetkilisi 133 Savunma Bakanlığı personeli, 13 İçişleri Bakanlığı personeli ve 69 sivil dahil olmak üzere Gürcistan tarafında toplam 215 kişinin öldüğünü bildirmiştir. Ayrıca asker ve sivil kayıpların yaklaşık 1500 yaralı ve 70 asker olduğunu bildirmiştir. Ruslar ise kuvvetlerinin 64'ünün öldürüldüğünü ve 323'ünün yaralandığını iddia etmiştir (ICG, 2008: 3).

Gürcistan ve Güney Osetya, Gürcistan ve Rusya arasındaki silahlı çatışmaların hemen ardından Rusya'nın iki bölgeyle ilişkisi niteliksel olarak yeni bir düzeye ulaşmıştır. 26 Ağustos 2008'de Cumhurbaşkanı Medvedev, Rusya'nın Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinin bağımsızlığını kabul eden kararnameleri imzalamıştır. Rusya'nın Latin Amerika'daki iki müttefiki Nikaragua ve Venezuela, Güney Pasifik Okyanusundaki üç küçük ada devleti Abhazya'nın ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıdıklarını ilan etmiştir (Gerrits-Bader, 2016: 302).

8 Eylül 2008'de ise Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy ile Rusya Devlet Başkanı Medvedev, 6 maddelik barış planının hükümlerini açıklayan bir ateşkes imzalamıştır. Rus kuvvetlerinin Abhazya ve Güney Osetya sınırlarına komşu bölgelerden 10 Ekim gece yarısına kadar çekilmesini, Gürcü güçlerinin 1 Ekim'e kadar kışlalarına döneceğini, BM ve AGİT'ten halihazırda yerinde olan uluslararası gözlemcilerin kalacağını ve uluslararası gözlemcilerin sayısının 1 Ekim'e kadar en az 200 AB gözlemcisini içerecek şekilde arttırılacağını söylemiştir. Bölgede güvenlik ve istikrarın sağlanması, mültecilerin ve bulundukları yerleri terk etmek zorunda kalmış kişilerin yeniden yerleştirilmesi ve bir barış antlaşması konulu konferansın Cenova'da Ekim ayı ortasında toplanmasına karar verilmiştir (Nichol, 2008:11).

Antlaşma imzalandıktan sonra düzenlediği basın toplantısında Medvedev, Rusya tarafından Abhazya ve Güney Osetya bölgelerini tanıyan kararın geri alınamaz olduğunu ve Rus barış güçlerinin bu bölgelerde kalmaya devam edeceğini belirtmiştir. Rus birlikleri antlaşmaya uygun olarak 13 Eylül'de Poti ve Senaki'den çekilmiştir. AB ateşkes antlaşmasına uygun olarak Gürcistan'ın ayrılıkçı yerleri olan Güney Osetya ve Abhazya sınırları boyunca devriye gezmek için 1 Ekim 2008'e kadar Gürcistan'a 225 silahsız gözlemci konuşlandırmıştır. Rus birlikleri ise bölge sınırları dışında işgal ettikleri sözde tampon bölgelerden 9 Ekim'e kadar çekilmiştir. Güney Osetya'da, Rus kontrol noktaları bölgenin Sovyet dönemi sınırları içinde kalan ancak 1990'ların başındaki Güney Osetya çatışmasından bu yana Gürcistan tarafından yönetilen Akhalgori bölgesinde kalmıştır (Nichol, 2008).

4. RUS MÜDAHALESİ VE ULUSLARARASI HUKUK

Rusya'nın Gürcistan'a askeri müdahalede bulunması uluslararası hukukta kuvvet kullanma konusunu tekrar gündeme getirmiştir. Pek çok Batı hükümeti Rusya'nın savaşa katılımını hukuka aykırı olarak nitelendirmiştir. Rus hükümeti, Ağustos 2008'de Gürcistan'a askeri müdahale sırasında, 2005 Dünya Zirvesinde BM Genel Kurulu tarafından benimsenen "koruma sorumluluğu" ilkesi doğrultusunda hareket ettiğini savunmuştur (Evans, 2009: 25).

Rusya, Güney Osetya'ya askeri müdahalesine ilişkin, Batı devletlerinin Balkanlar ve diğer yerlerdeki müdahalelerde kullandıkları uluslararası hukuka dayanan argümanları da içeren çeşitli gerekçeler sunmuştur. Kremlin, temel bir öz savunma argümanının iç desteği kazanmak için yeterli olacağını ve bunun Rusya sınırları dışında silahlı kuvvetlerin kullanımına izin verilmesi için Federasyon Konseyi'nin kararını gerektiren mevzuatı göz ardı etmesini sağlayacağını umduğundan, bu gerekçeler uluslararası izleyici kitlesine yönelik olmuştur (Allison, 2009: 1151).

9 Ağustos'ta uluslararası hukuk normlarının ve standartlarının önemi, hukuki açıdan Rusya'nın eylemleri için "haklı, meşru ve gerekli" ifadeleri kullanılarak Putin tarafından tekrar edilmiştir. Bu kararı alırken Rus tarafı, 1970 Devletler Arasında Dostane İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirgesi de dahil olmak üzere BM statüsü, Helsinki Nihai Senedi ve diğer temel uluslararası belgelerin bölümlerine atıf yaparak kendisine dayanak oluşturmuştur. Bu Bildirge uyarınca, her devlet, ulusları kendi kaderlerini tayin hakkından mahrum bırakan herhangi bir düşmanca eylemden, özgürlük, bağımsızlık ve eşitlik ilkesine saygıdan, kendi topraklarında ikamet eden bütün ulusu temsil eden hükümetlere sahip olmakla yükümlü olduğu belirtilmiştir (Fawn, 2012: 71-72). Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov da Rusya'nın eylemlerinin BM Şartının, bireysel ve toplu savunma hakkındaki 51. Maddesine uygun olarak, bireyin yaşama ve özgürlük hakkı, etnik ayrımcılığa karşı korunma gibi en yüksek medeniyet değerlerini savunmaya, ittifak düşüncesine ve çifte standartlara dayalı tek kutuplu dünya

siyaseti uğruna bunları feda etme girişimlerine karşı hareket etmeye devam edeceklerini açıklamıştır (Fawn, 2012: 72).

Rusya'nın Gürcistan müdahalesini meşrulaştırmak için kullanılan argümanlardan biri milliyetçi duyguları cezbetmek için Güney Osetya'daki "Gürcü saldırganlığının" yüksek sesle kınanması olmuştur. Medvedev, Gürcü eylemini Rus barış güçlerine ve Güney Osetya'nın sivil nüfusuna yönelik bir saldırı eylemi olarak nitelendirmiştir. Buna göre Gürcistan'ın eylemleri "uluslararası hukukun ağır ihlali" ve kurbanları sadece barış için çalışan Rus askeri değil, çoğunluğu Rus vatandaşı olan sivillerdir (Toal, 2008: 694). Moskova, Güney Osetya'daki sivil vatandaşlarını korumak için hareket ettiği iddiasıyla kendisini yerli kamuoyu ve uluslararası topluma karşı sağlam bir zemine oturtmaya çalışsa da yurtdışındaki vatandaşlarını korumaya yönelik eylemleri oldukça tartışmalı bir konu olmuştur. Çünkü Rusya'nın kendisi saldırı altında olmadığı için, Gürcistan'a yönelik saldırısı veya diğer mücadele biçimleri için hiçbir yasal dayanak sunmamaktadır (Allison, 2009: 177).

Rusya'nın Gürcistan'daki eylemlerini "kuvvet koruma ve meşru müdafaa" kapsamında olduğunu savunması argümanlardan bir diğeri olmuştur. Ancak Rus topraklarına saldırı olmadığından Rusya, Tşhinvali'de saldırı altındaki Rus birliğini savunmakta ısrar etmiş ve bunu ABD'nin önceki uygulamalarıyla (Başkan George H. W. Bush'un 1989 Panama Eylemleri) benzer olay olarak sunmuştur. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, geleneksel meşru müdafaa argümanına açıklık getirerek, BM Şartı'nda belirtilen 51. maddede ifade edilen meşru müdafaa hakkını sağlayan madde uyarınca müdahale ettiklerini ve bir ülkenin ordusu saldırıya uğradığında, ülkeye saldırılmış gibi olacağını belirtmiştir. Böylece Rusya ülkesinin barışı koruma görevlilerine karşı "yasadışı güç kullanımını" Rusya Federasyonu'na karşı bir eylem olarak sunmuş ve BM Şartı'nın 51. maddesi hükmüne göre meşru müdafaa kapsamında müdahalede bulunduklarını ileri sürmüştür (Allison, 2008: 1151). Gürcistan ise Tşinvali'ye giren Gürcü birliklerinin Rus barış güçlerinin yerleşkelerinden ateş açıldığını ve ateşe karşılık vermek zorunda kaldıklarını ileri sürerek, Rus barış güçlerine kasıtlı saldırılar düzenlendiğini yalanlamıştır (ICG, 2008: 21). Ancak daha sonra Rusya'nın Gürcü topraklarında genişlemesi bunu haklı göstermemiştir. BM Şartı, nefsi müdafaa altında sadece küçük bir saldırı penceresi sağlayarak savaşı önlemeyi amaçlamış ve insan hakları/insancıl hukuk temelinde tek taraflı saldırı için bir istisna vermemiştir (Toomey, 2009: 477).

Rusya'nın diğer gerekçeleri, dış politikasının bir yönünü tanımlamak için kullandığı "ayrıcalıklı çıkarlar" olarak adlandırılan belirsiz bir terimde yattığı görüşüdür. Rusya'ya göre "ayrıcalıklı çıkarlar", Rusya ile geçmişte ve günümüzde bağlantıları olmuş ülkelerle karşılıklı ve dostane olarak avantajlı ilişkiler gelişmek anlamına gelmekte ve Dışişleri Bakanı Lavrov bu durumu, Rusya'nın yalnızca "eski dostları" ile ilişkilerini hatırladığı bir durum olarak gördüğünü söylemiştir (Toomey, 2009: 465).

Rusya'nın Gürcistan müdahalesi için kullanmış olduğu en önemli gerekçelerden biri olan "Rus vatandaşlarını" korumaya yönelik görünürdeki

taahhüdü, esas olarak, diğer stratejik amaçlar için bu ülkeye askeri müdahaleyi hızlandırmak için bir zorlama ve araç işlevi görmüştür. Rusya Devlet Başkanı Medvedev, çatışmaların başlangıcında, Güney Osetya'da bulunan Rus vatandaşlarını savunma niyeti ilan etmiştir. Güney Osetyalıların yaklaşık %80'inin Rus vatandaşlığına sahip olduğu düşünüldüğünde Rusya'nın meşru müdafaa kapsamındaki argümanı tek başına yeterli gelmemektir. Zira, Güney Osetya dışındaki Gürcü topraklarında Gürcü gemilerinin batması veya demiryolu köprüsünün bombalanması, 100 tankla birlikte 20.000'e kadar Rus askerinin seferber edilmesi yurtdışındaki vatandaşlarını koruma hakkının merkezinde yer alan orantılılık ilkesiyle bağdaştırılmamaktadır. Ayrıca Güney Osetya'daki Rus vatandaşlarına yönelik tehdidin ve soykırım iddialarının da asılsız olduğu belirlenmiştir (Higgins-Reilly, 2009: 581). Bununla birlikte Rus vatandaşlığının Güney Osetyalılar tarafından kazanılma şekli oldukça dikkat çekmiştir. Sorun Rus vatandaşlığını basitleştirilmiş prosedürlerle yakın zamanda vatandaşlık kazanılmış olmasıyla ilgilidir. Kendi vatandaşlarını yurtdışında korumaya veya kurtarmaya yönelik özel bir örf ve âdet hakkının olmadığı ve diplomatik korumanın ancak barışçıl yollarla kullanılabileceği bilinmektedir. BM Şartı 51. maddesinde belirtilen meşru müdafaa gerekçesini kullanan Rusya örneğinde, bir ülkenin çok kısa bir zaman aralığı içerisinde başka bir ülkedeki çok sayıda insana vatandaşlığını ilk kez vermesinin, 51. madde hükmünün inandırıcılığının azaldığı yorumlarına sebep olmuştur. Bu grupla ilgili olarak, AB'nin çatışma hakkındaki Gerçekleri Bulma Misyonu, müdahale gerekçesi olarak korunma ihtiyacına güvenmenin suistimal edici olduğunu, çünkü Rusya'nın bu müdahale sebebini kendi politikasıyla meydana getirdiğini ortaya koymuştur (Allison, 2009: 179).

8 Ağustos'ta BM Şartı'nın 51. maddesi uyarınca Rusya'nın meşru müdafaa kapsamında yanıt vermesini gerektiren (Rus barış gücü askerleri ve Rus vatandaşları saldırıya uğradığı sürece) "uluslararası hukukun ağır ihlali" 10 Ağustos'ta şu iddia ile desteklenmiştir: "Gürcü kuvvetleri Osetlere karşı 'soykırım' yapıyorlardı" (Toal, 2008: 695). Bu terim, Putin tarafından krizin başlarında tanıtılmış ve diğer Rus yetkililer tarafından da sıkça tekrar edilmiştir. Bu ciddi iddiayla çatışma gerilimini yükselten Rus yetkililer, misyonlarının öncelikle ortaya çıkan bir insani felaketi önlemek ve ikinci olarak Rusya'nın sorumlu olduğu kişileri kurtarmak olduğunu savunmuştur. Moskova, Gürcistan'ı 1990'larda Balkanlardaki müdahalelerin mantığını yineleyerek uluslararası insancıl yasaları ihlal etmekle suçlamıştır (Allison, 2009: 1152). 11 Ağustos 2008'de ise Medvedev yaptığı açıklamada, binlerce kişinin insani felaketin kurbanı olduğunu ve bunların büyük kısmının Rus vatandaşı olduğunu belirterek; birkaç saat içinde Gürcistan'ın tüm antlaşmaları hükümsüz kılarak uluslararası hukukun tüm temel ilkelerini ihlal ettiğini ve Gürcü yetkilerin saldırganlık eylemi sonucu yaralıların ve mültecilerin tedavi görme şansına sahip olmadıklarını dile getirmiştir (Reliefweb, 2008).

Gürcistan'ın çatışmada savaş suçları işlediği ve Güney Osetya'da etnik temizlik yaptığı iddia edilmiştir. Bir BBC raporu, sivillerin sığındığı apartman

bloklarının Gürcü saldırılarında hedef alındığına dair kanıt bulunduğunu iddia ederken, Uluslararası Araştırma Kuruluşu İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından yapılan araştırmanın, Gürcü ordusunun ayrım gözetmeksizin güç kullandığına ve olası sivilleri hedef aldığına işaret etmiştir (Whewell, 28 Ekim 2008).

Gürcistan'ı, Rus barış gücü askerleri ve oradaki vatandaşlar da dahil olmak üzere Güney Osetya'ya karşı "saldırganlık" ve "soykırım" yapmakla suçlayarak, Rus hükümeti, Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne uzun süredir devam eden taahhüdünün terk edilmesini ve iki ayrı bölgenin tek taraflı bağımsızlık beyannamelerinin tanınmasını haklı kılan özel koşullar olarak ileri sürmüştür (Fabry, 2012: 668). Ancak 19. yüzyılda, sınırları ve kapsamı tam olarak belli olmasa da insani müdahale hakkı varlığının başladığı görülse de günümüzde BM Şartının 2(4) maddesi gereği, bir devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal anlamda bağımsızlığına karşı BM tarafından belirlenen amaçlara uygun olmayan kuvvet kullanma tehdidinde bulunmaktan ya da kuvvet kullanımından devletlerin kaçınmakla yükümlü olduğu hükmü hakimdir.

Uydu görüntülerini de içeren birtakım bulgularla, hem Rus askeri ilerleyişinin ardından Güney Osetya'da hem de bir süre için Gürcistan'da Gürcü köylerinin tahrip edilmesi ve binlerce etnik Gürcü'nün Güney Osetyalı milisler tarafından yerinden edilmesi, Rusya'nın Gürcistan'ın soykırım ve etnik temizlik iddialarının inkar edilemez kanıtlarla çeliştiğine ilişkin yorumlara sebep olmuştur. Ayrıntılı bir Uluslararası Af Örgütü Raporu, Moskova'nın Güney Osetya'ya sadık güçler ve milis grupları tarafından gerçekleştirilen cinayetleri, misillemeleri ve ciddi insan hakları ihlallerini önleme grevindeki başarısızlığını vurgulamış ve Gürcistan'ı Tskhinvali'ye yapılan saldırıda kullanılan silah sistemlerinden kaynaklanan sivil ölümleri nedeniyle eleştirerek hem Gürcistan'ın hem de Rusya'nın savaş sırasında uluslararası insancıl hukuku ihlal ettiği sonucuna varmıştır (Allison, 2009: 183-184).

Soykırım suçlamaları başlangıçta Rusya'nın savaş nedeninin bir parçası olsa da kısa süre sonra Moskova'nın Abhazya ve Güney Osetya'yı Gürcistan'dan ayrı devletler olarak tanıma kararı için bir gerekçeye dönüşmüştür (Allison, 2009). Rusya, Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımasından sonra Abhazya ve Güney Osetya halkının özgür iradesine değinmiş ve Gürcistan'ın uzun yıllar barışçıl bir çözüm getiremediğini iddia etmiştir. Rusya'ya göre Güney Osetya'yı korumanın tek yolu bağımsızlıktı ve bunu desteklemek için BM Şartı, Dostane İlişkiler Bildirgesi ve AGİK'in 1975 Nihai Senedinden yararlanılmıştır (Krueger, 2009: 136).

Rusya Başbakanı da Putin de Gürcistan tarafından Güney Osetya'da soykırım yapıldığını iddia etmiş ve Rus tarafı Gürcü taarruzu sonucunda 1500 ila 200 kişinin hayatını kaybettiğini belirterek, belki de Rusya'nın Güney Osetya halkını koruma sorumluluğu olduğunu ima etmiştir (Higgins-Reilly, 2009: 572). Rus hükümeti, Ağustos 2008'de Gürcistan'a askeri müdahalesi

sırasında, 2005 Dünya Zirvesinde BM Genel Kurulu tarafından benimsenen, "koruma sorumluluğu" (R2P) ilkesiyle haklı olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte, anlaşıldığı şekliyle koruma sorumluluğu normunun Rusya'nın Gürcistan'daki eylemleri için meşru bir temel oluşturmamasının birkaç nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, Rusya'nın Güney Osetya müdahalesi, R2P konsepti gereği sivillerin korunmasıyla ilgili değil, kendi vatandaşlarının korunmasına yönelik olmuştur. Lavrov'un "vatandaşlarımızın hayatı ve onuru nerde olursa olsun korunacaktır." ve Rusya'nın NATO elçisinin "vatandaşlarımızı korumak için askeri güç kullanma meselesi bir ilke meseledir" her ne kadar "insanları kurtarmaya yönelik amaç yardımsever amaç çerçevesinde olsa da" ifadeleri bir devletin sınırları içindeki nüfusu koruma sorumluluğu ile sınırları dışındaki nüfuslara karşı üstlendiği sorumluluklar arasındaki ayrımı bulanıklaştırmıştır (Evans, 2009: 26). Koruma sorumluluğu, egemen bir devletin kendi sınırlarındaki halkları koruma sorumluluğu ve diğer devletlerin bunu yapmasına yardım etme, aynı zamanda bunu açıkça yapamıyorsa uygun önlemleri alma sorumluluğu ile ilgili olduğundan, bir ülkenin sınırları içeresinde bulunmayan vatandaşlarını korumak için doğrudan harekete geçmesi sorunu ele almamaktadır (Evans, 2009: 26).

İkincisi, R2P normu burada uygulanabilir olsa bile, Rusya tarafından Güney Osetya nüfusuna yönelik tehdidin, askeri güç kullanımının gerekliliğini veya haklılığını sağlayacak nitelikte ve ölçekte olduğuna ilişkin uluslararası kamuoyunu inandırıcı bir açıklama yapılmamıştır. "Soykırım, savaş suçları, etnik temizlik veya insanlığa karşı suçların" 2005 BM kararında belirtilen dört özel vahşet suçu sınıfının Gürcistan tarafından Güney Osetya'ya işlenip işlenmediği konusu ve Rus askeri müdahalesinin asıl amacının sivilleri korumak mı olduğu konusu açık değildir (Evans, 2009). Yalnızca Güney Osetya bölgesine değil, Abhazya ve Gürcistan'a da yaklaşık 20.00 asker ve 100 tankın girmesi; Karadeniz'deki Rus Deniz ablukası ve Gori, Poti, Zugdidi bölgesi ve Tiflis'teki bir havacılık tesisine yönelik hava bombardımanları gerekli adımların çok ötesine geçtiği (Evans, 2009: 27) söylenebilir. Rusya'nın müdahalesi de nüfusun fiziksel olarak korunmasını sağlamak için uygun görünmediğinden gerekli olan kapsamın dışındadır (Allison, 2009: 185).

Üçüncü olarak, R2P normu, tek bir ülkeye kendi sınırları dışında bulunan vatandaşlarını korumak için doğrudan eylemde bulunma yetkisi vermemiştir. R2P girişimin mimarlarına göre, vatandaşların savunması geçmişte insani olmayan her türlü müdahalenin temeli olmuştur. Rusya'nın askerlerini Güney Osetya ve ardından Gürcistan'ın diğer bölgelerine gönderdiğinde sahip olmadığı, BM Güvenlik Konseyi onayı olmadan R2P tabanlı bir askeri müdahale için yasal bir yetki bulunmamaktadır (Allison, 2009: 185). Rusya Güvenlik Konseyi'nin onayını almak için herhangi bir çaba göstermemiştir. Rusya-Gürcistan vakası, ister bireysel olsun ister koalisyon halinde olsun küresel normları tek taraflı biçimde yorumlayan, BM Güvenlik Konseyi'nin herhangi bir izni olmadan askeri harekat başlatan devletlerin tehlike ve risklerini vurgulamaktadır (Evans, 2009: 27).

Kafkasya ve bu bölgedeki çatışmaların Batı için hiçbir zaman öncelikli olmadığı söylenebilir. ABD ve AB, Moskova'nın emellerine ve ardından gelen askeri saldırganlığına karşı koymak için gerçekçi bir strateji geliştirmekte başarısız olmuştur. ABD ve Avrupa'nın Kosova'nın bağımsızlığını tanıması, Gürcistan'daki krize Rusya tarafından kullanılabilecek kılıf olmuş ve Rusya'nın iki cumhuriyetin bağımsızlığını tanımasını meşrulaştırmıştır. Batı, Kosova'nın "benzersiz bir durum" olduğunu ileri sürse de Rusya, bu olaylar arasındaki farka bakmaksızın bu emsale başvurmuş ve Batı'yı uluslararası hukuku ihlal etmekle suçlarken, Gürcistan'ın ayrılık bölgelerini tanımıştır (Mikhelidze, 2009: 37-38).

Sonuç

Günümüzde uluslararası hukukun uygulanması noktasındaki eksikliğe yönelik en büyük eleştiri, uluslararası hukuka uymayanlara yönelik yaptırım uygulayacak güce sahip bir yürütme organından yoksun olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu uluslararası hukukun bir yaptırımlar sisteminden tamamen yoksun olduğu anlamına gelmemektedir. Uluslararası hukuk kurallarının uygulanmasının sağlanmamasına ilişkin boşluklardan biri uluslararası hukukun zorunlu bir yargı organının etkinliğinin sağlanamamasıdır. Uluslararası Adalet Divanı veya Uluslararası hakemlik organları bulunsa da hukuki kurallar ile sorunu çözüme kavuşturmak isteyen soruna taraf devletlerin yargı organının soruna bakma yetkisini tanımasını gerektirmektedir. Kuvvet kullanmanın meşru sayılabilecek hallerinin yeterince açık olmaması uluslararası hukukta insani müdahalelerle ilgili tıkanıklıklar meydana getirmektedir. Bu tıkanıkların en önemli sebeplerinden biri de Güvenlik Konseyi tarafından uluslararası barış ve güvenliğin bozulduğu haller tespit edilmiş olsa bile Güvenlik Konseyinde veto yetkisine sahip ülkelerin kendi çıkarları nedeniyle bu sistemi harekete geçirememesinden kaynaklanmaktadır.

Rusya, Gürcistan'ın egemenliğine yönelik bir müdahalede bulunsa da uluslararası toplum bunu engellemeye dönük ciddi bir yaptırım uygulayamamıştır. Rusya'nın BM Güvenlik Konsey'inin beş daimi üyesinden birisi olması, BM aracılığıyla Rusya'ya yönelik bir kuvvet kullanılmasının önüne geçmiştir. Rusya'nın Gürcistan topraklarına yaptığı askeri müdahalesi ve Güney Osetya ile Abhazya'nın bağımsızlıklarını tanıması, tüm dünyaya ve özellikle ABD'ye ve Batı Avrupa ülkelerine yönelik, eski topraklarından vazgeçmeyeceğini ve kendisine yönelik çevreleme politikalarına izin vermeyeceği noktasında önemli bir mesaj olmuştur.

Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesinin altında yatan çok sayıda sebep bulunmaktadır. Bu sebeplerden biri de Soğuk Savaşın bitmesiyle oluşan tek kutuplu sistem ve bu sistemde ABD'nin dengelenmesi mümkün olmayan ekonomik, siyasi ve askeri güce sahip olduğu görüşleridir. Putin'in 10 Şubat 2007'de Münih Güvenlik Konferansında yaptığı dönüm niteliğindeki konuşmasında, ABD'yi küresel siyasi sorunlardan sorumlu tutarak uluslararası hukukun ilkelerine yönelik giderek daha büyük bir küçümseme

olduğu, ABD'nin her yönden ulusal sınırlarını aştığı ve kendi sahası dışında diğer uluslara bir takım politik, ekonomik, kültürel ve eğitim politikaları dayattığı; ayrıca dünyanın tek hükümranı olduğu; ancak tek kutuplu modelin günümüz dünyası için kabul edilemez değil, aynı zamanda imkansız olduğu ifadeleri bunu kanıtlar niteliktedir (Fawn, 2012:71).

Eski SSCB cumhuriyetleri Rusya için ekonomi ve güvenlik politikaları açısından oldukça önemlidir. Rusya, Gürcistan'a yönelik müdahalesini her ne kadar insani bir müdahale kapsamında sunmaya çalışsa da Güney Osetya'da yaşanan kriz, bölgeyi ilgilendiren bir anlam taşımasının yanında 2008 yılında Rusya'nın müdahalesine neden olmasından dolayı uluslararası boyuta ulaşmış ve jeopolitik konumu, dünya enerji arzı ve bu enerji arzının geçiş güzergahında yer alması gibi sebeplerle Rusya'nın eski SSCB topraklarından uluslararası hukukta kuvvet kullanmama ilkesini çiğneme pahasına da olsa vazgeçmeyeceğini ortaya çıkarmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Hatice Rumeysa DURSUN %50, Aslı Büşra KURAKCI %50
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu çalışma, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Hatice Rumeysa DURSUN %50 – Aslı Büşra KURAKCI %50
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study
Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Acar, Z. S. (2015). "Doktrinleşme Sürecindeki İnsani Müdahale: NATO'nun Kosova Müdahalesi ve Koruma Sorumluluğu Kavramı". *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi. 6(1). ss.*119-137.

Alexandrov, S. A. (1996). *Self-Defence Against the Use of Force in International Law*. London: Kluwer Law International.

Allison, R. (2009). "The Russian Case for military intervantion in Georgia: International law, norms and political calculation". *European Security-Routledge. 18(2).* ss.173-200.

Allison, Roy, "Russia Resurgent? Moscow's Campaign to "Coerce Georgia to Peace", International Affairs, 2008, 84/6, 1145-1171.

Antonenko, O. (2008). "A War with No winners". *Survival.* 50(5). ss. 23-36.

Aydın, G. (2010). "Güney Osetya Yenilgisi Sonrası Gürcistan İç Siyaseti: Saakaşvili'nin Ayakta Kalma Başarısı". *OAKA, 5(10). ss.* 1-21.

Badescu, C. G.(2011). *Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect,* New York: Routledge.

Barnard, A. (2008). "Georgia and Russia Nearing All-Out War". *The New York Times.* Erişim Tarihi: 9 Ağustos 2008. http://www.nytimes.com/2008/08/10/world/europe/10georgia.html?scp=10&sq=ossetia&st=nyt

Bannon, A. L. 2006). "The Responsibility To Protect: The UN World Summit and yhe Question of Unilateralism". *Yale Law Journal. 15(5). ss.* 1157-1165.

Bora, A. (2009). *The South Ossetian-Georgian Conflict: 1990-2008. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).* Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Çalışmaları.

Cvetkovski, N. (1999). "The Georgian-sout Ossettian Conflict". Erişim Tarihi: 15 Şubat 2021. https://www.caucasus.dk/chapter4.htm.

Demirel, N. (2013). "Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale". *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 0(1). ss.* 152-172.

Erkan, S. (2016). "2008 Rusya –Gürcistan Savaşı ve Uluslararası Toplum". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi. 17. ss.* 41-64.

Ertuğrul, Ü. E. (2016). "Koruma Sorumluluğu: İnsani Müdahaleyi Makyajlamak". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 20(2). ss.* 441-470.

Espiner, T. (2008). "Security Threats: Georgia Accuses Russia of Coordinated Cyberattack". Erişim Tarihi: 15 Şubat 2021. https://www.cnet.com/news/georgia-accuses-russia-of-coordinated-cyberattack/.

Evans, G. (2009). "Russia, Georgia and The Responsibility To Protect, Amsterdam Law Forum". Erişim Tarihi: 19 Şubat 2021. https://www.researchgate.net/publication/26612035_Russia_Georgia_and_the_Responsibility_to_Protect.

Fabry, M. 2012). "The contemporary practice of state recognition: Kosovo, South Ossetia, Abkhazia, and their aftermath". *Nationalities Papers: The Hournal of Nationalism and Ethnicity.* 40(5). ss. 661-676.

Fawn, R. ve Nalbandov, R. (2012). "The difficulties of knowing the start of war in the information age: Russia, Goergia and the War over South Ossetia, August 2008". *European Security.* 21(1). ss. 57-89.

George, J. A. (2008). "Minority Political Inclusion in Mikheil Saakashvili's Georgia". *Europe-Asia Studies.* 60(7). ss. 1151-1175.

Gerrits, A. W. M. ve Bader, M. 2016). "Russian Patronage Over Abkhazia and South Ossetia: İmplications for Conflict Resolution". *East European Politics.* 32(3), ss. 297-313.

Hancılar, Ö. (2011). "Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale". *Çankaya University Journal of Law.* 7(2). ss. 97-124.

Higgins, N. ve Kieran, O. (2009). "The use of Force, Wars of National Liberation and the Right to Self-Determination in the South Ossetian Conflict". *International Criminal Law Review.* 9(3). ss. 567-583.

International Crisis Group-ICG. (2008). "Russia Vs. Georgia: The Fallout". Erişim Tarihi: 11 Mart 2021. https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/georgia/russia-vs-georgia-fallout.

İsmayilov, E. (2013). "21. Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinlerinde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirmesi". *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi.* 1(1). ss. 87-105.

Karadağ, U. (2016). "Birleşmiş Milletler Antlaşmasına Göre Meşru Müdafaa Hakkı". *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2). ss. 171-186.

Kaya, İ. (2005). *Terörle Mücadele ve Uluslararası Hukuk*. Ankara: USAK Yayını.

Keskin, F. (1998). *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler.* Ankara: Mülkiyetler Birliği Vakfı Tezler Serisi.

König, M. (2005). "The Georgian-South Ossetian Conflict". Erişim Tarihi: 15 Mart 2021. https://ifsh.de/file-CORE/documents/yearbook/english/04/Koenig.pdf.

Krueger, H. (2009). "Implications of Kosovo, Abkhazia and South Ossetia For International Law". *Caucasian Review Of International Affairs.* 3(2). ss. 121-142.

Schwirtz, M., Barnard, A., Chivers, C. J. (2008). "Russia and Georgia Clash over Separatist Region". Erişim Tarihi: 20 Mart 2021. https://www.nytimes.com/2008/08/09/world/europe/09georgia.html.

Mikhelidze, N. (2009). "After the 2008 Russia-Georgia War: Implications for the Wider Caucasus". *The International Spectator*. 44(3). ss. 27-42.

Nan, S. A. (2010). "The Roles of conflict resolution Scholars in Georgian-Abkhaz and Georgian-South-Ossetian Conflict and Conflict Resolution". *Cambridge Review of International Affairs.* 23(2). ss. 237-258.

BBC News, (2008). "Russia vows to defend S Ossetia". Erişim Tarihi: 20 Mart 2021. http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7543099.stm.

Nichol, J. (2008). "Russia-Georgia Conflict in South Ossetia: Context and Implications for US Interests". *CRS Report for Congress.* Erişim Tarihi: 20 Mart 2021. https://www.everycrsreport.com/files/20080829RL34618_5ed27aca45e95ff2ce0746448e575013343d5cf0.pdf.

Orallı, L. E. (2004). "Uluslararası Hukukta ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu". *Tesam Akademi Dergisi,* 1(1). ss. 102-127.

Öztürk, A. (2009). "Rusya-Gürcistan Krizi: Yerel Bir Çatışma Küresel Yansımalar". *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları. 4(7). ss.* 1-27.

Öztürk, S. (2013). "Jeopolitiğin Rusya Federasyonu'na Etkilerinin Kuzey Kafkasya-Gürcistan-Güney Osetya Çerçevesinde İncelenmes"i. *Güvenlik Stratejileri.* 9(17). ss. 201-242.

Pazarcı, H. (2005). *Uluslararası Hukuk Dersleri.* Ankara: Turhan Kitabevi.

Pazarcı, H. (2015). *Uluslararası Hukuk,* Ankara: Turhan Kitabevi.

Reliefweb. (2008). "Dmitry Medvedev met with the leaders of parliamentary factions in the State Duma". Erişim Tarihi: 22 Mart 2021. https://reliefweb.int/report/georgia/dmitry-medvedev-met-leaders parliamentary-factions-state-duma-kremlin-moscow-august,

Sak, Y. (2015). "Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye'de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler". *Uluslararası İlişkiler.* 11(44). ss. 121-153.

Schachter, O. (1984). "The Right of States to Use Armed Force". *Michigan Law Review.* 82. ss. 1620-1646.

Schwirtz, M. Barnard A. Chivers C.J. (2008), "Russia and Georgia Clash over Separatist Region", The New York Times. Erişim Tarihi: 20.03.2021. https://www.nytimes.com/2008/08/09/world/europe/09georgia.html

Sigwart, L. (2012). *Broken policies: Re-escalation of violance in the South Ossetia Conflict 1989-2008. Mechanisms of Western Influence on Georgian State Leaderships Prior to Escalations in the Georgian-Ossetian Conflict in 2002, 2004 and 2008.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bremen Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Taşdemir, F. (2006). *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi.* Ankara: USAK Yayınları.

Thomas, T. L. (2009). "The Bear Weent Through The Mountain: Russia Appraises its Five-Day in South Ossetia". *Journal of Slavic Military Studies.* 22(1). ss. 31-67.

Toal, G. (2008). "Russia's Kosovo: A Critical Geopolitics of the August War 2008 War over South Ossetia". *Eurasian Geograpphy and Economics.* 49(6). ss. 670-705.

Toomey, M. (2009). "The August 2008 Battle of South Ossetia: Does Russia Have A Legal Argument For Intervention?". *Temple Int'L & Comp. L.J.* 23(2). ss. 443-477.

Topal, A. H. (2005). *Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı.* İstanbul: Beta Yayınları.

Ulusoy, Ü. H. (2013). "Uluslararası Hukuk Açısından Libya ve Suriye Örneğinde Koruma Sorumluluğu". *TAAD.* 4(14). ss. 269-297.

United Nations (1998). "Resolution 1199". Erişim Tarihi: 25 Mart 2021. https://digitallibrary.un.org/record/260416.

United Nations. (1998). "Resolution 1160". Erişim Tarihi: 25 Mart 2021. https://digitallibrary.un.org/record/252117.

Whewell, T. (2008). "Georgia accused of targeting civilians". *BBC.* Erişim Tarihi: 25 Mart 2021. http://news.bbc.co.uk/2/hi/in_depth/7692751.stm.

Yapıcı, M. İ. (2007). "Kafkasya'nın Sorunlu Bölgesi: Güney Osetya". *OAKA.* 2(3). ss. 71-104.

Extended Abstract

Sovereignty is one of the most important determinants of states, which are fundamental elements of international law. One of the most important consequences of states being sovereign and equal in international law is the principle of non-interference in internal affairs. Non-interference means that the international community does not deal with a state's political regime and matters that fall within its national jurisdiction in general. The Declaration of the UN General Assembly on the Inadmissibility of Intervention in the Internal Affairs of States and the Protection of Independence and Sovereignty, dated 1965, stipulates that no state has the right to intervene directly or indirectly in the internal or external affairs of another state for whatever reason. In this regard, the first treaty that universally prohibits the use of force in international relations is the UN Treaty. Today, although the UN Convention prohibits states from using force in principle, there are situations where the use of force is considered legitimate. In the first period, 4 exceptions were made to the definitive provisions prohibiting the use of force, and among these provisions, the right to self-defense and the use of force with the decision of the Security Council remain valid today.

The South Ossetian problem is based on the tensions between the two sides, with the effort to protect the territorial integrity of Georgia against the idea of the union of the Ossetians on the territory of Georgia with North Ossetia on the territory of Russia. In addition, as a result of the power struggle between Russia and the USA on the territory of Georgia, it causes an increase in the tension between South Ossetia and Georgia. The forced union of South Ossetia with Georgia started with the invasion of Russia in the middle of the 19th century, and continued when Russia left the administration of the South Ossetian people in the hands of the Georgian feudals and declared the lands of South Ossetia as the property of the Georgian feudals. While the Caucasus, which was a region that was completely closed to the outside and did not receive much attention during the USSR period, has been a region where political turmoil and conflicts have increased since the 1990s, Georgia in the region faced ethnic separatist problems during this period. Between 1993 and 2003, there was a political and economic stagnation in Georgia, and after the popular movement in 2003, a change in power took place. In this period, the decrease in the interest and effort of the UN to the problem reinforced the idea of being completely independent from Georgia, leaving South Ossetia and Abkhazia aside for the solution. Saakashvili, known as pro-Western, was brought to the administration in 2003 and he took a stand for the integrity of

Georgian lands and opposed the independence movements of South Ossetia and Abkhazia, and tensions continued on both sides. Saakashvili's rapprochement with NATO and prioritizing NATO membership was perceived as a threat to Russia's security. The fact that Russia is a neighbor of Georgia from the former Soviet world has increased the concerns about NATO's enlargement. Thus, the South Ossetian crisis, besides being a regional problem, reached an international dimension due to Russia's intervention in 2008 and revealed that Russia would not easily give up on the former USSR territory due to its geopolitical position, world energy supply and being on the transit routes of these resources.

The brief war between Russia and Georgia has become perhaps the most prominent international crisis in Europe since the 2003 invasion of Iraq, forcing European states to react to the shift in the strategic balance. Since Russia has close relations with both Russia and Georgia in the face of the Georgian war, the European Union and especially the Presidency acted more actively and decisively than other international actors to accelerate the ceasefire.

The reason why the UN, which is one of the leading international institutions responsible for finding a solution to the crisis that emerged with Russia's intervention in another state in the Russia-Georgia crisis, could not follow an effective and sufficient policy was attributed to Russia's use of its veto card in the Security Council. Although the West describes the intervention in Georgia as an invasion without any basis in international law, the sanctions did not deter Russia and on August 26, 2008, President Medvedev signed the decrees accepting the independence of the Abkhazia and South Ossetia regions of Russia.

Although Russia's intervention in Georgia is seen as contrary to international law, Russia has put forward a number of arguments in the international law literature to legitimize its intervention. One of the arguments Russia used to legitimize the Georgian intervention was the debate about which side started the war, but the bombardment of Tskhinvali, the capital of South Ossetia, was presented as Georgian aggression by Russia and continued to support the independence movements there. Another justification is the allegation that they used force in self-defense. Due to the presence of Russian peacekeeping forces in the territory of Tskhinvali, Russia described the attack on its troops here as an attack on its own territory and stated that they acted in accordance with the UN Article 51.

In this study, the situations in which the use of force is considered legitimate in international law will be revealed and the reasons used by Russia to legitimize its intervention in Georgia in international law will be examined in detail. It is thought that the approach of the study will be useful by focusing on the discourses and the reactions of the international community after the intervention, and its compliance with international law will be investigated. The aim of this study is to examine the factors that led to the military interventions of Russia in Georgia and to discuss the effectiveness of the

interventions and their compliance with international law by drawing a participatory argumentative way.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2022 **Sayı/Issue: 19**
Cilt/Volume: 9 **Sayfa/Page: 487-514**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 13/01/2022 **Makale Kabul Tarihi: 26/08/2022**

DÜRTÜSEL SATIN ALMA İLE DEPRESYON İLİŞKİSİ VE DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE FARKLILIKLARIN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Hande AYHAN GÖKCEK[*] & Ahmet Esad YURTSEVER[**]

Öz

Yaşadığımız çağda çoğu insan günlük hayatında birçok kez stresli durumlar içinde bulunabilmekte, iç ve dış birçok faktörün etkisiyle hem ruhsal hem de fiziksel bir baskı altında kalabilmektedir. Bu durum her bireyde farklı etki gösterebilir. Bu etkilerden ikisi depresyon ve dürtüsel satın almadır. Yapılan çalışmanın amacı, depresyon ve dürtüsel satın alma kavramlarının arasındaki ilişkiyi araştırmak ve bu kavramların demografik değişkenler bazında farklılıklarını tespit etmektir. Bu doğrultuda ana kütle; Türkiye'de ikamet eden, 18 yaş ve üzeri olan, aynı zamanda en az bir kere çevrimiçi alışveriş yapmış olan tüketicilerden seçilmiştir. Verilerin toplanması için anket yöntemine başvurulmuş ve anketler Google Forms üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ankette, "Dürtüsel Satın Alma" ve "Depresyon" ölçekleri ve örnekleme yöntemi olarak kartopu örneklemesi kullanılmıştır. Hipotezlerin test edilmesinde yapısal eşitlik modellemesinden yararlanılmıştır. Öncesinde, demografik değişkenlerin frekans analizi, verilerin normal dağılıma uygunluğu, keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizleri, güvenirlilik analizleri yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, depresyon, dürtüsel satın almanın her iki boyutunu anlamlı ve pozitif etkilemektedir Demografik değişkenlerle olan farklılıklar açısından ise, depresyon değişkeninin; yaş, gelir durumu ve medeni duruma göre farklılıklar gösterdiği, dürtüsel satın alma değişkeninin ise yaş, gelir durumu, eğitim durumu ve medeni duruma göre farklılıklar gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında cinsiyet değişkeninin ise her ikisinde de farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, dürtüsel satın almanın keşifsel analizde, 2 boyutla açıklanması ve isimlendirilmesinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tüketici Davranışı, Psikoloji, Pazarlama, Depresyon, Dürtüsel Satın Alma, Online Satın Alma*

[*] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, hayhan@gelisim.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-6349-3023
[**] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, aeyurtsever@gelisim.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-9845-3785
Not: Bu araştırmanın yapılabilmesi için İstanbul Gelişim Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 17.06.2021 tarih ve E-77366270-302.08.01-12436 (2021-22) sayısı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

Önerilen Atıf: Gökcek, H. A., Yurtsever, A. E. (2022). Dürtüsel Satın Alma İle Depresyon İlişkisi ve Demografik Değişkenlere Göre Farklılıkların Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Akademik Hassasiyetler,* 9(19), 487-514.

A STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN IMPULSIVE BUYING AND DEPRESSION AND THE DETERMINATION OF DIFFERENCES IN TERMS OF DEMOGRAPHIC VARIABLES

Abstract

In the age we live in, most people can experience stress many times in their daily lives, and they can be under both mental and physical pressure with the effect of many internal and external factors. This may affect each individual differently. Two of these effects are depression and impulsive buying. The aim of the study was to investigate the relationship between the concepts of depression and impulsive buying and to determine the differences of these concepts on the basis of demographic variables. In this sense, consumers, living in Turkey, aged 18 and over, and who also shopped online at least once was included in the study. The survey method was used to collect the data and the surveys were carried out via Google Forms. In the survey, "Impulsive Buying" and "Depression" scales were used. In sample selection, snowball sampling was used. Structural Equation Modeling (SEM) was used to test the hypotheses. Before SEM, frequency analysis of demographic variables, conformity of data to normal distribution, exploratory and confirmatory factor analyses, and reliability analyzes were performed. The results showed that depression had a significant and positive effect on both dimensions of impulsive buying. In terms of differences with demographic variables, it was concluded that the depression variable differed by age, income status and marital status, while the impulsive buying variable differed by age, income status, education level and marital status. In addition, it was found that there was not significant difference in terms of gender. In addition, it is thought that explaining and naming impulsive buying with 2 dimensions in exploratory analysis will contribute to the literature.

Keywords: *Consumer Behavior, Psychology, Marketing, Depression, Impulsive Buying, Online Buying*

Giriş

Günümüzde teknolojinin de gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte artık çoğu insan evinden dahi çıkmadan, istedikleri zaman ve istedikleri miktarda rahatlıkla alışveriş yapabilmektedir. Bu durumun olumlu yönleri olduğu kadar olumsuz yönleri de olabilmektedir. Günümüz dünyasında insanlar, iş ve aile yaşantısındaki sorumluluklar, günlük yaşamdaki diğer zorluklar, engeller vb. birçok etmen yüzünden sürekli bir şekilde stres altında olabilmekte, bu durum da psikolojik ve davranışsal bazı bozukluklara sebep olabilmektedir.

İnsanlar günlük hayatta yaşadıkları zorluklar sebebiyle hayatların belli dönemlerinde daha kötü ve daha depresif hissedebilmektedir. Yine bununla birlikte, bazen farklı konularda davranış bozuklukları ortaya çıkabilir. İnsanlar, kendilerini kötü veya depresif hissettiklerinde alışveriş yapmanın kendilerini daha iyi hissettirebileceğine inanabilmekte ve bundan dolayı karşı koyamadıkları şekilde ve miktarda alışveriş yapabilmektedir (Meckel ve Shapiro, 2021). Bu dürtü zamanla kronikleşerek tüketicinin istediği her şeye sahip olma hissi şeklinde ortaya çıkabilmekte ve bir noktadan sonra tüketiciye ve çevresine zarar verecek boyutlara ulaşabilmektedir. Teknolojinin de

yardımıyla kişi her an ve her yerde alışveriş tutkusunu gerçekleştirebilmekte ve dürtüsel satın alma ihtiyacını karşılayabilmektedir.

Duygular ve satın alma bağımlılığı arasındaki ilişki üzerine birçok araştırma yapılmış ve yapılan bu araştırmalarda, farklı duygu durumlarının tüketicinin satın alma davranışına farklı şekillerde etki ettiği gözlemlenmiştir. Dürtüsel satın almanın, örneğin; ideal ve gerçek benlik algısı arasındaki farklılıkları telafi etmeye yardımcı olarak hoş olmayan psikolojik durumları (Herabadi vd., 2009), hafifleten bir yol olarak işlev gördüğü belirtilmiştir (Seinauskiene vd., 2016). Diğer bir çalışmada ise dürtüsel satın alma, düşük ruh hali anlarında bir ödül (Sneath vd., 2009) ve sıkı çalışma için bir hediye (Darrat vd., 2016) olarak algılanarak ruh hali düzenleme sürecinde önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Ayrıca dürtüsel satın alma, depresif bireylerde ve satın almanın faydalarına yanlış bir bakış açısıyla bakan kişilerde daha yaygın görülmektedir (Billieux vd., 2008).

Bu çalışmada, özellikle dürtüsel satın alma davranışından kaynaklık olumsuz sonuçlara odaklanılmış ve bu olumsuz sonuçlardan biri olduğu düşünülen depresyonun dürtüsel satın alma ile ilişkisinin ne yoğunlukta ve hangi yönde olduğu tespit edilmek istenmiştir. Bununla birlikte bu ilişkinin demografik değişkenlere göre ne kadar farklılık gösterdiği de saptanmaya çalışılmıştır. Çoğu konuda olduğu gibi, depresyona ve dürtüsel satın alma konuları hem ayrı ayrı hem de beraber düşünüldüğünde demografik değişimlere göre farklılık gösterebileceği tahmin edilmektedir.

Çalışma kapsamında, olumsuz durumlara ya da duygulara birincil tepki haline gelen, kronik ve tekrarlayan satın alma davranışı olarak tanımlanan (O'Guinn ve Faber, 1989), "Dürtüsel Satın Alma" ve bir duygudurum bozukluğu (Kafes, 2021: 187) ya da zevkli duyguların azaldığı veya kaybolduğu duygusal bir durum (Dhir vd. 2018: 144) olarak tanımlanan "Depresyon" kavramları üzerinde yabancı ve Türkçe literatürde kapsamlı bir literatür çalışması gerçekleştirilmiş ve sonrasında bu iki kavram arasındaki ilişkinin tespit edilmesi hedeflenerek bu ilişkinin demografik verilere göre ne kadar ve hangi yönde değişim gösterdiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu sayede, elde edilen verilerin Türkçe literatüre katkı sağlaması ve alanında özgün bir çalışma olarak gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutması hedeflenmiştir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

1.1. Dürtüsel Satın Alma

Olsen, vd. (2016), dürtüsel satın almayı: "Tüketicinin, herhangi bir şeyi hemen satın almak için ani, genellikle güçlü ve kararlı bir dürtü yaşaması" olarak tanımlamışlardır. Dürtüsel satın alma başlangıçta bazı algılanan faydalar sağlarken, bu tür kronik ve ani davranışların tipik olarak durdurulması çok zor hale gelebilmekte ve nihayetinde zararlı sonuçlara yol

açabilmektedir. Bu sonuçlar sadece ekonomik değil aynı zamanda psikolojik ve toplumsal olabilmektedir (O'Guinn ve Faber, 1989). Diğer bir tanımda dürtüsel satın alma; nispeten hızlı karar verme ve anında sahip olmaya yönelik öznel bir önyargı şeklinde gerçekleşen "planlanmamış bir satın alma" olarak tanımlanır (Rook ve Gardner, 1993). Dürtüsel satın alma davranışı, planlı satın alma davranışına kıyasla daha fazla uyarıcı, daha az bilinçli ve daha karşı konulamaz bir satın alma davranışı olarak tanımlanmıştır (Hoch ve Loewenstein, 1991). Bu durum işletmelerin son zamanlarda üstüne yoğunlaştığı bir konu haline gelmiş ve dürtüsel satın almanın öneminin farkına varmışlardır (Lin ve Lin, 2005: 215). Perakendeciler, ürün teşhirleri, mağaza ve ambalaj tasarımları yoluyla sürekli olarak dürtüsel satın alma miktarını yukarı çekmeye çalışmaktadır. (Jones vd., 2003). Ayrıca, çağdaş pazarlama yenilikleri, örneğin; 24 saat açık marketler, televizyon alışveriş kanalları ve internet siteleri ve sosyal medya alışverişleri, dürtüsel satın alma fırsatlarını genişletmektedir (Kacen ve Lee, 2002).

Araştırmacılar yaptıkları çalışmalarda, diğer tüketicilerle karşılaştırıldığında dürtüsel alıcıların; özgüven seviyelerinin düşük olduğunu (d'Astous, 1990), daha yüksek hayal kurma eğilimlerinin olduğunu (O'Guinn ve Faber, 1989), daha yüksek düzeyde depresyon (Valence vd., 1988) ve anksiyete reaksiyonlarına ve takıntılarına sahip olduklarını tespit etmişlerdir (Scherhorn, vd., 1990). Ek olarak, dürtüsel satın alma motivasyonu, güçlü bir şeylere sahip olma arzusundan ziyade kişilerarası ve benlik saygısı hedeflerine ulaşma çabası olarak tanımlanabilmektedir (O'Guinn ve Faber, 1989). Çeşitli araştırmalar, tüketicilerin ruh hallerinin ve duygusal durumlarının dürtüsel satın alma davranışı üzerindeki etkisini göstermektedir. Rook ve Gardner (1993), tüketicilerin olumlu ruh hallerinin, olumsuz ruh hallerine göre dürtüsel satın almaya daha elverişli olduğunu, ancak her iki ruh halinde de dürtüsel satın alma gerçekleştiğini bulmuştur. Beatty ve Ferrell (1998) ayrıca, tüketicinin olumlu ruh halinin dürtüsel olarak satın alma dürtüsü ile ilişkili olduğunu bulurken, Weinberg ve Gottwald'ın (1982) çalışmasındaki dürtüsel satın alma içgüdüsüne sahip olan tüketicilerin, olmayanlara göre daha "duygusal" olduğunu bulgusuna ulaşmışlardır.

Dürtüsel satın alma niyeti, içsel ve dışsal birçok farklı faktörden etkilenmektedir. Çok sayıda değişken olsa da bu değişkenlerin tüketicilerin tüketim alışkanlıklarını ve satın alma niyetlerini ne derece etkilediğini ve hangilerinin etkisinin daha fazla olduğunu belirlemek satın alma niyetini anlamlandırabilmek açısından oldukça önemlidir (Whiteside ve Lynam 2005). Stern (1962), dürtüsel satın alma niyetinin; kişilik özelliği, ekonomik durum, coğrafi konum, zaman ve hatta kültürel faktörlerden etkilendiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, dürtüsel satın alma niyeti yalnızca farklı müşterilerin aynı ürünü satın alması aşamasında değil, aynı zamanda farklı seçeneklerin sunulması durumunda aynı müşterilerin aynı ürünleri satın almaları sırasında da değişmektedir.

1.2. Depresyon

Depresyon ile ilgili yapılan araştırmaların, çok eski zamanlardan bugüne süregeldiği görülebilmektedir. M.S. 170'li yıllarda Bergama'da tıp doktoru ve filozof olarak yaşamış olan Galen melankoli kavramını; depresyon ve korku, diğer bireylere karşı nefret duyma, bireyin içinde bulunduğu, yaşadığı hayatından memnun olmaması, şeklinde tanımlamıştır. Bununla birlikte Galen, çevresel ve genetik faktörler gibi konulara da değinmiştir. Galen melankoliyi tanımlamadan önce bu kavram daha çok; "geniş, derin boyutlu bir akıl hastalığı" olarak tanımlanmıştır (Kafes, 2021: 187).

Depresyonun literatürde birçok önemli tanımı vardır ve birçok diğer konu ile ilişkilendirilmiştir.

Dhir vd. (2018:144), depresyon kavramını, zevkli duyguların azaldığı veya kaybolduğu duygusal bir durum olarak tanımlamışlardır. National Institute of Mental Health tarafından depresyonun (majör depresif bozukluk veya klinik depresyon), kişinin kendini nasıl hissettiğini, nasıl düşündüğünü ve uyuma, bir şeyler yeme ya da çalışma gibi günlük hayatında sürekli yapmış olduğu eylemleri etkileyen ciddi semptomlara neden olduğunu belirtmiş, bununla birlikte ciddi bir duygudurum bozukluğu olarak tanımlanmıştır (National Institute of Mental Health, 2016). Psikolojik rahatsızlıklar göz önüne alındığında depresyon, prevalansı en üst seviyede olan hastalıklardan biridir (Kafes, 2021: 187). Duygudurum; içsel olarak yaşanan, kişinin davranışları ve dünyayı algılamasını değiştiren hâkim ve sürekli bir duygu tonudur. Taycan vd. (2006: 101) Depresyonun en bariz göstergelerinden birisi belki de temelinde kişini önceden severek, isteyerek ve arzu duyarak gerçekleştirmiş olduğu gündelik etkinliklere karşı gönülsüz ve isteksizlik olması, bununla birlikte yaşamından zevk alamama durumu görülmektedir.

Depresyon duygusal, zihinsel, davranışsal ve bedensel bazı belirtilerle kendisini gösteren bir duygu durum bozukluğudur. En belirgin belirtileri (Demir, 2015: 16);

- çökkün ruh hali
- ilgi ve
- zevk almada belirgin azalmadır.

Depresyondaki kişi duygusal açıdan mutsuz, karamsar ve ümitsizdir. Genellikle iç sıkıntısı, daralma, huzursuzluk ile birliktedir. Depresyonun motivasyon üzerinde etkileri vardır. Depresyon ile ilgili olarak yapılmış olan birçok çalışmada diğer konu ve durumlarla olan ilişkisi incelenmiştir. Bu kapsamda yapılmış olan bazı araştırmalardan bazıları şu şekildedir;

Çevrimiçi sosyal medya yorgunluğu ve psikolojik iyi olma hallerini zorunlu kullanım, kaçırma korkusu, yorgunluk, anksiyete ve depresyon üzerine bir ilişki kurarak gerçekleştirmişlerdir (Dhir vd. (2018:144). Bir diğer çalışmada ise depresyon ve anksiyete belirtilerinin, Çinli genç yetişkinlerde sorunlu akıllı telefon kullanımının şiddeti ile ilişkili olma durumu incelenmiştir (Elhai vd., 2018: 289). Lin vd. (2016: 323), ABD'deki 1787

yetişkin arasında sosyal medya kullanımının depresyonla önemli ölçüde ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Çalışma, depresif katılımcıların sosyal medya ile yakın etkileşime girme eğiliminde olduklarını öne sürmektedir. Seabrook vd. (2016: 50), Sosyal Ağ Siteleri, Depresyon ve Anksiyete: Sistematik Bir İnceleme yapmış ve olumsuz çevrimiçi etkileşim ile hem depresyon hem de anksiyete arasında bir ilişki olduğunu bildirmişlerdir. Yapılan bir diğer çalışmada ise depresyon, kaygı ve stres kategorik bir değişken olarak tanımlanarak araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda analizler gerçekleştirilirken problemli internet kullanımında depresyon, kaygı ve stres düzeylerine (normal, hafif, orta, ileri, çok ileri) dayalı farklılıklar araştırılmıştır (Odacı ve Çıkrıkçı, 2017: 43).

Depresyon, eskiden beri dürtüsel satın alma ile ilişkilendirilmiştir (Mukhtar, vd., 2021). Dürtü temelli satın alma, depresyonlu ruh hallerini iyileştirmeye yardımcı olmak için kullanılabilmektedir (Duhachek, 2005). Depresyondan kaynaklı olumsuz etkiler, dürtüsel satın alma davranışının ortak öncülerinden biridir (Billieux vd., 2008). Yapılan bir çalışmada dürtüsel satın alım yapan kişilerin olumsuz duygu ortalama puanları, dürtüsel satın alım yapmayan kişilere göre anlamlı olarak daha yüksek tespit edilmiştir (Duroy vd., 2018). Ayrıca, dürtüsel satın alım gerçekleştiren bireylerde depresyon en sık görülen komorbid bozukluklardan biri olarak tespit edilmiştir (Brunelle ve Grossman, 2022). Diğer bir çalışmada, dürtüsel satın almaya kaynaklı bir alışveriş yapıldıktan sonra depresif semptomların suçluluk duygularıyla birlikte ortaya çıkabileceği öne sürülmüştür (Gallagher vd., 2017).

2. UYGULAMA

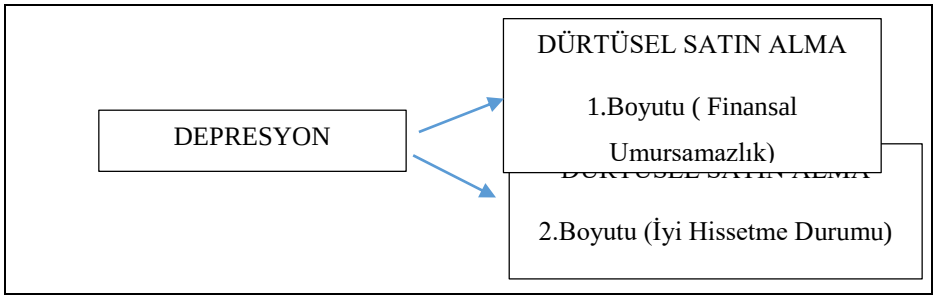
2.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, depresyonun dürtüsel satın alma boyutlarına etkisini ortaya koymaktır. Bununla birlikte, depresyonun ve dürtüsel satın almanın, tüketici demografik özelliklerine göre varsa farklılıklarının belirlenmesi de amaçlanmıştır.

Literatürde dürtüsel satın almanın, keşfedici faktör analizinde; bir olumlu (iyi hissetme durumu) bir olumsuz (finansal umursamazlık) olmak üzere 2 boyutla açıklandığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada ise pandemi döneminde depresyonla ilişkilendirilerek online dürtüsel satın almaya etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda dürtüsel satın alma eyleminin çoğunlukla plansız ve birden oluşan satın alma dürtüsü ile yapılmasından dolayı genellikle olumsuz bir sonuç doğuracağı fikri üzerinde durulmuş ve dolayısıyla depresyonun olumsuz bir duruma sebebiyet vereceği ya da bu durumla ilişkisi olabileceği düşünüldüğü için ağırlıkla dürtüsel satın almanın olumsuz etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

2.2. Araştırma Modeli ve İlgili Ölçekler

Araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmiştir. Depresyonun dürtüsel satın almaya etkisi araştırılmıştır. Etki analizinde yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Çalışmanın, depresyon değişkeninin tek boyut, dürtüsel satın alma değişkeninin iki boyut olduğu tespit edilmiştir. Bu modellemeye ek olarak, demografik değişkenlere göre depresyon ve dürtüsel satın alma farklılıkların ortaya konması da amaçlanmış, değişkenlerin normallik dağılım testi sonrası t-test ve ANOVA analizleri yapılmıştır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştımanın anketinde, depresyon ölçeği kullanılan 5 ifade Dhir, Yossatorn, Kaur, ve Chen'in 2018'de yaptıkları çalışma olan, "Online social media fatigue and psychological wellbeing—A study of compulsive use, fear of missing out, fatigue, anxiety and depression" isimli makaleden, Dürtüsel Satın Alma Ölçeği için 7 ifade Faber, O'guinn'in 1992'de yayınladıkları "A clinical screener for compulsive buying" başlıklı makalesinden alınmıştır. Depresyon ölçeği, alınan makalede temel ve genel depresyon sorularını ve pandemi dönemi halini karşılamakta olduğundan kullanılması uygun bulunmuştur ve Tablo 7'deki sorulara yer verilmiştir. Çalışma örneklemi içerisinde online ve sosyal medya dahil mobil aplikasyon üzerinden alışveriş yapan tüketiciler olduğundan bu ölçek seçilmiştir. Ayrıca demografik olarak 5 adet soru bulunmaktadır.

2.3. Araştırma Yöntemi ve Kısıtları

Araştırmanın ana kütlesi, online veya mobil aplikasyonlar üzerinden alışveriş yapan Türkiye'nin herhangi bir ilinde yaşayan 18 yaş ve üzeri tüketicilerdir. Anket verileri, pandemi dönemi olan 2021 yılının Temmuz, Ağustos, Eylül aylarında toplanmıştır. Çalışmanın etik onayı, yazarların çalışmış oldukları üniversitenin ilgili departmanına başvurularak ve tüm süreçlerine adım adım uyularak alınmıştır. Bu süreç yaklaşık 3 ay sürmüştür. Yöntem olarak, online olarak google forms üzerinden anketler yapılmıştır. Anket formu, google formlarda tek sayfa halinde, ardışık olarak ve

yanıtlanması "gerekli" şeklinde düzenlenmiştir. Ankette, hem e-ticaret siteleri hem de sosyal medya üzerinden online alışveriş yapılıp yapılmadığı katılımcılara sorulmuştur. Bu sorulara evet yanıtını verenler popülasyona dahil edilerek anket çalışmasının örneklemi belirlenmiştir. Anket dağıtma yöntemi olarak, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kartopu örneklemesi seçilmiştir. Bu yöntemin seçilmesinin en önemli sebebi, pandemi döneminin getirmiş olduğu şartlardır. 402 kişi araştırmaya katılmıştır. Örneklem sayısının 384 ve üstü kişiden toplanmasının analizler için yeterli olduğu daha önce yapılan çalışmalar sonucu tespit edilmiştir (Barlett vd., 2001; Uzgören, 2012:182).

2.4. Etik Konular

Bu araştırmanın yapılabilmesi için İstanbul Gelişim Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığı'ndan 17.06.2021 tarih ve E-77366270-302.08.01-12436 (2021-22) Sayısı ile alınmıştır.

2.5. Araştırma Hipotezleri

Araştırmanın 12 adet hipotezi bulunmaktadır ve aşağıdaki gibidir:

H1: Depresyon, dürtüsel satın almanın 1. Boyutu olan finansal umursamazlığı anlamlı olarak etkilemektedir.

H2: Depresyon, dürtüsel satın almanın 2. boyutu olan iyi hissetme durumunu anlamlı olarak etkilemektedir.

H3: Depresyon, cinsiyete göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

H4: Dürtüsel satın alma, cinsiyete göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

H5: Depresyon, yaşa göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

H6: Dürtüsel satın alma, yaşa göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

H7: Depresyon, eğitim durumuna göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

H8: Dürtüsel satın alma, eğitim durumuna göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

H9: Depresyon, gelir durumuna göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

H10: Dürtüsel satın alma, gelir durumuna göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

H11: Depresyon, medeni duruma göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

H12: Dürtüsel satın alma, medeni duruma göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

2.6. Analizler ve Bulguları

Araştırma bulgularının yer aldığı bu bölümde demografik frekanslar, güvenilirlik, keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizleri, yapısal eşitlik modeli ile hipotezlerin testi, normal dağılım testi ve demografik özelliklere göre ortalama farkı testleri olan t-test ve ANOVA istatistikleri hesaplanmış ve yorumları yapılmıştır.

2.6.1. Demografik Özelliklere Yönelik Frekanslar

Araştırmanın demografik verilerine yönelik frekans değerleri aşağıda detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

Tablo 1. Demografik Değişkenler Frekans Tablosu

		N	%
Cinsiyet	Kadın	199	49,5
	Erkek	203	50,5
Medeni Durum	Bekâr	214	53,3
	Evli	173	43
	Diğer	15	3,7
Eğitim Durumu	İlkokul	10	2,4
	Ortaokul	11	2,7
	Lise	79	19,7
	Ön lisans	59	14,7
	Lisans	180	44,8
	Lisansüstü	63	15,7
Yaş	18-25 yaş	137	34,1
	26-35 yaş	125	31,1
	36-45 yaş	64	15,9
	46-55 yaş	53	13,2
	56-65 yaş	17	4,2
	66 yaş ve üstü	6	1,5
Gelir Durumu	2000 TL ve altı	118	29,3
	2301-3500 TL	70	17,4
	3501-5000 TL	79	19,7
	5001-6500 TL	88	21,9
	6501 ve üstü	47	11,7
Toplam		402	100

Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere çalışmaya katılan katılımcıların cinsiyet açısından bakıldığında dağılımı birbirine çok yakınken katılımcıların %43 lük kısmı evli olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte araştırma katılımcılarının %60.5 gibi büyük bir kısmı lisans ve lisansüstü mezunu olarak görülmektedir. Yaş kategorisinde ise 35 yaş ve altı katılımcıların %65.2'lik bir kesimi oluşturduğu söylenebilir. Çalışmanın ağırlıklı olarak 18 ila 35 yaş aralığında kişiler tercih edilmesinin sebebi son zamanlarda elde edilen bulgulara göre bu yaş aralığındaki kişilerde depresyonun daha fazla görünmesi (Lange, vd., 2021) ve satın alma davranışını daha aktif şekilde gerçekleştirdiklerinin düşünülmesi etkili olmuştur. Gelir durumunda çoğunluğun 2000 TL ve altı çıkmasının sebebi katılımcıların büyük çoğunluğunun üniversite öğrencisi olarak seçilmesinden kaynaklanmaktadır.

2.6.2. Güvenirlilik Analizleri

Güvenilirlik analizi, araştırmaların tekrarında aynı sonuçların alınıp alınamayacağını gösteren istatistiktir (Gegez, 2005: 163). Farklı yöntemler kullanılarak ölçülmekle birlikte bu çalışmada Cronbach's Alpha Katsayıları kullanılmıştır. Alpha Katsayısı, içsel tutarlılığın ölçümünde yaygın olarak kullanılmakta olup, kabul edilen alt sınır 0,70'dir (Hair, vd., 1998: 118). Keşfedici araştırmalar için bu oran 0,60'a kadar düşebilir.

Tablo 2'de depresyon ölçeğine ait Cronbach's Alpha Katsayısı ve ölçeğe ait soru sayısı gösterilmiştir. Cronbach's alpha katsayısı alt sınır olan 0,70 değerinden yüksek olduğu için (0,924) ölçeğin güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Depresyon Ölçeği Cronbach's Alpha Katsayısı

Cronbach's Alpha Katsayısı	Soru Sayısı
,924	5

Tablo 3'de depresyonu ölçmek amaçlı sorulan 5 ifadeden oluşan ölçeğin güvenirlilik analizinin diğer değerler tablosu gösterilmiştir. Herhangi bir ifadenin çıkarılması durumunda, ölçeğin güvenilirliğinin artmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle, ölçekten herhangi bir ifadenin çıkarılmasına gerek olmadığına karar verilmiştir.

Tablo 3. Depresyon Ölçeği için Güvenilirlik Analizi

İfadeler	Değişken Silinirse Ölçeğin Ortalaması	Değişken Silinirse Ölçeğin Varyansı	Düzeltilmiş Değişken-Ölçek Korelasyonu	Değişken Silinirse Ölçeğin Alpha Katsayısı
de1	9,76	18,664	,745	,917
de2	9,61	17,465	,823	,902
de3	9,78	18,069	,818	,903
de4	9,68	17,459	,848	,897
de5	9,88	18,455	,770	,912

Tablo 4'de ise dürtüsel satın alma değişkenine ait bulunan Cronbach's Alpha katsayısı gösterilmiş ve 0,796 olarak bulunmuştur, ölçeğe ait soru sayısı 7'dir.

Tablo 4. Dürtüsel Satın Alma Cronbach's Alpha Katsayısı

Cronbach's Alpha Katsayısı	Soru Sayısı
,796	7

Tablo 5'de dürtüsel satın almayı ölçmek amaçlı sorulan 7 ifadeden oluşan ölçeğin güvenirlilik analizinin diğer değerler tablosu gösterilmiştir. Sonuçlara göre dsa5 ifadesinin ölçekten çıkarılması durumda güvenirliliğin 0,825'e yükseleceği tespit edilmiş olsa da, bu durum ilerideki keşfedici faktör analizinde faktör yükü dağılımlarında problem yarattığından ve ayrıca ölçeğin soru çıkarılmadan da güvenirliliğinin 0.796 olması ve bu değerin de 0,70'den

büyük olması sebebiyle ölçekten herhangi bir ifadenin çıkarılmasına gerek olmadığına karar verilmiştir.

Tablo 5. Dürtüsel Satın Alma Ölçeği için Güvenilirlik Analizi

İfadeler	Değişken Silinirse Ölçeğin Ortalaması	Değişken Silinirse Ölçeğin Varyansı	Düzeltilmiş Değişken-Ölçek Korelasyonu	Değişken Silinirse Ölçeğin Alpha Katsayısı
dsa1	13,49	18,914	,645	,748
dsa2	13,54	18,513	,652	,745
dsa3	13,54	19,576	,546	,766
dsa4	13,59	18,188	,699	,736
dsa5	12,88	22,466	,211	,825
dsa6	13,67	19,504	,626	,753
dsa7	12,98	20,349	,373	,801

2.6.3. Keşfedici Faktör Analizi

Değişkenlerin Keşfedici Faktör Analizine uygunluğunun incelenmesi sonucu ortaya çıkan KMO değerleri, Bartlett test anlamlılık değerleri ve toplam açıklanan varyans değerleri ise şöyledir:

Tablo 6. Keşfedici Faktör Analizi KMO, Bartlett ve Toplam Açıklanan Varyans Değerleri

	KMO	**Bartlett test sig**	**Toplam Açıklanan Varyans**
Depresyon Ölçeği	0,857	0,000	76,628
Dürtüsel Satın Alma Ölçeği	0,834	0,000	62,907

Her iki değişken için KMO değerleri 0,80 ve yukarısında olduğundan ve Bartlett testinin p değerleri 0,05 altında olduğunda keşfedici faktör analizi için "mükemmel" bir uyumda oldukları belirlenmiştir (Sipahi,Yurtkoru ve Çinko 2010: 80).

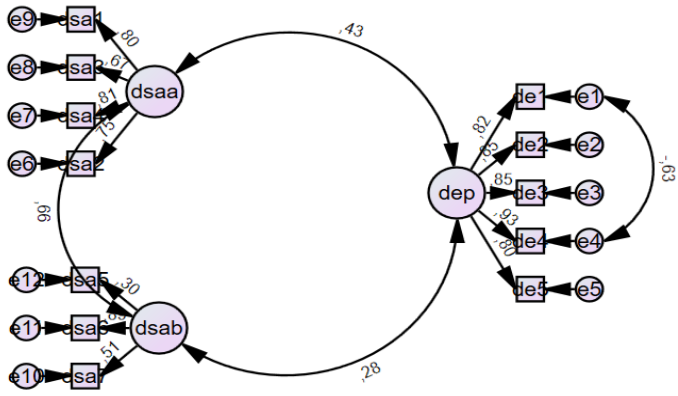
Tablo 7'de değişkenlerin keşfedici faktör analizi sonrası faktör yükü dağılımları gösterilmiştir. Analiz sonuçlarına göre depresyon bir boyut olarak ve dürtüsel satın alma 2 boyut olarak tespit edilmiş olup, dürtüsel satın almanın 1.boyutu finansal umursamazlık ve 2.boyutu iyi hissetme durumu olarak tanımlanmıştır. Dürtüsel satın alma değişkeni incelenen literatürde tek boyutlu olarak karşımıza çıkmakla birlikte, bu araştırma örneklemi kapsamında 2 boyutla açıklandığı belirlenerek, isimlendirmeleri sorular üzerine düşünerek yapılmıştır. Bu boyutlamanın mevcut literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tablo 7. Keşfedici Faktör Analizi Faktör Yükleri

Değişken İsimleri ve İfadeler	Faktör Yükü (Keşfedici Faktör Analizi)
Depresyon	
DE4- Son 1 aydır hayatımdan tüm neşenin kaybolduğunu hissediyorum.	0,909
DE2- Son 1 aydır hayatımdan zevk almıyorum.	0,891
DE3- Son 1 aydır kendimi değersiz hissediyorum.	0,888
DE5- Son 1 aydır ailemin / arkadaşlarımın yardımıyla bile üzüntümün geçmediğini hissediyorum.	0,853
DE1 - Son 1 aydır yalnız hissediyorum.	0,834
Dürtüsel Satın Alma (1. Boyut finansal umursamazlık)	
DSA1 - Param yetmese bile bir şeyler satın alırım.	0,855
DSA3 - Bankada alışverişimi karşılayacak kadar param olmadığında, başka yöntemlerle ödemeye çalışırım.	0,797
DSA4 - Kredi kartımın ekstresi gelmeden önce kartımda hala kullanabileceğim limitim varsa bunu kesinlikle harcarım.	0,781
DSA2 - Başkaları harcama alışkanlıklarımı bilseler dehşete kapılacaklarını hissederim.	0,765
Dürtüsel Satın Alma (2.Boyut iyi hissetme durumu)	
DSA5 - Kredi kartımı sadece küçük ödemeleri yapmak için kullanırım.	0,753
DSA6 - Alışverişe çıkmadığım günlerde kendimi endişeli veya gergin hissederim.	0,654
DSA7 - Kendimi daha iyi hissetmek için bir şeyler satın alırım.	0,625

2.6.4. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Doğrulayıcı Faktör Analizinin AMOS istatistik programı görüntüsü Şekil 2'de gösterilmiştir. Şekilde; dsaa=dürtüsel satın almanın 1.boyutu, dsab=dürtüsel satın almanın 2.boyutu ve dep= depresyon değişkenlerini ifade etmektedir.

Şekil 2. Araştırma Modeli Doğrulayıcı Faktör Analizi AMOS program görüntüsü

Doğrulayıcı faktör analizinin uyum iyiliği değerleri aşağıdaki Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İndeks Değerleri

Uyum İndeks	Yapısal Eşitlik Modeli	Mükemmel Uyum Kriterleri	Kabul Edilebilir Uyum Kriterleri	Değerlendirme
$\chi 2$/ (df)	131,040/(50) = 2,621	$0 \leq \chi^2/df \leq 3$	$3 < \chi^2/df \leq 5$	Mükemmel uyum
RMSEA	0.064	0≤RMSEA≤0, 05	0,05<RMSEA≤0, 08	Kabul edilebilir uyum
CFI	0.968	0,95≤CFI≤1,00	0,90≤CFI<0,95	Mükemmel uyum
NFI	0.950	0,95≤NFI≤1,00	0,90≤NFI<0,95	Mükemmel uyum
AGFI	0,921	0,90≤AGFI≤1, 00	0,85≤AGFI<0,90	Mükemmel uyum
GFI	0,949	0,95≤GFI≤1,00	0,90≤GFI<0,95	Kabul edilebilir uyum

Tablo 8'de doğrulayıcı faktör analizine ait uyum iyiliği değerleri bulunmaktadır. χ^2 değeri 131,040'dir. χ^2/df oranı 2,621 olarak bulunmuş olup, kriterlere göre mükemmel uyum seviyesindedir. Ayrıca, CFI, AGFI, RMSEA, NFI ve GFI değerlerinin de kabul edilebilir uyum veya mükemmel uyum seviyelerinde oldukları görülmüştür. Bu veriler ölçüm modelinin genel uygunluğunun iyi olduğunu belirtmektedir. Mükemmel uyum ve kabul edilebilir uyum kriterlerine uygundur (Byrne, 2013; Munro, 2005; Schreiber, Nora, Stage, Barlow and King, 2006; Şimşek, 2007; Schumacker ve Lomax, 2010; Waltz, Strcikland ve Lenz 2010; Wang ve Wang, 2019 ; Çapık,2014:199).

2.6.5. Yapısal Eşitlik Modellemesi

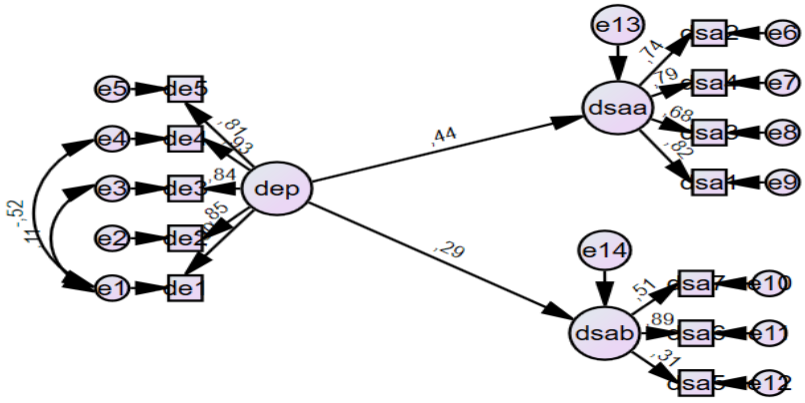
Tablo 9'da yapısal eşitlik modellemesinin uyum iyiliklerini göstermektedir. χ^2 değeri 244,420'dür. χ^2/df =4,888 olarak belirlenmiş ve kabul edilebilir uyum seviyesindedir. Ayrıca CFI, AGFI, RMSEA, NFI ve GFI değerlerinin kabul edilebilir uyum durumlarında oldukları belirlenmiştir. Çıkan sonuçlar yapısal modelinin genel uygunluğunun gayet iyi olduğunu belirtmektedir. Uygunluk kriterleri doğrulayıcı faktör analizi ile aynıdır.

Tablo 9: Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İndeks Değerleri

Uyum İndeks	Yapısal Eşitlik Modeli	Mükemmel Uyum Kriterleri	Kabul Edilebilir Uyum Kriterleri	Değerlendirme
χ2/ (df)	244,420/(50)= 4,888	$0 \leq \chi^2/df \leq 3$	$3 < \chi^2/df \leq 5$	Kabul edilebilir uyum
RMSEA	0.088	0≤RMSEA≤ 0,05	0,05<RMSEA ≤0,08	Kabul edilebilir uyum
CFI	0.924	0,95≤CFI≤1 ,00	0,90≤CFI<0,95	Kabul edilebilir uyum
NFI	0.907	0,95≤NFI≤1 ,00	0,90≤NFI<0,95	Kabul edilebilir uyum
AGFI	0,867	0,90≤AGFI ≤1,00	0,85≤AGFI<0 ,90	Kabul edilebilir uyum
GFI	0,915	0,95≤GFI≤1 ,00	0,90≤GFI<0,95	Kabul edilebilir uyum

Şekil 3'te araştırmanın yapısal eşitlik modellemesinin AMOS istatistik programı görüntüsü standart regresyon katsayıları ile birlikte verilmiştir.

Şekil 3. Yapısal Eşitlik Modellemesi

Tablo 10'da bu standartlaştırılmış regresyon katsayıları ve anlamlılıkları (p) gösterilmiştir.

Tablo 10. Yapısal Eşitlik Modeli Standart Regresyon Katsayıları ve Anlamlılık Değerleri

	Standart Regresyon Katsayılarının Tahminleri	S.E.	C.R.	P
dsaa <--- dep	,437	,050	7,599	***
dsab <--- dep	,293	,051	3,711	***

Tablo 10'da göre H1 ve H2 hipotezleri kabul edilmiştir. Depresyonun standart sapmasındaki her 1 birimlik değişim, dürtüsel satın almanın 1.boyutu olan finansal umursamazlığın (dsaa) standart sapmasında dolaysız ve net olarak 0,437'lik ve dürtüsel satın almanın 2.boyutu olan iyi olma durumunun (dsab) standart sapmasında dolaysız ve net olarak 0,293'lik pozitif ve anlamlı bir değişime neden olmaktadır. Çıkan sonuçlara göre depresyonun genel anlamda dürtüsel satın almayı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Depresyonun, dürtüsel satın almanın finansal umursamazlık boyutunu yaklaşık 2 katı kadar fazla etkilediği görülmektedir. Depresyon, kişilerin satın alma yaparken fiyatları çok umursamadığını ve bunun yanında dürtüsel satın almanın 2. Boyutunu oluşturan kendini iyi hissetme halini arttırdığı tespit edilmiştir.

2.6.6. Demografik Farklılılar için Yapılan t-test ve ANOVA Sonuçları

Bu bölümde araştırmanın H1 ve H2 dışında kalan hipotezler test edilmiştir. Analizler yapılmadan önce parametrik ya da parametrik olmayan testlerden hangilerinin yapılacağına karar vermek için depresyon ve dürtüsel satın alma değişkenlerinin dağılımları incelenmiştir. Normal dağılım için gerekli koşul; değişkenlerin gözlem değerlerinin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin -2 ve +2 arasında olmasıdır(George ve Mallery.,2010). İncelenen değişkenlerin gözlem değerlerinin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelendiğinde -2 ve +2 arasında oldukları tespit edilmiştir ve ayrıca Q-Q plot grafik yöntemine göre verilerin düzlem etrafında dağıldıkları gözlenmiş ve bu nedenle t-test ve ANOVA analizleri yapılmıştır. Normal dağılımlara ilişkin analiz AMOS istatistik programından alınmış olup Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11. Skewness ve Kurtosis Değerleri

Değişken	min	max	skew	c.r.	kurtosis	c.r.
dsa5	1,000	5,000	,240	1,965	-,909	-3,721
dsa6	1,000	5,000	,977	7,996	,361	1,476
dsa7	1,000	5,000	,231	1,895	-,969	-3,965
dsa1	1,000	5,000	,861	7,050	,074	,304
dsa3	1,000	5,000	,922	7,551	,174	,713
dsa4	1,000	5,000	1,016	8,315	,267	1,094
dsa2	1,000	5,000	1,043	8,540	,333	1,364
de5	1,000	5,000	,724	5,925	-,486	-1,989
de4	1,000	5,000	,486	3,976	-,795	-3,252
de3	1,000	5,000	,594	4,863	-,716	-2,930
de2	1,000	5,000	,389	3,187	-1,008	-4,127
de1	1,000	5,000	,544	4,457	-,734	-3,004
Multivariate					47,297	25,867

H3 ve H4 hipotezleri için t-test, H5-H6-H7-H8-H9-H10-H11-H12 hipotezleri için ANOVA analizleri gerçekleştirilmiştir. Hipotezlerin sırasına göre analizler yapılmış ve kabul-red durumlarına karar verilmiştir.

H3 ve H4 hipotezleri için bağımsız gruplar (kadın ve erkek) gruplar arası varyansın eşit olup olmadığına bakılmış, sonrasında t-test istatistiği değerlendirilmiştir. Tablo 12'de tüm istatistikler gösterilmiştir.

Sınanan hipotezler şöyledir:

H3: Depresyon, cinsiyete göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

H4: Dürtüsel satın alma, cinsiyete göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

Tablo 12. Bağımsız Gruplar t-testi Sonuçları (Cinsiyet)

		Varyansların Eşitliği için Levene Testi				
		F	p (anlamlılık)	t	df	p (anlamlılık)
depresyon	Eşit varyanslar için	1,040	,308	-,230	400	,818
	Eşit olmayan varyanslar için			-,230	392,737	,818
dürtüselsa1	Eşit varyanslar için	1,432	,232	-,631	400	,528
	Eşit olmayan varyanslar için			-,632	398,020	,528
dürtüselsa2	Eşit varyanslar için	6,691	,010	1,151	400	,250
	Eşit olmayan varyanslar için			1,154	388,247	,249

Tablo 12'ye göre yapılan Levene test istatistiklerine göre depresyon ve dürtüselsa1 (dürtüsel satın alma 1.boyut) değişkenleri için varyans eşitliği kabul edilmiş, dürtüselsa2 (dürtüsel satın alma 2.boyut) değişkeni için kabul edilmemiş olup, t-test istatistiklerinin p değerleri Levene test istatistiğinde belirlenen anlamlılığa göre bakılmıştır. Buna göre t-test istatistiğinin p değerlerinin tümü 0,05'den büyük olduğundan dolayı tüm gruplarda cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık bulunmadığı tespit edilmiştir. H3 ve H4 hipotezleri reddedilmiştir. Bu anlamda, depresyon, dürtüsel satın alma 1. Boyutu ve 2.boyutu değişkenleri için cinsiyet açısından bir farklılık bulunmamaktadır.

H5 ve H6 hipotezleri için ANOVA testi öncesi Levene test istatistiklerine bakılmış olup depresyon ve dürtüselsa1 değişkenleri için grup varyanslarının eşit olduğu tespit edilmiştir. ANOVA testi uygulanmıştır. dürtüselsa2 değişkeni için grup varyanslarının eşit olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapabilmenin ön şartı sağlanamamış olup, onun yerine varyansların eşit olmadığı durumlarda alternatif olarak yapılan Welch ve Brown-Forsythe testleri uygulanmıştır.

H5: Depresyon, yaşa göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

H6: Dürtüsel satın alma, yaşa göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

ANOVA ve Welch ve Brown-Forsythe test istatistiklerinin sonuçlarına p anlamlılık değerleri 0,05'den küçük olduğundan tüm değişkenler için yaşa göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Sonuçlara göre depresyon değişkeni için 18-25 yaş ile 26-35 yaş, 18-25 yaş ile 36-45 yaş arası ve 18-25 yaş ile 46-55 yaş arasında farklılıklar bulunmuştur. Ortalamalar incelendiğinde, 18-25 yaş arası grubun 26-35 yaş grubu, 36-45 yaş grubu ve 46-55 yaş grubuna göre depresyon puanları anlamlı olarak fazladır.

Dürtüsel satın almanın 1.boyutu olan dürtüselsa1 için 18-25 yaş ile 26-35 yaş arası ve 18-25 yaş ile 46-55 yaş arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Ortalamalara göre 18-25 yaş grubun 26-35 yaş grubu ve 46-55 yaş grubuna göre finansal umursamazlık ortalama puanları anlamlı olarak fazladır.

Dürtüsel satın almanın 2.boyutu olan dürtüselsa2 için 18-25 yaş ile 46-55 yaş arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Ortalamaya göre yine 18-25 yaş grubunun 46-55 yaş grubuna göre iyi hissetme durumu puanları anlamlı olarak fazladır.

Bunun dışındaki kombinasyonlarda farklılık bulunmamıştır. Sonuçlara göre H5 ve H6 kabul edilmiştir.

H7 ve H8 hipotezleri için ANOVA testi öncesi Levene test istatistiklerine bakılmış olup depresyon değişkeni için grup varyanslarının eşit olduğu tespit edilmiştir. dürtüselsa1 ve dürtüselsa2 değişkeni için grup varyanslarının eşit olmadığı tespit edilmiştir. Yaş değişkeninde olduğu gibi gerekli olan ANOVA ve Welch ve Brown-Forsythe testleri yapılmıştır.

H7: Depresyon, eğitim durumuna göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

H8: Dürtüsel satın alma, eğitim durumuna göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

Sonuçlara göre depresyon değişkeni için ANOVA p anlamlılık değeri 0.05'den büyük olduğundan gruplar arası farklılık olmadığı tespit edilmiş ve H7 hipotezi reddedilmiştir.

Dürtüsel satın almanın her iki boyutu için yapılan Welch ve Brown-Forsythe testleri sonuçlarına göre p anlamlılık değerlerinin 0,05'den küçük olduğu tespit edilmiştir. H8 hipotezi kabul edilmiştir. Dürtüsel satın almanın 1. Boyutu olan finansal umursamazlık lise-lisans, lise-lisansüstü, ön lisans-lisans, ön lisans-lisansüstü gruplarında anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Bu gruplarda farklılıklar lise ve ön lisans gruplarının ortalama puanları anlamlı derecede fazladır. Dürtüsel satın almanın 2.boyutu olan iyi olma durumunda ise lise-lisans ve lise-lisansüstü grupları arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Yine her iki analiz içinde de lise grubunun ortalama puan değerleri lisans ve lisansüstü gruplara göre anlamlı derecede fazladır.

H9 ve H10 hipotezleri için ANOVA testi öncesi Levene test istatistiklerine bakılmış olup depresyon ve dürtüselsa1 değişkeni için grup

varyanslarının eşit olmadığı tespit edilmiştir. dürtüselsa2 değişkeni için grup varyanslarının eşit olduğu tespit edilmiştir. Eğitim durumu değişkeni için dürtüselsa2 için ANOVA, depresyon ve dürtüselsa1 için Welch ve Brown-Forsythe testleri yapılmıştır.

H9: Depresyon, gelir durumuna göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

H10: Dürtüsel satın alma, gelir durumuna göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

Sonuçlara göre ANOVA ve Welch ve Brown-Forsythe testlerinde p anlamlılık değerlerinin tüm değişkenler için 0,05'den küçük tespit edilmiş ve gelir durumuna gruplararası anlamlı farklılıklar olduğu sonucuna varılmıştır. H9 ve H10 hipotezleri kabul edilmiştir.

Sonuçlara göre, depresyon 2000 ve altı gelir grubu ile 3501-5000 TL gelir aralığındakiler arasında farklıdır. Ayrıca 2000 ve altı gelir grubu ile 5001-6500 TL arası grup için de farklılık tespit edilmiştir. Her iki analizde de 2000 TL ve altı grubun diğer gruplara göre ortalama değerleri anlamlı olarak fazladır.

Dürtüsel satın almanın 1.boyutu olan finansal umursamazlık 2000 ve altı gelir grubu ile 5001-6500 TL grup arasında ve ayrıca 2001-3500 TL gelir grubu ve 5001-6500 TL gelir grupları arasında anlamlı olarak farklıdır. Buradaki iki analizde de finansal umursamazlık 2000 ve altı gelir grubunda ve 2001-3500 TL arasında gelir grubunda anlamlı olarak fazladır.

Dürtüsel satın almanın 2.boyutu olan iyi hissetme durumu da 2000 ve altı gelir grubu ile 5001-6500 TL grup arasında ve ayrıca 2001-3500 TL gelir grubu ve 5001-6500 TL gelir grupları arasında anlamlı olarak farklıdır. Buradaki iki analizde de iyi hissetme durumu 2000 ve altı gelir grubunda ve 2001-3500 TL arasında gelir grubunda anlamlı olarak fazladır.

H11 ve H12 hipotezleri için ANOVA testi öncesi Levene test istatistiklerine bakılmış olup depresyon ve dürtüselsa1 değişkeni için grup varyanslarının eşit olmadığı tespit edilmiştir. dürtüselsa2 değişkeni için grup varyanslarının eşit olduğu tespit edilmiştir. Medeni durum değişkeni için dürtüselsa2 için ANOVA, depresyon ve dürtüselsa1 için Welch ve Brown-Forsythe testleri yapılmıştır.

H11: Depresyon, medeni duruma göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

H12: Dürtüsel satın alma, medeni duruma göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

Sonuçlara göre ANOVA ve Welch ve Brown-Forsythe testlerinde p anlamlılık değerlerinin tüm değişkenler için 0,05'den küçük tespit edilmiş ve medeni duruma göre gruplararası anlamlı farklılıklar olduğu sonucuna varılmıştır. H11 ve H12 hipotezleri kabul edilmiştir.

Depresyon, bekâr ve evli gruplar arasında anlamlı olarak farklıdır. Bekâr grubun depresyon puan ortalaması evlilere göre anlamlı olarak daha

fazladır. Finansal umusamazlık evli-bekâr grupları arasında anlamlı olarak farklılaşmaktadır ve bekâr grubu için ortalama anlamlı olarak fazladır. Ayrıca iyi hissetme durumu da evli-bekar grupları arasında anlamlı olarak farklılaşmaktadır ve bekâr grubu için ortalama anlamlı olarak fazladır.

Sonuç

Bu çalışma kapsamında, depresyonun, dürtüsel satın almayı, finansal umursamazlık boyutunda ciddi oranda etkilediğini tespit etmek oldukça önemlidir. Bu anlamda dijital tüketicilerin bir kısmının, pandeminin etkisiyle kendilerini yalnız, mutsuz, hayattan zevk almayan bireyler olarak hissettikleri, depresyon halinde iken dürtüsel satın alma yaptıkları ve bunun kendilerine getireceği maliyeti çok umursamama eğiliminde oldukları söylenebilir. Ayrıca, bu etkinin yanı sıra, tüketicilerin iyi hissetme durumunun da pozitif etkilendiği çıkarımı yapılabilir. Çalışma kapsamında dürtüsel satın almanın örneklem kapsamında 2 boyuta keşfedilmesinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı, 2019 yılında ortaya çıkan ve dünyada bireysel, kurumsal, ekonomik alanlarda büyük etkilere sebep olan Covid-19 pandesiminin, tüketici psikolojisine olan etkisi doğrultusunda online dürtüsel satın almaya olan etkisini tespit etmektir. Yapılan analizler sonucunda, dürtüsel satın almanın keşfedici faktör analizi sonrası iki boyut altında toplandığı görülmüş ve boyutlar "finansal umursamazlık" ve "iyi hissetme durumu" olarak isimlendirilmiştir. Keşfedici faktör analizi ile bulunan boyutlar, doğrulayıcı faktör analizinin uyum iyilikleri ile doğrulanmıştır ve yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak standartlaştırılmış regresyon katsayılarına ulaşılmıştır. Sonuçlara göre depresyonun, dürtüsel satın almanın birinci boyutu olan finansal umursamazlığı 0,437 oranında pozitif ve iyi hissetme durumunu 0,293 oranında pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Bu araştırmanın bir diğer amacı ise, depresyon ve dürtüsel satın alma değişkenlerinin, demografik yapıya bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmektir. Öncelikle yapılan normallik analizi sonrası, t-test ve ANOVA testleri uygulanarak, cinsiyet dışındaki eğitim durumu, yaş, medeni duruma ve gelir durumu göre farklılıkların olduğu sonucuna varılmıştır. Depresyonun eğitim durumuna göre farklılık göstermediği fakat dürtüsel satın alma için farklılaştığı tespit edilmiştir.

Demografik değişkenlere göre araştırılan on hipotez arasında, cinsiyet açısından ne depresyon için ne de dürtüsel satın alma açısından bir farklılık tespit edilmemiş ve bu önermeye ait iki hipotez reddedilmiştir. Cinsiyet boyutunun her iki ölçek için de reddedilmiş olması oldukça önemlidir. Elde edilen bu sonuç doğrultusunda kişilerin depresyonla ilintili dürtüsel satın alım gerçekleştirirken cinsiyet açısından bir farklılık göstermediği, böylece kadın ya da erkek fark etmeksizin bu davranışı gerçekleştirdikleri çıkarımı yapılabilir. Reddedilen bir diğer hipotez ise, depresyonun eğitim durumuna göre farklılaşmasına yönelik olandır. Bu hipotezin de reddedilmesi

depresyonun sadece belli bir eğitim seviyesindeki insanlarda istatistiksel olarak farklılaşmadığı ve kişinin eğitim durumunun dürtüsel satın alma konusuyla birlikte ele alındığında bu kavrama bir etkisinin olmadığı sonucuna varılabilir. Dürtüsel satın almanın her iki boyutunda da, eğitim durumuna göre lise mezunlarının istatistiksel olarak daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer tüm demografik değişkenler açısından sınanan yedi hipotez kabul edilmiştir. Depresyonun ve dürtüsel satın almanın her iki boyutunun 18-25 yaş grubunda daha fazla olduğu, depresyonun 2.000 TL ve altı gelir grubunda daha fazla olduğu ve her iki değişken ve boyutları için bekârların, evlilerden daha çok etkilendiği sonuçları tespit edilmiştir.

Bu çalışmada esas olan, tüketici davranışlarını etkileyen pazarlama faaliyetlerinin yanı sıra, pandemi döneminde tüketiciler arasında artış gösteren depresif hallerin, dürtüsel satın alma davranışlarına etkisini tespit etmektir. Bu anlamda çalışmada elde edilen sonuçlar, beklendiği gibi dürtüsel satın almanın depresyondan pozitif olarak etkilendiğini ortaya koymuştur. Literatür incelendiğinde, dürtüsel satın almanın promosyonlardan, "bedava" etiketlerinden veya "zamanı sınırlı indirimler" den etkilendiği tespit edilmiştir. Çalışmada, bahsedilen etkiler incelenmemiş veya araştırmada saf dışı bırakılmamıştır. Bu bir tartışma konusu olabilir ve kurulan bu etkileri içinde barındıran kukla değişkeni farklı bir modelleme ile de çalışılabilir.

Bu çalışma, online alışveriş çerçevesinde incelenmiş olup, depresyonun finansal umursamazlık üzerinde, iyi hissetme boyutuna göre daha büyük etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, aynı şartlar altında farklı örneklemlerde farklı sonuçlar verebileceği gibi, yüz yüze yapılan geleneksel alışverişlerde de, bulunan bu sonuçtan farklı bir etki çıkma ihtimali de bulunmaktadır ve bir başka araştırma konusu olarak incelenmesi önerilmektedir.

Araştırmanın sınırlılıkları arasında, sadece Türkiye'de yaşayan, 18 yaş üzeri online alışveriş yapan tüketicileri kapsaması, örneklemin zaman ve maliyet kısıtından dolayı 402 kişiden oluşmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Hande Ayhan Gökcek %50, Ahmet Esad Yurtsever %50
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu makalenin etik kurul onayı İstanbul Gelişim Üniversitesi'nden alınmıştır.
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Hande Ayhan Gökcek %50, Ahmet Esad Yurtsever %50
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: Ethics committee approval of this article was obtained from Istanbul Gelişim University.
Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Barlett, J. E., Kotrlik, J. W. ve Higgins, C. C. (2001). Organizational research: Determining appropriate sample size in survey research. *Information Technology, Learning, and Performance Journal,* 19(1), ss. 43-50.

Beatty, S. E., ve Ferrell, M. E. (1998). Impulse buying: Modeling its precursors. *Journal of Retailing,* Vol. 74(2), ss. 169-191.

Billieux, J., Rochat, L., Rebetez, M. M. L. & Van der Linden, M. (2008). Are all facets of impulsivity related to self-reported compulsive buying behavior? *Personality and Individual Differences,* 44(6), pp. 1432-1442.

Brunelle, C. ve Grossman, H. (2022). Predictors of online compulsive buying: The role of personality and mindfulness. *Personality and Individual Differences,* 185, 111237.

Byrne, B. M. (2013). *Structural equation modeling with LISREL, PRELIS, and SIMPLIS: Basic concepts, applications, and programming*. Psychology Press.

Çapık, C. (2014). Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışmalarında Doğrulayıcı Faktör Analizinin Kullanımı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi,* Cilt, 17(3), ss. 196-205.

Darrat, A. A., Darrat, M. A. & Amyx, D. (2016). How impulse buying influences compulsive buying: The central role of consumer anxiety and escapism. *Journal of Retailing and Consumer Services,* 31, ss. 103-108.

d'Astous, A. (1990). An inquiry into the compulsive side of normal consumers. *Journal of Consumer Policy,* Vol. 13, ss. 15-31.

Dhir, A., Yossatorn, Y., Kaur, P., & Chen, S. (2018). Online social media fatigue and psychological wellbeing-A study of compulsive use, fear of missing out, fatigue, anxiety and depression. *International Journal of Information Management,* 40, ss. 141-152.

Duhachek, A. (2005). Coping: A multidimensional, hierarchical framework of responses to stressful consumption episodes. *Journal of Consumer Research,* Vol. 32, No. 1, 41-53.

Duroy, D., Sabbagh, O., Baudel, A., & Lejoyeux, M. (2018). Compulsive buying in Paris psychology students: Assessment of DSM-5 personality trait domains. *Psychiatry Research,* 267, 182-186.

Elhai, J. D., Levine, J. C., A.M. Alghraibeh, A. M, Alafnan, A. A., Aldraiweesh, A. A. & Hall, B. J. (2018). Fear of missing out: testing relationships with negative affectivity, online social engagement, and problematic smartphone use. *Computers in Human Behavior,* Vol. 89, ss. 289-298

Faber, R. J., & O'guinn, T. C. (1992). A clinical screener for compulsive buying. *Journal of Consumer Research,* 19(3), ss. 459-469.

Gallagher, C. E., Watt, M. C., Weaver, A. D., & Murphy, K. A. (2017). "I fear, therefore, I shop!" exploring anxiety sensitivity in relation to compulsive buying. *Personality and Individual Differences,* 104, 37-42.

Gegez, E. (2005). *Pazarlama Araştırmaları*, İstanbul: Beta Yayınevi.

George, D., & Mallery, P. (2010). *SPSS for Windows step by step. A simple study guide and reference (10. Baskı). GEN*, Boston, MA: Pearson Education, Inc.

Hair, J. F., Anderson, R. E, Tatham, R. L. & Black, W. C. (1998). *Multivariate data analysis,* Upper Saddle River.

Herabadi, A. G., Verplanken, B. & Van Knippenberg, A. (2009). Consumption experience of impulse buying in Indonesia: Emotional arousal and hedonistic considerations. *Asian Journal of Social Psychology,* 12(1), ss. 20-31.

Hoch, S. J. ve Loewenstein, G. F. (1991). Time-inconsistent preferences and consumer self control. *Journal of Consumer Research,* Vol. 17, ss. 492-507.

Jones, M. A., Reynolds, K. E., Weun, S., ve Beatty, S. E. (2003). The-productspecific nature of impulse buying tendency. *Journal of Business Research,* Vol. 56(1), ss. 505-511.

Kacen, J. J. ve Lee, J. A. (2002). The influence of culture on consumer impulsive buying behavior. *Journal of Consumer Psychology,* Vol. 12(2), ss. 163-176.

Kafes, A. (2021). Depresyon ve Anksiyete Bozuklukları Üzerine Bir Bakış. *Humanistic Perspective*, 3 (1), ss. 186-194.

Karamustafalıoğlu O. ve Yumrukçal H. (2011). Depresyon ve Anksiyete Bozuklukları. *Şişli Eftal Hastanesi Tıp Bülteni*, 45, ss. 65-74.

Lange, S. M. M., Schirmbeck, F., Stek M.L., Jansen, Y.R.M., Rooijen, G.V., Haan, L.D., ve ark. (2021). A comparison of depressive symptom profiles between current majör depressive disorder and schizophrenia spectrum disorder. Journal of Psychiatric Research, 135, 143-151.

Lin, C. H. ve Lin, H. M. (2005). An exploration of Taiwanese adolescents' impulsive buying tendency. *Adolescence,* Vol. 40, No. 157, ss. 215-223.

Lin, L. Y., Sidani, J. E., Shensa, A., Radovic, A., Miller, E., Colditz, J. B., et al. (2016). Association between social media use and depression among U.S. young adults. *Depression and Anxiety,* 33(4), ss.323-331.

Meckel, K. ve Shapiro, B. (2021). Depression and shopping behavior. *Nber Working Paper Series*, Working Paper 29462.

Mukhtar, K., Abid, G., Rehmat, M., Butt, T. H., & Farooqi, S. (2021). Influence of materialism in impulse buying: Moderated mediation model. *Elementary Education Online,* 20(5), 6104-6117.

Munro, B. H. (2005). *Statistical methods for health care research (Vol. 1).* Lippincott Williams & Wilkins.

National Institute of Mental Health (NIMH) (2016). *Depression.* Mental health information, https://www.nimh.nih.gov/health/topics/depression/index.shtml, Erişim Tarihi: 09.03.2021.

Odacı, H., ve Çikrıkçi, Ö. (2017). Problemli internet kullanımında depresyon, kaygı ve stres düzeyine dayalı farklılıklar. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions,* 4(1), ss. 41-61.

O'Guinn, T. C. ve Faber R. J. (1989). Compulsive buying: A phenomenological exploration. *Journal of Consumer Research,* Vol. 16, ss. 147-157.

Olsen, S. O., Tudoran, A. A., Honkanen, P., & Verplanken, B. (2016). Differences and similarities between impulse buying and variety

seeking a personality-based perspective. *Phsychology and Marketing*, 33 (1), 36-47.

Rook, D. W. ve Gardner, M. P. (1993). In the mood: Impulse buying's affective antecedents. *Research in Consumer Behavior*, Vol. 6, ss. 1-28.

Scherhorn, G., Reisch, L. A. ve Raab, G. (1990). Addictive buying in west germany: An empirical study. *Journal of Consumer Policy*, Vol. 13, ss. 355-388.

Schreiber, J. B., Nora, A., Stage, F. K., Barlow, E. A., ve King, J. (2006). Reporting structural equation modeling and confirmatory factor analysis results: A review. *The Journal of Educational Research*, 99(6), ss. 323-338.

Schumacker, R. E. ve Lomax R. G. (2010). A beginner's guide to structural equation modeling. *New York: Taylor & Francis Group*. ss. 85-90.

Seabrook, E. M. , Kern, M. L. & Rickard, N. S. (2016). Social networking sites, depression, and anxiety: A systematic review. *JMIR Mental Health*, 3(4), ss. 1-19.

Seinauskiene, B., Mascinskiene, J., Petrike, I. & Rutelione, A. (2016). Materialism as the mediator of the association between subjective well-being and impulsive buying tendency. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 27(5), ss. 594-606.

Sipahi, B., Yurtkoru, S. & Çinko, M. (2010). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*. İstanbul: Beta Yayınevi, 3. Basım.

Sneath, J. Z., Lacey, R. & Kennett-Hensel, P. A. (2009). Coping with a natural disaster: Losses, emotions, and impulsive and compulsive buying. *Marketing Letters*, 20(1), ss. 45-60.

Stern, H. (1962). The significance of impulse buying today. *Journal of Marketing*, Vol.26(2), ss. 59-62.

Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş:(temel ilkeler ve LISREL uygulamaları).* İstanbul: Ekinoks Yayınevi.

Taycan O, Kutlu L, Çimen S ve ark. (2006). Bir üniversite hastanesinde çalışan hemşirelerde depresyon ve tükenmişlik düzeyinin

sosyodemografik özelliklerle ilişkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 7, ss.100-108.

Uzgören, N. (2012), *Bilimsel Araştırmalarda Kullanılan Temel İstatistiksel Yöntemler ve SPSS Uygulamaları*, Genişletilmiş 2.Baskı, Ekin Yayın Dağıtım, Bursa

Valence, G., d'Astous A. ve Fortier L. (1988). Compulsive buying: Concept and measurement. *Journal of Consumer Policy*, Vol. 11, ss. 419-433.

Waltz, C. F., Strickland, O. L., & Lenz, E. R. (Eds.). (2010). M*easurement in nursing and health research*. Springer Publishing Company.

Wang, J., & Wang, X. (2019). *Structural equation modeling: Applications using Mplus.* John Wiley & Sons, Second Edition.

Weinberg, P. ve Gottwald, W. (1982). Impulsive consumer buying as a result of emotions. *Journal of Business Research,* Vol. 10, ss. 43-57.

Whiteside, S. P., Lynam, D. R., Miller, J. D., ve Reynolds, S. K. (2005). Validation of the UPPS impulsive behaviour scale: A four- factor model of impulsivity. *European Journal of Personality,* Vol. 19(7), ss. 559-574.

Extended Abstract

The concepts of consumption and consumer have existed since the existence of human beings and has been differentiated, diversified and developed many times since then. Each type of these concepts, which differ based on the conditions of the age, has its own characteristic features. The consumer's decision to purchase a product or service requires a certain process. This process may differ according to the product or service that the consumer wants to buy, or different internal and external factors. Consumer purchasing behavior can be defined as the whole of behaviors that affect and evaluate the purchasing decisions of the consumer during the research conducted to purchase products and services, and finally continue with the disposal of the product after consumption. The consumer,i.e. the human being, is a complex creature. As with any subject, their decisions in purchasing can change very quickly and in different directions. It is extremely important for researchers to conduct research on consumers' purchasing behavior and to have information about these behaviors. In order to know which product or service consumers buy, from where, how much, when, how and why, it is necessary to be aware of how they decide and what factors affect this decision. In today's world, people have to keep up with a fast pace of life. Therefore, people may not find enough time to make a decision about shopping.

Therefore, people who think that it is a waste of time, examine and ask questions about the product or service may want to perform this process as quickly as possible. Consumers can act with the influence of various internal and external factors, sometimes planned and conscious, and sometimes completely unplanned. Impulsive buying behavior is an irrational buying behavior resulting from the lack of behavioral control of consumers, which occurs in some consumers as a result of the influence of these factors.

The issue of impulsive buying, which researchers have been working on since the 1950s, has become a very important topic in consumer research today. In many studies over time, it has been observed that impulsive buying behavior is seen more in some product categories or that some variables affect this behavior more than others.

The impulsive buying literature has revealed various factors and variables that can affect the impulsive buying experience, including depression, which is studied in this study. The consumer with an impulsive buying motive may not even need a product or service to perform the buying behavior. Consumers with this motivation can buy many products that they do not need by feeding on the consumption needs that the brands have created for them. In the age we live in, most people can be in stressful situations many times in their daily lives, and they can be under both mental and physical pressure with the effect of many internal and external factors. This may affect each individual differently. Impulsive buying is defined as repetitive impulsive and excessive buying that can cause personal, family and economic depressive problems. If a consumer makes a purchase decision without thinking, this can actually be defined as impulsive buying behavior. Promotions, sticker discounts and consumer mood can influence the purchasing decision. The mood of the consumer is one of the key points in the impulse buying decision. Sometimes just seeing the product can trigger an instant purchase.

The aim of this study was to investigate the effect of depression, which is one of the internal and external factors that people are exposed to in their daily lives, on impulsive buying behavior and to determine the differences of these concepts on the basis of demographic variables. In this direction, the sample of the study was selected from consumers residing in Turkey, aged 18 and over, and who also shopped online at least once. The survey method was used to collect the data and the surveys were carried out via Google Forms. In the questionnaire, the variables taken from the "Impulsive Buying" and "Depression" scales, the sources of which were described in detail in the application part of the study, were adapted. Snowball sampling method was used in the study. In data analysis, IBM SPSS 24 and IBM AMOS 27 statistical package programs were used. Structural Equation Modeling (SEM) was used to test the hypotheses. First, frequency analysis of demographic variables, conformity of data to normal distribution, exploratory and

confirmatory factor analyzes, reliability analyzes were performed. The results showed that, depression was found as one dimension and impulsive buying as two dimensions. SEM results revealed that depression positively affected both dimensions of impulsive buying. Each 1-unit change in the standard deviation of depression caused a positive and significant change of 0.437, directly and clearly, in the standard deviation of financial indifference (dsaa), the 1st dimension of impulsive buying and a positive and significant change of 0.293, directly and clearly, in the standard deviation of well-being (dsab), the 2nd dimensions of impulsive buying. It is very important to found that depression significantly affected impulsive buying in the dimension of financial indifference. In this sense, it can be said that some of the digital consumers felt themselves as lonely, unhappy and not enjoying life due to the effect of the pandemic, they made impulsive purchases when they were in a state of depression, and they tended not to care much about the cost of this. In addition to this effect, it can be deduced that the well-being of consumers was also positively affected. In terms of differences with demographic variables, it was concluded that depression and impulsive buying differed by age, education level, income status and marital status, except for gender. Among these variables, it was determined that depression did not differ only by educational status.

YAYIN KURALLARI

Akademik Hassasiyetler (The Academic Elegance) Sosyal Bilimler alanında yılda üç kez (Nisan, Ağustos, Aralık) yayın yapan Ulusal Hakemli bir dergidir.

1- Akademik Hassasiyetler, sosyal bilimlerin tüm alanları ile ilgili deneysel, nicel ve nitel araştırmalara yer veren bir dergidir.

2- Dergiye gönderilen makaleler özgün bir çalışma olmalı ve daha önce yayınlanmamış olmalıdır. Şayet makaleler ulusal veya uluslararası bir sempozyum veya kongrede sunulmuş ise yada yüksek lisans veya doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmış ise bu durum dipnot verilerek ayrıca belirtilmeli ve makale formatına uygun hale getirilmelidir.

3- Makalelerle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazara ya da yazarlara aittir.

4- Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

5- Makaleler için telif hakkı ödenmez.

6- Akademik Hassasiyetler'e gönderilen yazıların metin, dipnotlar/sonnotlar, kaynaklar ve tablolar/şekiller de dahil olmak üzere 35 sayfayı geçmemelidir.

7- Başlıklar 11 punto büyüklüğünde, koyu ve ortalanarak yazılmalıdır. Yazar adı ise başlık altında bulunmalı ve ortalanmalıdır. Yazarın adının yalnızca ilk harfi büyük harfle, soyadının ise tamamı büyük harflerle ve koyu şeklinde yazılmalıdır. (Örnek: Gökçe DİLARA*). Soyadın sağ üst köşesine ise * işareti konularak dipnot oluşturulmalı ve buraya yazarın ünvanı, çalıştığı kurumu ve e-mail adresi (altı çizgisiz ve siyah renkte) yazılmalıdır. ---------
---------- Örnek: Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokcedilara@gmail.com ----------

8- Makaleler Microsoft Word veya "doc" veya "docx" uzantılı şekilde sisteme yüklenmelidir.

9- Makalelerde yer alacak alt ana başlıklar sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve koyu şekilde; (1. TÜRKİYE'DE SOSYAL …), onun altında yer alacak ara başlıklar ise koyu, sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde; (1.1.1. Ekonomik Faktörler), diğer alt başlıklarda koyu, sola yanaşık ve 1 cm. içeriden ilk harfleri büyük olacak şekilde; (1.1.1.Ticari yapı) yerleştirilmelidir.

Yazılar; Times New Roman karakterinde, 11 punto (dipnotlarda ise 8 punto) büyüklüğünde olmalıdır. Sayfa yapısı 16X24 ebadında, kenar

boşlukları sağdan, soldan, üstten 2 cm ve alttan 1,5 cm olmak üzere, 1 satır aralığıyla, iki yandan hizalanmış ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası "10nk"olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası verilmelidir. Paragraf başları 1 cm içeriden olmalı ve "TAB" tuşu kullanılmalıdır.

10- "Öz" tek paragraf biçiminde yazılmalı ve 150-250 kelime arasında olmalı ve herhangi bir atıf içermemelidir. Her özet altında da çalışmayı açıklayan en az 3, en fazla 5 anahtar kelime bulunmalıdır. Çalışmalar başlıklar, özet ve kaynakça dâhil olmak üzere 5000-11000 kelime arasında olmalıdır.

11- Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirmeden geçtikten sonra dergi editörü tarafından bilimsel yeterliliğinin denetlenmesi amacıyla iki hakeme gönderilir. Makaleler, değerlendirme sonucunda hakemden gelecek olumlu raporlar doğrultusunda ve dergi yayın kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayınlanır. Raporların olumsuz olması ya da makalenin yayınlanmasıyla ilgili olarak hakem raporlarının editoryal kurul tarafından yetersiz veya tatmin edici bulunmaması durumunda makalenin yayınlanması ile ilgili karar üçüncü bir hakem kararı veya editoryal kurulun takdiri doğrultusunda verilir. Bu durumda yazar makalenin yayınlanmaması ile ilgili olarak her hangi bir hak talebinde bulunamaz.

12- Makalede sıra ile öz, giriş, ana metin, sonuç, kaynakça ve varsa ekler bulunmalıdır. Giriş, Sonuç ve Kaynakça başlarına numaralandırma yapılmaz.

13- Akademik Hassasiyetler'e gönderilecek makalelerin hazırlanmasında APA yazım kuralları kullanılmalıdır. Tüm metin yazımında ve kaynakçanın hazırlanmasında da bu sisteme uyulması gerekmektedir. (METİN İÇİNDE ALINTININ GÖSTERİLMESİ, Örnek: (Durgun, 2010:25)). APA sistemi hakkında daha fazla bilgi için, lütfen http://www.apastyle.org/ adresini ziyaret ediniz. Kaynakça gösteriminde aşağıdaki örneklerden yararlanabilirsiniz.

14- Dergimize gönderilen makalelerde 750-1000 kelime aralığında İngilizce uzun özetin (Extended Abstract) eklenmesi gerekmektedir. Makalelerin yabancı okurlar tarafından takibi ve yayınlanan makalelerin atıf alabilmesi için uyguladığımız bu düzenlemenin kaynakçadan sonraki kısma eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanacak makalenin giriş, tartışma, metot, sonuç vb. aşamalarının genel bir açıklamasını içermesi gereken İngilizce uzun özet eklenmeyen makaleler yayımlanmayacaktır.

15- Dergimize makale gönderecek olan yazarların çalışmalarına ait Turnitin raporunu sisteme yüklemesi gerekmektedir.

16- Kaynakçada yer alan kaynakların ikinci satıra geçmesi durumunda ikinci satırın 1 TAB içeriden başlamasına dikkat ediniz.

17- Kaynakçada yer alan kaynakların ikinci satıra geçmesi durumunda ikinci satırın 1 TAB içeriden başlamasına dikkat ediniz.

19- Kaynakçayı kitap, makale vb. ayrımı yapmadan yazar soyadlarını dikkate alarak alfabetik şekilde hazırlayınız.

Kaynakça

Kitap

Turhan, M. (1997). Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Timur, T. (2000). Toplumsal Değişme ve Üniversiteler. Ankara: İmge Kitabevi.

Makale

İnalcık, H. (2000). "Ziya Gökalp Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür". Doğu Batı. 3(12). ss.935.

Tuna, K. (2003). "Modern Bilimlerin Ortaya Çıkışının Sosyolojik Arka Planı". İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi. 3. Dizi, 7. Sayı. ss.1-10.

Kurumsal Yayınlar

Devlet Planlama Teşkilatı. (2002). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (2000-2005). Ankara.

Çeviri ya da Editörlü Yayınlar

Gellner, E. (1998). Milliyetçiliğe Bakmak. (Çev. S. Coşar, S. Özertürk, N. Soyarık). İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Yayınları

Durgun, Ş. (2011). Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet midir? Erişim Tarihi: 03.05.2016. www.iibfdergisi.gazi.edu.tr/index.php/iibfdergisi/article/download/458/448

Yazım kuralları ve şekil şartlarının yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Lütfen bu konuda gerekli duyarlılığı gösteriniz.

Makale Gönderme: http://dergipark.gov.tr/akademik-hassasiyetler
İletişim Adresi: academicelegance@gmail.com

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

4 Aylık Uluslararası Akademik
Hakemli Dergi
ISSN: 2148-5933
E-ISSN: 2529-0088
SAYI/ISSUE: 19
Ağustos/August 2022

ISSN 2148-5933 04
9 772148 593003